

નૂતન વર્ષના પ્રારંભે

[સંપાદકીય]

હજી તો જાણે હમણાંની જ વાત હોય એમ થોડા જ વખત પૂર્વે રાજ-
નગરના આંગણે મુનિસમ્મેલન ભરાયું હતું, અને તે પછી ૧-૧૧ વર્ષે 'શ્રી જૈન
સત્ય પ્રકાશ' માસિક શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું પણ જરાક પાછળ નજર
કરીએ છીએ-થોડુંક સિંહાવલોકન કરીએ છીએ અને લાગે છે કે એ વાતને
આજે બાર બાર વર્ષનાં વહાણાં વાઈ ગયાં. જાણે મુનિસમ્મેલનની કાળગણનાનું
સાક્ષાત્ સમયપત્રક કે સીમાચિહ્ન જ ન હોય એમ 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'
એ મુનિસમ્મેલનની યાદને હમેશાં તાજી રાખી છે.

પોતાના બાહ્યકાળસમો ૧૨ વર્ષનો યુગ વટાવી, બીજી અવસ્થાના યુગમાં
પ્રવેશ કરવાની ધન્ય વેળાએ, 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' પોતાના સહાયકો,
આશ્રયદાતાઓ અને પોષકો—ચતુર્વિધ શ્રીસંઘના સમગ્ર સભ્યો-૫૦૫ આચાર્ય
મહારાજ આદિ મુનિવરો, આર્થિક સહાયતા આપનારા તે તે સદ્ગૃહસ્થો કે
સંસ્થાઓ, અને લેખન સામગ્રીથી સદા સહકાર આપનારા વિદ્વાનો—પ્રત્યે
પોતાના આભારની લાગણી વ્યક્ત કરે છે, અને સદાય એવો સહકાર મળતો
રહેશે એવી આશા વ્યક્ત કરે છે

ગત બાર વર્ષે દરમિયાન જે કંઈ કરવા યોગ્ય હતું એ બધુંય કરી શકાયું
છે એમ ન કહી શકાય; એવું તો કેટલુંય કરવાનું અવશિષ્ટ રહ્યું છે અમારી
વિશેષાંકોની યોજના પણ સુદ્ધકાલીન પરિસ્થિતિના કારણે આગળ ધપી શકી
નથી; અહંમે આવીને જ અટકી પડી છે. અમારો ખ્યાલ તો એવો છે કે જે
આર્થિકસાધન અને બીજી સામગ્રી મળતાં રહેતો દર વર્ષે અમુક અમુક વિષય-
નો એક દળદાર વિશેષાંક શ્રીસંઘને સાદર કરતા રહીએ આજે તો અતિ-
આકરી સોંધવારી અને કાળગણનિયમનના ધારાના કારણે એ સંબંધી વિચાર
ઘઈ શકે એમ નથી; પણ સદાય આવી વિષમ પરિસ્થિતિ ચાલુ નહીં રહે, અને
અમારી આ ભાવના અતિ દૂરના નહીં એવા કોઈક સમયે જરૂર ફલવતી થશે
એવી આશા રાખીએ.

આસપાસની પરિસ્થિતિનો જરાક ઊંડાણથી વિચાર કરીએ છીએ તો લાગે
છે કે સમિતિએ 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિકના કાર્ય ઉપરાંત
બીજાં કાર્યોમાં પણ કંઈક ફાળો આપવો જોઈએ, અને પોતાનું કય ક્ષેત્ર, એના
મૂળ નિયમનને લેશ પણ હરકત ન આવે એ રીતે, વિસ્તૃત કરવું જોઈએ. આ
માટે કેવી રીતે શું કરી શકાય એ સંબંધી પોતપોતાના વિચારો જણાવવાની
અમે આ તબક્કા સમગ્ર શ્રીસંઘના સભ્યોને વિનંતી કરીએ છીએ આવી
વિચારણામાથી જ કંઈક યોગ્ય માર્ગ મળી શકશે એમ અમને લાગે છે.

સદાય શ્રીસંઘની કૃપાનું ભાજન બનેલ 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' શાસનની
અને શ્રીસંઘની વધુ ને વધુ સેવા બાગ્યશાળી બને એ જ અસિદ્ધાપા !

॥ॐ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेरिंगभाईकी वाडी : धीकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥	विक्रम सं. २००३ : वीरति. सं. २४७३ : ई सं. १९४७	॥	क्रमांक
अंक १	॥	आसे। शुद्धि १ : बुधवार : १५मी अक्टोबर	॥	१४५

श्रीदेवेन्द्रसाधुकृतम्

श्रीआत्मसम्बोधन-कुलकम् ।

सं०-पूज्य मुनिमहाराज श्री कान्तिविजयजी

जन्मजरामरणजले नाणाविहवाहिजलयराइन्ने ।
भवसायरे अपारे दुलहं खल माणुसं जम्मं ॥ १ ॥
तम्मि वि आरियखेत्तं जाईकुलरूवसंपयाओ य ।
चिंतामणिसारिच्छो धम्मो दुलहो य जिणभणिओ ॥ २ ॥
भवकोडिसए परिहिंडिऊण सुविसुद्धपुन्नजोएणं ।
इत्तियमित्ता संपइ सामगी पाविया जीव ! ॥ ३ ॥
रूवमसासयमेयं विज्जुलयाचंचलं जए जीयं ।
संज्ञाणुरागसरिसं खणरमणीयं च तारुन्नं ॥ ४ ॥
गयकनचंचलाओ लच्छीओ तियसचावसारिच्छं ।
विसयसुहं जीवाणं बुज्झसु रे जीव ! मा मुज्झ ॥ ५ ॥
किंपागफलसमाणा विसया हालाहलोवमा पावा ।
महुमहुस्तणसारा पारणामे दारुणसहावा ॥ ६ ॥
भुत्ता दिव्वा भोगा सुरेसु असुरेसु तह य मणुएसु ।
न य जीव ! तुज्झ तित्ती जलणस्स व कट्टनियरेहिं ॥ ७ ॥
जह संज्ञाए सउणाण संगमो जह पहे य पहियाणं ।
सयणाणं संजोगा तहेव खणमंगुरा जीव ! ॥ ८ ॥
पिइमाइभायभइणीभज्जापुत्तत्तणेण सव्वे वि ।
सत्ता अणंतवारं जाया सव्वेसि जीवाणं ॥ ९ ॥

તા તેસિ પઢિબંધં ઉવરિં મા તં કરેસુ રે જીવ ! ।
 પઢિબંધં કુળમાળોં ઇહં ચિય દુક્ખિઓ હોસિ ॥ ૧૦ ॥
 જાયા તરુણી આભરણવણ્જિયા પાઢિઓ ન મે તળઓ ।
 ધૂયા નો પરિણીયા મહ્ણી ના મત્તુળોંમિમયા ॥ ૧૧ ॥
 યેવો વિમવો સંપદ વડૂંઈ ય રિણં બહૂ વઓ ગેહે ।
 એવં ચિંતાસંતાવતાવિઓ દુક્ખમણુહવસિ ॥ ૧૨ ॥
 કોઠુણ વિ પાવાઈં જો અત્થો સંચિઓ તુમે જીવ ! ।
 સો તેસિં સયણાણં સન્નેસિં હોઈ ઉવઓગી ॥ ૧૩ ॥
 જંપુણ અસુહં કમ્મં એકો ચ્ચિય જીવ ! તં સમણુહવસિ ।
 ન ય તે સયણા સરણં કુગઈગઈં ગચ્છમાણસ્સ ॥ ૧૪ ॥
 કોહેણં માણેણં માયાલોમેહિં રાગદોસેહિં ।
 ભવરંગગઓ સુઈરં નહો વ્વ નચ્ચાવિઓ તંસિ ॥ ૧૫ ॥
 પંચહિ વિ ઇંદિયેહિં મળવયકાણેહિં દુદુજોગેહિં ।
 બહુસો દારુણરૂવં પિત્તં દુક્ખં તુમે જીવ ! ॥ ૧૬ ॥
 તા એયં નાઠુણં સંસારાસારયં તુમં જીવ ! ।
 સયલસુહકારણંમિ જિણધમ્મે આયરં કુણસુ ॥ ૧૭ ॥
 જાવ ન ઇંદિયહાણી જાવ ન જરરક્ખસી પરિપ્પુરહ ।
 જાવ ન રોગવિયારા જાવ ન મચ્ચૂ સમુલ્લિયહ ॥ ૧૮ ॥
 જહ ગેહંમિ પલિત્તે કૂવં યણિઉં ન પારણ કોવિ ।
 તહ સંપત્તે મરણે ધમ્મો કહ કીરણ જીવ ! ॥ ૧૯ ॥
 પત્તંમિ મરણસમણ હજ્જસિ સોયગિગણા તુમં જીવ ! ।
 વગ્ગુરપઢિઓ વ્વ મઓ સંવટ્ટહઓ જહ વ પક્ખી ॥ ૨૦ ॥
 તા જીવ ! સંપયં ચિય જિણધમ્મે ઉજ્જમં તુમં કુણસુ ।
 મા ચિંતામણિસરિસં મણુયત્તં નિપ્પલ્લં નેસુ ॥ ૨૧ ॥
 તા મા કુણસુ કસાણે ઇંદિયવસગો ય મા તુમં હોસુ ।
 દેવિંદસાહુમહિયં સિવસોક્ખં જેણ પાવિહિસિ ॥ ૨૨ ॥

વિ. સં. ૧૭૪ નો વિજયપ્રભસૂરિનો વિરૂપિપત્ર

સંશ્રાવક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કાંતિસાગરજી, કલકત્તા

કથકતાના તુલાપટ્ટીવાળા જૈનમંદિરમાંના હસ્તલિખિત ગ્રંથો તપાસતાં આ એક વિરૂપિપત્ર અત્યંત કદાચ આવી ચડ્યો. બધાં સુધી અને લાગે છે ત્યાં સુધી આ 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' દ્વારા પ્રથમ જ પ્રગટ થાય છે. આચાર્ય વિજયપ્રભસૂરિજી ૧૭૨૪માં અમદાવાદ ચોમાસું હોવાના પુરાવા મારા અવલોકનમાં નથી આવ્યા, અને કૃષ્ણાવળમળના નામનો ઉલ્લેખ અન્યત્ર જોયો નથી.

એક લાંબા ટીપ્પણકાર કાગળ પર વિરૂપિલેખ લખેલ છે; જો કે વર્ણુન તો આવશ્ય-કતાથી અધિક અતિચર્યાકિતપૂર્ણ છે. આવા પત્રોમાં ઐતિહાસિક તત્ત્વ બધે જોવા મળે, પણ ઇતિહાસની કડીઓ જોડવામાં આવી સામગ્રીનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. ગદ્યપદ્યભાષા હોવાથી કદાચ ભાષાશાસ્ત્રીઓ માટે પણ સામગ્રી મળી આવે. વિજયપ્રભ સૂરિજી સંબંધી વિશેષ જાણવા માટે "જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંચય" જોવા બલામણુ છે. આવા વિરૂપિપત્રોનો સમૂહ અત્યારે ભારતીય વિદ્યા ભવનના સવેશવાં સાહિત્યપ્રકાશનપ્રેમી પુરાતત્ત્વચાર્ય શ્રી જિનવિજયજીએ તૈયાર કર્યો છે, તેમાં તાત્કાલિક ઇતિહાસ અને જૈનચાર્યોનાં અનેક નવીન ક્રિયાકલાઓ પર વિસ્તૃત વિવેચન સંગ્રહીત છે. આવા વિરૂપિપત્રો અત્રે પણ ઉપલબ્ધ છે. અભાવપિ અન્યત્ર અનુલિખિત છે એવાં બધાંયેનો પરિચય આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

આ વિરૂપિપત્રમાંના સંસ્કૃત શ્લોકો ઘણા અશુદ્ધ છે. તે યથાશક્ય સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો છે, છતાં તેનાં કેટલીય અશુદ્ધિઓ રહી જ છે.

મૂળ પત્ર આ પ્રમાણે છે:-

સ્વસ્તિ શ્રીરમણસ્તનોતુ સતતં પ્રીતેઃ સતાં સંતર્પિ

શ્રીમત્પાર્શ્વજિનેશ્વરઃ કમલિને તેવ પંકેરુહામ્ ।

મોવાયત ચક્ષુષાં જલરુચી વીથીવ મોગિ દ્વિષાં,

સિંધૂનાં રજની સિતેવ સરસી જન્મેવ પૂર્ણાંધસામ્ ॥ ૧ ॥

સ્વસ્તિ શ્રીભવનં મનોજ્ઞનવનં, ત્રૈલોક્યલોકાવનં,

વિદ્યાવલ્લિવનં પ્રહૃષ્ટભુવનં, સૌમાગ્યમૂભાવનમ્ ।

ક્લૃત્તૈર્નાલવનં શિવાધ્વજવને, શ્રેયો વની જીવનં,

પાર્ષાં...પવનમૃશાનિ ધૂવનં પાર્શ્વે સ્તુવે પાવનમ્ ॥ ૨ ॥

છંદ

લેખ વિષર્ધ શ્રી સંઘ પૂજ્ય વીનતી અવધારો,
શુભશત દેશ ઉત્તંજ સૂરત બિહર જિહાં સારો,
પૂજ્ય તુમહારે પ્રસાદ ધર્મધ્યાન બહુ આલર્ધ;
હાન શીલ તપ ભાવ ભવિક જન ભાવના ભાવર્ધ,

સુપ્રભાતિ સમરે મહુ શુરુ જીતમ ચિત્ત ધારિ,
ય લેષ વિષય શ્રીસંઘ તુમ્હ વાંચીનઈ અવધારિય. ૩

દોહા

સ્વસ્તિ શ્રીગુણ મંદિરં, પ્રણમી આદિ ત્રિણંદ;
યુગલાખર્મ નિવારિયો, ઇક્ષાગ વંશ કુલચંદ. ૪
સકલ લોક સુખ કારણી, મહિમા ગુણમણિ ગેહ;
શાંતિ જિનેશ્વર પ્રણમિયે, સોવિનવર્ણ જ દેહ. ૫
અશ્વસેન કુલિ દીપેતો, વામા માત મહલાર;
પાર્શ્વનાથ પ્રણમું સદા, સકલ સંઘ જયકાર. ૬
કલિકાલ સુરતર સમો, સિદ્ધારથ સુત સાર;
શ્રી મહાવીર જમિ બાંધીયે, લવલય તારણકાર. ૭
ગગન સમાન ઉત્તમ જે, રણુગણુ ઘંટા નાદ;
સુરનર (સુરવર નરવર) કિન્નરી, માયે મધુરે સાદ. ૮
સોવિન કલશ વિરાજતા, મહિમંડલિ વિખ્યાત;
કોરણુ તોરણુ મંદિય, સોલઈ નવ નવ ભાત. ૯
નિત્ય નિત્ય નરનારી મલી, પૂજઈ મતિ આનંદ;
જિનપ્રસાદ જિહાં દીપતા, પ્રણમઈ ઔસઠી ઇંદ. ૧૦
આચારજ વાચક મુનિ, પંડિતના નહીં પાર;
અવર મુનીસર સાધવી, કરતે ધર્મવિચાર. ૧૧
સકલ નગર શિરોમણિ, ધર્મી જનનો વાસ;
શ્રી અમહાવાદ નગર ભલું, સવે જન પૂરઈ આસ. ૧૨
પૂજ્યારાધિ તમેત્તમ, પરમપૂજ્ય અર્ચનીયાન;
પરમાભીષ્ટ ગુણાગદીષ્ટ, પ્રાપ્ત મહાનૃપમાન. ૧૩
મહિ મંડલિ વિખ્યાત તું, સાચો યુગલ પ્રમાણુ;
કલિકાલે સુરતર સમો, લવિક આશા વિશ્રામ. ૧૪
વચનસિદ્ધિ તણો ધણી, મહિયલિ મહિમાવંત;
એક શ્રી પરમાત્મનું, સ્વરૂપ વિચાર કરંત. ૧૫
દ્વિવિધ અસંયમ ટાલકો, દ્વિવિધ નહીં લવલેસ;
દ્વિવિધ ધર્મ પ્રરૂપકો, શુરુ વંદો સુવિસેસ (ષ). ૧૬
નાટિક છંદ તમેત્તમે, તત્ત્વ વહણુનો બાંણુ;
ત્રણ તત્ત્વ સુધાં ધરઈ, પાલઈ જિનવર આંણુ. ૧૭
કોધાદિક જે કૂમડ, ટાલઈ ચ્યાર કપાય;
મતિ શ્રુતિ અવધિ કેવલી, ચોથી મનપયાંય. ૧૮

કેવલજ્ઞાન તે પાંચમું, તેહને કરઇ સુવિચાર;	
પંચ ભરત પંચ અઘરાવર્ત, મહાવિદેહ વિચાર.	૧૯
બોદ્ધ નૈયાયિ સાંખ્ય વલી, મીમાંસક જૈન તે જ્ઞેય;	
ચારવાક છટું ભલું, તેહનો વિચારક સોય.	૨૦
પદ્મજ ન્દપલ ગાંધાર વલી, મદ્દમમ પંચમ નામ;	
ધૈવત નૈપથ્ય સમ સ્વર, જાંબુઈ તેહનાં આમ.	૨૧
સૂરનાન મુગંધ વિલેપન, વસ્ત્ર લોજન તે સાર;	
તાંબોલ શય્યા આસન વલી, અષ્ટ લોગ નિવારણુકાર.	૨૨
પદ્મ શંખ મહાપદ્મ, મંકર કછપ મુચકુંઠ;	
દંડનીલાશ્રવ નવ નિધિતણો, વિચાર કરે મુનિચંદ.	૨૩
દશ દિગ્પાલ ભુવનપતિ, જાતિ સ્વરૂપ સુજાંબુ;	
એકાદશ અંગનો જાંબુ ભણે-ભણાવઈ સાહિત્ય પ્રમાણ.	૨૪
બાર ઉપાંગતણો વલી, આપે નિર્ણય સાર;	
તેર ભવ શ્રી ન્દપલના, જાંબુઈ તાસ વિચાર.	૨૫
વિદ્યા ચૌદશ તણો નિધિ, ચૌદ પૂરવ ગુણુધાર;	
પન્નર લેહા સિદ્ધના, જાંબુઈ અર્થ વિસ્તાર.	૨૬
સોલ કલા કરી શોભતો, જિમ અહગણુમાંહિ અંદ;	
તપ ગચ્છમાંહી શોભતો, શ્રી વિજયપ્રભસૂરીંદ.	૨૭
સત્તર લેહ અસંયમો, ટાલઈ મન ઉલ્લાસ;	
અઠારે વ્યાકરણુતણાં, કીધા બહુ અભ્યાસ.	૨૮
ઉગણીસ દોસ કાઉસગતણા, દૂરિ કરઈ મનિ ભાવિ;	
વીસ વિસ(વા) દયા તણાં, પાલઈ મનિ ઉન્નજાવિ.	૨૯
એકવીસ સંબલના ટાલકો, બાવિસ પરિસહ જેહ;	
ઠાઈરતે દુરિજ કર્યા, તે મુનિ જીત્યા જેહ	૩૦
ત્રેવીસ સૂમડાં અધ્યયનનો, ધ્યાયક જગિ જયકાર;	
ચોવીસ તીર્થંકરતણા, ગુણુ ગાએ સુવિચાર.	૩૧
પંચવીસ ભલી ભાવના, ભાવક દેવ દયાલ;	
છવીસ દશાકપદતણા, જાંબુઈ વિચાર વિશાલ.	૩૨
સતાવીસ ગુણુ કરી, જિમ શોભે દિનકર ઇશ;	
અઠાવીસ લખધે કરી, પૂરઈ સંગ જગીસ.	૩૩
ઉગણત્રીસ પાપહ શ્રુત, વર્જણુકાર સદૈવ;	
ત્રીસ જ મોહની સ્થાનક, સંગ જ ટાલઈ દેવ.	૩૪
એકત્રીસ સિદ્ધગુણુ જાણુતો, બત્રીસ લક્ષણુધાર;	
તેત્રીસ અંજન પારખી, શાસ્ત્ર જો આધાર.	૩૫

ચોત્રીસ અતિસહ જિનતણા, બચી વખાણ કરંત;	
પાંત્રીસ વાણી ગુણલક્ષા, સાંભલી હ(ર)ખ્યા સંત.	૩૬
છત્રીસ ગુણે કરી શોભતા, સૂરીસ્વર ગુણ ખાણિ;	
સૂરીશ્વરના ગુણ ઘણા, નવ નવ ભાવિ વખાણ.	૩૭
તુજ સુખર્ષ સરસ્વતી વસઈ, વાદી છપણ હાર;	
સિદ્ધાન્ત તણા ભણુહ સદા, વચન અમૃત શત ધાર.	૩૮
વાદી કેલી કૃપાણુ તૂં, ચારિત્ર પાત્ર સુકુદ;	
સકલ સાધુ શિદ્ધિમણિ, મયણ નરેંદ્ર સુભદ્.	૩૯
કુમતિ તમેભર દિનમણિ, પાચ પડઈ સુરવૃંદ;	
વાદી ઘટ સુદ્ધર સમો, વાદી ગરુડ ગોવિંદ.	૪૦
વિજ્ઞાનરત્ન રત્નાકરં, મહા કવીશ્વર નાથ;	
સરસ્વતી પ્રસાદ જેણે પુગીયો, મુખ્ય ક્ષમા તણા તું નાથ.	૪૧
ભતિ કુલ સમ્પન્નતુહ, વલિવલ રૂપ સંપન્ન;	
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વલી, તેણુઈ કરી તૂ સમ્પન્ન.	૪૨
લજબા લાલવ સમ્પન્ન, વલી યશ કીરતિ લંડાર;	
ક્રોધ માન માયા વલી, લોભ નિવારણહાર.	૪૩
મેઠ પરિ અકંપ તુહ, સાયર પરિ ગંભીર;	
તેજવંત સૂરિજ પરિ, સો બિનણુ શરીર.	૪૪

ત્યાલિ

ચારિત્રપાત્રચૂડામણિ, કુમતાંધકારનલોમણિ, સરસ્વતીકંઠાભરણ, વાદીવિજય-લક્ષ્મીશરણ, વાદીકલ્લીકૃપાણ, વાદીહૃદયબાણ, વાદીજનશિરોમણિ, વાદીતિમિર-દિનમણિ, છત્રવાદીવૃંદ, છત્રાનેકવાહ, સરસ્વતીલબ્ધવરપ્રાસાદ, સરસ્વતીભ હાર, ચતુર્દશવિદ્યાઅલંકાર, ષષ્ટદર્શનપદ્યગ્રામગોપાલ, કલારજિતઅનેકભૂમિપાલ, સ્વકલશાસ્ત્રઆધાર, દ્વાસસતિકલાલતાર, બહુરાજસમાજનો ઉત્કૃષ્ટ, બહુબુદ્ધિકટ બાનુરત્નરત્નાકર. મહાકવિશ્વર, શિષ્યકરબૃહસ્પતિ, નિર્નિતશુકેમતિ, કુચાલવ-સરસ્વતી, પંચમહાવ્રતધારક, સ્વકલજીવહિતકારક, મેઢિનીવિખ્યાતમાન, અનેક-ગુણિમણિનિધાન, આગમ અંગ્યાર અંગ બાર ઉપાંગ છ છેદ અન્યોગદ્વાર સૂત્ર મૂલ સદસ પર્થવન નદીસૂત્ર, અઠાર વ્યાકરણ, નામમાલા, છઠ કાવ્ય તકંભાષા પ્રમાણુ અનેક ન્યાય ગ્રન્થ, સ્વ સમય પર સમય અનેક આગમનાં ભાંણ, મધુર વચન દેસણાનાં દેણહાર, અછેવાણી, વંશેવાણી, નિવેઅણી, ધર્મકથા એહવૂં વ્યારે પ્રકારે, છે મધુર વચન જેહનું, સમુદ્રની પરિ ગંભીર, સુરગુરુની પરિ ધીમંત, ઉપદેશ દેવા તત્પર, અપરિધાવી, સૌમ્ય દર્શન ચંદ્રમાની પરિ, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ એહવું વ્યારે પ્રકારે કરી અભિગ્રહવંત, અવિકંઠણો, અચપલો, આપલિપણું નિવારણહાર, ખરસાતર છે દેહ જેહનું,

ક્ષમાવંત, સુકુમાર કિઠિલુપણા રહિત, આજ્ઞવ સરલવ...કૃપણા રહિત,
બારે લેહે તપ સહિત, સત્તર લેહે સંયમ સહિત, સત્યવાદી, અદત્ત્યાળી,
દ્રૌમરહિત, બ્રહ્મચર્યસહિત.

ગાથા.

પહિ રૂપાઈ ચડદસ, સ્વંતિમાઈ દસવિહો ધમ્મો ।

વારસઈ માવળાડ, સૂરિગુણા હુંતિ છત્તીસા ॥

પાચે ધર્મીસું સવરૂપું, નવવિધિ બ્રહ્મચર્યનું પાલવું, ચાર કષાયનું ટાલવું, પાંચ મુમતિનું
પાલવું, ત્રણી શુશિનું ધારવું, પંચ મહાપ્રતનું પાલવું, પાંચ આચારનું પાલવું, એકવા
છત્રીસ શુભેકરી સહિત, અનેક ઉપદેશ લાયક અનેક વિદ્યાના ગાયક.

શ્લોક

સસ્યોયં સમયઃ સુલક્ષણતમઃ, શ્લાઘ્યોયમેવાક્ષણો,
મુહૂર્તોપિ વરઃ પ્રશસ્યદિવસઃ, પૂર્ણ પ્રભાતં પ્રભો । ।

પીયૂષાંજન સન્નિભં નયનયોર્મિથ્યાત્વરોગાપહં,
યસ્મિન્ જંમતીર્થતાવકમિદં દૃષ્ટં મયા દર્શનમ્ ॥ ૧ ॥

દૃષ્ટોઽથ શ્રુતકેવલી ગણમૃતામાધો ગુરુગૌતમ—

સ્તીર્થત્યાધિપતિર્લેસદ્ગુણતતિઃ, સ્વામી સુધર્મા તથા ।

શ્રીજંબૂપ્રભવાદયો મુનિવરાઃ, અન્યેઽપિ યે જજિરે

તે સર્વે ત્વયિ ગચ્છનાયક વિભો, દૃષ્ટેઽથ દૃષ્ટા મયા ॥ ૨ ॥

દેહે નિર્મમતા ગુરૌ વિનયતા નિત્યં સુતા ભાષિતા,

ચારિત્રોઽજ્જ્વલતા મહાયશમતા, સંસાર નિર્વેદિતા ।

અંતર્બાહ્યધરી ગૃહાત્મજનતા, ધર્મજ્ઞતા શુદ્ધતા,

સાધો સાધુજનસ્ય લક્ષણમિદં, સંસારવિચ્છેદનમ્ ॥ ૩ ॥

સમ્પ્રતિ નાસ્તિ ન કેવલી કલિયુગે, ત્રૈલોક્યરક્ષામણિ—

સ્તદ્વાચઃ પરમાશ્વરન્તિ ભરતક્ષેત્રે જગદ્દ્યોતકાઃ ।

સમ્યક્ત્વત્રયચારિણા યતિવરાસ્તા સાસમાલંબનં,

ત્વત્પૂજાં જિનવાક્યપૂજનતયા, સાક્ષાજ્જિન ! પૂજનમ્ ॥ ૪ ॥

નિત્યં બ્રમ્હ યથા સ્મરન્તિ મુનયો હંસાં યથા માનસં,

સારંગા સ્ફુટમલ્લિકાયુતવનં, ધ્યાયન્તિ રેવાં ગજાઃ ।

યુસ્મદર્શનલાલસા પ્રતિદિનં, યુસ્માન્સ્મરામો વયં,

ધન્યઃ કોપિ સ વાસરો પ્રભવિતા, યત્રાવયોઃ સંગમઃ ॥ ૫ ॥

(અનુષ્ટુપ)

યથા સ્મરંતિ મેઘાનાં, મ....પ્રીષ્મતા પિતા ।

પવિત્રીવ યથા હંસાસ્તથાઽહં તવ દર્શનમ્ ॥ ૬ ॥

યથા સ્મરન્તિ ગોવંશં ચક્રવાકી દિવાકરમ્ ।

સતી સ્મરતિ ભર્તારં, તથાઽહં તવ દર્શનમ્ ॥ ૭ ॥

અનેક ગુણુ શ્રી પૂજ્યજીના એક યુએ એક જિહ્વાએ ગુણુ જાતા પાર ન પામીએ, પરમ પૂજ્ય, પરમ જાંધવ, દિનદિન અધિક પ્રતાપ તેજ્યશ, સકલ ભદ્રારક, પુરા પુરંદર ભદ્રારક સીરોમણિ. શ્રી. શ્રી. ૧૦૫ વિજયપ્રભ-સૂરેશ્વર સપરિવારાન્, ચરણ કમલોન્ સૂરત નગરાત સંઘ સમસ્તકેન ત્રિકાલ વંદના અવધારવીજી. યત અત્રશ્રી શ્રીપૂજ્યજીના પદ પ્રસાદથી સર્વને સુખ સાતા છઈ, પૂજ્યશ્રીના સુખ સમાધી, નિરાખાધપણના લેખ લિપી સેવકને સતોષ ઉપજાવવા...શ્રીપૂજ્યજીને આદેશે પંડિત શ્રી કૃષ્ણ-વિજયગણિ ચતુર્ભાસું સૂરત પધાર્યા તેણે કરી ઘણું ધર્મ ધ્યાન વિશેષથી ચાલ્યાં છઈ. શ્રીપૂજ્યજીના પ્રસાદથી પૂજા તથા પ્રભાવના તથા સામીવાજીવ્ય સર્વ હવાં છઈ. તેહની વગતી આસાઠ ચઉમાસાનાં ૧ તથા અઠાઈધરનાં પારના સાવક શ્રાવિકા બાલગોપાલને મંં બિદેઈ કરાવાં છઈ. બીજું શ્રી પં. શ્રી કૃષ્ણવિજય પધારે ધર્મ ધ્યાન ઘણું વિશેષથી ચાલ્યાં છઈ. શ્રાવક શ્રાવિકાના મન ઘણું ઠામ આવ્યાં છઈ. તથા પંં કૃષ્ણવિજય ગણિ ઘણું સંવેગી વૈરાગી દીસઈ છઈ, તથા બીજું કૃષ્ણબીજયજીનું ઘણું વર્ણન તો લિપીએ જો પૂજ્યજીને અજાણ્યું હોએ, ઘણું લિપિયે તે કારમમૂ દિસે, વલી જે ગાંમનું ભાગ્ય હશે ત્યાહા આદેશ પ્રસાદ થાશે. બીજું સૂરતના સંઘ ઉપરિ કૃપા કરી શ્રી સૂરતના દેવયાત્રા કરવા પધારવૂ. પૂજ્યશ્રી દેવયાત્રા કરે ત્યાહાં સૂરતના સંઘનઈ સભારવો. પંડિત શ્રી કૃષ્ણવિજય ગણિ સપરિવારની વં-૧૦૮ વાર અવધારવા । સૂરતના સંઘ ઉપરિ કૃપા કરી લેખ પ્રસાદ કરવો, વલી સેવા શરણાં કામ કાજ પ્રસાદ કરવાં, વલી એ પાસાના વસેષ સમાચાર લિ. જણાવવા

દુહા.

ક્યાંહો કોચલ ક્યાં હો અંબવન, દિહાં દુહર દિહાં મેહ;

વિસર્યા નવિ વીસરે, ગિરુઆ તણા સનેહ. ૧

ગિરુઆ સહેજે ગુણુ કરે, કંત મ કારણ જાણુ;

તરુ સિયે સૂરેવર ભરે, મેઘ ન માંગઈ દાંણુ. ૨

મન પસરે જિમ માહરું, તિમ જો કર પસરંત;

ચરણ ગૃહી ચરણ રહી, અમૃત વાણી મુંણુંત ૩

સંવત ૧૭૨૪ વર્ષે કાર્તિક શુદ્ધ ૧૦ દિને

સિરોહી રાજ્યના કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો

લેખક.—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

(ક્રમાંક ૧૪૦ થી શરૂ : ગતાર્કથી ચાલુ : આ અંકે પૂર્ણ)

અમે લાંબના શ્રી સ્વયંશ્વર પાર્શ્વનાથજીની બરાબર પોષ દશમીએ યાત્રા કરી પેશ્વા આવ્યા. અહીં પશુ સુંદર મંદિર, ઉપાશ્રય અને આવકોનાં ઘર છે. ત્યાં કમલકલસ ગચ્છના ધનારિના વર્તમાન શ્રીપૂજ્ય નિજ્યજીને દ્રસૂરિજી મળ્યા. બહુ જ સન્નજન અને ક્રિયાભિરુચિ છે. તેમ જ સંવેગી સાધુઓની જેમ પોતે ક્રિયા આચારવિચાર પાળવાના અભિલાષી છે, પાળે છે. તેમના આમહથી ધનારી આવ્યા. તેમનો જ્ઞાનમંડાર વજેરે બહુ જ પ્રેમથી બતાવ્યું. અહીં પશુ સુંદર નાનું સિખરબદ્ધ જિનમંદિર ઉપાશ્રય વજેરે છે. ત્યાંથી અમે કાછોલી આવ્યા.

કાછોલી

અહીં જિંથી ખુરશીએ સુંદર સિખરબદ્ધ જિનમંદિર છે. મંદિર પ્રાચીન છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી છે. સાથે જ સુંદર પ્રાચીન પરિકર છે. બન્ને બાજુ પશુ શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે. મૂલનાયકજીની નીચે આદીમાં પ્રાસાદદેવી છે તેની લાઈનમાં બન્ને બાજુ યક્ષયક્ષિકા છે. પછી બન્ને બાજુ હાથી અને સિંહ વજેરે છે. વચમાં પ્રાસાદદેવી, એની નીચે મનોહર ધર્મચક્ર અને બે બાજુ હરણ છે, એની નીચે પરિકરમાં નીચે પ્રમાણેનો લેખ છે, જે બહુ જ મુશ્કેલીથી ઉતારાયો:—

॥ સંવત્ ૧૩૦૩ વર્ષે કચ્છોલિકા શ્રી પાર્શ્વનાથ ગોષ્ઠિક શ્રેષ્ઠ સીરીપાલ માં
સિરીયાદે પું નરદેવ પુત્ર હાં શ્રેં બોડા માં વીરીં પું શ્રેંરા X દ X (૧) મહા દેવ-
સિંહ મહં સલ્લખા । પું શ્રેં કર્મા માં અણુપમદેં પુત્ર મહં. અજેસિંહેન પુત્રા જિદા
મોહણસહિતેન શ્રેં જગસિંહ પું શ્રેં ઘણસિંહ X આ (૨) મ્રપાલ શ્રેં X યદુ પું
ધીરા શ્રેં સાહડ પું વિજેસિંહ શ્રેં જ્ઞાંજ્ઞણ પું નાગસિંહ પ્રમૃતિ ગોષ્ઠિકસહિતેન
પિતૃમાતૃશ્રેયસે શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્રેં અ X (૩) પરિકરોદ્ધાર કારિતઃ કચ્છોલિપ્રામ (ગોત્ર)
ગૂરુણામુપદેશેન X X X આગતું દયાઈ મયું છે.

આ લેખ પ્રમાણે તો સ. ૧૩૦૩માં કાછોલીના પાર્શ્વનાથજીના મંદિરના પરિકરનો ઉદ્ધાર થયો છે—પરિકરનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવ્યો છે.

અહીંના ભાઈઓએ કહ્યું કે—મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ભવ્ય, પ્રાચીન પ્રતિમાજી હતા, પરંતુ તે ખંડિત થવાથી ભોંયરામાં પથરાવી દીધાં. ત્યારપછી મૂલનાયકજી શ્રી સ્વંભવનાથજી બિરાજમાન કર્યા. પછી સ. ૧૬૭૮માં માગશર શુદ્ધિ દશમે શ્રી સંભવનાથજીનું લંછન વજેરે બદલી ધનારીના શ્રીપૂજ્ય મહેંદ્રસૂરિજી અને યોગીરાજ શાંતિવિજયજી મહારાજે (આચાર્ય શ્રી વિજયશાંતિસૂરીશ્વરજીએ) પુનઃ પ્રતિષ્ઠાદિ કરાવ્યા છે. આ મૂર્તિ પશુ પ્રાચીન અને મનોહર છે.

કાછોલીનાં પ્રાચીનતા અને ગૌરવ

કાછોલી ગામ પ્રાચીન છે. કાછોલીવાલઅંચ અને કાછોલી જોત્ર હતાં એના ઉલ્લેખો મળે છે, જેમાંથી બે પ્રમાણે નીચે આપું છું :

॥ સંવત્ ૧૪૬૫ કચ્છોલીવાલગચ્છે મં. શ્રી સર્વાણંદસૂરયઃ સપરિવારાઃ શ્રી નૈમિ પ્રણમન્તિ ॥

ધાતુની એકતીથી ઉપર નીચે પ્રમાણે ભેખ છે:—

સં (૦) ૧૪૯૨ વર્ષે શ્રી શાન્તિનાથવિંબં કછોલીવાલગચ્છે મં. શ્રી સર્વાણંદસૂરિ-
નામુપદેશેન પૂર્ણમાપણે

આ સિવાય કાછોલીના મંદિર વગેરેનો પરિચય આગળ આપ્યો છે. કાછોલી મામ પ્રાચીન છે, અને આ પ્રદેશમાં એનું ઔરવ પણ સારું છે. મંદિરની બહાર કાપી બાબુ માણીભદ્રજી અને અહીંના બાઈઓનાં ગોત્રદેવીની સ્થાપનાની દેરી છે. જમણી બાજુ નીચે એક પથ્થરમાં પણ મોટો લેખ છે, પરન્તુ ચુનાથી ઢંકાઈ ગયો છે એટલે વંચાયો નહિ. અહીં મલિજની પોખલ છે, પુસ્તકો પણ છે. અહીંથી અમે મયા કાસહદ મયા.

આ મામ આવતાં ત્રણ બાજુ આણું ગિરિરાજની ભવ્યતાનો સુંદર પરિચય થાય છે. લીલોછમ આણુંગિરિરાજ જણે વિવિધ શણગાર સજીને આપણી પાસે ને પાસે આવતો હોય એવો ભાસ થાય છે. શું એની સુંદરતા ! હૃદય મંમતા ! એનું વિશાલ અને ઉદાર દૃશ્ય પ્રેક્ષકને ત્યાંથી ચક્ષવા ન હો એવું મનોહર દેખાય છે. આણુંગિરિરાજને અથડાતાં વાદળાં, ધડીકમાં ક્યાંક દેખાતો સૂર્યનો પ્રકાશ, ક્યાંક છાવાઅંધારૂં, વિવિધરંગી તડકા અને છયો આણુંગિરિ-રાજના અપૂર્વ લાવણ્યને પ્રકાશિત કરે છે. આણુંની મનોહરતા—એનું આભીરું જોવું હોય એમણે આ બાજુ પગપાળા આવવાની જરૂર છે. કાછોલી આણુંની તળેટીમાં જ છે. કાસ-હદ જતાં વચ્ચે જ એ રસ્તા આવે છે. એક રસ્તો સીધા આણુંરાજને વીંધી ઠેઠ અચલમદ ઉપર લઇ જાય છે, બીજો રસ્તો દેલવાડા તરફ જાય છે. વળી એક રસ્તો વચ્ચે જાય છે. સાથે ભોમીયાની જરૂર ખરી અને જો ભૂલા પડ્યા તો ખસ હેરાનગતિનો પાર જ ન મળે. રસ્તામાં અચલગઢના બિનમંદિરનું ઉચ્ચ શિખર દેખાય છે, શાંતિ સદન—ગુફા અને શુરુશિખર વગેરે દેખાય છે. ઉપરનો રસ્તો જણે મોટો સફેદ સાપ પડ્યો હોય—સાપનો લીસોટો હોય એવો દેખાય છે. કુદરતી મનોહર દૃશ્યનો આનંદ લૂટતા, સાથેના ભિક્ષુની રક્ષપ્રદ વાતો સાંભળતા, એના આણુંગિરિરાજના પર્યટનના અનુભવો સાંભળતા અમે આણુંને દૂર ને દૂર છોડી જતા કાસહદ આવ્યા.

કાસહદ

કાસહદમાં પ્રાચીન ભવ્ય શિખરબદ્ધ મંદિર છે. કાસહદ જૈનોનું પ્રાચીન ધામ છે એમ સાંભળ્યું હતું. ખાસ દર્શન કરવા અને કંઈક ઇતિહાસ શોધવા જ અમે આવ્યા હતા. કાસહદ ચિરોહી સ્ટેટનું કાશી—લધુકાશી મનાય છે. મારવાડમાં જૈનોએ સિદ્ધાચલજી, ગિરનારજી, તેમજ પ્રજુ શ્રી મહાવીરદેવનાં ઉપસર્ગ વિહારસ્થાનકોરૂપ તીર્થ સ્થાપ્યાં છે, તેમ બ્રાહ્મણોએ પણ અહીં મારવાડમાં આણુંમાં અને તેની આજુબાજુમાં ઋષિકેશ, બદરિકાશ્રમ, પુરી, કાગિકા અને કાશી સ્થાપ્યાં છે. એ પૈકીનું કાસહદ એ બ્રાહ્મણોની કાશીપુરી મનાય છે. મામ બહાર મોટી નદી છે એને મંમા નદી—ભાગીરથી માની છે, એને તીરે આવેલું શિવાલય વિશ્વનાથ મહાદેવનું મંદિર માને છે. કાશીકરવતનું સ્થાન પણ અહીં સ્થાપ્યું છે. ગુજરાત અને આ પ્રદેશમાં રહેનાર કાશી જોડે દૂર ન જઈ શકે

તે અહીંની યાત્રા કરી, દાશીની યાત્રાનું પુણ્ય ઉપાજન કરી શકે છે. અહીં બ્રાહ્મણોનાં ઘર હતાં, સંસ્કૃત અભ્યાસ પણ ચાલતો.

જેનો માટે પણ કાસહદ મહત્વનું સ્થાન હતું-છે. આજુ ઉપર મહામંત્રીશ્વર વિમલનાં બળ્ય મંદિરો બન્યાં તેમ આજુની નીચે પણ બળ્ય જિનમંદિરો બન્યાં છે. આજુમિરિરાજનાં વિમલ મંત્રીશ્વરનાં મંદિરો એની વિશ્વવિશ્રુત ખ્યાતીને લીધે વિદેશીઓના આક્રમણનાં ભોગ બન્યાં અને છુણીદાર પણ મળ્યા છે, જેને લીધે તે સમયના પ્રાચીન લેખો તથા મલતા, ન્યારે કાસહદમાંથી અમને એક પ્રાચીન લેખ વિ. સં. ૧૦૯૧નો મળ્યો જે અહીં આગળ ઉપર આપું છું.

કાસહદનું મંદિર દરથી દેખાતું હતું. આવન જિનાલયનું (કલાય ચોવીસ દેરીનું પણ સંભવે છે) બળ્ય મંદિર અત્યારે ચારે તરફથી ખાલી પડ્યું છે. માત્ર મૂલ ગજારામાં મૂલનામકલ્લ બમવાન ખિરાજસાન છે. મૂલનામકલ્લની મૂર્તિ બળ્ય મનોહર છે. એના પરિકરમાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે:—

॥ ૬ ॥ સંવત્ ૧૨૩૪ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૩ સોમે પ્રાગવાટ વંશે (શીય) (૧) ઘણદેવમાર્યા જ્યાસ્તા તત્પુ ૦ ત્રે ૦ પ્ર X X (તાપ) માર્યા શાન્તિ તત્પુત્ર પ્ર ૦ આષાઢ પુત્રિકા પુનમતી પુત્રેણ પિતા શ્રયોડર્થ ૦ ૦ ૦ વિંવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં સૂરિભિઃ મંગલમહ । શ્રીઃ ॥

મંદિરમાં ડાબી બાજુ પાદુકા છે તેના લેખ નીચે પ્રમાણે છે:—

॥ સં. ૧૫૯૯ વર્ષે નાળાવાલ (૧) વા ૦ શ્રીમદ્ હેમરાજ શિષ્ય વિનયંધર કારાપિતા

બકારની દેરીઓ ઉપરના ભારવટમાં લેખો છે, પરંતુ કેટલાક તે ઘસાઈ ગયા છે, કેટલાકની ઉપર ચૂનાનાં પડ બાંધી મળ્યાં છે; તથા લેખોના સંવતો વાંચ્યા:—

સં. ૧૨૯૯ (૧) કાસદ્રહગચ્છે

સં. ૧૨૯૧ ગચ્છે

સં. ૧૨૯૧ કાસદ્રહગચ્છે

તેરમી અને ચૌદમી સદીના લેખો છે.

મૂલ મંદિરની ડાબી બાજુની પહેલી બ દેરી ઉપર એક પ્રાચીન લીપીનો શ્લોકબદ્ધ પ્રાચીન લેખ છે. સાધનો અને સમયના અભાવે લેખ પૂરેપૂરો શુદ્ધ નથી લેવાયો, છતાં સંવત વજ્રેરે તે શુદ્ધ અને સાદ્ વંચાયા હોવાથી લેખનું મહત્ત્વ ખૂબ છે.

“શ્રી મિત્ર(હ) માલ નિર્યાતઃ પ્રાગવાટઃ વણિજાંવરઃ શ્રીપતિરિવલ્લક્ષ્મીણાં + + રાજપૂજિતઃ ॥ આકરો ગુણરત્નાનાં બન્ધુઃ પદ્મદિવાકરઃ । ન (હ) અથવા (જ) + કસ્ત- સ્ય પુત્રઃ + + + રામૌ તતો પર ॥ (શ્રી સુતઃ) + + + ગુણાઢ્યેન વામદેવ + + દમયમ્ ॥ દૃષ્ટ્વા ચક્રે ગૃહં જૈનં વિશ્વમનોહરમ્ ॥ સંવત્ ૧૦૯૧

જિનમાલથી નીકળેલા કિતમ્ વણિક પોરવાડ જેને વિશ્વર્મા મનોહર એવું જૈન મંદિર ૧૦૯૧માં બનાવ્યું.

કું પારુ છું આ લેખ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ખૂબ મહત્ત્વનો છે.

રાયપહાદુર ગોરીશંકર દોરાચંદ ઓઝાએ પોતાના સિરોહી ગાળ્યકા ઇતિહાસમાં સિરોહી રાજ્યના લેખો આપ્યા છે ખરા, પરંતુ એમના જેવા પુરાતત્ત્વવિદે જૈન મંદિરોના આવા પ્રાચીન લેખો તરફ તદ્દન ઉપેક્ષા જ કરી છે આ ઉચિત નથી. એમના જેવા ભારતીય પુરાતત્ત્વવિદની આ ઉપેક્ષા દરેક સન્નત ઇતિહાસ-પુરાતત્ત્વવિદને બહુર ખટકે તેવી છે. આવા પ્રાચીન લેખો ન લેવાનાં કદાચ ઓઝાજીને કાંઈ જ ખામી ન હોય, કિન્તુ ભારતીય પુરાતત્ત્વ ઇતિહાસમાં તો આ મહાન ખામી જ રહી ગઈ છે.

આ કાસહદને કાસદ્રહ તરીકે વર્ણવ્યાના ઉલ્લેખો મલે છે, તેમ જ ગામ ઉપર ગચ્છ નીકળ્યાના પ્રાચીન લેખો પણ આપું છું, જેથી મુઝ પાઠકો આ નગરના માહાત્મ્યને સારી રીતે પીછાની શકશે.

સંવત્ ૧૩૦૦ વર્ષે વૈશાખ વદી ૧ શુક્રે શ્રી કાસહદગચ્છે

નીચેના ચાર લેખો સં. ૧૨૪૫ના છે. લેખો સ્વરૂપ છે એટલે બધા લેખો નથી આપ્યા.

શ્રી ઋષભનાથસ્ય ॥ સંવત્ ૧૨૪૫ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૫ ગુરો. કાસહદગચ્છે શ્રી સિંહસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં મંગલં

શ્રી શાન્તિનાથસ્ય ॥ સંવત્ ૧૨૪૫ વર્ષે વૈશાખવદિ ૫ ગુરો મહામાત્ય પૃથ્વીપાલા-ત્મજ મહામાત્ય શ્રી ઘનપાલેન વૃ. માતૃ ઠ૦ જગદેવશ્રેયસે શ્રી શાંતિ (નાથ) પ્રતિમા કારિતા કાસહદગચ્છે શ્રી સિંહસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતા.

એક સંભવનાથજીની મૂર્તિ છે. એક ચોથો લેખ છે. સંવત વગેરે બધું એક છે. બીના કલ્યાણુ માટે છે એવું વધારાનું છે તેમજ

“ કાસદ્રહીય શ્રી સિંહસૂરિભિઃ ”

સં. ૧૨૪૫ વર્ષે કાસદ્રહીયગચ્છે ઉદ્યોતનાચાર્ય સંતાને શ્રી પાર્શ્વનાથ મૂર્તિઃ

પ્રતિષ્ઠાપક છે શ્રી ઉદ્યોતનાચાર્ય શ્રી—શ્રી સિંહસૂરિભિઃ

નીચેનો લેખ એથીયે પ્રાચીન છે:—

૮૦ ॥ સંવત્ ૧૨૨૨ ફાલ્ગુન સુદિ ૧૩ રવિ કાસદ્રહગચ્છે શ્રીમદુદ્યોતનાચાર્ય-સંતાને, અર્બુદ વાસ્તવ્ય શ્રે. વરુણાગ તદ્માર્યા દૂલી (તત્પુત્રો) તાત્ પુત્રો શ્રે. છાહરવાહરો ઇથમ [સ્ય] માર્યા જાસુ તત્પુત્રા દેવચંદ્ર, વીરચંદ્ર પાસચંદ્ર પ્રમુતિ સમસ્ત કુટુંબ સમુદાયેન શ્રી પાર્શ્વનાથવિંબં આત્મશ્રેયોડયં કારિતમિતિ ॥ મંગલં મહાશ્રીઃ ॥ ચંદ્રાર્ક યાવન્નંદતિ ચિરં જયતુ । છ

સં. ૧૩૯૩ કાસ હ્રદગચ્છે એક તીર્થ—

(આજુ લેખસંગ્રહ ભાગ બીજો—પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભાગ બીજો, બન્ને પુસ્તકોમાંથી લેખો લીધા છે.)

કાસહર અચ્છની ઉત્પત્તિ માટે નીચેની પકિતઓ વાંચવા યોગ્ય છે—

‘ઉચ્ચાનાગરી—વિજ્ઞાહરા ય વહરા ય મજ્ઞિમિહ્ઠા ય ઇયાસિણ (૫) સાહાણં કો જાણદ્
સવ્વનામાણિ ॥ ૩૩ ॥ વિજ્ઞાહર સાહાણ ગુચ્છાગુચ્છ સુમણ મણહરણા જાલિહરકા-
સહરયા મુણિમહુઅરપરિ (ગયા) દુન્નિ ॥ ૩૪ ॥

—પદ્મપ્રભાચરિત્ર દેવસૂરિજી કૃત (પ્રાચીન પ્રશસ્તિ સંગ્રહ)

વિદ્યાધર શાખામાંથી જે અચ્છો નિકળ્યા છે તેમાં જાલિહર—અચ્છ અને કાસહર—કાસ-
દ્રહઅચ્છ પણ છે. આ પ્રમાણુ પ્રમાણુ કાસહર (દ્રહ) અચ્છ પ્રાચીન છે.

કાસહરમાં ૧૩૩૦ર્થ લખાયેલ શાંતિનાથચરિત્રની પ્રશસ્તિ છે, જે ૨૮ શ્લોકની છે,
ઐતિહાસિક માહિતીથી ભરેલી છે. હું તો માત્ર અહીં આપી શકાય એટલી થોડી
માહિતી પૂરતો એનો શ્લોક નીચે આપું છું—

“કાશહરે વરનગરે ઘનદાકેનાદિનાથજિનમુવને ।

મૂલપ્રતિમાડમિનવાડસ્થાપ્યત શુષ્ઠેન વિત્તેન ”

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે અહીં શ્રી ઋષભદેવજીનું પણ સુંદર મંદિર હશે, જેમાં
ઘનદાક પોરવાડે ન્યાયસપ્ત દ્રવ્યથી નવી મૂલ પ્રતિમાની સ્થાપના કરીનું સૂચવ્યું છે.
અત્યાદે તો એક જ શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

ઉપરનો સૌથી પ્રાચીન લેખ કે જે ૧૦૯૧નો છે તેની લીપી પડિમાત્રા કરતાં પણ
પ્રાચીન અને વાંચવામાં જટિલ છે. લીપી પ્રાચીન બંધાલી લીપીને મળતી છે. બહુ જ
મુશ્કેલીથી પૂ. પા. મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી અને પૂ. પા. મુનિમહારાજ શ્રી
રામવિજયજીએ લેખ વાંચ્યો હતો.

મેં આપેલા ઉપરના પ્રાચીન લેખ પડિમાત્રામાં છે કાસહરના મંદિરની દેરીઓ
ઉપરના બધા લેખો પ્રકાશમાં આવે તો જ્ઞેન ધર્મના પ્રાચીન ઔરવના સુવર્ણ પૃષ્ઠ ઉપર
સુંદર પ્રકાશ પડે તેમ છે. અહીં આવકનું એક ધર સામાન્ય છે એટલે અમે જે કલાકથી
વધુ રોકાઈ રહીએ તેમ ન હતા. એમાં વળી સાધનોની ખામી અને ઉતાવળને લીધે બધા
લેખો લઘુ શકાયા નહિ. હા, લેખ જોયા બહર, નીરીક્ષણ કર્યું. થોડામાં કંકુ લખાવી ચુનો
ઉખડાવી લેખો જોયા. ઠેક અગિયારમી સદીથી ચૌદમી સદી સુધીના લેખો છે.

મંદિરજીમાં અવ્યવસ્થાનો પાર નથી. પ્રભુજીને ચક્કનું પણ પૂરું ઠેકાણું નથી. એક
વાંકુ છે. એકમાં પાણી નથી. પૂજા વગેરે પણ મુશ્કેલીથી મતી હશે. કેસર વગેરે પણ નથી.
ધૂપદીપનું પણ પૂરું ઠેકાણું ન જણાયું. મંદિરમાં પણ જાળાં બાંધ્યાં છે, ધૂળ પડી છે,
કબૂતરની હમાર પણ જામી પડી છે. વ્યવસ્થા સુધારવા પ્રયત્ન કરવાની બહર છે. અમે
ત્યાંથી પહાડને રસ્તે વમર બોમીએ બૂલા પડ્યા અને મારવાડના કાંઠા કાંકરા અને ગોખરનો
આકરો સ્વાદ ચાખતા ચાખતા બપોરે બે વાગે કીરાવલી પહોંચ્યા. બધા ખૂબ થાકી
મયા હતા. સાથે જ સાધુજીવનના પરિપક્ષ પણ અમારા સંયોદાર તરોડે બિભા જ હતા.
અહીં સુંદર શાન્તિદાયક પ્રાચીન જિનમંદિર છે. જંગી ખુરશી ઉપર વિશાલ
કમ્પાઉન્ડમાં મંદિર છે. વચ્ચે મોટો ચોક છે. ચારે બાજુ આબુની પહાડીઓ—ટેકરીઓ
દેખાય છે. આવકાનાં પાંચ ધર છે. ઉપાસ્ય નથી. એટલે અમે તો ગોચરી કરી વિહાર

કની સાંઝે પાંચ વાગે ખરેડી પહોંચ્યા. પદર માઈલનો વિહાર થયો. આ કીરાવલી એ 'કારઉલી' છે. પદરમી સહીમાં અહીં 'શાંતિનાથજીનું' મંદિર હતું, એ જ પ્રમાણે અલાવધિ પણ છે. શ્રાવકનાં ઘર ઘટયાં છે. વ્યવસ્થા સામાન્ય છે.

કીરાવલીથી ખરેડી જતાં વચમાં આખું તારટોલી (તારતોલી, તારટેલાં ગામ). રસ્તામાં અમને વિચાર આવ્યો હતો કે આજીની તલાટીમાં, 'ટેલીગ્રામ' કે જ્યાં ઉલોતન-સુરિજીએ વિજ્ઞાન વટવૃક્ષ નીચે આઠ (૮૪) સાધુમહાત્માઓને આચાર્ય પદ—સૂદૃષ્ટ આશ્રુ હતું અને વડગચ્છત્રી સ્થાપના થઈ હતી તે વડગચ્છત્રી સ્થાપનાથી પૂનિત થયેલું ગામ આટલામાં હોવું જોઈએ; ત્યાં ખરેડી આવતાં પુલ ઉપર તારટોલી ગ્રામ નામ સાંભળ્યું. ચારે બાજુ ઝાડી છે. વડનાં વૃક્ષો પણ છે. અહીં અત્યારે તો શ્રાવકનાં ઘર કે મંદિર નથી, પણ અહીં મંદિર હતું એનો ઉલ્લેખ મને છે. જૂઓ—

“ સાંતપુર આપથાડં તડતોલિ, સાંગવાડં, ભારયે કાછોલી ”—(શીર્ષવિબ્ધયજી)
કવિ મેધ કહે છે—“ આઉલી તડીતોલી પ્રાસાદ એ બિહુ ચાનકિ દેવયુગાદિ”

આ તડીતોલી એ જ તારટોલી છે. અને મારી કલ્પના મુજબ મને અહીં 'ટેલીગ્રામ' ની સલાવના લાગે છે. બાકી તો પુરાતત્ત્વવેદોની શોધમાં આવે તે ખરું. અહીં અત્યારે તો થોડાં રખારી પટેલ-ગેરેનાં ઘર છે, થોડાં ઝૂપડાં છે, ગામ બહાર મોટી નદી છે અને ઝાડી ખૂબ છે. રચાનની શોધ કરવા જેવી જરૂર છે.

કાછોલી, કાસહર અને કીરાવલીમાં પ્રાચીન મંદિરો હતાં, જેનો ઉલ્લેખ તીર્થમાલામાં આવી રીતે આપેલ છે—

“ નીટોડી પાંત્રીસ દીડી કાચોલી આરિ મીઠી હો ”

—(આગમ ગચ્છપતિ શ્રીમહિમાવિરચિત તીર્થમાલા)

‘ કાસીદે છી વીર યુગાદિ ’ ઘાણી વીર નમું પ્રાસાદ—(શીર્ષવિબ્ધ તીર્થમાલા)

x x x x કાસિદિ દેવ વર્ષાણું હો.

પ્રતિમા દસ મોહનમારી

—(મહિમાવિરચિત તીર્થમાલા)

“ કાસહરે અરબ્દ તલહટી આદિ નેમિ પૂજ્યઉં પાય લટી.

—(કવિ મેધવિરચિત તીર્થમાલા)

અત્યારે સિરોહી સ્ટેટમાં આ કાસહર લઘુકાશી કહેવાય છે. લાં નદી છે તેને જંગાનદી માને છે. તીર ઉપર મહાદેવજીનું મંદિર પણ છે. પરંતુ કવિ મેધ કાસહરને બદલે લઘુ બાણારસી—લઘુકાશી બીજી વર્ણવે છે.—વાંચો તેમના જ શબ્દો—

“ ઉંબરણી લઘુ બાણારસી તેહની વાત કહઉં હિવ કિસી;

ઉંબરણી અરબ્દ તલહટી પ્રાસાદ કરાવિઉં સંધિ હટો.”

—(કવિમેધ)

‘ આજીપરા ઉંબરણી પૂરી.’

એટલે આજીની ધન્તીમાં—આજીમાજીમાં ઉંબરણી પ્રસિદ્ધ હતું. અહીં એટલું સમજું છું કે ગામણવાડા પાસેનું ઉંદરી ગામ એ આ ઉંબરણી નહિ. ઉંબરણીમાં સુંદર બિનમંદિર તો છે જ.

હવે કીરાવલીનું વર્ણન વાંચો—

“ કારઉલી મીશાંતિજીનું ”

—કવિમેધ

આ જ કવિ આમળ ઉપર ભારજનું વર્ણન આપે છે તે જ પ્રમાણે અત્યારે પણ છે.

“ ભારજઈ શ્રી દેવ યુગાદિ. ભારજ કરોલીથી ૧૥૥ આઉ દૂર છે. કાસહથી અમે કીરાવલીને બદલે ભારજ પણ બઈ શકત, પરંતુ પહેલા ગયા હોવાથી આ વખતે ન અમા.

ખરેડી—આયુરોહ

આયુ ઉપર જનાર દરેક યાત્રી અહીં ઊતરે છે. આમમાં સુંદર શ્વેતાંબર જૈનધર્મશાળા છે, શ્વેતાંબર જૈનમંદિર છે, આવકાનાં ઘર છે. અહીંથી કુંભારીયાળ (અંબાળ) જવાય છે. ઉપર પણ જવાય છે. ઉપર જતાં આવતા માનપુરના મંદિરનો હમણાં જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. આવી રીતે સિરોહી રાજ્યનાં અમારા રસ્તામાં આવેલાં જૈન મંદિરોનો ટૂંક પરિચય અહીં આપ્યો છે. સિરોહી રાજ્યમાં ગામડે ગામડે સુંદર જૈન મંદિરો છે. મૂળ મુદ્દે વિમલમંત્રીશ્વરે આયુ અને કુંભારીયાળનાં બન્ને મંદિરો, કળા અને કારીગરીનાં અપૂર્વ ધામરૂપ મંદિરોના નિર્માણ કરાવ્યા પછી આ પ્રદેશ ખુબ જ ખીલ્યો છે. એમાં ચંદ્રાવતી ભાંચ્યા પછી ત્યાંના દાનવીર ધર્મવીર જૈનો આ પ્રદેશમાં ફેલાયા અને જ્યાં જ્યાં પોતે નિવાસ કર્યો ત્યાં ત્યાં પોતાની ધર્મભાવના જીવંત રાખવા સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિના મહાન સાધનરૂપ સુંદર બિનભવનો, ધૌધશાળાઓ, ધર્મશાળા અને દાનશાળાઓ વગેરે સ્થાપ્યાં, આજે જેના પ્રાચીન અવશેષોરૂપ પ્રાચીન બૌદ્ધ મંદિરો છે. જ્ઞાનવિમલસૂરિવરણ પણ અહીંની યાત્રા કરી કહે છે, જે તદ્દન સાચું લાગે છે:—

“સીરોહી દેસે જૈન વિહાર તે કહેતાં નવિ આવે પાર;

ગામ ગામ જિરિ વિષમે કામ, દેહરાં હીસે અતિ ઉદામ.”

આ પ્રદેશમાં વિચરી સાધુ મહાત્માઓ અને શ્રાવક મહાનુભાવાએ યાત્રાનો લાભ લેવા જેવા છે.

અંપૂર્ણ.

સોફેટિસ અને મૂર્તિપૂજા

(મૂળ લેખક—સ્વામી જગદીશ્વરનાન્દ)

અનુવાદક:— પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુટી)

સોફેટિસ તે પ્રાચીન ગ્રીસનો ઐજ્ઞ કવિ અને યોગિ છે તેના અસહી ઉપદેશ સાથે હિન્દુ દર્શનને એકદમ નિકટતા છે, તેનો મુખ્ય ઉપદેશ અને હિન્દુનો આત્માને વિચ્છિ એક છે.

અત્યારે કેટલાએક પંડિત ગ્રીસની પુરાતત્ત્વશોધમાં આ પ્રમાણે પ્રકાશ પાડે છે કે, પ્રાચીન ગ્રીસ પ્રાચીન ભારતનું રૂપાંતર છે, અથવા transplanted India.

મિ. ક્યાનન રેલિન્ડેને ઈંગ્લેન્ડની વિખ્યાત દર્શનપત્રિકા “હિપાટ જર્નલ”માં સોફેટિસના જેઝાલેમ પરિદર્શનનું વર્ણન તથા હિંદુદેશના જ્ઞાની શ્યામીબેન આજ્ઞાની સાથે થયેલ અંવાદ પ્રગટ કર્યો છે. તેમજ સોફેટિસની મૂર્તિપૂજાની વિચારણા પણ આલેખી છે.

પ્રાચીન ગ્રીક પ્રાચીન ભારતની જેમ અનેક દેવ-દેવીઓની આરાધના કરતો હતો.

ગ્રીક દાર્શનિક સોફેટિસ અને શ્યામીબેન આજ્ઞાનો અંવાદ આ પ્રમાણે છે—

સોફેટિસ—મહાશ્વય 'યહુદી સમાજ યામે-દેવતાની ઠાઠ મૂર્તિને આત્મી માનતો નથી, એમ નથી, હિન્દુ ઉવિઙ્ગ જેનાથી તમારા બાઈબલનાં અનેક સ્તોત્રો અને સામ પ્રાપ્ત થયેલ છે તેણે તો યામેનો બહુ મૂર્તિ ઉલ્લેખ કરેલ છે. તો તે માટે શું સમજવું ? ઉવિઙ્ગ કહે

છે કે—“યાને એક મેષપાલક છે, વિચારક છે, રાજા છે, તેમજ એક શિલામય પહાડ છે.” તેઓ વિશેષમાં બાળાવે છે કે—“યાને પાંખ છે અને તેના હાથમાં એક પાત્ર છે.” શું યાનેની મૂર્તિ આ પ્રમાણે નથી ? મને વિશ્વાસ છે કે—તમે એમ તો નહીં જ કહો કે યાનેનું શરીર કે પાંખ હંસ કે સારસ પક્ષીની જેવાં છે.

શ્યામી—ક્યારેય નહીં, ક્યારેય નહીં, આ કથન માત્ર રૂપક છે.

સોં—હીક છે. આ રીતે તે રૂપકરૂપના છે, અને કર્તૃપત રૂપ એનું નામ જ મૂર્તિ છે. તો કેવિડે “યાને”ની મૂર્તિ બનાવી એ વાત તદ્દન સત્ય છે.

શ્યામી—ના, એ રીતે ખોદેલી કે ચૂથેલી મૂર્તિ ન હતી. અને એ જ કારણે તે હયાત નથી.

સોં—જરૂર, તેની બાહ્ય હૈયાતી નથી, પણ આનસિક હૈયાતી જરૂર છે. અમારા મનમાં પણ તે જ છે. જો અંદરનું રૂપ બાહ્ય મૂર્તિની અપેક્ષાએ અધિક આવશ્યક છે એમ હોય તો કેવિડનું પાપ પૌતલિકની અપેક્ષાએ અધિક ન મનાય ?

શ્યામી—ના, તેમ ન બને. કારણ કે કેવિડ “યાને” તો અંતરંગ (મનુષ્ય) હતો.

સોં—આથી તો શું ? યહુદીઓ સાથે અમારી તથા બીજી જાતિઓની ભિન્નતા નથી, કે યહુદીઓ ઇશ્વરની આનસિક મૂર્તિને માને છે, અ્યારે ઇતર ધર્મીઓ ઇશ્વરની બાહ્ય તથા આનસિક અને બન્ને પ્રકારની મૂર્તિને માને છે.

એક મુદ્દનું સુધી મૌન રહી વળી સોક્રેટિસ બોલ્યો કે—વળી તમારી બીજી આન્યતા એ છે તે કે—પથ્થર કે લાકડાથી બનાવેલ મૂર્તિની પૂજા કરવી એ માત્ર મૂર્ખતા છે.

શ્યામી—જરૂર, અમારી એ જ માન્યતા છે.

સોં—હીક. તો અમે એક ભેદની રેખા ખેંચીએ છીએ, તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાની-વર્ગ અને સાધારણ મનુષ્યવર્ગમાં જે રીતે ભેદ, એ જ રીતે દરેકમાં ભેદ હોઈ શકે. અમારા એથેન્સ નગરમાં ઘણા મનુષ્યોમાં દર્શનાનું જ્ઞાન નથી, અને તમારા સહેરમાં અમે સાંભળ્યું છે કે સાધારણ મનુષ્યો સ્વર્ગીય નિયમોને સમજી શકતા નથી. શું આ ભેદ નથી ? કે એક તરફ અજ્ઞાનીઓનો સમુદાય અને બીજી તરફ મુઠ્ઠિભર જ્ઞાનીઓ. આ બાહ્ય રાખીને વર્તમાન જનતાના વિષયનું વિવેચન કરવું ઘટે તેઓ પથ્થર અને લાકડાની મૂર્તિઓની પૂજા કરે છે ત્યારે તમે તેને મૂઠતા માનો છો.

શ્યામી—હા, અમે એમ જ માનીએ છીએ.

સોં—આ લોકો આ અજ્ઞતાનું કામ શા કારણે કરે છે ?

શ્યામી—તેઓ કારણ જાણતા નથી.

સોં—આમાં અજ્ઞતા પૂજકની કે મનુષ્યની મૂર્તિની, તફાવત નથી.

શ્યામી—તે હોઈ શકે.

સોં—તેઓને અજ્ઞ બોલવાથી તેઓ અજ્ઞાની જેવું કામ કરશે; અને તે પણ બધા સુધી તેના હૃદયનું પરિવર્તન ન થાય ત્યાં સુધી

શ્યામી—જરૂર, એમાં કંઈ શક નથી.

સોં—જો એમ છે તો તમે તેમની મૂર્તિને પાછળ રાખીને તેથી તેની અજ્ઞાનતા દૂર નહીં થાય. હલકું તેઓ તેના જેવા અન્ય અજ્ઞ માર્ગમાં કે અધિકતર કાંઈ

માર્ગમાં ઊતરી જશે અથવા તેઓ મીસરની પ્રજા પેઠે ખિલાફા કે મમરની પૂજા કરવા લાગશે. નહીં તો નાસ્તિકની પેઠે કંઈ નહો કરે; બધુંય છોડી દેશે. કિન્તુ અમારું દૃઢ મનતબ્બ છે કે એકે ખિલાફાની પૂજા કરે તેના કરતાં ઈશ્વરમૂર્તિની પૂજા કરવી તો સોઅજ્જ આરું છે. તેમ જ કંઈ ન કરે તે કરતાં ખિલાફાની પૂજા પણ છેવટે સારી.

સ્થાપ્તી—અમને પણ લાગે છે કે પૂજા નહીં કરવાથી તેઓની વિશેષ ખરાબ દશા થશે.

સો—મહાશય ! યદિ એમ છે તો તમે અને ખીજા જ્ઞાની પુરુષો હમણાં જ્યાં સુધી તેઓને ઉંચા દર્શનતત્ત્વનું શિક્ષણ આપે છે અને તેઓ સમજી શકતા નથી ત્યાં સુધી અમારે તેમનો મૂર્તિપૂજાનો વિશ્વાસ ઉઠાવવો ન જોઈએ. તેઓ જ્યારે વિશેષ જ્ઞાની થશે ત્યારે તેઓ તમારાથી એ બહુ સમજી શકશે. અને જ્યાંસુધી તેમના હૃદયનો પથરો ન થાય ત્યાં સુધી તેમનાં બાહ્ય અનુદાનો તોડી નાખવામાં શું આપણને પાપ ન લાગે ? સાધારણ મનુષ્યોની વાત જતી કરીને જ્ઞાનીઓ તરફ ધ્યાન આપીએ. જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ કોઈ જાતનું અજ્ઞાન કામ નહીં કરે અર્થાત્ તેઓ મૂર્તિપૂજા નહીં કરે. કેમ કે તે માત્ર અજ્ઞાન છે.

સ્થાપ્તી—કિન્તુ તેઓ પણ કરે છે. અમારા જેઝુભેમમાં નહીં, તમારા એથેન્સ નમરમાં અથવા આસ્ટમડ અને ટામાર શહેરમાં.

સો—જરૂર, અમારા એથેન્સમાં પણી મૂર્તિઓ છે, તે સાચી વાત છે. પરન્તુ કોઈ જ્ઞાની મૂર્તિપૂજા કરતો નથી.

સ્થાપ્તી—એમ હોય તો એથેન્સના દરેક જ્ઞાનીઓ નાસ્તિક છે

સો—કોઈ રીતે નહીં.

સ્થાપ્તી—ત્યારે તમે શું કહેવા ધારો છો તે હું સમજી શક્યો નહીં.

સો—એ તદ્દન સત્ય છે કે એથેન્સ નગરના જ્ઞાનીઓ દેવદેવીઓની મૂર્તિની સામે કૂલમાળા અને શ્રદ્ધાધર્મ આપે છે, તેમ જ દેવદેવીઓની શોભાયાત્રા તથા ઉત્સવો કરે છે, છતાં તેઓ પણ પથ્થરપૂજા કરતા નથી. પથ્થરની પૂજા પાછળ જે ભાવનું પ્રતીક છે તે જ ઈશ્વરી ભાવની પૂજા કરે છે. મતલબ ! તેઓ આરસ કે પથ્થરને પૂજતા નથી, કેમકે તેઓ ખરાબર સમજે છે કે પથ્થર-પુસ્તક કંઈ નથી, હિંદુ પથ્થર કે લાકડાની પ્રતિમા જે ભાવનું પ્રતીક છે તે જ અસલી ભાવની તેઓ ઉપાસના કરે છે

સ્થાપ્તી—તમે વળી એક પ્રમેદ ભ્રમો કર્યો. હું દેખી રહ્યો છું કે તમે ખૂબ પાંડિત્યના પક્ષકાર છો. એક મૂર્તિ પહેલાં જેમ આપણે જ્ઞાનીવર્ગ અને સાધારણ જનતાનો ભેદ જોતા હતા તેમ અત્યારે ભાવ અને પ્રતીકની સિખતા પણ અનુભવાય છે.

સો—દેખો, આવી વિચારણાથી અમારી વિચારશક્તિ સૂક્ષ્મ મટી સૂક્ષ્મતર બનતી જાય છે. તે વાત જવા લો. જ્ઞાની પુરુષો મૂર્તિમાં રહેલ પથ્થરની પૂજા કરતા નથી. તે મૂર્તિ જે ભાવની દોતક છે તે ભાવની અથવા સત્યસ્વરૂપ ઈશ્વરની પૂજા કરે છે.

સ્થાપ્તી—સોફેટિક્સ ! તમે તમારા દેશની વાત કહો છો. હું તે દેશ સમ્યક્ષે કંઈ જાણતો નથી, એટલે તમે જે કહો છો તે સ્વીકારી લઉં છું.

સો—તમારી એ અજ્ઞતા માટે અમારો એક જ ઉત્તર છે કે “આ સૂર્યને જુઓ.” અજ્ઞાનીની પાસે આ સૂર્ય સિવાય બીજું કંઈ નથી, જ્યારે જ્ઞાનીની પાસે તેનું નિર્મૂળ કારણ આ સૂર્યના જે ભાવની પ્રતિમૂર્તિ કે વિકાસ છે તે જ છે. જ્ઞાની પુરુષો તેની પૂજા કરે છે. સૂર્ય તેની પાસે એક પ્રકારની પ્રતિમા છે.

એક ઝાલાવંશીય નૃપતિશાખા અને જૈનધર્મ

લેખક—શ્રીયુત વૈદ્ય ચીમનલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી.

સૂપ્ત ઉપર રાજ્યકર્તા અનેક નૃપતિઓ થઈ ગયા; પરંતુ તેઓના ગુણોની કીર્તિ-
માથાએ અઘાવધિ ગવાય છે. ભારતીય નૃપતિઓમાં સર્વધર્મસમભાવનો ગુણ કેટલીય
વાર જોવામાં આવે છે, પછી ભલે તેઓ પોતાને ઇષ્ટ લાગે તે ધર્મની દ્વિપાસના કરતા હોય.
એ ગુણ તો ભારતવાસી ધર્મધર્મોપાસક બ્રાહ્મણોમાં પણ ઘણી વખત જોવામાં
આવે છે. પ્રાચીન ઇતિહાસ ત્રણ આગ્રાપત્રો, દાનપત્રો, શિલાલેખો અને ફરમાન-
પત્રો આ વાતની શાખ પૂરે છે.

ભારતમાં પર્યાવસિત થયેલો અથવા અસ્થિત ભોગવતો એવો કોઈ રાજવંશ
નહીં હોય કે જેનું પ્રાચીન કાલમાં અથવા વર્તમાનમાં એક યા બીજી રીતે જૈનધર્મ-
ગુરુઓ અથવા જૈનધર્મનુયાયીઓ સાથે સંપર્ક થયો ન હોય. આ બાબતને પુરવાર
કરનારાં અનેક ઉદાહરણો ઇતિહાસને પાને ચઢેલાં નજરે પડે છે, જેવાં કે સિસોદિયા રાજાઓ,
મુગલ બ્રાહ્મણ અકબર બહાંગીર વગેરે વગેરે. આ રાજાઓ માત્ર જોનારા સંપર્કમાં આવ્યા
છે એટલા માત્રથી પણ આ વાત અટકતી નથી, પણ કેટલાક રાજવંશોની તો બિખડી બતી
જડ જોનારો કાયમ રાખી છે, તો કેટલાક નૃપતિઓ જૈન ધર્મચાર્યોનાં બોધ અને સલાહથી
પોતાની ઐહિક અને પારલૌકિક કામિત ભાવનાઓ પામ્યાનાં ઉદાહરણો ઇતિહાસને પાને
ચઢેલાં જોવામાં આવે છે, જેવાં કે—ચાવડા વનરાજ અને પરમાર પ્રહ્લાદનંદેવ વગેરે.

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ, મારવાડ, મેવાડ, વગેરે દેશોનું આધિપત્ય ભોગવતા
ભિખલિખ રાજવંશોમાં એક ઝાલાવંશ છે. આ વંશે આઘાવધિ ભૂતલ ઉપર પોતાની સત્તા
કાયમ રાખેલી છે. આ વંશની કીર્તિકથા કવિરાજ નથુરામ મુંદરજીએ પોતે રચેલા
“ઝાલાવંશવારિધિ”માં વિસ્તૃત રીતે વર્ણવી છે. આ ગ્રંથ, તેમાં વર્ણવેલા વિષયોથી
એમ કહેવાને તો હરકત જ નથી કે, એ એક કીર્તિકથાવાળો ગ્રંથ હોવા છતાં કવિએ
નૃપોપયોગી ઘણા ખરા વિષયોને તેમાં સમાવેશ કરેલો છે. પરંતુ સાદાંત ગ્રંથ જોતાં
એમ જણાય છે કે આ ગ્રંથને જૈન ઇતિહાસ ત્રણ, શિલાલેખો દત્તકથાઓ વગેરેથી વચિત
રાખેલો છે. પણ જો એ બાબત કવિવરથી અપરિચિત હોય તો દરગુજર કરવા યોગ્ય ગણાય,
પરંતુ ઇરાદા પૂર્વક તેમ બંધુ હોય તો તે પરમ શોચનીય ગણાય.

ઝાલા એ મખવાન વંશીય ક્ષત્રિયોની પ્રસિદ્ધ અટક છે. ઝાલા અવટક ચૌલુક્ય રાજ
ચિદરાજના સમયથી થઈ હોય એમ દિપયુક્ત ગ્રંથમાં જણાવેલું છે. પરંતુ પ્રત્યક્ષ-
મણિકાર મેરુતું મસૂરિજીએ પોતાના ગ્રંથમાં માંગૂળની વિગત આવતાં ઝાલાવિશેષણ વાપર્યું
છે. મખ શબ્દનો અર્થ યજ્ઞ થાય છે. કેટલાક તેને મકવાણા પણ કહે છે તેનું સંસ્કૃત
રૂપ કરતાં વિદ્વાનો તેને મકર વાહન પણ કહે છે. પણ બારોટોની બાષામાં કહેવાતાં મખવાન
શબ્દ જ તેમને માટે અસલ રૂપ દેખાડનારો છે, એમ અમારું માનવું છે. મખ એ અપભ્રંશ
શબ્દ છે. એનો અસલ શબ્દ મધિય હોવો જોઈએ; ચાહે તો તેઓ પ્રાચીન કાળમાં
પોતાની “વજ્રના પાડાનું” ચિત્ર રાખતા હોય અથવા પાદાઓ ઉપર ચવારી કરવી તેમને
પસંદ હોય—એ બેમાંથી મને તે કારણસર તેઓ મહિષવાન અથવા મહિષવાહન વિશેષણથી
જાણખાતા હોય એમ અનુમાન થાય છે. અથવા મખનમવાનનું મખવાન થયેલું માનીએ તો એવું =

અનુમાન ઉદ્ભવે છે કે કદાચ તેઓ માખણવાળે—શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો—વંશ યાદવમાંથી પણ જુદી પડેલી શાખા હોય. કાલ યાદવોદ્ભવ વંશ જડેજ કહેવાય છે. યાદવ તરીકે સીધી રીતે ઓળખાતા પણ ક્ષત્રિયો છે. એમનાથી આ વંશ અત્યારે તો સ્વતંત્ર મનાય છે. પરંતુ અમારું અનુમાન છે કે અવદંક ફેર થવાથી થયેલી એક જ જાતિઓના પણ પ્રાચીન કાળે ભાગલા પડેલા હોવાનું ઇતિહાસોમાં જોવાય છે, તો આ વંશનું તેમ જાનેલું કેમ ન હોય ?

આ વંશનું ગુજરાતમાં આમૃતન મહારાજ કર્ણુદેવ સોલંકીના વખતમાં થયું અને તે આવનાર રાજા હરપાલદેવ હતા. ‘વારિધિ’માં વર્ણવ્યા પ્રમાણે તો સિંધના કીર્તિગદની માદી હમીર સુમરા સાથેના યુદ્ધમાં રાજા કેસરદેવનું મરણ અને હાર થવાથી ખોઈ ખેસવાથી તેઓ સીધા જ ચૌલુક્યોની છત્રછાયામાં આવ્યા. પણ અમારું એવું અનુમાન છે કે તેઓ અથવા તેમના જાતિજન્યો કેટલોક લાંબો વખત કચ્છના કુંભરાળ પ્રદેશમાં વસેલા હોવા જોઈએ, જેથી કચ્છનો કુંભરાળ પ્રદેશ આજે પણ માંખપટ કહેવાય છે. આ બાબતને સદરહુ ઇતિહાસ જ પ્રમાણભૂત માનવાને આપણને કારણ આપે છે, કે રાજા માનસિંહજી શત્રુઓથી ઘેરાયા ત્યારે તેઓ એ જ પ્રદેશમાં જઈ ભુજધી ચાર માહિ દૂર માનકૂવા ખામ વસાવી ગુજરાત છૂટી બહારવટું કે લુંટ કરતા. ખીજું કચ્છની અથવા સિંધી ભાષામાં માંખ શબ્દનો અર્થ કુંભર થતા હોય તો પણ સંભવિત છે. પરંતુ એ બાબતો અમને ખાસ ચોક્કસ પરિચય ન હોવાથી અમે કહી શકતા નથી. પરંતુ ખાતરીથી જોધારવા મુજબ એ ભાષામાં એ અર્થ મનાતો હોય તો એનો અર્થ કુંભરોમાં વસનારાના વંશના એવો અર્થ થાય તો પ્રાચીન કાળે રાઠોડ જાતિમાંથી આ જાત જુદી પડેલી છે એમ માનવાને કારણ મળે. આ બાબતને અમે વધારે ન લાંબાવતા માત્ર એટલું જ કહીએ છીએ કે આ બાબત વિદ્વાનોએ લક્ષમાં લઈ તપાસવા જેવી છે.

આ વંશના સિંધ કીર્તિગદના રાજા કેસરદેવ વિ. સં. ૧૧૪૫માં હમીર સુમરા સાથેના યુદ્ધમાં માર્યા ગયા અને પાટડોમાં ગાદી સ્થાપી સં. ૧૧૫૬માં; સંક્ષિપ્ત રાજકાળ નિર્ણય તરંગ ૧૪, પૃ. ૩૬૧. આ બંને નોંધો ઉપરથી સિંધ રાજ્યનો નાશ થયા પછી ત્યાંનો નાસી હરપાલદેવ ચૌલુક્ય મહારાજ કર્ણુદેવની સેવા દરમ્યાન અગ્યાર વર્ષમાં જ પાટડાની ગાદી સ્થાપે છે. તરંગ પંદરમાના વર્ણન મુજબ રાજા કર્ણુદેવે તેમને ક્ષત્રીય પુત્રોને ધનુર્વેદનું અભ્યાસ કરાવવા માત્ર પગાર બાંધી રાખ્યાની નોંધ પૃ. ૪૫૧માં છે. રાજા કર્ણુદેવનો રાજ્યકાળ વિ. સં. ૧૧૨૦થી ૧૧૫૦ સુધીનો છે. તરંગ ૧૬માં આદિમાં પૃ. ૪૧૭ માં કર્ણુદેવની રાજ્યસભામાં પોતાને બહોષ્ટ દેખાડવા સાટે જમીનમાં બાલો મારવાની વાત તથા ગુપ્ત રીતે રાખેલી લોઢાની પાટ બેઘાની નોંધ છે.

એના વિરુદ્ધ પ્રબંધચિંતામાંથી આ જ વાત એમના પુત્ર ઝાલા માંગુજના વિષે નોંધેલી છે, અને ત્યાર પછી પૃ. ૪૨૭માં ઝાઝમેર તળાજના રાજાની કુંવરી કુલાદેવી, અને કાલુજા બારોટના ચોપડાની નોંધ પ્રમાણે કર્ણુદેવની સત્તરમી રાણી સીરાહી રાજ્યની કુંવરીને બાબરાજૂતના વળમાઢથી મુક્ત કરવાના બદલામાં ૨૩૦૦ મામને ગામરબેડીઆ બાંધી એક રાતમાં તેવોસો મામ બહીલ મેળવ્યાની વાત લખી છે. અને તેમાંથી ૫૦૦ મામ કાંચળી પેટે પાછા આપ્યાનું વર્ણવ્યું છે.

હરપાલદેવના ત્રણ પુત્રો સોઢાજી, માંગુજી અને શેખરાજીને સોઢાજી ખાદીએ આવતા

લઘુ બંધુઓને તરંગ રહના પૃ. ૮૦૨માં ચોરાસી ગામ માંગુજીને અને સચાણા-ચોર વડોદરા રોખરાજીને આપ્યા.

ક્ષત્રિયોના વારસકર્મે બાઈબામ સરખે હિરસે વહેંચવાનો તે વખતે નિયમ હતો. ઉપર આપેલી ઐતિહાસિક નોંધ ઉપરથી મકવાણા હરપાલદેવને તાબે માત્ર અઢીસો જ ગામ હોય એમ ચોકબું દેખાય છે. અને રાજસભામાં પરાક્રમ દર્શનની વાત પ્રબંધચિન્તા-મણિની પ્રાચીન નોંધ પ્રમાણે તે માંગુજીના સંબંધમાં કથુંદેવની રાજસભામાં નહીં પણ જયસિંહદેવના વખતમાં બનેલી છે.

હરપાલદેવ રાજ્યસ્વંસ થયા પછી સીધા જ ગુજરાતમાં આવ્યા હોય તો પણ એમના આગમન પછી તેઓ માત્ર પાંચ જ વર્ષમાં પાડડીની ખાદી સ્થાપે છે, અને તે જીવન દરમ્યાન રાજ્યસેવાનો કોઈ ખાસ પ્રસંગ બનેલો જોવામાં આવતો નથી એટલે તેની બક્ષિસરૂપે લેવીસો ગામ જેટલો મોટો જમીર તેમને મળવી સંભવિત જણાતી નથી. પણ કદાચ બરોટાના ચોપડાની સગા સંબંધી નોંધ સાચી હોય અથવા ક્ષત્રિય પરાક્રમી તરીકે તેમને સત્કારી નોકરીમાં રાખ્યા હોય તો તે સંભવિત જણાય.

ખીજી રીતે જોઈએ તો માંગુજીને બાપોતી જગીરમાંથી ૮૪ ગામ મળ્યાં હોય એમ માનવાને પણ આધાર નથી. કારણ કે 'વારિધિ'માં કવિએ લખેલી મોટી જગીર જ અસંભવિત છે. પણ તેમના સમયમાં ચાલેલી રાજ્યખટપટોમાં યુદ્ધમાં પરાક્રમ કર્યા બદલ જયસિંહદેવના સમયમાં ચોરાસી ગામની જમીર પાછળથી પ્રાપ્ત થઈ હોય એ બનવા જોમ છે.

ગામ પાટડી મકવાણા હરપાલદેવે વસાવવાનું અને ખાદી સ્થાપ્યાનું પણ માનવાને આધાર મળતો નથી. સં. ૧૧૮૬ના ચૈત્ર સુ. ૧૩નાં રોજ તેમની અશક્તિ ધામાગામે પોતાની પુત્રી સાહત બ્રૂમ્યંતરિત થયા પછી તેઓ અવસાન પામ્યા કે કેમ તે પણ નક્કી નથી. કવિશ્રી પણ એમના રાજ્યને નાના રાજ્ય તરીકે જ ઓળખાવે છે. ગાંધી સોદાજી અલ્પ જગીરવાળા અને નિર્ધન હતા એવું નીચેની કવિતાથી જણાય છે:—

બાર વરસી કાલ પડ્યો ત્યારે, સુર્યપુરવાસી સહુ ધરબારે;
લેઈ ચાલ્યો સોદો તિવારે, જોડી પાસ પણ ચાલ્યા ત્યારે. ૩
માલવદેશે જઈ સહુ વસિયા, કાલ વિત્યે નિજ દેશે સહુ ધસિયા;
મારગમાં વડ હેઠે વસિયા, કાલ વિત્યે નિજ દેશે ધસિયા. ૪
સોદો જલ્લ બરવાને જાવે, જોડીસા ઉપર ધન દાવે;
કાલી સિંહો કરતો ધાવે, રાજા સોદો વેગે આવે. ૫
સોદો સિંહાને તિથુ દામે, હણતો દેખી શુભ પરિણામે;
જોડીસા સેઠ મરણુ પામે, થયો બ્યંતર તે જોડી નામે. ૬
પ્રજા પાસની સેવા સારે, ઉપમાર સોદાનો સમારે;
સહુ લોક તણાં સંકટ ચૂરે, સોદાને ઘેર લખમી પૂરે. ૭

—વીરવિજયજીત જોડીપાર્શ્વનાથસ્તવન, રમ્યું. સં. ૧૮૭૮ ચૈ. સુ. ૧૧, લખ્યું.

સં. ૧૮૮૦ ચૈત્ર સુ. ૩.

આ ઓમણીસમી સદીની કવિ વીરવિજયજીની નોંધ સોદાજીની સ્થિતિ કેવી હોવી. જોઈએ તેનો ખ્યાલ આપે છે. એમનું મૂલ્ય વતન છોડવામાં જણાવેલું છે. તેઓની

પ્રાથમિક સ્થિતિ સામાન્ય હોય એમ આ કવિતા આપણને ખાસ આપે છે. પાછળથી કવિતામાં જણાવેલા કારણે દેવી સહાયતાથી તેમને ધનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી એટલે હરપાલદેવે પાટડી સ્થાપ્યાનું તો સો વસા અસંભવ જણાય છે. અને તેમના વખતમાં તેઓએ પાટડીમાં રાજ્યભાદી સ્થાપ્યાનું પણ સંભવતું નથી. પણ એ કામ સોઢાળએ ધન પ્રાપ્તિ થયા પછી કર્યું હોય એ વાત જનવા જોગ છે. ઉપરની વીરવિજયજીની સ્પષ્ટ નોંધને હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્યના કર્તા, જેઓ સત્તરમી સદીમાં થયા છે તેઓ, તો સોઢાળના પુત્ર દુર્જનશસ્ત્રને પણ ઝીંઝુવાડાના વાસી જ હોવાનું જણાવે છે:-

નિઃસ્વાદિવૈશ્વર્યમવાપ્ય જ્ઞોદ્ધ-પૂર્વાર્કતો દુર્જનશસ્ત્રમૂમાન્ ॥ સર્ગ ૧ શ્લો ૪૦

જ્ઞોદ્ધપુરે સૂર્યપુરોડનવાત્ ॥૭॥ હી. સૌ. કા. સં ૧

ઉપરના પ્રમાણોથી પાટડી ગામ ક્યારે અને કોણે વસાવ્યું તેના સંબંધમાં હરપાલદેવને કાળે તો તે નથી જ જતું. પાટડીનો સ્પષ્ટ નામનિર્દેશ જૈન ગ્રંથોમાં હરપાલદેવે સં. ૧૧૪૫માં પાટડી વસાવ્યાની નોંધ પછી જૈન ગ્રંથોની પ્રશસ્તિમાં નિતલ્લદેવીએ પાટડીમાં પાર્શ્વનાથ ચેત્ય અને ઉપાશ્રય બધાબ્યાની નોંધને ૨૩૬ વર્ષનું અંતર છે, એટલે એ અંતર દરમ્યાન ગમે તે રાજ્યે ગમે તે વર્ષમાં આ પાટડી વસાવેલું હોવું જોઈએ પણ હરપાલદેવ, સોઢાળ અને દુર્જનશસ્ત્રજી સુધી તો તે નહોતું એ સદેહ વિનાની વાત છે. અત્યેવ આલાવંશની જવલત કીર્તિને સ્થિર કરી શકે તેવું ઐતિહાસિક અન્વેષણ જરૂરી છે એમ આ ચર્ચા સ્પષ્ટ દેખાડી આપે છે. અસ્તુ.

રાણા સોઢાળ:-

ઉપર આપણે જે બાબતો વિચારી તે રાણા હરપાલદેવ વિષે વિચારી, પણ રાણા સોઢાળને જૈનદેવ અને જિનોપાસક ગૃહસ્થવર્ગ ગોડીદાસ સાથે કેવો સંબંધ હતો તેનું વર્ણન ગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવનમાં આ પ્રમાણે આપ્યું છે:-

રાણા સોઢાળ સૂર્યપુરમાં રહેતા હતા તે વખત દરમ્યાન એક વખત બાર વર્ષનો દુકાલ પડ્યો ત્યારે સોઢાળ પોતાના કુટુંબના રક્ષણ માટે માલવામાં ગયા. તે વખતે તે ગામમાં વસતા શેઠ ગોડીદાસજી, જેઓ ભગવાન પાર્શ્વનાથજીના પરમમક્ત અને ઉપાસક હતા, તેઓને તેઓ સાથે તેડી ગયા હતા. જ્યારે સુકાળ થયો અને તેઓ સ્વદેશ પાછા ફર્યા ત્યારે પણ શેઠ ગોડીદાસજી તેમની સાથે હતા. માર્ગમાં ભગવાનની પૂજનો વખત થવાથી વિશ્રામ માટે એક સુંદર વઠની છાયામાં ગોડીદાસ શેઠે વિશ્રામ કર્યો. તે વખતે સોઢાળ પાણી લેવા ગયા, એટલામાં શેઠને લૂંટી લેવા તાકી રહેલા કાળી સિંહાએ શેઠને સખ્ત જખમી કર્યા. શેઠ ગતપ્રાણ થતા પહેલાં પાણી લેવા ગયેલા સોઢાળએ પાછા આવતા આ બતાવ જોઈ તેમણે કાલી સિંહાને માથો. શેઠ ગોડીદાસે પોતાની અંતિમ અવસ્થાએ મારનારને મરતો જોઈ સોઢાળ ઉપર પ્રેમદષ્ટિ નાખી પરલોક પ્રયાણ કર્યું. રાણા સોઢાળએ તેમના પરિવાર તથા ઈષ્ટદેવ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિને ઝીંઝા મામમાં લાવી પુનઃ સ્થાપ્યા અને તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. શેઠ મરીને બંતરદેવ થયા. તેમણે સોઢાળએ ઉદાવેલી સેવાથી પ્રસન્ન થઈ સોઢાળના ધર્મ પ્રજ્ઞક ધન આપ્યું અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે સહાય કરી. ઉપરની પ્રાચીન સ્તવનમાં વર્ણવેલી વિષતથી આપણને

મળે છે કે રાણા સોઢાજીની શેઠ ગોડીદાસની સારી બરદાસના પરિણામે તેમને ધનસહાય ખૂબ મળતાં તેમનું પરાક્રમ સારુ વૃદ્ધિમત્ત થઈ તેઓ એક મહામહાદેવની સ્થિતિ સુધીનો દરજ્જો રાજા જયસિંહદેવના રાજ્યમા મેળવી શક્યા. આ સ્તવનમાં ગોડીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિના પ્રતિષ્ઠાતા હેમચન્દ્રાચાર્ય જણાવેલા છે. એટલે વિ. સં. ૧૧૬૬માં આચાર્ય પદારૂઢ થયા ત્યાર પછી બન્ને આ બનાવ છે.

રાણા દુર્જનશલ્યજી:—

રાણા દુર્જનશલ્યજી પૂર્ણિમા ગચ્છના આચાર્ય પરમદેવસૂરિ ઉર્ફે દેવેન્દ્રસૂરિના પરમોપાસક હતા. દુર્જનશલ્યજીને કુષ્ઠરોગ લાગુ પડ્યો હતો. તે મટાડવા તેમણે પ્રથમ પોતાના ઈષ્ટદેવ સૂર્યદેવની ઉપાસના કરી હતી. પરંતુ તેથી તેમનો એ રોગ મટી શક્યો નહી. તેથી એ વાત તેમણે પોતાના માનનીય ગુરુ પરમદેવસૂરિને કહી. પરમતપોપાસક આચાર્ય બમવાને શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની મંત્રસિદ્ધિ ઉપાસનાથી રાણા દુર્જનશલ્યજીનો રોગ મટાડ્યો. અને તે જ આચાર્ય બમવાનના ઉપદેશથી તેણે શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના જીર્ણ મથેલા દેવાલયનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

इतश्च पूर्णिमापक्षोद्योतकारी महामतिः । श्रीमान् परमदेवाख्यः सूरिर्भाति तपोनिधिः ॥१॥
प्रबोधं सप्तयक्षाणां शंखविघ्नविघायिनां । शंखेशपार्श्वभवने यश्चकार कृपापरः ॥६॥
तस्यैवागधनं कृत्वा चारित्रश्रीविभूषितः । राज्ञो दुर्जनशल्यस्य कुष्ठरोगं जहार यः॥७॥
भूपो दुर्जनशल्योऽपि यस्यादेशमवाप्य सः । शंखेशपार्श्वदेवस्य समुद्ग्रे च मन्दिरम् ॥८॥

—સર્વાનન્દસૂરિકૃત જગદુચરિત્રમ્, સર્ગ ૬

निःस्वादिवैश्वर्यमवाप्य झीझू—पूरार्कतो दुर्जनशल्यभूमान् ।
रूपं यतः सारमिवाप देव—सखेव यच्चैत्यमचिकरच्च ॥ ४० ॥
झीझूपुरे सूर्यपुरोऽनवाप्तं त्वत्तोघिगम्याङ्गमनङ्गरूपम् ।
अचीकरदुर्जनशल्यभूपो निमानतुल्यं तव देव चैत्यम् ॥ ७ ॥

—હીરસૌભાગ્યમહાકાવ્ય, સર્ગ. ૧૦

प्रभूत्तरोगेण विनष्टदेहः, आराध्य यं दुर्जनशल्यदेवः ॥
चकार देहं मदनस्य तुल्यं वंदे सदा शंखपुरावतंसम् ॥८॥

—શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથસ્તોત્રમ્ મુનિચન્દ્રસૂરિકૃત

શંખેશ્વર મહાતીર્થ, ભા. ૧-૨, પૃ. ૧૩.

- ૪ રાણા-ગોડધાણદેવજી... સં. ૧૨૪૧-સં. ૧૨૬૬=૨૫
૫ રાણા-અજીતદેવજી... સં. ૧૨૬૬-સં. ૧૨૮૬=૩૦
૬ રાણા-દેવરાજજી... સં. ૧૨૮૬-સં. ૧૩૨૧=૨૫

૭ રાણા-ફુદાળ... સં. ૧૪૨૧-સં. ૧૪૩૬=૧૫

૮ રાણા-સુરસિંહળ... સં. ૧૪૩૬-સં. ૧૪૬૧=૨૫

૯ રાણા-સાતિમદેવળ... સં. ૧૪૬૧-સં. ૧૪૮૧=૨૦

મહામંડલેશ્વર રાણા સોઢાળ અને રાજા દુર્જનશસ્ત્રળનો સમય અનુક્રમે સં. ૧૧૮૬થી ૧૨૧૬ અને સં. ૧૨૧૬થી ૧૨૪૧ સુધીના છે. આ બંને રાજાઓનો સમય તે ચૂર્જર ચૌહુક્ય નૃપાતિ સિદ્ધરાજ જયસિંહ, કુમારપાલદેવ પરમાર્હત, અંબાપાલદેવ અને બાલમૂલ-રાજ સુધીના સમયનું સામ્યત્વ છે. તેથી સહજ જ અનુમાન થાય છે કે જૈનાચાર્ય હેમ-ચન્દ્રસૂરિ અને જૈનધર્મ પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ ધરાવનાર મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને જિનેશ્વરના પરમોપાસક મહારાજા કુમારપાલ દેવના તેઓ મંડલેશ્વર હોવાથી અને ઉપર દર્શાવવામાં આવેલાં કારણોથી તેઓએ જૈનધર્મ પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ દાખવી જૈન ધર્મ પાલ્યો હોય એ તદ્દન બનવા જોગ છે. જો કે આ કાવ્યગ્રંથની નોંધમાં દુર્જનશસ્ત્રળની જ નોંધ છે, પરંતુ તેમના નામની સાથે એ બીજી વ્યક્તિનો પણ નામનિર્દેશ અને તેણે એ કામ ક્યારે ક્યું તેની મિતિ સાથે આ પ્રમાણે વધુ વિગત પ્રાપ્ત થાય છે:-

દુર્જનશસ્ત્ર નામે જૂપાલ, ધનવત તે અતિસુકુમાર;

કુષ્ટ ટલ્યો તસ પાસ પસાઇ, વિમાન સમાન પ્રાસાદ નિપાઇ. ૨૪

પ્રાસાદ કીધો સુજસ લીધો, સિધો સવિ તસ કાજ;

પ્રત્યક્ષ સુરતરૂ સમા નિર્મમ, જિનવર આપે અવિચલ રાજ. ૫૮ ૮૬

—લાવણ્યવિજયોપાધ્યાય શિષ્ય નિત્યવિજયળ સં. ૧૭૪૫—

અગ્યારસે પંચાવન વરસે, દુરિજન સજ્જન સાથે હર્ષે,

ઝીઝુપુર સૂર્યપુર નામિ, સજ્જન શેઠ બડો ધન ધામી. ૧૭

દેવ વિમાન સો મદિર કીધો, લક્ષ્મીતણા બહુ લાહો લીધો. ૧૮ ૫૮ ૯૬

—મુનિશ્રી કનકવિજયળ, શંખેશ્વર મહાતીર્થ મુનિશ્રી જયંતવિજયળ

અર્થાત્ વઢીયાર દેશમાં આવેલા શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ મહાતીર્થની ઉપાસનાથી દુર્જન-શસ્ત્રળનો કુષ્ટરોગ નાશ પામવાથી વિ. સ. ૧૧૫૫માં દુર્જનશસ્ત્રળએ સજ્જન શેઠની મદદથી ધણા પ્રેમપૂર્વક શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના દેવાચર્યનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. અને તેઓ ઝીઝુપુર તથા સૂર્યપુરના વાસિ હતા. આ નોંધ ઉપરથી તો સ. ૧૧૮૬ સુધીનું હરપાલ-દેવનું અસ્તિત્વ ઉડી જાય છે. પરંતુ પ્રબંધચિંતામણિની નોંધ સોઢાળ, માંચુળ અને શેખરાળને સિદ્ધરાજના સમયથી આધા જવા દેતી નથી જો કે કનકવિજયળની નોંધ જૂની હોવા છતાં પણ તેનું મહત્ત્વ પ્રબંધચિંતામણિથી વધારે તો ન જ આંકી શકાય, એમણે સજ્જન શેઠના કાર્ય સાથે દુર્જનશસ્ત્રળના કાર્યને ભૂલથી અથવા અદ્ય માહિતીથી મેળવી દીધું હોય તો કંઈ અસંભવ નથી. સજ્જન શેઠનો અસ્તિત્વકાલ તો મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયનો જ છે. એટલે સોઢાળના વખતમાં લુણા લાગવાના કારણે જીર્ણ થયેલા દેવલને સમરાવ્યુ હોય અને પાછળ દુર્જનશસ્ત્રળને પણ લુણા લાગવાથી ઉદ્ધત કરવાની જરૂર પડી હોય તો તે બનવા જોગ છે.

વળી આ દુર્જનશત્રુ વિષે શંખેશ્વર મહાતીર્થ નામે પુસ્તકમાં મુનિરાજ શ્રી જયંતાવજયજી આ પ્રમાણે કહે છે:-

વિધિસારોદ્ધારક ચન્દ્રપ્રભસૂરિના પટધર ધર્મધોષસૂરિના પટધર અભયધોષસૂરિના મૂખ્ય શિષ્ય વિદ્યાકુમારના પ્રતિજ્ઞોષથી જે નિત્યદેવીએ આ પ્રતિ લખાવી હતી, તે નીતાદેવીએ પાર્શ્વપ્રભુનું ચિત્ર તથા પોષધશાળા કરાવી હતી. અને તે ક્ષત્રીય શિરામણિ-સૂરાકના ભાઈ શાંતિમદેવના પુત્ર વિજયપાલની પ્રીયતમા રાણી હતી. તેમનો પુત્ર રાણો પદ્મસિંહ હતો. અને તેમની શરવીર પુત્રી રૂપલાદેવી, એ પ્રસ્તુત દુર્જનશત્રુની પ્રેમવતી પત્ની હતી. આ દુર્જનશત્રુને શ્રીદેવીની કુક્ષિયો થએલો ઉદયસિંહ નામે પરાક્રમી પુત્ર હતો. આ ઘટના વિક્રમની તેરમી સદીના ઉત્તરાર્ધની છે. તેમજ ઉપર્યુક્ત વિદ્યાકુમારના દાદાગુરુ શ્રી ધર્મધોષસૂરિજી મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમકાલીન અને સન્માનિત હતા, એવો ઉદ્દેશ્ય મળે છે. શંખેશ્વર પાશ્વનાથ પ્રભુના મંદિરનો ઉદ્ધારક આ જ દુર્જન-શત્રુ હોય તેમ જણાય છે. એટલે આ દુર્જનશત્રુ ઝીંજુવાડાનો હોવાનું અને તેનો સમય તેરમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ અને ચૌદમી સદીનો પૂર્વાર્ધ હોવાનું માનવું ઉચિત જણાય છે. આના પુરાવા તેઓ તાજિક અને મંડલપદ્ધતિનાં આ પ્રમાણે આપે છે.

इति प्रतिभासर्वज्ञ-त्रैविद्यवृन्दादक-महामण्डलेश्वर-राणकशाल्य-श्रीदुर्जनशत्रुदेवगुरु-भिः प्रणतपादश्रीदेवेन्द्रशिष्यैः श्रीहेमप्रभसूरिभिः विरचिते त्रैलोक्यप्रकाशे ज्ञानदर्पणापरनाम्नि नव्यताजिके दिन-मास-वर्षाधिकण्डमण्डलपद्धतिः समाप्ता ॥

(પાટણ જૈનમંડાર ડિ. ક્યૉ. વૉ. ૨-ગાયકવાડ ઓરીયન્ટલ સિરીઝ).

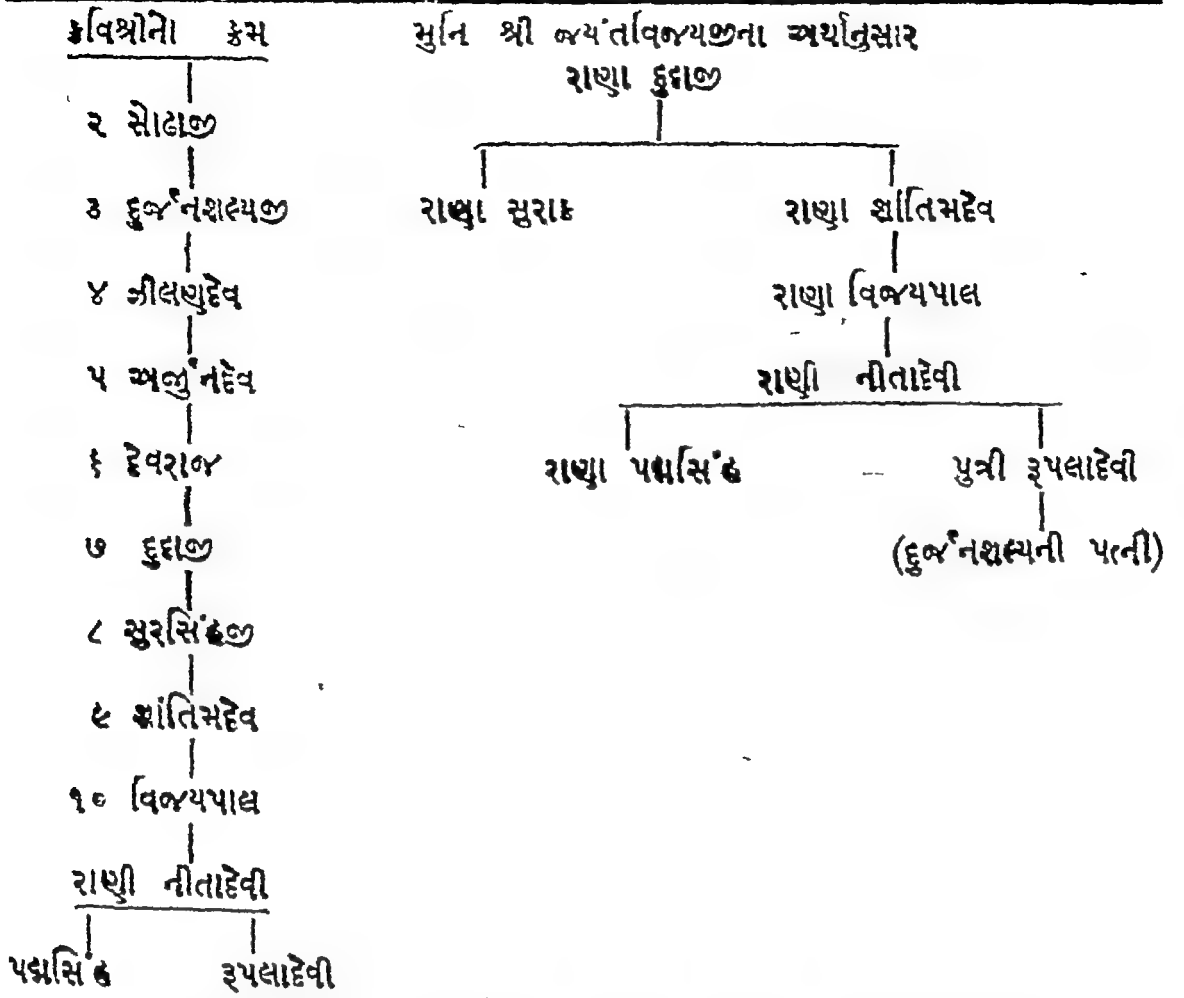
ઉપરના અવતરણનો અર્થ શ્રીમાન જયંતાવજયજી હેમપ્રભસૂરિને દુર્જનશત્રુ ગુરુ માનતા એવો કહે છે, પણ નીચેના પ્રમાણથી બંને પુરુષના અસ્તિત્વમાં બાધ આવે છે—

શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિશિષ્યશ્રીહેમપ્રભસૂરિવિરચિતમર્ધકાણડં સં. ૧૩૦૫ માઘ - સુદિ ૧૩ ગુરૌ નિષ્પન્નમિદં તાજિકં ॥

—વડોદરા પ્રાચ્યા વિદ્યામંદિર નં. ૧૨૦૮૭, સં. ૧૫૪૫ની હસ્તલિખિત પ્રતિ પા. ૧૮.

ઉપર આપેલાં બંને અવતરણો વિષે અત્રે પ્રથમ વિચાર કરી લીધા પછી ગુજરાતી અવતરણનો વિચાર કરીશું. કવિશ્રીએ આપેલો દુર્જનશત્રુનો સમય સવત્ ૧૨૧૬થી૪૧ છે. અને તાજિકની નોંધ સં ૧૩૦૫ની છે. એ બંને વચ્ચે ચોસઠ વર્ષનો અંતર પડે છે. તેથી ત્રૈલોક્યપ્રકાશની પ્રચલિતતા બધા જ વિશેષણો દેવેન્દ્રસૂરિજીના જ માનવાં જોઈએ. એ બાબતમાં જગદુચરિત્રમાં સર્વાનંદસૂરિજી પણ સમંત છે. વળી આ પ્રચલિતઓના લખવા મુજબ હેમપ્રભસૂરિને સીધા જ દેવેન્દ્રસૂરિજીના શિષ્ય માનવા પડે છે. પરંતુ સર્વાનંદસૂરિજીએ જગદુચરિત્રમાં એમણે પટધર તરીકે શ્રીધેણસૂરિજીને સ્થાપ્યાનું જણાવ્યું છે. તેથી આ બંને પુરુષો વચ્ચે આ પુરુષને ઉમેરીએ તો કશો વિરોધ રહેતો નથી, અને સીધા જ તેમનાં વિદ્વાન લઘુ શિષ્ય માનીએ તો તેમનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું ચોવીસી વર્ષ માન્યા સિવાય સંગતિ થાય નહિં.

હવે ગૂર્જર પેરામાની બાજતનો વિચાર કરીએ. તેમાં લખવા મુજબ વંશતાલિકા આ પ્રમાણે થાય.

આ મુકાબલામાં મુકેલી વંશતાલિકાઓ જોવાથી આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે દસમા પ્રરુધની પુત્રીનો સંબંધ પત્ની તરીકે હોય જ નહિ. માટે આમ લખવામાં જ ભૂલ થયેલી છે. અથવા તો તે દુર્જનશસ્ત્રની પત્ની રૂપલાદેવી હોય તો આ દુર્જનશસ્ત્રથી તેમને જુદા માનવા જોઈએ, અથવા તો શાંતિમહેવને જુદા માનવા જોઈએ; તો જ અર્થસંગતિ થાય. પણ રનોત્રો, રતવનો, પ્રશસ્તિઓ અને પુણિકાઓ એ જ દુર્જનશસ્ત્રનો નિર્દેશ કરે છે માટે જે પ્રશસ્તિને આધારે આ લખાયું છે તે પ્રસિદ્ધ થવી જોઈએ અને આ બાબતનું સંશોધન થવું જોઈએ.

મુ. જયંતવિજયજી

[રાણા-દુર્જનશસ્ત્ર]
[રાણી-શ્રીદેવી]

પુ. ઉદયસિંહ

કવિ નાથુરામજી

૧૦	રાણા-વિજયપાલ સં.	૧૩૮૧-૮૨
૧૧	" મધુપાલ	૧૩૮૨-૮૭
૧૨	" પદ્મસિંહ	૧૩૮૭-૯૬
૧૩	" ઉદયસિંહ	૧૩૯૬-૧૪૦૮

૧૪ પૃથુરાજ વેમડળ (૧) ૧૪૦૮-૧૧

કવિ નાથુરામજીના ક્રમમાં ઉદયસિંહજી વિજયપાલજીના પ્રપૌત્ર છે, જ્યારે આ નિર્દેશમાં બતાવેલ દુર્જનશસ્ત્ર ને શ્રીદેવીના સૌધા જ પુત્ર ઉદયસિંહજી બતાવ્યા છે. આ પણ એક વિષમ-જરિલ સમસ્યા છે, ને તેનું સમાધાન પાટણ ખેતરવસીના પાડાના જ્ઞાનભઠારની તાડપત્ર હિપર લખાયેલી પ્રતની મૂલ પ્રશસ્તિ તપાસ્યા વિના કાંઈ પણ પ્રકારે થાય તેવું નથી. મુ. જયંતવિજયજીએ સદરહુ પુસ્તકમાં પ્રશસ્તિ કર્મ સાલમાં રચાઈ છે તે પણ ટાકયું નથી એટલે આ બાબત માટે કશો જ નિર્ણય વિચારાય તેવો નથી. ખરી રીતે ઉદયસિંહજી પદ્મસિંહજીના જ પુત્ર છે. એટલે કાંઈક અર્થસંગતિમાં ફેરફાર થએલો હોય એમ જણાય છે.

ઝાદી રાણી નીતા દેવી.—

આ ઝાલા કુલની માનવંતી રાણી ખેતરવસોની પાડાના જ્ઞાનભંડારની તાડપત્રીય પ્રશસ્તિમાં વર્ણવ્યા મુજબ રાણા વિજયપાલની રાણી હતી, તેણે પાટડીમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું દેવાલય બંધાવ્યું હતું. તેમ જ ઉપાશ્રય કરાવ્યો હતો એ કામ તેમણે પૂન-મિયામરછના આચાર્ય અભયધોષસૂરિના મુખ્ય શિષ્ય વિદ્યાકુમાર મુનિના ઉપદેશથી કર્યું હતું, તેમ જ પાટણ ખેતરવસોના પાડાના જ્ઞાનભંડારની યોગશાસ્ત્ર દિ. પ્ર. વિવરણની પ્રતિ લખાવી હતી, તે તાડપત્ર ઉપર લખેલી હોઈ સદરહુ જ્ઞાનભંડારમાં છે. તેમાંની પ્રશસ્તિમાં જ ઉપરની વાત લખેલી છે.

—શંખેશ્વર મહાતીર્થ પૃ. ૪૮—૪૯

પૃથ્વીરાજ (ઝાલા)

- ૧૫ વેગડળ સં. ૧૪૧૧-૧૪૨૪ ગાદી પાટડી
- ૧૬ રામસિંહળ સં. ૧૪૨૪-૧૪૪૧
- ૧૭ વેરીસાલળ સં. ૧૪૪૧-૧૪૪૮
- ૧૮ રણમલળ સં. ૧૪૪૮-૧૪૬૪
- ૧૯ છત્રસાલળ સં. ૧૪૬૪-૧૪૭૬ ગાદી મહિલ
- ૨૦ જેતસિંહળ સં. ૧૪૭૬-૧૪૯૭ ગાદીકુઆ
- ૨૧ વનવીરળ સં. ૧૪૯૭-૧૫૧૬
- ૨૨ ભીમસિંહળ સં. ૧૫૧૬-૧૫૨૫
- ૨૩ વાલળ સં. ૧૫૨૫-૧૫૪૨
- ૨૪ રાયધરળ સં. ૧૫૪૨-૧૫૫૬ હળવદમાં ગાદી સ્થાપી સં. ૧૫ ૪ માહાવદો ૧૩ સોમ રાયસર હલવદમાં ૧૫૫૦માં બંધાવ્યું.
- ૨૫ રાજરાણાળ સં. ૧૫૫૬-૧૫૬૯
- ૨૬ માનસિંહળ સં. ૧૫૬૯-૧૬૨૦
- ૨૭ રાયસિંહળ સં. ૧૬૨૦-૧૬૪૦
- ૨૮ ચંદ્રસિંહળ સં. ૧૬૪૦-૧૬૮૪
- ૨૯ પૃથ્વીરાજ ગાદી વાંકાનેર સ્થાપના પૂર્વકે સં ૧૬૬૨-૧૬૭૬
- ૩૦ મુલ્તાનસિંહળ સં. ૧૬૬૨-૧૬૯૯
- ૩૧ માનસિંહ સં. ૧૬૭૯-૧૭૦૯
- ૩૨ રાયસિંહ સં. ૧૭૦૯-૧૭૩૫
- ૩૩ ચંદ્રસિંહળ સં. ૧૭૩૫-૧૭૭૭
- ૩૪ પૃથ્વીરાજળ સં. ૧૭૭૭-૧૮૮૪
- ૩૫ કેસરીસિંહળ સં. ૧૭૮૪-૧૮૦૫
- ૩૬ બારાળ સં ૧૮૦૫-૧૮૪૦
- ૩૭ ગાયસિંહળ (ગાદીએ આવેલ નથી)
- ૩૮ કેસસિંહળ ખીખ સં. ૧૮૪૦-૧૮૪૩

૩૯ ચંદ્રસિંહજી ઉર્ફે ડોસાજી સં. ૧૮૪૩-૧૮૬૫

૪૦ વખતસિંહજી સં. ૧૮૬૫-૧૯૧૭

૪૧ વતેસિંહજી સં. ૧૯૧૭-૧૯૩૭

૪૨ અમરસિંહજી સં. ૧૯૩૭

બાલાવંશના નૃપતિઓ હાલ ભિન્ન ભિન્ન રાજ્યકર્તાઓ છે. ખુદ કાઠિયાવાડમાં જ ધ્રાંગધ્રા, લીંબડી, વાંકાનેર, રાણપુર, થાન, લખતર, વઢવાણ, સાયલા સુડા, ચળા; માલવામાં રાયપુર, નરવર, કુનાડી; મારવાડમાં સાદડી, દેલવાડા, બાલરાપાટણ, રામપર-મેઘપર, અજમેર, ઉર્ફે અદેપર, વગેરે સ્થળના નાનામોટા રાજાઓ અને ગરાસદારો છે, પણ આ સ્થળે તો અમે માત્ર વાંકાનેર રાજ્યના ક્રમ ઉપર નજર રાખી પ્રસ્તુત વિષયનો પ્રારંભ કરેલો. હવે રાણા હરપાલદેવથી મહારાણા રાજ અમરસિંહજી સુધી અનુક્રમે ૪૨ પુરુષો સં. ૧૧૪૫થી સં. ૨૦૦૨ સુધી થાય છે. તેમાં રાજ્યકર્તાઓએ થોડે ઘણે અંશે અથવા સંપૂર્ણ રીતે જૈનધર્મની ઉપાસના પ્રેમ ભક્તિ કે સત્કાર અનેક વખત કરેલ હશે. પરંતુ તેની નોંધ આપણી પાસે હાલ નથી જ. ઉપર જણાવેલાં સમગ્ર રાજ્યોમાં બનેલા બનાવોનો સંગ્રહ કરવો એ એક મહાન કાર્ય છે અને તેને માટે સામગ્રીની અનહદ જીલુપ છે. એટલે માત્ર અહીં તો પ્રાચીન સંસ્કૃત ગૂર્જરસાહિત્યમાં મળેલું સાહિત્ય નજર આગળ મૂકી લેખકને સતોષ માન્યા સિવાય ચાલે તેવું નથી. એટલે હવે એ વૃત્તાંતોને પોષણ મળે અથવા પુરવાર કરે તેવાં પ્રમાણોત્તર અન્વેષણ કરવાનું વદાનોત્તર હાય છે.

પ્રસ્તુત રાજાઓનાં અત્યાર સુધીમાં વાસસ્થાનોનો ક્રમ ઝીઝવાડા, પાટડી, માંડલ, કુઆ, હલવદ અને-વાંકાનેર છે. આ રાજકર્તાઓમાં નં. ૨૫ માં રાણાએ-રાજા રાણાએ હલવદ વસાવ્યા પછી તેમની આર્થિક સ્થિતિ બહુ તંગ હતી તેથી તેમના પુત્ર નં. ૨૬માં રાજ-દોલા માનસિંહના વખતમાં તેમના કારભારી શૂરવીર પ્રાગાજીએ નંદવાણાવંશના ધનવાનોને તેડીલાવી સહાય કરવાની શરતે હલવદમાં વસાવ્યા હતા. અને બળાત્કાર માટે તેમણે બાંહેધરી આપી હતી પણ તેઓએ આવી વસ્યા પછી રાજ્યને નાણાં ધીર્યા નહોં. પ્રાગાજીએ સમજાવ્યા છતાં માન્યું નહિ ત્યારે પ્રાગાજીએ બળાત્કાર કરવાની મસલત કરી, વચન પાલન માટે નંદવાણાઓના રક્ષણ માટે જઈ જિલો રહ્યો. દરબારી લૂટારાઓએ હલ્લો કરતાં તે લડ્યો અને માર્યો ગયો, ત્યારે નંદવાણાઓએ રાજ્યને નાણા ધીરવા કબૂલ્યું અને ધીર્યા. ત્યાર પછી અનેક પરિવર્તનો થયાં અને હળવદના વંશજોએ વાંકાનેર વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં વસાવી રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ રાજ્યના સદાયકો હાલના જૈન શ્રીમાલી જ્ઞાતિના વણિકો છે. અને તેઓ 'જૈન ચેતાબર મૂર્તિપૂજક તથા સ્થાનકવાસી ભાગના અનુયાયી છે. અમારું અનુમાન છે કે આ ઇતિહાસનાં નોંધવામાં આવેલા નંદવાણાઓ તે આ લોકના પૂર્વજોની જ અવટંક હોવા સંભવ છે. આ લોકોના પૂર્વજોમાં જ ઓગણીસમી સદીમાં શાહ ઝવેરચંદ મયા છે. તેઓએ જ વાંકાનેર રાજ્યને ટકાવી-રાખવા અઢળક ધન અર્પણ કર્યું છે. એ પુરૂષ અમદાવાદની હડીભાઈની વાડીના પ્રતિષ્ઠા વખતે રાજ્યથી રીસામણે નિકળેલા હતા તે વખતે રાજસાહેબે અમદાવાદથી માનવીને ફરી તેડી લાવી તેઓને વસાવ્યા છે.

આ વણિકો જાતે ચાહાણુ રજપૂત છે, તેમનું પ્રાચીન વતન વાવ થરાદ છે. ત્યાં તેમની કુલદેવીની સ્થાપના છે, તેમના કુલગુરુનો મઠ પણ ત્યાં છે, અને તેમના વંશના વહીવંચાનું કામ પણ તેઓ કરે છે. આ લોકોના ભાઈઓ પણ અમદાવાદ પાસેના ગામમાં વસે છે. કુલગુરુ પાસેથી તેમના વંશની થોડી વંશાવલી વકીલ ધર્મસિંહભાઈ લખી લાવેલા

હોવાથી તેમની પાસે છે. દરબારને ધીરવામાં આવેલાં નાણાંના બદલામાં રાજ્ય સાથે થયેલા કરારો, તેમને આપવામાં આવેલા હકો, બક્ષિસો વગેરે સંબંધી ખતપત્રકો વહીવટ ધનજી-ભાઈના તાબાના જૂના ચોપડાઓમાં મોજુદ છે; એમના સંબંધી એક શોધક જે કાર્ય કરનાર હોય તો એક સારો ઇતિહાસ લખાય એટલું સાહિત્ય તેમની પાસે છે. વહીવટ ધનજીભાઈના પુત્ર ડોક્ટરી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ છે. રાણા વનેસિંહના વખતમાં મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસીઓમાં ભારે ઝઘડો થયો હતો. ત્યારે તેઓ તલવારોથી લડયા હતા. લડાઈ ગામમાં થઈ હતી. રાણાજીએ તેમને બહાર જવાની ફરજ પાડવાથી તેઓ એક વાડીમાં જઈ લડયા હતા. તે વાડી આજે પણ ઝાટકાવાડીને નામે પ્રખ્યાત છે. ઝઘડાનું નિમિત્ત એ વાડી જ હોવાથી રાણાજીએ વચ્ચે પડી બંનેને ઝાટકાવી વાડી ખાલસા કરી છે અને તે પતાળીઆને સામે પાર છે.

વાંકાનેર મચ્છુ અને પતાળીઆ નદીના સંગમ પર વસેલું છે. તેમાં એક જ કંપાઉંડમાં બે દેવજો અને ઉપાશ્રય છે, બહાર નજીકમાં જ લોકાગચ્છના યતિજનો જૂનો ઉપાશ્રય છે અને બજારમાં શ્વે. મૂ. પૂ.ની ભોજનશાળા છે તે પણ ઉપાશ્રય તરીકે વપરાય છે, બધાં લાયબ્રેરીનાં પુસ્તકો રાખવામાં આવેલાં છે, જેમાં કેટલાંક હસ્તલિખિત પણ છે. અહીંના શાહ ઝવેરચંદ વલ્લભભાઈએ પોતાની બધી મિલકત રાજ ડોઆજીને આપી હતી તેથી જ તેઓ ત્રણ રાજ્યોના ભરકર સામે વિજયી થયા (જુઓ તરંજ ૨૧, પૃ. ૬૨૪). કવિશ્રીએ પણ આની સંક્ષિપ્ત નોંધ લીધી છે. એમ જોતાં તો શાહ ઝવેરચંદભાઈ કાઠિયાવાડના ભામાશાહ જ મનાવા જોઈએ તેમના પિતૃવ્ય કુટુંબીઓનો તો વિપુલ પરિવાર છે, પણ તેમના વારસોમાં માત્ર એક સુશીલ વિધવા સ્ત્રી જ છે. અહીં આપવામાં આવેલી આ સંઘળી નોંધ સં. ૧૯૭૪ની મારી મુસાફરીની છે. 'વારિધિ'ના લેખક કવિજી તે વખતે મને રૂબરૂ મળ્યા હતા, અને તેમણે શરૂ કરેલા પુસ્તકના સંબંધમાં પૂછતાં કવિજીએ કહેલું કે મારો વિષય ઇતિહાસની સત્યા-સત્યતા જોવાનો નથી, પણ ઝાલાકુલના યશોમાનનો છે, એટલે તેઓ ઇતિહાસોપયોગી બીજી કેટલીક સામગ્રી માટે બેહરકાર હોય તે દેખીતું છે. હાલ વાંકાનેરમાં વસતા વણિગ જૈનોમાં કવિ નેમચંદભાઈએ પોતાની શક્તિના નમુનારૂપ કાવ્ય સાહિત્યનું પણ સર્જન કર્યું છે, અને સંગીતમંડલ પણ તૈયાર કર્યું છે. એ ઉપરાંત તેઓ હાથચાતુર્યના પ્રયોગોમાં પણ પ્રવીણ છે તે તેમનું આતુકુંડળ પણ વિજ્ઞાન છે. વાંકાનેરના શરવીર શ્રીમાળી જ્ઞાતિજનો આંતરકલહ અને બ્યક્તિચત ઈર્ષીના પરિણામે કોઈ સ્મરણીય કાર્ય કરી શકતાં નથી.

અહીં દર્શાવવામાં આવેલું કુંડુગ હાલ સૌ જોને યથાયોગ્ય વકોલાત, શિક્ષક, કાપડોઆ, માંધી, ડોક્ટર, કામદી વગેરે ધંધાઓ કરે છે. આ સ્થળે આ વાત અમે નૃપતિમણી અને રાજ્યના ઉત્કર્ષમાં મૂલ સહાયકોની વિગત દટાઈ જતી પ્રકાશમાં મૂકવા રજુ કરી છે. રાજ્યનો જ વૃત્તાંત લખવો એ આ સ્થળે હેતુ ન રાખતાં વિનષ્ટતાએ પહોંચતા રાજ્યસ્તંભને પણ વિસારી મૂકવો ન જોઈએ એ આનો મહિંત હેતુ છે. અમે જે કે પૂર્ણ રીતે તો વૃત્તાંત નથી આપી શક્યા, પણ ગૃહસ્થ કરતાં ત્યાગીઓ આ કામ હાથમાં લે તો તેઓ ધણી સરળતાથી એ સાહિત્ય મેળવી શકે તેવું છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે મેં સંઘળી હકીકત નિવેદિત કરી છે. આશા છે કે વિદ્વાન મુનિવરો જરૂર ધ્યાન આપશે.

જેવી રીતે આ રાજ્યની ઉપર પ્રમાણે હકીકત મળી છે તે જ પ્રમાણે બીજાં રાજ્યોના ઇતિહાસમાં જૈનોએ લીધેલા ભાગના વૃત્તાંતો પણ જરૂર મલશે. ઇતિહાસના બહુકાર વિદ્વાનોને આ કામ સોંપી અમે અમારું વક્તવ્ય સમાપ્ત કરીએ.

मेरुतुंगसूरिरास-सार

(लेखक :-श्रीयुत भंवरलालजी नाहटा)

ऐतिहासिक साहित्यके निर्माण की ओर जैन विद्वानोंका लक्ष सदासे रहा है । रास, भास, गीत, गहंली, विवाहला, तीर्थमाला प्रभृति भाषा कृतियों; काव्य, पद्यावली, चरित्र प्रभृति संस्कृत ग्रन्थोंका प्राचुर्य इस बातका प्रबल उदाहरण है । हमें इस प्रकारके साधन प्रचुरता से उपलब्ध हुए, जिनमें से कतिपय तो ऐतिहासिक जैन काव्य संप्रहमें हमने प्रकाशित किये, फिर भी जो प्राप्त होते हैं उन्हे समय २ पर सामायिक पत्रों में देते रहते हैं, जिससे जैन इतिहासके साधन विद्वानोंके उपयोगमें आ सकें । कुछ वर्ष पूर्व मेरुतुंगसूरिरासकी नकल कलकत्तेमें इतिहासतत्त्वमहोदधि जैनाचार्य श्री विजयेन्द्रसूरिजीके पास देखी और उसका आवश्यक सार नोट कर लिया था, परन्तु कई स्थान संदिग्ध रह जाने से अभी लीबडीके भण्डार से रास की मूल प्रति मंगा कर नकल कर ली और पाठकों की जानकारीके लिए उसका ऐतिहासिक सार प्रकाशित किया जाता है ।

अंचलगच्छमें श्री मेरुतुंगसूरिजी बड़े प्रभावक और विद्वान आचार्य हुए हैं । अंचल गच्छीय म्होटी पद्यावली (गुजराती अनुवाद) जो कच्छ-अंजारवाले सा. सोमचंद धारसीकी तरफसे प्रकाशित हुई है, उस में ५७ वें पट्टधर श्री मेरुतुंगसूरिका जीवनवृत्त प्रकाशित हुआ है, परन्तु कई बातें जनश्रुति आदिके आधार से लिखी हुई हैं, जो ऐतिहासिक दृष्टिसे संशोधन की अपेक्षा रखती हैं । प्रस्तुत रास सूरिजीके समकालीन-उनके स्वर्गवासके बाद संभवतः शीघ्र ही-रचित होने से इसमें वर्णित वृत्तान्त प्रमाणिक है । कुछ बातें पद्यावलीमें विशेष है, खैर जो हो, जिन बातों में अन्तर है उनका दिग्दर्शन कराना ही यहां अभीष्ट है-

१ पद्यावलीमें सूरिजीका जन्मस्थान नानागाम और जाति मीठडिया बहुरा लिखा है, जब कि रासमें नाणीग्राममें प्राग्वाट बहुरा जातिमें जन्म होनेका उल्लेख है ।

२ माताका नाम पद्यावलीमें नाहुणदेवी और रासमें नालदेवी लिखा है ।

३ दीक्षा संवत् पद्यावलीमें सं. १४१८ और रास में सं. १४१० लिखा है ।

४ गृहस्थ नाम पद्यावलीमें भालण तथा रासमें वस्तिगकुमार लिखा है ।

५ लोलाडईके नृप प्रतिबोधकी कथा पद्यावलीमें नहीं है, उसमें यवन सेनाके भय निवर्तनार्थ सवा मन चावल मंत्रित कर देने और श्रावकोद्वारा उस सेनाके समक्ष फैकने से शस्त्रधारी घुडसवार होनेसे यवनसेनाके भग जानेसे भयनिवर्तन की कथा लिखी है ।

६ पद्यावलीमें महेन्द्रप्रभसूरिका सं. १४४४ में स्वर्गस्थ होना लिखा है, रासमें सं. १४४५ फा. ब. ११ के दिन (मेरुतुंगसूरिका) महेन्द्रप्रभसूरिके द्वारा गच्छनायकपद स्थापित करनेका उल्लेख है ।

७ सूरिजीका स्वर्गवास पट्टावलीमें जूनागढमें सं. १४७३ में हुआ लिखा है जब कि रासके अनुसार सं. १४७१ मार्गशीर्ष पूर्णिमा सोमवार को ही पाटणमें हो चुका था ।

८ रासमें बहुतसी ऐतिहासिक महत्वपूर्ण बातें लिखी हैं जो पट्टावली में नहीं पायी जाती अतएव यह रास अत्यन्त महत्वपूर्ण है और अंचलगच्छ के इतिहासमें संशोधनकी सुन्दर सामग्री प्रस्तुत करनेके साथ साथ नृप प्रतिबोधादि अनेक नवीन सामग्री प्रकाशमें लाता है ।

रासमें सूरिजीकी जिन कृतियोंका उल्लेख है उनमेंसे धातुपारायण तथा अंगविद्याउद्धार अद्यावधि अप्राप्त हैं, जिनका अंचलगच्छके ज्ञानभण्डारो में अन्वेषण होना चाहिए । सम्भव है कि और भी कतिपय ग्रन्थ उपलब्ध हों क्यों कि रासमें उल्लिखित ग्रन्थों के अतिरिक्त १ भावकर्मप्रक्रिया, २ शतकभाष्य, ३ नमुत्थुणं टीका, ४ सुश्राद्धकथा, ५ उपदेशमाला टीका, ६ जेसाजी प्रबन्ध (ऐतिहासिक) ग्रन्थ प्राप्त हैं ।

अब पाठकोंके अभिज्ञानार्थ उपर्युक्त रासका संक्षिप्त ऐतिहासिक सार दिया जाता है ।

प्रथम गाथामें गणधर श्री गौतम स्वामीको नमस्कार करके चौथी गाथा तक प्रस्तावना में उद्देश, चरित्रनायककी महानता, कविकी लघुता आदि वर्णन कर पांचवीं गाथासे वीर प्रभुके पट्टधर सुधर्मस्वामी—जम्बू—प्रभवादिकी परम्परामें वज्रस्वामीकी शाखाके प्रभावक विधि-पक्षप्रकाशक श्री आर्यरक्षितसूरि—जयसिंहसूरि—धर्मघोषसूरि—महेन्द्रसूरि—सिंहप्रभ—अजितसिंह—देवेन्द्रसिंह—धर्मप्रभ—सिंहतिलक—महेन्द्रप्रभ तक अंचलगच्छके १० आचार्योंके नाम देकर ११ वें गच्छनायक श्री मेरुतुंगसूरि का चरित्र ८ वीं गाथा से प्रारंभ किया है ।

मरुमण्डलमें नाणी नामक नगरमें बुरा वाचागर और उसके भ्राता विजयसिंह हुए, जिन्हेनि सिद्धान्तार्थ श्रवण कर विधिपक्षको स्वीकार किया । विजयसिंहके पुत्र बहरसिंह बहुरा प्राग्वाट वंशके श्रृंगार, विचक्षण व्यवसायी, महान् दानी और धर्मिष्ठ हुए । उनकी नालदेवी नामक स्त्री शीलालङ्कारधारिणी थी । एक बार नालदेवीकी कुक्षिमें पुण्यवान् जीव देवलोकसे च्यवकर अवतीर्ण हुआ, जिसके प्रभावमें स्वप्नमें उसने सहस्रकिरणधारी सूर्यको अपने मुखमें प्रवेश करते हुए देखा । चक्रेश्वरीदेवीने तत्काल आ कर इस महास्वप्नका फल बतलाया कि तुम्हारे मुक्तिमार्गप्रकाशक ज्ञानकिरणयुक्त सूर्यकी तरह प्रतापी पुत्र उत्पन्न होगा, जो संयममार्ग ग्रहण कर युगप्रधान योगीश्वर होगा । चक्रेश्वरीके वचनों को आदर देती हुई धर्मध्यानमें सविशेष रक्त हो कर गर्भका पालन करने लगी । सं. १४०३ में :पूरे दिनों से पांचों गृहों के उच्च स्थानमें आने पर नालदेवीने पुत्र जन्म दिया । हर्षोत्सवपूर्वक पुत्रका नाम ' वस्तिगकुमार ' रखा गया । क्रमशः बालक बड़ा होने लगा और उसमें समस्त सद्गुण आ कर निवास करने लगे । एक बार श्रीमहेन्द्रप्रभसूरि नाणीनगरमें पधारे । उनके उपदेशसे अतिमुक्तकुमारकी तरह विरक्त होकर माता पिता की आज्ञा ले संवत् १४१०में

वस्तिगकुमार दीक्षित हुए । वझरसिंहने उत्सव दानादिमें प्रचुर द्रव्य व्यय किया । सूरि महाराजने नवदीक्षित मुनिका नाम मेरुतुंग रखा ।

मुनि मेरुतुंग बुद्धि विचक्षणता से व्याकरण, साहित्य, छंद, अलंकार और आगम, वेद, पुराण प्रभृति समस्त विद्याओं के पारंगत पण्डित हो गये । वे शुद्ध संयम पालन करते हुए अमृत सदृश वाणीसे सरस व्याख्यानादि देते थे । श्रीमहेन्द्रप्रभसूरिने इन्हें आचार्यपदके सर्वथा योग्य जान कर सं. १४२६में पाटणमें सूरिपदसे अलंकृत किया । संघपति नरपालने नंदि महोत्सव, दानादि किये । तदनन्तर मेरुतुंगसूरि देश विदेशमें विचर कर उपदेशोंद्वारा भव्य जीवों को एवं नरेन्द्रादि को प्रतिबोध देने लगे । आसाउलीमें यवनराज को प्रतिबोधित किया । सं. १४४४का चातुर्मास लोलाडइमें किया, वहां राठौड वंशी फणगर मेघ राजाको १०० मनुष्यों के साथ धर्ममें प्रतिबोधित किया ।

एक बार सूरिजी सन्ध्यावश्यक कर कायोत्सर्ग ध्यानमें स्थित खड़े थे कि एक काले साँपने आ कर पैरमें डस दिया । सूरि महाराज मेतार्य, दमदन्त, चिलातीपुत्रकी तरह ध्यानमें स्थिर रहे । कायोत्सर्ग पूर्ण होने पर मन्त्र, यन्त्र, गारुडीक सब प्रयोगोंको छोड़कर भगवान पार्श्वनाथ की प्रतिमा के समक्ष ध्यानासन जमा कर बैठ गये । ध्यान के प्रभावसे सारा विष उतर गया । प्रातःकाल व्याख्यान देने के लिए आये । संघमें अपार हर्षध्वनि फैल गयी । तदनन्तर श्रीमेरुतुंगसूरि अणहिलपुर पाटण पधारे । गच्छनायक पदके लिए सुमुहूर्त देखा गया, महिनें पहले उत्सव प्रारम्भ हो गये । तोरण, बंदरवाल मण्डित विशाल मण्डप तैयार हुआ, नाना प्रकारके नृत्य वाजिन्नोंकी ध्वनिसे नगर गुंजायमान हो गया । ओसवाल रामदेव के भ्राता खीमागरने उत्सव किया । सं. १४४५ फाल्गुन वदि ११ के दिन श्री महेन्द्रप्रभसूरिजीने गच्छनायक पद देकर सारी गच्छधुरा श्रीमेरुतुंगसूरिको समर्पित की । संग्रामसिंहने पदठवणा करके वैभव सफल किया । श्रीरत्नशेखरसूरिकों आचार्य स्थापित किये । संघपति नरपालके सानिध्यसे समस्त महोत्सव निर्विघ्नतया सम्पन्न हुए ।

सूरि महाराज निर्मल तप संयम का आराधन करते हुए योगाभ्यासमें विशेष अम्यस्त रहने लगे । हठयोग-प्राणायाम, राजयोग आदिक्रियाओं द्वारा नियमित ध्यान करते थे, ग्रीष्म ऋतुमें धूपमें और शीतकालकी कडाके की ठंडीमें प्रतिदिन कायोत्सर्ग करके आत्माको अतिशय निर्मल करनेमें संलग्न थे । एक बार आप आजूगिरि के जिनालयोंके दर्शन कर उतरते थे, सन्ध्या हो गयी । मार्ग भूल कर विषम स्थानमें पगदण्डी न मिलने पर बिजलीकी तरह चमकते हुए देवने प्रकट हो कर मार्ग दिखाया । एक बार पाटणके पास सथवाडे सहित गुरुश्री विचरते थे, यवन सेनाने कष्ट देकर सब साथको अपने कब्जे कर लिया । सूरिजी

यवनराजके पास पहुँचे, उनकी आकृति—ललाट देख कर उसका हृदय पलट गया और तत्काल सबको मुक्त कर लौटा दिया। एक बार गुजरातमें मुगलोंका भय उत्पन्न होने पर सारा नगर सूना हो गया, पर सूरिजी खंभातमें स्थिर रहे। कुछ दिनों में भय दूर हुआ और सब लोग लौट आए। सूरिजी बाहडमेर विराजते थे, लघु पोशालके द्वार पर सात हाथ लम्बा साँप आकर फुंकार करने लगा, जिससे साधवियां डरने लगी। उन्होंने सूरिजीको सूचना दी। साँप तत्काल स्तंभित हो गया। एक बार सूरिजीने सं. १४६४में साचोर चौमासा किया। अश्वपति (बाँदशाह) विस्तृत सेना सहित चढाई करने के लिए आ रहा था, सब लोग दसों दिशि भागने लगे, ठाकुर भी भयभित था। सूरिजीके ध्यानबलसे यवनसेना साचौर त्याग कर अन्यत्र चली गई। इस प्रकार सूरिजीके अनेकों अवदात हैं।

सूरिजीने साहित्यनिर्माण भी खूब किया, इस रासमें निम्नोक्त ग्रन्थरचनाका उल्लेख है:—

१ व्याकरण, २ षट्दर्शननिर्णय, ३ शतपदीसार, ४ रायनामांकचरित्र, ५ कामदेव-कथा, ६ धातुपारायण, ७ लक्षणशास्त्र, ८ मेघदूत महाकाव्य, ९ राजिमती-नेमि सम्बन्ध, १० सूरिमन्त्रोद्धार, ११ अंगविद्याउद्धार, १२ सत्तरी भाष्यवृत्ति इत्यादि।

सूरिजीने सत्यपुर नरेश राउ पाता, नरेश्वर मदनपाल को प्रतिबोध दिया। उडर मलिक भ (?) के पुत्र सूरदास को प्रतिबोध दे कर धोलकाके कलिकुण्ड पार्श्वनाथकी पूजा करवाई। जम्बू (जम्मू) नरेश राउ गजमल गढ़वा, जीवनराय प्रभृति श्रीमेरुतुंगसूरिके चरण वन्दनार्थ आये। सूरिजी अपार गुणों के समुद्र हैं, नये नये नगरों का संघ वन्दनार्थ आता है। साह सलखा सादागर कारित उत्सव से श्री महीतिलकसूरि एवं महिमश्री महत्तरा का पदस्थापन जम्मूमें साह वरसिंघ कारित उत्सवसे हुआ। खीमराज संघर्षातिद्वारा खंभात में उत्सव होने पर मेरुनंदनसूरिकी पदस्थापना हुई। माणिक्यशेखरको उपाध्याय पद, गुण-समुद्रसूरि माणिकसुन्दरसूरिको साहतेजा कारित उत्सवसे खंभनगरमें और वहीं जयकीर्तिसूरि को संघवी राजसिंहकृत उत्सवसे आचार्य पद स्थापित किया। इस प्रकार ६ आचार्य, ४ उपाध्याय तथा १ महत्तरा, वाणारिस, पन्यास, पवत्तिणि प्रभृति संख्यावद्ध पदस्थापित व दीक्षित किये।

सूरिजीने पट्टण, खंभात, भरौंच, सोपारक, कुंकण, कच्छ, पारकर, साचोर, मरु, गुज्जर, झालावाड, महागष्ट्र, पंचाल, लाटदेश, जालोर, घोघा, ऊना, दीव, मंगलपुर, नवा प्रभृति स्थानों में विचरकर बड़ी शासनोन्नति की। अन्तमें पाटण पधारे, आयु शेष ज्ञात कर अनशन आराधनापूर्वक सं. १४७१ मार्गशीर्ष पूर्णिमा सोमवारके पिछले प्रहर उत्तराध्ययन श्रवण करते हुए अर्हत सिद्धोंके ध्यान से श्रीमेरुतुंगसूरिजी स्वर्ग सिधारे।

મળેલી મદદ

- ૨૦૦) પૂ. ઉ. શ્રી સુખસાગરજી તથા પૂ. મુ. મ. શ્રી. ક્રતિસાગરજીના સદ્ગુપદેશથી શુભરાતી
જૈન સંઘ, કલકત્તા.
- ૧૦૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી કન. વિજયજીના સદ્ગુપદેશથી લાલપાગ જૈન ઉપાશ્રય, મુંબઈ.
પૂ. મુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજીના સદ્ગુપદેશથી રોહીડામાંથી નીચેની છ મદદ મળી છે:-
- ૫૧) શેઠ પ્રખરાજજી અચલદાસજી સીંધી
૫૧) „ ખેમચંદજી નેમચંદજી સીંધી
૫૧) „ ધરમચંદજી જોરાવરમલજી સીંધી
૫૧) „ હરખચંદજી ગુનામચંદજી સીંધી
૫૧) „ વાલાજી રતનચંદજી શાહ
૫૧) „ હળરીમલજી દાનમલજી શાહ
૫૧) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયલખિંધસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ સમસ્ત, વાપી.
૫૧) પૂ. પં. શ્રીકાર્તિકનુનિજીના સ, પદેશથી જૈન સંઘ, જોધાવી
૫૦) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી વડવા જૈન સંઘ ભાવનગર
૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયભુવનતિલકસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, સિતોર
૨૫) પૂ. મુ. મ. શ્રીતિલકવિગયજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, ઝીઝુવાડા
૨૫) પૂ. મુ. મ. શ્રીલખિંધસાગરજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘની પેઢી, આશુરમા
૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયઉમંતસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, હિમ્મતનગર
૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયામૃતસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી તપગઢ અમર જૈન શાળા, ખંભાત
૨૫) પૂ. પં. શ્રીચંદ્રિજીજી. સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, વલસાડ
૨૦) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયતર્પસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી દેવળાગ જૈન સંઘ, જમનગર
૧૫) પૂ. આ. મ. શ્રીજિતઋદ્ધિસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી મહાવીર જૈન મંદિર, મુંબઈ
૧૫) પૂ. પં. મ. શ્રીચંદ્રસાગરજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, ચિત્રપુર
૧૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી અશોકવિજયજીના સદ્ગુપદેશથી વીસા ઓસવાલ જૈન સંઘ, ખંભાત
૧૧) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયક્રુદ્ધસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન પાઠશાળા ખેરવા
૧૧) પૂ. મુ. મ. શ્રીપ્રકાશવિજયજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, પાંચોરા
૧૧) શ્રીયુત્ત ઊંટાલાન નરસીદાસ દોસી વડવાચુકેમ્પ
૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયમનોહરસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી મોટા દેરાસરની પેઢી, સાણંદ
૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રીકંચનવિજયજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, ગંબીરા
૧૦) પૂ. પં. શ્રીલલિતવિજયજીના સદ્ગુપદેશથી દસા શ્રીમાળી જૈન સંઘ, માણસા
૭) પૂ. મુ. મ. શ્રીયુજીવિજયજીના સદ્ગુપદેશથી પાટીયાના ઉપાશ્રયનો જૈન સંઘ, સાહી
૫) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયદિમાયજસૂરિજીના સદ્ગુપદેશથી જૈન સંઘ, આણેદ

શ્રી પર્યુષણા મહાપર્વના આરાધન નિમિત્તે ઉપર મુજબ મદદ સમિતિને મળી છે.
આ માટે અમે સર્વ આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરો, તે તે આમના સંઘો અને તે તે
સદ્ગૃહસ્થોતો આગાર માનીએ છીએ, અને બીજા ગામોના સંઘોને પોતાની મદદ મોકલી
આપવા વિનંતી કરીએ છીએ

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજા, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું દર્જીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ હોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોકર્ણદાસ શાહ
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ

ପୃଷ୍ଠ ୧୭୩ : ଅଂଶ ୨]

અમદાવાદ : ૧૫-૧૧-૪૭

[ક્રમાંક ૧૪૬]

विषय-दर्शन

१ विरपुरमंडल श्रीमहावीरजिनस्तस्मः पू. आ. भ. श्री. विजयवतीन्द्रसूरिणः	टाहटल पानु-२
२ सम्यक्त्वकुलकः पू. सु. म. श्री. न्यायविजयजी	: ३३
३ शुभरातना इत्येकं प्राचीनं जिनमंदिरं : पू. सु. म. श्री. न्यायविजयल	: ३५
४ छै और सिलोके : श्री-अमरचंदजी नाहटा	: ४३
५ आपका प्राचीन ज्ञान-खंडारो : पं. लालचंद्र ल. भांधी	: ४५
६ सूत्र विषे परामर्श : श्री. हीरालाल रचिहंस कपडिया	: ५१
७ श्रीजिनपतिसूरि-दधामणागीत : श्री. भंवरलालजी नाहटा	: ५२

નવી મહત્ત

: 21826 41-3

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : આ ચૂંકનું મૂલ્ય-ત્રણ આના

Shri Jaina Satya Prakasha Regd. No. B. 3801 શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

ઐતિહાસિક માહિતીદર્શક ચિરપુરમંડળ શ્રીમહાવીરજિનસ્તવન

અન્વેષક:—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવતીન્દ્રસૂરિજી

ચિરપુરમંડન વીરજી દે લાલ, હેટલાં ભાવઠ ભય દે સોભાગી;
 મોટી સુરતી શોભતિ દે લાલ, પ્રજામતાં જાતિક ભય દે સોભાગી;
 જયજય શ્રી મહાવીરજી દે લાલ. (૧)

એ છે દેવના દેવ દે લાલ, ત્રિભુવન નાયક જમશુરુ દે સોભાગી,
 સુરનર કરે નિત્ય સેવ દે લાલ, જયજય શ્રી મહાવીરજી સોભાગી.—જય૦-૨

પાટણ નગર તણે ધણી દે લાલ, કુમારપાળ જૂપાળ દે સોભાગી;
 એ બિંબ ભરાવીઓ દે લાલ, પાપ મયો પાતાળ દે સોભાગી.—જય૦-૩

પ્રાસાદ પાટણમાં કર્યો દે લાલ, ત્રીજે કાકેર જાણુ દે સોભાગી;
 દીવા દીસે તણે તણા દે લાલ, જન કહે એહવી વાણુ દે સોભાગી.—જય૦-૪

પાટણ આદિ જીનેશ્વર દે લાલ, કાકેર શાંતિ જીજુદ દે સોભાગી;
 થીરપુર સ્થાપના વીરની દે લાલ, દેખતાં ગયા દુઃખદંડ દે સોભાગી.—જય૦-૫

ચંચમ કાળ દુકાળમાં દે લાલ, અમુર જ્યા મહીપાળ દે સોભાગી;
 તેહને પ્રાસાદ વિખંડીઓ દે લાલ, ન કરી કોણે સંભાળ દે સોભાગી.—જય૦-૬

ત્રણેમાં સાંપ્રત વાનગી દે લાલ, પાટણ નગર મોહાર દે સોભાગી;
 જાલ દીસે ત્યાંકને દે લાલ, ચોદશે ઉપર ભાર દે સોભાગી.—જય૦-૭

ધર્મક્ષેત્ર સોહામણુ દે લાલ, લઘુ કારમીર નામ દે સોભાગી;
 કણિયાપુર પાટણ કહી દે લાલ, ધન્ય એ ચિરપુર કામ દે સોભાગી.—જય૦-૮

પંદરશે એકતાલીશે પ્રમતિયા દે લાલ, કાલ્દુન માસ મોહાર દે સોભાગી;
 પુજી પ્રજામી ભાવશું દે લાલ, શ્રી સંઘ હર્ષ અપાર દે સોભાગી.—જય૦-૯

શેઠાંની શેરી ત્યાં કને દે લાલ, બેઠા શ્રી વર્ધમાન દે સોભાગી;
 સ્નાત્ર મહોત્સવ કર્યો ભાવશું દે લાલ, પહોંચી મનની ખાંત દે સોભાગી.—જય૦-૧૦

પાટણ નગરી આવિયા દે લાલ, શા સાકરચંદ ઉલ્લાસ દે સોભાગી;
 સંઘપતિ તીલક ધરાવીઓ દે લાલ, હેટિયા ગોડી પાથ દે સોભાગી.—જય૦-૧૧

ગોડી પાથ હેટિયા દે લાલ, હોદે શ્રી ભગવંત દે સોભાગી;
 સ્નાત્ર મહોત્સવ કર્યો ભાવશું દે લાલ, મહીણી નિજ મન ખંત દે સોભાગી.—જય૦-૧૨

શ્રી ચિરપુર માંહે આવિયા દે લાલ, હેટિયા શ્રી વીર જીજુદ દે સોભાગી;
 ચોથું વ્રત જ્યાં આદ્યુ દે લાલ, કીધું ઉત્તમ કામ દે સોભાગી.—જય૦-૧૩

શાસનનાયક વીરજી દે લાલ, ત્રિધલામાત મહાર દે સોભાગી;
 સિદ્ધારથ કુલ ચંદલો દે લાલ, હરિસંજન સુખકાર દે સોભાગી.—જય૦-૧૪

અંવત સત્તર ત્યાશીમે દે લાલ, મહા વદ તેરમ સાર દે સોભાગી;
 સાજી લાધો કહે ભાવથી દે લાલ, સદ્ગુણ કર્યો અવતાર દે સોભાગી.—જય૦-૧૫

આ સ્તવન એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગુટકામાંથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે.

॥ॐ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेशिंगभाईकी वाडी : घीकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥	विक्रम. सं. २०० : ४ वीरनि. सं. २४७४ : छं. सं. १६४७	॥	क्रमांक
अंक २	॥	कार्तिक शुद्ध ३ : शनिवार : १५मी, नवेम्बर	॥	१४६

सम्यक्त्वकुलकम् ।

सं०-पूज्य मुनिमहाराज श्रीकान्तिविजयजी

वेसागिहेसु गमणं महाविरुद्धं जहा कुलवह्णं ।

जाणाहि तहा सावया(य)सुसावगाणं कुतित्येसु ॥ १ ॥

भणइ जणो नारीणं सइत्तणं कत्थ वेसगिहगमणे ।

एवं कुतित्थगमणे सम्मत्तं सावगस्स कहं ? ॥ २ ॥

किर धम्मंमि कुसलओ सुसावगो सो वि आगओ इहइं ।

तम्हा एस पहाणो सिवाइभणिओ य जो धम्मो ॥ ३ ॥

एवं तव्वत्ताणं थिरकरणं कुणइ तत्थ वच्चंती ।

वद्धारइ मिच्छत्तं सुबोहिबीयं हणइ तेसिं ॥ ४ ॥

अन्नेसिं सत्ताणं मिच्छत्तं जो करेइ मूढप्पा ।

सो तेण निमित्तेणं न लहइ बोहिं जिणाभिडियं ॥ ५ ॥

सो परमप्पाणं चिय पाडेइ दुर(रु)त्तरंमि संसारे ।

मिच्छत्तकारणाई जो नवि वज्जेइ दूरेणं ॥ ६ ॥

चित्तामणि व्व दुलहं सम्मत्तं पाविऊण अन्नेहिं ।

तं हारवेइ जीवो लोइयतित्येसु जंतेणं ॥ ७ ॥

दंसणविराहगाणं तल्लाभुक्कोसणंतकालओ ।

तम्हा दंसणरयणं सव्वपयत्तेण रक्खंति ॥ ८ ॥

जह सियवडेण रहियं न तरइ भवसायरंमि बोहित्थं ।

तह सम्मत्तेण विणा किरियरुइ न तरइ भवोहं ॥ ९ ॥

जह व विणोडे तुंवे साहारो नेय होइ अरएहिं ।

तह सम्मत्तेण विणा ताणं च न होइ चरणेण ॥ १० ॥

જહ વિચ્છાયં પડમં હવહ વિણદંમિ કનિયામજ્ઞે ।
 તહ વિચ્છાયા કિરિયા હવહ હુ સમ્મત્તનાસંમિ ॥ ૧૧ ॥
 જહ મહઆયયણં પિ ય પીઢવીણાસે વિણસ્સણ સવ્વં ।
 સમ્મત્તપીઢનાસે તહ નાસહ ગુરુતવચ્ચરણં ॥ ૧૨ ॥
 જહ વા સાલીપલ્લો કીઢક્કલ્લઓ હવેજ્જ નોસારો ।
 શીણે તહ સમ્મત્તે હવહ અસારં તવચ્ચરણં ॥ ૧૩ ॥
 અંધારનચ્ચિયં પિવ મયદેહોવદ્દણં જહા વિહલં ।
 હ્ય સમ્મત્તેણ વિણા સવ્વં વજ્ઞં અણુદ્દાણં ॥ ૧૪ ॥
 તા હત્યેવ પયત્તો કાયવ્વો દુલ્લહં પુણોણં ॥ ૧૫ ॥
 દંસણરયણં રયણં વ દુલ્લહં મંદપુન્નાણં ॥ ૧૬ ॥
 જહ ય વહુવિઘપરો મહાનિહી પાયડો વિ લોગંમિ ।
 પુત્તોવયારરહિણ્હિં ન ઉણ પાવિજ્જણ કહવિ ॥ ૧૭ ॥
 મહયાસામગ્ગીણ માણુસલ્લિક્કાહસવણસદ્ધાણ ।
 પાવિજ્જણ કહમવિ હમં અણુત્તરં કમ્મવિવરેણં ॥ ૧૮ ॥
 તા તુલ્લેહિં વિ પત્તં પુવ્વજ્જિયનિયયકમ્મવિવરેણં ।
 સંકાહ્દોસરહિયં ધરિયવ્વં અપ્પમત્તેહિં ॥ ૧૯ ॥
 ન વિ તં કરેહ અગ્ગી નેય વિસં નેય કિણ્હસપ્પો વા ।
 જં કુણહ મહાદોસં તિવ્વં જીવસ્સ મિચ્છત્તં ॥ ૨૦ ॥
 હારવિયં સમ્મત્તં સામન્નં નાસિયં ધુવં તેહિં ।
 પરચિત્તરંજણટ્ટા આણાભંગો કલ્લો જેહિં ॥ ૨૧ ॥
 આણાણ અવદંતં જો ઉવવૂહિજ્જ જિણવરિંદાણં ।
 તિત્થયરસ્સ સુયસ્સ ય સંઘસ્સ ય પચ્ચણીઓ સો ॥ ૨૨ ॥
 કિં વા દેહ વરાઓ મણુઓ સુદ્ધુ વિ ઘણી વિ ભત્તો વિ ।
 આણાહ્કમણં પુણ તણુયં પિ અણંતદ્ધુહેહં ॥ ૨૩ ॥
 તમ્હા સય(હ)સામત્થે આણામટ્ઠંમિ નો, લલ્લ ઉવેહા ।
 અણુક્કલ્લાહ્યરેહિં અણુસદ્ધી હોહ દોયવ્વા ॥ ૨૪ ॥
 સો ઘણો સો પુત્તો સ માણણિજ્જો ય વંદણિજ્જો ય ।
 ગહ્ધરિગાહપવાહં મુત્તું જો મન્નણ આણં ॥ ૨૫ ॥

આ 'સમ્યક્ત્વકુલ' પાટણના ખેતરવસીના પાડાના તાડપત્રના અંકારની
 (કાશી નં. ૬ પૃ. ૧૧૮ થી ૧૨૦) પ્રતિ ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે.

“સિરોહી રાજ્યનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિન મંદિરો” લેખકના અનુસંધાનમાં—

ગુજરાતનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો

લેખક:—પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

અમે ખરેડી યઈ પાલનપુર આવ્યા. વચ્ચે પ્રાચીન ચંદ્રાવતીનાં ખંડિયેરો, મંદિરોનાં શિખરો, માંભલા, કુંભીઓ, ધુમ્મટ અને તોરણ વગેરેનાં અનેક ટુકડાઓ પડ્યા છે. પ્રાચીન ભવ્ય નગરીની આ દુર્દશા જોઈ પ્રેક્ષકોનું હૃદય દ્રવી ઊઠે છે. પરમારોની આ પ્રાચીન રાજધાની એક કાળે ગુજરાતની સરહદ ઉપરની અજેય કિલ્લા રૂપ મણાતી. વિમલ મંત્રીશ્વરે પરમાર નરેશને ગુજરાતની આજી નીચે આણી આ ચંદ્રાવતીને ઉમતિને શિખરે પહોંચાડી હતી. આ નગરીમાં અનેક કોડપતિ શ્રીમંત જૈનો વસતા, અનેક જિનમંદિરો અને શિવમંદિરો હતાં. તે ભવ્ય નગરી આજે સાવ ખ્વસત યઈ મધ્ય છે. ૧ એને જોતાં જોતાં અમે આમળ વખ્યા. ત્યાં એક બાજુ પર રહી જતા સરોતા (સિડોત્તરી) ગામ, કે જ્યાં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી સમ્રાટ અકબર પાસે જતા આ નગરમાં આવ્યા હતા, તે ગામમાં ગાંમ બહાર એક જૂનું મંદિર હતું, તેનાં ખંડિયેરો છે, વગેરે સાંભળ્યું. પછી અમે તો અમીરમઠ, ઇકબાલગઢ, ચિત્રાસણી યઈ પાલનપુર આવ્યા.

ઉપર્યુક્ત ગામોમાં પ્રાચીન સમયમાં મંદિરો હતા એનો પરિચય નીચે આપું છું.

આમમજ્જપતિ શ્રી મહિમા પોતાની ચૈત્યપરિપાટીમાં આ સિરોત્તરીના મંદિરનું અને તેની પાસેના જ રોહ અને સિડોત્તરીનાં મંદિરોનું વર્ણન આપે છે તે વાંચવા થોડમ હોવાથી નીચે આપું છું:—

૧. અહીં ચંદ્રાવતી નગરીનો વિશેષ પરિચય તથા આપતો, કારણ કે “જૈન સત્ય પ્રકાશ” માં મેં એ સંબંધી “ચંદ્રાવતીનાં જૈન મંદિરો” લેખ વિસ્તારથી આપેલો છે. અહીં તો આ વખતે પંદરમી સદીના વિદ્વાન કવિ મેધે પોતાની તીર્થમાલામાં ચંદ્રાવતીનો ટૂંક પરિચય આપ્યો છે તે એમના શબ્દોમાં જ આપું છું—

“નગર ચડાઉલીના ગુણુ ધણુ ભવણુ અઢાર,
મહિરાસિ ચઢુટે હિવ દિરઉં ઠામિઠામિ દીસઈ ભૂંકરિઉં;
મૂલનાયક શ્રીનાભિમલ્હારિ જીણુ દીકષ મનિ હર્ષ અપાર,
કરઈ પૂજઈ શ્રાવક મનિ હસી નગર ચડાઉલી.”

આ ચડાઉલી એ જ આપણી ભવ્ય ઐતિહાસિક ચંદ્રાવતીનગરી છે. તેમજ અઢારમી સદીના પ્રસિદ્ધ તીર્થમાલાના કર્તા શ્રી શીલવિજયજી પણ આજીજીની ભૂમિનાં મંદિરોના વર્ણનમાં લખે છે.—

આખુ ધરા ઉંખરણી પુરી દેવદ્રહ ચંદ્રાવઈ પરી;
વિમલમંત્રી વારિ જાણી અઢારસેય દેવલ ગુણુ પાણી”

આવી પ્રાચીન ઐતિહાસિક નગરીમાં અત્યારે થોડાં માટીનાં મકાનો છે, થોડાં જુપડાં છે, બાકી મંદિરો અને મકાનોનાં ખંડિયેરો દેખાય છે.

રાહમાંહિ અડતાલીસ ત્રણ-દેહાર શ્રી જમદોસ હો-
સીડોત્તરિ દેહરા બિ માનું બિંસિ અદાર બિંબ પ્રમાણું હો
સીરોત્તરિ દેહરા બિ મોહી, આઠ મૂરતિ નયણે જોઈ હો.”

આ રોહા નગરને અલારે આ અમીરગઢ કહે છે. અહીં અત્યારે પાંચ ધર શ્રાવકોનાં છે. બધાથે મૂલ બહાર ગામના જ નિવાસી છે અને વ્યાપાર ધંધા માટે આવેલા છે. અહીં અલારે મંદિર એક પણ નથી અને ઉપાશ્રમ માટે પણ હમણાં જ નવી જમીન લીધી છે. ઉપાશ્રમ નવો બનશે.

સીડોત્તરીમાં જૂનું મંદિર હતું તે ગામ બહાર ખંડિયેર રૂપે જિલ્લું છે. ગામમાં નવું મંદિર બન્યું છે. શ્રાવકોનાં પાંચ-છ ધર છે.

સીરોત્તરનું નામ બદલી પાલનપુર રેટે એનું નામ ‘ધકખાલગઢ’ રાખ્યું છે. અહીં અત્યારે પાંચ ધર છે. નવીન ઉપાશ્રમ બન્યો છે; નાનું મંદિર પણ બનશે. જૂનું મંદિર નથી. અહીંથી ચિત્રાસણી ચંદ્ર પાલનપુર જવાનું છે. ચિત્રાસણીમાં નાનું મંદિર જિખરબંદ મંદિર છે. શ્રાવકોનાં ધર દસ છે. આ ચારે ગામ પાલનપુર રેટનાં છે. સમ્રાટ અકબર-પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી સીડોત્તરી અને રોહા પધાર્યા હતા.

પાલનપુર

આ નગરનો પ્રાચીન ઇતિહાસ બહુ જ લગ્ય અને ઐતિહાસિક પ્રશ્નોથી ભરપૂર છે. એનો ઇતિહાસ હું આ માસિકમાં જુરો જ આપીશ. અલારે તો ટૂંક પરિચય જ આપું છું-

સુપ્રસિદ્ધ ધારાવર્ષાદેવ પરમારના બાપ પ્રહલાદનદેવે આ નગર વસાવ્યા-આબાદ કર્યાના પ્રાચીન ઉલ્લેખો મળે છે. પરંતુ મને અહીં જે ઇતિહાસ મળ્યો છે, તે જોતાં આ નગર એથી થી પ્રાચીન હશે એમ લાગે છે. પ્રહલાદનદેવે આ નગરને ઉત્તર અને મોરવવન્તુ બનાવ્યું એમાં સંદેહ નથી.

૨ પરમાર ધારાવર્ષાના બાપ પ્રહલાદનકુમારે પાલનપુર વસાવ્યાનો ઉલ્લેખ જૈન સાહિત્યના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાં છે. તેમજ સોમશૌભળ્ય કા યવજેરેમાં પણ એ જ પ્રમાણેના પ્રાચીન ઉલ્લેખો મળે છે.

હીરસૌભાગ્ય કાવ્યમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:—

પ્રહ્લાદનાચ્ચન્દ્ર ઇવાજ્ઞમાજામન્વર્થનામાજનિ યો જગત્યાં
પ્રાહ્લાદનઃ પાર્શ્વપતિઃ સ તત્ર પ્રાહ્લાદનાહે વ્યલસદ્ વિહારે ।
યદીયમૂર્તિર્નિરમાયિ મક્ત્યા પ્રાહ્લાદનાહે પુરિ રાણકેળ
તસ્યાજયસ્યેવ નૃપસ્ય પાશ્વોડપ્યામાપહઃ સ્નાનજલેન જજ્ઞે ॥

અહીં ટીકાકાર ખુલાસો કરે છે કે પ્રહલાદનકુમારે આશુ હિપરતી અત્યુર્ધ્વ ધાતુની મૂર્તિમાંની મૂર્તિને આબાળાવી હતી, અને અચલેશ્વરનો પોઠિયો બનાવરાવ્યો હતો; જેના પાપથી એને શરીરે કાઢતો રોમ થયો હતો. પછી આ મૂર્તિ બનાવરાવી અને એના સ્નાનજલના છંટકાવથી એનો કાઢતો રોમ ગયો છે. જેમ અન્યપાલ રાજાનો રોમ પણ

પ્રહલાદન કુમારને એક વાર એવી દુર્ઘુદ્ધિ સહી કે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરિકર સહિતની ધાતુની મૂર્તિને ઝળાવી નાંખી-આણુ ઉપરના અચલેશ્વરનો નાંદીયો-પોહ્યો ખનાવ્યો. કેટલાક કહે છે કે તેમાંથી પલખના પાયા કરાવ્યા પછી પ્રહલાદનને કાઢનો રોગ થયો. આખરે હારી થાકી વનવનમાં એ ભમે છે. ત્યાં પ્રતાપશાલી શ્રી. શાલીભદ્રસૂરીશ્વરજીનાં દર્શન થાય છે. પ્રેમ અને ભક્તિથી વિનમ્ર બની રાજ પોતાનું પાપ પ્રકાશા એનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. દયામૂર્તિ જૈનાચાર્યજી એને આશ્વાસન આપી શ્રી પાર્શ્વનાથજીનાં દર્શન પૂજન કરી ભક્તિથી ન્હવણુ ન્હલ છાટવાનું કહે છે. પ્રહલાદન કુમાર એ પ્રમાણે કરે છે. એમનો રોગ મટે છે અને પછી પ્રહલાદનપુર વસાવી પ્રહલાદન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ બનાવરાવી મંદિરમાં પધરાવી પ્રાતઃકા કરાવે છે. ત્યારથી આ નગરી ઇતિહાસના પાને ઝળકે છે. ત્યાર પછી તો અનેક સુવિહિત જૈનાચાર્યો આ નગરીમાં પધાર્યા છે. આ નગરીએ અનેક પ્રસંગો જોયા છે.

પૂ. પા. આ. શ્રી સોમસુંદરસૂરીશ્વરજી જેવાંતી જન્મદાત્રી ભૂમિ તરીકેનું ગૌરવ આ નગરને પ્રાપ્ત થયેલું છે, જેનો ઇતિહાસ હું આગળ ઉપર આપવા ધારું છું.

વર્તમાન પાલજીપુર તો સત્તરમી સદીમાં આવ્યાદ થયું છે. અહીંનો પાલજી વિહાર તો ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે અને તેનાં ગુણગાન ધણાં સ્વાયેલા છે. જૂઓ-

“આદિ નગર પાલજીપુર વહી પાસજીણિંદ પુજઉ મન રહી,
પાલજી આંખિ રોગ સવિ ગમિઆ પારસનાથઈ હેલાં નીમગ્યા;
ચહિરાસી સીકરિ ધસાહ પાસજૂર્વાણિ નિવુ કરઈ હિચાહ,
સોલ કોસીસા સોનાતણાં ખીજી જીજુહર બૂયણિ અતિ ધણાં.
“પાલજીપુર હોવું ત્રિજીવન ભાણુ”.

—(કલ્યાણસાગર વિરચિત પાર્શ્વનાથ અત્યપરિપાટી)

‘પાલજીપુર શ્રી પારસનાથ’

—(શીલવિજયજી તીર્થમાલા)

પાલવિહાર શ્રીપાસનો સુ. રાય પદ્મદે કાષ સા.

અક્ષત મૂડો નિવુ પ્રતે સુ. સોલ મણિ પૂગી પ્રસીદ્ધ; સા.

પૂજા ભોગ એકવો હતો સુ. પહિલાં ઇણિ જગમાંહિ, સા.

સંપ્રતિ પણિ મહિમા ધણો સુ. પાલજીપુરવરમાંહિ. સા.

—(સોનવિમલસૂરિજીકૃત-તીર્થમાલા)

‘પાલજીવિહાર ઇપાસજી. સા.’ (મેધવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત-પાર્શ્વનાથ નાસમાલા)

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના સ્નાત્રના જલના છંટકાવથી મર્યો હતો અને પછી રાજ અન્નપાલે અન્નપુર (વર્તમાન અમરા) વસાવી પાર્શ્વપ્રજુની મૂર્તિ સ્થાપી મંદિર બનાવ્યું હતું તેમ પ્રહલાદને પણ પ્રહલાદનપુરમાં પ્રહલાદના પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવી પ્રજુ મૂર્તિની પ્રેમ અને ભક્તિથી સ્થાપના કરી હતી છે.

—(હરસૌભાગ્ય)

અત્યારે પાલનપુરમાં એ જ પદ્મવીયા પાર્શ્વનાથજી—પ્રહલાદન-પાર્શ્વનાથજી બિરાજમાન છે અને એ મંદિર શ્રી પદ્મવીયા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

પાલણપુરમાં અત્યારે દસ જિન મંદિરો છે તે આ પ્રમાણે—

૧ પ્રદલવીયાં પાર્શ્વનાથજી—મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી છે. ત્રણ માલતું ભવ્ય પ્રાચીન જિનમંદિર છે. આ મંદિરની પાસે જ શ્રી આદિનાથજીનું અને નેમિનાથજીનું મંદિર છે. ઉપર પણ પ્રાચીન સુંદર મૂર્તિઓ છે. ધાતુની પ્રાચીન પંચતીર્થો ભવ્ય અને દર્શનીય છે. આ ત્રણે મંદિર સાથે જ છે. ત્રણેનું કમ્પાઉન્ડ પણ એક જ છે. મંદિરની બહાર વીરાવલોત્તેજક સભાનું પુસ્તકાલય છે.

૨ શાન્તિનાથજીનું—તપમચ્છના ઉપાશ્રય પાસે જ આવેલું આ ત્રણ માળનું નાજુક ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાયકજીની મૂર્તિ પ્રાચીન અને ભવ્ય છે. આ મંદિરમાં આ. શ્રીસર્વદેવસૂરિજીપ્રતિષ્ઠિત સતરીસયજિનપટ્ટક બહુ જ સુંદર છે. આ. શ્રી સર્વદેવસૂરિજીની મૂર્તિ પણ છે.

૩ શ્રી શાન્તિનાથજી—આ મંદિર ડાયરામાં મળાય છે.

૪-૫ આદિનાથજી અને સ્તંભવાનાથજી—સુંદર શિખરબદ્ધ ભવ્ય મંદિર કમાલપુરમાં એક સાથે જ આ બન્ને મંદિરો આવેલાં છે.

આ સિવાય બાકીનાં ઘર મંદિરો છે જે નીચે પ્રમાણે છે:—

૬ ઝવેર મલકાનું ઘર દરાસર—મૂલનાયકજી આદીશ્વર ભગવાન છે. પાપાણુની સુંદર મૂર્તિ છે.

૭-૮ બાદરગંજમાં બે ઘર દરાસર છે. એકમાં પાપાણુની શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ છે અને બીજામાં સ્ફટિકની શ્રી સુવિધિનાથજીની મૂર્તિ છે.

૯. નગા પારેખના વાસમાં નગા પારેખનું ઘર દરાસર છે. તેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સુંદર પંચતીર્થો છે.

૧૦ નગરશેઠનું ઘર દરાસર. અહીં પંચતીર્થો પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી છે.

પાલણપુરમાં ત્રણ હસ્તલિખિત પુસ્તકોના બહાર છે.

૧—ડાયરામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ સારો છે. વિસ્ત્ર પણ થયેલું છે.

૨—તપમચ્છના ઉપાશ્રય પાસેની શ્રીસંઘની પેઢીમાં એક કબાટ ભરીને હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. તેનું વિસ્ત્ર પણ થયેલું છે.

૩—કમાલપુરમાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે, પણ તેનું વિસ્ત્ર નથી થયું.

લાયબ્રેરીમાં પુસ્તકો છે. બહાર પેપરો પણ આવે છે. ૫૦૦ થી ૬૦૦ ધર જેનોનાં છે.

પાઠશાળા, કન્યાશાળા વગેરે ધાર્મિક સંસ્થાઓ પણ ચાલે છે. આયંબિલશાળા બોબનશાળા પણ છે. ૪-૫ ઉપાશ્રય છે. ધર્મશાળા છે.

પાલનપુરનો પ્રાચીન ઇતિહાસ પાલનપુરનિવાસી સુબ્રાવક ભાઈ કપૂરચંદ મંછાચંદ શાહ પાસે સંગ્રહિત છે. એમણે મને એમના સંગ્રહનો ઉપયોગ કરવા બહુ સંગ્રહ આપ્યો છે. હું સમય મેળવી બહુ તૈયાર કરી એક જુદા પુસ્તકરૂપે એને પ્રકાશિત કરવાની ભાવના રાખું છું. એટલે અહીં તો પાલનપુરનો માત્ર પરિચય જ આપ્યો છે.

મગરવાડા

“ મગરવાડિ જન્મ જામતો તપગણિ મહિમા જે આલતો ”

મગરવાડામાં તપગચ્છદ્ધ માહાત્મ્ય અને મહિમા વધારનાર માણિભદ્રવીરનું સ્થાનક-મંદિર છે. આળુઆળુનાં નાનાં આમડાંની અજોન વસ્તીપર પણ આ સ્થાનકનો પ્રભાવ અમે જોયો. રસ્તામાં એક ખેતરના ખેડૂતને પૂછ્યું: ભાઈ, મગરવાડાનો રસ્તો કયાં આવ્યો? તો કહે-આપુ, વીરના સ્થાનકે જાઓ છો ને? અહુ ચમત્કારી છે હો. અમે પૂછ્યું, તમે જાઓ છો ખરા? હા. ક્યમ ના જામ? એ તો જામતો દેવ છે. આ વીરના ચાનકે તો હિન્દુ ને મસલમાન (મુસલમાન) બધાએ જાય છે.

એક મુસલમાન ભાઈને પૂછ્યું. એણે પણ આ વીરના ચમત્કારી સ્થાનની ખૂબ પ્રશંસા કરી. એણે તો હાં સુધી કહ્યું બધા દેવ સરખા છે. અમે તો બધે જન્મજે છીએ વગેરે વગેરે. આ શબ્દો ક્રેટલા માટે ઉતાર્યા છે કે અજોનો પણ આ ચમત્કારી માણિભદ્ર વીરના સ્થાનકને અહુ જ પ્રેમ, આદર, શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી માને છે કોળી અને ઠાકરડા કદી પણ આ વીરના સોમન નથી ખાતા. એની માનતા માને છે અને એ જ પ્રમાણે બધું પૂરું પણ કરે છે. આ વીરદેવનું નામ લઈને જનારનું કદી કોઈ નામ ન લ્યે, ન તેને લુટે કે પીડે. અધીરોતે ચાનકનું નામ લઈને જવ, બધું તમે નિર્ભય છો. આટલું માહાત્મ્ય આ માણિભદ્રવીરનું ચારે બાજુ કરતાં ગામડાંઓમાં છે. ગુજરાતના અને ગુજરાત બહારના જોનો પણ આ ચાનકથી પરિચિત તો છે જ.

મગરવાડા ગામ બહાર વડના ઝાંઝની બાજુમાં જ આ ભવ્ય ચાનક છે, મંદિર વચ્ચે મોટા ચોક-સેદાન-ધર્મશાળા ખેતર અને વિશાલ કમ્પાઉન્ડ છે.

ગામમાં શ્રાવણનાં ઘર છે, સુંદર જિનમંદિર-દેવપ્રાચય છે.

આજે મારવાડ અને ગુજરાતના પણ કેટલાંક જોનો કેટલીક વળગાડની બાધા-પીડા વગેરે ચાટે ‘ઉનાવા’ જાય છે, એ એક જાતનું મહામિથ્યાત્વ જ છે, અને હાં કેટલીક કસામણી જેવું પણ થાય છે. એના કરતાં આવા સમ્યક્ત્વી શાસનરક્ષક દેવની ઉપાસના કરી અધઃપાતમાંથી બચવું ઉચિત લાગે છે. બાડગી તો “સર્વે જોવા કમ્મવસ” ખૂબ માફ રાખવાની જરૂર છે બહુ જ દુઃખ અને ખેડની વાત છે કે સારા અને શુદ્ધિમાન બચ્ચાતા, ધર્મનિષ્ઠ મનાતા જોનો પણ શુદ્ધ માતાએ અને ઉનાવાના પીર-(વીર) પાસે જાય છે, મહિનાઓ અને દિવસો ગાળે છે. આ વસ્તુ બહુ જ સુધારો માગે છે. જોનો જામે અને પોતાના જ શાસનરક્ષક દેવને સમ્યક્ત્વી દેવ-દેવીઓને શ્રદ્ધા, પ્રેમ-ભક્તિ અને આદરથી ઉપાસના કરે એ ઉચિત છે.

મેત્રાણા

ઉત્તર ગુજરાતનું આ પણ એક ઓગણીસમી સદીનું તીર્થ છે. ધાણધાર પરમણામાં આ સ્થાન તીર્થરૂપ મનાય છે. ગુજરાતના ભોયણી, પાનસર, સેરીસા અને વામજથી પણ પહેલાંનું આ તીર્થ છે. અહીં વિ. સં. ૧૮૯૩ લગભગમાં મૂલનાયજી શ્રી આદિનાયજી ભગવાન વગેરે ત્રણ પ્રતિમાઓ નીકળી હતી. અત્યારે મંદિર ભવ્ય અને વિશાલ છે. બહાર

ત્રણ દેરીઓ છે. સામે જ મોટી ધર્મશાળા છે. દર પૂર્ણિમાએ મેળો ભરાય છે, ભાતું અપાય છે. મહા મુદિ તેરશે વર્ષમાં ઉજવાય છે. પાટણથી ચારપ થઇને આમળ જતી રેલ્વે લાઇનનું કાકોશી સ્ટેશન છે, -જેને મેત્રાણારોડ પણ કહે છે. સ્ટેશનથી ૧ માઈલ દૂર આ તીર્થ આવ્યું છે. તેમજ સિદ્ધપુરથી મોટર પણ મેત્રાણા આવે છે. અત્યારે દેખરેખ મેતા અને સિદ્ધપુરના સંઘની કમિટી રાખે છે.

ખાસ મેતાનાં^૩ લાઇઓ શેઠ દલીયંદભાઈ વગેરે સારી દેખરેખ રાખે છે. ગુજરાતનું આ તીર્થ અત્યારે રેલ્વે લાઇનથી દૂર જવાથી અને ખૂલ રસ્તાથી થોડે દૂર રહેવાથી યાત્રિકોવિહેલું લાગે છે. બાકી સ્થાન એકાંત, સુંદર અને હવાપાણી સારા છે. આત્મધ્યાની અને શાંતિ ઇચ્છુક મહાનુભાવોએ જરૂર લાભ લેવા જોવો છે.

કલાણા

મેત્રાણાથી કલાણા થઇ અમે ચારપ આવ્યા. કલાણામાં શામળીયા પાર્શ્વનાથજીનું નાનું મંદિર છે. મૂર્તિ બહુ જ લબ્ધ મનોહર અને પ્રાચીન છે. પરંતુ દેખરેખનો અભાવ છે. ન મલે ચક્ષુનું ઠેકાણું, ન મલે વ્યવસ્થાનું ઠેકાણું. આવા પવિત્ર અને શાંતિદાયક સ્થાનનો લાભ લેનારા બહુ વિરલ જીવો દેખાય છે અમે અહીંથી ચારપ આવ્યા.

ચારપ

ચારપ પ્રાચીન ઐતિહાસિક તીર્થસ્થાન છે. ગુજરાતનાં પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન તીર્થોમાં આ તીર્થની ખાસ મહત્તરી માય છે. પ્રભાવકચરિત્રમાં શ્રી વીરાચાર્યજી વીરસૂરિપ્રબંધ ૨૦ માં નમ્મરનો છે, તેમાં ચારપનો ઉલ્લેખ મલે છે. આ આચાર્ય ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમકાલીન છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહનો સમય ૧૧૫૦થી ૧૧૬૨ સુધીનો છે. આ જ સમય સૂરીશ્વરજીનો મહુવો જોઇએ. તેઓ પંડિતમચ્છના શ્રી વિજયસિંહસૂરિજીના પૃથ્વિ છે. તેઓ અસાધારણ વિદ્વાન, વક્તા અને અનેકર્શન શાસ્ત્રોગ પારમાર્થી હતા; તેમજ મહાન સમયજ્ઞ અને રાજમહારાજોએ પ્રતિબોધવાની અનુપમ શક્તિ ધરાવનાર હતા. સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેમને બહુ માન આપતો અને અવારનવાર ધર્મોપદેશ સંભળતો હતો. એક વાર રાજાએ મસ્કરીમાં સૂરિજીને કહ્યું: મારી સભામાં તમને આ માન અને સત્કાર છે તેવાં બીજાં નહિ મળે. આપ બીજાં જાઓ તો ખર પડે કે આ માન અને સત્કાર કેમ જળવાય છે. સૂરિજી મહારાજ આ વરતુ સમજી ગયા અને લાભનું કારણ જાણી મંત્રબળે ઊડીને પૃથ્વી (મરૂદેશનું વર્તમાન પાલીશહેર સંભવે છે) પહોંચી ગયા. આચાર્યશ્રી ત્યાં પહોંચ્યાના રાત્રીને સમાચાર મળ્યા રાજા સિદ્ધરાજ આ સંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યો. સૂરિજી ત્યાંથી મહાખૌદપુરમાં ગયા અને મોટી વાદસભામાં બૌદ્ધોને જીતીને ગ્વાલીયર પધાર્યા. ત્યાં પણ રાજસભામાં વાદોએ જીતી રાજ્ય તરફથી બહુ જ સન્માન સત્કાર ગૌરવ અને આદર પામ્યા. ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહને સૂરિપુત્રવતું ગુજરાત બહાર થયેલુ ગૌરવ-સન્માન સંભળી ખેદ પણ થયો. હોરો તો જ્યાં જાય ત્યાં માન પામે છે. રાજહંસ તો જ્યાં જાય ત્યાં પ્રેમ રતેલ અને આદર પામે જ છે. એને પોતાની

મેતામાં સુંદર જિનમંદિર, ઉપાશ્રય અને શ્રાવકોનાં ઘર છે.

જૂલનો પશ્ચાત્તાપ થયો અને પોતાની સમાના સભ્યોને મોકલો સૂરિજીને પાટણ પધારવા આમંત્રણ મોકલોવું. પોતાની જૂલનો પશ્ચાત્તાપ પણ પ્રગટ કર્યો.

દયાનિધાન સૂરિજીએ રાજની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો, અને ગુજરાતમાં પધાર્યા. સૂરિજી જ્યારે પાટણથી ચાર કાશ દૂર ચાણપ આમમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને મળવા, અને જાતે વિનંતિ કરવા ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ પોતે ચાણપ આવ્યા અને સૂરિજીને નમો બહુમાન-પુરસ્કાર પાટણ પધારવાની વિનંતિ કરી. સૂરિજી પાટણ પધાર્યા ત્યારે બહુ જ ઉત્સવપૂર્વક સિદ્ધરાજે પ્રવેશોત્સવ કરાવ્યો હતા.

ચાણપતીર્થ સંબંધે પ્રભાવકચારત્રમાં વિશેષ ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે મળે છે.—

“ત્યારે ધરણેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો કે એ બાળતમાં તમારે અધીરાઈ—ખેદ ન કરવો. હવે આજે દીનતા તજીને જિનબિંબના ઉદ્ધારથી તમે એક જૈન પ્રભાવના કરો. શ્રીકાંતાનગરીના ધનેશ શ્રાવક વહાણુ સ્મરને સસુદ્ર માર્ગે જતાં તેના વદાણુને ત્યાંના અધિષ્ઠાયક દેવતાએ સ્તંભેલ હતું. આથી શ્રેષ્ઠીએ તેની પૂજા કરતાં તે બાંતરે વ્યવહારીને આપેલ ઉપદેશથી તે જૂમિમાંથી ભગવંતની ત્રણ પ્રતિમાઓ તેણે બહાર કાઢી. તેમાંની એક પ્રતિમા તેણે ચાણપ ગામમાં સ્થાપન કરી, જેથી ત્યાં તીર્થ થયું. બીજી પાટણમાં ત્રિબલકનાઈ મૂળમાં સ્થાપન કરી. અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમા પ્રાચાદમાં સ્થાપન કરી. ત્રીજી પ્રતિમા સ્તંભક આમમાં સેટિકા (શેડી) નદીના તટપર વૃક્ષઘટાની અંદર જૂમિમાં સ્થાપન કરેલ છે, તે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને તમે પ્રગટ કરો. કારણ કે ત્યાં એ મહાતીર્થ થવાનું છે.”

—(પ્રભાવકચરિત્ર)

પ્રવચનપરીક્ષામાં મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મજાગરણ લખે છે કે ગત ચોવીસીના સોળમાં તીર્થકરના સમયમાં અષાઢી શ્રાવકે ત્રણ પ્રતિમાઓ કરાવી હતી, તેમાંની એક ચાણપમાં છે.

બીજા ઉલ્લેખ પ્રમાણે નમિનાથજીના શાસનકાળ પછી ૨૨૨૨ વર્ષ પછી જોડદેશના અષાઢ શ્રાવકે ત્રણ જિનપ્રતિમાઓ કરાવી હતી તેમાંની એક કાચીક નમરના ધનેશ

૪ પાટણની આ અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમા અત્યારે પાટણમાં શાળવી વાસમાં નેમિનાથજીના મંદિરમાં વિલ્લમાન છે એમ હું માનું છું. બરાબર ચાણપમાં બિરાજમાન શ્રી જ્ઞામળીયા પાર્શ્વનાથજીના માપની અને એ જ નમૂનાની આ મૂર્તિ છે. શ્રી નેમિનાથની મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં તરત જ આપણને ચાણપના જ્ઞામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિનું સ્મરણ માથે છે. ચાણપ તીર્થના અત્યારના વહીવટકર્તા શેઠ બાલુભાઈને આ સંબંધી પૂછતાં તેઓ પણ મારા મતને મળતા થયા હતા. આ સંબંધી વિશેષ શોધખોળની ખાસ જરૂર છે.

૫. શ્રી નમિનાથજીના શાસનકાળમાં બનેલ આ મૂર્તિનો નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે—

“ નમેસ્તીર્થકૃતસ્તીર્થે વર્ષે દ્વીકચતુષ્ટયે ।

આષાઢશ્રાવકો ગૌહોઽકારયત્ પ્રતિમાત્રયમ્ ” ॥

૬. પ્રસિદ્ધ તીર્થયાત્રી કવિ શીલવિજયજી પોતાની તીર્થયાત્રામાં કાચી નમરનું વર્ણન લખતાં જણાવે છે કે—

આવકને ત્યાંથી અહીં ચારપમાં આવી છે.

આ પ્રમાણે જોઈએ તો પહેલા પક્ષના જ્ઞાનવા મુજબ ચારપમાં અત્યારે બિરાજમાન શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિને બન્યે અસંખ્યાતા વર્ષનાં વહાણાં વાયા છે / અને બીજા પક્ષની માન્યતા મુજબ ૫૮૬૭૦૦ વર્ષ લગભગ થયા છે.

ઉપદેશ તરંગિણીમાં જુદાં જુદાં તીર્થોનો ઉલ્લેખ છે તેમાં ચારપનું નામ પણ મળે છે. સુકૃતસાગર અને ગુર્વાવલીમાં ઉલ્લેખ છે કે મહાવ્રજઠના મંત્રીશ્વર પેશકુમારે ચારપમાં શ્રી શાંતિનાથજીનું મંદિર બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

× × × શંખેશ્વર—ચારુપ—રાવળાપાર્શ્વનાથ ”

ચારપમાં બિરાજમાન શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ—મૂલનાથજીના પરિકરની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે—

.... દિ ૧૩ શ્રીનાગેન્દ્રગચ્છે શ્રીશીલગુણસૂરિસંતાને શ્રે. રાવળસુવ શ્રે. સોમા (ના) તથા શ્રે. જસરાજસુત (૨) દેવામ્યાં (શ્રી) ચારુપગ્રામે શ્રીમહાતીર્થે શ્રીપાર્શ્વનાથ પરિકર કારિત (તં) (૨) પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીદેવચંદ્રસૂરિમિઃ

આ દેવચંદ્રસૂરિજી સાથે સંબંધ કરાવનારો સં. ૧૩૦૧ નો લેખ પાટણમાં છે તેમજ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજીની પાટણમાં પંચાસરજીના મંદિરમાં મૂર્તિ પણ છે.

આ દેવચંદ્ર સૂરિજી પાટણ સ્થાપક ચાવડાવંશીય સુમસિદ્ધ વનરાજના મહાઉપકારી ધર્મગુરુ શીલગુણસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

અર્થાત્ આ પરિકર પણ હજાર વર્ષથી પણ વધુ જૂનું છે. આજુના વસ્તુપાલ તેજપાલના લુણીમવસહી મંદિરમાં પોતાની દેરીઓ બધાવનાર વરહુડિયા જોત્રના નાગેરનિવાસી સા દેવચંદ્ર અને તેના કુટુંબને કરાવેલાં સત્કાર્યોની નોંધ છે, તેમાં ચારપમાં શ્રી આદિનાથ પ્રભુજીનું મળ્યે બિંબ, એક પ્રાસાદ, અને છ ચોકીઓ સહિત ગૃહમંડપ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. (‘આજુ’ લેખસંગ્રહ લાગ બીજો)

ઉપર્યુક્ત પ્રમાણો આપણને એક વસ્તુ બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે પાટણ પાસેનું અત્યારનું ચારપગ્રામ પ્રાચીન તીર્થ છે—મહાતીર્થ રૂપે ગણાતું હતું. અત્યારે પણ ગુજરાતમાં તો આ તીર્થની પ્રાચીનતા પ્રસિદ્ધ જ છે

કવિરાજ શીલવિજયજી પોતાની તીર્થમાલામાં ચારપને પણ સંભારે છે કે—

“આવ્યા પાટણિ અતિ આદરિ પાસજી બેટયા પંચાસરિ,
કોકે નારિજો ચારપપાસ અઠારે સુગુણ સ્વરૂપ.”

“હેમ રમણની રૂપાતણી બિનપ્રતિમા તિહાં દીપિ ધણી;

જીન કાચિઈ જીનપ્રાસાદ સરગ સમોવડિ માંડિ વાદ.”

સેરિસા તીર્થ વર્ણનમાં પણ એ જ કવિરાજ લખે છે કે—

“સેરીચ્છિં લોહાણુ જીન પાસ, સંકટ ચૂરિ પૂરિ આસ;

જૈન કાચીથી આણી દેવ મંત્રબલી ચેલાની સેવ.”

આ દિશાએ જૈન કાચી નગરથી સેરીસામાં અને ડોહાઈમાં પાર્શ્વનાથની મૂર્તિઓ આવી છે.

આર્યપત્ની વર્તમાન સ્થિતિ-અસારે ચારપમાં સુંદર ભવ્ય શિખરખંડ મંદિર છે. અહીં પહેલાં એક નાનું દેડું હતું. પછી પાટણના શ્રીસંઘે તીર્થની ૧૯૩૭માં સંભાળ લઈ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પછી ધર્મશાળા ૧૯૫૬માં બની. પછી હમણાં મૂલનાયક-જીને મૂલ આદી ઉપરથી ફેરવ્યા સિવાય ભવ્ય જીર્ણોદ્ધાર કરાવી મોટું મંદિર બંધાવ્યું. આ છેલ્લા જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત સં. ૧૯૭૪માં થઈ હતી અને સં. ૧૯૮૪માં જેઠ શુદ્ધિ ૫ ના જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા આચાર્યવર્ય શ્રીવિજયસિદ્ધિસૂરિજી આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી અને પ્રવર્તકજી શ્રીકર્તાવિજયજી મહારાજ આદિના શુભ હસ્તે થઈ છે. મંદિરને ફરતી મોટી વિશાળ ધર્મશાળા બની છે. ધર્મશાળાની બહાર સ્ટેશનના રસ્તા તરફ શેઠ નગીનદાસ કરમચંદની પથુ બીજી ધર્મશાળા છે.

જીર્ણોદ્ધારનો અને ઐતિહાસિક વિગતોને જણાવતો લેખ પણ છે.

આર્યપતીર્થ પ્રાચીન છે અને વર્તમાનમાં પણ પરમ શાંતિનું ધામ છે. દર પૂર્ણિમાએ પાટણ અને આજુબાજુના મામોના જેનો દર્શન પૂજને આવે છે. તીર્થ ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે. ત્યાંથી વિહાર કરી અમે પાટણ ગયા. (ચાલુ)

છૈ ઓર સિલોકે

લેખક-શ્રીયુત અગરચંદજી નાહટા

“જૈન સત્ય પ્રકાશ”કે ક્રમાંક ૧૪૪ મેં મુનિ લક્ષ્મીમદ્રવિજયજીને ‘સલોકા-સંચયમાં વર્ધારો’ શીર્ષકે સે ૬ સલોકોં કા પરિચય દિયા હૈ, જિનમેં આપને ૫ સલોકે નવીન બતલાયે હૈં । પર વાસ્તવ મેં ઉનમેં સે ૩ હો નવીન જ્ઞાત હોતે હૈં । નં. ૩ ઉદયરત્ન-કૃત નેમનાથ શલોકા વ નં. ૬ કુંઅરવિજયરચિત હીરવિજયસૂરિ સલોકા કા નિર્દેશ કાપ-ડિયાજીકે લેખમેં હૈ હી, ઓર યે પ્રકાશિત મી હો ચૂકે હૈં । નં. ૫ હીરવિજયસૂરિ સલોકા મી છપ ચૂકા હૈ હસકા ઉલ્લેખ હસી “જૈન સત્ય પ્રકાશ”કે ક્રમાંક ૧૪૧ મેં પ્રકાશિત મેરે લેખમેં વિદ્યાધર રચિતકે રૂપમેં કિયા ગયા થા । રચના કે અન્તમેં “વીર વિદ્યાધર” શબ્દ આતા હૈં હસસે મુનિશ્રીને વીરવિમલ નામ અનુમાન કિયા હૈં; મૈને ઉસસે વિદ્યાધર નામ પ્રહળ કિયા હૈં ।

“જૈન ગુર્જર કવિઓ” મા. ૩ મેં હમારે સંગ્રહ ઇવં બીકાનેરકે જૈન જ્ઞાનમંડારો કે રાસસાહિત્ય કા વિવરણ પ્રકાશિત કરવાને કા હમને પ્રેરણા ઇવં પ્રયત્ન કિયા થા । ઉસકે પશ્ચાત્ હમારે સંગ્રહ ઇવં જાનકારીમેં અનેકોં રાસ ચૌપાઈ આદિ રચનાયે આયી હૈં અતઃ દેશાઈજી કે તીનેાં ભાગોં કી અનુપૂર્તિરૂપ ઇક ગ્રન્થ અમી તૈયાર કિયા જા રહા હૈં, હસી પ્રસંગ સે અપને સંગ્રહકો પુનઃ દેખનેકા અવસર આયા, તો નવીન સલોકે ઓર મી અંબલોકનમેં આયે, ઉનકા પરિચય મી યહાં દિયા જા રહા હૈં ।

૧ રિષમનાથ સિલોકો — જિનહર્ષ

અંત—ભવિયળ નર પ્રતિબોધ દીયંતા, શુભ ધ્યાને મનઘર લાભ લિયંતા ।

प्रथम जिणेश्वर मुगति सिधाया, इम जिनहरष भलै गुण गाया ॥

इति रिषभनाथ सिलोको । पत्र २ (अंतपत्र)

२ जैसलमेर सिलोको—गाथा ५१, रामचंद्र, सं. १८७८ का. सु. १५ भ.

आदि—अथ श्रीजैसलमेर श्लोको लिख्यते —

सरसती माता सारद राणी, तुठी जे आपे अविरल वाणी ।

सक्त साचे त्रीहू जक्तमें जाणी, वेदशास्त्रमें जेह बखाणी ॥

+

+

+

अंत—कह्यो सलोको चढती दिसाको, भणजो सुणजो भावेसु लोको ।

कहे गुरजो रामतेचंद भणतां सुणतां ते परम आणंद ॥ ५ ॥

इति श्री चढती दिसा को सिलोको । पत्र १

३ पार्श्वनाथ सलोका—गा. ३७, ख. दौलत, सं. १८४० पौ. व. १०, छण सर

आदि—अथ श्री पार्श्वनाथजीरो सिलोको लिख्यते ।

सक्त कहीजे सरसती माई, कवीयण केरी मात सहाई ।

विद्यारौ दान कवियनै आपै, कुवचन केरा नांम उथापै ॥

+

+

+

अन्त—संवत अठारैसैं, वरस चालीसैं, स्तवना मै कीधी अधिक जगिसे । ३५ ।

पोस बदि दशमी हर्ष अपारा, छणसर माहैं अधिक उदारा ।

खरतर आचारज गच्छ सुखदाई, वाचक उदे भाणजी विरुद सवाई । ३६ ।

तेहांना शिष्य वीरभाण कहीये, लोकांरे माहैं जस बहुल लहीये ।

श्री सरसती नै सुगुरु पसायै, दौलत मुनिवर इम गुण गावै । ३७ ।

इति श्री पार्श्वनाथजीरो सिलोको संपूर्ण ।

४ शालिभद्र सिलोको—

अंत—सीज्या पुंजीने संथारोजी कीधो, महलासुं माताजी बांदण आयो,

अलगा रहजो छेतीस थोडी, भणतां गुणतां संपद आव दवडी ।

इति शालिभद्रजीको सीलोको संपूर्ण

सं. १९२९ मिति जेठ सुदी १३

५-६—इनके अतिरिक्त जिनहर्षके नेमि सलोके गा. ४९ का उल्लेख हमारी

नोब में हैं और मेघराजरचित पार्श्वचंद्रसूरि सिलोके का उल्लेख ऐतिहासिक राससंग्रह मा. १ में पाया जाता है ।

આપણા પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારો*

[પં. લાલચંદ બગવાન ગાંધી, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા.]

વિદ્યાપ્રેમી બંધુઓ અને બહેનો ।

આજે 'આપણા પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારો' તરફ આપનું લક્ષ્ય ખેંચવા ઇચ્છું છું. હાપખાનાતો યુગ આવતાં આપણાં એ પ્રાચીન પુસ્તકાલયોનો ફેટલોક ભાગ પ્રકાશમાં આવ્યો છે, પરંતુ બહોળો ભાગ હજી અપ્રકાશિત અવસ્થામાં છે. એના અવલોકન, સંશોધન, પ્રકાશન, પાઠન-પાઠન સંબંધમાં બહુ થોડા સાક્ષરો રસ ધરાવે છે. વિદેશી કેળવણીથી વિભૂષિત થયેલા ધણા પ્રોફેસરો પણ આ સ્વદેશના ઉત્તમ સંગ્રહના ઉદ્ધાર તરફ ઉદાસીનતા સેવતા જણાય છે. દક્ષિણ હિંદની અપરિચિત તામિલ, તેલુગુ આદિ લિપિમાં નહિ, પરંતુ નાગરી લિપિમાં લખેલાં પ્રાચીન ભાષાનાં પુસ્તકો વાંચવામાં પણ તેમને કંટાળો આવતો જણાય છે. એથી પોતાના પૂજ્ય પૂર્વજોના વિશાળ જ્ઞાનથી તેઓ સ્વયં વંચિત રહે છે, અને બાળજોને તેનો વાસ્તવિક લાભ આપી શકતા નથી. પ્રજા-સ્વાતંત્ર્યના વર્તમાન યુગમાં વિશ્વ-વિદ્યાલયના અવસ્થાપકોએ અને અન્ય વિદ્વાન વિચારકોએ આ પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારોના સરક્ષણ, સંશોધન, પ્રકાશન, પાઠન-પાઠનાદિ માટે વિશિષ્ટ પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

શ્રીમંતોના ધન-ભંડારો અને રાજા-મહારાજાઓના રત્ન-ભંડારો કરતાં આ જ્ઞાન-ભંડારો આધિક મહત્ત્વ ધરાવે છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ ન ગણાય, કારણ કે આપણા બુદ્ધિશાળી પૂર્વજોના વિશાળ બુદ્ધિ-વૈભવો એમાં ભરેલા છે. તેમના બહોળા અનુભવો, અત્યુત્તમ પાત્ર જીવન-સંસ્કારો એમાં જિતરેલા છે. માનવ-કલ્યાણના, વિશ્વ-સૈત્રીના અમૂલ્ય ઉપદેશો એમાં સમાયેલા છે. આર્થ અને અનાર્થ સંસ્કૃતિના પૃથ્થકરણો કરી શકાય તેવાં સાધનો તેમાં છે. ભારતવર્ષનો ભવ્ય ઇતિહાસ રચી શકાય તેવી સાધન-સામગ્રી તેમાં મળી આવે છે. ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, વ્યાવહારિક ઉન્નતિના સન્માર્ગો એમાં સૂચવાયેલા છે. ધર્મશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, કામશાસ્ત્ર અને મેક્ષશાસ્ત્રના રહસ્યમય સૂક્ષ્મ વિચારો એમાં દર્શાવેલા છે. ભાષાશાસ્ત્ર-પ્રાચીન પર્ડભાષાનાં વ્યાકરણો, તર્કશાસ્ત્ર પર રચાયેલા મત-મતાન્તરોના તર્વજ્ઞાન ભિન્નભિન્ન દર્શનોનાં દષ્ટિગિંદુઓ તથા સોહિલ, સંગીત અને વિવિધ કલાઓનાં વિજ્ઞાન એમાં છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને દેશી ભાષાઓમાં રચાયેલું ગદ્ય પદ્ય પુષ્કળ સાહિત્ય એમાં છે. ઐતિહાસિક કાવ્યો, રસિક રાસો, લોકકથા, વિનોદ, વાર્તાઓ, નાટકો, કોશો, છંદઃશાસ્ત્ર, અલંકાર, વૈદ્યક, જ્યોતિષ, સામાન્ય નીતિ, રાજનીતિ ચર્યતા પ્રત્યે, સુભાષિત-સૂક્તિ-સંગ્રહો, સ્તુતિ-સ્તોત્રાદિ વિવિધ વિષયના સેંકડો ગ્રંથો સહજાગ્યે અઘાવધિ એમાં સુરક્ષિત રહ્યા છે. પ્રાચીન લેખન-કલાના અને ચિત્ર કલાના અનેક નમૂના એમાં જોવા મળે છે.

દોહ, જે હજાર વર્ષો પહેલાં બહુબુદ્ધિશાળી, સ્મરણશક્તિશાળી, ચુરુ-શિષ્યો પુસ્તકોની અપેક્ષા ગળ્યા વિના મુખ-પાઠથી જ જ્ઞાન અર્પણ, ગ્રહણ કરવાનો વ્યવહાર ચલાવતા હતા. પરંતુ પાછળથી વિષમ કાલ-દોષથી તેવી શક્તિ ક્ષીણ થતાં, મર્તમદતા મર્તા, પુસ્તકો વિના જ્ઞાન ગ્રહણ, ધારણ કરવું અશક્ય જણાતાં, પ્રવચન-જ્ઞાનનો વિચ્છેદ મતો અટકાવવા માટે તે સમયના દીર્ઘદેશી મહાપુરુષોએ આવશ્યકતા વિચારી પુસ્તકો લખવા-લખાવવાની પ્રવૃત્તિ પ્રચલિત કરી શ્રમજુ ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૬૮૦માં વર્ષે-વિક્રમસંવત ૫૧૦માં વર્ષે-વલ્લભીપુર(વળા)માં

સૌરાષ્ટ્રમાં દેવર્ષિમણિ ક્ષમાશ્રમણ પ્રમુખ જૈન સઘે તીર્થંકર-મણુધરોની વાણીરૂપ જૈન-સિદ્ધાંતને પુસ્તકાકાર કર્યો હતો. નાગાજીન, સ્કંદિતોચાર્ય વગેરેએ પણ એ કાર્ય બજાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો, એવા ઉલ્લેખો મળે છે. લેખનકલા તો પ્રાચીન સમયથી જાણીતી હતી. મુનિમણુને પઠન-પાઠનનું તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાદિ વર્ગને પુસ્તકો લખાવવાનું, લખાવી ચૈત્ય અધિકારિઓને અર્પણ કરવાનું, વ્યાખ્યાના ઉપદેશક આચાર્યા-શ્રમણો પાસેથી સાંભળવાનું તેમનું ઉચિત કર્તવ્ય સમજાવ્યું, તેમના દ્રવ્ય-વ્યયને સાત ક્ષેત્રો (સ્થાનો)માંના આ ઉપયોગી કર્તવ્ય તરફ વાળવામાં આવ્યો. પરમજ્ઞાન મેળવવાના ઉત્તમ સાધનરૂપ એ પોથીઓનું કપૂર, ધૂપ, વસ્ત્ર આદિ દ્વારા પૂજન-સન્માન કરવાનું સમજાવવામાં આવ્યું. જ્ઞાનના આરાધન માટે કાર્તિક શુકલ પંચમી-જ્ઞાનપંચમી તિથિનો વિશેષ વિધિ સૂચવ્યો. પુસ્તકોના સંરક્ષણ માટે ચૈત્ય ઉપાયો કરવામાં આવ્યા. ઉત્તમ કુશળ લિપિનું વિદ્વાન લેખકોની પસંદગી કરવામાં આવી મલબારી ઉત્તમ ટકાઉ શ્રીતાડપત્રો, લખવાની પાકી સરસ કાળી શાહી વગેરે સાધન-સામગ્રી મેળવવામાં આવી. એવી રીતે પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારોની વ્યવસ્થા થઈ.

એ પ્રમાણે વિક્રમની છઠી સદીથી શરૂ થયેલાં, દસમી સદી સુધીમાં લખાયેલાં પુસ્તકો હાલમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં નથી. કાલક્રમે જીર્ણુશીર્ષ થઈને, ખંડિત-તુટિત થઈને, રાજ્યોની ઉચલપાચલ, આરમાની-સુલતાની જેવાં કારણે, ધર્મદ્વેષથી અથવા આકસ્મિક વિપ્લવો, ઉપદ્રવોને લીધે આપણી એ પ્રાચીન પુસ્તક-સંપત્તિ નષ્ટ થઈ જણાય છે. કેટલાંય પુસ્તકો આપણી બેદરકારીથી વિનષ્ટ થયાં હશે, કેટલાંય પુસ્તકો બેજવાળી જમીન-હવામાં કે ઉધેડી વગેરે જંતુઓના ભોગ બન્યાં હશે, કેટલાંય પુસ્તકો જલ-શરણુ અને આગ-શરણુ થયાં હશે, કેટલાંય ઉત્તમ પુસ્તકો જર્મની, યુરોપ, અમેરિકા આદિ પરદેશોમાં પહોંચી ગયાં જણાય છે. વિવિધ ઉપદ્રવોમાંથી સદ્ભાગ્યે જે જાવ્યાં છે, અથવા દીર્ઘદર્શી કુશલ સંરક્ષક મહાશયોએ સમયસૂચક દક્ષતાથી જેને બચાવ્યાં છે, તેની રક્ષા અને સાર-સંભાળ આપણે કરવાની છે જ્યાં સુધી જાણવામાં આવ્યું છે, અને જેના પર સંવત્-નિર્દેશ થયેો તેવા નામની લિપિમાં લખાયેલાં તે ત્રાડપત્રીય પુસ્તકો સંવત્ એકકળ્પર વર્ષ પછીનાં જણાય છે. જેસવમેરના એક ભંડારમાં રહેલ, મહેશ્વરસૂરિએ રચેલ પંચમી-માહાત્મ્યનું પ્રા. પુસ્તક સં ૧૦૦૯માં લખેલું છે, જેમાં આપણી પ્રાચીન કહેવતો, સુભાષિતો સાથે કથાઓમાં ગુલાયેલી છે.

પુસ્તકો લખાવવામાં અને તેના સંરક્ષણમાં, તથા પઠન, પાઠન, વ્યાખ્યાનો દ્વારા તેનો સદુપયોગ કરવા-કરાવવામાં પરાંપકાર-પરાંપણ જૈનાચાર્યો-જૈનશ્રમણોના સદુપદેશો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે, એ આપણે જૂલવું ન જોઈએ. તેઓએ માત્ર જૈનાગમેનાં જ પુસ્તકો લખાવ્યાં નથી, પરંતુ ઉપયોગી દરેક વિષયનાં પુસ્તકો લખાવ્યાં છે. તેના સંગ્રહો અનેક સ્થળે કરાયા છે. તેમણે જ્ઞાનકોશો, ગ્રંથભંડારો કરાવી તેની રક્ષાના વિદ્યા-વૃદ્ધિના પ્રયત્નો કર્યા-કરાવ્યા હતા. નવા ગ્રંથોની રચના કરી હતી, પ્રાચીન ગ્રંથો પર વ્યાખ્યાનાદિ રચ્યાં હતાં, પઠન, પાઠન, વ્યાખ્યાનાદિ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી હતી એ રીતે સમાજ પર એમનો મહાન ઉપકાર છે.

કાશ્મીરમાં પ્રાચીન સરસ્વતી ભંડાર હતો ઉજ્જવિની (માળવા), પાટલિપુત્ર (પટણા) વગેરે સ્થળો પ્રાચીન સમયમાં વિદ્યાના કેન્દ્રો હતાં. માળવાના મહારાજા સાહસાંક વિક્રમાદિત્ય, મુંજ અને ભોજના વલ્લા-પ્રેમે, અનેક ગ્રંથોની રચના કરી-કરાવી હતી, અનેક વિદ્વાનોને ઉત્તેજન-પ્રેરણાદતો મળ્યાં હતાં, એટલે ત્યાં જ્ઞાન-ભંડારો સંભવિત છે, પરંતુ આજ આપણે જૂજરાતના ખાસ કરીને પાટણના જ્ઞાન-ભંડારોનો વિચાર કરીએ.

ગૂજરાતના મહારાજાઓના અને મંત્રીશ્રવર, મહામાત્ય જેવા અધિકારીઓના પ્રોત્સાહને ગૂજરાતની સાહિત્ય-સમૃદ્ધિને પ્રશંસનીય રૂપમાં વિકસાવેલી જણાય છે. સોલંકી સુવર્ણ-યુગમાં સેંકડો ગ્રંથોની રચના તથા લેખનાદિ પ્રવૃત્તિ પુષ્કળ પ્રમાણમાં થયેલી જણાય છે. લાખો શ્લોકવાળું તે સમયનું સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ સાહિત્ય મળી આવે છે. મહારાજા કણ્વદેવ, સિદ્ધરાજ જયસિંહ, પરમાર્જુન કુમારપાલ, બીમદેવ, વીસલદેવ, અર્જુનદેવ સારંગ-દેવ વગેરે રાજાઓના સસ્મરણો તેમાં છે, તથા તેમના અધિકારી મંત્રીઓ વગેરેનો નામ-નિર્દેશ પણ ત્યાં કરવામાં આવેલ છે. મહામાત્ય મુંગલ, આશુક, ગાગિલ, સંપત્કર (સંતૂષ), દંડનાયક વૈસરિ, મહામાત્ય મહાદેવ, જ્ઞામંત, પૃથ્વીપાલ, મંત્રીશ્રવર વસ્તુપાલ, તેજપાલ, નામડ, દંડનાયક અભયડ. વિજયસિંહ, આહાદન, રાજભંડારી પદ્મ, મહામાત્ય મધુસૂદન, માલદેવ વગેરેના અધિકાર-સમયમાં વિક્રમની બારમી સદીથી ચૌદમી સદી સુધીમાં લખાયેલાં તાડપત્રીય પુસ્તકો એમાં ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે.

છેલ્લાં બારસો વર્ષોના ગ્રંથોમાં ગ્રંથકારોનો વિશેષ પરિચય મળી આવે છે. જૈન ગ્રંથકારોની ઐતિહાસિક શૈલી એમાં લક્ષ્ય ખેંચે છે. અંતિમ પ્રશસ્તિમાં તેઓએ પોતાની ગુરુ-પરપરા દર્શાવી હોય છે. ગ્રંથ કયા નગરમાં રહી રચ્યો? કયા રાજાના રાજ્યમાં રચ્યો? કયા વર્ષ, માસ, મિતિમાં રચ્યો? કોની પ્રાર્થના પ્રેરણાથી રચ્યો? તેમાં સંશોધનાદિ સહાયતા કેળો કરી? પ્રથમાદર્શ પુસ્તક કેળો લખ્યું? ગ્રંથનું શ્લોક-પ્રમાણ કેટલું છે? વગેરે ઐતિહાસિક આવશ્યક હકીકતો એમાં જણાવી હોય છે.

ધણા ગ્રંથોના અંતમાં ગ્રંથ લખનાર સદ્ગૃહસ્થનાં કુટુંબનો, તેમનાં સત્કાર્યોનો ઐતિહાસિક પરિચય સંસ્કૃત, પ્રાકૃત પ્રશસ્તિના રૂપમાં અથવા મઘ ઉલ્લેખમાં આપેલો હોય છે. એમાં ધણાં-જ્ઞાતિ વશોનો ઇતિહાસ સમાયેલો છે, જેનો સંબંધ ગૂજરાત, મારવાડ, મેવાડ, માલવા આદિ દેશો સાથે છે.

૧૮ દેશી ભાષાઓના ઉલ્લેખવાળી પ્રાકૃત કુવલયશાલા-કથા શક સંવત્ ૭૦૦-વિક્રમ-સંવત્ ૮૩૫માં દાક્ષિણ્યચિહ્નસૂરિ અપરનામ ઉદ્યોતનાચાર્યે જ્ઞવાલિપુર (જલોર)માં રજુહસ્તી વત્સરાજ મહારાજાના રાજ્યમાં, ઋષભજિનમંદિરમાં રચી હતી.

ધર્મોપદેશમાલાનું વિવરણ જયસિંહસૂરિએ સ. ૯૧૫માં બોબદેવ (પ્રતીહાર) મહારાજાના રાજ્યમાં નામપુરમાં જિનાયતનમાં રચ્યું હતું. એ વગેરે ગ્રંથોમાં વિસ્તૃત ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિઓ છે.

ગૂજરાતની પ્રાચીન રાજધાની અણહિલવાડ પાટણના સંસ્થાપક વનરાજ ચાવડાના સમયનું કોઈ પુસ્તક જણાતું નથી, તેમ છતાં પાટણ પાસેના (ગંભૂતા(ગંભૂ)માં શક સંવત્ ૭૮૪માં શીલાંકાચાર્યે રચેલી જ્ઞાનારાગસૂત્રની વૃત્તિ અ.પણ ધ્યાન ખેંચે છે.

એ જ ગંભૂતા(ગંભૂ)માં જિનાલયમાં શક સંવત્ ૮૨૧માં સિદ્ધાંતિક મહાદેવના શિષ્ય પાર્શ્વમુનિએ યતિપ્રતિક્રમણસૂત્રની વૃત્તિ રચી હતી, તેમાં શીલવાન સુખકુશ્મત આવક જંબૂત્તી સહાયતા સૂચવી છે.

મહારાજા દુર્લભરાજની રાજસભામાં ચૈત્યવાસીઓ સાથેનાં વાદમાં વિજય મેળવનાર જિનેશ્વરસૂરિને ત્યાંના સિદ્ધાંત પુસ્તકોમાંના દશવૈકલિકસૂત્ર વગેરે ઉપયોગી થયાં હતાં. તેમણે તથા તેમના અનુયાયી વિદ્વાનોએ રચેલાં પુસ્તકો મળી આવે છે.

મહારાજા ૧૬મી બીમદેવ અને વિમલ દંડનાયકના સંસ્મરણો તે પછીનાં પુસ્તકોમાં મળી આવે છે.

મહારાજ ૧લા કચ્છદેવના રાજ્ય-સમયમાં રચાયેલ સં. ૧૧૪૧નું પ્રા. મહાવીર-ચરિત્ર વગેરે મળે છે. સં. ૧૧૪૮માં લખાયેલ વિશેષાવશ્યક-ટીકા તથા સં. ૧૧૪૬માં મદામાત્ય મુંજના અધિકાર-સમયમાં લખાયેલ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય વગેરે મળે છે. અભયદેવસુરિએ જૈનાગમોની વૃત્તિ-વ્યાખ્યાઓ મુખ્યત્વે પાટણમાં સં. ૧૧૨૦થી ૧૧૨૮માં રચી હતી. ગૂર્જરાતના શ્રદ્ધાળુ શ્રીમંત શ્રાવકોએ તે પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં. ૩૫૩૧વર્ષના વાયટકુલના જ્ઞાનભાગના સુપુત્ર સિદ્ધ અને વીરનાગ જેવા સદ્ગૃહસ્થોએ આગમનાં પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં.

પરમ પ્રતાપી ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધની અભ્યર્થનાથી આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે 'સિદ્ધહેમચંદ્ર' નામનું સર્વામસુંદર પદ્મભાષાનું શબ્દાનુશાસન રચ્યું હતું, જેનું સન્માન સિદ્ધરાજે પદ્મસ્ત્રી પર સ્થાપી નગર-પર્યટન કરાવી ક્યું હતું. તે પ્રસંગના ચિત્રવાળી પ્રતિ પશુ મળી આવે છે. સિદ્ધરાજે ૩૦૦ જેટલા સારા લેખકો રોકી તેની સેંકડો નકલો કરાવી અભ્યાસીઓને અર્પણ કરી રાજભંડારમાં સ્થાપી હતી, તથા દેશ-વિદેશમાં મોકલાવી વિદ્યા-પ્રચાર કર્યો હતો. આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે અને સમકાલીન બીજા અનેક આચાર્યોએ તથા વિદ્વાનોએ તે સમયમાં રચેલા હજારો શ્લોકોવાળા સંસ્કૃત પ્રાકૃત હિપયોગી ગ્રંથો મળી આવે છે સં. ૧૧૮૭માં સિદ્ધનામના સદ્ગૃહસ્થે પોતાના તથા સ્વજનોના શ્રેય માટે લખાવીને જ્ઞાનામ-પુસ્તકોનો સંગ્રહ ચક્રેશ્વરાસુર્યને નિરંતર વાંચવા સંશોધન કરવા સમર્પણ કર્યો હતો.

પરમાર્હત કુમારપાળ બૂપાલની પ્રાર્થનાથી આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે રચેલા યોગશાસ્ત્ર, વીતરાગસ્તોત્ર અને ત્રિષાષ્ટલાકાપુરુષ-ચરિત્રની અનેક પોથીઓ લખાઈ હતી. મહારાજના પદન-પાદનની પોથી સોનેરી સ્યાદીથી લખાયેલી હતી. મહારાજ કુમારપાળે ૨૧ જ્ઞાન-ભંડારો કરાવ્યાનું સૂચન પાછળના ગ્રંથોમાં છે. સં. ૧૨૬૪માં લખાયેલી ત્રિષાષ્ટ શ. પુ. ચરિત્રની પેથીમાં આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રને પ્રાર્થના કરતા કુમારપાલના ચિત્રો જેવામાં આવે છે.

કુમારપાળના સમયમાં રચાયેલા અને લખાયેલા ઘણા ગ્રંથો વિદ્યમાન છે. સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ બંનેના સચિવ પોરવાડ મંત્રીશ્વર પૃથ્વીપાલની પ્રાર્થનાથી હરિભદ્રસુરિએ પ્રા. અપભ્રંશ ભાષામાં રચેલાં ૨૪ તીર્થંકરોનાં ચરિત્રોમાંથી ત્રણ ચરિત્રો મળી આવે છે, જેમાં ગૂર્જરાતના એ મહામંત્રિ-વંશની ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ મળે છે.

આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના પદ્મધર મહાકવિ રામચંદ્રસુરિને ૧૨ રૂપકો પર વિવેચન કરતો નાટ્યદર્પણ ગ્રંથ ગાયકવાડ પ્રાચ્યગ્રંથમાળા (નં. ૪૮)માં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલ છે. તેમાં સૂચવેલાં ૩૫ જેટલા નાટકો ક્યાંય જેવામાં આવતાં નથી. નલવિલાસ નાટક વગેરે પ્રસિદ્ધ છે.

પાટણના કુમાર-વિહારમાં વસંતોત્સવ-પ્રસંગે ભજવવા માટે દેવચંદ્રમુનિએ 'ચંદ્રલેખા-વિબળ' નામનું પ્રેમરણ્ય રૂપક રચ્યું હતું, તે કુમારપાલની પરિષતના ચિત્ત-પરિતોષ માટે રચાયેલું હતું. તે અપ્રકટ છે.

અજયદેવના રાજનીતિસુ પરમાર્હત મોહસાંતના મંત્રીશ્વર યશપાલે ચારાપદ (ચારાદ)ના કુમાર-વિહાર જ્ઞાનમંદિરમાં ભજવવા માટે મોહરાજ-પરાજય નામનું આખ્યાનમિત્ર નાટક રચ્યું હતું. તે કુમારપાલના ઐતિહાસિક યશસ્વિ જીવન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તે ગાયકવાડ-પ્રાચ્ય ગ્રંથમાળા (નં. ૬) માં પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે.

સોમપ્રભાચાર્યે વિ. સં. ૧૨૪૧માં રચેલ કુમારપાલ-(જ્ઞાનધર્મ)-પ્રતિબોધ નામનો વિસ્તૃત અષ્ટપદ પ્રાકૃતગ્રંથ કુમારપાલના પ્રાતિપાત્ર કવિ સિદ્ધપાલના સ્થાનમાં રહી રચ્યો.

હતો, જે આયકવાડ પ્રામ્યગ્રંથમાળા (નં. ૧૪) માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. તે જ આચાર્યના બીજા ગ્રંથ સુમતિનાથ-ચરિત્ર કથા અપ્રસિદ્ધ છે.

બીમદેવ (બોળ)ના રાજ્ય-સમયમાં સં. ૧૨૫૪માં સોમમંત્રીતી પ્રેરણાથી પૃથ્વી-ભદ્રસૂરિએ રાજનીતિના વિવેચન માટે જીર્ણ પંચતંત્રને શુદ્ધ કર્યું હતું, જે જર્મનીના ડૉ. હર્ટલના સુપ્રત્યક્ષ પ્રકાશમાં આવ્યું છે.

સુપ્રસિદ્ધ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે નરનારાયણનંદ મહાકાવ્ય રચ્યું હતું, જે આયકવાડ પ્રામ્યગ્રંથમાળા (નં. ૨)માં પ્રકાશિત થઈ ગયું છે. તેના અંતિમ સર્ગમાં તેણે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે. તેમની પ્રાર્થના-પ્રેરણાથી નરયંદ્રસૂરિએ કથારત્નસાગર, નરેન્દ્રપ્રભસૂરિએ અલંકારમહોદધિ, બાલયંદ્રસૂરિએ કુણ્ડાવળાશુદ્ધ નાટક જેવા અનેક ગ્રંથોની રચના કરી હતી. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાલના યશસ્વિ જીવનોને ઉદ્દેશી તેમના સમકાલીન અનેક મહાકવિઓએ મહાકાવ્યો, નાટકો અને પ્રશસ્તિઓ રચી હતી. કવિ સોમેશ્વરે કીર્તિકામુદી, અરિસિંહે સુકૃતસંકીર્તન, ઉદયપ્રભસૂરિએ સુકૃતકીર્તિહલોલની અને ધર્માનુદય મહાકાવ્ય (સઘપતિચરિત), બાલયંદ્રસૂરિએ વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય, જયસિંહસૂરિએ હર્મ્યમહામંડન નાટક અને પ્રશસ્તિ, તથા નરયંદ્રસૂરિ અને નરેન્દ્રપ્રભસૂરિએ રચેલી પ્રશસ્તિઓ આયકવાડ પ્રામ્યગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશમાં આવેલ છે. એ વાંચવા-વિચારવાથી એ મંત્રીશ્વરોની અસાધરણ રાજનીતિગુણ, અદ્ભુત દક્ષતા અને અપૂર્વ કર્તવ્ય-પરાયણતાનો ખાલ આવે છે. એમની અનુપમ સેવા ગૂજરાતના ગૌરવરૂપ છે, ગૂજરાતીઓને અને બોળઓને પણ પ્રેરણા આપે તેવી છે. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે સિક્કાંતની પ્રતિઓ સોનેરી સ્થાહીથી અને બીજા ચાલુ સ્થાહીથી તાકપત્રો અને કામળો પાલખાવાં હતી. એમણે ૭ કોડ દ્રવ્યના વ્યયથી ૭ સરસ્વતીભંડારો સ્થાપ્યા હતા, એવા ઉલ્લેખો પાછળના ગ્રંથોમાં છે.

થરાદ, સાચોર, વટસર, સંખેડા વગેરેમાં જિનપ્રતિમા, જિનમંદિરો આદિ ધર્મકાર્યો કરનાર ગણકકુલના હંડનાયકો આહ્વાદને પાટણમાં વાસુપૂજ્ય પ્રભુના પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેણે નાગેન્દ્રમચ્છના વર્ધમાનસૂરિદ્વારા સં. ૧૨૯૯માં વાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર મહાકાવ્ય રચાવ્યું હતું.

વીસલદેવના વિશ્વ સપાત્ર વાયટવંશી રાજભંડારી પદ્મની પાર્શ્વનાથી વાયટમચ્છના મહાકવી અમરચંદે 'પદ્માનંદ,' અપરનામવાળું જિનેન્દ્ર-ચરિત્ર મહાકાવ્ય રચ્યું હતું, જે ગા. પ્રા. ગ્રંથમાળા (નં. ૫૮)માં પ્રગટ થયું છે.

અણ્ડનદેવ, સામંદેવ વગેરે રાજાઓના સમયમાં લખાયેલાં સચિત્ર કલ્પસૂત્ર વગેરે પુસ્તકો મળી આવે છે. પેચડશાહે ૭ જ્ઞાનભંડારો સ્થાપ્યા હતા, બોળ પણ અનેક શ્રીમાનોએ અનેક પુસ્તકો લખાવી સદ્ગુણોને સમર્પણ કર્યાં હતાં.

મુરલીમ યુગમાં—અલાવદીનના સમયમાં હકકુર કેરુ જેવા વિદ્વાને રચેલા વાસ્તુસાર શિલ્પગ્રંથ તથા બોળ કેટલાક ગ્રંથો મળે છે. અલપખાનના સમયમાં રચાયેલ સમરા-રાસ અને ચત્રંજય તીર્થોદ્ધાર (નામિનંદ જિનોદ્ધાર પ્રબંધ) જેવા ગ્રંથો મળે છે.

સુલતાન મહમ્મદ તુગલકથી સન્માનિત થયેલા જિનપ્રભસૂરિની તથા તેમના અનુયાયી વિદ્વાનોની નાની મોટી અનેક કૃતિઓ પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારોમાં જોવામાં આવે છે.

વિક્રમની પંદરમી સદીમાં થયેલા માંડવમંડના આલમસાહિના પ્રતિમાત્ર મંત્રી શ્રીમાલી મંડને રચેલા કાવ્યમંડન, અલંકારમંડન, ચંપૂમંડન, સંજીતમંડન, કાદબરીમંડન,

શૃંગારમંડન, સારસ્વતમંડન જેવા અનેક ગ્રંથો, તથા તેના બંધુ બંધને રચેલા શૃંગાર, નીતિ, વૈરાગ્ય શતકો મળે છે.

વિક્રમની બારમી સદીથી લઈ ૧૫ સદીના અંત સુધીમાં ૮ ઈંચથી, ૩૬ ઈંચ સુધીની લંબાઈવાળાં તાકપત્રો પર લખેલાં પુસ્તકો અમે પાટણ જૈન બંડારમાં ફેટલોમ (૧ લા ભાગ)માં (મા. ગ્રા. ગ્રં. નં. ૭૬માં) દર્શાવ્યાં છે. કાગળ પર લખેલાં પુસ્તકો સં. ૧૩૫૭-૫૮થી મળી આવે છે. સં. ૧૪૧૮માં ખાદીના મજબૂત કાપડ પર લખાયેલું 'ધર્મવિધિવૃત્તિનું' ૭૬ પાનાનું પુસ્તક ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તેની લંબાઈ ૨૫ ઈંચ, અને પહોળાઈ ૫ ઈંચ છે. પાટણમાં સધનો બંડાર હવે નવીન તૈયાર રચેલા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં સુરક્ષિત રાખવામાં આવ્યો છે.

વિક્રમની ૧૪મી સદીમાં રચાયેલા સોમતિલકસૂરિના ગ્રંથબંડારને તેમના અનુયાયીઓએ પાછળથી સમૃદ્ધ કર્યો હતો. વિક્રમની પંદરમી સદીમાં ધર્મ મહેલા તપાગચ્છાધિપતિ દેવસુંદરસૂરિએ અને તેમના અનુયાયો સોમસુંદરસૂરિ વગેરેએ સેંકડો પુસ્તકો લખાવીને પાટણના જ્ઞાન-કાશમાં સ્થાપન કર્યાં હતાં-એવા ઉદ્દેશો મળે છે.

જ્ઞાનારાધનના આ ઉપયોગી કર્તવ્યમાં ગૂજરાતની વિવિધ જ્ઞાતિની જૈન મહિલાઓનો-શ્રમણીઓનો અને શ્રાવિકાઓનો મોટો ફાળો છે. ૧૦ જેટલી મહિલાઓનાં નામો અમે ત્યાં દર્શાવ્યાં છે, જેમણે પોતાના અને સ્વજનાદિના શ્રેય માટે હજારો શ્લોકવાળાં પુસ્તકો લખાવી પાઠન, પાઠન, વ્યખ્યાનાદિ સદુપયોગ માટે ગુરુઓને તથા મહત્તરા, પ્રવર્તિની આદિને સમર્પણ કર્યાં હતાં; તથા જ્ઞાન-બંડારોમાં પણ ભેટ કર્યાં હતાં. ક્ષત્રિય કાલા કુલના વિજયપાલની રાણી નીતા દેવીનું નામ તેમાં સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જેણીએ વિદ્યાકુમાર મુનિના સદુપદેશથી હેમચંદ્રાચાર્યના યોગશાસ્ત્રને લખાવ્યું હતું.

પાટણ, જેસલમેર જેવા અનેક સ્થાનોમાં જ્ઞાન-બંડારો સ્થાપનાર, ખરતરગચ્છના અધિપતિ રાજમાન્ય જિનલદ્રસૂરિના સદુપદેશથી ખંભાતના શ્રીમાન ધરણાશાહે પંદરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં લખાવેલાં ૫૦ જેટલાં પુસ્તકો જેસલમેર કિલ્લાના મોટા બંડારમાં વિવિધ રીતે ગણવામાં આવેલાં હોવાનું જણાયું છે. જેસલમેરના ખેતાશાહે કદપસૂરના પુસ્તકોને સોનાને અક્ષરે લખાવ્યાં હતાં. તથા યીરુશાહ જેવા અનેક સદ્ગુરુઓએ જૈનાગમ-પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં.

શહેનશાહ અકબરે પોતાના પ્રીતિપાત્ર પં. પદ્મસુંદર પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલ વિશાલ પુસ્તક-સંગ્રહ જૈનાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિને અત્યાગ્રહથી બહુ સન્માન પૂર્વક ભેટ કર્યો હતો. પાતશાહ અકબરના પગપ્રીતિપાત્ર અને ૨૩ વર્ષો સુધી સહવાસમાં રહી અનેક સત્કાર્યો કરાવનાર મહોબાધ્યાય બાનુચંદ્ર અને સિદ્ધિચંદ્રની મહત્વની અનેક કૃતિઓ આપણને પ્રાચીન જ્ઞાન-બંડારોમાંથી મળી આવે છે. પાટણના જ્ઞાન-બંડારોમાંનાં ફેટલાય પુસ્તકો મુઘલમાં તથા પૂનાના બંડારકર ઝો. રિચર્સ ઇન્સ્ટિટ્યુટ વગેરે સ્થલે ગયાં છે.

ગૂજરાતમાં વડોદરા-રાજ્યનું મહત્ત્વ છે કે તેને આજે પાટણના ૧૬ પ્રાચીન જ્ઞાનબંડારો ઉપરાંત વડોદરા, છાણી, ડમોઈ જેવા સ્થળોમાં જૈન જ્ઞાન-મંદિરોમાં અને રાજકીય પ્રાચ્યવિદ્યામંદિરોમાં હજારોની સંખ્યામાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો ઉપયોગી સંગ્રહ સુરક્ષિત છે. તેનાં વર્ણનાત્મક સાચપત્રો પ્રકટ થતાં વિશેષ મહત્ત્વ જણાશે. આજના રાષ્ટ્રીય કે તેમનાં અલભ્ય દુર્લભ મહત્ત્વના ગ્રંથોની ફોટો-કોપી માટે, અને પ્રશંસનીય પદ્ધતિથી તેનું સંશોધન, પ્રકાશન સ્કંધ તેનો પાઠન-પાઠનાદિ સદુપયોગ માય.

(ખરોડા રાજ્યોના સાંજન્યથી)

સૂત્ર વિષે પરામર્શ

(લે. પ્રો. હીરાકાન્ત ર. કાપડિયા એમ. એ.)

“વીર ! વસમમમરાણં કમલદલાણં ચઝળ્હ ણયણાણં ।

મુણિયવિસેસા અર્થી અચ્છીસુ તુમં રમહ લચ્છી” ॥

આ પ્રમાણેનું જે પદ સૂચગડચુલ્લિણ (પત્ર ૩૦૪)માં અવતરણુ રૂપે અને કંઈક પાઠભેદપૂર્વક નંદિતાઢચકૃત ૨ ગાહ્યાલક્ષણણુમાં પંદરમા પદ તરીકે જોવાય છે એને મંમલાચરણુ તરીકે રજૂ કરી હું આ લેખ લખવા પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

અર્થ—સૂત્ર એ મૂળે સસ્કૃત શબ્દ છે. એના નવ અર્થ છે: (૧) દોરી, (૨) તાંતણી, (૩) દોરીઓનો સમૂહ, (૪) પ્રથમના ત્રણ વણી-બ્રાહ્મણાદિ જે પવિત્ર દોરો પહેરે છે તે, (૫) પૂતળી કે તારની દોરી, (૬) સંક્ષિપ્ત નિયમ કે આદેશ, (૭) સંક્ષિપ્ત વાક્યોનો ગ્રંથ (જેમ કે આપસ્તંબસૂત્ર, બૌધાયનસૂત્ર ઇત્યાદિ), (૮) સ્મરણ માટે અનુકૂળ સંક્ષિપ્ત વાક્ય અને (૯) કાયદાને લખતો નિયમ.

‘સૂત્ર’ શબ્દ ગુજરાતીમાં પણ વપરાય છે. સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશમાં એના નીચે મુજબ સાત અર્થો અપાયા છે:—

(૧) દોરો; તાંતણી, (૨) સૂતર. (૩) નિયમ; વ્યવસ્થા (૪) પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ રચેલાં મૂળ સંક્ષિપ્ત વાક્યો કે તેનો ગ્રંથ. (૫) ખ્યેય તરીકે સ્વીકારેલું દૃઢ વાક્ય. (૬) ‘કૌતુહલા’ (મણિત). (૭) પ્રોપોઝિશન (મણિત).

પાંચમમાં સૂત્રને માટે ‘સુત’ શબ્દ છે. આ ‘સુત’, શબ્દને અનુરૂપ સંસ્કૃત શબ્દો બીજા પણ છે. જેમકે સુત, શ્રોત્ર, સુપ્ત, સૂક્ત, અને સોતસ. પાંચમસદ્મહાભુષુવમાં ‘સૂત્ર’ વાચક ‘સુત’ ના (૧) દોરો, વસ્ત્રો તાંતણી; (૨) નાટકનો પ્રસ્તાવ અને (૩) એક જાતનું શાસ્ત્ર એમ ત્રણ અર્થો તોંધાયા છે.

આમ ‘સૂત્ર’ અને ‘સુત’ એ જે શબ્દો અનેકાથી હોવાથી ક્યારે કયો અર્થ પ્રસ્તુત છે તે જાણવું જોઈએ. જૈનોનાં બાર અંગોમાંના બીજા અંગનું એક નામ સૂચગડ છે. બીજાં જે નામો સૂતગડ અને સુતકંઠ છે એમ સૂચમડનિજશુત્તિ (મા. ૨) ઉપરથી જણાય છે. તીર્થંકરોએ અર્થ કહી હોવાથી એ રીતે ‘સુત’ એટલે ઉત્પન્ન—આમ ઉત્પન્ન થયા બાદ મહાકવિ દ્વારા રચાયેલ આમમ તે સૂતકૃત (સૂતગડ).

સૂત્ર અનુસાર તત્ત્વનો બોધ જે જે આમમમાં કરાવાયો છે તે સૂત્રકૃત (સુતકંઠ). સ્વ અને પરના સમયનું જેમાં સૂચન કરાવ્યું છે તે સૂચાકૃત (સૂચગડ). આમ આ ત્રણ નામોનો અર્થ છે.

નિક્ષેપ—દરેક શબ્દનો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ચાર રીતે ‘ન્યાસ’ માને ‘નિક્ષેપ’ કરાય છે. એ પ્રમાણે સુતના દ્રવ્યસુત અને ભાવસુત એ બે નિક્ષેપ સૂચગડનિજશુત્તિ (મા. ૩) માં વિચારાયા છે. હાં કહ્યું છે કે દ્રવ્યસુત તે કપાસનું સૂતર

૧ આનો અર્થ એ છે કે હે વીર ! જળદનાં અને ભમરાનાં તેમજ કમલ (એક જાતનાં ફરણુ) નાં અને કમળના પત્ર એ ચારનાં નેત્રના વિશેષને જેણે જાણ્યો છે તેવી અર્ચિની એવી લક્ષ્મી તારાં નયનોમાં રમે છે.

૨ આનાં ૪૦માં, ૪૧માં અને ૪૨માં પલો થોડાક પાઠભેદપૂર્વક છંદોનુશાસનની સ્વીકૃત્તિ (પત્ર ૨૭ આ)માં જોવાય છે.

છે અને ભાવસૂત્ર તે આ અધિકારમાનું સૂચક જ્ઞાન છે. વિશેષમાં અહીં આ ભાવસૂત્રના ચાર પ્રકાર મળ્યાવાયા છે: (૧) સ્વણાસૂત્ર (સંગ્રાસૂત્ર), (૨) સંગદસૂત્ર (સંગ્રહસૂત્ર), (૩) વિત્ત (વૃત્તાનિબદ્ધ) અને (૪) જાતિસ્થિબદ્ધ (જનિબદ્ધ). જાતિનિબદ્ધસૂત્રના કતથ (કથ) વગેરે ઉપપ્રકારો છે.

આની વિશેષ સમજણ સૂચગડચુપિણ અને શીલાંકસૂરિકૃત સૂચગડની વૃત્તિ પૂરી પાડે છે. આ ચુપિણ (પત્ર ૬) માં દ્રવ્યસૂચકા (દ્રવ્યસૂચના)ના ત્રણ ઉદાહરણ નામ સહિત અપાયાં છે: (૧) ભોક્ સૂચવનાર, (૨) ઉત્પન્ન સૂચવનાર અને (૩) લોભને સૂચવનાર. વિશેષમાં દ્રવ્યસૂત્રના અંડજ, બોડજ, વામજ અને વાલજ એમ પ્રકારો સમવાયા છે. અંડજ એટલે કે હસના મર્મ વગેરે, બોડજ એટલે કપાસ વગેરે, કીટજ એટલે કોસેટો વગેરે, વલ્કલજ એટલે શણ, અલસી વગેરે અને બાલજ એટલે જાંટ વગેરે. પાષ્ઠ-સમદહણુવર્મા અંડજનો અર્થ રેશમનો દોરો, અથવા રેશમનું વસ્ત્ર, બોડજનો અર્થ સુતરાઉ કપડું અને કીટજનો અર્થ કીડાના તાંતુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું વસ્ત્ર એમ અપાવેલ છે.

શીલાંકસૂરિએ કહ્યું છે કે ભાવસૂત્ર તે આ અધિકારમાનું સૂચક જ્ઞાન છે—શ્રુતજ્ઞાન છે, કેમકે એ જ સ્વ અને પર અર્થનું સૂચક છે.

પર્યાય—કૃષ્ણ એ છેવસૂત્ર (છેદસૂત્ર) પેટી એક છે. એને સામાન્ય જનતા બૃહત્સંહિ તરીકે જાણે છે. એના ઉપર નિઃશ્રુતિ તેમજ ભાસ (ભાષ્ય) રચાયેલાં છે. એ જાને એક જ ભાષામાં—પાષ્ઠમાં—જન્મજી મરહટ્ટીમાં તેમજ એક જ જાતના છદ્માં—પંચાથામાં રચાયેલાં હોવાથી એ બે બેમાં થઈ મયાં છે અને મહાયગિરિસૂરિ કહે છે તેમ હવે જુદા પાડવા બહુ મુશ્કેલ છે. આ પ્રકારની કૃષ્ણનિઃશ્રુતિ પ્રસ્તુત વિષયમાં ખાસ ઉપયોગી છે, કેમકે એક તો એનું ૧૭૪મું પલ્લ સૂત્રના નીચે મુજબના તવ પર્માયો પૂરા પાડે છે:—

(૧) સૂય (શ્રુત), (૨) મંથ (મંથ), (૩) સિદ્ધંત (સિદ્ધાન્ત), (૪) જ્ઞાસણ (જ્ઞાસન), (૫) આણ (આજ્ઞા), (૬) વયણ (વચન), (૭) ઉવએસ (ઉપદેશ), (૮) પણુવણ (પ્રજ્ઞાપન) અને (૯) આગામ (આગામ).

ન્યુત્પત્તિ—ખીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે આનું ૩૧૦મું પલ્લ સૂત્રની વિવિધ ન્યુત્પત્તિઓ દર્શાવે છે. આ રહ્યું એ પલ્લ:—

“સુતં તુ સુત્તમેવ ડ અહવા સુતં તુ તં મવે લેસો ।

અર્થસ્સ સૂયણા વા સુવુત્તમિદ્ધ વા મવે સુત્તં ॥ ૩૧૦ ॥”

કહેવાની મતલબ એ છે કે અર્થ વડે નહિ જણાવાયેલું હોવાથી સુતેલા જેવું હોઈ એ ‘સુત’ (પાષ્ઠ સૂત્ર) છે અથવા શ્લેષ એટલે કે તાંતણા જેવું હોવાથી અનેક અર્થો એકત્રિત કરાયેલા હોવાથી શ્લેષ જેવું હોઈ એ સૂત્ર (પા. સૂત્ર) છે. અથવા અર્થનું સૂચન

૩ આ કોઈ જાતિનું નામ હશે. આનો ખરો અર્થ જાણવો બાકી છે.

૪ સૂચગડનિઃશ્રુતિ (ગા. ૩) માં ‘પોણુય’ શબ્દ છે. શીલાંકસૂરિ એનો અર્થ વનજળમાંથી એટલે જાંડવામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ કાપોચિક અર્થાત્ કપાસનું ખતેલું સૂતર કરે છે.

૫ કૃષ્ણનિઃશ્રુતિનું ૨૮૫મું પલ્લ ‘અનુબુદ્ધ’માં છે એટલે આ પ્રાયિક કથન છે.

કરનાર હોવાથી સૂત્ર છે. અથવા સારી રીતે કહેવાયેલું હોવાથી એ સૂક્ત (પા, સુત) છે. આ સંબંધી વિશેષ માહિતી આની પછીની ચાર આયાઓમાં આપાઈ છે.

વ્યાખ્યા—ત્રીજી અમત્યની હકીકત ૨૮૫મું અને ૨૭૭મું પદ જણાવે છે. સર્વજ્ઞે કહેલા સુતની વ્યાખ્યા ૨૮૫મા પદમાં છે. એ પદ નીચે પ્રમાણે છે:—

“અપ્પક્વરમસંદિદ્ધં સારવં વિસજ્જોમુહં ।

અથોમમણવજ્જં ચ સુત્તં સવ્વન્નુમાસિયં ॥ ૨૮૫ ॥

આવસ્થસયનિજ્જુત્તિમાં આ ૮૮૬મા પદ તરીકે જોવાય છે. આનો અર્થ એ છે કે સર્વજ્ઞે કહેલા સૂત્રમાં અક્ષરો ઓછા હોય છે, એ સૂત્ર સંદેહથી રહિત હોય છે, એ સારવાળું હોય છે, એ વિશ્વતોમુખ એટલે કે પ્રતિસૂત્ર ચાર અનુયોગોની વ્યાખ્યા અર્થ શકે તેવું હોય છે. એ ઉત, વૈ. હા, દિ ઇત્યાદિ સ્તોત્ર રહિત હોય છે. ઉપર કારણે ઉત, વૈ વજરેનો એમાં ૮ ‘સ્તોત્રક’નો પ્રયોગ હોતો નથી. ૨૭૭મું પદ સૂત્રની વ્યાખ્યા રજૂ કરે છે આ રહ્યું એ પદ:

“અપ્પગંથં મહત્થં વત્તીસાદોસવિરહિયં જં ચ ।

લક્ષણજુત્તં સુત્તં અદુદ્ધિં ય ગુણેહિં ઉવ્વેયં ॥ ૨૭૭ ॥ ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે ઓછા અક્ષરવાળું, ઘણા અર્થવાળું, ઠર દોષથી રહિત, લક્ષણથી યુક્ત અને આઠ ગુણોવાળું ‘સૂત્ર’ હોય છે. આ સંબંધમાં મલયગિરિસૂરિ ચાર ભંમ (ભાગ) કહે છે. (૧) ઓછા અક્ષર અને અલ્પ અર્થવાળું. જેમકે કાર્પાસાદિક. (૨) ઓછા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાળું. જેમકે સામાયિક. ૬૬૫, બવહાર ઇત્યાદિ (૩) ઘણા અક્ષર અને અલ્પ અર્થવાળું. જેમકે જોમૂતે રૂતિ વા અજ્ઞણે રૂતિ વા. (૪) ઘણા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાળું જેમકે દૃષ્ટિવાદ. આ બધામાં ઓછા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાળું સૂત્ર ૬૪ છે

બત્રીસ દોષો—કંપનિજ્જુત્તિ (ગા. ૨૭૮-૨૮૧)માં સૂત્રના ૩૨ દોષો અજ્ઞાવાયા છે. કંઈક પાંચેદ પૂર્વક ચાર આયાઓ મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિએ અણુઓગદારની વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૧ અ-૨૬૧ આ) માં અવતરણરૂપે આપી છે. અને એની વ્યાખ્યા પણ કરી છે. આ વ્યાખ્યાને તેમજ મલયગિરિસૂરિ કૃત કંપની વૃત્તિને લક્ષ્યમાં રાખી હું બત્રીસ દોષો અને એની સમજૂતી આપું છું:—

૧ દાખલા તરીકે દસવેયાલિયનું આજ સૂત્ર એવું છે એમ મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિ અણુઓગદારની વૃત્તિ (૨૬૩અ પત્ર)માં કહે છે

૭ હેમચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે ‘અ’, ‘વા’ ઇત્યાદિ નિપાતો વિનાનું તે સ્તોત્ર રહિત કહેવાય છે.

૮ સ્તોત્રક એટલે નિપાત એમ હુરિભદ્રસૂરિએ આવસ્થસયની વૃત્તિ (પત્ર ૪૭૬અ) માં કહ્યું છે.

૯ અણુઓગદારની ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિ કૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૧અ) માં હતાવલ્યયમોભ્યયુક્તં સત્” એ તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ પ)ના સૂત્રનો નિર્દેશ છે.

(૧) અલીક એટલે અસત્ય. આના બે પ્રકાર છે: અભૂતનું પ્રકાશન અને ભૂતનો અપલાપ. સ્વામાક તન્દુલ જેવડો જ જીવ છે, ઈશ્વરે જન્મતુ દમ્યું છે ઇત્યાદિ પહેલા પ્રકારના અલીકનાં ઉદાહરણ છે. જીવ નથી એ બીજા પ્રકારના અલીકનું ઉદાહરણ છે.

(૨) ઉપધાતજનક અર્થાત્ ઉપધાત ઉત્પન્ન કરનાર. વેદવિદિત હિંસા કર્મને માટે છે, માંસ ખાવામાં દોષ નથી^{૧૦} ઇત્યાદિ સૂત્ર ઉપધાતજનક છે.

(૩) અપાર્થક. જેના અવયવોનો અર્થ હોય, પણ એના સમુદાયનો અર્થ ન હોય તે એટલે કે સંખંધ વિનાનું. જેમ કે કેળમાં સંખ અને ભેરીમાં કેળ. દશ દાડમ, છ પૂડા. કુંક, બકરીનું ચામડું, માંસનો પિંડ ઇત્યાદિ.

(૪) નિરર્થક. જેના અવયવો અર્થ વિનાનાં હોય તે. જેમકે કિત્ય, કવિત્ય, વાજન ઇત્યાદિ. વર્ણના ક્રમનો જ નિર્દેશ જણાતો હોય, પણ અર્થ માલમ ન પડતો હોય તે નિરર્થક છે. જેમકે અ, આ, ઇ, ઈ ઇત્યાદિ.

(૫) છલ. અનિષ્ટ અર્થાન્તરના સંભવથી જ્યાં વિવક્ષિત અર્થને જ્ઞાનિ પહોંચાડી શકાય તેમ હોય તે ‘છલ’ જેમકે નવકમ્વલો દેવદત્તઃ આના બે અર્થો સંભવે છે: (અ) નવ કામળવાળો દેવદત્ત અને (આ) નવી કામળવાળો દેવદત્ત. આત્મા છે. જો આત્મા છે તો જે જે છે તે આત્મા પામે છે. આ, પણ છલનું ઉદાહરણ છે. “દીવા નથી દરખારમાં થયું અંધારું ધોર.” આ ગુજરાતી વાક્યના દીવા અને નથી એ બે સમુક્ત ગણતાં જુદો અર્થ નીકળે છે એટલે એ ‘છલ’નું ઉદાહરણ મણાય.

(૬) દુહિલ. પ્રાણીઓને આહિતનો ઉપદેશ આપીને પાપજનક કાર્યને જે પોષે તે ‘દુહિલ’ છે. જેમકે લોક જેટલો ઇન્દ્રિયગ્રેયર છે તેટલો જ એ છે.

(૭) નિઃસાર. સાર વિનાનું તે ‘નિઃસાર.’ જેમકે યુક્તિ વિનાનાં વેદનાં વચનો.

(૮) અધિક. આની સમજૂતી બે રીતે અપાર્થ છે: (અ) હેતુ, દષ્ટાન્ત ઇત્યાદિ પાંચ અવયવોમાંથી ગમે તે એકથી અધિક. ^{૧૧}(આ) અક્ષર, પદ ઇત્યાદિથી અધિક

(૯) ઊન. ઊન એટલે ઊણું ઓછું. આ પણ ‘અધિક’ની જેમ બંને રીતે સંભવે છે.

(૧૦) પુનરુક્ત. (જરૂર વિના) ફરીથી કહેવાયેલું તે ‘પુનરુક્ત’: આના ત્રણ પ્રકાર છે: અર્થથી, શબ્દથી અને બંનેથી. ઇન્દ્ર, શક, પુરંદર એ પહેલા પ્રકારનું પુનરુક્ત છે. સૈન્ધવ લાવ, લવણ, સૈન્ધવ લાવ એ બીજા પ્રકારનું પુનરુક્ત છે. ક્ષીર ક્ષીર એ ત્રીજા પ્રકારનું પુનરુક્ત છે.

(૧૧) વ્યાહત. જ્યાં પહેલાના કથનને પાછળનું કથન આધિક હોય તે ‘વ્યાહત’. જેમકે કર્મ છે, ફળ છે, પણ ભોગવનાર નથી.

(૧૨) અયુક્ત. અજુગતું તે ‘અયુક્ત’. જેમકે પેલા હાથીઓનાં અંડરથળમાંથી પડેલા મદના બિન્દુઓ વડે હાથી, ઘોડા અને રથને બેંચી જનારી ભયંકર નદી પ્રવર્તી.

(૧૩) કર્મભિન્ન. જેમાં કર્મ ન સચવાયો હોય તે ‘કર્મભિન્ન’. જેમકે આંખ, નાક વગેરેના વિષયો તરીકે અંધ, રૂપ ઇત્યાદિ ગણવાય.

૧૦ જુઓ મનુસ્મૃતિ (અ. ૫, શ્લો. ૫૬).

૧૧ એક હેતુ કે એક ઉદાહરણથી ચાલે તેમ હોય છતાં અધિક અપાય તો આ દોષ આવે છે. હેતુ અને દષ્ટાન્તની ન્યૂનતાવાળું તે ‘ઊન’ છે.

(૧૪) વચનભિન્ન. જ્યાં એકવચનને બદલે દ્વિવચન કે બહુવચન કરાયું હોય એમ જ્યાં જે વચન જોઈએ તેને બદલે અન્ય વચનવાળું સૂત્ર તે 'વચનભિન્ન' કહેવાય છે.

(૧૫) વિભક્તિભિન્ન. જ્યાં એકને બદલે બીજી વિભક્તિ વપરાઈ હોય તે 'વિભક્તિભિન્ન' છે.

(૧૬) લિંગભિન્ન. જ્યાં એક લિંગ અર્થાત્ જાતિને બદલે અન્ય લિંગનો પ્રયોગ કરાયો હોય તે 'લિંગભિન્ન' છે. જેમ આ પુરુષ સારી છે.

(૧૭) અનભિહિત. પોતાના સિદ્ધાન્તમાં ન કહ્યું હોય તે કહેવું એ 'અનભિહિત' છે. જેમકે બૌદ્ધ ચાર આર્યસત્ય કરતાં વધારેનો ઉલ્લેખ કરે તો એને માટે એ 'અનભિહિત' છે.

(૧૮) અપદ. જ્યાં અમુક છંદનો અધિકાર હોય ત્યાં બીજા છંદનું નામ દેવું તે 'અપદ' છે. જેમકે 'આયો' છંદ કહેવાને બદલે 'વૈતાલીય' છંદ કહેવો. ૧^મ આયોમાં 'ત્રીતિ' કે ૧^મ વાનવાસિકાનો પ્રયોગ કરવો.

(૧૯) સ્વભાવહીન. જેનો જે સ્વભાવ ન હોય તેનો તે કહેવો. જેમકે અગ્નિ શીતળ છે, પવન ચંચળ નથી, આકાશ મૂર્ત છે ઇત્યાદિ.

(૨૦) વ્યવહિત, ચાલુ વાતને છોડી બીજી લગતી વાત લાંબી ચોડી કરી પછી પાછી ચાલુ વાત કરવી તે 'વ્યવહિત' છે. દૂકમાં કહીએ તો 'અન્તરવાળુ' એમ વ્યવહિતનો અર્થ થાય છે.

(૨૧) કાલદોષ. જેમકે વર્તમાન, ભૂત વગેરે કાળમાંથી જે કહેવાવો જોઈએ તેને બદલે બીજો કહેવો.

(૨૨) યતિદોષ. 'યતિ' એટલે વિરામ, વિશ્રામ. જે છંદમાં જ્યાં યતિ હોવી જોઈએ તેને બદલે અન્યત્ર યતિ આવે તો આ દોષથી એ દૂષિત ગણાય. બિલકુલ યતિ જ ન આવે એને પણ 'યતિદોષ' કહે છે.

(૨૩) દુષિદોષ. હવે એટલે એક પ્રકારનો અલંકાર. ૧૪ એ અલંકાર વિનાનું સૂત્ર તે આ દોષથી દૂષિત મનાય છે.

(૨૪) સમયવિરુદ્ધ. પોતાના સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ તે 'સમયવિરુદ્ધ'. જેમકે જૈન કહે કે જીવ નથી.

(૨૫) વચનમાત્ર. હેતુ વચનનું કથન તે 'વચનમાત્ર' છે. જેમકે કાઈ બીજો ઠાકીને એ સ્થળે ઠાકતા મધ્ય તરીકે ઓળખાવે.

(૨૬) અર્થોપનિદોષ. જેમાં અર્થોપતિથી અનિષ્ટ ભક્ષ્ થાય એ અર્થોપતિ-દોષવાળું ગણાય. જેમકે કાઈ કહે કે બ્રાહ્મણને ન મારવો. આથી અર્થોપતિથી એમ ફલિત થાય છે કે ઇતર જનોને મારવા.

૧૨ સૂચગડનિજજીવિત્તિના રૂઝમા પદની ટીકામાં શીલાંકસરિ માયાના લક્ષણ માટે નીચે મુજબનું પદ રજૂ કરે છે: —

“સત્તદ્વતરુ વિસમે ણ સે હયા તાળ છદ્દ ણહ જલયા ।

ગાહાણ પચ્છદ્દે મેઓ છદ્દો ત્તિ દ્વક્કલો ॥”

૧૩ નદિષેષે રચેલા અજિયસંતિથયનું રૂઝમું પદ 'વાણવાસિયા' (સં. વાન-વાસિકા)માં છે. એનું લક્ષણ “દચ્ચકો નવવારસલહુર્હિ સા વાણવાસિયા” છે અર્થાત્ આ છંદમાં 'ટ' ગણ ચાર હોય છે અને નવમી તેમજ બારમી માત્રા લઘુ હોય છે.

૧૪ આ વાતની આવરસયની હરિકાદ્રસરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૩૭૫) પણ સાક્ષી પૂરે છે.

(૨૭) અસમાસદોષ. જ્યાં સમાસ કરવાનો હોય ત્યાં ન કરાય અથવા અત્યયથી કરાય તો આ દોષ ઉદ્ભવે છે.

(૨૮) ઉપમાદોષ. ઉપમાને લગતો દોષ તે ઉપમા-દોષ છે. દોનોપમા, અધિકોપમા, અને અનુપમા એ ઉપમા-દોષ છે.

(૨૯) રૂપકદોષ. પદવર્તનું રૂપક અપાયા બાદ એવું કશું વર્ણન ન કરાય કે એને બદલે સમુદ્ર જેવા અન્ય પદાર્થનું રૂપક અપાય તો એ રૂપકદોષથી યુક્ત ગણાય.

(૩૦) પરપ્રવૃત્તિદોષ. જ્યાં ક્ષણે એ અર્થ કહ્યા પછી નિર્દેશ ન કરાય તે એમ મંલયગિરિ સમજાવે છે. હેમચન્દ્રસૂરિ 'નિર્દેશ' દોષનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમકે એમની સાથે એ મતલબનો પાઠ છે. આ સમજાવતા તેઓ કહે છે કે જ્યાં નિર્દેશ કરાયેલાં પદોની એકવાક્યતા ન કરાય ત્યાં આ દોષ છે. જેમકે દેવદત્ત યાળીમાં ખાત રાધે છે એમ કહેવાનું હોય ત્યારે 'રાધે છે' એમ ન કહે.

(૩૧) પદદોષ. મલયગિરિસૂરિ આ દોષ નોંધે છે, જોકે મૂળ ખાયામાં એનો ઉલ્લેખ નથી. એક પદને બદલે અન્ય પદનો પ્રયોગ કરવાથી આ દોષ ઉદ્ભવે છે. હેમચન્દ્રસૂરિએ આને બદલે 'પદાર્થદોષ' નોંધ્યો છે. જેમકે વસ્તુના પર્યાયને અન્ય પદાર્થ તરીકે કલ્પવે, જેમકે છ પદાર્થોમાં રહેલી સત્તાને વૈશેષિકો અન્ય પદાર્થ તરીકે કલ્પે છે. આ અભ્યુભવું છે.

(૩૨) સંધિદોષ. જ્યાં સંધિ કરવાની હોય ત્યાં તે ન કરે કે ખોટી કરે—વિસર્જનો દોષ થતા છતાં કરે તો એ 'સંધિદોષ' છે.

આ પ્રમાણે દોષો ત્રિષેનો વિચાર સહી પૂર્ણ થાય છે. અને હવે સૂત્રના ગુણોનો વિચાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તે પૂર્વે કૃપ્પનિજ્જુત્તિની ૨૭૮મીથી ૨૮૧થી સુધીની ખાયાઓ આવસ્સયનિજ્જુત્તિમાં આ. ૮૮૧-૮૮૪ તરીકે અપાયેલી છે અને એના ઉપર હુરિભદ્રસૂરિની વૃત્તિ છે ૧૫એ વાત આપણે નોંધી લઈશું. વિશેષમાં મુખ્ય પાઠભેદ તરીકે નીચેની પંક્તિઓ પણ નોંધીશું:—

“ઉવમા-હયગદોસો પરણ્ણવત્તી ય સંધિદોસો ય”-કૃપ્પનિજ્જુત્તિ (આ. ૨૮૧)

“ઉવમા-રૂવગદોસો નિશપયત્થ સંધિદોસો ય”-અણ્ણની હેમચન્દ્રકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૧ આ)

“ઉવમારૂવગદોસાઽનિહેસ પદત્થસંધિદોસો ય”-આવસ્સયનિજ્જુત્તિ (આ. ૮૮૪)

છ ગુણો—જે કે આઠ ગુણોની વાત કરવી જોઈએ, છતાં કૃપ્પનિજ્જુત્તિની પૂર્વોક્ત ૨૮૫મી ખાયા સૂત્રના છ ગુણો રજુ કરે છે એમ કેટલાક માને છે એમ હેમચન્દ્રસૂરિએ અણ્ણભાગદારની વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૨ આ-૨૬૩અ) માં કહ્યું છે એ અહીં નોંધી લઈશું. અલ્પ અક્ષરવાળું અક્ષરિગ્ધ, ચારવાળું, વિશ્વમુખી, સંતોષથી રહિત, જનવદ્ધ યાન નિષ્પાપ અને સર્વજ્ઞે કહેલ એમ સૂત્રના છ ગુણો છે. મલયગિરિસૂરિ તો નીચે મુજબના કૃપ્પનિજ્જુત્તિના ૨૮૨મા પદમાંના નથી આ છ ગુણો અધિક છે એમ કહે છે:—

૧૫ બત્તીસ દોષના સ્પષ્ટીકરણ માટે જુઓ ૩૭૪ આ-૩૭૬ અ પત્રો આનાથી કોઈ પ્રાચીન સ્પષ્ટીકરણ હોય તો તે બાજુવામાં નથી.

“નિદોસં સારવંતં ચ હેઝુત્તમલંકર્યં ।

ઉવળીયં સોવયારં ચ મિયં મહુરમેવ ચ ॥ ૨૮૨ ॥”

આઠ અથવા ચૌદ ગુણો — કમ્પનિજ્ઞુત્તિનું ઉપયુક્ત પણ આઠ ગુણો મળ્યાવે છે: (૧) નિદોષ (ઉપર મળાવાયેલા ૩૨ દોષોથી રહિત), (૨) સારવાળું (એકેક અભિધેયને વિષે અનેક અભિધાનવાળું—બહુ પર્માયવાળું), (૩) (સાધર્મ્ય કે વૈધર્મ્યથી—અન્વયથી કે અતિરેકથી) હેતુથી યુક્ત, અથવા સ્પષ્ટ, (૪) (ઉપમાદિ) ૧૭ અલંકારવાળું, (૫) ઉપનયથી યુક્ત, (૬) નકામું નહિ એવું અર્થોત્ત સોપનાર, (૭) (શ્લોકોદિ પદો વડે) પરિમિત અથવા (દંડકો વડે) અપરિમિત અને (૮) (સૂત્રથી, અર્થથી અને બંનેથી) મધુર એમ સૂત્ર આઠ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. એમાં પહેલાં મળાવાયેલા છ ઉમેરતાં ચૌદ થાય છે.

બે અને ત્રણ પ્રકાર—કમ્પનિજ્ઞુત્તિ (ગાથા ૩૧૫) સૂત્રના એક રીતે ત્રણ પ્રકારો અને બીજી રીતે બે પ્રકારો પૂરા પાડે છે એ ચોથી મહત્ત્વની હકીકત છે. ત્રણ પ્રકારો તરીકે સંજ્ઞાસૂત્ર (સંજ્ઞા-સૂત્ર), કારમ-સૂત્ર (કારક-સૂત્ર) અને પયરણ-સૂત્ર (પ્રકરણ સૂત્ર)નો નિર્દેશ છે. ઉરસગ્મિય (ઔત્સર્ગિક) અને અવવાર્ધ્ય (આપવાર્ધક) એ બે પ્રકારો છે.

સંજ્ઞાસૂત્ર—સંજ્ઞા એટલે સૈદ્ધાન્તિક સંકેત, પરિભાષા ને સૂત્રમાં પરિભાષા રૂપ સંજ્ઞા વપરાઈ હોય તે ‘સંજ્ઞા સૂત્ર’ કહેવાય છે. દાખલા તરીકે નીચે મુજબનાં સૂત્રો:—

(૧) “જે છેદે સે સાગારિય ન સેવણ” —આચાર (૧, ૬, ૧,)

(૨) “સન્નામગંધં પરિજ્ઞાય નિરામગંધો પરિવ્વણ” —આચાર (૧, ૨, ૫)

(૩) “આરં દુગુણેણ પારં પગગુણં” —?

પહેલાં સૂત્રમાં સાગારિય, બીજામાં આમગંધ, ત્રીજામાં આર અને પાર એ સૈદ્ધાન્તિક પારિભાષિક શબ્દો છે. પહેલાંનો અર્થ ‘અખલ’ થાય છે. આમનો અર્થ ‘૧૮ અવિશોધિ કોટિ અને ગંધનો ૧૦ વિશોધિ કોટિ એ અર્થ છે. આરનો અર્થ ‘સંસાર’ છે. અને પારનો અર્થ ‘મોક્ષ’ છે. સૂચગડ (અ. ૨, ઉ. ૧)ના આક્રમા પદ્યમાંના આરનો અર્થ ‘સંસાર’ છે અને પારનો અર્થ ‘મોક્ષ’ છે એમ શીલાંકસૂરિ અર્થાન્તરથી સૂચવે છે.

સૂચગડચુદ્ધિજી (પત્ર ૧-૭)માં સંજ્ઞાસૂત્રના (૧) સ્વ સમયનું, (૨) પર સમયનું અને (૩) સ્વ પર સમયનું એમ ત્રણ પ્રકારો સૂચવાયા છે. સ્વ સમયના સાંકેતિક શબ્દો તરીકે વિઘર્ષ (વિકૃતિ) અને રૂપદમાલિકા (પ્રથમાલિકા) અપાયા છે. અને પર સમયના સાંકેતિક શબ્દો તરીકે ‘આત્મા’ ૨૧વાચક, પુદ્ગલ, સંસ્કાર અને ક્ષેત્રજ અપાયા છે.

૧૬ આ પદ્ય આવસ્થાનિજ્ઞુત્તિમાં ૮૮૫માં પદ્ય રૂપે જોવાય છે.

૧૭. કમ્પની વૃત્તિ (પત્ર ૮૬)માં મલયગિરિ સરિએ નીચે મુજબનું પદ્ય રજૂ કર્યું છે:—

“નિયમા અક્ષર લંબો માત્રકમનિદુરં છવીજમગં ।

મહુરત્તણમત્થણત્તણં ચ સુત્તે અલંકારા ॥”

૧૮-૧૯ વાસણમાં અશુદ્ધ પદ્યમાં પડે છે અને એ દૂર કરાતાં ને વાસણ શુદ્ધ મળ્યાય તે ‘વિશોધિ કોટિ’ અને ન મળ્યાય તે ‘અવિશોધિકોટિ’ કહેવાય છે.

૨૦. પ્રથમ ભોજન, નોકારસી પાત્રો પછીનું ભોજન.

૨૧. જુઓ DCJM (VXII pt. I p. 51).

કારક સૂત્ર—વિચારુપણુત્તિ (સ. ૧, ઉ. ૯)માંનો નીચે મુજબનો આધાપક કાકકસૂત્રના ઉદાહરણ ૩૫ છે, કપ્પનિજ્જુત્તિ એમ (ગા. ૩૧૬)ની વૃત્તિમાં મલયગિરિ-સૂરિ કહે છે:-

“આહાકમ્મનં મુંજમાણે સમણે નિગગંથે કદ્દ કમ્મપગડીઓ બંધંતિ ? ગોયમા !

આઝવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપગડીઓ । સે કેળદ્દેણં મંતે ! एवं वुच्चह ? ”

જોકે સર્વજનું પ્રામાણ્ય હોવાથી સમગ્ર શ્રુતની પ્રસિદ્ધિ છે તો પણ વિસ્તારથી અપાયતું દર્શન થાય તે માટે અધિકૃત અર્થની પ્રસિદ્ધિ કરનાર “સે કેળદ્દેણં” ઇત્યાદિનો ઉપન્યાસ કરાય છે.

પ્રકરણસૂત્ર—જેમા આક્ષેપ અને નિર્ણયની પ્રસિદ્ધિનું વર્ણન હોય તે “પ્રકરણ સૂત્ર” કહેવાય છે. આક્ષેપ એટલે સૂત્રના દોષ કે પૃચ્છા; અને નિર્ણયની પ્રસિદ્ધિ એટલે પ્રત્યવચ્ચાન. ૨૨ મલયગિરિસૂરિએ પ્રકરણ સૂત્રનાં ઉદાહરણ તરીકે નમિપ્રમજ્જયા અને ગોતમકેશીયનો એટલે કે ઉત્તરજ્ઞયણુનાં નવમા અને ૨૩મા અજ્ઞયણુનો તેમજ આદ્રઠીય અને નાલન્દીયનો એટલે કે સૂયગડના બીજાં સુયકખંધનાં છઠ્ઠા અને સાતમા અજ્ઞયણુનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ચાર પ્રકાર—સૂયગડનિજ્જુત્તિ (ગા. ૪)માં સણ્ણા (સંજ્ઞા), સંગહ (સંગ્રહ), વિત્ત (વૃત્ત) અને જાતિણિખદ્ધ (જાતિનિખદ્ધ) એમ શ્રુતજ્ઞાન સૂત્રના ચાર પ્રકારો દર્શાવાયા છે. વિશેષમાં જાતિણિખદ્ધના ઉપપ્રકાર તરીકે કથ્ય ઇત્યાદિ એવો ઉલ્લેખ છે. સંજ્ઞાસૂત્ર અને એના ત્રણ પ્રકારો આપણે પૃ. ૫૪માં વિચારી ગયા છે.

સંગ્રહસૂત્ર—અનેક અર્થના સંગ્રહરૂપ સૂત્ર તે ‘સંગ્રહસૂત્ર.’ દ્રવ્ય એમ કહેવાથી સર્વ દ્રવ્યોનો—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય ઇત્યાદિ સમગ્ર દ્રવ્યોનો સંગ્રહ સમજાય છે. જીવ કહેવાથી સંસારી તેમજ અસંસારી એમ બધા જીવોનો સંગ્રહ કરાય છે એવી રીતે ‘અજીવ’થી ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વે અજીવ પદાર્થોનો સંગ્રહ કાઢાય છે. આ પ્રમાણેની ચુષિણુગત હકીકત ઉપરાંત શિલાંકસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨ આ. છપાતી આવૃત્તિ)માં “ઉત્પાદવ્યયધ્વન્યયુક્તં સત્”નો સંગ્રહસૂત્ર તરીકે ઉલ્લેખ કરાયો છે.

વૃત્તનિખદ્ધ સૂત્ર—શ્લોક વગેરે વૃત્તમાં રચાયેલું સૂત્ર તે, વૃત્તનિખદ્ધ ‘સૂત્ર’ કહેવાય છે.

જાતિનિખદ્ધ સૂત્ર અને એના પ્રકારો—આના મઘ, પઘ, કથ્ય અને એમ એમ ત્રણ પ્રકાર છે એમ શીલાંકસૂરિ કહે છે, અને ચૂર્ણિકાર પણ એમ જ કહે છે. ચુષિણુ (પત્ર ૭)માં કહ્યું છે કે ગઘ એટલે ચૂર્ણિગ્રન્થ, ૨૩ અજ્ઞયણુ ઇત્યાદિ; પઘ એટલે ૨૪ ગાથા-

સોલસગ ઇત્યાદિ; કથ્યનીય અર્થોત્ કથ્ય એટલે ઉત્તરજ્ઞયણુ, ઇન્દ્રિયાસિય અને ૨૫નાયા (ધરમકહ્ણા); અને ગેય એટલે સ્વરના સંચાગ્રમી (ગીતિકાપ્રાયનિખદ્ધ). જેમકે કાવિલિજ્જમાનું “અધુવે અસાસયમ્મિ સંસારમ્મિ દુક્કલપડરાય”,

૨૨. જુઓ કપ્પનિજ્જુત્તિ (ગા. ૩૨૮).

૨૩. આપારના પહેલા સુયકખંધ (શ્રુતસ્કંધ)નું આ નામ છે. તેમજ એનાં નવે અજ્ઞયણુ (અખ્યયન)નું પણ આ જ નામ છે.

૨૪. સૂયગડનો પહેલો સુયકખંધ, એનું આ નામ છે.

૨૫. ઉત્તરજ્ઞયણુના આઠમા અજ્ઞયણુનું આ નામ છે.

શીલાંકસૂરિ સૂત્રગઠની વૃત્તિ (પત્ર ૩૫)માં કહે છે કે પ્રાચીન ઋષિઓના ચરિત્રના કથનની મુખ્યતાવાળું સૂત્ર તે 'કથ્યસૂત્ર'; 'ગદ્ય' એટલે બ્રહ્મચર્યાધ્યયન ઇત્યાદિ; 'પદ્ય' એટલે હંદમાં રચાયેલું; અને 'ગદ્ય' રદ્ય એટલે સ્વરના સંચારથી મુખ્યત્વે ગીતિકામાં બધાયેલું.

ઠાણ (કા. ૪, ઉ. ૪; સુત ૪૭૬)માં કાવ્યના ચાર પ્રકારો મળ્યાવાયા છે : (૧) ગદ્ય, પદ્ય, કથ્ય અને ગદ્ય. અહીં કાવ્યથી જાતિનિગ્રહ કાવ્ય લક્ષણે તો એનો પ્રસ્તુત સાચે મેળ મળી રહે છે.

ઉત્સર્ગ-સૂત્ર ઇત્યાદિ-કર્યનિજનુવૃત્તિ (મા. ૩૧૫)માં ઉત્સર્ગ-સૂત્ર અને અપવાદ-સૂત્ર એમ બે મળ્યાવાયા છે. કર્યનું પહેલું સૂત્ર તે ઉત્સર્ગ-સૂત્ર છે અને એનું ત્રીજું સૂત્ર અપવાદ-સૂત્ર છે એમ મહાયગિરિસૂરિ કર્યની વૃત્તિ (પૃ. ૬૭)માં કહે છે. વિશેષમાં તેઓ ઉત્સર્ગપવાદ-સૂત્ર એવો ત્રીજો ભેદ પણ મળાવે છે, અને એના ઉદાહરણ તરીકે કર્યના પાંચમા ઉદેશઅર્થ ૪૭મા અને ૪૮મા સૂત્રનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ ઉપરાંત તેઓ સૂત્રના ઔત્સર્ગિક (ઉત્સર્ગ-સૂત્ર), આપવાદિક (અપવાદ-સૂત્ર), ઉત્સર્ગપવાદ અને અપવાદોત્સર્ગિક (અપવાદ-ઉત્સર્ગસૂત્ર) એમ ચાર પ્રકારો પણ મળાવે છે.

ઉત્સર્ગ અને અપવાદ તેમજ એને અગતી ૨૭ પદ્યલગીનો વિચાર આહુતદર્શન-દીપિકા (પૃ. ૮૧૫-૮૧૬)માં મેં કર્યો છે એટલે અહીં એ વિષે હું ઉદાહરણ કરતો નથી. ફક્ત એટલું જ કહીશ કે કર્યનિજનુવૃત્તિ (મા. ૩૨૨)માં કહ્યું છે કે જોટલા ઉત્સર્ગ છે એટલા અપવાદ છે અને જોટલા અપવાદ છે એટલા ઉત્સર્ગ છે.

સૂત્રના સાત પ્રકાર—ત્રીયે મુજબના પદ્યમાં સૂત્રવાયા મુજબ સૂત્રના સાત પ્રકાર છે—

“વિહિ ઉજ્જમ વન્નય મય ઉસ્સગ્ગડવવાય તદુમયગયાઈં ।

સુત્તાઈં બહુવિહાઈં સમણ ગંભીરમાવાઈં ॥ ૪૨૮

આમ અહીં વિધિ, ઉદ્યમ, વર્ણક, ભય, ઉત્સર્ગ, અપવાદ અને ઉત્સર્ગપવાદ એમ સાત પ્રકારનાં સૂત્રનો ઉલ્લેખ છે. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયમણિએ સાદી ત્રણસો માથામાં શિક્ષાન્તવિચારરહસ્યમર્મિત જે સીમંધરજિનસ્તવન રચ્યું છે તેની નવમી શ્લોકની અંગિયારમી કડીમાં આ આપ્યત છે. પ્રસ્તુત કડી ત્રીયે પ્રમાણે છે—

“વિધિ ઉદ્યમ ભય વર્ણના ઉત્સર્ગહ અપવાદ;

તદુભય અર્થે જાણીયે સૂત્ર ભેદ અવિવાદ.

આ ઉપરથી વિશેષાવસ્થાસહ અતઃપીળ મણુધરવાદના અંતર્માંની માથાની વૃત્તિમાં 'મહધારી' હેમચન્દ્રસૂરિએ વેદનાં વાક્યોના વિધિવાદ, અર્થવાદ અને અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં એમ ત્રણ વિભાગ કર્યા છે એ વાતનું સ્મરણ થાય છે.

૨૬. વિમલસૂરિકૃત પદ્મચરિયના ૨૮મા ઉદેશ (પત્ર ૧૨૨અ)નાં ૪૭માથી ૫૦મા પદ્યનું—ઋષભજિનસ્તુતિનું આ સ્મરણ કરાવે છે કેમકે એ પદ્યો ગ્રેય છે.

૨૭ (અ) ઉત્સર્ગ, (આ) અપવાદ, (ઇ) ઉત્સર્ગપવાદ, (ઈ) અપવાદોત્સર્ગ, (ઉ) ઉત્સર્ગોત્સર્ગ અને (જી) અપવાદપવાદ.

૨૮ આહુતદર્શનદીપિકા (પૃ. ૮૧૬) માં મેં આ પદ્ય ઉદ્ધૃત કર્યું છે, પણ આનું મૂળ સ્થળ જાણવામાં નથી.

‘ગતપ્રત્યાગત’ સૂત્ર—સૂત્રના પ્રકારો વિષેનો ઉદાપોહ આમ પૂર્ણ કરાય તે પૂર્વે ‘મતપ્રત્યાગત’ એ નામે સૂત્રનો જે વ્યવહાર શીલાંકસૂરિએ આચારની ટીકા (પત્ર ૧૫૩ અ)માં કર્યો છે તે વિષે હું ઇસારો કરું છું. આચારમાં આવા કેટલાંક ‘મતપ્રત્યાગત’ સૂત્રો મારા જવામાં આવ્યા છે: જેમકે સૂત્ર ૨૩, ૩૩, ૪૧, ૫૭, ૬૩, ૯૪, ૧૦૨, ૧૧૦, ૧૧૬, ૧૨૩, અને ૧૩૧.૨૯

સૂત્રનું ઉચ્ચારણ—સૂત્ર કેવી રીતે ઉચ્ચારવું અથવા એનું પઠન કેવી રીતે કરવું એ હકીકત કેરૂંપનિબળુત્તિના નીચે મુજબના ૨૮૮માં પદ્યમાં દર્શાવાયું છે:—

૪૦
“અહીંનકરવરં અણહિયમવિચ્ચામેલિયં અવાહદં ।

અકલ્લિયં ચ અમિલિયં પહિપુનં ચે વ ઘોસજુયં ॥૨૮૮॥”

આમાં આઠ બાબતોનો નિર્દેશ છે: (૧) અહીંનાક્ષર, (૨) અનધિક, (૩) અવ્યત્યા-
ગ્રેહિત, (૪) અવ્યાવિહ, (૫) અસ્ખલિત, (૬) અમિલિત, (૭) પ્રતિપૂર્ણ અને (૮) ઘોષથી
યુક્ત આની મહાયગિરિસૂરિએ આપેલી સમજૂતી વિચારીએ તે પૂર્વે અણુઓગદારનું
નીચે મુજબનું સૂત્ર નોંધીશું કે જેમાં મોટે ભાગે આ જ બાબતનો નિર્દેશ છે:—

“સુત્તં ઉચ્ચારેઅવ્વં અકલ્લિઅં અમિલિઅં અવચ્ચામેલિઅં પહિપુણ્ણં પહિપુણ્ણઘોસં
કંઠોદુવિપ્પમુક્કં ગુરુવાયણોવગયં” — સુત્ત ૧૫૧

અહીં કંઠોદુવિપ્પમુક્ત અને ગુરુવાયનોપગત એ બે બાબત ખાસ નોંધપાત્ર
છે. વિશેષમાં આ સૂત્રનો અકલ્લિઅંયો શરૂ થઈ અંત સુધીનો ભાગ તેરમા સૂત્રમાં
જોવાય છે. નવમા પત્રમાં એની વ્યાખ્યા હુરિભદ્રસૂરિએ કરી છે. એટલે ફરીથી એ ન
કરતાં જો જોવાની એમણે ૧૨૨મા પત્રમાં મલામણુ કરી છે.

અહીંનાક્ષર—જેમાં એક, કે એથી અધિક અક્ષરો ઓછા હોય તે હીનાક્ષર. એવું
નહોય તે અહીંનાક્ષર.

અનધિક—જેમાં એક, કે એથી વધારે અક્ષરો અધિક હોય તે અધિકાક્ષર. એવું
નહોય તે અનધિકાક્ષર માને અનધિક છે.

અવ્યત્યાગ્રેહિત—જુદાં જુદાં શાસ્ત્રના પદ્યવનું મિશ્રણ તે ‘વ્યત્યાગ્રેહિત’ કહેવાય
છે. આમ મહાયગિરિસૂરિ કહે છે. અણુઓગદાર ચુલ્લિય (પત્ર ૮) માં કહ્યું છે કે
એક જ શાસ્ત્રમાંથી જે સમાન અધિકારવાળાં—એકાર્થક સૂત્રો એકઠાં કરી જે પઠન
કરાય તે ‘વ્યત્યાગ્રેહિત’ છે, અથવા કોઈ સૂત્ર નાશ પામતાં પોતાની મતિકરૂપના પ્રમાણે
એના જેવું સૂત્ર રચી જે પઠન કરાય તે વ્યત્યાગ્રેહિત છે. વ્યત્યાગ્રેહિત ન હોય તે અવ્ય-

૨૬ આ તમામ સૂત્રો મેં A History of the Canonical Literature of
the Jāṇas (પૃ. ૨૧-૨૧૭)માં આપ્યાં છે. વિશેષમાં આ પુસ્તકમાં ‘સૂત્ર’ શબ્દો
શામે કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનોના વિરોધ તેમજ આચારના સૂત્રાની ડૉ. શુભિંગને હાથે
અન્ય પ્રકારે ગણતરી વિષે મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૪૦ વિચ્ચામેલિય વિષે સાવરસયલાસની પપમી ગાથામાં છે, જ્યારે એ અર્થવાચક
વિચ્ચામેલિય ૧૪૯૧મી ગાથામાં છે.

ત્રાત્રિહિત છે. 'મલધારી' હેમચંદ્રસૂરિએ આ બે બાબત ઉપરાંત ત્રીજી કહી છે:

અભ્યાવિદ્—સૂત્રનું નીચલું પદ ઉપર અને ઉપરનું પદ નીચે કરવું તે વ્યાવિદ્ છે. જેમકે અહિંસા સંજમો તવો ધમ્મો મંગલમુક્કટં । જસ્સ ધમ્મે સયા મણો દેવા વિ તં નમંસંતિ ॥ આ દોષ વિના સૂત્રનું ઉચ્ચારણ તે 'અભ્યાવિદ્' છે.

અસ્ખલિત—ખૂબ પત્યરવાળા ખેતરમાં હળ એકસરખું ચાલે નહિ, પણ એ ખસી જાય તેમ વચ્ચે વચ્ચે આલાપક છોડી દઈને સૂત્ર ઉચ્ચારવું તે 'સ્ખલિત' કહેવાય. જેમકે ધમ્મો, અહિંસા, દેવા વિ તં નમંસંતિ ।

અમિલિત—જુદા જુદા ઉદ્દેશકના કે અપ્યયનના આલાપકને એકત્રિત કરવા તે 'મિલિત' છે. એમ ક્યાં વિના સૂત્ર ઉચ્ચારવું તે 'અમિલિત' છે.

પ્રતિપૂર્ણ—વર્ણ, પદ, બિન્દુ અને માત્રાથી પરિપૂર્ણ તે 'પ્રતિપૂર્ણ' કહેવાય. ધં મં ક ઉક્કટં ધત્થાદિ વર્ણ્યા અપરિપૂર્ણ છે. ધમ્મો ઉક્કટં એ પદ્યથી અપરિપૂર્ણ છે. ધમ્મો મંગલમુક્કટં એ બિન્દુથી અર્થાત્ અનુસ્વારથી અપરિપૂર્ણ છે. ધમ્મ મંગલમુક્કટં એ માત્રાથી અપરિપૂર્ણ છે. અહીં 'માત્રા' શબ્દથી 'કાનો' પણ સમજવાનો હોય એમ લાગે છે.

ધોષથી મુક્ત—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત એ 'ધોષ' કહેવાય છે.

મહાયત્તિરસૂરિ કપ્પની વર્ત (પૃ ૬૧)માં આ સંબંધમાં કહે છે કે ઉચ્ચૈરુદાત્તઃ, નીચૈરનુદાત્તઃ, સમાહારઃ સ્વરિતઃ અર્થાત્ જામે સ્વરે બોલાય તે 'ઉદાત્ત', નીચે સ્વરે બોલાય તે અનુદાત્ત અને બંને બંન્માં એકત્રિત કરાયા હોય તે 'સ્વરિત' છે.

વિશેષમાં તેઓ કહે છે જિંચા શબ્દથી હપ્પણે રૂ વા ધત્થાદિ, નીચા શબ્દથી જો મિક્કલ્લુ હથકમ્મં કરેદ ધત્થાદિ.

'ધોષ' શબ્દ વલ્લારે (ઉ. ૧૦) અને સમણસુત્તમાં છે. તત્ત્વર્થ (અ. ૬, સ. ૨૫) નું બાબ (પૃ. ૨૫૮) એનું સંસ્કૃત રૂપ 'ધોષ' આપે છે.

'કલિકાલસર્વશ' હેમચંદ્રસૂરિએ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપગ બાબમાં સુગુરુવંદ્યસુતની બાબમાં આપી છે. એમાં ૨૩૬ અ પત્રમાં એમણે કહ્યું છે કે જત્તા સે માં જ અનુદાત્ત સ્વરથી, ત્તા સ્વરિત સ્વરથી, અને સે ઉદાત્ત સ્વરથી ઉચ્ચારવા એવી રીતે જવણિજ્ઞં સ સે માં જ અનુદાત્ત સ્વરથી, ઘ સ્વરિત સ્વરથી અને ણિ અનુદાત્ત સ્વરથી તેમજ ડ્ઞં અનુદાત્ત સ્વરથી, સ્વ સ્વરિત સ્વરથી અને સે ઉદાત્ત સ્વરથી ઉચ્ચારવા. ૩૨

૩૧ આ હસ્યવેયાલિયની બિલટાસુલટી પદવાળી પહેલી માથા છે. ખરી રીતે એ નીચે મુજબ છે:

ધમ્મો મંગલમુક્કટં અહિંસા સંજમો તવો ।

દેવા વિ તં નમંસંતિ જસ્સ ધમ્મે સયા મણો ॥”

૩૨. આ પ્રમાણેની સુગુરુવંદ્યસુતને અંગેની ઉદાત્તાદિની વ્યવસ્થા આવસ્થા-મુશ્કેલીમાં તેમજ આવસ્થાની હરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિમાં બધાતી નથી. વિશેષમાં જાહો કાચ કાચકાસને ઉદેશીને તો હેમચંદ્રસૂરિએ પણ ઉદાત્તાદિનો નિર્દેશ કર્યો નથી.

આ વિવેચન ઉપરથી બધાનું હશે કે ઉદાતાદિ સ્વરની વ્યવસ્થા જૈન શાસ્ત્રમાં હતી અને છે, જો કે વેદની ઉચ્ચારણની પેઠે એ નથી.

વ્યત્યાગ્રેહિત વગેરેના અન્ય અર્થ—કૃષ્ણનિબળુત્તિની ૨૨૮મી ગાથામાં આઠ બાબતનો ઉલ્લેખ છે. એમાંથી હીનાક્ષર અને અધિકારક્ષને છોડીને એની પછીની વ્યત્યાગ્રેહિત પાંચ બાબતને અંગે અક્ષર, પદ, પાદ, બિન્દુ અને માત્રાનો સમવતાર કરવો એમ કૃષ્ણનિબળુત્તિની ૨૬૮મી ગાથામાં કહ્યું છે. આ સમબળવતાં મલયગિરિસુરિ કહે છે કે અન્માન્ય શાસ્ત્રનાં અક્ષરોથી, પદોથી, માત્રાઓથી અથવા ઘોષોથી વ્યત્યાગ્રેહિત છે. એ પ્રમાણે વ્યાવહ વગેરે માટે બધી લેવું. ઘોષ વડે જ, નહિ કે અક્ષરાદિકથી પરિપૂર્ણ તે ઘોષયુક્ત છે.

ગાંધીપુરા, સુરત. તા. ૭-૧૦-૪૭

શ્રાજિનપતિસૂરિ-વધામળાગીત

(સં.-શ્રીયુત મંવરલાલજી નાહટા)

યુગપ્રધાન દાદા સાહેબ શ્રી જિનદત્તસૂરિજી કે પટ્ટધર મણિધારી શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજી દિલ્હીપતિ મહારાજા મદનપાલકો પ્રતિબોધ દેનેવાળે પ્રભાવક જૈનાચાર્ય થે । उनके ललाट के ऊपर मणि शोभायमान थी । दिल्लीमें आचार्यश्रीका स्वर्गवास हुआ, इतः पूर्व उन्होंने उपर्युक्त मणि प्राप्त करने के लिए श्रावकों को कह दिया था कि दूधका कटोरा लेकर तैयार रहें अग्नि संस्कार के समय मेरे ललाटस्थित मणि निकल कर दूध में जा पड़ेगी, परन्तु शोकाकुल श्रावक दूधका कटोरा रखना भूल गये । एक योगी जिसने इन बात को सुन ली और अग्नि संस्कार स्थानमें दूधका कटोरा लिए तैयार रहा उस दुग्ध पात्र में पड़ी हुई मणि को लेकर योगी चला गया ।

શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજી કે પટ્ટ પર શ્રી જિનપતિસૂરિજી વિરાજમાન હુએ । उनकी अवस्था केवल १४ वर्ष की थी । एकवार श्री जिनपतिसूरिजी आशिका (हांसी) पधारे । हाजी मुहता नामक श्रावक ने दिव्य जिनालय निर्माण कराया था वहां के मूलनायक श्री पार्श्वनाथ प्रतिमा की प्रतिष्ठा के हेतु सूरिजीसे प्रार्थना की । उत्सव महोत्सव बड़े समारोह से प्रारंभ हुए । देशदेशान्तरों में कुंकुम पत्रिकाएं भेजी गईं । चारों दिशाओंका श्रावकसंघ प्रतिष्ठावसर पर एकत्र हो गया । इसी अवसर पर मणिप्राप्ति योगी भी आ पहुंचा । उसने लघुबयस्क सूरिजी की परीक्षा करने के लिए पार्श्वनाथ प्रतिमा को स्तंभित कर दी और लोगोंके समक्ष स्तंभित प्रतिमा को मुक्त करने के हेतु सूरिजीको चुनौती दी । समस्त जैन संघ इस विघ्नसे चिन्तातुर हो गया क्योंकि प्रतिष्ठाका मुहूर्त्त चले जाने से लोक में बड़ी अपकीर्ति की संभावना थी । साध्वियों के सिखाने से श्राविकाएं गाने लगी कि “ बालचंद्र चन्द्रिका नहीं करता, गुरुजी

वालक हैं' ये क्या जानते हैं ?" सूरिजी के ध्यानबल से शासनदेवी या श्री जिनचंद्रसूरिजी ने प्रत्यक्ष होकर वासक्षेप निर्देश किया, जिसके प्रभावसे प्रतिमा पर वासक्षेप करने पर तत्काल स्तंभित प्रतिमा चल हो गयी। समस्त संघमें अपार हर्ष छा गया। ६४ इन्द्रोने कलशाभिषेक किया। योगी भी सूरिजी के चमत्कार से प्रसन्न हो कर पूर्वोक्त मणि प्रसन्नता पूर्वक उन्हें समर्पण कर गया। इसके बाद योगी दूसरी सिद्ध विद्याएं सूरिजीको देनेको उद्यत हुआ परन्तु उनके लिए ताम्बूल भक्षण अनिवार्य था। सूरिजी के भस्वीकार करने पर योगीने विद्याओंको पाताल प्रवेश करा दिया कि संसार में दूसरा कोई तुम्हारा ग्राहक नहीं। इस प्रकारका वृत्तांत खरतर गच्छ पट्टावली में पाया जाता है। तत्कालीन लोक भाषा में निर्मित "वधामणा गीत" जो हमें जेसलमेर भंडार से प्राप्त हुआ—यहां प्रकाशित किया जाता है। भाषा और इतिहास की दृष्टि से यह गीत महत्वपूर्ण है। प्रस्तुत घटना का समय इस गीत में सं. १२३२ ज्येष्ठ सुदि ३ को है क्योंकि गीत में इसी दिन प्रतिष्ठा करवानेका उल्लेख है। इसकी दूसरी प्रति १७ वीं शती की लिखी बीकानेरकी अनूप संस्कृत लायब्रेरी में विद्यमान है। इतना प्राचीन वधावागीत अन्य कोई उपलब्ध नहीं होता। इसकी भाषा साहित्यिक न होकर तत्कालीन बोलचाल की है। बोलचाल की भाषा की रचनाएं प्रायः नगण्य है इस दृष्टि से इसका महत्व बहुत बढ़ जाता है।

श्री जिनप्रतिसूरिजी बड़े प्रकाण्ड विद्वान् आर जबरदस्त वादी थे। आपने सम्राट पृथ्वीराज की सभा में एवं अन्य कितने ही शास्त्रार्थों में प्रतिपक्षी वादियों पर विजय पायी थी। इन के सम्बन्ध में दो गीत साहस्यण और साहस्यण श्रावकके बनाये हुए हमारे ऐतिहासिक जैन काव्य संग्रह में प्रकाशित हैं। श्री जिनपतिसूरिजी की विस्तृत जीवनी जिनपालोपाध्याय कृत युग प्रधानाचार्य गुर्वावली में है जो सिंधी जैन ग्रंथमाला से शीघ्र ही प्रकाशित होने वाली है। पृथ्वीराज की सभाके शास्त्रार्थ में 'हिन्दुस्तानी' वर्ष १० अंक १ में हमारा "पृथ्वीराजकी सभा में जैनाचार्यों के शास्त्रार्थ" नामक निबन्ध देखना चाहिए। श्रीजिनपतिसूरिकी रचनाओं में संघपट्टक वृत्ति और वादस्थल उपलब्ध हैं। इनके शिष्यगण भी बड़े विद्वान् थे, जिनकी विद्वत्तापूर्ण कृतियें पायी जाती हैं।

श्रीजिनपतिसूरि आसीनगर वधामणा गीत

आसी नयरि वधावणउ आयउ जिणपतिसूरि,
जिणचंदसूरि सीसु आइया ले ।

वधावणउ वजावि सुगुरु जिणपतिसूर आवीया लो ॥ आंचली ॥

हरियण गोवर गोहलिया मोतिय चउकु पुरेहु ॥ जिण० ॥ १ ॥

धरि धरि गूडिया उच्छलिया तोरणि वंदुरवाल ॥ जिण० ॥ २ ॥

करड कसीलीय झलरिया घाघरिया ऊणकारु ॥ जिण० ॥ ३ ॥

धनि ए माई सालाखणी ए जायउ जिणपतिसूरि,
तिहुयणे जगि जसु धवलियाले ॥ जिण० ॥ ४ ॥

हाजिय मुहत्तउ इम भणइ संपइ होसेइ काइ,
बालइ चांदि कि चांदणउ संघइ मणोरह पूरि ॥ जिण० ॥ ५ ॥

सुहगुरो मनि विहसिय करए संघइ वयण सुणेइ ॥ जिण० ॥ ६ ॥

उत्तर दक्खिण पूरब पच्छिम मिलियउ चउविइ संघु । जिण० ॥ ७ ॥

बारह सौ बत्तीसा ए मासि जेठह सुद्धि तीजइ

पतीठ कारए जिणपतिसूरि ॥ जि० ॥ ८ ॥

पूरब देसा जोगियउ आइयाउ पतिम थंभिया तेण,
बालइ राजि दूजणु सरिउ ॥ जि० ॥ ९ ॥

जोगिया पतिम ज थंभियाले सकइ न कोइ उचाइ,
बालउ अम गुरु रुअंडउ ॥ जि० ॥ १० ॥

सिरमा महत्तर इम भणइ इव पहु होसइ काइ बालइ चांदि कि चांदणउ ॥ ११ ॥

सिरमा महत्तर इम भणइ जइ किम फुरइ त फोरि,
कइ संघ लंछण आविसीय ॥ १२ ॥

संसउ संघ जि मनि घरइ ए सुहगुरु बालउ देखि ।

मेरु संमाणउ तोलिउए ॥ १३ ॥

सिरिमा महत्तर ध्यानुधरि आयलि सासणदेवि,
जिणपतिसूरि गुरु वीनवउए ॥ १४ ॥ जि० ॥

आचरि दीजहि सतपाट मांहि बइठउ जिणपतिसूरि,
प्यानहि ज्ञानिहि सोधियां ले ॥ १५ ॥ जि० ॥

को कहु चारिक धोवतिया आणउ पतिम उचाई,
वाससेउ सुहगुरु करइए ॥ १६ ॥ जि० ॥

બઠાબીસ સડ કલસ લેઈ મિલિયા ચડસઠિ હૈંદ,
 ન્હવણુ કરઈ સિરિ પાસ જિણ ॥ ૧૭ ॥ જિ૦ ॥
 મંગલચારુ મંગલકરા સોઝસ વિઝ્ઝા દેવિ,
 પાસ જિણંદહ વર મુવણે દહ દિસિ દેવિ રાલેવિ ॥ ૧૮ ॥ જિ૦ ॥
 ઘરિ ઘરે હુઅડ વધામણડ સરગહિં રંજિયડ જિણચંદસૂરિ,
 ત્રિસુવનિ જય જય કારિ કિડ ॥ જિ૦ ॥ ૧૯ ॥

આસિયા નયરિ વધાવણડ ॥ इति ॥

卐

નવી મહદ

- ૧૦૧) પૂ. આ. મ. મી. વિજયમયૂતસૂરિજના સદુપદેશથી પાંચરાપોળ ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
 ૧૦૧) પૂ. મુ. મ. મી. દુરંધરવિજયજના સદુપદેશથી જૈનસાચાપટી જૈનસંઘ, અમદાવાદ
 ૧૦૧) શેઠ. મૂળચંદ બ્રુલાખીદાસ, મુંબઈ
 ૧૦૦) શેઠ. ચીમનલાલ લાલભાઈ, અમદાવાદ
 ૧૧) પૂ. આ. મ. મી. વિજયપ્રેમસૂરિજના સદુપદેશથી નગીનદાસજીભ, પાટણ
 ૧૧) પૂ. ઉ. મ. મી. ધર્મવિજયજના સદુપદેશથી જૈનતપમચ્છસંઘ, મોરબી
 ૧૦) પૂ. મુ. મ. મી. સિવાનંદવિજયજના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ગવાલ
 ૨૫) શ્રી. વિજયદેવસૂરસંઘ જ્ઞાનભંડાર, મુંબઈ
 ૨૫) પૂ. મુ. મ. મી. સુકિતવિજયજના સદુપદેશથી આણંદજી કલ્યાણજીતીપેદી, વ. કચ્છ
 ૨૫) પૂ. પં. મ. મી. માણેકવિજયજના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, સોલાપુર
 ૨૫) પૂ. આ. મ. મી. વિજયમતીન્દ્રસૂરિજના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, થરાદ
 ૨૨) શેઠ સ્વરૂપચંદ રતનચંદ, અમદાવાદ
 ૧૫) પૂ. આ. મ. મી. વિજયભક્તિસૂરિજના સદુપદેશથી મીડાભાઈ કલ્યાણચંદ, કપડવંજ
 ૧૧) શેઠ લાલભાઈ હીરાચંદ મુંબઈ
 ૧૦) પૂ. પં. મ. મી. પ્રવીણવિજયજના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, નવસારી
 ૧૦) પૂ. આ. મ. મી. વિજયકુમુદસૂરિજના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, લીંચ
 પૂ. મુ. મ. મી. દર્શનવિજયજના સદુપદેશથી રોહીડામાંથી—
 ૧૧) શેઠ કસ્તુરમલજી જોતમલજી રોહીડા (પાંચવર્ષ માટે)
 ૧૧) શેઠ દોલતરામજી હંસરાજજી " "
 ૧૧) શેઠ રેકચંદજી ચીમનલાલજી " "
 ૧૧) શેઠ જનલાલજી વનેચંદજી " "

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

જાગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

જાગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લિખલિખ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય ઠાઠ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં સાંસાહાર હોવાના આશ્લેષોના જ્વાળમુખ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમી, આઠમી, દસમી, અમીશમી તથા બારમી વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનદર્શન સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગલાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ ભોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિસાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ. શ્રી જૈનદર્શન સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગલાઈની વાડી, ધીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૩ : અંક ૩]

અમદાવાદ : ૧૫-૧૨-૪૭

[ક્રમાંક ૧૪૭

વિષય-દર્શન

- ૧ સિદ્ધાન્ત ચક્રપર્થ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણિક વિજયજી : દાષ્ટદલ પાનુ-૨
- ૨ શ્રી. ચતુર્વિંશતિજિન નમસ્કાર સ્તોત્રમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી : ૬૫
- ૩ શ્રી. જિનપ્રભસૂરિકૃતં વિવેકકુલકં : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાન્તિવિજયજી : ૬૭
- ૪ મુ. પુણ્યકમલવિરચિત જિનમાલ-સ્તવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયતવિજયજી : ૭૦
- ૫ શુભરાત્રનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૭૪
- ૬ પ્રશ્નોત્તર-પ્રણેષ : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૮૨
- ૭ ગણિત, ધરિત, મેય અને પરિચ્છેદ : પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૮૭
- ૮ જૈન દર્શનનો સમન્વયગદ : પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ : ૮૯

નવી મદદ.

: દાષ્ટદલ પાનુ-૨

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : આ અંકનું મૂલ્ય-ત્રણ આના

સિદ્ધાન્ત ચઉપધ

સં-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. રમણિકવિજયજી

વીર જિજ્ઞેસુર પશુમીય પાય, સરિસા સોહગ મુનિવરરાય ।
 પલણુઉં શ્રી સિદ્ધાન્તવિચાર, ભવિક જીવનઈ તારણુહાર ॥ ૧ ॥
 શાશ્વત તીરથ છઈ દેવદાઈ, મણુયલોય પણિ બેહુ હોઈ ।
 ભગવતિ અંગિ નઈ રાયપસેણુ, એ બહુ બોલ્યા છઈ તેણિ ॥ ૨ ॥
 શ્રાવકપૂજા જિજ્ઞુવરિ કહી, સાતાધર્મકથામાહિ સહી ।
 જીવાલિંગય નઈ રાયપસેણુ, ભગતિપરિભાષમન્નમજ્ઞેણિ ॥ ૩ ॥
 શ્રાવકનઈ ભગતિ અંગિ, પૂજા તિહાં બોલી બિહુ બંગિ ।
 પૂજની છઈ એવડી સાક્ષિ, અપૂજના કેહિ અક્ષર દાવિ ? ॥ ૪ ॥
 અંતગડઅંગિ મજ્જારિ, બદ્ધા માહિ વલીય વિચારિ ।
 સેતુજિ સિદ્ધ અનંતી કેહિ, તિણિ દોષિઈ સહી આવિ પોહિ ॥ ૫ ॥
 સિદ્ધક્ષેત્ર તિણિ કારણિ કહિઉં, કેવલવયણુ તે સંગ્રહિઉં ।
 તિણિ ફરસિહુઈ પાપહુછેક, ઈણિ વાતઈ મનિ માણિસિ એક ॥ ૬ ॥
 શ્રાવકનઈ દ્વાદશ પ્રત હોઈ, અંગોપાંગ માહિ તૂં ભેઈ ।
 દશવૈકાલિક ચતિનઉ ભેદ, શ્રાવકનઉ ધર્મ તિણિ કાંઈ છેક ॥ ૭ ॥
 ચતિ શ્રાવક નઉ એકજિ ધર્મ, કુમતિ બોલઈ એકવઉ મર્મ ।
 આગઈ સમઈ વિરાધિઉં જેહિ, નરયતણાં ફલ સહીઆં તેહિ ॥ ૮ ॥
 બોલિયા ક્ષેત્ર દાનનાં સાત, તિહિ તે નવિ માનઈ વાત ।
 પયન્નામાહિ સહી તૂં બણિ, કેવલરિવિની એહવી વાંછી ॥ ૯ ॥
 અલ્લનાથ તીથંકર તથા, છઠા અંગમાહિ તેહની કથા ।
 હીધઉં દાન સંવત્સરતણુઉં, તેહનઉ વિસ્તર કેતુ ભણુઉં ? ॥ ૧૦ ॥
 ચઉવીસમુ જિજ્ઞેસુર વીર, તેહની વિગતિ જિમ દૂધહ નીર ।
 પહિલઈ અંગિ સંવત્સરદાન, માનઈ તે જેહનઈ હુઈ સાન ॥ ૧૧ ॥
 દાન દેતાં તુમ્હે માણુઉં પેક, પંચમાંગિ બોલિઈ છઈ ભેક ।
 તુંગીયા નગરી શ્રાવક કિર્યા, દેતા દાન પાછા નવિ ધિર્યા ॥ ૧૨ ॥
 જિન જન્મોત્સવ તણુઈ અધિકારિ, મેરુસિહરિ રિસિ આણી વારિ ।
 રનાત્ર કીધૂં સવિ ઈંદ્રે વલી, જંબૂદીવ પનતિ વલી ॥ ૧૩ ॥
 આઠમિ ચઉદસિ પૂનિમ ઘણી, પોસહ છઈ પરદેશી તણાં ।
 ભગવતિ અંગમાહિ પણિ અછઈ, માનિ મૂરખ તૂં મૂરસિ પછઈ ॥ ૧૪ ॥
 સચલ કાલ કિમ સરિષઉ હોઈ, ચંદ્રસૂર સાધી છઈ દોઈ ।
 અધિકા ઓછા આરા બાર, સાતી ગણુહરિ કહિયા વિચારિ ॥ ૧૫ ॥

[અનુસંધાન-દાઈટલના ત્રીજા પાને]

॥ॐ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिद्वं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेरिंगभाईकी वाडी : घीकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥	विक्रम सं. २००४ :	वीरति. सं. २४७४ :	ई. स. १९४७	॥	क्रमांक
अंक ३	॥	भागशर शुद्धि ३ :	सोमवार :	१५मी असेप्यर	॥	१४७

श्रीचतुर्विंशतिजिन-नमस्कारस्तोत्रम् ।

सं०-पूज्य आचार्य महाराज श्री. विजययतीन्द्रसूरिजी

ॐ

[यशदाना ये ज्ञानभंडारभांता कडवागतना उपाश्रयभांता
ज्ञानभंडारभांता हस्तलिखित पुस्तकेना १८भा नंभरना पोटाभांथी
कितारीने प्रस्तुत स्तोत्र अहो आशु छे]

ॐ

प्रणौमि परया भक्त्या, सिद्धिदं सिद्धमण्डलम् ।

परब्रह्मणि संलीनं, सर्वकल्याणकारणम् ॥ १ ॥

नामाकृतिद्रव्यभाव-भेदभिन्नाश्च ये जिनाः ।

पुनन्ति क्षेत्रे काले च, सर्वस्मिस्तान्नमाव्यहम् ॥ २ ॥

अर्हतामादिमं नित्यं, जगदानन्ददायकम् ।

भूभुजामादिमं देवं, नामेयं प्रणिदध्महे ॥ ३ ॥

दयार्द्रचेतसा येन, व्यलिकाद्रक्षितं जगत् ।

तं भवौघविनाशायाऽजितं वन्दामहे वयम् ॥ ४ ॥

शक्रराजेन्द्रभोगीन्द्र-गणैः सेव्याय स्वामिने ।

परब्रह्मस्वरूपाय, सस्मवाय नमोनमः ॥ ५ ॥

विश्वव्यापी जगत्पूज्यः, चिदानन्दमयः शिवः ।

सदानन्दमयो भव्यान्, नन्दयत्वभिनन्दनः ॥ ६ ॥

सुमते त्रिजगत्स्वामिन् , तस्यै ते मतये नमः ।
 यया मोहनरेन्द्रस्य, जितं सैन्यं शमामृतैः ॥ ७ ॥
 प्रभो पद्मप्रभस्वामिन्, नमस्तुभ्यं जगत्पते ।
 व्यलीकहारिणे विश्व-पूजिताय परमात्मने ॥ ८ ॥
 रक्षन्तु सर्वकालं वो, भवभीतान् विशेषतः ।
 श्रीसुपार्श्वजिनेन्द्रोक्त-देशनावचनोर्मयः ॥ ९ ॥
 चन्द्रादित्यौ सदा यस्य, यजतः पादपद्मकम् ।
 श्रीचन्द्रप्रभनाथं च, तं नौमि शिवकारणम् ॥ १० ॥
 स्तुमः सुविधिनाथस्य, केवलज्ञानसागरम् ।
 ज्ञेयोपादेयहेयादि-रत्नानामाकरं भुवि ॥ ११ ॥
 रागाग्निना भृशं दग्धान्, भूस्पृशान् भुवनेश्वरः ।
 दर्शनात् कुहते शीतान्, शीतलोऽवतु मां सदा ॥ १२ ॥
 यद्रूपनिर्जितोऽनङ्गः, कन्दर्पोऽभूद्यतः श्रिया ।
 सेवितः श्रीविलासोऽयं, श्रेयांसः सिद्धिदोऽस्तु वः ॥
 जयन्ति वासुपूज्यस्य, देशनाजलराशयः ।
 जनानामवलिप्तानां, निर्मलीकरणोद्यमाः ॥ १४ ॥
 विमलं हि जगत्सर्वं, केवलज्ञानवारिणा ।
 कृतं विमलनाथेन, येन तं प्रणमाम्यहम् ॥ १५ ॥
 अनन्तगुणसंपूर्णोऽनन्तनाथः सतां मुदे ।
 अनन्तजनसंसेव्योऽनन्तज्ञानमयः शिवः ॥ १६ ॥
 पान्तु वो धर्मनाथस्य, क्रमाम्भोजनस्वांशवः ।
 सक्षमन्नाकिनाथानां, किरीटमणिरञ्जकाः ॥ १७ ॥
 यन्नाम भवमीतानां, भव्यानामभयप्रदम् ।
 शान्तिवृष्टिकरं नित्यं, तस्मै श्रीशान्तये नमः ॥ १८ ॥
 भवाब्धौ मोहभोगीन्द्र-ग्रस्तानां भव्यप्राणिनाम् ।
 सिद्धये कुन्धुनाथस्य, देशनावचनमृतम् ॥ १९ ॥

त्यक्त्वा मानुष्यकान् भोगान्, जग्राह व्रतपञ्चकम् ।
 वैराग्यरससंपूर्णोऽरनाथः सिद्धयेऽस्तु वः ॥ २० ॥
 स्याद्वादजलदो यस्य, भव्यभोहमहातपम् ।
 हरते मल्लिनाथं तं, नमामि शिवकारणम् ॥ २१ ॥
 यद्वचोऽमृतमासाद्य, जना भोहमहाविषम् ।
 उद्धमन्ति क्षणेनैव, तं नौमि मुनिसुव्रतम् ॥ २२ ॥
 अंतरङ्गारयो येन, कर्माष्टकसमन्विताः ।
 नमिता नमिनाथेन, स सां पातु भवाब्धितः ॥ २३ ॥
 बन्धनस्थान् पशून् दृष्ट्वा, त्यक्त्वा येन दयालुना ।
 राजिमती राजकन्या, स नैमिः सिद्धयेऽस्तु वः ॥ २४ ॥
 पार्श्वनाथपदद्वन्द्वं, भूयाद् वः सिद्धिकारकम् ।
 किरीटकुसुमैः शक्रैः, प्रपूज्यं भक्तिनिर्भरैः ॥ २५ ॥
 अज्ञानतमसा व्याप्तं, विश्वं विश्वहितैषिणा ।
 द्योतितं केवलज्ञेन, श्रीवीरेण शिवाय सः ॥ २६ ॥

कविकालसर्वज्ञ । श्री. हेमचन्द्राचार्यविरचित अने 'त्रिषाष्टशलाकापुरुषचरित्र' ग्रंथना प्रारंभमां आपेक्षी वर्तमान गोवीक्षीना गोवीक्ष तीर्थ'करानी स्तुति, जे 'सकलाह'स्तव' नामे प्रसिद्ध छे, तेना अनुकरणेनो नमूने आ उपर आपेक्ष स्तोत्रमां जेवा भजे छे. अही' अटलु कहेवुं जेअये के आ स्तोत्रनी कविता 'सकलाह'स्तव' नी कविता करता अइर अतरती कक्षानी छे.

श्रीजिनमभस्वरिकृतं

विवेककुलकम् ।

संपादक--पूज्य मुनिमहाराज श्री कान्तिविजयजी

धणिणो कविणो जङ्गणो तवस्सिणो दाणिणो बहू लोया ।

परअप्पनाणिणो पुण विवेहणो के वि दीसंति ॥ १ ॥

अह विहिमग्गविलग्गा भवऊव्विग्गा सया वि संविग्गा ।

उवसमगुणिणो मुणिणो विवेहणो ते विरायंति ॥ २ ॥

जहद्वियवत्थुनिरिक्खणपरमं चर्क्खू अक्खित्तमं सुक्खं ।

अजाणत्तिमिरभेओ फुरइ विवेओ सउजाण ॥ ३ ॥

देवं गुरुं च धम्मं जहड्डियं वरविवेइणो लित्ति ।
 देवा गुरुणो धम्मा विवेयविलयाण सव्वे वि ॥ ४ ॥
 गुणजुत्तगणहराणं गुरुगुणरहियाण आयरियसदो ।
 बहूइ जह हरिसदो देविंदे ददुरे य तथा ॥ ५ ॥
 जह विट्ठो विय भदा अंगारो मंगलो विसं म्हुं ।
 तह विवरीयायरणा आयरिया के वि भन्ति ॥ ६ ॥
 एगो कह वि पयासइ जिणागमं नासवित्ति पुण बहवे ।
 ता कह तत्थ पहुच्चइ घडमाणो फोडमाणं ॥ ७ ॥
 हिंइयसिद्धंतकरी विवेयवणमदणो जहिं भमइ ।
 तहिं कह जाणंति जणा जिणागमं सुगुरुपरिहीणा ॥ ८ ॥
 पासत्थसत्थनडिया कुबोहजडिया विवेयपरिवडिया ।
 कुग्गहगइंदचडिया जीवा भवसायरे पडिया ॥ ९ ॥
 अच्छरियं अच्छरियं आगमविहिरयणि विज्जमाणे वि ।
 मिच्छत्तमुच्छियमणा अविहिवराडिं जडा लित्ति ॥ १० ॥
 बहुयपसिद्धिगुणेसुं इयराणं आयरो जहा होइ ।
 न तथा परमगुणेसुं गयाणुगामी जणो जेण ॥ ११ ॥
 कमलवणं पि हु वियसइ उसिणकरे मउलियइ अमयकिरणे ।
 अहवा जडाण संगो सुविवेयविणासणो होइ ॥ १२ ॥
 सुविवेयरयणहरणो कसायकलुसाण संगमो नियमा ।
 पाडोसिए पलित्ते किं डज्झइ अप्पणो न गिहं ॥ १३ ॥
 सुयनाणं मुत्तूणं निययायरणं न साहए सिद्धिं ।
 किं होइ परित्ताणं भमुहाहिं गएहिं नयणेहिं ॥ १४ ॥
 निक्कारणं पि के वि हु अववायपयं बहुं पयासित्ति ।
 गंगं गयं कहं ति य ^१केरडियं सारियं न पुणो ॥ १५ ॥
 इयरभणियंमि तोसो जिणिंदवयणंमि जहं (ह) पुण पओसो ।
 तेसिं विसं पि अमयं अमयं विसं हा (ह) महामोहो ॥ १६ ॥
 दिणयरकरनियरं पिव जिणागमं तमहरं पि तिमिरकरं ।
 वूयस्स व जाह जए ताहं (ह) फुडं वपुरि हा! मोहो ॥ १७ ॥

લોહ્યમિચ્છત્તવિસં આગમમંતેણ નાસદ્ અસેસં ।
 દોગુત્તરં તુ વિસમં ન પહ્ ચક્કં સગુત્તસ્સ ॥ ૧૮ ॥
 વિસયમહાવિસધારિય સિદ્ધંતસુહારસેણ જીવંતિ ।
 જિણવયણામયસિત્તા વિ ધારિયા તે કહં હુંતિ ? ॥ ૧૯ ॥
 તા કિં દસમચ્છેરં અહ દૂસમદોસગરુયમાહપ્પં ।
 જેણ જિણમગ્ગલગ્ગા હા હીલિગ્ગંતિ ઇયરેહિં ॥ ૨૦ ॥
 ન કુળંતિ સયં સમ્મં જિણધમ્મં ઉવહસંતિ કુળમાણં ।
 જહ અપ્પણા વિ રંડા મ હવડ અન્ના વિ હુ અવિહવો ॥ ૨૧ ॥
 ઇગ્ગો કરેદ્ધ ધમ્મં વીઓ પુણ મચ્છેરેણ તહિં દુક્ખી ।
 અગ્ગિમસિરંમિ મારો ઝિજ્જદ્ધ પચ્છદ્ધિઓ ચુજ્જં ॥ ૨૨ ॥
 લગ્ગા લોહ્યધમ્મે મૂઢા વયણિહિં મળંતિ જિણધમ્મં ।
 સચ્ચમિણં કન્નાડી ગાવી વાસેદ્ધ મરહદ્ધં ॥ ૨૩ ॥
 જે અન્નધમ્મલગ્ગા કા જિયવયણે વિચારણા તેસિં ।
 અંતેરસસ્સ સારા કિં જાણદ્ધ પોલિગાહરિઓ ॥ ૨૪ ॥
 અન્નત્થ મમદ્ધ મૂઢા કજ્જં અન્નત્થ કત્થદ્ધ અસેસં ।
 અન્નત્થ માલઓ જહ સિત્તં અન્નત્થ અદ્ધૂરં ॥ ૨૫ ॥
 અન્નહ મમદ્ધ સુહત્થી સાહીણે વિ હુ વિવેયવરસુક્ખે ।
 દીપ્પંતદીવહત્થો મૂઢો અગ્ગિ ગવેસેદ્ધ ॥ ૨૬ ॥
 અવરાહકારિ અન્ને મિહંતિ અવિવેયલોય અન્નેસિં ।
 સૂયરિહિં વલ્લ મક્કિયય પિદ્ધિજ્જદ્ધ પહ્લગાણ મુહં ॥ ૨૭ ॥
 દિંતિ ઉવાહ્યમેગે જીવિયકજ્જંમિ મચ્ચુળો અન્ને ।
 ગુરુમોહમૂઢચિત્તા સમરસસિત્તા ન ઇગ્ગસ્સ ॥ ૨૮ ॥
 ધમ્મિયજણાણ ચિત્તં પાસત્થાદ્ધયકસાયઅગ્ગીણ ।
 ઉત્તાવિયં પિ કળગં વ કિં ચયદ્ધ વન્નપરિમાણં ॥ ૨૯ ॥
 જદ્ધ વિ હુ દુહત્તચિત્તો ઉત્તમસત્તો તહા વિ જિણમત્તો ।
 મગ્ગો વિ કળયકલ્લસો નહુ સરિસો ઇયરકલ્લસાણં ॥ ૩૦ ॥
 જદ્ધ વિ ન ચરિત્તસજ્જો સુવિસુદ્ધપરુવગો સુકયકજ્જો ।
 દહણો મલ્લિણંગો વિહુ હોદ્ધ પર્વો જણે પુજ્જો ॥ ૩૧ ॥
 ઇક્કો વિવેયદીવો સુવિસુદ્ધં જિણપહં પયાસેદ્ધ ।
 તમ્હા પન્નવિયવ્વો સો ચેવ સયા વિ સરિયવ્વો ॥ ૩૨ ॥

આ 'વિવેકબુદ્ધિ' પાટશુના ખેતરવસીના પાડાના તાડપત્રના અંકારની (૩૦
 નં. ૬ પૃ. ૧૧૫થી ૧૧૮) પ્રતિ ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે.

વિ. સં. ૧૬૬૨માં શુ. પુણ્યક્રમલિખિત

લિન્નમાલ-સ્તવન

સં૦-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

[પ્રસ્તુત સ્તવન પાટણના વાગેળપાડાના ભોજક શ્રી ગિરધરભાઈ હેમચંદના હસ્ત-
લિખિત પ્રાચીન પુસ્તકોના સંગ્રહમાંથી શ્રી. ગિરધરભાઈ પાસે લખાવીને અહીં આપવામાં
આવ્યું છે.]

॥ શ્રી ઈં નમઃ ॥

- સરસતી ભભવતી નમીય, પાય વાંણી માગીજે;
લીન્નમાલ પુરમંડણ એ, શ્રીપાસ ગાઈજે. ॥ ૧ ॥
- આવી નયર શ્રીયમાલ, પુદ્ગમાલ રતનમાલ;
ચોથે જુગે પ્રગટયો એ, નામે નયર લિન્નમાલ. ॥ ૨ ॥
- ગઢ મઠ મંદિર પોલ ઉલ, જિન સિવ પરસાદ;
વાપીન કુપી નદીય નિઠાંણુ, દીઠાં અતિ ઉલ્લાદ ॥ ૩ ॥
- ન્યાતી ચોરાસીની થાપના એ, જિણુ નયરન દિની;
ઉચિત ગુણુ સગદી કરી એ, જિણુઅ લંકા જિની. ॥ ૪ ॥
- નેહ સહસ વવહારીઆ એ, વિપ્ર સહસ પણીઆલ;
લખમીદેવી તણો પ્રસાદ, બહુ ઝાકજમાલ. ॥ ૫ ॥
- તિણુ કાલઘ વિવહારિઆ એ, ધન ધરમના આગર;
જેણે પૂજાયું પાસતણો, બિંબ પીતલમે સુંદર. ॥ ૬ ॥
- મુરતી સારઢાતણી એ, આવે મુરતી અવર;
મલેસ તણી જખ હુઈ રાજ, તવ બુહિરઈ ભડારી. ॥ ૭ ॥
- પ્રતિસય રચણુમઈ એ, સૌવનમેં સારી,
ઘટં ખણુતાં દેવલ ભણ્યાં, પ્રગટયા શ્રીપાસ;
સંવત સોલે ઇકાવનઈ, બહુ [જન] પુગી આસ. ॥ ૮ ॥
- મુહતા લખમણુ નેપ(મ)ન્યાસ ભાવડ ગ્રઉદસીમા;
સંઘ ચોંવી પ્રભુ પેખી પાસ, અતિ હીયડે હસીયા. ॥ ૯ ॥
- થાખ્યા શાંતિપ્રસાદ આણિ, નિત પુજા મોહોછવ;
ગીત જ્ઞાન (ગાન) કરે ગોરડી એ, બહુ સ્નાત્ર મોહોછવ ॥ ૧૦ ॥

વસ્તુ

- તિણુ અવસર તિણુ અવસર નયર જલોર,
દેસપતિ ગજનીપતિ અછઈ નામઈ ખાંન તસ્ય રાજ પાલઈ;
તુજ (તસ ?) સેવક લીનમાલપતિ જાઈ ખાંન પાસ તઈ સુણાવઈ,
સુણો સાહિબ પીતલ તણી ભુતખાંન અઢભુત
પ્રમટયો જો તઈ રાખઈ દેવ દાન બહુત. ॥ ૧૧ ॥

ચોપાઇ -

ખાંન વાત સુણી જેતલઈ, વેગઈ પાસ અણાવું તેતલઈ;
 ખુખ પીતલ મેં પાયા આજ, ઘંટા કરાવું હસતી કાજ. ॥ ૧૨ ॥
 સઘલે વાત હુઈ જિસઈ, સંઘ ચતુરવદ મલિકે તસઈ;
 જાયે વીનવીઝી ગજનીખાન, નિખાપ માંગઈ માહાજન માંન. ॥ ૧૩ ॥
 પીતલ ઘન હમ પાસઈ લીઓ, જૂતખાંના તમ ચોડિ દેયો;
 ખાખા આદમકાં ઈ રૂપ, ઈસકા સઈ બહુ અકલ સરૂપ ॥ ૧૪ ॥
 તસુ ખજં મતિ કીજે ખતુપાર, ઈસકુ કયું ખીલવીયે ઇક વાર; (?)
 કરી સલામ ને ચોડો પાસ, ત્યું સહુને હુયો મનકી આસ. ॥ ૧૫ ॥
 અયુ પીરોજી ચાર હજાર, ગજની ખાંન બોલ્યો તિણવાર;
 લાખ રૂપીઆ કેતાં મલે, કિમ છોડુ દમડે એતલે. ॥ ૧૬ ॥
 સંઘ સહુ વલી પાછો જાય, હીયડામાંહે હુખ ન સમાય;
 હઈ હઈ વાત કહીઈ કીસુ, મલેસ થકી કિમ લેઈયે તિસુ. ॥ ૧૭ ॥
 ધરે અબીગ્રહ વિખુ(વિ)ધ પ્રકાર, શ્રીભગવંત કરો અમારી સાર;
 નિરતઈ ગાંમ વસે પુન્યવંત, સંઘની વરજંગ બહુગુણવંત. ॥ ૧૮ ॥
 અનહતજો લીધો નેમ, પાસ મુરતી છુટૈ તિમ સીમ;
 પાસ પુજી હું અનહ જીમેસ, હવે જોયો તે પુન્યવિસેષ. ॥ ૧૯ ॥
 નીલડે ઘોડે થયા અસવાર, નીલા વસ્ત્ર પહિરિ સિરસાર;
 ધરજેંદ્ર નઈ પદમાવઈ સાથ, અગટ થયા શ્રીપાશ્વનાથ. ॥ ૨૦ ॥
 ગજનીખાન તુ સુતો જાગિ, વેગો ઉઠે મુઝ ચરજો લામિ,
 મુઝને મુકી નયર બીનમાલ, નહીતર રૂઠો કાલો કાલ. ॥ ૨૧ ॥
 જો રૂઠો તો થાસઈ વિરૂ, ધરજેંદ્રનઈ ઉચર્યું;
 તુઠો આપે રિધ અપારિ, અરીયણમાંહિ જય જયકાર. ॥ ૨૨ ॥

વસ્તુ

ખાંન ગજનીય ખાંન ગજનીય ચઢીયો અહંકાર,
 બોલત ખાંગડ બોલડઈ જુતખાંના તુ કયા ડરાવે;
 ડરઈ સહી ફગોબરે વડાભાગ મેરા કહાવે,
 રૂઠો તુઠો કયા કરે હમ ખુદાયકે ધયાર,
 મુંછલમાન મોટો મલક જુતખાંન ખયકાર. ॥ ૨૩ ॥

દાલ

મુણ બે પોસ વાત તુ મેરી, ટુક ટુક કાયા કરૂગો તેરી;
 સેરી સેરી ફેરવું એ. ॥ ૨૪ ॥
 દેખુ કયા તુ મુજ હુખ દેવઈ, તુહ કોખ્યો મે કયા મેરા લેવે;
 દેવઈ કયા તુજ સોવઈકાં એ. ॥ ૨૫ ॥

પાસઠાં પાવીસ સુતાં ખાંન, ધરણેંદ્ર પાસ તણો પરધાન;
ધ્યાન ધરે ફલ દાખીધ એ.

॥ ૨૬ ॥

કટક માંહે ઉપની માર, હસતી ઘોડા હુધ સંધાર;
ઠામ ઠામ મલેસ મરઈ એ.

॥ ૨૭ ॥

ખીખી બેટા બંધન બોલે, નવણ દેખે થયા અકરેલે;
વહૈ લોચન સુંદર એ.

॥ ૨૮ ॥

બલોરી દસ કોસી જેહ, નવિ વરસઈ તિહાં ફેર મેહ;
તે દલડે તડકેા પર એ.

॥ ૨૯ ॥

પરબલોઠ કરે પુકાર, પાસ સુરતિ સોડો ખાંનુકાર;
સાર કરો સહુ એતણી બે.

॥ ૩૦ ॥

સાર ભણે મુઝ ચોડી સાંમી, ધણુબો બહુત વિગાડયા કામ;
દામ બહુત અબ માંગીએ એ.

॥ ૩૧ ॥

સુતો મલક નઈ હેઠો નાંખી, ધરણેંદ્ર વચન સુમુખ ભાખઈ;
છોડક છોડ તુઝ પ્રાણ તજે એ.

॥ ૩૨ ॥

મારી સુઠી મરમ પીયારી, અંગ ઉપને! રોગ અપારી;
આર નહી વેદન સમો એ.

॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥*

મનમાંહે ચિત્તે ગજનીય ખાંન, પાસ જિણેસર માણ માન;
દીઓ દાંન જીવીત તણો એ.

॥ ૩૫ ॥

જો વેદન મુજ સમસી રાતિ, જો પ્રભુ ચોડિસ તુમને પ્રભાતિ;
વાત કહે વેદન સમો એ.

॥ ૩૬ ॥

વસ્તુ

પાસ પુજીય પાસ પુજીય કરિ સલામ,
સધાસણ બેસણો કરી બણે ખાંનિ નિજ માન મોડિય;
અલ્લા અલખ આદમ તુમ નહી કોઈ તુઝ તણી જોડીય,
પીર પગંબર તુ ખુદા તુ સાહિબ તુ સુલતાણુ,
મહિર કરો પરજન કર્યુ કદે ન લોપું આણુ.

॥ ૩૭ ॥

ઠાણ

પાસ જિણેસર પુજીઆ એ, તેડાવી સવિ સંઘ તો;
નયર ઝાલોર વધામણા એ, નિતનિત ઓછવ રંગ તો.
વાજિત્ર વાજઈ નવ નવા એ, સહુ વગાવઈ ભાસ તો;
ખેલા ખેલે રંગ બરે, જાયકને આપે દાન તો.
રથ બેસાડી સવિ વધસુ (વિધિસુ) એ, પોસાબ્યા નિરત ગામ તો;
સંઘવી વરજંગ હરખીઆ એ, કરે મહોત્સવ માનતો.

॥ ૪૦ ॥

સતરબોદ પુખ્ત કરીય, મોટે મંડાણુ જંગ તો;
 તેડયા ચિહ્નુ દિસઈ પાઠવીય, તેડાવી સવી સંઘ તો. ॥ ૪૧ ॥
 ભગતિ કરે સાહમી તણી એ, કિંઈ અવરી દાન તો;
 સંઘ પહિરાવિ સાવડુ એ, આપઈ અધિક આન તો. ॥ ૪૨ ॥
 તેર માસે પારણો એ, પાસ પુજનઈ કીધ તો;
 સોગ સહુ નાસી ગયા એ, મનના મનોરથ સિદ્ધ તો. ॥ ૪૩ ॥

વસ્તુ

સંઘ ચિહ્નુ દિસ સંઘ ચિહ્નુ દિસ તણા આવંત,
 પાસ પાસ તેહની બલી પતી આસ એ,
 ચિહ્નુ કિસી કીરતી વિસ્તરી જેન ધરમને જે ઉધીરે;
 પત્તર દિવસ પ્રભુ તિહાં રહ્યા, વધાર્યા લીનમાલ,
 ઘર ઘર હુવા વધામણા કીજે મંગલમાલ. ॥ ૪૪ ॥

ઠાણ

સંઘ ચોવીય મન હરખીઆ, નિરખી આ પાસ જિણુંદ રે;
 ઘર ઘર ગુડી ઉછલે, મિલીઆ લવિકતણા વૃંદ રે. ॥ ૪૫ ॥
 પાસણુ લલાં રે પધારીયા (આંકણી)

આજ આસ્થા સવિ ફલી, મિલી મિલી મોહન વેલ રે;
 કામગવી કામકુંલ કર વહે, ચિંતામણુ કરે ઘર ગેલ રે. ॥ પાળા ૪૬ ॥
 પંચ પુત્ર સવ સુઓ આડીઉ, વલી હુઓ રિદ્ધિ નાસ રે;
 રઠવડે તેહના ચોરડા, ફલ લકઈ હુકળ્યા જિનપાસ રે. ॥ પાળા ૪૭ ॥
 પંચ પ્રસાદ જિનવરતણા, સોહઈ સોહઈ સેરમ સમત રે;
 સંઘ આવઈ ચિહ્નુ દિસ તણા, જાત્રા કરે મોટે મંડાણુ રે. ॥ પાળા ૪૮ ॥
 રોગ જલ જલણુ વિસકર વલિ, ચોર અરંગજ મુગરાજ રે;
 રણુદર જિણુ લાજન પાસનામઈ લય જાઈ લાજ રે. ॥ પાળા ૪૯ ॥
 આજ લલઈ મહુરત થાપીઆ, પાસણુ પરસાદ મઝાર રે;
 નવ ચોઠી મન ચોઠીઓ, પાખતિ પરદિખણા સાર રે. ॥ પાળા ૫૦ ॥
 સંવત સોલઈ નઈ બાસિકઈ, શ્રાવક સુદર વિચાર રે;
 પાંચમ તિથી પાસણુ તણી, ગુણુ ગાવઈ હરખ અપાર રે. ॥ પાળા ૫૧ ॥
 કુલસ

અશ્વસેનનંદન દુખનિકંદન પાસજિણુવર જમણુરે;
 ભીન્નમાલભૂષણુ વિગતિદુષણુ, સંઘ ચોવીહ સુખકરે. ॥ ૫૨ ॥
 તપમહમંડણુ કુગતિખંડણુ શ્રીહંસરત્નસૂરીસરે;
 પંડિત સુમતિકમલ સીસ, પુન્યકમલ લવભયહરે. ॥ ૫૩ ॥
 ॥ ઇતિ શ્રી લિન્નમાલ સ્તવન ॥

“સિરોહી રાજ્યનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિર” લેખના અનુસંધાનમાં- ગુજરાતનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)
(ગર્તાકથી ચાલુ : આ અંકે પૂર્ણ)

પાટણ

ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની, ગુજરાતની અસ્મિતા અને ઔરવતું કેન્દ્ર પાટણ એક દર્શનીય સ્થાન છે. એક વાર સમસ્ત હિન્દમાં પાટણ પ્રખ્યાત હતું. પાટણમાં ગુજરાતીઓનાં સંસ્કાર, કળા, બુદ્ધિ, વૈભવ અને ધનના ભંડાર ભર્યા હતા. આખા ગુજરાતનો, અરે, છેલ્લા હજાર વર્ષથીયે વધુ કાલનો સમસ્ત ભારતનો ચડતીપડતીનો ઇતિહાસ પાટણે અવલોક્યો છે અને એની અનેક નોંધના સંગ્રહો પણ રાખ્યા છે. પાટણનો ભૂતકાળ બહુ જ ઉજ્જવળ અને રોમાંચક છે વર્તમાન કાલ પશુ રોચક અને ઔરવતો છે. ભવિષ્યકાળ ભાખવાનું કામ ખીજાઓને-દ્રષ્ટાઓને સોંપુ છું.

સુપસિદ્ધ જૈનાચાર્ય શ્રી શીવગુણસૂરિજીના આશ્રયથી ચાવડા વંશનું નામ અજવાળનાર ‘વનરાજ’નું જીવન બચ્યું. શીવગુણસૂરિજી, ચાંપો વાણીઓ અને શ્રીદેવીના હિચ્ચ આદર્શથી વનરાજનું જીવન ધણ્યું-વિકસ્યું ‘વનરાજ’ ‘માનવરાજ’ના ગૌરવને પામ્યો. પાટણને શોભાવવાનો-શણુગારવાનો યશ જેમ ગુજર નરેશને છે તેવો જ યશ, બદ્ધે તેથીયે વધુ યશ, લક્ષ્મીદેવીના સદાના લાડકવાયા, દાનવીર, ધર્મવીર અને કર્મવીર જૈનોને ધટે છે. રામજોએ રાજમહેલો, ગજશાળાઓ, ધર્મમંદિરો અને સદસલિંગ જેવા મહાન સ્થાનો બંધાવી પાટણને શોભાવ્યું ત્યારે આ ધનકુળે, બુદ્ધિનિધાન વણિક જૈનોએ આરજનાં આલીશાન જિનમંદિરો વગેરે બંધાવી લલિત કલાને પૂર્ણતાએ પહોંચાડી. મુસલમાની યુગમાં મકમરા અને મસીદો બંધાયા, કિલ્લો અને શાળાઓ બની ત્યારે પણ ધર્મવીર અને દાનવીર જૈનોએ દેવસ્થાનો, મ્હાનમંદિરો, વિદ્યામંદિર અને જિનમંદિરો બંધાવી પાટણને ગૌરવવન્તુ રાખ્યા સદાયે પ્રયત્ન કર્યા છે.

પાટણનો ક્રમશઃ ઇતિહાર આપતાં એક પુસ્તક જ લખવું પડે. પાટણમાં ભૂતકાલમાં ચમેલા-પધારેલા જૈનાચાર્યોનું રોમાંચક વર્ણન વંચતાં આપણાં રૂવાડાં ઊઠા ચાય છે.

પાટણમાં શ્રી શીવગુણસૂરિજીના ઉપદેશથી વનરાજ ચાવડાએ શ્રી પંચાસર પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવ્યું. વનરાજે વિમલ મંત્રીશ્વરના પૂર્વજોને ગાંભૂથી—મૂળ ભિન્નમાલના અને માંબૂમાં વસેલા—પાટણમાં વસાવે છે. વણિક ચાંપો મંત્રીશ્વર બને છે. રજપૂતોની વીરતા અને વણિકોના ઉદ્ધાપણનો ભંડાર એ મંત્રી ગુજરાતનું સામ્રાજ્ય જમાવે છે, ચાવડાઓના રાજ્યકાલમાં જૈનોનું એકછત્રી સામ્રાજ્ય જન્મે છે. ત્યારપછી આવે છે સોલંકી વંશ. મૂલરાજ સોલંકી સામાની હત્યા કરી, એના ખૂનમાં હાથ ભીના કરી, એ આઠીએ ઝેસે છે અને પાપને પ્રજ્ઞાલવા સરસ્વતીને તીરે રૂદ્રમહાલયની શરૂઆત કરાવે છે. ભિન્નમાલથી બ્રાહ્મણોને આમત્રે છે. પછી તો અવારનવાર જૈનો અને બ્રાહ્મણોનું આધિપત્ય જન્મે છે. કોઈક વાર સંઘર્ષના તણુખા પશુ ઝરે છે, છતાં મોટે ભાગે વણિક જૈન મંત્રીઓનું વચસ્વ અખડિત રહે છે.

દુર્લભરાજની સમામાં સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી અને શ્રી જિનેશ્વર સૂરિજીનો ‘ચૈલવાસ’ સામે વાદ મંડાય છે અને જે મહાન ક્રાંતિનાં ખી શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ વાળ્યા હતાં, જે મહાન પરિવર્તનની આગાહી શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ કરી હતી, તેનો

ઉપાકાળ પ્રમટે છે. પછી તો મલધારી શ્રી અમયદેવસૂરિજી વગેરે સમર્થ સૂરિપુંગવોનાં પતોતાં પગલાં ગુર્જરેશ્વરોની રાજસભામાં થાય છે. ખીજી તરફ વિમલ મહામંત્રી અને છે. એ દંડનાયક પણ અને છે. ચંદ્રાવતીના પરમારને એ હરાવે છે અને એ દાનવીર ધર્મવીર આણુ ઉપર કલા સંસ્કાર અને ગુર્જર સંસ્કૃતિના ગૌરવરૂપ સુંદર જિનમંદિરો બનાવે છે. વિમલ અને એના પૂર્વજે પરમ જૈનધર્મી હતા. ધર્મરક્ષા અને ધર્મપ્રભાવના માટે તેઓ સદાયે તત્પર રહ્યા છે.

આણુના મંદિરોમાં હું તો ગુજરાતનું ગૌરવ, ગુજરાતની અસ્મિતા અને ગુજરાતની સંસ્કૃતિની જીવંત સૂતિનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો છું, ભલે એ મંદિરો જૈન મંદિરો રહ્યાં, કિન્તુ એક ગુજરાતીએ એક-પટણીએ આણુ ઉપર જ નહીં સમસ્ત ગુજરાત અને રાજપૂતાના ભરમાં જેની દૃઢ છાપ બેસાડી છે, જે ધર્મભાવના જગાવી છે, કલા અને સંસ્કૃતિને જીવંત રાખવાની તમન્ના પ્રગટાવી છે, ગુજરાતની અસ્મિતાને જગાવી છે, એની પછીના ગુર્જરેશ્વરોને, ગુર્જર શ્રીમંતોને અને ગુર્જર કલાપ્રેમીઓને એણે જ પ્રેરણાનાં અમૃત પાન પાયાં છે, એ બૃહ્યાં ભુક્તાય તેય નથી જ. એ દૃષ્ટિએ આપણે પાટણનું ગૌરવ આંકવાની જરૂર છે આણુના એ જૈન મંદિરોની પ્રતિકૃતિ કરવાનું ઘણાંયને મન થયું છે. હું તો એમાં પાટણની જ મહત્તા અને કીર્તિ જોષ રહ્યો છું.

ત્યારપછી અનેક વિદ્વાન સુવિકિત સુગ્રિખવેદ પાટણને પ્રુનિત કરે છે, ગુર્જરેશ્વરોને પ્રતિભાધી જ્ઞાનામૃત—ધર્મોમૃતનું પાન કરાવી એ ગુર્જરેશ્વરોને સાચા ‘માનવરાજો’ રાજપુંગવો બનાવે છે. કર્ણદેવ, સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલ આ ત્રિપુટીનો યુગ ગુજરાતનો સુવર્ણયુગ અને છે. એમણે ખોખા જેવડા ગુજરાતમાંથી મહાન રાષ્ટ્ર ધડ્યું છે. આમાં જ્ઞાતુ મહેતા, મુળત્ર મહેતા, ઉદયન મહેતા, આંબડ અને બાહડ મહેતાનો મુખ્ય હિસ્સો હતો. અને અમયદેવસૂરિ, વિચ્ચસિંહસૂરિ, વીરાચાર્ય, વાઠી શ્રી દેવસૂરિજી, દેવચંદ્રસૂરિજી, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી જેવા સમર્થ ધર્મગુરુઓએ ધર્મોપદેશ આપીને ગુજરાતની યજ્ઞપતાકા—વિચ્ચપતાકા સમસ્ત ભારતમાં ફરકાવી. ગુજરાતના આ સમર્થ જ્યોતિર્ધરો, મહાત્માઓ, સત પુરુષો, રાજા-મહારાજાઓ અને મંત્રીશ્વરોનો યથાર્થ પરિચય અને ગુજરાતની અસ્મિતાનું સાચું દર્શન આપણને પાટણમાં જ બનેલા દ્વાયાશ્રય મહાકાવ્યમાં મળે છે. તેમાંયે સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલ તો ગુજરાતના ચંદ્રગુપ્ત અને અંશોકનું ગૌરવનું બિરુદ ધરાવે તેવા થયા છે. એમણે ગુજરાતમાં બોજ દેવ અને વિક્રમાદિત્યને પણ બૂલાવે તેવા સત્કાર્યો કર્યાં છે, અને ગુર્જરરાષ્ટ્રને શોભાવ્યું છે.

મહારાજા કુમારપાળ પછી ગુર્જરરાષ્ટ્રનો સૂર્ય મધ્યાહ્નેથી અસ્તાયલે ઊતરે છે અને અજયપાલ તેનું નિમિત્ત બની જાય છે. પછી તો મુસલમાની હુમલાઓ ઊતરે છે, મહમદ ઘોરી અને છેલ્લે કરણ વાઘેલાના સમયે ગુજરાત પરદેશી સત્તાનો ભોગ બની જાય છે. વચ્ચે ખારા સમુદ્રમાં મીઠી-વીરડી જેવા, ધૈર અધકારમાં તેજસ્વી નક્ષત્ર જેવા, મહાન તોફાનમાં આથડતા વહાણને માટે દીવાદાંડી જેવા વસ્તુપાલ તેજપાલ, વીરધવલ એવા થોડા થોડા ચમકે છે, શત્રુબંધોદ્ધારક સમરાશાહ જેવા તેજસ્વી દીવાઓ પ્રકાશે છે અને ગુજરાતના ભૂતકાલીન ગૌરવને યાદ કરાવે છે પાટણ પણ આગળ જાય છે, પાછું હઠે છે, ચડતી-પડતીમાં અટવાય છે. છતાંયે એ ઊભું થાય છે. અહમદશાહે અહમદશાહ વસાવ્યા પછી પાટણથી રાજધાનીનું કેન્દ્ર બદલાય છે એનું માન-સન્માન ગૌરવ અને આદર ઘટે છે. એક વાર તો એ શ્રીહીન વિધવા નારી જેવી દશા પણ પામે છે.

વર્તમાન પાટણુ તેા તદ્દન નહું જ વસેલું છે, સુસલમાની યુગમાં એનું નિર્માણ થયું છે, છતાં એ પાટણુ પોતાના જૂનપણીન ગૌરવને કદી ભૂલ્યું નથી; જ્યાં એક પણ ગુજરાતી વસે છે ત્યાં ત્યાં પાટણુ વિજયવતું-ગૌરવ માથા ગાતું ખડું જ છે. સુસલમાની યુગમાં પણ મુગલાઈ જમાનામાં જમદગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી, આ. શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજી અને આ. શ્રી વિજયદેવસૂરજી એ ત્રણે સૂરિપુંગવોના શાસનકાલમાં પાટણુમાં જૈન સંઘની વિજયપતાકા ફરકે છે. અહીં અનેક ભગ્ન જિનજાંદરા બને છે, અનેક જિનમૂર્તિઓની અંબનસલાકા અને પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવો થાય છે, અનેક કિતસવો અને દીક્ષાઓ પણ થાય છે. શ્રીહીરવિજયસૂરિજીને પાટણુમાં શરૂઆતમાં સુસલમાન સૂયાઓ દ્વારા ઉપદ્રવો પણ થાય છે. ક્ષમામૂર્તિ સૂરિજી એ ઉપદ્રવો સમતાપૂર્વક સહે છે, સૂયાઓને પ્રતિષેધ છે અને જૈન શાસનનો વિજયકંઠો વગાડે છે.

સમ્રાટ અકબરના ફરમારમાં મહાન ગૌરવ, આદર અને સન્માન જમદગુરુને મળ્યા છે. અને સૂરિજીએ સમ્રાટને તથા તેના સૂયાઓને રાણા અને મહારાણાઓને પ્રતિષેધી, અહિંસાના ફરમાનો મેળવ્યા છે, અમારી પગાવી છે, તીર્થરક્ષાના ફરમાનો મેળવ્યા છે, શ્રમણોપાસકોની પણ સમયે સમયે રક્ષા કરી મહાન ગૌરવ અને માન મેળવ્યા છે. આ સૂરીશ્વરજીની દીક્ષા સં. ૧૫૮૬માં કા.વ. ૨. પાટણુમાં થઈ છે. તેમજ તેમનો પાટમહોત્સવ પણ પાટણુમાં થયો છે. અને સમ્રાટ અકબરને પ્રતિષેધવા જતાં પહેલાં પોતે પાટણુ પધારી, ૧૬૮૮માં પાટણુ સહ પાટણુ પાસે વડાનલીમાં પોતાના ગુરુ શ્રી વિજયદાનસૂરિજીની અરણુ-પાદુકાના-સ્તૂપનાં દર્શન કરી આગળ વળ્યા હતા. x

જૈન ધર્મના આ મહાન આચાર્યશ્રીના ત્યાગ, તપ, જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ સંયમના પ્રતાપે-સમ્રાટ અકબરે ‘ અદિશા પરમે ધર્મ: ’ ના અમીપાન કર્યાં હતાં. સૂરિજીના શિષ્યસ્તોત્રોએ—ઉપાધ્યાયજી શ્રી શાંતિચંદ્રજી, ઉપાધ્યાયજી શ્રી ભાનુચંદ્રજી અને શ્રી સિદ્ધચંદ્રજી ગણિએ—વર્ષો સુધી અકબરના ધર્મ દરખાસ્તે—ધર્મસભાને શોભાવી છે. અકબર આ. શ્રી વિજયસેનસૂરિજીનાં દર્શન માટે—

xવડાવલીમાં રહેલી અરણુપાદુકાઓનો ઉલ્લેખ હીરસ્તોભાગ્યમાં આ પ્રમાણે છે—

“ સીમમૂર્મોવટ્પલ્લિકાવાસ્તતો ભાવડસ્યાત્મભૂ: સૂરિશીતયુતે: ।

જૈત્યમર્ચામિવ શ્રીજિનેન્દોર્ગુરો: પાદુકાસ્તૂપમન્યેત્ય સ પ્રાણમત્ ॥

(હીરસ્તોભાગ્ય, સર્ગ ૧૨, શ્લોક ૧૭)

આ પાદુકા અત્યારે ત્યાં નથી પણ પાટણુમાં એક પાદુકા છે, જેમાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

સંવત ૧૬૨૧ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧૨ ગરુ વડાવલી મઘે મટારક શ્રી વજ્રદાન સૂરિનુ નરવાળ હવું તથા વદિ કમલ પૂજા કરિ તથા નરવાળ બાવિ તેહની શ્રીવજ્રદાન સૂર વાદાની આપડી મૂકાઅ શ્રી વજ્રદાનસૂરગુરુગરમો નમઃ

આ લેખની ભાષા જૂની ગુજરાતી છે. તેમજ કુ મૂળ પાદુકાનો આ લેખ હોય તેમ નથી માનતો; માત્ર કોઈ બંધને આપડી રાખી છે, અને પાદુકા બનાવી છે તેનો લેખ માનું છું. મૂળ પાદુકાઓ જુદી હશે. કિન્તુ ભક્તજને પોતાની બાધા પૂરી કરવા આ પાદુકા બનાવી આપડી પૂરી કરી હશે એમ સમજાય છે.

ઉપદેશ માટે તેમને લાહોર ખોલાવે છે, તેમનો ઉપદેશ સાંઝળી ખૂબ જ પ્રસન્નતા અને આત્મિક શાંતિ-પરમ પ્રમેદ પામે છે અને તેમના શિષ્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીને 'સવાઈ શ્રી હીરસૂરિ' અપૂર્વ માન આપે છે અને તેમના શિષ્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીને અઘ્નરનો પુત્ર બહાંગીર બહુ જ પ્રેમ આદર અને બહુમાન પૂર્વક માંડવમઢમાં મળે છે, અને બહુ જ ખુશી જાહેર કરે છે. આ ત્રણે સૂરિપુંગવોએ સ્વમચ્છ કે વાડાની મહત્તા કદીયે નથી સ્થાપી, માત્ર વીતરાગ ધર્મ-જૈન ધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતોની જ મહત્તા વર્ણવી જૈન શાસનની વિજયપતાકાઓ ફરકાવી છે. પાટણના સૂત્રાઓને પણ આ ત્રણે સૂરિપુંગવોએ ધર્મોપદેશ આપી જૈન શાસનની પ્રજાનાના અનેક શુભ કાર્યો કરાવ્યાં છે. આવા મહાન પ્રતાપી સૂરિપુંગવો ઉપર કેટલાક અનભિચ્છ લેખકો જૈન અને જૈનેતરો આક્ષેપો કરવા પ્રેરાય છે. પરંતુ એ તે સૂર્ય સામે ધૂળ ઉડાડવા જેવું જ છે. તેમાંયે શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ મુગલ સમ્રાટ અકબરનાં દ્વાર જૈન સાધુઓ માટે ખુશ્દા કરાવી અદ્વિસા ધર્મત્વ જે મહત્ત્વ સમ્રાટ અકબરને સમજાવ્યું, પરધર્મ પ્રતિ સંકલ્પિતતા અને પ્રેમ રાખતાં શીખવ્યું છે એ તો અદ્વિત છે.

અકબરનાં ફરમારમાં પહેલાં એક જૈનયતિ વર્ચ પધાર્યાનો અને પોતાનો પુસ્તક-ભંડાર આપ્યાનો ઉલ્લેખ જરૂર મળે છે. પરંતુ એમનો સમ્રાટ અકબર ઉપર કાંઈ પણ પ્રભાવ પડ્યો હોય એવો ઉલ્લેખ નથી મળતો. જ્યારે અકબર શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી ઉપર પ્રસન્ન થઈ એ પુસ્તકભંડાર સૂરિજીને પ્રેમાંજલીરૂપે ભેટ આપે છે. આઈને અઘ્નરીમાં પણ શ્રીહીરવિજયસૂરિજી, શ્રી વિજયસેનસૂરિજી અને ઉ. શ્રી. ભાનુચંદ્રજીનાં નામ ઉપલબ્ધ થાય છે. આ વાત પણ મારા ઉપર્યુક્ત કથનનું જ સ્પર્શન કરે છે. આ ત્રણે સૂરિવરોએ ગુજરાત અને પાટણના સૂત્રાઓ ઉપર પણ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. છેલ્લે જમદગુરજી સિદ્ધાયલજીની માત્રાએ પધાર્યા ત્યારે પાટણનો સિદ્ધગિરિનો મહાન સંઘ તીક-બ્યો હતો જે પ્રસિદ્ધ છે. આવી રીતે પાટણમાં અનેક સૂરિપુંગવોનાં પુણ્યપમલાંથી જૈન ધર્મ અને જૈનશાસન પ્રજાવનાના-પ્રચારનાં અનેક શુભ કાર્યો થયાં છે.

વર્તમાન પાટણમાં લગભગ ૧૨૫ જિનમંદિરો છે, અનેક જ્ઞાનભારો છે, જેમાં તાડપત્રીય પ્રાચીન ત્રથો અને કામળ કાપડના ત્રથો પણ પ્રુષ્ઠળ છે. અ.યારે તો શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં ધણી બહારો આવ્યા છે એ ખાસ દર્શનીય છે. અહીં અત્યારે પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીનું જળ્ય મંદિર, જેમાં તીર્થંકર પ્રભુઓની અનેક પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે, તેમજ શીલગુણસૂરિજી, વનરાજ આવડો, દેવચંદ્રસૂરિની મૂર્તિ છે અષ્ટાપદજીનું મંદિર, કંઠેર વાડામાં, જોગીવાડામાં સાળવી વાડામાં સંત્રામ સોનીનું, આદિનાથજી વગેરેનાં મંદિરો ખાસ દર્શનીય છે. તેમજ જળ્યાલમચ્છના શ્રી શીલસૂરિજીની પ્રાચીન મૂર્તિ, ૧૧૫૫ની આર્યિકા આખીજીની મૂર્તિ, ૧૪૨૬ની આચાર્યશ્રીની મૂર્તિ, શ્રાવક શ્રાવિકાઓની મૂર્તિ, હાથમાં કેસર, પુષ્પમાલા આદિ પૂજનથાલ ધર્મને ભક્તિ અર્ધ આપતાં શ્રાવક શ્રાવિકાઓની મૂર્તિઓ; અનેક પ્રાચીન તીર્થપટો, શાસનદેવોની મૂર્તિઓ વગેરે બહુ જ દર્શનનીય છે. પીત્તળનું સહસ્રકુટનું મંદિર પણ અપૂર્વ વસ્તુ છે. સભવનાથજીના મંદિરમાં ૧૫૮૭ની

૧ આ સહસ્રકુટના ત્રિગઠાની નીચેની પરિધ ઉપર નીચે પ્રમાણે લેખ છે —

સં. ૧૭૭૪ જ્યે. શુદ્ધ ૮ । શ્રી તેજસી માર્યા દેવવહુ સુતા પુંજી સુત ગુલાવ । દિ૦ માર્યા રાધા સુતા લ્હીરક X X સુત મલ્લક પ્રમુલ્લ સપરિવાર X X X તેજસીકેન સુલ

શ્રી હેમવિમલ સ્મરિજ્ઞા ઉપદેશથી બનેલ ધાતુની પંચતીર્થીમાં રત્નમય મૂર્તિ બન્યાનો લેખ છે પરન્તુ મૂર્તિ તો એ નથી રહી. ૨

ત્રેયોર્થ શ્રીપાર્શ્વનાથાદિવિવસહસ્ર પિત્તલમય । કોષ્ઠ કારિતઃ શ્રી પૂર્ણિમાપક્ષે । મ । શ્રી મહિમા । પ્રમસૂરિસ્ત્વપદ્મે । મ । શ્રી ભાવપ્રમસૂરીનામુપદેશાત્ કૃતમહોત્સવેન પ્રતિષ્ઠાપિતશ્ચ ઢંઢેરપાટક સંબંધિતા ॥

તેમજ સહસ્રકુટના ત્રિમડાની બેઠક ઉપર પણ લેખ છે, જે નીચે આપું છું:—

॥ સંવત્ ૧૭૭૪ વર્ષે જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૮ સોમે । પત્તનમધ્યે શ્રી શ્રીમાલીજ્ઞાતીય વૃદ્ધિ શાખાયાં । દો । શ્રી વીરા સુત । દોસી શ્રી શિવજો સુત । દો । શ્રી મેઘજી માર્યા સહિજ વહુ સુત । દો । શ્રી જયતસી માર્યા રામવહુ સુત । દોસી શ્રી તેજસી માર્યા દેવવાહ સુતા પુત્રી । સુત ગુલાબ દ્વિ૦ માર્યા રાધાવહુ સુતા લાહરણી । સુત મુલકચંદ પ્રમુખ સપરિવારયુતઃ દો । શ્રી તેજસીકેન સુખત્રેયોર્થે શ્રી પાર્શ્વનાથાદિવિવસહસ્ર પિત્તલમય કોષ્ઠઃ કારિતઃ ॥ પૂર્ણિમા પક્ષે । મ૦ । શ્રી ભાવપ્રમસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ

બન્ને લેખોનો ભાવ એક સરખો છે. ઉપરના કરતાં નીચેના લેખમાં વંશાવલીનાં નામો વધારે છે, જ્યારે પ્રતિષ્ઠાપકની વંશાવલી નીચેના લેખ કરતાં ઉપરના લેખમાં વધારે છે. બન્ને લેખોનો ભાવાર્થ એક સાથે જ આપું છું એટલે વાંચકાને અનુકૂળતા રહેશે.

સં. ૧૭૭૪માં પાટણુનિવાસી શ્રી શ્રીમાલી જ્ઞાતિના, વૃદ્ધશાખીય, દોસી શ્રીયુત વીરા (વીરચંદ્રભાઈ), તેમના પુત્ર દોસી શ્રી શિવજી, તેમના પુત્ર દોસી મેઘજી, તેમનાં પત્ની સહિજ વહુ, તેમના પુત્ર દોસી જયતસી, તેમનાં પત્ની રામવહુ, તેમના પુત્ર દોસી તેજસી, તેમનાં પ્રથમ પત્ની દેવવાહ, તેમનાં પુત્રી પૂંજી (બાઈ) અને પુત્ર શુભાષ; તેજસીના બીજાં પત્ની રાધાવહુ, તેમની-પુત્રી લાહરણી અને પુત્ર મુલકચંદ આદિ સમસ્ત કુટુંબના શ્રેય માટે તેજસીએ શ્રી પાર્શ્વનાથ આદિ હજાર મૂર્તિઓનું પિત્તળનું કાળ-મેઠક સહસ્રકુટની માદી—(ઉપરનો વચ્ચેનો ભાગ) કરાવ્યો છે અને પ્રતિષ્ઠા પૂર્ણિમા પક્ષના બઢારક શ્રી મહિમાપ્રમસૂરિ તેમના પદ્મધર શ્રી ભાવપ્રમસૂરિના ઉપદેશથી; મહોત્સવપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ સહસ્રકુટનું પિત્તલમય મંદિર ઢંઢેરવાડા સંબંધનું છે.

૨. ઉપરના મંદિરમાં રત્નમય મૂર્તિનો લેખ છે પરન્તુ ત્યાં રત્નમય મૂર્તિ નથી. જ્યારે મહિમાતિ પાડામાં શેઠ લક્ષ્મચંદ મહાનયંદને ત્યાં નાનું ધરમંદિર છે તેમાં રત્નમય—સ્ફટિકની મૂર્તિ છે, જેના પારિકરમાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

મૂલ અદરનું મંદિર હાથીદાંતનું સુંદર બારીક કારણીથી સુશોભિત છે. આમળનો બાગ લાકડાનો છે.

“ સંવત્ ૧૬૭૩ વર્ષે પૌષ કૃષ્ણ પંચમી શુક્રે શ્રી પત્તનનગરવાસ્તવ્યેન વૃદ્ધશાખાયાં શ્રી શ્રીમાલીજ્ઞાતીય દો૦ ધનજી માર્યા મરવાહ સુત દો. સંતોષીકેન માર્યા સહજલદેપ્રસુલ-કુટુંબયુતેન સ્વ શ્રેયસે શ્રી. રિ [વ] મદેવપરિકરઃ કારિતઃ પ્રતિષ્ઠિતશ્ચ તપાગચ્છે મદારક પુરંદર મદારક શ્રીહીરવિજયસૂરોચરશિષ્ય મદારક શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્ચરાવલંકારહારાનુકારિ મદારકપ્રમુ મદારક શ્રીવિજયદેવસૂરિભિરિતિ મદ્રં ॥

આ સિવાય શ્રીહૈમ્યદ્રાયાપણ જૈનસામા, એનું પુસ્તકાલય પુસ્તકપ્રકાશન વિભાગ પણ જોવાયોગ્ય છે. નગીનદાસ કરમચંદ હોલમાં કેસબાઈ જૈન મંદિર પુસ્તક પ્રકાશન વિભાગ, જૈન ધર્મશાળાઓ (લગભગ-૭) વગેરે વગેરે ઘણું ઘણું જોવા જેવું છે.

આ સિવાય દરવાજા બહારની ગરજદ ફે જે પ્રાચીન મંદિરમાથી મસિદ બનેલ છે, તથા કાલિકાનું મંદિર જેમાં એક થાંભલામાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

સં. ૧૨૮૪ વર્ષે શ્રીમત્પત્તનવાસ્તવ્ય પ્રાગ્વાટ ઠ. શ્રી પૂર્નસિંહ સૂત ઠ. શ્રી આહ્વણદેવો કુક્ષીમૂઃ ઠ. પેથડઃ

એક થાંભલામાં પરિકરના છદ્ર છે. તેમજ હમણાં ખોદકામ કરતાં નીકળેલ સહઅલિંગ તળાવના અશો-વિભાગો, રાણકવાન, જૂનું પાટણ વગેરે વગેરે સ્થાનો ઘણા લોકો જોવા જાય છે. બાકી ચરકારી મઠાનો—બંગલાઓનો પણ પાર નથી. પણ આજે પાટણ જાણે નિરતેજ લાગે છે સાથે જ પટણીઓનો આપસમાં જે પ્રેમ-સ્નેહ-સંગઠન અને સહકાર જોઈએ તેવો નથી. તેમણે જૈનોમાં તો પ્રેમ-સ્નેહ અને અમીલગી મીઠા સંબંધ અને સંમંઠનની ખાસ ખામી જણાય છે. પાટણનો જૈન એક, અવિભક્ત, અખંડ અને આપસમાં પ્રેમ-સ્નેહ-અમીલગી મીઠો સંબંધ રાખે અને મારા-તારાના ભેદો ભૂલી જઈ એક બે એક ધર્મધુ છું. અંતમાં અઢારમી સદીના પ્રસિદ્ધ યાત્રિક કવિ શ્રી શીલવિજય-જીના શબ્દોમાં પાટણનું વર્ણન આપી આ લેખમાળા સમાપ્ત કરી દઉં છું—

“આબ્યા પાટણિ અતિ આદરી, પાછળ ભેટયા પચાસરિ;
કોઠે નારિએ ચાડપ, પાસ અઢારે સુગુણ સ્વરૂપ.
વીસોત્તર સો જીનઆવાસ, દરિસણ આપિ લીલવિલાસ;
કુમારપાલ નિં વિમલપ્રધાન, ઈર્કા ઉપના તે ગુણનિધાન.
હેમાચાર્ય તાણુ વપાણિ, અઢારસય કોટીધજ જાણિ;
પાટણિ પનોતા શ્રાવક વસિં, ધરમકાર્ય કરતા ઉલ્લાસિ.
પાટણ નય પ્રસીધું જાણુ..... ;

કુમારપાલ હુઓ ભૂપાલ, અઢાર દેસડે દયા પ્રતિપાલ.

સં. ૧૬૭૩માં પોષવદિ પને શુક્રવારે પાટણનિવાસી વૃદ્ધશાખીય શ્રી શ્રીમાલી-જાતીય દોશી ધનજી તેમના પત્ની ચરલાબાઈ તેમના પુત્ર દોશી સતોષીએ તેમના પત્ની સહબલદે પ્રમુખ કુટુંબ સહિત પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી ઋષભદેવ લગવાનું પરિકર કરાવ્યું જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી શિષ્ય-શ્રી વિજયસેનસૂરિ અને તેમના પટ્ટાલંકાર શ્રી વિજયદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. લાંબુ બવણુ, કલ્યાણ થાઓ.

આ સ્ફટિકરતનની મૂર્તિ લખ્ય અને દર્શનીય છે. આ સિવાય પાટણમાં કમ્બોઈ પાર્શ્વનાથજીની લખ્ય મૂર્તિ તેમજ મનમોહન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પણ બે ત્રણ મંદિરોમાં છે. કમ્બોઈ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ કમ્બોઈ તીર્થમાં ગિરાજમાન કરેલ શ્રી કમ્બોઈ મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનું સ્મરણ આપે છે ખાસ દર્શન કરવા! લાગક છે.

૩ જૈનધર્મમાં ભગવાન મહાવીર દેવતા નિર્વાણ પછી એવા પ્રતાપી રાજપ્રતિષ્ઠાક મહાન આચાર્યો પાંચથી જ્ઞાત થયા છે:—

ઈગ્યાર લાખ હયવતું સૈન, મલીકું નીર પીઈ તે જૈન;
હેમાચાર્યથી સમકિત લહી, જનમંડિત બૂ કીધી સહી.
જનકરમિંબ અનિ શત્રુકાર, ઉપાસરા નિ જીર્ણુકિદાર;
રાજગ્રામીની ઉપમા ધરી, ગણધર પદવી તિલિં વરી.
આજ અનોપમ કીર્તિ જસ, ઉત્તમ પુરુષ લીલવિલાસ;
તીરથ ચાખ્યાં સમકિત ધરી, અવિચલ કરણી રંગી ફરી.”

પાટણનો ઐરવવન્તો ભૂતકાલીન ઇતિહાસ ભારતીય ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે આલેખાય તેવો છે. અવકાશ મરજો તો મારી ઇચ્છા પાટણ, પાલણપુર અને ભૂગુહજનો સ્વતંત્ર ઇતિહાસ લખવાની છે.

હું અહીં આ લેખમાળા સમાપ્ત કરું છું, પરન્તુ આ સાથે પાલવિહારી સાધુ મહા-ત્માઓને જરૂર થોડી વિનંતી કરી લઉં કે-આપના વિહાર દરમ્યાન જે જે પ્રાચીન તીર્થ-સ્થાનો કે પ્રાચીન સંદેશો અને પ્રાચીન મામો આવે તેના લેખો અને ઇતિહાસ મહે તેને જોડવી કૃમચઃ પ્રકાશિત કરવામાં આવે તો ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું-અનુભવવાનું મશરો. માટે આ તરફ થણ થોડો સમય આપવાની જરૂર છે.

પાટણથી અમે ચાલુરમા થઈ કંબોઈ તીર્થની પ્રતિષ્ઠા કરાવવા કંબોઈ ગયા. આ મામોનો ઇતિહાસ મેં પૂર્વે આપેલો છે એટલે તે સંબંધી વધુ નથી લખ્યું. ફક્ત સેંધા મામોનો પરિચય આપી આ લેખ સમાપ્ત કરીશ.

સેંધા

ચાલુરમાથી ૪-૪૧ માઈલ દૂર સેંધા ગામ આવેલું છે. અહીં સં. ૨૦૦૨ના ચાર્તમાસમાં મામ બહાર એક પાણીના ધરા પામેથી સુંદર જિનપ્રતિમાજી નીકળ્યાં છે વાત એમ બની કે ત્યાંના પટેલની છોડી ખીજી છોડીઓ સાથે રમતી હતી. એમાં એને થોડે જીએથી ક્રુદ્ધે મારતાં કઈક વાગ્યું હાથથી થોડું ખોદતાં જોડણનો ભાગ હાથ આવ્યો. એને લાગ્યું કે રમવાની પાંચશેરી નીકળી, એણે ખીજી છોકરીઓને કહ્યું પણ ખરું કે આ પાંચશેરી અને જડી છે તે મારી છે, પરન્તુ વધુ ખોદતાં આખી મૂર્તિ દેખાણી. આજી-બાજીના પટેલ-ઠાકરજી-રજારી બધા ભેગા થયા. તેમણે આપસમાં નક્કો કર્યું કે આ તો

૧—સમ્રાટ સંપ્રતિના પ્રતિબોધક ધર્મશુરુ આર્ય સુહસ્તિસૂરિ

૨—સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય પ્રતિબોધક મહાન્ જૈનાચાર્ય શ્રી સિદ્ધમેનદિવાકરસૂરિ.

૩—ગુર્જરેશ્વર રાજધિરાજ પરમાર્ધતોપાસક રાજર્ષિ કુમારપાલ તેમના પ્રતિબોધક કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી.

૪—મુગલકુલતિલક સમ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી.

એમાં અકબર સિવાયના ત્રણે રાજાઓએ તો જૈનધર્મનો વિધિપૂર્વક સ્વીકાર કરી જૈનધર્મ પાળ્યો છે.

આવા ખીજા પણ સમર્થ સૂરિપુંજવોનાં નામો મળે છે. શ્રી રત્નપ્રકાશસૂરિજીના ઉપદેશથી રાજા ઉપલદેવે જૈનધર્મ પાળી જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી છે. આચાર્ય શ્રી જયપ્રભકીસૂરી-શ્વરજીના ઉપદેશથી આમ રાજાએ જૈનધર્મ સ્વીકારો જૈન જાસનની પ્રભાવના કરી છે. તેમજ સામાન્ય રાજા મહારાજાઓને પ્રતિબોધી અર્ધિસા ધર્મ પળાવનાર તો ઘણા જ જૈન સાધુસંતો, આચાર્યપુંગવો થયા છે જેની નોંધ હું જુદી જ આપવા ધારું છું.

વાણીમાના ભગવાન છે. પછી મૂર્તિને સીધી કરી. મૂર્તિ ઉપાડવા માંડી પણ ન બેસી. પછી પેલી છોડીએ આવી કહ્યું: ભગવાન, બેઠાને, કેમ બેસી રહ્યા છો? અહીં ક્યાંસુધી બેસી રહેશો? એની આ કાલી કાલો મધુર ભાષા પછી મૂર્તિને ઉઠાડતાં જલદી જ સાંધી મૂર્તિ બેઠી. આડીમાં પધરાવી વાળે ગાળેથી ગામમાં લાવ્યા અને સાક્ષ જમીનમાં પધરાવ્યા. ખીજે દિવસે ચાલુસ્મા અને આજુબાજુનાં ગામોમાં ખબર પહોંચી. જેનો આવ્યા, મૂર્તિને પોતાને આગ લઈ જવાની આગણી કરી. પરંતુ સેધાના મરીબ પણ ભાવિક ઠાકરડા અને રખારીઓએ ના પાડી કે અમે તેમ ધ્યાન, મૂર્તિ ખીજે ગામ નહિ જાવ. અમારું માથું જાય પણ ભગવાનને નહિ જવા દઈએ. પછી ત્યાંની બેઠેલાઓએ બેમા ચઢ ઠરાવ કર્યો છે કે આ ભગવાનની મૂર્તિ જ્યાંસુધી આપણા ગામમાં છે ત્યાંસુધી કોઈએ શિકાર કરવો નહિ, મદિરાપાન કરવું નહિ, કોઈ જીવને મારવો નહિ, માંસ વગેરે ખાવાં નહિ. આ ઠરાવ વિરુદ્ધ કોઈ પણ વર્તે તો ભગવાનના ધરનો ગુન્હેગાર. આ ઠરાવનો બે ભંગ થાય તો મૂર્તિ ભલે ખીજે ગામ જાય. અત્યારે નેક પતરાના મકાનમાં બેઠી આ બેઠેલા ભગવાન વિરાજમાન કર્યા છે. અમે દર્શન મેળવવા ત્યારે ગામવાળાઓ કહ્યું અમને તો કોઈને ઘેર ગમતું જ નથી. સમય ભલે કે અહીં જ આવીએ છીએ. મૂર્તિ નીકળ્યા પછી આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાંથી કેળી, ઠાકરડા, રખારી, હરિજનો વગેરે ઢાલ વગાડતાં વખાડતાં આવી ગયા, ભગવાન આપણને નમી ગયા. ભગવાનની મૂર્તિ બે ત્રણ ઠેકાણેથી ખંડિત છે, અને બે ત્રણ ઠેકાણે મૂર્તિ કાઢના કાશ વગેરેનો ઉપયોગ કરતાં થયેલા તાળ ધા જોઈ મેં પૂછ્યું આ કેમ આવ્યો છે? પૂજારી કહે છે એ મૂર્તિ બેઠી કાઢતાં ધા વાગી ગયા છે તેના લીસગકા છે મેં પૂછ્યું, ના ના, કોઈ ખીજે આવું કરી ગયો હશે ત્યાં તો એક ઠાકરડો બોલ્યો. સહારાજ અમારા ભગવાનને કોઈ ખીજે મારવા આવે તો ખરે? અહીંથી ખીજે તો કોઈ જીવતોયે ન જાય. ગામવાળાને અત્યારે પ્રભુ મૂર્તિ ઉપર બહુ જ શ્રદ્ધા-પ્રેમ અને ભક્તિ છે. માથાવડ સરકાર તરફથી તો હુકમ થઈ ગયો છે કે મૂર્તિ જેનો સોંપી દેવી જેનો લઈ શકે છે; કાયદો-પોલીસ એની મદદ છે. માત્ર જેનો ગામવાળાની લાગણી ન હુકાય તેવી રીતે સમજાવટથી મૂર્તિ લઈ જવા ધારે છે.

મૂર્તિ સફેદ દૂધ જેવી પ્રાચીન અને ભવ્ય છે. મૂર્તિ ઉપર લેખ નથી. નીચે વેલ કોતરેલી છે. ખાસ કાન, સફેદ નાક, હાથ વગેરે ખંડિત છે. મૂર્તિ બાવીશમાં તીર્થંકર બાલપ્રહારી યદુકુલતલક શ્રી નેમનાથજીની છે. લક્ષ્મણ શંખેશ્વરજીની શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ જેવડી ભવ્ય અને મનોહર છે. ગામવાળા જ્યાંસુધી પોતાના ઠરાવ ઉપર મક્કમ અને દઢ છે, પ્લહિંસાનું અને મદિરાત્યાગનું પૂર્ણ પાલન કરશે ત્યાંસુધી તો મૂર્તિ અહીં છે જ. અહીંથી દર્શન કરી પાછા ચાલુસ્મા આવવું પડે છે. કમ્પેન્ડથી પણ સેંધા દર્શનને જવાય છે. સેંધામાં જ એક ઠેકાણે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ફણા પણ છે. ખીજા દેવ-દેવીઓ પરિકરના કાઉસગીયા વગેરે જમીનમાંથી નીકળેલા છે. આ મૂર્તિઓ પ્રાયઃ અહીં રૂપર મોટું છે, ત્યાંની હોય એમ લાગે છે મુસલમાની યુગમાં આસમાની સુલતાનીના સમયે બહારી દીધી હશે, તે અત્યારે પ્રગટ થઈ હોય તેમ સમજવું છે. મૂર્તિ પરમ દર્શનીય છે. આ ચમત્કારી મૂર્તિનાં દર્શન સાથે જ વાચકો પણ અમ્બવદર્શન મોનચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે એ શુભેચ્છાપૂર્વક આ લેખમાળા પૂર્ણ કરું છું. —સમ્પૂર્ણ

પ્રશ્નોત્તર-પ્રબોધ

પ્રયોજક—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(કર્માક ૧૪૪ થી ચાલુ)

૩૫. પ્રશ્ન—કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવોનું લક્ષણ (સ્વરૂપ) શું ?

ઉત્તર—સ્વભાવાદિમાં કર્કજ્ઞતા, કઠોરપણું, ક્રોધ, અપશબ્દ બોલવા, વૈર, ક્યારહિતપણું, અભિમાન, ખીજને હણવા પણ તૈયાર થવું, ખરાબ આચાર (કાયિક વ્યાપાર) વગેરે લક્ષણોથી જાણવું કે આ જીવ કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામવાળો છે, એમ કર્મગ્રંથટીકા, સંવેગ માલાદિમાં જણાવ્યું છે. ૩૫

૩૬. પ્રશ્ન—નીલલેશ્યાવાળા જીવોનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—માયા-દંભ કરવામાં ચાલાકી, લાંચ ખાવામાં હુશિયારી, અસહ (બુદ્ધિ) બોલવું, વિષમાદિમાં આસક્તિ, મનની અસ્થિરતા, આળસ, કાયરપણું, અભિમાન વગેરે લક્ષણોથી નીલલેશ્યાવાળા જીવો પારખી શકાય છે. અને પોતાની ચાલુ લેશ્યાનો પણ નિર્ણય કરી શકાય છે, એમ કર્મગ્રંથ ટીકાદિમાં જણાવ્યું છે. ૩૬

૩૭. પ્રશ્ન—કાપોતલેશ્યાવાળા જીવોનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—આરંભમાં આસક્તિ, પાપકર્મને બંધાવનારા કાર્યોને સારા ગણવું, નફા-તોટાનો વિચાર નહિ કરવો, ક્રોધ, શોક, પરત્વી નિંદા કરવી, પોતાની બકાઈ મારવી, હડવામાં જામા ચાણસને ત્રાસ ઉપજાવવો, ખેદ, વગેરે લક્ષણોથી કાપોતલેશ્યાવાળા જીવો જાણી શકાય છે. ૩૭

૩૮. પ્રશ્ન—તેજલેશ્યાવાળા જીવોનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—દક્ષપણું, સંવર બાવના, કરણા, સરલતા, દાન, શીલ, સંતોષ, વિદ્યા, ધર્મ-રુચિ, વિવેક, ક્ષમા, પાપનાં કારણોનો પરિહાર વગેરે લક્ષણોથી તેજલેશ્યાવાળા જીવો જાણી શકાય છે. ૩૮

૩૯. પ્રશ્ન—પદ્મલેશ્યાવાળા જીવોનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—ધર્મમાં તથા અંકટના સમયે ધૈર્ય રાખવું, સ્થિરતા, દયા, પ્રભુપૂજા, દાન, મનનું ધારણ કરવું આનંદી-પ્રસન્ન સ્વભાવ તથા અહેરો, પોતાનું અને પરનું બધું કરવાની ભાવના, ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે લક્ષણોથી પદ્મલેશ્યાવાળા જીવો જાણી શકાય છે. ૩૯

૪૦. પ્રશ્ન—શુક્લલેશ્યાવાળા જીવોનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—તીવ્ર ધર્મ બુદ્ધિ, અપદ્મપાત, પાપકર્મનો પરિહાર, શોક નિંદાનો ત્યાગ, રામદેવનો ત્યાગ, પરમાત્મદેશની સંપ્રાપ્તિ (લાભ) વગેરે લક્ષણોથી શુક્લલેશ્યાવાળા જીવો જાણી શકાય છે. ૪૦

૪૧. પ્રશ્ન—કૃષ્ણલેશ્યા વગેરે છયે લેશ્યાનું કલ શું ?

ઉત્તર—કૃષ્ણલેશ્યાનું કલ નારકપણું, નીલલેશ્યાનું કલ સ્થાવરપણું, કાપોતલેશ્યાનું કલ તિર્યચપણું, તેજલેશ્યાનું કલ મનુષ્યપણું, પદ્મલેશ્યાનું કલ દેવપણું અને શુક્લ લેશ્યાનું કલ મોક્ષ જાણવું. અહીં પરિણામિ જીવને જ પરિણામ વિશેષરૂપ લેશ્યા હોય, તેથી જે લેશ્યાનાં લક્ષણો જણાવ્યાં, તે સર્વ લક્ષણો અભેદનયની વિદ્યાએ લેશ્યાવંત જીવોના અમજવા. ૪૧

૪૨. પ્રશ્ન—શ્રી. જીનેન્દ્રાગમોના અનુભવથી પ્રસિદ્ધ જ છે કે (૧) જેવી મતિ હોય, તેવી જ અતિ થાય, ને (૨) જેવી ગતિમાં જવાનું હોય, તેવી જ મતિ થાય. આ બે વાક્યોનું વચાથે રહસ્ય શું સમજવું ?

ઉત્તર—આયુષ્યના બંધકાલની અપેક્ષાએ પહેલું વાક્ય ઘટાવવું અને પરમવ જવાની નજીકના કાલની અપેક્ષાએ બીજું વાક્ય ઘટાવવું, એટલે આગામિ ભવનું આયુષ્ય બંધવાના સમયે જેવી મતિ હોય, તેવી જ અતિ થાય. આ રીતે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આગામિ-ભવનું આયુષ્ય બંધવાના દામને જેવી મતિ એટલે ભાવના વર્તતી હોય, તેવા આયુષ્યનો બંધ થાય—ધણું કરીને આવો પ્રસંગ ધણાં જીવોને પર્વતિથિમાં અને છે. માટે જ શ્રી. મહાનિશીયાદિ શાસ્ત્રોમાં પરમ ઉત્સાસથી નિયાણાની ભાવનાનો ત્યાગ કરીને વિધિ-પૂર્વક પર્વતિથિઓની આગવના કરવાનું કહ્યું છે—તે વખતે આત્મા જો સારી ભાવનાઓ ભાવતો હોય, ને સારી રીતે ધર્મરાધન કર્યું હોય, તો શુભ ગતિનું આયુષ્ય બંધે છે; ને તેથી ઉલટી યોગ પ્રવૃત્તિ કરતો હોય, તો અશુભ ગતિનું આયુષ્ય બંધે છે. અને અંગે શ્રી મહાવીરચરિત્ર આદિમાં જણાવ્યું છે કે, નયસાર વગેરે ધણાં જીવોએ સુપાત્ર દાન વગેરે કારણે શુભ આયુષ્ય બંધ્યું ને ગર્ભિણી હરિણીને લજ્જતાં મલિન ભાવનાદિ કારણે શ્રેણિક રાગ વગેરે જીવોએ નરકાયુષ્યોદિ અશુભ આયુષ્ય બંધ્યું હતું. તે પ્રમાણે કૃષ્ણ-વામ્બહેવે પણ ૩૦ યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ, મહારાજાદિ કારણે નરકાયુષ્ય બંધ્યું હતું. આ રીતે ‘મતિ તેવી ગતિ’ આ વાક્યનું રહસ્ય જણાવી હવે ‘ગતિ તેવી મતિ’ આ વાક્યનું રહસ્ય જણાવું છું તે આ પ્રમાણે. જ્યારે મનુષ્યની નજીકનો સમય હોય, એટલે પરભારમાં જવાનો થોડો દામન બાકી હોય, ત્યારે જો ગતિમાં જવાનું હોય, તેનાં ચિહ્નો જણાય છે. એટલે જોયો શુભ ગતિમાં જવાના હોય તેમની ભાવના, ભાષા ને પ્રવૃત્તિ સારી જણાય. અહીં દર્શાવે તરીકે—મુક્તિમાં જનારા જીવો, સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના જીવો, ધન્ય કુમાર, શાલીભદ્ર વગેરે જાણુવા. ને જો જીવો અશુભ ગતિમાં જવાના હોય, તેમની ભાવના વગેરે અશુભ જણાય. અહીં દર્શાવે તરીકે કૃષ્ણ વામ્બહેવને લઘુ શકાય. તેમને નરકમાં જવાના નજીકના સમયે જરાસંધને મારવાની ભાવના વગેરે ચિહ્નો પ્રગટ થયાં હતાં. વિશેષ બીજા શ્રી. સવેનમાલા વગેરેમાંથી જાણવી. ૪૨

૪૩. પ્રશ્ન—આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જો કર્મના કર્તા, અને તેના ફલને ભોગવે, બાંધેલા કર્મના ઉદ્ધમાનુસારે જીવી જીવી મતિમાં ફરે, ને સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગની નિર્મલ સાધના કરી મોક્ષમાં જાય તે આત્મા કહેવાય. અથવા જ્ઞાનાદિ પર્યાયોને ‘અતતિ=પ્રાપ્નોતીતિ આત્મા’ પામે, તે આત્મા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે:—

યઃ કર્તા કર્મમેદાનાં, ભોક્તા કર્મફલસ્ય ચ ॥

સંસર્તા પરિનિર્યાતા, સ હ્યાત્મા નાન્યલક્ષણઃ ॥૧૧॥

પ્રવ્યાસ્તિક નયના વિચારે આત્મા નિત્ય છે. પર્યાયાસ્તિક નયના વિચારે આત્મા અનિત્ય છે. આ રીતે સ્યાદ્વાદ સૈવીએ આત્મા નિત્ય પણ કહેવાય, ને અનિત્ય પણ કહેવાય. એમ માનીએ તો જ જ્ઞેતિસ્મરણાદિ ધટી શકે. ધર્માસ્તિકાયાદિ ત્રણ અરૂપિ પદાર્થોના જેટલા પ્રદેશો છે, તેટલા જ પ્રદેશો આત્માના કલા છે. તે સર્વ પ્રદેશો કર્માનુસારે પ્રાપ્ત થયેલા નાના કે મોટા શરીરમાં ફેલાઈને રહે છે. માહો માહો તેઓ સાંકળની કડીઓની માફક કામમ કાંબડ જ (જોડાયેલા જ) રહે છે. કોઈ પણ કાળે આત્માનો એકાદ પ્રદેશ છૂટો પડ્યો નથી, પડતો નથી, ને પડશે પણ નહિ. માટે જ જેમ પુદ્ગલોના પરમાણુ જણાવ્યા તેમ આત્માના પરમાણુ જણાવ્યા નથી, તે વાજખી જ છે. કારણ કે પુદ્ગલ રક ધમાંથી પરમાણુ છૂટો પડે, પણ આત્મપ્રદેશ છૂટો ન પડે. જારીના બારણાની તડમાં ગરોળીની પૂછડી લરાતી કપાઈને પછી જડ બની જાય છે. તેમાં હકીકત એ બને છે કે, આપણને સામાન્યથી જોતાં તો એમ લાગે છે કે, પૂંછડીનો આત્મા જુદો, ને બાકીના શરીરમાં રહેલો આત્મા જુદો છે. પણ ખરી રીતે તેમ જુદો જુદો આત્મા છે જ નહિ. શરીરના બંને વિભાગમાંના આત્મપ્રદેશો સંબંધ છતાં અરૂપી હોવાથી આપણે જોઈ જ શકતા નથી. પૂછડી સિવાયના શરીરમાં રહેલો આત્મા જ્યાં સુધી પૂછડીમાં રહેલો આત્મપ્રદેશોને સપૂણું ખેંચી ન રહે, ત્યાંસુધી પૂંછડી તરફ છે. તે બધા આત્મપ્રદેશો ખેંચાઈ ગયા પછી તે જડ બની જાય છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી આત્માના ૧ સ્કંધ, ૨ દેશ, ૩ પ્રદેશ આ ત્રણ બેદો શ્રી. જૈનેન્દ્રાગમોમાં જણાવ્યા છે. આત્મપ્રદેશો નાના શરીરમાં સક્રિયાઈને ને મોટા શરીરમાં ફેલાઈને રહે છે; એમ શ્રી. તત્ત્વાર્થસૂત્રના “સક્રિયા-વિકાસધર્મત્વાદાત્મપ્રદેશાનામિતિ” આ વચનથી જણી શકાય છે. એટલે આત્મપ્રદેશોના સક્રિય પણ થઈ શકે, ને વિકાસ પણ થઈ શકે છે. આથી નાના શરીરમાં એકા આત્મપ્રદેશો બંને મોટા શરીરમાં વધારે આત્મપ્રદેશો માનવા, એ તદ્દન જરૂર જાય છે. પ્રદેશસંખ્યાની અપેક્ષા બહાર વગેરેનો આત્મા ને હાથ વગેરેનો આત્મા સરખો જ છે. જેમ ચૂલા ઉપર ઉકળતા પાણીમાં નીચેનું પાણી ઉપર આવે ને ઉપરનું પાણી નીચે જાય, તેમ પગ વગેરે વિભાગમાં રહેલા આત્મપ્રદેશો ઉપર સરતક સુધી પણ જાય, ને ત્યાંના આત્મપ્રદેશો નીચે પગના તાળવા સુધી પણ જાય છે. આવા જ સ્વરૂપવાળો આત્મા અનાદિ છે, એટલે તેને કોઈએ બનાવ્યો નથી. જેમ ઘાટ વગેરેનો કર્તા કુંભાર વગેરે હોય છે, તેમ આત્માનો કર્તા કોઈ નથી, પણ તે આત્મા વિવિધ કર્મો વગેરેનો કર્તા છે એટલે કર્મોને બાધે છે. જ્યાં સુધી યોગક્રિયા ચાલુ છે ત્યાં સુધી કર્મ-બંધ જરૂર થાય જ. આવાં અનેક કારણોને લક્ષમાં લઈને શ્રી. ક્ષેત્રસેન દિવાકરજીએ શ્રી. ભગવતીસૂત્રના ‘જાવેણં યસ જાવે યયહ’ ઇત્યાદિ વચનને અનુસાર જણાવ્યું છે કે:— ‘જેગતિમિત્ત કમ્મં વંચહ’ ઇત્યાદિ. વિશેષ બીના શ્રી. વિશેષાવસ્યકાદિ તથા સમ્મતિ ટીકાદિથી જણાવી. આ પ્રસંગે જરૂર આ બીના યાદ રાખવી કે, એક ચારીક સિવાય બધા દર્શનકારો જુદા જુદા સ્વરૂપે આત્માને માને જ છે. તેમાં સ્યાદ્વાદ દર્શનના ઉપાસકોની સર્વત્ર વચનાનુસારે એવી માન્યતા છે કે, અનાદિ આત્માને કર્માનુસારે જુદી જુદી અતિમાં ભગવારૂપ સંસાર અનાદિ કાલથી જ ચાલુ છે. આ સંસારનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે કે, તે કુ.ખરૂપ છે, અને હાલ દુઃખ રૂપ જ રહને દેનાર છે, ને ભવિષ્યમાં પણ દુઃખ

ઉપર ક્રમ આપનાર તે સંસાર છે. કહ્યું છે કે:—“દૃઢં ચ્વલુ અણાઈં જીવે, અણાઈં જીવસ્સ મહે, અણાઈં કમ્મસંજાગનિવ્વત્તિપ, દુક્કલ્લખે, દુક્કલ્લખલે દુક્કલ્લાણુવંધે” ઇત્યાદિ દરેક સંસારી આત્માને અનાદિ કર્મના સંબંધને લઈને જુદી જુદી સ્થિતિનો અનુભવ કરવો પડે છે. આ જ કારણથી આત્માનું ને કર્મનું સ્વરૂપ જરૂર સમજવું જોઈએ, જેથી વસ્તુની ઓળખાણ થાય, તે લક્ષણ કહેવાય. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ વગેરે ધર્મોદ્ધાર આત્માની પિછાણ થાય છે, માટે તે તેનું લક્ષણ કહેવાય. આગમ પ્રમાણથી આત્મસત્તાનો વિચાર કરતાં જેમ શ્રી સમવાયાગ વગેરે પવિત્ર આગમોમાં “પ્રજો જ્ઞાયા” વગેરે ધણું પાઠો મળી શકે છે, તેવી રીતે અન્ય દર્શનિયો પણ “સ્વ વૈ આત્મા જ્ઞાનમય” ઇત્યાદિ વચનથી આત્માને માને જ છે. જૈનદર્શન પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી આ રીતે આત્માને સાબીત કરે છે—સર્વ જીવોને ઓછા વધતા પ્રમાણમાં જ્ઞાન ગુણ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવાય છે. આ બાબતમાં અવગ્રહાદિ ભેદોનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે. જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે. તેનો આધાર જ હોય, તે જ આત્મા છે. કારણ કે જેવો ગુણ હોય તેવો જ ગુણી હોવો જોઈએ એવો નિયમ છે, માટે જ્ઞાન એ આત્માનો જ ગુણ માનવો જોઈએ. તેમ છતાં અન્ય દર્શનીઓમાંના કેટલાએક વિદ્વાનો એમ માને છે કે, પંચ ભૂતમાંથી જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. માટે પંચ ભૂતોનો ગુણ જ્ઞાન છે, પણ તે આત્માનો ગુણ નથી. તેઓની આ માન્યતા વાજળી નથી કારણ કે જેમ પૃથ્વીમાં (માટીમાં) કઠીનપણું સર્વ સ્થળે સર્વ સમયે જણાય છે, તેમ જો જ્ઞાન પંચ ભૂતનો ગુણ હોય તો તે જ્ઞાન સર્વ સ્થળે સર્વ સમયે પંચ ભૂતમાં કમ જણાવું નથી. અને ઢેકું અને મૃતક આદિમાં જ્ઞાનનો અભાવ ન હોવો જોઈએ. હવે કદાચ તેઓ એમ કહે કે ઢેકા વગેરેમાં અમે શક્તિરૂપે ચૈતન્ય (જ્ઞાન) માનીએ છીએ તો અહીં જૈનો તેમને પૂછે છે કે તમે શક્તિને ચૈતન્યસ્વરૂપ માનો છો કે તેથી વિલક્ષણ માનો છો ? જો તમે શક્તિને ચૈતન્ય સ્વરૂપ માનશો, તો તે ચૈતન્યસ્વરૂપ શક્તિનો ઉપલબ્ધ (પ્રતીતિ) કેમ ન થાય ? અર્થાત્ ચૈતન્યની પ્રતીતિ ઢેકું વગેરેમાં થવી જોઈએ, પણ શક્તિ નથી માટે શક્તિને ચૈતન્યસ્વરૂપ મનાય જ નહિ અને જો તે શક્તિને ચૈતન્યથી વિલક્ષણ એટલે જુદા સ્વરૂપવાળી માનશો તો તે પણ ગેરવાજી છે. કારણ કે જેમ ઘટ અને પટ એ પદાર્થ વિલક્ષણ હોવાથી “પટત્વ ધર્મે” કરી પટમાં ઘટ છે,” એમ કહી શકાય નહિ, તેમ શક્તિ રૂપે ચૈતન્ય ઢેકું વગેરેમાં માનવું એ પણ ગેરબાજી છે. કારણ કે ઢેકું વગેરે પદાર્થો અને ચૈતન્ય માને વિલક્ષણ છે માટે જ કહ્યું છે કે —

રૂપાન્તરેણ યદિત—તદેવાસ્તીતિ મા રટોઃ ॥

ચૈતન્યાદન્યરૂપસ્ય માયે તદ્વિદ્યતે કથં ॥૧૥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે. વિશેષ ખીના શ્રીમલ્લયગિરિ મહારાજે બનાવેલી શ્રીઆવશ્યકસૂચવૃત્તિ વગેરેમાંથી જાણવી. વળી જૈનશાસ્ત્રકાર ન્તે (ચૈતન્યને

પંચ જૂતનો ધર્મ માનનાર) વાદીને પૂછે છે કે સમુદિત પાંચે જૂતનો તે ધર્મ છે, એમ માનો છો? આ બાબતમાં ચૈતન્ય એ દરેક જૂતનો ધર્મ છે એમ તો કહી શકો તેમ નથી. કારણ કે દરેક પૃથ્વી આદિમાં ચૈતન્યનો અનુભવ થતો નથી. કદાચ એમ કહો કે દરેક પરમાણુમાં ચૈતન્યનો અનુભવ થાય છે, તો તેનું પણ ન કહી શકાય, કારણ કે, તેમ માનવાથી ચૈતન્યનો એક સ્વભાવ માની શકાશે નહિ. જેમ હજાર પુરુષોનું ચૈતન્ય જૂદું જૂદું છે, તેમ પરસ્પર જૂદા જૂદા સ્વભાવનું ચૈતન્ય માનવાનો અનિષ્ટપ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે અને ચૈતન્યનો એક સ્વભાવ તો 'અહં વ્રજ્યામિ, અહં કરોમિ' ઇત્યાદિ સ્વયં સ્પષ્ટ જણાય છે ને તે સ્વાનુભવ સિદ્ધ પણ છે. માટે સાચાંત થયું કે દરેક જૂતનો ધર્મ ચૈતન્ય મનાય જ નહિ.

હવે સમુદિત (સમુદાય રૂપે રહેલા) પાંચે જૂતનો ધર્મ ચૈતન્ય છે એમ પણ કહેવું અનુચિત છે, કારણ કે જ્યારે દરેક જૂતના ચૈતન્ય નથી તો પછી જૂત સમુદાયમાં તો તે કયાથી જ હોય? અર્થાત્ ન જ હોઈ શકે. અહીં દૃષ્ટાંત એ કે જેમ રતીના દરેક કાંચામાંથી તેલ નીકળતું નથી, તો રતીના સમુદાયમાંથી પણ તેલ ન જ નીકળે એ સમજાય એવી ખીના છે. તેવી રીતે દરેક જૂતમાં હયાતો નહિ ધરાવતું ચૈતન્ય પણ સમુદિત પંચ જૂતોમાં પણ ન જ માની શકાય. આથી ચાલ્યાંત થયું કે, ચૈતન્યને પચ્ચજૂતના ધર્મ, કે દરેક જૂતનો ધર્મ છે; એમ કહેવાય જ નહિ કદાચ વાદી જૈન શાસ્ત્રકારને એમ કહે કે "જેમ મહુડાના દરેક અવયવમાં મદશક્તિ જણાતી નથી છતાં વધારે મહુડાનો સમુદાય ભેગો થવાથી મદશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ દરેક જૂતમાં ચૈતન્ય વિદ્યમાન નથી છતાં જૂત સમુદાયમાં હું ચૈતન્ય માનું છું," વાદીનું આ વચન સાંભળીને જૈન શાસ્ત્રકાર વાદીને કહે છે કે વાદી! તું મહુડાની સાચી ખીના જાણતો જ નથી. ખરી હકીકત એ છે કે દરેક મહુડામાં મદશક્તિ અમુકઅંશે (કેશિકા) રહેલી જ છે. તે જ મદશક્તિ મહુડાના સમુદાયમાં સર્વાંશે પ્રકટ થાય છે. એવું પચ્ચજૂતમાં થતું જ નથી કારણ કે દરેક પૃથ્વી આદિમાં કેટલી પણ ચૈતન્યની પ્રતીતિ થતી જ નથી, તો પછી જૂત સમુદાયમાં તો ચૈતન્યની પ્રતીતિ ન જ થાય એ સમજાય તેવી ખીના છે. વૃથાક ન્યાયે પણ પરોપકાર કરવાના પવિત્ર આશયવાળા જૈન શાસ્ત્રકારો વાદીને કહે છે કે હું વાદી! જેવો ધર્મ (ચુલ) હોય, તેવો જ ધર્મ હોવો જોઈએ. અહીં પંચજૂત અને ચૈતન્યની બાબતમાં આ નિયમ લગભર પણ ધટતો નથી. કારણ કે જ્યારે ચૈતન્ય એ બોધસ્વરૂપ છે, ને અરૂપી છે, ત્યારે પચ્ચજૂત એ જડ અને રૂપી હોવાથી ચૈતન્યથી તદ્દન વિવક્ષણ છે. પચ્ચજૂતનો ધર્મ ચૈતન્ય છે એમ કહી શકાય જ નહીં તત્કાલે તે પચ્ચજૂતને ચૈતન્યના કારણ તરીકે માનવા, તે પણ અનુચિત છે. કારણ કે તેમ માનવાથી પ્રાણિમય (તમામ જન્મત) છે એમ માનવાનો અનિષ્ટ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે, જે તમારે ઇષ્ટ નથી જ. આ બાબતમાં પરિણતિ વિશેષનું પણ બહાનું કાઢવું એ પણ અવધિત છે. વિશેષ ખીના આવશ્યકવૃત્તિ વગેરે સાઓથી જાણવી. ૪૩

(ચાલુ)

ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પારિચ્છેદ

(લે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એચ. એ.)

જૈન આગમિક સાહિત્યના અભ્યાસીને આ ચાર શબ્દો સુપરચિત છે. કેમકે સામ્ય-વાદના પ્રસંગમાં એ આવે છે.

નાયાદિમ્મકહાના પહેલા સૂચકખંડના આઠમા અઞ્જપણ (સુત ૬૮)માં નિમ્નલિખિત પંક્તિમાં આ ચાર શબ્દોના ગણિમ, ધરિમ, મેલ્મ અને પારિચ્છેલ્મ એ પાઠ્ય રૂપો જોવા મળે છે.—

“સેયં સ્વલુ અમ્હં ગણિમં ધરિમં ચ મેજ્જં ચ પારિચ્છેજ્જં ચ મંઢગં ગહાય”

આમ આ ચાર શબ્દો વિષે ‘અંગ’માં ઉલ્લેખ છે એટલે એને શ્રમણ સમવાન મહાવીરસ્વામીના કેવલિ-જીવન જેટલા પ્રાચીન મણી શકીએ.

જેમ કવલાહારના અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એમ ચાર પ્રકાર છે અને માસ્યવાધના ‘અનિચમ, - વેષ્ટિમ, પૂરિય અને સંધાતિમ એમ ચાર પ્રકારો છે તેમ જાતજાતની વેચવાની-ખરીદવાની ચીજોના પચ્ચ ચાર પ્રકારો છે અને એનો આ લેખના શીર્ષકમાં ઉલ્લેખ કરાયો છે.

શાબ્દિક નિષ્પત્તિ—ગણિમ અને ધરિમ શબ્દની નિષ્પત્તિ ખાદિમ, સ્વાદિમ, અનિચમ, વેષ્ટિમ, પૂરિય અને સંધાતિમ એ શબ્દોની નિષ્પત્તિને સળતી આવે છે. ગણિમ અને ધરિમ એ શબ્દોમાં મૂળ ધાતુ અનુક્રમે ગ્ણ અને ધૃ છે. હમ એ પ્રત્યય લાગતાં આ શબ્દો બને છે.

અર્થ—નિસીદ્ધ (ઉ. ૧)ની સુધિમાં ‘ગણિમ’ને અંગે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—
“ગણિમં જં દુગાહ્યાણ ગણણાણ ગણિજ્જતિ તત્ર હરીતક્યાદિ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે જે બે ધર્યાદિ ગણતરીએ ગણાય તે ‘ગણિમ’ છે. જેમકે હાડે વગેરે

મણિઆદિનો અર્થ નાયાદિમ્મકહાની વૃત્તિ (પત્ર ૧૩૬ અ)માં અભયદેવસૂરિએ નીચે મુજબ સમજાવ્યો છે:

“ગણિમં—તલિકેરપૂગીફલાદિ યદ્ ગણિતં સત્ત્વં વ્યવહારે પ્રવિશતિ; ધરિમં—યત્ તુલાધૃતં સદ્ વ્યવહૃયતે; મેયં—યત્ સેતિકા પલ્યાદિના મીયતે; પારિચ્છેદં—યદ્ ગુણતઃ પરિચ્છેદતે—પરીક્ષતે વસ્તુમણ્યાદિ”

આનો અર્થ એ છે કે નાણિયે, સોપારી વગેરે ‘ગણિમ’ છે. જેનો વ્યવહાર અણતરી ઉપર અવલંબે છે તે ‘ગણિમ’ છે. જેનો વ્યવહાર તાંબવામાં તોળાને કરાય છે તે ‘ધરિમ’ છે. જે સેતિકા, પદ્ય વગેરે દ્વારા મપાય છે તે ‘મેય’ છે. જેની ગુણ દ્વારા પરીક્ષા કરાય છે તે ‘પારિચ્છેદ’ છે. વસ્તુ, મણિ વગેરે પારિચ્છેદ છે.

આ સંબંધમાં અર્થદીપિકા (પત્ર ૧૦૦ અ)માં જે નીચે મુજબનું અવતરણ છે તે વિશેષ પ્રકાશ પાડે છે:—

“ગણિમં જાઈફલફોપ્પલાઈ ધરિમં તુ કુંકુમગુડાઈ ।

મેજ્જં ચોપ્પલોણાઈ રચણવત્થાઈ પરિચ્છેજ્જં ॥”

૧ આ ચાર શબ્દોનો અર્થ ધર્યાદિનો વિચાર મેં “અનિચમ, વેષ્ટિમ, પૂરિય અ સંધાતિમ” એ નામના મારા લેખમાં કર્યો છે. જુઓ જૈન સત્ય પ્રકાશ (વ. ૧૨, અ. ૧૨

આનો ભાવાર્થ એ છે કે જ્યારે, ફેફસ (સોપારી) વગેરે ‘મણિમ’ છે. કેસર, જોળ વગેરે ‘ધરિમ’ છે. ઘી તેલ વગેરે પદાર્થ જેને અહીં ચોખ્ખું કહેવા છે તે અને મીઠું વગેરે ‘મેય’ છે. રત્ન, વસ્ત્ર વગેરે ‘પરિચ્છેદ’ છે. અહીં સુરતમાં મીઠું વજન પર અપાય છે એટલે આ શહેરની અપેક્ષાએ એ ‘ધરિમ’ ગણાય, પણ મુંબઈમાં એ ટીપરી, પાક્કી એમ માપ પર અપાય છે એટલે એ શહેરની અપેક્ષાએ એ ‘મેય’ ગણાય. મુંબઈ જેવા શહેરને ઉદ્દેશીને ઉપયુક્ત ગાથામાં મીઠાને ‘મેય’ ગણ્યું હોવું જોઈએ. સુરતમાં તેલ માપથી અપાય છે અને અન્યત્ર પણ તેમ થતું હશે એમ ‘મણુનુ માપ’ એ અર્થ દર્શાવનાર ‘મણીકો’ શબ્દ ઉપરથી જાણી શકાય છે. આથી ચોખ્ખો મેય તરીકેનો નિર્દેશ સમુચિત છે. હવે પણ મેય છે. એ પણ માપીને અપાય છે.

અણુઓગદારના ૧૯મા મુત્તમાં, ‘સત્યવાહ’ શબ્દ વપરાયો છે. એને માટે સંસ્કૃતમાં ‘સાર્થવાહ’^૧ શબ્દ છે. ‘સત્યવાહ’નું સ્વરૂપ અણુઓગદાર ચુલિકા (પૃ. ૧૧)માં નીચે મુજબ આલેખાયું છે:—

“રાયાણુણાત્તો ચતુર્વિહં દવિણજાયં ગણિમધરિમમેજ્જપારિચ્છેજ્જં ઘેતું લામત્થી વિસયંતરગામી સત્થવાહો ”

અર્થાત્ રાજની રજા મેળવી મણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ એમ ચાર પ્રકારના દ્રવ્યના સમૂહને લઈને લામ મેળવવાના ધરાદે દેશાંતર જનારો તે ‘સાર્થવાહ’ છે. આ ભાવાર્થ તેમજ એને લગતી વિશેષ હકીકત હરિભદ્રસૂત્રિએ અણુઓગદારની વૃત્તિ (પત્ર ૧૬)માં નીચે મુજબનાં બે પદો અવતરણરૂપે રજૂ કરી વ્યક્ત કર્યાં છે:—

“ગણિમં ધરિમં મેજ્જં પારિચ્છેજ્જં વ દવ્વજાયં તુ ।

ઘેતૂણ લામટ્ટી વચ્છઈ જો અન્નદેસં તુ ॥

નિવવહુમઓ પસિદ્ધો દીણાણાહાણ વચ્છલો પંયે ।

સો સત્થવાહ નામં ઘણો વ્વ લોણ સમુવ્વહતિ ॥ ”

આ બે પદો, નહિ જેવા પાઠભેદપૂર્વક સલયામરિસૂત્રિએ જીવાણુવાણિગમની વૃત્તિ (પત્ર ૨૮૦અ)માં તેમજ ‘મલધારા’ હેમચન્દ્રસૂત્રિએ અણુઓગદારની વૃત્તિ (પત્ર ૨૩આ)માં આપ્યાં છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે મણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદરૂપ દ્રવ્યના સમૂહને લઈને જે લાભાર્થી અન્ય દેશમાં જાય છે અને જે રાજનો ખૂબ માનીતો છે, જે પ્રસિદ્ધ છે, જે દીન અને અનાથનું માર્ગમાં વત્સલતાપૂર્વક રક્ષણ કરે છે તે રક્ષક સાર્થવાહની જેમ લોકમાં ‘સત્યવાહ’ એવું નામ ફારણુ કરે છે.

મણિમ ઇત્યાદિ વિષે તેમજ સાર્થવાહને અંગે ઇશાગરૂપે આટલું કથન કરી આ લઘુ લેખ પૂર્ણ કરાય છે.

ગોપીપુરા, સુરત, તા. ૧-૬-૪૭

૧ સાર્થને—સયવારને લઈ જાય—દોરે તે ‘સાર્થવાહ’. એને શુજરાતીમાં ‘વણુગરો’ કહે છે.

૨ આનો જે અધિકાર આવસરસયચુલિકા (પૂર્વભાગ પત્ર ૧૩૧-૧૩૨)માં છે એથી કોઈ વિશેષ ગ્રાંથીન જાણવાજોવામાં નથી.

જૈન દર્શનનો સમન્વયવાદ*

અનુવાદક—શ્રીયુત પં. અ. બાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

ખ્રિસ્તાબ્દ પૂર્વની છઠી અને પાંચથી શતાબ્દીમાં બિહારે જે લોકોત્તર વિભૂતિઓને જન્મ આપ્યો, જેમણે વિચાર-સંસારમાં ક્રાંતિ મચાવી દીધીઃ એક તરફ વૈશાલીના વર્દમાન મહાવીરે જૈનધર્મની સ્થાપના કરી, અને બીજી તરફ કપિલ વસ્તુના સિદ્ધાર્થ ગાતમે તે મહાન બુદ્ધ ધર્મને જન્મ આપ્યો, જેમનાં કિરણો બિહારના વિહારેથી ફૂટીને વિશ્વ-ભ્રમરૂપના સુદૂરતમ ક્ષિતિજ સુધી ફેલાઈ ગયાં, જે કે બિહારને આ બંને ધર્મના ઉદ્ભવ-સ્થાન ધરાવતું ગૌરવ પ્રાપ્ત છે, તથાપિ આશ્ચર્ય એ છે કે આજ બંને પોતાના ઉદ્ભવ સ્થાનથી નિર્વાસિતપ્રાય બની ચૂક્યા છે.

અવતરણ—જૈનોની માન્યતા અનુસાર જૈનધર્મ શાશ્વત છે, અને કલ્પ-કલ્પમાં ‘તીર્થ’-કરો’ દ્વારા આનો પ્રચાર અને પ્રસાર ચતો રહ્યો છે વર્તમાન કલ્પમાં પ્રથમ તીર્થ’કર હતા ઋષભદેવ. અને ઋષભદેવની પછી ક્રમથી ચોવીસમા તીર્થ’કર થયા વર્દમાન મહાવીર, જેમનો જન્મ વિક્રમની છઠી શતાબ્દિ પૂર્વે પટનાથી લગભગ ૨૭ માઈલ ઉત્તરમાં વૈશાલી (વર્તમાન ‘મસાહ’-મુજફ્ફરપુર)ના ક્ષત્રિયકુળમાં થયો હતો. પિતાનું નામ હતું સિદ્ધાર્થ અને માતાનું નામ હતું ત્રિશલા.

ત્રીશ વર્ષની અવસ્થામાં ગૃહસ્થ મહાવીરને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તે પછી બાર વર્ષો પછી તેમને કૈવલ્ય (સંજોષિ) ઉપલબ્ધ થયું. તે પછી અને બેતાલીસ વર્ષો સુધી પ્રચારકાર્ય કરવા પછી ૪૮૦ વિક્રમ પૂર્ણા તેમણે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું.

ધ્યાન દેવા લાયક વાત છે કે પાંચમી છઠી વિં. પૂ. શતાબ્દિઓમાં બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મોદ્ધારા જે મહાન ક્રાંતિ ઘટી તેના મૂળમાં બે ક્ષત્રિયકુળો હતા. આ ઘટના બ્રાહ્મણ-પ્રધાન બ્રાહ્મણ ધર્મપ્રતિ તે યુગના વિપ્લવની પ્રતીક છે. બૌદ્ધ અને જૈનધર્મ પૂર્વકાલોન યામપ્રધાન બ્રાહ્મણ ધર્મની વિરુદ્ધ એક પ્રતિક્રિયા રૂપ હતા. આ પ્રતિક્રિયાનું પૂર્વરૂપ આપણે ઉપનિષદોના સૂક્ષ્મ અલંકારથી જ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

ઉપનિષદોના અધ્યયનથી એ જ અનુમાન થાય છે કે તે સમયે અધ્યાત્મવિદ્યાના ક્ષેત્રમાં ક્ષત્રિયોની પ્રધાનતા સ્થાપિત થઈ ચૂકી હતી. તેમાં પચીસો એવાં પ્રમાણે મળે છે કે જેનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ‘કાશી’ અને ‘વિદેહ’ અધ્યાત્મવિદ્યાનાં બે પ્રધાન ક્ષેત્રો હતાં, અને આ ક્ષેત્રોના રાજા — ‘અજિતકેતુ’ અને ‘જનક’ હતા. મોટા વિદ્વાન અને વિદ્વાનોના પ્રેમી હતા. તથા એમની રાજસભામાં કુરુ, પંચાલ, ગર્ય, અંગ આદિ દેશોના ઉદ્ભટ શાસ્ત્રીઓ એવાં તાર્કિક વિદ્વાનો આવતા, સામ્રાજ્ય કરી પોતાની પ્રતિભાનો સ્વત્ત્વ દેખાડીને પુરસ્કાર મેળવતા.

જે પ્રકારે બ્રાહ્મણ-અન્યથા બ્રાહ્મણ ધર્મ, ઉપનિષદીય બ્રાહ્મણ ધર્મ તથા જૈન બૌદ્ધ ધર્મોના ક્રમિક વિદ્યાર્ણમાં ક્ષત્રિયોની ઉત્તરોત્તર પ્રધાનતાનાં લક્ષણ મળે છે, તે જ પ્રકારે તેમાં આપણે સિદ્ધાન્તોની અધિભારિત સૂક્ષ્મરૂપતાનો પરિચય મેળવીએ છીએ. બ્રાહ્મણ મંથોનો તે ક્રમ—પ્રધાન સ્થૂળ માધ્યમ, જે ઉપનિષદોના જ્ઞાનપ્રધાન અલંકાર અને આત્મવાદમાં સૂક્ષ્મ થઈ ચૂક્યો હતો તે બૌદ્ધોના શૂન્યવાદમાં સૂક્ષ્મતાની ચરમ સીમાએ પહોંચી ગયો.

* ‘જયન્તી-સ્મારક-ગ્રંથ’માં પ્રકાશિત લેખ. હિન્દીમાં મૂળ લેખક—પ્રો. ધર્મે બ્રહ્મચારી શાસ્ત્રી, એમ. એ. (ત્રિતય); પટના કોલેજ.

દાર્શનિક વિચારોના અઃ કમિક ઇતિહાસમાં જૈનધર્મને એક પોતાનું મહત્વ છે, પોતાની એક વિશેષતા છે. જૈન ધર્મે ઉપનિષદીય સત્તાત્મક બ્રહ્મવાદ તથા બૌદ્ધીય અસત્તાત્મક ક્ષણિકવાદ યા શૂન્યવાદની સન્મુખ એક મધ્યમમાર્ગ (Via media) પ્રસ્તુત કરવાની ચેષ્ટા કરી. જૈનધર્મને આ સમન્વયવાદ કેટલીયે દષ્ટિઓથી સ્પષ્ટ કરી શકાય છે.

[ક] અનૈકાન્તવાદ — મહાવીરે જ્યારે પોતાની આન્તર્દષ્ટિઓ દોડાવી, ત્યારે જોયું કે ઉપનિષદો અને બૌદ્ધોના વિચાર પરસ્પર વિરોધી ધ્રુવો પર હતા. ઉપનિષદો અયમાત્મા બ્રહ્મ અથવા સર્વે સ્વદિવંદ બ્રહ્મ જેવાં મહાવાક્યો દ્વારા એ પ્રમાણિત કરતા હતા કે આખું વિશ્વ બ્રહ્મરૂપમાં 'સત્' છે—તેની સત્તા અસંદિગ્ધ છે. નામરૂપોમાં નાવાત્વ બદલે અસત્ય હોય (નેહ નાનાસ્તિ કિચ્છન); કિન્તુ બ્રહ્મની સત્તા નિર્વિવાદ છે. બીજી તરફ બૌદ્ધ દર્શનના બાવનાચતુષ્ટયે ઘોષિત કરી રાખ્યું હતું કે—

- ૧ સર્વે ક્ષણિકમ્ ।
- ૨ સર્વે દુઃખમ્ ।
- ૩ સર્વે સ્વલક્ષણમ્ ।
- ૪ સર્વે શૂન્યમ્ ।

તાત્પર્ય એ કે સત્તા સત્ય નથી, ક્ષણિકતા જ સત્ય છે. પલ પલ પર પલટાનારાં નામરૂપો, સંસારની પાછળ અથવા આધારભૂત કોઈ પડદાનશીન સત્તાની કલ્પના, બૌદ્ધોની અનુસારે, યુક્તિ સંગત નથી.

એવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં જૈનોએ અનેનું ખંડન પણ કયું અને મંડન પણ કયું. બૌદ્ધોની વિરુદ્ધ આ પ્રબલ તર્ક રજૂ કરવામાં આવ્યો, કે જો ક ૧, ક ૨, ક ૩, ક ૪ ની સત્તા અને એકત્વનાં સાધક ક નથી; જો બાલક રામ, યુવાન રામ, અને વૃદ્ધ રામ એક બીજાથી જુદાં છે, તો પછી એક જ મનુષ્યની બિન્ન મિત્રિ અવસ્થાઓમાં કરાચેલાં એક જ મનુષ્યનાં પાપ — પુણ્યની કમિકતા અને ફેંસલો કેવી રીતે થઈ શકે? ક ૧નાં કર્મોનો ભાગી ક ૪ કેમ કરીને થઈ શકે? વાસ્તવમાં ક્ષણિકવાદ અને કર્મસિદ્ધાંત બંને મેળવગરનાં બને છે. ન ક્ષણિકવાદનો માનનારો કર્મસિદ્ધાંતને નભાવી શકે તેમ છે અને ન કર્મ સિદ્ધાન્તવાદી ક્ષણિકવાદને નભાવી શકે તેમ છે. મહાસાહસિક^૧ બૌદ્ધ ધર્મની આ અસંમતિ અપરિહાર્ય છે.

“દુહું કિમિ રૂક સંગ હોંહિ સુઆલ્હ ! !
હંસવિ ઠઠાઈ ફુલાઈવિ ગાલ્હ ! !

ઉપનિષદોએ પણ જે બ્રહ્મની એકાન્ત, અબ્યય સત્યતાનું પ્રતિપાદન કયું છે તે અસંમત છે. કેમકે સંસારમાં બધા પદાર્થો ઉત્પન્ન અને વિનષ્ટ થાય છે. ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો આજ ક્રમ સનાતન છે. ઉત્પાદ અને વ્યયના આ ધ્રુવ ક્રમનું જ નામ સત્તા છે. કોઈ પણ પદર્થને આપણે

—૧ કૃતપ્રણાશાકૃતકર્મભોગભવપ્રમોક્ષસ્મૃતિમજ્જદોષાન્ ।

उपेक्ष्य साक्षात् क्षणभङ्गमिच्छन्नहो महासाहसिकः परोऽसौ ॥

—સર્વદર્શનસંગ્રહ.

એકાન્ત સત્ય (absolute) કહી ન શકીએ. માન્યું કે ધ્વજ એકાન્ત સત્ય છે, ઘટ મિથ્યા છે— સત્યાભાસ છે. ઘટ પશુ તત્ત્વતઃ ધ્વજ જ છે. દિવુ જો આ ભાવના તર્કરૂપ (syllogism) માં રાખવામાં આવે તો આમ થશે —

આ ઘટ (તત્ત્વતઃ) ધ્વજ છે.

આ ઘટ (આભાસતઃ) ધ્વજ નથી.

તેથી આ ઘટ ધ્વજ છે અને નથી પણ. પરંતુ એવું વાક્ય વ્યાધાતનિયમ (Law of Contradiction) ના અનુસારે અશ્લિષ્ટ છે.

‘પદ્ધર્શનસમુચ્ચય’ ૩ ની ટીકામાં એકાન્ત સત્તા અથવા નિત્યતાનું ખંડન કરતાં મણિમદ્રસૂરિએ લખ્યું છે કે:—“કાઠ વસ્તુ એકાન્ત નિત્ય બની શકતી નથી, કેમકે ‘વસ્તુ’ નું લક્ષણ છે અર્થક્રિયાકારિત્વ અને ક્રિયાકારિત્વ નો અર્થ જ છે અતિશીલતા અને ક્રમિકતા; પરંતુ જે નિત્ય છે તે શાશ્વત છે, અક્રમ અને એકરૂપ છે. તેથી જો વસ્તુ નિત્ય છે તો તેમાં ક્રમિકતા નથી અને ક્રમિકતા ન હોય તો અર્થક્રિયાકારિત્વ નથી. અને અર્થક્રિયાકારિત્વ નથી તો કાઠ વસ્તુ જ નથી.” તાત્પર્ય એ છે કે જે નિત્ય છે તે વસ્તુ નથી અને જે વસ્તુ છે તે નિત્ય નથી. ૪ તે જ પ્રકારે સામાન્ય અને વિશેષમાં પણ વ્યાધાત છે. બસા, કાઠ પણ ગોત્રવિરહિત ઝાવ્યકિત અથવા ગોવ્યકિતવિચ્છિન્ન ગોત્રનું ઉપપાદન કરી શકે છે? કદી નહીં. હરેક વિશિષ્ટ ગાય પોતાની ગોત્ર જાતિની પ્રતિનિધિ છે. અને હરેક ગોત્ર જાતિની કલ્પના વિશિષ્ટ ગાયથી અનિવાર્યરૂપે સંસ્પૃષ્ટ છે. અતઃ એક માત્ર સામાન્ય યા એક માત્ર વિશેષની ભાવના અધગણ્યતા છે. ૫

તેથી જોનાએ કહ્યું કે આ સમસ્યાની સૂઝ ત્યારે જ થશે જ્યારે અમે પ્રત્યેક વસ્તુને “છે” અને “નથી” બંને કોટિઓમાં રાખીએ; એકાન્ત “હા” અથવા એકાન્ત “ના” ન માનીને પ્રત્યેકને “અનેકાન્ત” રૂપે “હા” અને “ના” બંનેય માનીએ.

૨. પુલ્કના કરે.—ઘટોડસ્તીતિ ન વક્તવ્યં સન્નેવ હિ યતો ઘટઃ ।

નાસ્તીત્યપિ ન વક્તવ્યં વિરોધાત્ સદ્સત્ત્વયોઃ ॥

૩. રચયિતા—હરિમદ્રસૂરિ અને ટીકાકાર મણિમદ્રસૂરિ.

૪. તથાહિ વસ્તુનસ્તાવદર્થક્રિયાકારિત્વં લક્ષણમ્ તન્નિત્યૈકાન્તે ન ઘટતે ।
અપ્રચ્યુતાનુત્પન્ન સ્થિરૈકેરુપો હિ નિત્યઃ ।-

૫. ન હિ કચિત્ કદાચિત્ કિન્ચિત્ સામાન્યં વિશેષ-વિનાકૃતમનુભૂયતે,
વિશેષો વા તદ્વિનાકૃતઃ । કેવલં દુર્ગંથવલ-
પ્રભાવિતપ્રબલમતિથ્યામોહાદેકમપલળ્યાન્યતરદ્ વ્યવસ્થાપયન્તિ કુમતયઃ ।
સોડ્યમન્થગજન્યાય. ।

નિવિશેષં હિ સામાન્યં ભવેત્ સ્વરચિષાણવત્ ।

સામાન્યરહિતત્વેન વિશેષાસ્તદ્વદેવ હિ ॥

—પદ્ધર્શનસમુચ્ચય અને ટીકા.

આ ઘટ છે પરંતુ પટ નથી. ૬ અર્થાત્ દષ્ટિભેદથી ઘટ છે પણ ખરો, અને નથી પણ ખરો. એક ખીજું નિદર્શન “આધનાનો હાથી,” વાગી કિવદંતી (જેનું અમે અંધગણ્યતા નામ આપ્યું છે, તે) દ્વારા હર્ષ શકાય છે. એક જ હાથી એક આધના સાટે મુંઠ માબર જેવી, પૂંછડી લાકડી જેવી અને ત્રીજાને માટે કાન પાપડની સમાન લાગે છે.

સાચું પૂછો તો હાથી માબર જેવો, લાકડી જેવો, પાપડ જેવો છે ખરો અને નથીયે ખરો. વિશ્લેષણાત્મક દષ્ટિએ તો છે, પરંતુ સંશ્લેષણાત્મક દષ્ટિએ નથી.

જૈનોએ કહ્યું છે કે વેદાન્તીઓનું ‘સત્ય’ અને બૌદ્ધોનું ‘શૂન્ય’ બંનેય અન્ધોનો હાથી છે. જરૂર છે વ્યાપક અને ઉદાર દષ્ટિની—અનેકાન્તવાદની, જેમાં એક નહીં, અનેકાનેક દષ્ટિકોણોને અવકાશ છે.

દષ્ટિકોણોનું પારિભાષિક નામ જૈનોએ ‘નય’ દીધું છે અને વેદાન્ત તથા બૌદ્ધને ‘નયાભાસ’ કહીને તેની ઉપેક્ષા કરી છે. ‘નૈમગનય’ ‘સગ્રહનય,’ ‘વ્યવહારનય,’ ‘પર્યાય નય’ આદિ નામોની કલ્પના કરવામાં આવી અને આને નયાભાસોના ઉપભેદ માનીને તત્કાલીન પ્રચલિત ચતુર્માતાન્તરોની અપૂર્ણતા અને એકાગિતા સિદ્ધ કરવામાં આવી.

[સ્ર] સ્પષ્ટાદ્વાદ—તર્કના ક્ષેત્રમાં વિકસિત આ ‘નયવાદ’ ને સ્પષ્ટાદ્વાદનું નામ દેવામાં આવ્યું, કેમકે જ્યારે આપણે કોઈ પણ પદાર્થને નિશ્ચિત રૂપે સત્ય અથવા અસત્ય, ‘હા’ અથવા ‘નહી’ નથી કહી શકતા, તો પછી એક જ સતિ છે—‘શાયદ’—‘કદાચિત્’ (સ્યાત્). ધકો કદાચિત્ છે પણ અને કદાચિત્ નથી પણ. ‘કદાચિત્ છે પણ’ અને ‘કદાચિત્ નથી પણ’—એ બંને શબ્દો અનિર્વચનીય છે ઇલાદિ. તાત્પર્ય એ કે કોઈ પણ પદાર્થના સ્વભાવમાં ઓછામાં ઓછી સાત પ્રકારની ‘ભંગીઓ’થી આપણે વિચાર પ્રગટ કરી શકાય છે.

૧ કદાચિત્ હોય.

૨ કદાચિત્ ન હોય.

૩ કદાચિત્ હોય પણ અને નયે હોય.

૪ કદાચિત્ અવકાશવ્ય હોય.

૫ કદાચિત્ હોય પણ, અવકાશવ્ય પણ હોય.

૬ કદાચિત્ ન પણ હોય, અવકાશવ્ય પણ હોય.

૬. સર્વમાસ્તે સ્વરૂપેણ પરરૂપેણ નાસ્તિ ચ ॥

—સર્વદર્શનસમુચ્ચય ॥

૭. ક્ષિ વસ્ત્વસ્તીત્યાદિ પર્યવુચોરો કથન્નિદસ્તીત્યાદિપ્રતિવચનસમ્ભવે તે વાદિનઃ સર્વે નિર્વિણ્ણાઃ ।

—સર્વદર્શનસંગ્રહ

૮. શું કોઈ કમર વપો પછી ચંકરાચાર્યે પારમાર્થિક, વ્યવહારિક અને પ્રાતિ-ભાસિક સત્તાઓની કલ્પના કરી, ત્યારે તેમની આ કલ્પનામાં આપણે તીર્થ કર મહાતીરનું અણ નદિ સ્ત્રીકારીએ ? સંભવ છે કે ચંકર વેદાંતે આ ત્રિકોટિક સત્તાની ‘મૂળ જૈનો પાસેથી જ લીધી હોય.

૭ કદાચિત્ હોય પણ, નયે હોય, અવકતઅ પણ હોય

[ગ] અજ્ઞાનવાદ—આ સ્યાદાદતું અનિવાર્ય પરિણામ થયું અજ્ઞાનવાદ (Scep-
ticism). અજ્ઞાન, ન કે જ્ઞાન, મોક્ષનું સાધન સમજવામાં આવ્યું. અને આ અજ્ઞાનવાદની
સખતભગીઓ અને નવ તત્ત્વોની^{૧૦} મદદથી ૬૭ અપવાદ માનવામાં આવ્યા. આ સંખ્યાની
વ્યાખ્યા આ પ્રકારે થશે—સખત ભંભોઓની દૃષ્ટિથી નવતત્ત્વોમાં પ્રત્યેકના હિસાબથી સાત
ભેદ થશે;—હિદાહરણતઃ જીવના હિસાબથી —

જીવ

સત્ત્વ	અસત્ત્વ	સદસત્ત્વ	અવાચ્યત્વ	સદ્વાચ્યત્વ	અસદ્વાચ્યત્વ	સદસદ્વાચ્યત્વ
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭

આ ક્રમથી પ્રકારતઃ નવ તત્ત્વોના હિસાબથી $૮ \times ૭ = ૬૩$ ઉપભેદ થયા. પરંતુ સત્ત્વ,
અસત્ત્વ, સદસત્ત્વ, અને અવાચ્યત્વ — આ ચાર દૃષ્ટિઓથી નવ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિનો ખ્યાલ
કરતાં ચાર વધુ ઉપભેદો થયા. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદનાં $૬૩ + ૪ = ૬૭$ ઉપભેદો થયા.^{૧૧}

૯. અત્ર સર્વત્ર સત્ત્વમજ્જિનયાચ્યં ન્યાયમવતારયન્તિ જૈનાઃ, સ્યાદસ્તિ,
સ્યાન્નાસ્તિ, સ્યાદસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ, સ્યાદ્વક્તવ્ય, સ્યાદસ્તિ ચાવક્તવ્ય, સ્યાન્નાસ્તિ
ચાવક્તવ્ય, સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચાવક્તવ્ય इति —સર્વદર્શનસંગ્રહ

૧૦ પ્રાયઃ જૈનીઓની માન્યતા અનુસાર તત્ત્વોની સંખ્યા નવ છે: જીવ, અજીવ,
પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ —

જીવોજીવૌ તથા પુણ્યપાપમાસ્રવસંવરૌ ।

બન્ધશ્ચ નિર્જરા મોક્ષઃ નવતત્ત્વાનિ તન્મતે ॥ —ષટ્ત્વદર્શનસમુદાય

૧૧ Thus we have these seven schools under the first 'princi-
ple' and extending the same classification to each of the other
eight 'principles' we have nine times seven, i. e., sixty three
schools. These refer to the nature of the nine 'principles' seve-
rally, but as for their origin in general four other schools are
possible, viz., sattva, asattva, sadasattva, and avachyatva—the
other three forms of the seven possible variations are not used
in this case as they are used only in respect of the several
parts of a thing only after its origin has taken place which is
not the case here. The last four added to the previous sixty-
three give us sixty-seven schools under Ajnanavada.

—School and sects in Jain Literature—Amulyachandra sen,
page 36.

ઉપરિવર્ણિત 'સ્વાદ્વાદ' અથવા 'અજ્ઞાનવાદ' ની સપાટીમાં પણ જૈનીઓની સમન્વય ભાવના જ કામ કરે છે. 'આ પણ ઠીક' - 'તે પણ ઠીક' એવી મનોવૃત્તિ જૈન દર્શનના પ્રાયઃ પ્રત્યેક અગમાં પરિવક્ષિત છે. સમન્વયવાદીને અજ્ઞાનવાદી હોવાની પ્રવૃત્તિ પણ સ્વાભાવિક જ છે; ક્રમકે સમન્વયવાદીનો પોતાનો વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્ત પ્રાયઃ નથી હોતો, અને વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્તના અભાવનું જ તો કદુતર નામ છે 'અજ્ઞાન.' સમન્વયવાદ આરંભમાં ડુબિયકર બલે હોય, પરંતુ કાલક્રમથી તેનો હાસ અનિવાર્ય છે. તેમાં તે વ્યક્તિત્વ, તે પ્રેરણા (drive) ની કમી-ઓછાશ થયા કરે છે, જે કોઈ પણ સિદ્ધાન્તની શક્તિને સંઘર્ષ-પ્રતિસંઘર્ષદ્વારા અક્ષુણ્ણ રાખે. એવી દશામાં જો બૌદ્ધ મતે કાલક્રમથી જૈન મતને હોડમાં હરાવી દીધો તો આશ્ચર્યની કોઈ વાત નથી. જૈનમતની 'બલમનસાધ' જ તેમના પરાજયની કારણ બની. આજે જૈન મતાનુયાયીઓ અધિકાધિક ભગભગ અભિ-યાર લાખ જ છે. તે પણ કેવળ ભારતમાં જ અને ભારતમાં પણ શ્વેતાંબર મુખ્યતઃ શુભ્ર-રાત તથા પશ્ચિમી રાજસ્થાન તથા દિગંબર મુખ્યતઃ દક્ષિણમાં છે.

[છ] કર્મસિદ્ધાન્ત—હિન્દુ, બૌદ્ધ અને જૈન એ ત્રણેના કર્મ સિદ્ધાન્તો લગભગ સમાન જ છે. પ્રત્યેકે કંઈકે પારિભાષિક સંજ્ઞાના સમાવેશ દ્વારા વિશિષ્ટરૂપ આપવાની ચેષ્ટા કરી છે. જૈનોની માન્યતા અનુસાર જીવ નિર્મલતઃ અનન્ત દર્શન, અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત સુખ અને અનન્ત વીર્યનો ભાગી છે, કિન્તુ કર્મના પરમાણુઓ જીવની કષાયી વાસનાઓ સાથે મળીને અને તેની સાથે ચોંટી બંધ, જીવમાં આવી પ્રવેશે છે (આસ્રવંતિ). આ આવીને પેસવાના કર્મને (આસ્રવ) આસ્રવ કહે છે. પરંતુ આપણામાં જે સવર (અર્થાત્ તપ અને સમ્યચિત્તતા) છે (જેની વિરતૂત વ્યાખ્યાઓ જૈન મતમાં કરવામાં આવી છે.) તે આ આસ્રવને ઢાંકો દેવાની ચેષ્ટા કરે છે. (સવૃણોત્તીતિ સવરઃ). પરિણામ થાય છે 'નિર્જર' અર્જત કર્મોનો ક્ષય અને ફલતઃ મોક્ષ. ૧૨

આ કર્મસિદ્ધાન્તમાં જૈનોએ જ્ઞાનપર એટલું ધ્યાન નથી આપ્યું જેટલું ચારિત્ર પર -જીવનના વ્યાવહારિક નિયમો પર આપ્યું છે. સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિત્ર તુ 'રત્નત્રય' મોક્ષનું સાધન યતાવયામાં આવ્યું છે. ૧૩ આને આપણે જૈનોનો 'વ્યવહારવાદ' (pragmatism) પણ કહી શકીએ. વ્યવહારવાદ અને સમન્વયવાદ પ્રાયઃ સાથોસાથે જ ચાલે છે. સમન્વયવાદીનું એ ધ્યાન હંમેશાં રહેશે કે તે લોકસમૂહી બને-લોકવ્યવહારનો વિરોધ તીવ્રરૂપે કરવો તેને નથી રુચતો. જૈનોએ ચારિત્રના જે નિયમો નિર્ધારિત કર્યા છે તેમાં અને પાત મલ્લ ચોચદર્શનના સાધનોમાં કયાંક કયાંક બહુ સમાનતા છે. ઉદાહરણતઃ—અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, ષડ્ઞયર્થ અને અપરિગ્રહ-જે પચક્રાટિક 'ધર્મ' યોગદર્શને બતાવ્યા છે, તેને જૈનમતે તેવા જ લઈ લીધા છે. અને તેમાં સમિતિ, શુભિ, ધર્મ, પરિપક્વજય, અનુપ્રેક્ષા આદિ અનેકાનેક ચારિત્રનાં અંગો જોડી દીધાં છે. અહિંસાને તો અત્યધિક પ્રધાનતા આપી દેવામાં આવી છે. પશુ-મલિ-પ્રધાન બ્રાહ્મણીય

૧૨. અમિતવર્કમાસાવાન્નિર્જરાદ્દેતુસાનિવ્યેનાર્જિતસ્ય કર્મણો નિરસનાદાત્યન્તિ-

કર્મમોક્ષણં મોક્ષઃ ।

—સર્વદર્શનસંગ્રહ

૧૩. સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ

—સર્વદર્શનસંગ્રહ

યામવાદથી ઉચકાઈ ગયેલી ભારતીય જનતાને જૈનો અને બૌદ્ધોનો અહિંસા સિદ્ધાંત ખૂબ રુચ્યો.

[હ] અનીશ્વરવાદ અને તીર્થંકરવાદ—જૈનોના વ્યવહારવાદ (pragmatism) નો પરિચય તેમની દ્વારા સ્વીકૃત પ્રમાણોથી પણ મળે છે. તેઓ મુખ્ય પ્રત્યક્ષ અને બૌદ્ધુતઃ અનુમાન—બે જ પ્રમાણો સ્વીકારે છે. પ્રત્યક્ષમાં પણ તેઓ નિર્વિકલ્પ પ્રત્યક્ષને નથી માનતા. આ બધી વાતો એ સિદ્ધ કરે છે કે જૈનોનો—દષ્ટિકોણ મુખ્યતઃ વ્યવહાર-વાદી રહ્યો છે.

ઉપરની પંક્તિઓમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે વેદો અને ધ્રાવ્યજ્ઞ ગ્રંથોની સ્થૂળ બહુદેવભાવના ક્રમશઃ ઉપનિષદોના સૂક્ષ્મ બ્રહ્મવાદથી છણાઈને બૌદ્ધોના શૂન્યવાદની તરફ અગ્રેસર બની. ઉપનિષદકાર અને બૌદ્ધ-જૈન કાળની વચમાં ૫૬ દર્શનોની પણ કલ્પના થઈ ચૂકી હતી. તેમાં સાંખ્યયોગને આપણે અનીશ્વરવાદી કહી શકીએ. સાંખ્ય દર્શનમાં સૃષ્ટિકર્તા-હર્તા ઈશ્વરની આવશ્યકતા નથી અને યોગે પણ સાંખ્યની ‘પુરુષ’ ભાવનાને અપનાવીને ‘પુરુષ વિશેષ’ને જ ઈશ્વરની ઉપાધિ આપી.^{૧૪} આ પ્રમાણોથી ક્રમમાં ક્રમ એટલું સિદ્ધ છે કે વૈદિક હિન્દુ દર્શનોમાં પહેલેથી નિરીશ્વરવાદની વિચારધારા પ્રવાહિત થઈ ચૂકી હતી. તેથી એ કહેવું યા સમજવું કે બૌદ્ધો યા જૈનોથી નાસ્તિકતા યા નિરીશ્વરવાદનો પ્રવાહ ચાલ્યો એ બ્રાન્ત છે. જે જનતામાં નિરીશ્વરવાદની લહેર પહેલેથી જ ન ફેલાઈ હોત તો બૌદ્ધ-જૈન નિરીશ્વર-ભાવનાને પ્રોત્સાહન જ ન નબળું હોત.

જૈનોની માન્યતા અનુસાર કર્મસિદ્ધાંત અને પ્રાકૃતિક તથા સદાચાર સંબંધી નિયમોથી જ અતિરિક્ત એક ચેતન પૌરુષેય ઈશ્વરની કલ્પના અભાવશ્યક છે જે આપ કહો કે પ્રત્યેક કાર્યને માટે એક કારણ છે, તે જ પ્રકારે સૃષ્ટિપી કાર્યને માટે ઈશ્વરપી કારણની આવશ્યકતા છે. તો એનો જવાબ મળશે કે ચેતન જ શા માટે, અચેતન જ કારણ કેમ ન મનાવ ? ઠીક, જે ચેતનને કારણ માનવામાં આવે તો પ્રશ્ન થશે કે, તે અશરીર છે કે મશરીર ? જે અશરીર કારણ કંઈ કરી શકે છે, તો અશરીર કુંબકાર ઘટ કેમ નથી બનાવી લેતો ? છતાં આખરે ઈશ્વરે સૃષ્ટિ કેમ રચી ? મનની મોજથી કે કર્મસિદ્ધાંતથી નાસીપાસ થઈને ? જે મનની મોજથી કહેશે તો ઈશ્વરનિરકુશ થયો. જે કાર્ય, કારણ અથવા કર્મ અને તેના ભોગથી નાસીપાસ થઈને કહેશે તો તે પરવશ અને પરતંત્ર થયો. અતઃ ચેતન સૃષ્ટિકર્તા ઈશ્વરની સિદ્ધિ આવશ્યક છે. ઈશ્વર વાદના બધા ઉદ્દેશ્યોની સિદ્ધિ ‘અદ્વૈત’ (પ્રકૃતિનો જ અદલ નિયમ) ની કલ્પનાથી જ થઈ શકે છે.

પરંતુ નિરીશ્વરવાદી હોવા છતાં પણ યોગે જે રીતે ‘પુરુષ-વિશેષ’ ને ઈશ્વરના સ્થાનાપન બનાવ્યો તે જ પ્રકારે જૈનદર્શને પણ પોતાના તીર્થંકરોને ઈશ્વરના સ્થાનાપન બનાવ્યા. ઈશ્વર અથવા અવતારની પ્રતિ હિન્દુઓની જેવી ભાવના છે, જૈનોની પોતાના તીર્થંકરો પ્રતિ પણ તેવી જ ભાવના છે—‘જિનેન્દ્ર’ યા ‘અર્હન’ ને આપણે જૈનોના ઈશ્વર સમજીએ છાએ કેમકે એમને માટે ‘સર્વજ્ઞ’, ‘દેવ’, ‘પરમેશ્વર’ આદિ વિશે-

પણ પ્રયુક્ત કરવામાં આવી છે. ૧૫ અને તેમની મૂર્તિઓની પૂજા તેવી જ ભક્તિભાવ-
નાથી થાય છે, જેવી હિન્દુ દેવી-દેવતાઓની થાય છે. હિન્દુઓના ચોવીશ અવતારો અને
જૈનીઓના ચોવીશ તીર્થંકરોની કલ્પના તથા તેમની સંખ્યાને જોઈને પણ આપણે જૈની-
ઓની સમન્વયવાદી પ્રવૃત્તિનો પરિચય મેળવી શકીએ છીએ.

[જ] ઉપસંહાર—જેને અમે ઉપરની પંક્તિઓમાં સમન્વયવાદ કહ્યો છે, તે મધ્યમ
માર્ગનું આશ્રયણ મહાવીરે નિષ્પક્ષ પરીક્ષણના નામે કર્યું હતું. ષડ્દર્શનસમુચ્ચયના
આરંભમાં ‘અપરદર્શનો’ની તિરસ્કારભરી સંતોષવૃત્તિની બત્કર્તા કરતાં કહેવામાં આવ્યું કે
‘ખીજા’ દર્શનોએ પુરાણ, મનુસ્મૃતિ, વેદ અને ત્રિકૃતિસાશ્ત્રને ‘આત્માસિદ્ધ’ બતાવતાં તેને
તર્કથી પણ બતાવવામાં આવેલ છે. ૧૬ પરંતુ જૈનમતાવલંબી એ કહેશે કે તર્કની કસોટી
પર કસવાથી ભય ખાવો. જાણે એ સિદ્ધ કરી દે છે કે આપનો પક્ષ નિન્ધ છે; નહીં
તો ‘સાચમાં સાચ’ શા માટે? ખરેખર સોનાની પરીક્ષામાં કરવું કેવું? જૈન પરીક્ષણથી
અચ્છાતો નથી. પરીક્ષણ પણ નિષ્પક્ષ હોવું જોઈએ. ન તો તેને મહાવીરમાં અનુચિત
પક્ષપાત છે અને ન કપિલ આદિમાં અનુચિત દ્વેષ; ૧૭ તેને તો યુક્તિસંમત સિદ્ધાન્તોનું
આશ્રયણ કરવું છે. ‘સ્પાદાદમંજરી’ કારે પણ એ ઘોષિત કર્યું છે કે આદ્યેત માર્ગ
નિષ્પક્ષ છે. ૧૮ નિષ્પક્ષ પરીક્ષણનો આ દષ્ટિકોણ કાર્યરૂપમાં તે સમન્વયવાદ યા
મધ્યમમાર્ગ (Via media) ના રૂપમાં, પલ્લવિત થયો, જેની રૂપરેખાનું અંકન પ્રસ્તુત
નિમ્નધનો ઉદ્દેશ્ય હતું. x

૧૫. તુ—ષડ્દર્શનસમુચ્ચય—

જિનેન્દ્રો દેવતા તત્ર રાગદ્વેષવિવર્જિતઃ ।

કૃત્સ્નકર્મશ્ચયં કૃત્વા સમ્પ્રાપ્તઃ પરમં પદમ્ ॥

સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિદોષસ્ત્રૈલોક્યપૂજિતઃ ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ દેવોઽર્હન્ પરમેશ્વરઃ ॥

—સર્વદર્શનસંગ્રહ

૧૬. પુરાણં માનવો ધર્મઃ સાક્ષો વેદશ્રિક્લિષ્તમ્ ।

બ્રાહ્માસન્દ્ધાનિ ચત્વારિ ન દ્વન્તવ્યાનિ હેતુભિઃ ॥

૧૭. જૈન—

અસ્તિ વક્તવ્યતા કાચિત્. તેનેય ન વિદ્યાર્યતે ।

નિર્દોષ કાશ્ચનં ચેત્ સ્પાત્ પરીક્ષાર્થા વિમેતિ કિમ્ ॥

—ષડ્દર્શનસમુચ્ચય

૧૭. પક્ષપાન્તો ન મે વીરે ન દ્વેષઃ કપિલાદિપુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પારગ્રહઃ ॥

૧૮. અપક્ષપાતી સમયસ્તથાર્હતઃ ॥

x આ લેખમાં કેટલાક શિલાનો નવતર, ખુલાસો કરવા યોગ્ય તેમજ વિચારવા
યોગ્ય હોવા છતાં, જૈન દર્શનના સમન્વયવાદ સંબંધી એમાંની માહિતી જાણવા જેવી
લાગવાથી આ લેખ અહીં આપ્યો છે. મૂળ લેખકની સામે ‘સર્વદર્શનસંગ્રહ’ અથ
વિશેષ રૂપમાં દસો દશે એમ લેખ જોતાં લાગે છે એમાંના વિચરણીય વિદ્વાનો સંબ-
ધમાં આપણા વિદ્વાનો પ્રત્યાણેપેત લખાણ લખી મોકલે એવી અચારી વિનંતિ છે.—તંત્રી

[ટાઈટલના ખીજા પાનાનું અનુસંધાન]

કાલિઈ જિજ્ઞુવર હૂંઈ અવતાર, કાલિ ચક્રવર્તિ પશુ ખાર ।
 કાલિઈ ત્રિહુ ગાજી નઉ દેહ, કાલિઈ હાથજી હુશિ છેહ ॥ ૧૬ ॥
 પચ્ચક્રખાણુ શ્રીવીરજિજ્ઞુ પાસિ, આણુંદિ ક્રીધઉં મન ઉલ્હાસિ ।
 અંગ ઉપાસકમાદિ એ ગમ, મુગધદેસ જિહાં વાણિજગામ ॥ ૧૭ ॥
 પચ્ચક્રખાણિ જે કહિ પાપ, નરગતણુઉ છઈ જે નઈ વ્યાપ ।
 રાયપસેણિ માહિ એ કર્મ, પરદેસી નઉ પહિલઉ ધર્મ ॥ ૧૮ ॥
 એકાંતનું જે લિઈ પક્ષ, તેહ કહુ કિમ કહીઈ દક્ષ ।
 વીયરાય આખ્યા આગાર, યતિ શ્રાવકનઈ તેહ જિ સાર ॥ ૧૯ ॥
 દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ ચ્યારિ, દીક્ષા બોલી પંચ પ્રકારિ ।
 સમકિતનું આદાવુ જોઈ, શ્રાવકનઈ અંગિ બોલિઉ સોઈ ॥ ૨૦ ॥
 સમવાય પંચે સમકિત ભેદ, એક અંતિ હુઈ સમકિત છેહ ।
 જિનરાઈ બોલિઉ છઈ ઇસિઉં, લુંકુ બોલઈ હિવં તે કિસિઉં ॥ ૨૧ ॥
 નયરે પોસહુ સાલ જિહતી, થિવરાચારી રહિતા યતી ।
 કલ્પવૃત્તિ માહિ બોલિઉં ઇમ, નથિ માનઈ તુ નિન્હવિ સીમ ॥ ૨૨ ॥
 છેહગ્રંથમાહિ છિ વિશેષ, તેહનઉ હઈઈ આણે દેષ ।
 લાભબેહુનું તું પ્રોછેસિ, નહીં તું અનંતકાલ ભમેસિ ॥ ૨૩ ॥
 ચઢિવીસી સિદ્ધાંતહ તણી, અક્ષર જોઈ નઈ મઈ ભણી ।
 જિનવચણે મન નિશ્ચલ કરુ, ભવસાયર જિમ લીલા તરુ ॥ ૨૪ ॥

॥ ઇતિ સિદ્ધાન્ત ચઢપઈ સમાપ્ત ॥

॥ સંવત ૧૫૮૫ વર્ષે પોષ સુદિ ૧ શનૌ લિખિત ॥

આ ચઢપઈ પૂ. સુ. મ. શ્રી. પુણ્યવિજયજી મહારાજના સંગ્રહમાંની એક હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપી છે.

નવી મદદ

- ૫૦) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ જૈન દેરાસર, સેન્ડહસ્ટીરોડ, મુંબઈ.
 ૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયમહેન્દ્રસૂરિજીના સદુપદેશથી લવારની પોળનો જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
 ૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયકસ્તુરસૂરિજીના ઉપદેશથી લુણાસાવાડા જૈન સંઘ અમદાવાદ
 ૧૫) પૂ. આ. મ. વિજયદશનસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, લુણાવાડા.
 ૧૫) પૂ. પં. મ. શ્રી. સંપતવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી શ્રી અબુદગિરિરાજ જૈન સંઘ, ઇંદોર સિટિ
 ૧૧) પૂ. સુ. મ. શ્રી જયંતવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, જોરાવરનગર
 ૧૦) પૂ. પં. મ. શ્રી દેવેન્દ્રસાગરજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, બોઢાણુ

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લિખિત લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગ્નિચારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જોશીભાઈની વાઢી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જોશીભાઈની વાઢી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ

વર્ષ ૧૩ : અંક ૪]

અમદાવાદ : ૧૫-૧-૪૮

[ક્રમાંક ૧૪૮

વિષય-દર્શન

- ૧ બેમજી મિલ (ભિખારીધારા)ના સંબંધમાં પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિદ્યાવિજયજીએ
જ્વાલિયર રાજસભાના મંત્રીને લખેલ પત્ર. : દાષ્ટદલ પાનુ-૨
- ૨ શામળાકુલકમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાન્તિવિજયજી : ૯૭
- ૩ અગદદત્તચરિત્ર સમ્બન્ધી ચાર અન્ય રાસ : શ્રી. અગરચંદ્રજી નાહટા : ૯૯
- ૪ બાર ભાવનાનું સાદિત્વ : પ્રો. હીરાલાલ ગ. કાપડિયા : ૧૦૧
- ૫ મુનિરાજ શ્રી આશુદેવજીનવિરચિત ત્રેસઠસલાકા પુરુષ આયુષ્યાદિ ત્રત્રીસ
સ્થાનક વિચારમર્મિત સ્તવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી : ૧૧૧
- ૬ દાર્શનિકશિરોમણિ આચાર્યપ્રવર શ્રી શિવસેનદેવકરજીની ૧૬મી દાર્શનિકશાસ્ત્ર
એક અધિક મળી આવેલું પત્ર : પૂ. મુ. મ. શ્રી જંબુવિજયજી : ૧૧૪
- ૭ પ્રશ્નોત્તર-પ્રબોધ : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસરિજી : ૧૧૭
- ‘વિશાલભારત’નો પુરાતત્ત્વક : દાષ્ટદલ પાનુ-૩

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : આ અંકનું મૂલ્ય-ત્રણ આના

બેગર્સ બિલ (ભિખારી ધારા)ના સંબંધમાં

પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિદ્યાવિજયજીએ ગ્વાલિયર રાજસભાના મંત્રીને લખેલ પત્ર

ગ્વાલિયર રાજ્યની ધારાસભામાં એક બેગર્સ બિલ (ભિખારી ધારા) રજુ થયેલ છે આ બિલ જૈન સાધુઓના આચારોને ખોટી રીતે અસર ન કરે તે સંબંધમાં ઘટતું કરવા માટે શિવપુરીથી પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિદ્યાવિજયજી મહારાજે ગ્વાલિયર રાજસભાના મંત્રી ઉપર જે પત્ર લખ્યો છે તેની નકલ આમરાથી પ્રસિદ્ધ થતા 'સ્વેતાંબર જૈન અંશવ ડિક્તના તા. ૧-૧-૪૮ના અંક ઉપરથી ઉદ્ધૃત કરીને અહીં' આપવામાં આવે છે. —તત્રી

આશીર્વાદ । मैंने सुना है कि राजसभा में किसी महाशय ने बाम्बे प्रेसी-डन्सी का अनुकरण करके बेगर्स बिल पेश किया है । इसका उद्देश्य कुछ भी हो; परन्तु उस उद्देश्य से सम्बन्ध नहीं रखनेवाले साधुओं के साथ अन्याय न हो, इसका ध्यान रखना आवश्यक है । मैं जैन साधुओं की तरफ सभा का ध्यान आकर्षित करना चाहता हू । संसार के भिक्षावृत्ति करनेवाले सब साधुओं से जैन साधुओं के आचार विचार और यम नियम भिन्न प्रकार के हैं ।

(१) जैन साधु भिक्षा से ही निर्वाह करते हैं, परन्तु वे अपनी भिक्षा के लिये किसी भी गृहस्थ को या समाज को तकलीफ नहीं देते हैं ।

(२) जैन साधु स्वयं रसोई नहीं बना सकते हैं; क्योंकि वे न पैसा टका रखते हैं, न पदार्थों का संग्रह रखते हैं और न बिना उबाला पानी और अग्नि आदि का उपयोग ही कर सकते हैं ।

(३) उन्हीं गृहस्थी के घरों में वे भिक्षा लेने जाते हैं जो उनके प्रति पूर्ण श्रद्धा रखते हैं और उनकी भिक्षा के नियमों को अच्छी तरह से जानते हैं ।

(४) किसी भी गृहस्थ के यहां से भिक्षा भी उतनी ही लेते हैं. जिससे कि गृहस्थों को किसी प्रकार का संकोच न हो और फिर बनाने की जरूरत न पड़े । सारांश यह है कि एक गृहस्थ के यहां से थोड़ी सी ही भिक्षा लेते हैं । इसी प्रकार और भी अनेक गृहस्थों के यहां से थोड़ी २ भिक्षा लेकर वे अपना उदर-निर्वाह करते हैं । आवश्यकता से अधिक न तो वे ले सकते हैं, न बचाकर ही रख सकते हैं और न उस समय के बाद उसका उपयोग ही कर सकते हैं । यह बात केवल भिक्षा के लिये ही नहीं है किन्तु जल के सम्बन्ध में भी जैन साधुओं का कठोर नियम है । वें उबला हुआ जल भी उतना ही ले सकते हैं, जो दस बारह घण्टे तक उपयोग में आ सके । इस अवधि के बाद यदि जल की आवश्यकता हुई तो फिर दूसरो बार का उबला हुआ जल लेने के लिये गृहस्थ के यहां जाते हैं । कहने का सारांश यह है कि जल का भी तो वे एक दिन का पूरा संग्रह नहीं रख सकते हैं ।

[अनुसंधान-टाઇટलના ત્રીજા પાને]

॥ॐ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेशिंगभाईकी वाडी : धौकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥ वि३३ स. १००४ :	वीरनि. स. २४७४ :	छ. स. १६४८	॥ क्रमांक
अंक ४	॥ चोप शुद्धि ४ :	शुद्धवार :	१५मी अनेवाशी	१४८

खामणाकुलकम् ।

संपादकः—पूज्य मुनि महाराज श्रीकांतिविजयजी
जो कोइ मए जीवो चउगइसंसारभवकडिछंमि ।
दूहविओ मोहेणं तमहं खामेमि तिविहेणं ॥ १ ॥
नरएसु य उववन्नो सत्तसु पुढवीसु नारगो होउं ।
जो कोइ मए जीवो दूहविओ तं पि खामेमि ॥ २ ॥
घायणचुअणमाई परोप्परं जं कयाइं दुक्खाइं ।
कम्मवसएण नरए तं पि य तिविहेण खामेमि ॥ ३ ॥
निइयपरमाहम्मियरूवेणं बहुविहाइं दुक्खाइं ।
जीवाणं जणियाइं मूढेणं तं पि खामेमि ॥ ४ ॥
हा ! हा ! तइया मूढो न याणिमो जं परस्स दुक्खाइं ।
करवत्तयछेयणभेयणेहिं केलीए जणियाइं ॥ ५ ॥
जं किं पि मए तइया कलंकलीभावमागएण कयं ।
दुक्खं नेरइयाणं तं पि य तिविहेण खामेयि ॥ ६ ॥
तिरियाणं चिय मज्झे पुढवीमाईसु खारभेएसु ।
अवरोप्परसत्थेणं विणासिया ते वि खायेमि ॥ ७ ॥
वेइंदियतेइंदियचउरिंदियमाइणेगजाईसु ।
जे भक्खिय दुक्खविआ ते वि य तिविहेण खामेमि ॥ ८ ॥
जलयरमज्झगएणं अणेगमच्छाइरूवधारेणं ।
आहारट्ठा जीवा विणासिया ते वि खामेमि ॥ ९ ॥
छिन्ना भिन्ना य मए बहुसो दुइठेण बहुविहा जीवा ।
जे जलमज्झगएणं ते वि य तिविहेण खामेमि ॥ १० ॥
सप्पसरीसवमज्झे वानरमज्जारसुणहसरहेसु ।
जे जीवा वेलविआ दुक्खता ते वि खामेमि ॥ ११ ॥

સદ્લસીહર્ગડયજાઈસું જીવઘાયજણિયાસુ ।
 જે ઉવવન્નેણ મણ વિણાસિયા તે વિ સ્વામેમિ ॥ ૧૨ ॥
 ઓલાવગિદ્ધુકુકુડહંસવગાઈસુ સડળજાઈસુ ।
 જે છુહવસેણ સદ્ધા કિમિમાઈ તે વિ સ્વામેમિ ॥ ૧૩ ॥
 મણુણસુ વિ જે જીવા જિભિંમદિયમોહિણ મૂઢેણ ।
 પારદ્ધિરમંતેણ વિણાસિયા તે વિ સ્વામેમિ ॥ ૧૪ ॥
 ફાસગઢિણ જે ચ્ચિય પરદારાઈસુ ગચ્છમાણેણ ।
 જે દૂમિયદૂહવિયા તે વિ ય સ્વામેમિ તિવિહેણ ॥ ૧૫ ॥
 ચક્કિયંદિયઘાણિંદિયસોઈંદિયવસગણ જે જીવા ।
 દુક્કલંમિ મણ ઠવિઆ તે હં સ્વામેમિ તિવિહેણ ॥ ૧૬ ॥
 સામિત્તં લહિહ્ણં જે બદ્ધા ઘાઈયા ય મે જીવા ।
 સવરાહનિસ્વરાદા તે વિ ય તિવિહેણ સ્વામેમિ ॥ ૧૭ ॥
 અક્કમિહ્ણં આણા કારવિયા જે ઉ માણમંઘેણ ।
 તામસમાવગણં તે વિ ય તિવિહેણ સ્વામેમિ ॥ ૧૮ ॥
 અન્નમક્રવાણં જં મે દિન્નં દુટ્ટેણ કસસહ નરસ્સ ।
 રોસેણ વ લોમેણ વ તં પિ ય તિવિહેણ સ્વામેમિ ॥ ૧૯ ॥
 પરઆવયાણ હરિસો પેસુન્નં જં કયં મણ હહં ।
 મચ્છરમાવઠિણં તં પિ ય તિવિહેણ સ્વામેમિ ॥ ૨૦ ॥
 રુદ્ધો સુદ્ધસદ્ધાવો જાઓ ખેમાસુ મિચ્છજાઈસુ ।
 ધમ્મો ત્તિ સુહો સદ્ધો કન્નેહિ વિ તત્થ નો વિસુઓ ॥ ૨૧ ॥
 પરલોગનિપ્પિવાસો જીવાણ સયા ઘાયણપસત્તો ।
 જં જાઓ દુહહેહ્ણ જીવાણં તં પિ સ્વામેમિ ॥ ૨૨ ॥
 આરિયસ્થિત્તં વિ મણ સ્વદ્ધિગવાણુરિયદ્ધમ્મજાઈસુ ।
 જે વિ હયા જિયસંઘા તે વિ ય તિવિહેણ સ્વામેમિ ॥ ૨૩ ॥
 મિચ્છત્તમોહિણં જે વિ હયા કે વિ મંદવુદ્ધીણ ।
 અહિગરણકારણેણ વહાવિઆ તે વિ સ્વામેમિ ॥ ૨૪ ॥
 દવદાણપલીવણયં કાહ્ણં જે જિયા મણ દહ્ણા ।
 સરદહ્ણતલાયસોસે જે વહિયા તે વિ સ્વામેમિ ॥ ૨૫ ॥
 સુહદુહ્ણલિણ મણ જે જીવા કેહ મોગભૂમીસુ ।
 અંતરદીવેસું વા વિણાસિયા તે વિ સ્વામેમિ ॥ ૨૬ ॥
 દેવત્તે વિ ય પત્તે કેલિપઓસેણ લોહવુદ્ધીણ ।
 જે દૂહવિયા સત્તા તે વિ ય સ્વામેમિ સન્ને વિ ॥ ૨૭ ॥

मवणवईणं मज्झे आसुरभावस्मि वट्टमाणेणं ।
 निदयहणणमणेणं जे दमिया ते वि खामेमि ॥ २८ ॥
 वंतरूवेण मए केलीकिलभावओ य जं दुक्खं ।
 जीवाणं संजणियं तं पि य तिविहेण खामेमि ॥ २९ ॥
 जोइसिएसु गएणं विसयामिसमोहिणं मूढेणं ।
 जो को वि कओ दुहिओ पाणी मे तं पि खामेमि ॥ ३० ॥
 पररिद्धिमच्छरेणं लोहनिबुद्धेण मोहवसणेणं ।
 अभियोगिणं दुक्खं जाण कयं ते वि खामेमि ॥ ३१ ॥
 इय चउगइभावन्ना जे के वि य पाणिणो मए वहिया ।
 दुक्खे वा संठविया ते खामेमो अहं सव्वे ॥ ३२ ॥
 सव्वे खमंतु मज्झं अहं पि तेसिं खामेमि सव्वेसिं ।
 जं केणइ अवरद्धं वेरं चइऊण मज्झत्था ॥ ३३ ॥
 न य कोइ मज्झ वेसो सयणो वा एत्थ जीवलोगंमि ।
 दंसणनाणसहावो एक्को हं निम्ममो निच्चो ॥ ३४ ॥
 जिणसिद्धा सरणं मे साहू धम्मो य संगलं परमं ।
 जिणनवकारो पवरो कम्मक्खयकारणं होउ ॥ ३५ ॥
 इय खामणा उ एसा चउगइसावन्नयाण जीवाणं ।
 भावविसुद्धीए महं कम्मक्खयकारणं होउ ॥ ३६ ॥

आ 'आमआकुल्ल' पाठ्युना श्री डेसयन्नाम्मायं ज्ञानशन्दिरनी (वाडीपार्श्वनाथ भंडारनी) ताडपत्रीय अति उरथी डितारीने अर्दी आप्थुं छे.

अगडदत्तचरित्र सम्बन्धी चार अन्य रास

लेखक—श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा

“जैन सत्य प्रकाश” के क्रमांक १४३ में प्रो. हीरालाल कापडिया के “धम्मिल्ल अने अगडदत्तना चरित्रनी सामग्री” शीर्षक लेख में अगडदत्तचरित्र सम्बन्धी गुजराती रचनाओंका उल्लेख जैन गुर्जर कविओ भा. ३ के आधारसे किया है। उसके सम्बन्ध में यहां विशेष ज्ञातव्य प्रकाश में लाया जा रहा है।

१. उल्लिखित सभी रासोंको गुजराती भाषा का बतलाना उचित नहीं है; इसमें से कई राजस्थानी भाषा के भी हैं। जैन गुर्जर कविओ में केवल गुजराती ही नहीं, पर गुजराती, हिन्दी और राजस्थानी तीनों भाषाओंकी जैन रचनाओंका समावेश है, यद्यपि नामकरण गुजराती प्रधान होने व संकलनकर्ता के गुजराती होने के कारण ‘गुर्जर कविओ’ रख दिया है।

२. श्रीसुन्दर के अगडदत्तप्रबन्ध का समय १६६६ ही है, १६३६ होनेकी आशंका जैन गुर्जर कविओ में की गई वह अविचारित है, क्योंकि रास के आदिमें जिनचंद्रसूरिको

अकबर प्रतिबोधक के रूप में स्मरण किया है और अकबर प्रतिबोधका समय सं. १६४९ है, अतः ३६ संभव नहीं, न उस समय जिनसिंहसूरिको आचार्यपद ही मिला था, जिसका प्रशस्ति में उल्लेख है।

३. कल्याणसागर का समय अभी शंकित है। देसाईने उनका अंचलगच्छीय कल्याण-सागरसूरि होना अनुमान किया है, पर नोध में सूरि शब्द न होने से अन्य भी संभव है। प्रति देख के निर्णय करना आवश्यक है।

४. जयसोमको जिनकुशलना शिष्य लिखना भी सही नहीं। वे तो उनकी परम्परा में हुए हैं। जयसोम के विद्वान ग्रन्थकार शिष्य गुणविनय ही थे, अतः हमारे परामर्श अनुसार ही देसाई ने गुणविनय की कृतियों में इस रचनाको सम्मिलित किया है।

५. आपने जैन गुर्जर कविओका उल्लेख तो समुच्चय रूपमें किया है, पर वास्तवमें आपने उसका तीसरा भाग ही देखा है जैसा कि सलोकाके लेख में हुआ है। इसमें भी जैन गुर्जर कविओ के भा. १-२ का उल्लेख नहीं कर पाये। वे ये है :-

१. सुमतिरचित अगडदत्त रास सं. १६०१ कार्तिक शुक्ल ११ रवि।

२. थानसागर रचित ,, ,, सं. १६८५ आसोज वदि ५ खंभात।

३. शांतिसौभाग्य रचित अगडदत्त ऋषि चौपई सं. १७८७ पाटण।

इनके अतिरिक्त हमारे संग्रहमें एक अन्य अगडदत्त रास की अपूर्ण प्रति है जिसके प्रारंभिक पद्य इस प्रकार हैं:-

“सिद्ध रिद्ध निद्ध दायका महावीर जिणराज।

तास तणा चरणा नमी चरित रच्युं सुखदाय। १।

चरण कमल सतगुरु तणा, प्रणमी वे कर जोड।

अगडदत्त कुमारना, वर्णन करु मद मोडि। २।

६. जैन गुर्जर कविओ भा. २, पृ. ६४० के अनुसार जैन विवाशाला अहमदाबाद से प्रकाशित शीलोपदेशमाला के पृ. ३८२ में भी अगडदत्तकाचरित्र प्रकाशित हो चुका है।

७. श्रीविनयभक्तिसुन्दरचरणग्रन्थमाला की ओर से संस्कृत में अगडदत्तचरित्र प्रकाशित है, जिसके ३३४ पद्य हैं।

एक आवश्यक सूचना

फागु, विवाहला, संवाद एवं सिलोको सम्बन्धी साहित्य पर पूर्ण प्रकाश डालनेपर भी नित्य नवीन अनेकों रचनाओंका पता चलता रहता है। कल्पित नवीन प्राप्त फागु काव्य एवं विवाहलोका तो परिचय फिर कभी दिया जायगा। इसी प्रकारके संधिकाव्य जैन भाषा साहित्यमें बहुत अधिक मिलते हैं, जिनके सम्बन्धमें मेरा एक महत्वपूर्ण लेख ‘राजस्थानी’ के नवीन अंक (प्रथमांक) में “अपभ्रंश भाषा के संधिकाव्य और उनकी परम्परा” शीर्षक से प्रकाशित हुआ है।

બાર ભાવનાનું સાહિત્ય

(લેન્-પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા)

જેન દર્શનના અને ખાસ કરીને વાચકવર્ગ ઉમાસ્વાતિએ રચેલા તત્ત્વતર્કસૂત્ર ૧ અધ્યાયની એ વાત અજાણી નથી કે જેન સાહિત્યમાં 'બાર ભાવના' વિષે છૂટું છવાયું થયું હોય છે, અને તે આ ભાવનાઓની મહત્તાને અનુરૂપ છે. જેન દર્શન સિવાયના દર્શનોમાં આ બાર ભાવનાઓ વિષે કોઈ એક જ સ્થળે ઉલ્લેખ હોય—નિરૂપણ હોય તો તે જેવા જાણવામાં નથી. આથી આ લેખમાં જેન સાહિત્યનો જ વિચાર કરાય છે. આ સાહિત્યમાં આગમે એની પ્રાચીનતા, મૌલિકતા, ઇત્યાદિને લઈને અગ્ર સ્થાન ભોમવે છે. એ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરતાં મેને મરણસમાહિમા બાર ભાવનાનાં નામ અને એનું સ્વરૂપ નજરે પડ્યું છે. જેમકે એની પાછળની માથામાં બાર ભાવના એવા ઉલ્લેખ છે. આ પછર-૩માં બાર ભાવનાનાં નામ છે અને ગા. ૫૭૪-૬૩૭માં એનું સ્વરૂપ આલેખાયું છે ૧ આમ આ એક પદ્ધતિથી સાદેક ગાથા પાછળની દ્રષ્ટિએ શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં સૌથી પ્રાચીન સાધન છે. અંતમાં બાર ભાવનાનાં નામ વગેરે મારા જેવામાં આવ્યાં નથી. બાકી 'ઠાણુ'માં ભાવનાને માટે 'અણુપેદા' (સં. અનુપ્રેક્ષા) શબ્દ વપરાયો છે એટલું જ નહિ પણ ઠા. ૪, ઉ. ૧ (સુ. ૨૪૭)માં 'ધર્મ' ધ્યાનની ચાર અણુપેદાનો તેમજ 'શુકલ' ધ્યાનની ચાર અણુપેદાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે

સૂચગડ (૧,૨,૧,૧)માં બોધિની દુર્લભતા વિષે ઉલ્લેખ છે અને ૨,૧,૧૩ (પૃ. ૭૭)માં 'અન્યત્વ' ભાવનાનું ખીજ જેવાય છે.

ઉત્તરજ્ઞયણુ (અ. ૧૦, શ્લો. ૧૮)માં ઉત્તમ ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે એમ કહી ધર્મસ્વાખ્યાત-તત્ત્વ-ભાવના વિષે સૂચન છે. આ આગમનું વીસમું અજાણ્યણુ 'અશરણુ' ભાવનાનું ઘોતક છે. આના તેરમા અજાણ્યણુ ઉપરની નોંધાય-દ્રસૂરિએ [વ. સં. ૧૧૨૬માં રચેલી વૃત્તિ (પત્ર ૧૮૭ આ)માં અશુચિત્વનો અધિકાર છે.

આ તો આગમોની વાત થઈ એટલે હવે આપણે અનાગમિક સાહિત્ય તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીશું તો જણાશે કે શ્વેતાંબર તેમજ દિગંબર એમ ઉભય સંપ્રદાયને માન્ય તત્ત્વતર્ક સૂત્ર (અ. ૯, સુ. ૭)માં બાર ભાવનાઓ-અનુપ્રેક્ષાઓ એનાં નામ સાથે ગણાવાઈ છે. શ્વેતાંબરોને ઉદ્દેશીને તો આ જ અથવા પ્રશમરતિ (શ્લો. ૧૪૯-૧૫૦) પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સંસ્કૃત ઉલ્લેખ છે. દિગંબરો પૈકી કેટલાકને મતે આ તત્ત્વતર્કસૂત્ર એ જાતનું સાધન છે તો જેઓ કુન્દકુન્દ આચાર્યને ઈ. સ. ના પ્રારંભમાં થઈ ગયેલા માને છે અને તત્ત્વતર્કસૂત્રના કર્તા ઉમાસ્વાતિને ઈ. સ.ના ખીજ સદ્માં થઈ ગયેલા મણે છે તેમને મતે કુન્દકુન્દે રચેલ બારસ-અણુવેકખા એ આ જાતનું પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સાધન છે. આનાં પછીનાં અન્ય સાધનો બાપાદીઠ નોધું તે પૂર્વે ઠાણુ (સુ. ૨૪૭)માનો પ્રસ્તુત ઉલ્લેખ તેમજ તત્ત્વતર્કસૂત્ર (અ. ૯)નું સાતમું સૂત્ર હું રજૂ કરીશ.

૧ આ ઉપરાંત કોઈ કોઈ માથા બાર, ભાવના પૈકી કોઈકની ઝાંખી કરાવે છે. ઇ. ત. ૨૪૨મી માથા 'અશરણુ' ભાવનાની, ૨૪૩મી ગાથા 'એકત્વ' ભાવનાની, ૩૬૮મી માથા 'અન્યત્વ' ભાવનાની, અને ગા. ૩૮૫-૭ 'અશુચિત્વ' ભાવનાની.

“ધમ્મસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ અણુપ્પેહોઓ પં૦ તં જહા — ઇગાણુપ્પેહા, અણિચ્છાણુપ્પેહા, અસરણાણુપ્પેહા, સંસારાણુપ્પેહા ”

“ સુક્કસ્સ ણં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ અણુપ્પેહોઓ પં૦ તં—અણંતવત્તિયાણુપ્પેહા, વિપરિણામાણુપ્પેહા, અસુમાણુપ્પેહા, અવાયાણુપ્પેહા ”

પહેલો ઉદ્દેશ્ય એકત્વ, અનિત્યત્વ, અશરણ્યત્વ અને સંસારને લગતી ચાર અનુપ્રેક્ષા સંબંધી છે, જ્યારે બીજો અણંતવૃત્તતા—લવની પરંપરા, વિપરિણામ—વિવિધ પ્રકારનાં પરિણામન, અશુભતા (અશુભિત્વ), અને (આસ્રવરૂપ) અપાયને લગતી ચાર અનુપ્રેક્ષા પરત્વે છે.

બીજા અનુપ્રેક્ષા (ભાવના)નાં નામ:—

તત્ત્વાથ સૂત્રનું નીચે મુજબનું સૂત્ર બાર ભાવનાનાં નામ પૂરાં પાડે છે:—

“ અનિત્યાશરણસંસારૈકવાન્યત્વાશુચિત્વાસ્રવર—સંવર—નિર્જરા—લોક—બોધિદુર્લભ—ધર્મ—સ્વાહ્યાતતત્ત્વાનુચિન્તનમનુપ્રેક્ષાઃ ॥ ૧-૭ ॥

અર્થાત્ (૧) અનિત્ય(તા)નું, (૨) અશરણ્ય(તા)નું, (૩) સંસારનું, (૪) એકત્વનું, (૫) અન્યત્વનું, (૬) અશુચિત્વનું, (૭) આસ્રવનું, (૮) સંવરનું, (૯) નિર્જરાનું, (૧૦) લોકનું, (૧૧) બોધિદુર્લભ(તા)નું અને (૧૨) ધર્મના સ્વાહ્યાતતત્ત્વનું અનુચિન્તન એમ બાર અનુપ્રેક્ષા છે—જેંડા ચિત્તને છે.

આ ભાવનાઓનું સ્પષ્ટીકરણ આના ઉપરનું સ્વોપન લાભ્ય (પૃ. ૨૦૬-૨૨૩) પૃષ્ઠ પાડે છે. એની વિશેષ સમજણ સિદ્ધસેનમણિકૃત બાહ્યાનુચારિણી ટીકા પૂરી પાડે છે. તત્ત્વાથસૂત્રને લગતાં અન્ય શ્વેતામરીય તેમજ દ્વિજમરીય ટીકા, વિવરણ ઇત્યાદિ પણ આ ભાવનાઓને વિશદ કરનારાં સંસ્કૃત સાધનો છે.

ઉમાસ્વાતિએ પ્રકાશરતિ સંસ્કૃતમાં રચી છે. એમાં ૧૪૬મા અને ૧૫૦મા પદમાં બાર ભાવનાઓ મળ્યાવાઈ છે. આ બે પદો નીચે પ્રમાણે છે.

“ ભાવચિત્તવ્યમનિત્યત્વમશરણત્વં તથૈકતાઽન્યત્વે ।

અશુચિત્વં સંસારઃ કર્માલિવસંવરવિધિશ્ચ ॥ ૧૪૯ ॥

નિર્જરણલોકવિસ્તરધર્મસ્વાહ્યાતતત્ત્વચિન્તાશ્ચ ।

બોધેઃ સુદુર્લભત્વં ચ ભાવના દ્વાદશ વિશુદ્ધાઃ ॥ ૧૫૦ ॥^૩”

આ બે પદોમાં બાર ભાવનાનો જે ઉદ્દેશ્ય છે તે પૂર્વોક્ત સૂત્રગત ઉદ્દેશ્યથી બે બાબતમાં જૂદો પડે છે. (૧) બાર ભાવનાનાં નામમાં અને (૨) એના ક્રમમાં. ક્રમમાં જે ભેદ છે તે કંઈ સદસ્ત્રની વસ્તુ નથી, કેમકે અમુક જ ક્રમથી ભાવના મળાવવી જોઈએ

૨ ઉત્તરજ્ઞયણ (અ. ૨૦)ને અનુલક્ષીને સમયસુદરગણિએ તેમજ કનકવિજયના શિષ્ય મુનિ રામે રચેલી “ અનાયમુનિની સમજાય ” આ ભાવનાનું સ્વરૂપ પૂરું પાડે છે.

૩ આ બંને પદો અનેકાન્તજયપતાકાની સ્વોપન બાહ્યા (દ્વિતીય ખંડ, પૃ. ૨૨૫)માં અવતરશ્રુતિ અપાયા છે.

એમ નથી. નામમાં જે ફરક છે તે ઉપરચોટિયો છે, આત્મવશાવના અને કર્મીશ્વર-વિધિરૂપ ભાવના એ અર્થદષ્ટિએ એક જ છે. આ હકીકત સંવર-ભાવના અને સંવર-વિધિરૂપ ભાવનાને પણ હાગૂ પડે છે. લોકભાવના અને લોકવિરતરભાવના પણ વરતુતઃ એક છે.

પ્રશામરતિનાં ૧૫૧માથી ૧૬૨મા સુધીનાં પદો બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે. એને પણ બૃહદ્ગચ્છીય હરિભદ્રસૂત્રિએ વિ. સ. ૧૧૮૫માં રચેલી સસ્કૃત ઈવૃત્તિ અને અગ્રાંતકૃત પદ્યવચ્ચિર્ણ વધારે વિશદ બનાવે છે.

આ તો શ્વેતાંબરીના મંત્રે બાર ભાવનાને અંગેના ઉલ્લેખ સંબધી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મંત્રોનો વિચાર કરાયો હવે એ જાતના દિગંબર ગ્રન્થ વિષે કેટલીક બાબતો નોંધી લઈએ.

કુન્દકુન્દ એ દિગંબર આચાર્ય છે. ડા. ઉપાધ્યેયવચ્ચસારના અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૨૨)માં એમના સમય તરીકે ઇસવીસનના પ્રારંભનો ઉલ્લેખ કરે છે. વિશેષમાં આ ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૪૦)માં એમણે આ આચાર્યની કૃતિ નામે બારસ-અષ્ટવેકબાનો સંક્ષેપ-માં પરિચય આપ્યો છે. અહીં કહેવાયા મુજબ આ ૬૧ માયાની નાનકડો કૃતિ છે. એમાં નીચે મુજબના ક્રમે બાર ભાવનાઓ વર્ણવાઈ છે: (૧) અનિત્યત્વ, (૨) અક્ષરણત્વ, (૩) એકત્વ, (૪) અન્યત્વ, (૫) સંસાર, (૬) લોક, (૬) અશુચિત્વ, (૮) આત્મત્વ, (૯) સંવર, (૧૦) નિર્વર, (૧૧) ધર્મરવાખ્યાત અને (૧૨) બોધિહુલંકાર.

આ સમગ્ર કૃતિ બ્રહ્મ સોરસેણી (જૈન શૌરસેની)માં રચાયેલી છે. મૂલાચારના આઠમા પ્રકરણની માથા સાથે આની કેટલીક ગાથા મળતી આવે છે. પાંચ ગાથા સર્વાર્થસિદ્ધિમાં અવતરણરૂપે અપાયેલી છે.

મૂલાચાર એ પણ બ્રહ્મ સોરસેણીમાં રચાયેલો દિગંબર ગ્રન્થ છે. એની કેટલીક હાથપોથીમાં એના કર્તા તરીકે કુન્દકુન્દનું નામ છે. વસુનંદિએ આ ગ્રન્થ ઉપર આચાર-વૃત્તિ નામની વૃત્તિ રચી છે. એમણે અસિતમતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. બ્યારે આશાધરે એમનો (વસુનંદિનો) ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ જોતાં વસુનંદિનો સમય ઇ. સ. ની હસમીથી તેરમી સદીના માળાનો મળાય વસુનંદિના કથન મુજબ મૂલાચાર એ વટ્ટકરની કૃતિ છે. ત્રિવર્ણચારના આ કર્તા ઇસવી સનના પ્રારંભમાં ચર્ધ ગયા એમ કેટલાક માને છે. એમનો સમય નક્કી ન થાય ત્યાં સુધી કુન્દકુન્દને પ્રાચીન ગણીએ તો બારસ-અષ્ટવેકબા એ ભાવનાને અંતે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન દિગંબર કૃતિ છે, નહિ તો વટ્ટકરના મૂલાચારનું આઠમું પ્રકરણ એવું સાધન મળ્યાવ.

શિવાચર્ક ઉર્ફે શિવકાવિની કૃતિ નામે લગવતી-આચાર્યના યાને મૂલાચાર્યનાની લગભગ ૧૫૦ માથાઓ બાર ભાવનાના વિષયને લગતી છે. આ ગ્રન્થ કે ગ્રન્થકારનો જન્મ નિર્ણયિત નથી. મરણ-સમાહિ નામના પદ્યણુમ સાથે પૌરાણિક હકીકત (Legend) અંગે એનું સામ્ય છે. આ શ્વેતાંબરીવ પદ્યણુગતી સિત્તેરેક ગાથા ભાવનાના વિષય માટે ઉપયોગી છે. આ પદ્યણુમના રચનાસમયનો હેવટનો નિર્ણય કરવો બાકી છે.

૪-૫ બંને મૂળ સહિત ડૉ. લા. જી. પુ. સંસ્થા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૪૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

લગભગ ઈ. સ. ના આઠમા સૈકામાં થઈ ગયેલા મનાના કાલિદય હર્ષે કુમારનામના દિગંબર વિદ્વાને આરસ-અણ્ણવેકખા નામની કૃતિ રચી છે. એમાં ૪૮૯ ગાથા છે. અને એ બારે ભાવનાઓનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે સ્પષ્ટ કરે છે. આ ગાથાઓ જાણી સોરસેણીમાં છે.

કેવળ બાર ભાવનાઓને જ અંગે કાઈ પ્રાચીન દિગંબર વિદ્વાને સંસ્કૃતમાં કૃતિ રચી હોય તો તે જાણવામાં નથી. બાકી અમિતમતિ, સોમદેવ અને પદ્મનંદિએ પોતપોતાની કૃતિમાં બાર અનુગ્રેક્ષાના વિષયને સ્થાન આપ્યું છે. શુભચન્દ્રે પણ જ્ઞાનાર્ણવમાં આ વિષયને લગતા લગભગ ૧૯૫ પદો રચ્યા છે. આ શુભચન્દ્રના સમય બાબત શ્રી ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલે યોગશાસ્ત્રના ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૩૯-૪૦) માં ચર્ચા કરી છે. વિશ્વજીવણ મદારકકૃત ' ભકતામરચરિત્ર ' પ્રમાણે શુભચન્દ્ર વૈરાગ્યશતક વર્ણવેના કર્તા ભર્તૃહરિ અને સાળવાના સુપ્રસિદ્ધ રાજા ભોજના સગા ભાઈ થાય. ભોજના વખતનું એક દાનપત્ર મળી આવ્યું છે. એ વિ. સં. ૧૦૭૮માં લખાયેલું છે. આમ શુભચન્દ્રનો સમય અગિયારમી સદીનો પૂર્વાર્ધ ગણાય. પૃ. ૪૦ માં ગોપાલદાસ કહે છે કે, " શુભચન્દ્ર અને હેમચન્દ્ર વચ્ચે બહુ બહુ તો ૭૦ કે ૮૦ વર્ષનો ગાળો રહે. "

વિ. સં. ૧૧૪૫ માં જન્મેલા આ હેમચન્દ્રસરિએ યોગશાસ્ત્ર ધાને અધ્યાત્મોપ-નિષદ્ધ રચેલ છે. એના ચોથા પ્રકાશનમાંના શ્લો. ૫૫-૧૧૦ બાર ભાવનાઓનું સ્વરૂપ જ સ્પષ્ટ કરે છે. વિશેષમાં એના ઉપરની સ્વોપન વૃત્તિ આ વિષયને વિશેષતઃ વિશદ બનાવે છે. જ્ઞાનાર્ણવના ૨૯ થી ૪૨ સુધીના સર્ગોમાંથી હેમચન્દ્રસરિએ યોગશાસ્ત્રના પાંચમા પ્રકાશ-શ્રી માંડીને આગયારમા પ્રકાશ સુધીનો પ્રાણ્યામ અને ધ્યાનના વર્ણનવાળો આખો ભાગ ઉતારી લીધો હોય એમ જણાય છે. એવું વિધાન ગોપાલદાસે પૃ. ૩૬માં કયું છે. તો એ તરફ હું ખાસ કરીને ચેતનાંબર વિદ્વાનોનું સાદર લક્ષ ખેંચું છું.

અનિત્યત્વાદિ ભાવનાનું વર્ણન બન્ને ગ્રંથોમાં એક જ શબ્દોમાં નથી, પણ એક જ શૈલીમાં છે અને તરત જ ધ્યાન ખેંચે એવા શબ્દસામ્યથી ઠેર ઠેર બરપૂર છે, એમ એમણે પૃ. ૩૭-૩૮ માં કહ્યું છે. બાર ભાવનાને લગતી મહત્ત્વની દિગંબર કૃતિઓમાં કાઈ ' અપદ્મશ ' માં પણ હોય તો નવાઈ નહિ. ધ્રુવે જે અપદ્મશમાં હરિવંશ-પુરાણ રચ્યું છે તેમાં કાઈ સિંહનંદિએ અનુગ્રેક્ષાને અંગે કાઈ કૃતિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ સિંહનંદિ તે કાણ એ જાણવું જાણી રહે છે. વિશેષમાં એમની કૃતિની ભાષા વિષે પણ કાઈ જાણવા મળ્યું નથી. આ કૃતિ આજે ઉપલબ્ધ છે કે નહિ એ પણ જાણવામાં નથી.

દિગંબરોનું કાનડી ભાષામાં સાહિત્ય છે. ઈ. સ. ઈ. સ. ૧૧૭૬થી ૧૨૩૧ના ગાળામાં કે એની આસપાસના સમયમાં થઈ ગયેલા બાલમન્દ્રે કું-દકુંદના ત્રણે ગ્રંથો-પ્રવચણસાર ધર્મ્યાદિ ઉપર તેમજ પરમાત્મપ્રકાશ (પરમરૂપપયાસ) અને તત્ત્વાથસૂત્ર ઉપર કાનડીમાં વૃત્તિ રચી છે. સર્વત્તક ગણિતતિલકના મારા અગ્રેજી ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૧૦) માં મેં સૂચવ્યું છે કે રાજદિયે (ઈ. સ. ૧૧૨૦) ગણિતને અંગે છ ગ્રંથ કાનડીમાં રચ્યા છે, અને તેમાંના એકનું નામ જૈનગણિતસૂત્રોદાહરણ છે. આ ગ્રંથની કાઈ હાથપોથી હોય તો તે મેળવવા હું આજે કેટલાયે વધીથી આતુર છું, પણ હજી સુધી તો મને એનો પત્તો પણ મળ્યો નથી.

કાનડી ભાષામાં બાર ભાવનાને અંગે લખાયું છે એમ ડૉ. ઉપાધ્યાયેનું કહેવું છે. એમણે આવી કૃતિનાં નામ આપ્યાં નથી. અન્ય કોઈએ આપ્યાં હોય તો તે જાણવામાં નથી. આ વિષયને લગતી કોઈ કાનડી કૃતિ શ્વેતાંબરને હાથે રચાયેલી હોય તો તે પણ જાણવામાં નથી. શ્વેતાંબરોની કાનડીમાં કે તામિલમાં કે એવી કોઈ કાષામાં કૃતિઓ હોય તો તેની યાદી પ્રસિદ્ધ થવી થટે.

પ્રાચીન સમયમાં થઈ ગયેલા કોઈ શ્વેતાંબર વિદ્વાને બાર ભાવનાને અંગે સ્વતંત્ર કૃતિ પાંચમમાં કે સંસ્કૃતમાં રચી હોય એમ જણાતું નથી. જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ. ૧૮૦)માં દ્વાદશભાવના નામની એક કૃતિ નોંધાયેલી છે. એ સંસ્કૃતમાં છે અને એનું પ્રમાણ ૬૮૪ શ્લોક જેટલું છે એમ અહીં નિર્દેશાયું છે. એના કતોના નામનો કે સમયનો ઉલ્લેખ નથી. પાટણના ભંડારમાં એની હાથપોથી છે.

યાદિની મહત્તરના ધર્મસૂત્ર તરીકે સુવિખ્યાત હરિભદ્રસૂત્રિએ સર્વશસિદ્ધિ રચી છે. એના ૧૧મા પત્રમાં ભાવનાસિદ્ધિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જુઓ અનેકાન્તજયપતાકાના બીજા ભાગનો મારો અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૨૯). આ કૃતિની ભાષા વિષે ખબર નથી. વિશેષમાં એમાં બાર ભાવનાઓ વિષે ઉલ્લેખ છે કે મત્રી ધૃત્યાદિ ચાર ભાવનાઓ વિષે ઉલ્લેખ છે કે પછી પાંચ મહાવ્રતોની પચ્ચીસ ભાવનાઓ વિષે નિરૂપણ છે કે ધર્મધ્યાનાદિની ભાવનાનું આલેખન છે એ જાણવું બાકી રહે છે, કેમકે આ કૃતિ હજી સુધી ઉપલબ્ધ થઈ નથી. કરાળ કાળ એને સ્વાહા કરી ગયો હોય તો ના નહિ. આ સ્થિતિમાં શ્વેતાંબરની બાર ભાવનાને અંગેની સ્વતંત્ર કૃતિ કઈ એ પ્રશ્ન ઊભો રહે છે.

વિ. સં. ૯૬૨માં પૂર્ણ કરાયેલી ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા (પ્રસ્તાવ ૪)માં એના કતો સિદ્ધર્ષિએ બાર ભાવના વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે. ગુજરાતીમાં શ્રી. મો. ગિ. કાપડીઆએ આ હકીકત આના ભાષાંતર (પૃ. ૧૦૬૨-૩)માં રજૂ કરી છે.

મલધારી હેમચન્દ્રસૂત્રિએ પાંચમમાં ભવભાવણા પત્ર ૧ માથામાં રચી છે, અને એના ઉપર વિ. સં. ૧૧૭૦માં સંસ્કૃતમાં વૃત્તિ રચી છે.^૭ આ સૃષ્ટિકર્તા કૃતિ બે ભાગમાં ઋષભદેવજી કેશરીમલજી શ્વેતાંબર સંસ્થા તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૭માં અને ઇ. સ. ૧૯૩૮માં અનુક્રમે પ્રસિદ્ધ થઈ છે. સાતમી અને આઠમી ગાથામાં બાર ભાવનાનાં નામો છે. નીચે સુજળના ક્રમાંકવાળી માથાઓમાં આ બારે ભાવના પૈકી એકેકનું વિસ્તૃત વર્ણન છે:—

ભાવના	ગાથાંક
અનિત્ય	૧૯—૨૫
અસરણ્ય	૨૬—૫૪

૬ જનપ્રભસૂત્રિએ એક કૃતિ 'દ્રાવિડ' ભાષામાં રચ્યાનો " પ્રત્નરસ પ્રાચ્ય જૈન ભાંડારીય ગ્રન્થમયો " (પૃ. ૨૬૬) માં ઉલ્લેખ છે. તો આ કૃતિ જલદી પ્રસિદ્ધ થાય એવો પ્રયત્ન કરવા જેવો છે.

૭ આવરસય (પત્ર ૧૭૧), જીવાભિગમ (પત્ર ૫), પત્રવણા (પત્ર ૫), વિયાહુપણ્ણતિ (પત્ર ૫ અને ૪૨૦), ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા (પત્ર ૨) અને પઉમચરિય (૫૧૬) એમ છ કૃતિનો સાક્ષી તરીકે અહીં ઉલ્લેખ કરાયો છે.

એકત્વ	૫૫—૬૯
અન્યત્વ	૭૭—૮૧
ભવ	૮૨—૪૦૩
અશુચિત્વ	૪૦૪—૪૨૫
લોકસ્વભાવ	૪૨૬—૪૩૦
આસ્રવ	૪૩૧—૪૪૨
સંવર	૪૪૩—૪૫૦
નિર્જરા	૪૫૧—૪૫૬
ગુણુરત્ન	૪૫૭—૪૬૩
બોધિ	૪૬૪—૫૦૦

ભાવનાનું કુળ ૫૦૧માથી ૫૨૪મી ગાથા સુધીમાં દર્શાવાયું છે. સ્વોપમ વૃત્તિમાં ભાવનાઓને અંજેનાં દર્શાવેલાં—ચરિત્રાદિ સંસ્કૃતમાં લંબાણથી અપાયાં છે.

“જયદેવ મુનિનું ભાવના સંધિપ્રકરણ” એ નામનો શ્રી. મધુસૂદન મોદીનો લેખ “ભાડારકર ગ્રામ્ય વિદ્યા સંશોધન મંદિરના ત્રૈમાસિક” (વર્ષ ૧૧, અં. ૧)માં છપાયો છે. આ લેખમાં શરૂઆતમાં ‘અપભ્રંશ’ વિષે ઊદાહરણ છે. પછી વ્યાકરણદૃષ્ટિએ ચર્ચા છે. ત્યારબાદ છંદ વિષે ઉલ્લેખ છે. આના પછી સીનોરની હાથપોથીને આધારે આ ‘અપભ્રંશ’ કૃતિ સંસ્કૃત છાયા સાથે અપાયેલી છે. અંતમાં શબ્દકોશ છે. આ નાની કૃતિમાં એકંદર બાસઠ પદો છે. સમગ્ર કૃતિ છ કડવામાં રચાયેલી છે. દરેક કડવામાં દસ દસ પદો છે. છેલ્લા કડવામાં અંતમાં એક વધારે પદ છે. એવી રીતે પહેલા કડવામાં શરૂઆતમાં પ્રાર્થના રૂપે એક પદ છે. પાંચમા પદમાં ‘માલવનરિંદુ’ એવો જ પ્રયોગ છે તે ઉપરથી મુંજ અને વિલાસવતીને ઉદ્દેશીને આ હકીકત છે એમ શ્રી મોદી કહે છે. મુંજનું અવસ્થાન વિ. સં. ૧૦૫૪માં થયું છે. આ તેમજ આ કૃતિની ભાષા વિચારતાં શ્રી મોદી આ કૃતિને તેરમી સદીની કૃતિ મણે છે.

કર્તાએ અંતમાં કહ્યું છે કે એઓ શિવદિવસરિ (શિવદેવસરિ)ના પ્રથમ સિંધ્ય છે. એમનું નામ જયદેવ છે. એઓ મુનિ છે. કર્તાએ આ કૃતિને ભાવણસંધિ કહી છે. ૧૧મા પદમાં ‘બાર ભાવના’ એવો ઉલ્લેખ છે. કર્તાએ આ ભાવનાઓ અનુક્રમે વર્ણવી નથી.

શ્રી મધુસૂદને પ્રારંભમાં કહ્યું છે કે આચાર (સુચ. ૨, ચૂ. ૪)માં બાર ભાવનાઓ મણાવાઈ છે. આમ કહી એમણે નીચે મુજબનાં બે પદો સંસ્કૃત છાયા સહિત આખ્યાં છે:—

“પદમમણિચ્ચમસરણં સંસારો નુગમયા ય અજતં ।

અસુહૃત્તં આસવ સંવરો ય તહ નિજ્જરા નવમા ॥

૮ નરકભવ, તિર્યગ્ભવ, મનુષ્યભવ અને દેવભવ વિષે આ. ૮૨-૧૭૮, ૧૭૯-૨૫૦, ૨૫૧-૩૨૫ અને ૩૨૬-૪૦૩માં વિસ્તૃત ઊદાહરણ છે.

૯ આ કૃતિ ફરીથી પ્રસિદ્ધ થાય તો કેમ ?

લોગસહાવો બોહિ ય દુલ્લહા ધમ્મસાહઓ અરહા ।

एयाइं हुंति वारस जहकम्मं भावणीयाओ ॥ ”

આ સંબંધમાં ૧૦અભિધાનરાજેન્દ્ર (ભા. ૫) જોતાં જણાયું કે ‘ભાવના’ વિષેની એક બાજતની નોંધ લીધા પછી તેતા મૂળ તરીકે આચાર (જુ. ૨, ચૂ. ૩) નો ઉલ્લેખ છે. એને આ બાધાનું મૂળ સમજવાની મંજૂરદી મૂલ કરી છે. આ ગાથા-ઓના મૂળ વિષે તપાસ કરતાં એ મને નેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પવયજ્ઞસારુદ્ધારમાં ૫૭૨મી અને ૫૭૩મી ગાથા તરીકે મળી આવે છે. એમાં નવમા ને બદલે નવમી, દુલ્લહા ને બદલે દુલ્લહા, ધમ્મસાહઓ ને સ્થાને ધમ્મસ્સ સાહઓ અને ઇયાઈ ને બદલે ઇયાહ એમ પાઠભેદ છે. ધમ્મસાહઓ એટલે ધર્મના કરનાર. બારમી ભાવના તરીકે અહીં ધર્મના કહેનાર અરિહંતનો-તીર્થંકરનો ઉલ્લેખ છે.

પવયજ્ઞસારુદ્ધાર ઉપર સિદ્ધસેનસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૪૮ (કરિ-સાગર-રવિ) માં સંસ્કૃતમાં વૃત્તિ રચી છે. એ ઉપરથી નેમિચન્દ્રસૂરિના સમયનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે. આ વૃત્તિમાં બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ પદ્યમાં આલેખાયું છે. એ ભાવનાનાં પદોની સંખ્યા અનુક્રમે ૮, ૫, ૯, ૪, ૨, ૧, ૯, ૯, ૬, ૫૬, ૫ અને ૧૦ છે. આમ એકંદરે ૧૩૫ પદો છે અને લોકસ્વભાવભાવનાને અંગેનાં પદોની સંખ્યા વિશેષતઃ અધિક છે.

ચૌદ ગાથામાં ગૂંથાયેલી નવતત્ત્વપયરજ્ઞના ઉપર નરાંગીવૃત્તિકાર અમયદેવસૂરિએ પાંચમાં ભાગ (ભાષ્ય) રચ્યું છે. એમાંની ૮૪મી અને ૮૫મી ગાથા સાથે ઉપર્યુક્ત એ પદોની લગભગ સમાનતા છે. કૃત ૮૫મી ગાથાના અંતમાં જહકમ્મં ભાવણીયાઓ ને બદલે અનુપેહાઓ જિણુદિહા એવો પાઠભેદ છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે ઉપર્યુક્ત ગાથાનો મૂળ કર્તા કોણ છે ?

નવાંગીવૃત્તિકાર અમયદેવસૂરિના શિષ્ય પ્રસન્નચન્દ્રસૂરિનાં ચરણકમળના શેવક અને ઉપાધ્યાય સુમતિના શિષ્ય દેવભદ્રસૂરિએ સ્વેગરંગસાહારાહુણસત્થ (સ્વેગરંગશાલા-રાધનશાસ્ત્ર), વીરચરિય (વીરચરિત્ર) અને કંહારચણકોસ (કંધારતત્ત્વકોશ) રચ્યાં છે. વિશેષ-માં આ સૂરિએ વિ. સં. ૧૧૬૮માં પાસનાહુચરિય (પાર્શ્વનાથચરિત્ર) રચ્યું છે. એના ૫૧માથી ૫૬મા સુધીનાં પત્રમાં બાર ભાવનાનું પાંચમાં ગણમાં વિસ્તારથી સ્વરૂપ આલેખાયું છે. ત્યારબાદ ૫૬મા અને ૫૭મા પત્રમાં પદ્યમાં બાર ભાવના પૈકી પ્રત્યેકનું ફળ દર્શાવાયું છે. એને અંગે એકંદરે ચૌદ પદો છે.

સોમપ્રભસૂરિએ ૧૧વિ. સં. ૧૨૪૧માં કુમારવાલ્મીકિયોદ્ધ મુખ્યતઃ મરહટ્ટીમાં રચેલ છે. એના ત્રીજા પત્રાવ (પ્રસ્તાવ)ના પૃ. ૩૧૧-૩૧૨માં બાર ભાવનાની આછી રૂપરેખા પદ્યમાં ‘અપખંશ’ (અવલોક) ભાષામાં આલેખાઈ છે.

ઉપાધ્યાય વિનયવિનયે ‘અધપુર’ નગરમાં વિ. સં. ૧૭૨૧માં સોળ પ્રકાશોમાં શાન્તસુધારસ નામનો ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં ૨૩૪ પદ્યમાં રચ્યો છે, અને એના ઉપર વૃદ્ધિ-

૧૦ આમાં ભાવનાઓના નિર્લેપ છત્રાદિ બાળતો છે.

૧૧ આ જ વર્ષમાં શાલિભદ્રસૂરિએ ‘ભરહનરેસરરાસ’, (ભરત-આહુબલિ-રાસ) રચ્યો છે. ઉપલબ્ધ ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ સૌથી પ્રાચીન કૃતિ ગણાત છે.

વિજયના શિષ્યાણુ ગંભીરવિજયે સંસ્કૃતમાં વિ. સં. ૧૯૬૮માં ટીકા રચી છે. આ જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૯માં બહાર પડેલ છે. વિશેષમાં આ મૂળ ગ્રંથ મોતીચંદ ગિ. કાપડીઆના ગુજરાતી વિવેચન સહિત બે ભાગમાં આ સભા તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૪માં પ્રકાશિત થયેલો છે. આ ગ્રંથના પહેલા બાર પ્રકાશમાં અનિત્યત્વાદિ બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ અને અંતમાં ‘બ્રહ્મવિહાર’ તરીકે બૌદ્ધ સાહિત્યમાં સુપ્રસિદ્ધ મૈત્રા ઇત્યાદિ ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ આલેખાયું છે. આ ગ્રંથની વિશિષ્ટતા એ છે કે દરેક પ્રકાશના અંતમાં ‘ગેયાષ્ટક’ છે. અને એ જયદેવકૃત ગીતગોવિન્દનું રમરણુ તાણું કરે છે. ખીજા ભાગના અંતમાં ગ્રંથપરિચય વગેરે અપાયેલ છે. તેમાં પૃ. ૨૬માં સોળે ગેયાષ્ટકના રામ-રામિણીની નોંધ છે. પૃ. ૧૩માં બાર ભાવનાના વિભાગો દર્શાવાયા છે, જેમકે સંસાર-ભાવના અને લોકસ્વરૂપ-ભાવના એ બે બાહ્ય અવલોકન કરાવનારી (objective) છે. અનિત્યતા, અશરણુતા, એકત્વ, અન્યત્વ અને અશુચિત્વ એ પાંચ ભાવના આંતરબ્રાહ્મી (subjective) છે. ગોપિકુલંબતા અને ધર્મ એ ભાવના સ્વરૂપલક્ષી-સાધનધર્મલક્ષી (instrumental) છે, બ્યારે આસ્તવ, સંવર અને નિર્જરા એ ત્રણ ભાવનાઓ આત્માની વર્તમાન સ્થિતિને (evolutionary stage of development) સમજાવે છે. આ રીતે જોતાં ભાવનાઓ આંતર-લક્ષી અને અવાંતરલક્ષી છે. ખીજા પૃષ્ઠમાં બાર ભાવનાઓનો, ધર્મનું અનુસંધાન કરાવનાર તરીકે ઉલ્લેખ છે. ત્રીજા પૃષ્ઠમાં એનો ધર્મધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાના હેતુ તરીકે નિર્દેશ છે.

જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભાગ ૩, ખંડ ૧, પૃ. ૬૧૯)માં વિ. સં. ૧૫૬૫ પહેલાં કોઈકે ૯૪ કડીમાં બાર ભાવના વિષે રચના કરી છે.

જૈ. ગૂ. ૮. (ભાગ ૩, ખંડ ૧, પૃ. ૬૪૧)માં વિદ્યાધર રચેલી બાર ભાવનાની કૃતિ વિષે ઉલ્લેખ છે.

સંજ્ઞાયા—ખીમજી બીમસિદ્ધ સાણિક તરફથી ઈ. સ. ૧૮૯૨માં જે સંજ્ઞાયામાળા (ભા. ૧) પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તેમાં ૧૨જશસોમના શિષ્ય જયસોમે તેર ઠાલમાં ગુજરાતીમાં રચેલી “બાર ભાવનાની સંજ્ઞાયા” છે. એનો રચનાસમય નીચે પ્રમાણે કર્તાએ નિર્દેશ્યો છે:—

“ સોજન નહા કુણુ વરસ ગુણિ સિત તેરસ કુંજવાર ”

આમ આ સંજ્ઞાયા વિ. સં. ૧૭૦૦માં ચૈત્ર સુદ તેરસ ને મંગળવારે રચાયેલી છે. આ સંજ્ઞાયાપદસંગ્રહ (પૃ. ૯૭-૧૧૪)માં પણ છપાયેલ છે. જૈ. ગૂ. ૮. (ખંડ ૩, પૃ. ૧૧૮૨)માં આ કૃતિને બાર ભાવનાવેલિ કહેલી છે. ‘સંજ્ઞા’ એવા નામોદ્ભવાળી એવી પણ એક ખીજી બાર ભાવનાની સંજ્ઞાયા છે. આ ઉપરથી એના કર્તા સંજ્ઞાયન્દ્ર છે એમ કહેવાય છે, પણ એમના મરણ, સમય ઇત્યાદિ વિષે કોઈ ઉલ્લેખ જાણુવામાં નથી. આ સંજ્ઞાયા છપાયેલી છે.

૧૨ વિ. સં. ૧૭૧૬માં ‘તપામચ્છના સોગવિમલસુરિના શિષ્ય કુર્ણસોમના શિષ્ય જયસોમના શિષ્ય જયસોમે ૭ ઠમ્બગ્રંથ ઉપર આલાવબોધ રચ્યો છે અને એ પ્રકરણુ રતનાકર (ભા. ૪)માં છપાયો છે. જુઓ જૈ. સા. સં. ૬. (પૃ. ૬૬૨).

હવે આપણે આધુનિક સમયનો વિચાર કરીશું. સ્વ. 'શાસ્ત્રવિશારદ' જૈનાચાર્ય વિજયધર્મસૂરિજીના વિદ્વાન્ વિનેય સ્વ. ઉપાધ્યાય મંગળવિજયજીએ જૈનતત્ત્વપ્રદીપના પાંચમા ઉદ્ધાસમાં બાર ભાવનાનાં લક્ષણો સંસ્કૃતમાં આપ્યાં છે. આ લઘુ કૃતિને અંગે મેં જે વિસ્તૃત વિવેચનાત્મક આદ્યુત્તરશાંદીપિકા ગુજરાતીમાં રચી છે તેમાં પૃ. ૧૦૮૩-૧૦૬૦માં મેં બાર ભાવના વિષે કેટલોક ઉદ્ધાપોહ કર્યો છે.

જૈનાચાર્ય શ્રી. વિજયલક્ષ્મીસૂરિજીએ વિ. સં. ૧૯૮૨માં છુદારીમાં વૈરાગ્ય-રસમંજરી સંસ્કૃતમાં પદ્યમાં રચી. વિ. સં. ૧૯૮૫માં મેં એ ફરીથી સંપાદિત કરી. આ બીજી આવૃત્તિના ચતુર્થ ગુચ્છકમાંના શ્લોક. ૧૬૩-૩૩૩માં બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી આલેખાયું છે. સમગ્ર કૃતિનો મેં ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે અને સાથે સાથે સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યું છે. આ બીજી આવૃત્તિના પૃ. ૨૧૨-૨૮૪માં બાર ભાવનાને અંગેનું મારું ગુજરાતી લખાણ છપાયું છે.

ગોપાલકાસે ગુજરાતીમાં તૈયાર કરેલા ધોગશાસ્ત્ર (પૃ. ૯૨-૧૦૧)માં બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ આલેખાયું છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રના ૫. સુખલાલજીના ગુજરાતી અને હિન્દી વિવેચનો તે તે ભાષામાં આ સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં રજૂ કરે છે.

ન્યાયવિશારદ ન્યાયતીર્થ મુનિ શ્રી ન્યાયવિજયજીએ સંસ્કૃતમાં પદ્યમાં અધ્યાત્મ-તત્ત્વાલોક રચ્યો છે. એનો એમણે ગુજરાતીમાં અનુવાદ આપ્યો છે, સાથે સાથે વિવરણ પણ આપ્યું છે. વિશેષમાં મોતીચંદ ઝવેરચંદ મહેતાએ આ કૃતિનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે અને અંગ્રેજીમાં સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે. આ કૃતિના પાંચમા પ્રકરણના ૨૨માથી ૩૬મા પદ્યમાં બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ સંસ્કૃતમાં છે, જ્યારે પૃ. ૬૬૬-૬૮૩માં એ સ્વરૂપ અંગ્રેજીમાં તેમજ ગુજરાતીમાં છે.

ન્યા. વિ. ન્યા. તી. મુનિ શ્રી ન્યાયવિજયજીએ અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકના રૂપાન્તર તરીકે પાંચમાં અબ્જતત્ત્વાલોક એના અંગ્રેજી અનુવાદ સંક્લિત રચ્યો છે. એના પાંચમા પયરણ (પ્રકરણ)માંનાં ૨૧માથી ૩૭મા સુધીનાં પદ્યો બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ પૂરું પાડે છે.

આ પ્રમાણે અહીં મેં બાર ભાવનાને અંગે નાની કે મોટી કૃતિ-(પછી એ સ્વતંત્ર હો કે મોઈ ગ્રન્થના વિભાગરૂપ હો) નોંધી છે એટલે હવે આ તમામ કૃતિની અકારાદિ ક્રમે અહીં સૂચિ આપુ છું; જેથી કોઈ ખાસ પ્રોઠ કૃતિઓ ઉમેરવાની રહી જતી હોય તો તે જણવાનું અને સૂચવવાનું સુગમ થઈ પડે:—

નામ	ભાષા	કર્તા	રચનાસમય
અબ્જતત્ત્વાલોક	મરહટી	ન્યાયવિજય	ઇ. સ. ૧૯૩૮
„ નો અનુવાદ	અંગ્રેજી	„	„ „
અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક	સંસ્કૃત	„	ઇ. સ. ૧૯૨૦
„ નો અનુવાદ	ગુજરાતી	„	„ „
„ „ „ ઇત્યાદિ	અંગ્રેજી	મો. ઝ. મહેતા	„ „

૧૩ અનાથ મુનિની સજ્ઞાય ગુજરાતી	સમયચંદ્રમણિ	વિક્રમની ૧૭મી સદી
„ „ „ „	રામ	વિક્રમની ૧૭મી (?) સદી
આકૃતકર્ણનદીપિકા	હી. ર. કાપડિયા	વિ. સં. ૧૬૮૮
ઉત્તરજાળપથુ	અક્ષમાગહી	વીરસંવત ૧૭૦ કરતાં પહેલાં
„ ની વૃત્તિ	સંસ્કૃત	વિ. સં. ૧૧૨૬
ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા	સંસ્કૃત	વિ. સં. ૯૬૨
તું જાપાન્તર	ગુજરાતી	ઈ. સ. ૧૯૨૪
કુમારપાલપડિખોલ	૧૪ “અપભ્રંશ”	વિ. સ. ૧૨૪૧
„ નો અનુવાદ	ગુજરાતી	વિ. સં. ૧૬૮૩
જૈન તત્ત્વપ્રદીપ	સંસ્કૃત	વિ. સં. ૧૯૭૧
જ્ઞાનાર્થુવ	સંસ્કૃત	વિ. ની ૧૧મી સદી
દાણુ	અક્ષમાગહી	ઈ. સ. પૂર્વ ૫૫૭
તત્ત્વાર્થસૂત્ર	સંસ્કૃત	ઈ. સ. ની પહેલી સદી
„ ની ટીકા	„	ઈ. સ. ની બાઠમી સદી
„ તું બાળ્ય	„	ઈ. સ. ની પહેલી સદી
„ તું વિવેચન	ગુજરાતી	ઈ. સ. ૧૯૪૦
„ „	હિન્દી	વિ. સં. ૧૯૪૬
દાદશ ભાવના	સંસ્કૃત	?
દાદશાનુપ્રેક્ષા (?)	?	ધવલ કરતાં પહેલાં
નવતત્ત્વપયરથુ ભાસ	મરહટ્ટી	વિક્રમની બારમી સદી
પદ્યથુસારુદ્ધાર	મરહટ્ટી	વિ. સં. ૧૨૪૮ પહેલાં
„ ની વૃત્તિ	સંસ્કૃત	વિ. સં. ૧૨૪૮
પાસનાદઅરિય	મરહટ્ટી	વિ. સં. ૧૧૬૮
પ્રશ્નમરતિ	સંસ્કૃત	ઈ. સ. ની પહેલી સદી
„ ની અવયૂર્ણુ	„	?
„ ની ટીકા	„	વિ. સં. ૧૧૮૫
બાર ભાવના	ગુજરાતી	વિ. સં. ૧૫૬૫ પહેલાં
„ „	„	વિક્રમની સોળમી સદી
બાર ભાવનાની સજ્ઞાય	„	વિ. સ. ૧૭૦૪
(બાર ભાવનાવેલી)		
બાર ભાવનાની સજ્ઞાય	„	વિક્રમની ૧૮મી (?) સદી
બારસ અણુવેકખા	સોરસેણી	ઈ. સ. ની બાઠમી સદી
„ „	„	ઈ. સ. ની પહેલી સદી

૧૩ એમને હિંદીને ચોપાઈ વગેરે પણ છે.

૧૪ પ્રસ્તુત મામ પૂરતો આ હિંદોળ સમજવાનો છે.

૧૫ નામ જાણવામાં નથી.

ભગવતી-આરાધના	સોરસેણી	શિવામ્	ઈ. સ. ૭૬૧ (૧) સદી
ભવભાવના	મરહટ્ટો	મધ. હેમચન્દ્રસૂરિ	વિ. સં. ૧૧૭૦ કે પહેલાં
,, ની વૃત્તિ	,,	,,	વિ. સ. ૧૧૭૦
ભાવશુદ્ધિ	અવહટ્ટ	જયદેવ	ઈ. સ.ની ૧૩મી-૧૪મી સદી
ભાવનાસિદ્ધિ	સંસ્કૃત	હરિભદ્રસૂરિ	વિ. સ. ૭૫૭-૮૨૭
મરણસમાધિ	અદ્ભમાગહી	અગ્નાત	ઈ. સ.ની પાંચમી સદી પૂર્વે
મૃલામાર	સોરસેણી	વટ્ટેર	ઈ. સ.ની પહેલી સદી
,, ની વૃત્તિ (આચારવૃત્તિ)	સંસ્કૃત	વસુનંદિ	ઈ. સ.ની ૧૦મીથી ૧૩મી સદીનો ખાળો
યોગશાસ્ત્ર	સંસ્કૃત	હેમચન્દ્રસૂરિ	વિક્રમની ૧૨મી સદી
,, ની વૃત્તિ	,,	,,	,, ,,
,, નો અનુવાદ	ગુજરાતી	ગો. જી. પટેલ	ઈ. સ. ૧૯૩૮
વૈરાગ્યસમજરી	સંસ્કૃત	વિજયલલિતસૂરિ	વિ. સં. ૧૬૮૨
,, નું સ્પષ્ટીકરણ	ગુજરાતી	હી. ર. કાપડિયા	ઈ. સ. ૧૯૩૦
શાન્તસુધારસ	સંસ્કૃત	વિનયવિજયગણિ	વિ. સં. ૧૭૨૧
,, ની ટીકા	,,	ગંભીરવિજય	વિ. સં. ૧૯૯૪
સૂચક	અદ્ભમાગહી	સુધર્મસ્વામી	ઈ. સ. પૂર્વે ૫૫૭

આમ બાર ભાવનાઓને અંગેના સાહિત્યની સુચિ પૂરી થાય છે એટલે આ ભાવના ઓ વડે અવિઘ્નિતપણે મનને સુવાસિત કરનારી વ્યક્તિ નિર્મમત્વ પ્રાપ્ત કરી સર્વ ભાવોમાં સમતાને પામે છે, વિષયોથી વિરક્ત બને છે અને એના કપાયો ક્ષીણ થાય છે તેમજ એના સમ્યક્ત્વરૂપ દીપકનો પ્રકાશ આનંદદાયક બને છે એમ ભાવનાઓનું જે અનુષ્ઠાન ફળ યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૪, શ્લો. ૨૬-૩૩)માં સૂચવાયેલું છે તે મેળવવા સૌ કોઈ ભાવ્યશાળી થાઓ એમ ધૃષ્ટાંતો હું વિરમું છું.

ગોપીપુરા, સુરત, તા. ૧૧-૧૦-૪૮

સુનિરાજ શ્રી આણંદવર્ધનજી વિરચિત

ત્રેસઠ શલાકાપુરુષઆયુષ્યાદિ બત્રીસ સ્થાનક વિચારગર્ભિત સ્તવન

સં-પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રી રમણવિક્રમજી

ગોચમ ગણહર પય નમેવિ તિત્થયર ચઉવીસઈ,
બાર ચક્ષીસર વાસુદેવ નવ પણ્યાલીસઈ;
અંતર આઉં દેહમાન અવસરપણી કાલંઈ,
ત્રીજઈ સૂક્ષ્મ દ્વસમારઈ તિહાં રિષલ હયા લઈ;
ન્યાન વિન્યાન પ્રકાસીઆં એ ભરહચક્ષીસર શાખ,
ધનુષ પાંચસઈ દેહ પુન્વ આઉં ચઉરાસી લાખ.
લાખકોડિપંચાસ અચર અંતરઈ અરિહંત,
અજિત સગર ચક્ષીસ મધ્ય આર ચઉથા અંત;

ધનુષચાર શત સાઠ લખ બહુતરિ પુન્વાઉં,
અંતર સાગર ત્રીસ કોડિ લખ સંભવ ધ્યાઉં;
ધનુષ ચારસઠ દેહ પુણુ સાઠિ પૂરવ લક્ષ્મ આય,
સાગર અંતરિ કોડિ લખ દસ અભિનંદન રાય. ૨

રાય ચઉત્ય ધનુષ ત્રિણિ શત સાઠ સુકાયા,
પૂરવ લખ પંચાસ આયુ નવ કોડિ સિદ્ધાસા;
અંતરિ સાગર સુમતિનાથ ધનુષ કાયા ત્રિણ સઠ;
ચ્યાલીસ લખ પુન્વાયુસાર નેઠ કોડી સહસઠ;
પદમપ્રભ ઇણુઈ અંતરિ એ ધનુષ ણિસિં પંચાસ,
પુન્વાઉં લખ ત્રીસ નવે કોડિ સહસિ સુપાસ. ૩

પાસન સારંગ ણિસિં કાય વીસ પુન્વ લક્ષ્ણાઉં,
નવસઠ સાગર અંતરાલિ ચંદ્રપ્રભ ગાઉં;
દોઢ ધનુષ સય પુન્વ લક્ષ્મ દસ આયસ અંતર,
નેજી કોડિ સાગર સુવિધિ સય ધનુષ જિનેસર;
પુન્વાઉં લક્ષ્મ દોઢ જિહાં અચરંતરિ નવ કોડિ,
સીતલ સામી નેજી ધનુષ પુન્વ લક્ષ્મ જોડી. ૪

જોડિ ન અંતર કોડિ એક સાગર સય જિણે,
છાસઠિ લખ છન્વીસ સહસ વત્સર પુણુ પી(ખી)ણે;
જિનશ્રેયાંસ ત્રિપિષ્ઠ પદમ કેશવ ધનુ અસીઆ,
આયુસ માણા વરસ લખ જિન હરિ ચઉરાસીઆ;
ચઉપન સાગર અંતરિ એ વાસુપૂજ્ય જિનરાય,
વાસુદેવ દ્વિપિષ્ઠ ખીચ ધનુષ સત્તરિ જસ કાય. ૫

સાયર અંતરિ ત્રીસ વિમલ સામી હરિ સયંમ,
સાઠિ ધનુષ લખ સાઠિ વરસ આયુ રજ્જ કયંબૂ;
નવ સાગર અંતરિ અનંત પુરિસોત્તમ કેશવ,
દેહ ધનુષ પંચામ ત્રીસ લખ વત્સરિ જે સિવ;
અંતર ચિહ્નુ સાગર હૂઆ એ ધર્મનાથ નરસીહ,
હરિજિન પણુ ચાલીસ ધનુ દશ લખ વત્સર દીક. ૬

દીક ન સાગર ત્રિણિ માઝિ પાઉ પદ્મિ જિણા,
માહવ ચક્કી ધણુ ખયાલ પણુ વરસ લખીણા;
ચઉથો સનતકુમાર ચકકી એકતાલી સારંગ,
તિન્નિ લખ વરસાઉ જેહ પુન્વંતરિ પારંગ;

શાંતિનાથ જિન સોલમો એ ચક્રીસર પણ હોઈ,
ધનુ ચ્યાલીસ લકખાયુ ગય આધ પલ્યોપમ હોઈ. ૭

હોઈ અંતર કુંથુનાથ ચક્કીસર સોઈ,
કાય ધનુષ પાંત્રીસ સહસ પંચાણ્ડ હોઈ;
આયુ વરસ અંતરિ અપલ્ય પુણ્ડ અયરાસી,
જિન ચક્રી ધનુ ત્રીસ આયુ વર્ષ સહસ ચક્રીસી;
વરસ કોડિ સહસાણુ મજિ હરિ ખિહુંમાંહિ ચક્રીક,
ઓખણુત્રીસ સહ ધનુ હરિ નામિ નર પુંડરીક. ૮

પુંડરીક પાંસઠિ સહસ પરમાયુ સંવત્સર,
અઠાવીસ ધનુ સુભૂમ પટખંઠ ચક્રીસર;
સાઠિ સહસ વર્ષાયુ તાસ પુણ્ડત્ત સકેશવ,
ધનુષ છન્વીસઠ વર્ષ સહસ છપત્ત તે સિવ;
મલ્લિનાથ ઓગણીસમો એ કોડિ સહસ વરસેણુ,
ધનુષ પણ્ણવીસઠ રાજકીય સહસ પંચાવન જેણુ. ૯

જેણુંતરિ ચક્રપત્ત લાખ સુનિસુવત સામી,
મહાપદમ ચક્રકવઘ ગેહ ધનુ વીસ સઘ મામી;
ત્રીસ સહસ વરસાયુ લખ પટવરસાં માહિઈ,
નામ નારાયણુ ધનુષ સોલ વર્ષ ખાર સહસાઈ;
જિન શ્રી નમિ એકવીસમો એ કેશવ શ્રી હરિસેણુ,
ધનુષ પનર વર્ષ સહસ દશ રાજ કિન્દ ખિહું તેણુ. ૧૦

તેણુંતરિ પંચ લાખમાંહિ જય નામા ચક્રી,
ધનુષ ખાર વર્ષ સહસ ત્રિણિ જસ પુહવી થકી;
નેમિનાથ કૃષ્ણાવસાન દસ ધનુષ પ્રમાણુ,
સહસાઈ જિન વાસુદેવ આસી સહસાણુ;
સાતસઘ સાઠાંતરિ એ વરસમાંહિ પ્રલદત્ત,
ધનુષ સાત ચક્રી સભૂય આયુ વરસ સઘ સત્ત. ૧૧

ચત્ત વરસાઈ પાસનાહ દસ હાય શરીરઈ,
અંતરિ અઢીસઘ વરસ વહલિ જિન શ્રી મહાવીરઈ;
ખહુત્તરિ વરસાં આયુ પાલિ કર કાયા સપતે,
કસમલ બાઈ જન્મકોડિ તીથંકર જપતે;
હરિ પ્રતિબલ જિન ચક્રકવઘ એ જીવ થયા શુણ્ણસઠિ,
શ્રી આણુંદવજ્ઞન ઈમ કહઈ પુરુષ સિલાક ત્રિસઠિ. ૧૨

દાર્શનિકશિરોમણિ આચાર્યપ્રવર શ્રી. સિદ્ધસેનદિવાકરજીની ૧૬મી દ્વાત્રિશિકાનું એક અધિક મળી આવેલું પદ્ય

લેખક:-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. જંબૂવિજયજી

ભગવાન શ્રી. દિવાકરજીની દ્વાત્રિશિકાઓના સૌ કાર્મ અભ્યાસીઓ સારી રીતે જાણે છે કે એ કેટલી બધી અતિગૂઢ અને અતિગહન છે. એનો અર્થ ઉઠેલતાં અભ્યાસીઓને અનેક સ્થળે મહાકષ્ટનો અનુભવ થાય છે. જે-શુદ્ધ કારિકાઓમાં પણ અર્થપરિણામ માટે આ જાતનું કષ્ટ અનુભવવું પડે તો જ્યાં પાઠોની અશુદ્ધિ હોય ત્યાં આ જાતની પારાવાર મુશ્કેલી અનુભવવી પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ? ન્યાયાવતારને બાદ કરતાં બીજી દ્વાત્રિશિકાઓ ઉપર દીકાગ્રંથો પણ રચાયેલા નથી કે જેના આધારે પાઠશુદ્ધિ તથા અર્થપરિણામ સહેલાઈથી કરી શકાય કદાચ કાર્મ પુર્વાચાર્યોએ એ દીકાગ્રંથોની રચના કરી હશે તો પણ અભારે તો એ સર્વથા અજ્ઞાત અને અપામ જ છે. વળી આવા મૂઢ ગ્રંથોમાં પ્રમાણભૂત આધારથી પાઠશુદ્ધિ કરવામાં આવે તો જ સફળતાની અધિક સંભવના રહે છે. નહિતર માત્ર અમુક પ્રકારની વિચારણાના બળે જ પાઠશુદ્ધિ કરવામાં આવે તો પાઠશુદ્ધિ કરવા જતાં આપણા હાથે અશુદ્ધ પાઠોમાં ઉમેરો જ ધણી વાર થઈ જાય છે આથી આવા ગ્રંથોની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ જ્યાં જ્યાંથી મેળવી શકાય ત્યાં ત્યાંથી શોધી શોધીને મેળવીને તેમાંથી શુદ્ધ પાઠોને તારવી કાઢ્યા એ પાઠશુદ્ધિ કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે.

અમે ગયા વર્ષે પુના હતા ત્યારે શ્રુતજ્ઞાનના અખંડ ઉપાસક પૂ. મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ સા.તે. આ હેતુથી એક પત્ર અભ્યો. કે. લા. પુનામાં ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર (Bhandarkar Oriental Institute)માં શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરજી પ્રણીત દ્વાત્રિશિકાઓની એક તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી પ્રાચીન પ્રતિ છે. જૈનધર્મ પ્રસારક સભા (ભાવનગર) તરફથી પ્રકાશિત મુદ્રિત પ્રતિની તેની સાથે તુલના કરીને તેમાંથી તમારે પાઠાંતરો લઈ લેવા." આ પત્ર વાંચી એ પ્રતિ મેળવવા માટે મેં પ્રસાસ કર્યો, પરંતુ સંસ્થાના સંચાલકો તાડપત્ર ઉપર લખાયેલા ગ્રંથોને સંસ્થાના મહાન બહાર આપતા નથી એટલે ત્યાં જઈને જ મેં પાઠાંતરો લેવાની કશ્ચર્યાત કરી.

પાઠાંતરો લેતાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ બંને પ્રકારના પાઠાંતરો મને તેમાં મળતા હતા. તેમાં એવા સુંદર અનેક શુદ્ધ પાઠો પણ મને મળવા લાગ્યા કે પ્રમત્તની સફળતાથી તથા ગ્રંથની શુદ્ધિ થવાથી મને ખૂબ આનંદ થતો હતો. પરંતુ જ્યારે ૧૬મી બત્રીશીના પાઠાંતરો લેતો હતો તે સમયે તો મારા આનંદનો પાર જ ન રહ્યો મુદ્રિતમાં નહિ છપાયેલું એક આખું પદ્ય જ મને એમાંથી અધિક મળી આવ્યું. મુદ્રિત ૧૬મી દ્વાત્રિશિકામાં કુલ ૨૧ પદ્યો છે તેમાં ૧૧મું પદ્ય નીચે પ્રમાણે છપાયેલું છે:-

પરસ્પરસ્પૃષ્ટગતિર્માવનાપચયાધ્વનિઃ । વદ્ધસ્પૃષ્ટગમદ્વચાદિસ્નેહરૌદ્યાતિશાયનાત્ ॥૧૧॥

ભાંડારકર સંસ્થાની તાડપત્રપ્રતિમાં આ સ્થળે બે કારિકાઓ છે, અને તેનો ક્રમ નીચે મુજબ છે:-

પરસ્પરસ્પૃષ્ટગતિર્માવનાપચયાધ્વનિઃ । સ્પૃષ્ટગ્રાહ્યશ્રુતે સમ્યગર્થભાવોપયોગતઃ ॥૧૧॥

સંઘાત-મેદો-મયતઃ પરિણામાચ્ચ સંમવઃ । વદ્ધસ્પૃષ્ટગમ(સમ)દ્વચાદિસ્નેહરૌદ્યાતિશાયનાત્ ॥૧૨॥

ભાંડારકર સંસ્થાની પ્રતિ સિવાય બીજી હસ્તલિખિત પ્રતિમાં આ કારિકા બેવામાં

નથી આવતી. તેથી આ એક મહત્વની પ્રાપ્તિ છે. આ કારિકા ઉમેરવાથી દ્વાત્રિંશિકાની કારિકાઓની ઠરતી સખ્યા પણ પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે.

પ્રતિ સંપૂર્ણ જ છે; પણ તેમાં પ્રારંભની ૨૦ બીજીઓ જ છે. પત્ર ૪૮ છે. લંબાઈ-પહોળાઈ ૨×૧૪ ઈંચ છે. એક દ્વાત્રિંશિકાને અંતે હિતિ દ્વેષ્યશ્વેતપટસિદ્ધસેનાચાર્યસ્ય કૃતિઃ આવેા વિશિષ્ટ અને વિચિત્ર ઉલ્લેખ પણ છે.

ભાંડારકર સંસ્થામાં આ તાડપત્રપ્રતિ ઉપરથી જ કામળ ઉપર કરેલી એક પ્રતિલિપિ (=નકલ) પણ છે. જે કે પ્રતિલિપિ કરનાર લેખકે એમાં કેટલેક સ્થળે અશુદ્ધ પાઠોનો ઉમેરો કરેલો છે તો પણ પાઠાતરો લેવા મુશ્કેલીનાગ્ને એ અતિઉપયોગી જ છે. જે કાઈ મહાનુભાવની સ્વયં પાઠાતરો લેવાની મુશ્કેલી હોય તો આ કામળ ઉપર કરેલી પ્રતિલિપિનો ઉપયોગ કરી શકાય તેમ છે. તાડપત્ર ઉપર લખાયેલા અંથો સંસ્થા બહાર નથી મળી શકતા, પણ કામળ ઉપર લખાયેલા અંથો સંસ્થાના ધારાધોરણ મુજબ અમે ત્યાં બહારગામ પણ મળી શકે છે.

એક પ્રાસંગિક વિચારણા

૧૯મી દ્વાત્રિંશિકાની રચનામાં દિવાકરજીએ બગવાન ઉમાસ્વાતિના તત્ત્વાર્થસૂત્રનો ખાસ ઉપયોગ કર્યો છે. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણ્યુપાયા શિવહેતવઃ । આ ૧૯મી દ્વાત્રિંશિકાની ૧લી કારિકાનું પૂર્વાધ વાચતાં જ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે એમાં સુમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ [તત્ત્વાર્થ ૦ ૧ । ૧ ।] સૂત્રની સ્પષ્ટ છાયા છે. આવા બીજાં પણ સ્થળો છે. તે જ રીતે આ કારિકા પણ તત્ત્વાર્થસૂત્રને અનુસરીને છે. સંઘાત-મેદો-મયતઃ પરિણામાન્ન સંભવઃ આ અંશ “સંઘાત-મેદેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે” [તત્ત્વાર્થ ૦ ૫ । ૨૬] આ સૂત્રને અનુસરીને છે. જે કે મૂલસૂત્રમાં સંઘાત અને મેદ બેનો જ ઉલ્લેખ છે, તો પણ બાહ્યમાં સંઘાત, મેદ તથા હમય-એ ત્રણેનો નિર્દેશ છે. આથી અહીં દિવાકરજીએ બાહ્યનો ઉપયોગ કર્યો છે, એમ પણ જણાય છે.

તત્ત્વાર્થસૂત્રની બે પાઠપરંપરા ચાલે છે. એક બાહ્યસંમત પાઠપરંપરા છે કે જેને બધા જ શ્વેતાંબરો અનુસરે છે, કેમકે બાહ્યને સ્વોપજ-ઉમાસ્વાતિપ્રણીત-જ માને છે. બીજી સર્વાર્થસિદ્ધિસંમત પાઠપરંપરા છે કે જેને બધા જ દિગંબરો અનુસરે છે. કેટલેક સ્થળે એ પાઠભેદની સાથે અર્થભેદ પણ મોટો પડી જાય છે. આ સ્થળે દિગં-અરપરંપરામાં મેદ-સંઘાતેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે એવો સૂત્રપાઠ છે, જ્યારે શ્વેતાંબરપરંપરામાં સંઘાત-મેદેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે એવો બાહ્યસંમત સૂત્રપાઠ છે. દિવાકરજી બાહ્યસંમત સૂત્રપાઠને અનુસરી છે એ અહીં સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

તેવી જ રીતે વદ્ધસ્પૃષ્ઠગમ(સમ)દ્વયાદિસ્નેહરૌદ્ર્યાતિશાયનાત્ આ કારિકાંશ “દ્વયધિકાદિગુણાનાં તુ ” તથા “બન્ધે સમાધિકૌ પારિણામિકૌ” [તત્ત્વાર્થ ૦ ૫ । ૩૫, ૩૬] આ સૂત્ર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. દ્વયધિકાદિગુણાનાં તુ આ સૂત્રનો દિગંબર અને શ્વેતાંબર પરંપરામાં ભિન્ન ભિન્ન અર્થ માનવામાં આવે છે. દિગંબરો ‘આદિ’ શબ્દનો ‘=વગેરે’ એવો અર્થ ન કરતાં ‘પ્રકાર’ એવો અર્થ કરે છે. એટલે સર્વાર્થસિદ્ધિ આદિ બધી જ દિગંબરીય વ્યાખ્યાઓ પ્રમાણે અજઞ્ઞન્યગુણુસ્તિગ્ધ અથવા અજઞ્ઞન્યગુણુરૂપ પરમાણુનો તેનાથી ‘દ્વયધિક’ એવા ગુણુવાળા સાથે જ બંધ માનવામાં આવે છે; અધિક ચતુરધિક આદિ ગુણુવાળા સાથે બંધ માનવામાં નથી આવતો. પરંતુ શ્વેતાંબરપરંપરામાં

બાળ્ય અને માન્યાનુસારિ વૃત્તિ પ્રમાણે આદિ શબ્દનો='વગેરે' એવો સીધો અર્થ જ લેવામાં આવે છે અને તેથી ત્રિગુણાધિક, ચતુર્ગુણાધિક, માત્ર અનંતગુણાધિકની સાથે પણ બંધ માનવામાં આવે છે દ્વ્યાદિસ્નેહરૌદ્રયાતિશાયનાત્ દિવાકરજીના વચનથી તેઓ બાળ્યસંમત માન્યતાને જ અનુસર્યા છે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

૩૬મા સૂત્રમાં દિગંબરપરંપરામાં ઘન્યેઽધિકૌ પારિણામિકૌ એવો સૂત્રપાઠ છે, બ્યારે શ્વેતાંબરપરંપરામાં ઘન્યે સમાધિકૌ પારિણામિકૌ એવો સૂત્રપાઠ છે. દિગંબર-મત પ્રમાણે દ્વિગુણુરિનગ્ધનો દ્વિગુણુરુક્ષ સાથે તેમજ ત્રિગુણુરિનગ્ધનો ત્રિગુણુરુક્ષ સાથે-એમ સમગુણુરિનગ્ધનો સમગુણુરુક્ષ સાથે બંધ માનવામાં નથી આવતો. પરંતુ બાળ્યસંમત-પાઠાનુસારિ શ્વેતાંબરપરંપરામાં એ પ્રકારનો (સમગુણુરિનગ્ધનો સમગુણુરુક્ષ સાથે) બંધ માનવામાં આવે છે વદ્ધસ્પૃષ્ટગમ(સમ)-આ વચનથી દિવાકરજીએ બાળ્યસંમત પરંપરા-નો જ સ્વીકાર કર્યો છે એ જોઈ શકાય છે.

દિગંબરપરંપરામાં વિઘ્નમાન તત્ત્વાર્થવૃત્તિઓમાં પૂજ્યપાદ નામથી પ્રસિદ્ધ આચાર્ય દેવનદિએ રચેલી સર્વાર્થસિદ્ધિ સૌથી પ્રાચીન વૃત્તિ છે. અકલંક આદિ બધા જ દિગંબર વૃત્તિકારો આ સર્વાર્થસિદ્ધિમાન્ય સૂત્રપાઠને જ અનુસર્યા છે. દિવાકરજી સર્વાર્થસિદ્ધિકાર કરતાં પણ પ્રાચીન છે. (આ સબંધમાં વિસ્તારથી જાણવા માટે જુઓ ભારતીયવિદ્યાના સિંધી સ્મારક અંકમાં પં. સુખલાલજીનો લેખ) કારણ કે પૂજ્યપાદે સર્વાર્થસિદ્ધિમાં દિવાકરજીની બનીચીમાંથી એક કારિકાઈ ઉદ્ધૃત કર્યું છે. તેમજ એ જ પૂજ્યપાદપ્રણીત જૈનેન્દ્ર બાકરજીમાં સિદ્ધસેનાચાર્યના નામેલ્લેખપૂર્વક દિવાકરજીના મતનો નિર્દેશ પણ કરવામાં આવ્યો છે.

આ. શ્રી. મદલવાદિક્ષમાશ્રમણપ્રણીત દ્વાદશારન્યચક્રની વૃત્તિમાં ટીકાકાર શ્રી સિદ્ધસુરમણિવાદિક્ષમાશ્રમણે યજ્ઞ હ્યર્થો વાચ્યં (વાચં ?) વ્યમિચરતિ ત્વમિધાનં તત્ આયું શબ્દનયનું લક્ષણ તથાચાચાર્યસિદ્ધસેન આહ આવા નામેલ્લેખપૂર્વક ઉદ્ધૃત કર્યું છે. xખીજે બધે રમણે સિદ્ધસેનાચાર્યના નામે ટીકાકારે ઉદ્ધૃત કરેલા પ્રાચ્ય વચનો દિવા-કરજીના જ છે, તેથી આ સિદ્ધસેનાચાર્ય પણ દિવાકરજી હોવાનો જ સંભવ છે. તત્ત્વાર્થ-બાળ્યમાં (અધ્યાય ૧) નયનિરૂપણમાં ચથાર્થમિધાનં શબ્દઃ એવું શબ્દનયનું લક્ષણ આવે છે. આની સાથે સિદ્ધસેનાચાર્યના નામે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવેલા શબ્દનયના લક્ષણ-ને ખારીકાઈથી સ્વરખાવી જોતાં શ્રી સિદ્ધસેનાચાર્યના શબ્દનયના લક્ષણનો તત્ત્વાર્થ-બાળ્યગત શબ્દનયના લક્ષણની સાથે સંબંધ છે એમ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. આથી પણ એ વાતની પુષ્ટિ થાય છે કે-દાક્ષનિકસિદ્ધિરોમણિ આચાર્યપ્રવર શ્રી. સિદ્ધસેનદિવાકરજીએ પણ તત્ત્વાર્થબાળ્યનો ઉપયોગ કર્યો છે.

નિપાણિ (મહારાષ્ટ્ર), સં. ૨૦૦૪, સાગર વદ ૧૦, તા. ૫-૧-૪૮.

x અહીં યજ્ઞ હ્યર્થો વાચ્યં ન વ્યમિચરતિ અમિધાનં તત્-એ પ્રકારે અન્વય કરવાથી આ વાક્ય વિધિપ્રધાન છે અને તેમાં શબ્દનયના લક્ષણનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે એ બરાબર સમજી શકાયે. તત્ત્વાર્થટીકાકાર ગણદત્તની શ્રી સિદ્ધસેનજીએ પણ આ વાક્યને તથાચોચ્યતે 'યજ્ઞ હ્યર્થો વાચં ન વ્યમિચરત્યમિધાનં તત્' એ રીતે જ ઉદ્ધૃત કર્યું છે.

પ્રશ્નોત્તર-પ્રબોધ

પ્રબોધક-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૪૪ પ્રશ્ન—અન્ય દર્શનકારોમાંના કેટલાક એમ માને છે કે શરીરમાં દાખલ થવાના વખતે અને શરીરમાંથી નીકળવાના વખતે આત્મા દેખાતો નથી. માટે અમે માનીએ છીએ કે ‘આત્મા નામનો પ્રદાર્થ છે જ નહિ,’ ને દેહની હયાતીમાં સંવેદન (ચૈતન્ય) સંભવે છે, અને તે બળીને રાખ થયા પછી ચૈતન્ય જણાતું નથી માટે અમે કહીએ છીએ કે દેહમાંથી ચૈતન્ય પ્રગટ થાય તેથી ચૈતન્ય પ્રદાર્થ છે, ને તે દેહ જિત છે. કારણ કે જેમ બીંતમાં ચિત્રામણુ રહે તેમ તે શરીરમાં રહે છે જેમ બીંત વિના ચિત્ર ન રહે, અને તે એક બીંત છોડીને બીજી બીંતમાં જાય નહિ, એટલે ચિત્ર બીંતમાં જ ઉપજે (ચિત્રાય) ને ત્યા જ નાશ પામે, વળી જેમ પાણીનો પરપોટો પાણીમાં જ ઉત્પન્ન થાય, ને ત્યા જ નાશ પામે, તેવી રીતે ચૈતન્ય પણ પંચ ભૂતમાંથી પ્રગટે ને ત્યા જ નાશ પામે, એમ કેમ ન માની શકાય ?

ઉત્તર—આત્મા, અમૂર્ત (અરૂપી) છે, ને આંતર (કાર્મણુ, સૂક્ષ્મ, સ્થિમ) શરીર પણ જેમ રૂપિ છતાં બહુ જ સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતું નથી, તો પછી અરૂપી આત્મા ન દેખાય, એમાં નવાઈ શી ? એ પ્રમાણે જેનો તો થુ પણ બીજાઓ પણ માને જ છે, એમ પ્રબાહરના આ શ્લોક ઉપરથી સાબિત થાય છે તે આ પ્રમાણે—

અન્તરા ભવદેહોઽપિ, સૂક્ષ્મવાનોપલક્ષ્યતે ॥

નિષ્ક્રામન્પ્રવિશન્વાઽપિ નાભાવોઽનીલ્લણાદપિ ॥૧॥

અર્થ:—જ્યાંસુધી સંસારી જીવ સંસારમાં રહે, એટલે મોક્ષે ન જાય, ત્યાં સુધી, કાર્મણુ શરીર, તેની સાથે જ રહે છે, માટે તે ભવદેહ કહેવાય છે તે શરીર બહુ જ સૂક્ષ્મ હોવાથી તેની જેમ—વચમાં તેને ધારણ કરનાર આત્મા પણ જ્યારે પૂર્વ સ્થાનમાંથી નીકળે ને નવીન સ્થાનમાં દાખલ થાય, ત્યારે દેખાતો નથી, તોપણ—આત્મા નથી એમ તો નથી જ—એટલે આત્મા છે જ. આ પ્રમાણે જો કે કાર્મણુ શરીરવાળો છતાં પણ આત્મા જતાં કે આવતાં દેખાતો નથી, તોપણ અમુક અમુક ચિહ્નોથી આત્માનો નિર્ણય બરૂં કરી શકાય છે.

અહીં દૃષ્ટાંત એ કે—જેણે ભૂત વગેરેને પહેલાં જોયેલ નથી, તે માણસ પણ જેમ “જેને ભૂત વગેરેનો વળમાડ છે, તે કારણ વિના પણ વરંવાર હાસ્ય આપત, રુદ્ધ વગેરે ચેષ્ટાઓ કરે છે”—આ ચિહ્નો જોઈને નિર્ણય કરે છે કે—આ માણસના શરીરમાં ભૂત વગેરે દાખલ થયેલ છે, તેવી રીતે શ્વાસોચ્છવાસ વગેરે ચિહ્નો જોઈને આત્માનો પણ નિર્ણય કરી શકાય છે. વળી વાદીએ પંચભૂત ધર્મ ચૈતન્યને સાબિત કરવા જે ચિત્રનું દૃષ્ટાંત આપ્યું, તે પણ એરવાજબી છે. કારણ કે—ચિત્ર, અચેતન (જડ) છે, ચાસવાના સ્વભાવ વિનાનું છે. અને આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, તથા કર્મોદ્ધીન હોવાથી નારકાદિ વિવિધ ગતિઓમાં ભ્રમણુ કરનારો છે. આથી સાબિત થયું કે બીંત-ચિત્ર અને આત્મા તદ્દન વિલક્ષણ હોવાથી, ચાલુ પ્રસંગે બીંત-ચિત્રનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય જ નહિ. તેથી ચૈતન્ય પંચભૂતનો ધર્મ છે, એમ કહેવું ઉચિત નથી. ૪૪.

૪૫ પ્રશ્ન—એક બાળુ કર્મબંધના પ્રસંગે શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિમાં મિથ્યાત્વાદિ પાંચ હેતુઓ જણાવ્યા, ને બીજી બાળુ શ્રી સમ્મતિપ્રકરણના પહેલા કાંડની ૧૯મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—યોગનિમિત્તે કર્મ બંધાય છે. તો આ બંને પાઠોનું ખરું રહસ્ય શું સમજવું?

ઉત્તર—મિથ્યાત્વની મુખ્યતાથી પહેલે ગુણસ્થાને કર્મ બંધાય છે. અને બીજા, ત્રીજા, ચોથા ને પાંચમા ગુણસ્થાનકે, અવિરતિની મુખ્યતાથી કર્મ બંધાય છે, તથા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી માંડીને નવમા ગુણસ્થાનક સુધીના ચાર ગુણસ્થાનકે કષાયની મુખ્યતાથી કર્મ બંધાય છે, ને દશમા ગુણસ્થાનકથી માંડીને તેરમા સયોગ ગુણસ્થાન સુધીના ચાર ગુણસ્થાને થતા કર્મબંધમાં યોગની મુખ્યતા છે. જે વખતે જે હેતુની કર્મબંધમાં મુખ્યતા હોય, તે વખતે સંભવતા- બીજા હેતુઓ પણ મોણપણે રહેલા જ છે. જેમ પહેલા ગુણસ્થાનકે જે કર્મબંધ થાય તેમાં મિથ્યાત્વ હેતુની મુખ્યતા, ને બાકીના અવિરતિ, કષાય, યોગની ગોણતા સમજવી. આ રીતે આગળ બીજા વગેરે ગુણસ્થાનકોમાં પણ, અવિરતિ વગેરે હેતુઓમાં પણ, એક હેતુની મુખ્યતા હોય, ત્યારે બીજા સંભવતા હેતુઓની ગોણતા સમજવી. આ સુદ્ધાથી શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિમાં ચાર બધ હેતુઓ જણાવ્યા છે, ને યોગ હેતુ લાગ્યા સમય સુધી રહે છે. એટલે જેમ કે તેરમા સયોગ ગુણસ્થાનક સુધી યોગ હેતુ કાયમ રહે છે, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય તેવા નથી. એટલે મિથ્યાત્વ વગેરે ત્રણ હેતુઓ લાંબા કાળ સુધી રહેતા નથી. માટે જ મિથ્યાત્વાદિ ચાર હેતુઓમાં યોગને છેવટે જણાવ્યો છે એ આથી સમજાય છે. કર્મબંધની ક્ષણે જેવો યોગનો અવિનાશાય સંબંધ છે, તેવો મિથ્યાત્વાદિ ત્રણનો સંબંધ નથી. માટે કર્મબંધમાં મુખ્ય કારણ યોગને માની ને બીજા ત્રણ કારણને મોણ માની યોગ નિમિત્તે શુભ અથવા અશુભ કર્મ બંધાય એમ પણ કહી શકાય. આ સુદ્ધાથી શ્રીસમ્મતિમાં અને વિશેષાવસ્યકની ૧૯૪૫મી ગાથામાં યોગને કર્મ બંધમાં નિમિત્ત કહ્યું છે. આ રીતે જુદી જુદી અપેક્ષાએ બંને વચ્ચેનો ઘટી શકે છે. તેમાં લગભગ પણ અર્થભેદ છે જ નહિ. આવા આપેક્ષિક વચ્ચે શ્રી ભગવતીસૂત્ર વગેરે ધર્મ સૂત્ર ગ્રંથાદિમાં પણ જણાય છે. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી આ જીવ ત્રણ યોગમાંની કંઈ પણ ક્રિયા કરે, ત્યાં સુધી તેને કર્મબંધ ચાલુ રહે છે. કોઈ વખત આયુષ્યનો બંધ ચૂતો હોય ત્યારે આઠે કર્મસમૂહને બાંધે, તે સિવાયના સમયે આયુષ્યનો બંધ ચૂતો નથી માટે સાત કર્મો બંધાય. તેમાં પણ નવમા ગુણસ્થાનક સુધી બાદર કષાયના નિમિત્તે મોહનીય કર્મ બંધાય, તેથી દશમા ગુણસ્થાને આયુ-મોહ સિવાયનાં છ કર્મો બંધાય ને અગીયારમા બારમા તેરમા ગુણસ્થાનકે એક સાતાવહેતાય જ બંધાય; તે સિવાયનાં કર્મો ન જ બંધાય. ૪૫

૪૬ પ્રશ્ન—પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષી દેવોમાં કયા દેવો કોની અપેક્ષાએ ઓછી મહિમાના કહેવાય ને કયા દેવો કોની અપેક્ષાએ મહદ્દિંક કહેવાય?

ઉત્તર—૧ ચંદ્ર, ૨ સૂર્ય, ૩ ગ્રહ, ૪ નક્ષત્ર, ૫ તારા—આ રીતે પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષી દેવોમાં તારા દેવો કરતાં નક્ષત્રદેવો મહદ્દિંક સમજવા અને નક્ષત્રદેવોથી ગ્રહદેવો મહદ્દિંક સમજવા. ગ્રહદેવોની સૂર્ય-ચંદ્રો મહદ્દિંક અને સૂર્ય (દેવા)થી ચંદ્ર-ગ્રહો મહદ્દિંક સમજવા. અહીં મહદ્દિંકપણાનો અને અર્ધપદ્ધિપણાનો સંબંધ દેવાયુષ્યની રિશતિ સાથે

હોય છે. તેથી સમગ્રય છે કે-અદ્યુષ્ટિક દેવેનું આયુષ્ય મહદ્દિક દેવાના આયુષ્યની અપેક્ષાએ અલ્પ હોય માટે જ ચંદ્ર દિ પાંચેમાં ચંદ્રનું સૌથી વધારે આયુષ્ય, હોવાથી સૂર્યોદિ ચાર જ્યોતિષી કરતાં વધારે મહદ્દિક ચંદ્રો મળ્યાય. તેમાંથી સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા ક્રમ-સર ઝોઘી ઝોઘી ક્રદિવાળા કહેવાય કારણ કે ચંદ્રમાનું આયુષ્ય ૧ પલ્લોપમ ને લાખ વર્ષનું, સૂર્યનું આયુષ્ય ૧ પલ્લોપમ ને હજાર વર્ષનું, ગ્રહનું ૧ પલ્લોપમનું આયુષ્ય, નક્ષત્રનું અર્ધપલ્લોપમનું અને તારાનું આયુષ્ય ૧ પલ્લોપમનું શ્રી જીવાભિગમ, પ્રજાપતા-સૂત્રાદિમાં જણાવ્યું છે. ૪૬.

૪૭ પ્રશ્ન—ચંદ્રાદિ પાંચેનાં શીઘ્ર ગતિ કરનારા કોણુ ? ને મંદ ગતિ કરનારા કોણુ ?

ઉત્તર—૧ ચંદ્ર, ૨ સૂર્ય, ૩ ગ્રહ, ૪ નક્ષત્ર, ૫ તારા-અહીં જણાવ્યા પ્રમાણે, ક્રમસર ચંદ્રથી સૂર્યની ગતિ ઉતાવળી હોય, તેનાથી ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાની ક્રમસર ગતિ શીઘ્ર હોય છે. કારણ કે એક અહોરાત્રમાં ચંદ્રમાં જેટલું ક્ષેત્ર ચાલે, તેટલું ક્ષેત્ર ચાલતાં સૂર્યને અહોરાત્રથી ઝોઘો વખત લાગે છે, તેનાથી ગ્રહને, નક્ષત્રને ને તારાને ક્રમસર તેટલું જ ક્ષેત્ર ચાલતાં ઝોઘો વખત લાગે છે. એમ શ્રી જીવાભિગમસૂત્ર ટીકાદિમાં જણાવ્યું છે. ૪૭.

૪૮ પ્રશ્ન—જ્યોતિષો દેવાદિનું જન્મ-યોગ્ય આયુષ્ય કેટલું કેટલું હોય ?

ઉત્તર—(૧) ચંદ્રવિમાનમાં દેવોનું જન્મ-ય આયુષ્ય એક પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્લોપમ અને એક લાખ વર્ષ પ્રમાણુ જણવું. તેમાં ચંદ્રવિમાનમાં ચંદ્રદેવ, સામાનિક દેવો ને આત્મરક્ષક દેવો વગેરે જીવજો છે. તેમાં એવો નિયમ છે કે, ચંદ્ર અને તેના સામાનિક દેવોનું આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ જ હોય, ને આત્મરક્ષકદિ દેવોનું આયુષ્ય જન્મ-ય જ હોય. તથા ચંદ્રવિમાનમાં રહેનારી દેવીઓનું જન્મ-ય આયુષ્ય ૬ પલ્લોપમ, ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૬ પલ્લોપમ અને ૫૦૦૦૦ વર્ષો, (૨) સૂર્યવિમાનમાં દેવોનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં એક પલ્લોપમ ને ૧ હજાર વર્ષ; દેવીઓનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં ૬ પલ્લોપમ ને ૫૦૦૦ વર્ષ; (૩) ગ્રહવિમાનમાં દેવોનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં ૧ પલ્લોપમ; દેવીઓ-નું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં ૬ પલ્લોપમ; (૪) નક્ષત્ર વિમાનમાં દેવોનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં ૬ પલ્લોપમ; દેવીઓનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં સાધિક ૬ પલ્લોપમ. (૫) તારા વિમાનમાં દેવોનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં ૬ પલ્લોપમ; દેવીઓનું જન્મ આં ૬ પલ્લોપમ, ઉં આં સાધિક ૬ પલ્લોપમ ૪૮.

૪૯ પ્રશ્ન—ચંદ્રાદિ પાંચેમાં કયા કયા વધારે ને કયા કયા ઝોઘા હોય ?

ઉત્તર—ગ્રહાદિ ત્રણ કરતાં ચંદ્ર સૂર્યો ઝોઘા હોય. ને મહિા માંહે વિચારીએ તો સૂર્ય અને ચંદ્રો સ્વરૂપી સંખ્યામાં હોય, કારણકે દરેક દ્વીપાદિમાં સ્વરૂપી સંખ્યાએ જ ચંદ્ર જણાવ છે. જેમ જ ખૂદીપમાં જે સૂર્ય, જે ચંદ્રમાં, લવણુ સમુદ્રમાં ૪ સૂર્ય ને ૪ ચંદ્રમાં વગેરે. નક્ષત્રો સંખ્યાતગુણા જણાવા, કારણ કે દરેક ચંદ્રાદિના પરિવારમાં ૨૮-૨૮ નક્ષત્રો હોય છે. તેથી ગ્રહો સંખ્યાતગુણા જણાવા, કારણ કે નક્ષત્ર કરતાં સાધિક ત્રણ ગુણા ગ્રહો, દરેક ચંદ્રાદિના પરિવારમાં જણાવ્યા છે. તેનાથી તારા સંખ્યાતગુણા જણાવા. કારણ કે દરેક સૂર્યાદિના પરિવારમાં ઘણી કાઠાકોડી પ્રમાણુ તારા હોય છે. તારા કરતાં ગ્રહો,

નક્ષત્રો, ચંદ્ર, સૂર્ય ક્રમસર ઓછા ઓછા જાણવા. એમ શ્રી જીવાભિગમ, પ્રજાપતાસૂત્ર વૃત્તિ વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૪૯.

૫૦-પ્રશ્ન—શ્રીજીવાજીવાભિગમસૂત્રના રચનાર કોણ ?

ઉત્તર—પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના પ્રશિષ્ય ચૌદ પૂર્વધર ભગવંતે શ્રીજીવાજીવાભિગમસૂત્ર બનાવ્યું છે, એમ “શ્રીમજ્જિજ્ઞાનપ્રશિષ્યચતુર્દશપૂર્વધરવિરચતં” ઇત્યાદિ વાક્યથી સમજાય છે. ૫૦.

૫૧ પ્રશ્ન—શ્રીજીવાજીવાભિગમસૂત્ર કયા અંગનું ઉપાંગસૂત્ર છે ?

ઉત્તર—ત્રીજા અંગ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ શ્રી રચનાંગસૂત્રનું ઉપાંગ આ શ્રીજીવાજીવાભિગમસૂત્ર છે. ૫૧.

૫૨ પ્રશ્ન—અંગ અને ઉપાંગમાં ફેર શો ?

ઉત્તર—અંગ સૂત્રોમાં જણાવેલી પદાર્થતત્ત્વની ટૂંક ખીનાનો વિસ્તાર ઉપાંગ સૂત્રોમાં કર્યો છે. એટલે જેમાં અંગની ખીના વિસ્તારથી જણાવી હોય તે ઉપાંગ કહેવાય. શરીરમાં અંગ અને ઉપાંગની જેવી સંકલના હોય છે, તેવી જ અંગ સૂત્રોની અને ઉપાંગ સૂત્રોની સંકલના થતી શકે છે. અંગ ૧૨ છે તે જ પ્રમાણે ઉપાંગ પણ બાર છે. બારમું અંગ દર્શિનાદ વિચ્છેદ પામ્યું છે. ૫૨.

૫૩ પ્રશ્ન—શ્રી આચારાંગસૂત્રના મૂલ નિયુક્તિ વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—મૂલ સૂત્રના રચનાર શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર. સૂત્રનું પ્રમાણ-૨૫૨૫ શ્લોક. આથી હંદમાં નિયુક્તિના બનાવનાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી. નિયુક્તિનું શ્લોક પ્રમાણ-૪૫૦, ગાથા-૩૬૨. ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૮૩૦૦ શ્લોક, ટીકાકાર શ્રી શીલાકાચાર્ય, તેમણે સં ૯૩૪માં ૧૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી. તે પહેલાં શ્રી મંધલનિયે અંગ સૂત્રોની ટીકા બનાવી હતી. તેમાં શીલાકાચાર્યે જણાવેલા—‘શાસ્ત્રપરિજ્ઞાવિવરણમતિવહુગહનં’ ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રમાણભૂત છે. કાલ દોષથી તે વિચ્છેદ પામતાં શ્રી અભયદેવસૂરિએ નવ અંગોની ટીકા નવી બનાવી તે વખતે શ્રી શીલાકાચાર્યકૃત આચારાંગટીકા અને સૂત્રકર્તામટીકા હયાત હતી તેથી તેમણે નવી ટીકા ન બનાવી ૫૩.

૫૪ પ્રશ્ન—શ્રી સૂત્રકર્તાંગ નામના ખીજા અંગની નિયુક્તિ વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧ મૂલ સૂત્રનું શ્લોકપ્રમાણ ૨૧૦૦, ૨ નિયુક્તિના બનાવનાર શ્રી ભદ્ર બાહુસ્વામી, ૩ નિયુક્તિનું શ્લોકપ્રમાણ ૨૬૫, ગાથા ૨૦૮ ૪ ચૂર્ણિ-૧૦૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ, ૫ શ્રી શીલાકાચાર્યે બનાવેલી ટીકાનું પ્રમાણ ૧૨૮૫૦ શ્લોક ૫૪.

૫૫ પ્રશ્ન—શ્રી રચનાંગસૂત્રના મૂલસૂત્ર ટીકા આર્ણિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૩૬૦૦, પૂજ્યશ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે વિં સં ૧૬૨૦માં ૧૪૨૫૦ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી છે. તે હાલ વિદ્યમાન છે. ૫૫.

૫૬ પ્રશ્ન—શ્રી સમયાંગસૂત્રના મૂલસૂત્ર, ટીકા વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧ મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૬૬૭, ૨ શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે વિં સં ૧૧૨૦ માં ૩૫૭૪ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી. ૫૬. (આણ)

(૬) જૈન સાધુ વસ્તુતઃ મિશ્રુક નહીં હૈં; ક્યોંકિ વે રાત દિન જ્ઞાન ધ્યાન મેં લગે રહને કે અતિરિક્ત સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ ઓર જનકલ્યાણ કે નિમિત્ત ઉપ-
દેશ દેને કે કાર્ય મેં અપને આપકો સંલગ્ન રલ્લતે હૈં ।

(૬) જૈન સાધુ બોઢો, તમ્બાકૂ, પાન, માંગ, ગાંજા, ચરસ - આદિ સમસ્ત વ્યસનોં સે સર્વથા રહિત રહતે હૈં । નાટક, સિનેમા આદિ કો તો વાત હી દૂર હૈં ।

(૭) જૈન સાધુ હમેશા હી પૈદલ ભ્રમણ કરતે હૈં । તાંગા, ઘોડા, સાઈકલ, ઝેટ, મોટર, રેલ આદિ કિસી બી સવારી કા ઉપયોગ નહીં કરતે હૈં ।

(૮) અપને ઉપયોગ કે લિયે માત્ર મર્યાદિત વસ્તુ રલ્લતે હૈં ઓર યહાં તક કિ ધાતુ કે પાત્ર બી કામ મેં નહીં લાતે હૈં । કાઠ કે પાત્ર કા હી ઉપયોગ કરતે હૈં ।

(૯) પૈસા ઓર સ્ત્રી દોનોં સે દૂર રહતે હૈં । અપની સગી માતા યા ઇક દિન કી લડકી ક્યોં હો, વે ઉસકા સ્પર્શ બી નહીં કર સકતે હૈં । ઇસકે અતિરિક્ત વે વનસ્પતિ ઓર ફલ ફૂલ કા સ્પર્શ નહીં કર સકતે હૈં ।

(૧૦) મિશ્તા લાને કે લિયે જો ૪૨ નિયમ વને હૈં, ઉનકા કઠોરતા સે પાલન કરના જૈન સાધુઓં કે લિયે અનિવાર્ય હૈં ।

ઇસ પ્રકાર કે ત્યાગી, સંયમી ઓર લોકોપકારી સાધુઓં કો મિશ્રુઓં મેં સમાવેશ કરકે ઉન પર વેગર્સ બિલ લાગૂ કરના અનુચિત ઓર અન્યાયપૂર્ણ હોગા । ઇસલિયે મેરા અનુરોધ હૈં કિ સમા યદિ ઇસ બિલ કો પાસ કરના હી ઇચ્છતી હૈં, તો જૈન સાધુઓં પર બિલ લાગૂ ન હો સકે, ઇસા સુધાર કરકે યહ બિલ પાસ કિયા જાવે ।

“વિશાલભારત”ને પુરાતત્ત્વ-અંક

કલકત્તાથી પ્રસિદ્ધ થતા ‘વિશાલભારત’ માસિકે એક પુરાતત્ત્વ-અંક પ્રગટ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. આ અંકના એક સંપાદક પૂ. સુ. મ. શ્રી. કાંતિસાગરજી છે. આ અંકમાં જૈન વિદ્વાનો તરફથી જૈન પુરાતત્ત્વ સંબંધી લેખો આપવામાં આવે એ જરૂરી અને ઇચ્છનીય છે. એટલે પૂજ્ય મુનિવરો તેમજ બીજા જૈન વિદ્વાનોને વિનંતી છે કે તેઓ પોતાના લેખો તા. ૧૫-૨-૪૮ પહેલાં નીચેના સરનામે જરૂર મોકલી આપે.

પૂ. સુ. મ. શ્રી કાંતિસાગરજી

C/o વિશાલભારત કાર્યાલય

૧૨૦ | ૨ અપર સરકયૂલર રોડ, કલકત્તા

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો ફળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આશ્લેષોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન-સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ

જોશીભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ કાર્યાલય, જોશીભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

बारह भावनाके साहित्यके बारेमें विशेष ज्ञातव्य

लेखक-श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा

‘ श्री जैन सत्य प्रकाश ’ के गत-१४८वें अकमें प्रो. हीरालाल र. कापडियाका ‘ बार भावनानुं साहित्य ’ शीर्षक लेख प्रकाशित हुआ है। कापडियाजीका विविध विषय एवं प्रकारके जैन साहित्य पर प्रकाश डालनेका प्रयत्न बहुत ही सुन्दर है। अन्य विद्वान मुनियों एवं विद्वानोंको भी इस ओर ध्यान देना चाहिए। ऐसे लेखोंसे हमें हमारे विविध साहित्यके विकास एवं विशालताका परिचय मिलता है। समय समय पर मैं कतिपय लेखोंके सम्बन्धमें विशेष ज्ञातव्य इसी पत्रमें प्रकाशित करता रहा हूं और करते रहनेकी भावना है।

मानवजीवनमें सद्विचारोंकी बहुत ही उपयोगिता है। भावनाका भी उसीमें समावेश होता है। हमारा मन बड़ा ही चंचल है, प्रतिसमय वह कभी अच्छा कभी बुरा विचार करता ही रहता है। बुरे विचारोंको हटानेके लिये अच्छे विचारोंका बल बढ़ाना बहुत ही आवश्यक है। जैन महापुरुषोंने इसीके लिये कई प्रकारकी भावनाओंका निर्देश किया है। जैन धर्म निवृत्तिप्रधान धर्म है, अतः जिन विचारोंसे हमारी देहासक्ति, धन कुटुम्ब परिवारकी ममता घटे उसके लिये बारह भावनाओंको साधनके रूपमें उपस्थित की है और इनका सम्बन्ध निर्जरातत्त्वके साथ जोड़ा गया है। अर्थात् इनसे बहिर्मुखी वृत्ति हट कर हम अन्तर्मुखी बनते हैं और आत्मनिष्ठ होते ही हमारे अशुभ विचार एवं पूर्वसंचित कर्मसे हमारा निपटारा होता है।

बारह भावनाका साहित्य बहुत विशाल है। कापडियाजीने जो सूची उपस्थित की है उतना ही साहित्य और भी मिल सकता है। मेरी जानकारीमें भी अनेक ऐसे ग्रन्थ आये हैं जिनमें बारह भावनाओंका विवरण है। पर अभी वह मेरे सामने नहीं है अतः विशेष विचारणा भविष्यमें की जायगी। यहां तो दो-चार बातों पर ही प्रकाश डाला जा रहा है।

१. दि. आचार्य कुन्दकुन्दका समय कई विद्वान प्रथम शताब्दी मानते हैं, पर वह सही नहीं प्रतीत होता। उनके रचित ग्रन्थों पर गंभीरतासे विचार करने पर तीसरी शताब्दीके पहलेका संभव नहीं है। इसके सम्बन्धमें मैंने अपने “आ. कुन्दकुन्दके समयनिर्णयकी उपेक्षिता दिशा” शीर्षक लेखमें विद्वानोंका ध्यान आकर्षित किया है, जो ‘ जैन सन्देश ’ व. १, अं. ४०में प्रकाशित है।

२ जयदेवकी भावनासंधि हमारे संग्रहकी सं. १४९३में लिखित प्रतिमें भी है।

३ बारह भावनाके रचयिता सकलमुनि निश्चित रूपसे तपागच्छीय हीर-विजयमुरिशिष्य सकलचन्द्र ही हैं। उनकी अन्य रचनाओंमें भी यही नाम

[अनुसंधान-टाइटलना त्रीज पाने

॥ॐ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेशिंगभाईकी वाडी : घोकांटा रोड : धमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥ विष्म स. २००४ : वीरनि. स. २४७४ : ई. स. १९४८	॥ क्रमांक
अंक ५	॥ भा. शु. ५ : रविवार : १५मी. ईशुआरी	॥ १४९

सारसमुच्चयकुलकम् ।

संपादकः—पूज्य मुनि महाराज श्रीकांतिविजयजी

नरनरवइदेवाणं जं सोक्खं सव्वमुत्तमं लोए ।
तं धम्मणेण विठप्पइ तम्हा धम्मं सयइ कुणह ॥ १ ॥
उच्छन्ना किं च जरा नट्ठा रोगा य किं मयं मरणं ।
ठइयं च नरयदारं जेण जणो कुणइ न य धम्मं ॥ २ ॥
जाणइ जणो मरिज्जइ पेच्छइ लोओ मरंतयं अन्नं ।
न य कोइ जए अमरो कह तह वि अणायरो धम्मे ? ॥ ३ ॥
जो धम्मं कुणइ नरो पूइज्जइ सामिअ व्व लोएण ।
दासो पेसो व्व जहा परिभूओ अत्थतल्लिच्छो ॥ ४ ॥
इय जाणिऊण एयं वीसंसह अत्तणो पयत्तेण ।
जो धम्मओ चुक्को सो चुक्को सव्वसुक्खाणं ॥ ५ ॥
धम्मं करेह तुरियं धम्मणेण य हुंति सव्वसुक्खाइं ।
सो अभयपयाणेणं पंचेन्दियनिग्गहेणं च ॥ ६ ॥
मा कीरउ पाणिवहो मा जंपह मूढ अलियदयणाइं ।
मा हरह परधणाइं मा परदारं मइं कुणह ॥ ७ ॥
धम्मो अत्थो कामो अन्ने जे एवमाइया भावा ।
हरइ हरंतो जीयं अमयं दिंतो नरो देइ ॥ ८ ॥
न य किंचि इहं लोए जीयाहिंतो जियाण दइययरं ।
तो अभयपयाणाओ न य अन्नं उत्तमं दाणं ॥ ९ ॥

सो दाया सो तवसी सो य सुही पंडिओ य सो चेव ।
 जो सव्वसुक्खवीयं जीवदयं कुणइ खतिं च ॥ १० ॥
 किं पढिण्ण सुण्ण व वक्खाणिण्ण काइं किर तेण ।
 जत्थ न नज्जइ एयं परस्स पीडा न कायव्वा ॥ ११ ॥
 जो पहरइ जीवाणं पहरइ सो अत्तणो सरीरमि ।
 अप्पाण वेरिओ सो दुक्खसहस्साण आभागी ॥ १२ ॥
 जं काणा खुब्बा वामणा य तह चैव स्वपरिहीणा ।
 उप्पज्जंति अहन्ना भोगेहिं विवज्जिया पुरिसा ॥ १३ ॥
 इय जं पारिविति य दुहसयोइं जणहिययसोगजणयाइं ।
 तं जीवदयाए विणा पावाण वियंभियं एयं ॥ १४ ॥
 जं नाम किंचि दुक्खं नारयतिरियाण तह य मणुयाणं ।
 तं सव्वं पावेणं तम्हा पावं विवज्जेह ॥ १५ ॥
 सयणे धणे य तह परियणे य जो कुणइ सासया बुद्धी ।
 अणुधावंति कुढेणं रोगा य जरा य मच्चू य ॥ १६ ॥
 नरए जिय ! दुस्सहवेयणाउ पत्ताउ जाओ पइं मूढ ! ।
 जइ ताओ सरसि इन्दि भत्तं पि न हच्चए तुज्झ ॥ १७ ॥
 अच्छंतु ताव निरया जं दुक्खं गव्वभासमज्झंमि ।
 पत्तं तु वेयणिज्जं त संपइ तुज्झ नीसरियं ॥ १८ ॥
 भमिऊण भवग्गहणे दुक्खाणि य पाविऊण विविहाइं ।
 लब्भइ माणुसजस्स अणेगभवकोडिदुल्लंभं ॥ १९ ॥
 तत्थ वि य कैइ गव्वे मरंति वारुत्तणंमि तारुत्ते ।
 अन्ने पुण अंधलया जावज्जीवं दुहं तेसिं ॥ २० ॥
 अन्ने पुण कोढियया खयवाहीसहियपंगुभूया य ।
 दारिदेणऽभिभूया परकम्मकरा नरा वहवे ॥ २१ ॥
 ते चेव जोणिलक्खा भमियव्वा पुण वि जीव ! संसारे ।
 लहिऊण माणुसत्तं जं कुणसि न उज्जमं धम्मे ॥ २२ ॥
 इय जाव न चुकसि एरिसस्स खणभंगुरस्स देहस्स ।
 जीवदयाउवउत्तो ता कुण जिणदेसियं धम्मं ॥ २३ ॥
 कम्मं दुक्खसरूवं दुक्खाणुहवं च दुक्खहेउं च ।
 कम्मायत्तो जीवो न सुक्खलेसं पि पाउणइ ॥ २४ ॥

જહ વા एसो देहो वाहीहिं अहिङ्गिओ दुहं लहइ ।
 तह कम्मवाहिघत्थो जीवो वि मवे दुहं लहइ ॥ २५ ॥
 जायंति अपच्छाओ वाहिओ जहा अपच्छनिरयस्स ।
 संभवइ कम्मबुद्धी तह पावा पच्छनिरयस्स ॥ २६ ॥
 अङ्गरुओ कम्मरिऊ कयावयारो य नियसरीरत्थो ।
 एस उविकिखज्जंतो वाहि व्व विणासए अप्पं ॥ २७ ॥
 मा कुणह गयनिमोलं कम्मविषायंमि किं न उज्जमह ।
 लद्धूण मणुयजम्मं मा हारह अलियमोहहया ॥ २८ ॥
 अच्चंतविवज्जासियमङ्गो परमत्थदुक्खलवेसु ।
 संसारसुहलवेसुं मा कुणह खणं पि पडिबंधं ॥ २९ ॥
 किं सुमिणदिट्ठपरमत्थसुव्वत्थुस्सं करहु पडिबंधं ।
 सव्वं पि खणियमेयं विहडिस्सइ पेच्छनाणाण ॥ ३० ॥
 संतंमि जिणुदिट्ठे कम्मद्वयकारणे उवायंमि ।
 अप्पायत्तंमि न किं तदिट्ठमया समुज्जेह ॥ ३१ ॥
 जह रोगी कोइ नरो अइदुत्तहवाहिवेयणादुहिओ ।
 तद्दुहनिव्विन्नमणो रोगहर वेज्जमन्निसइ ॥ ३२ ॥
 तो पडिक्कज्जइ किरियं सुवेज्जभणियं विवज्जइ अपच्छं ।
 तुच्छन्नपच्छमोई ईसी सुवसंतवाहिदुहो ॥ ३३ ॥
 ववगयरोगायंको संपत्ताऽऽरोगसोक्खसंतुट्ठो ।
 बहु मन्नेइ सुवेज्जं अहिणं देइ वेज्जकिरियं च ॥ ३४ ॥
 तहु कम्मवाहिगहिओ जम्मणमरणाउइन्नबहुदुक्खो ।
 तत्तो निव्विन्नमणो परमगुरुं तयणु अन्निसइ ॥ ३५ ॥
 लद्धंमि गुरुंमि तओ तव्वयणविसेसकयअणुट्ठाणो ।
 पडिवज्जइ पव्वज्जं पमायपरिवज्जणविमुद्धं ॥ ३६ ॥
 नाणाविहतवनिरओ सुविसुद्धासारभिद्वखमोई य ।
 सव्वत्थ अप्पडिवद्धो सयणाइसु मुक्कवामोहो ॥ ३७ ॥
 एमाइ गुरुवइठं अणुट्ठमाणो विमुद्धमुणिकिरियं ।
 मुच्चइ नीसंदिद्धं चिरसंचियकम्मवाहीहिं ॥ ३८ ॥

કુશન સમયના ગ્રાહીલિપિમાં કેટલાક અપ્રસિદ્ધ જૈન લેખો.

['જૈન કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ' માસિકના સન ૧૯૧૨ના ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં છપાયેલ નીચેના લેખો ઇતિહાસ અંગે ઉપયોગી સમજીને ફરીને અહીં આપવામાં આવ્યા છે. મુ. ગા. વિ.]

મથુરાના જૈન સ્તૂપ અને તેમાંથી ઉપલબ્ધ મૂર્તિઓ ઉપરના લેખોએ જૈન ધર્મની પ્રાચીનતાના સંબંધમાં જે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના મનમાં સંશય હતો તે દૂર કર્યો છે. મથુરાના સ્તૂપમાંથી જડી આવેલા લેખો જૈન ધર્મને ઈ. સ. પૂર્વેના ૫૭૮ શતક સુધી લઈ જાય છે; જે ઐતિહાસિક પ્રમાણોની સામાન્ય ન્યૂનતા જોતાં ઉપેક્ષા કરવા લાયક નથી. ઈન્ડો-સ્કાપ્થીઅન રાજાઓ કલિષ્ઠક, હવિષ્ઠક, વશિષ્ઠક અને વાસુદેવના સમયમાં જૈન ધર્મના બહોળા પ્રચારના સાક્ષિ તરીકે આપણને તે સમયના ધણા લેખો પ્રાપ્ત થયા છે. અને તે ધણાખરા મથુરાના અને તેની નજીકના પ્રદેશના છે. મી. સ્મીથના જૈન સ્તૂપ અને મથુરાની એન્ટી-કવીટીઝમાં આપેલા લેખો ઉપરાંત ખીજા અન્ય અગત્યના લેખો એપીગ્રાફીઆ ઈન્ડીકાના ૧૯૧૦ના જાનેવારીના અંકમાં આર ડી. ખેનરજીએ બહાર પાડ્યા છે. તે લેખો તે સમયની લિપિ, ભાષા, સિદ્ધ, ધર્માનુરાગ અને ગણ તથા શાખાઓના સંબંધમાં આપણને જાણવા જોઈ માહિતી આપે છે. આ મૂર્તિઓ તેમજ લકનોના સંગ્રહસ્થાનમાંથી મળી આવી હતી.

કુશન સંવત્ ૯ ના લેખવાળી જૈન મૂર્તિ.

આ મૂર્તિના ઉપલબ્ધ સ્થાન સંબંધી કંઈ જણાયું નથી. લકનોના સંગ્રહસ્થાનના જૈન વિભાગમાં આ મૂર્તિ મુકેલી છે. અને તેની કૃતિ વિગેરે ઉપરથી મથુરાની સિદ્ધપકળાની કૃતિ લાગે છે. આ મૂર્તિનું શીર્ષ 'ખંડિત મયેલુ' છે. કાયોત્સમ સુદ્રામાં ઉભી રહેલી આ મૂર્તિના દક્ષિણ પક્ષમાં બે પુરુષો હસ્ત જોડીને ઉભેલા છે અને વામપાશ્વે એક સ્ત્રી ઉભી રહેલી છે. આ મૂર્તિ ઉપરનો લેખ અપભ્રંશ સંસ્કૃત ભાષામાં તથા કુશન સમયની ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વપરાતી લિપિમાં લખાયેલો છે.

સિદ્ધં સં ૯ હે ૩ દિ ૧૦ ગ્રહ મિત્રસ્ય ધિતુ શીવ શિરિસ્ય વધુ એકલસ્ય

કોટ્ટિયાત્તો ગણાતો આર્યતરિકસ્ય કુટુમ્બિનિયે

ઠાનિયાત્તો કુલ્લતો વૈરાત્તો શાસ્ત્રાતો નિવર્તના ગહપલાયે દત્તિ

સિદ્ધિ—૯ મા વર્ષના હેમન્તના તૃતીય માસમાં ૧૦ મે દિવસે કાટિયગણુ સ્થાનીય કુલ અને વજ્ર શાખાના આર્ય તરિકની આજ્ઞાથી એકઠાની સ્ત્રી, શિવ શિરીની પુત્રવધુ ત્રક મિત્રની પુત્રી મહયજ્ઞાની આપેલી (કરાવેલી). ઉપર્યુક્ત લેખની ત્રણ અક્ષરમાળ પંક્તિઓ છે. પ્રથમ પંક્તિ ગાદિની ધાર ઉપર અને બીજી પંક્તિઓ પદ્ય (વિકસિત પદ્ય ઉપર મુકેલી જાદી ઉપર મૂર્તિ ઉભી રહેલી છે) ઉપર કેતરેલી છે. પાદની મધ્યમાં બે પંક્તિવાળો લેખ છે.

આર્ય ઇઘ—

મસ્મ શિશિનિ

આર્ય અધમની શ્લોશિષ્યા.

મી. આર. ડી. ખેનરજી આ મૂર્તિને દિમંબર સંગ્રહાયતી કહે છે. પણ કોટિગણ અને વજ્ર શાખા આપણા આશ્રમાયમાં છે; તેથી આ મૂર્તિ શ્વેતાંબર આશ્રમાયતી છે એવું સ્પષ્ટ છે.

કોટિગણ, સ્થાનિયકુલ અને વજ્ર શાખાના આર્ય તરિકતી આગ્રાથી એકડલની સ્ત્રી, શિવશિરિની પુત્રવધૂ અને મહામિત્રની પુત્રી મહાપદાએ ઉપરનો મૂર્તિ કરાવી હતી. આ મૂર્તિ કુશન સમયની છે. કુશન સમય ઉપર આમળ ઉપર ખોલીશું.

કુશન સમયના ૧૨મા વર્ષની જૈન મૂર્તિ ઉપરનો લેખ.

આ મૂર્તિ ધ્યાન મુદ્રામાં છે અને એક હસ્ત ખડિત થયેલો છે. આ મૂર્તિની માઠીની બન્ને બાજુએ બે સિંહ રહેલા છે અને તેઓની મધ્યમાં બેસ રીલીક (થોડું ઉપર ઉપસી આવેલું કોતરકામ) છે. મધ્યમાં એક ચતુષ્ય કોણાકૃતિ સ્તંભ ઉપર ચક્ર ફેરેલું છે. અને તેની બન્ને બાજુએ એક એક પુરુષ બેઠેલો છે. સ્તંભની દક્ષિણ બાજુએ શકુસુમ હસ્તુવાળી પાંચ પાંચ સ્ત્રીઓની બે હાર ઉભેલી છે; અને તેવીજ રીતે વામપાશ્વે પુરુષોની હાર ઉભેલી છે. આ મૂર્તિના ઉપલબ્ધ સ્થાન સંબંધી કંઈ નિશ્ચિત નથી, પરંતુ ૧૮૯૨ ના એપ્રિલ માસના લકનૌ મ્યુઝીઅમના રીપોર્ટમાં રાહિલખંડમાં રામનગરમાં પુરાણા જૈન મંદિરની ભૂમિમાથી ખેંદી કાઢેલી કુશન સંવત ૧૦ વર્ષી મૂર્તિ ૩૦ ફુટરે નિર્દેશેલા છે તે આ હોય એવું સંભવિત છે.

સં. ૧૦૨ વ ૪ દિ ૧૦ एतस्य पुर्व्यायां कोटियातो गणतो वस्नदासियातो कुलतो
उचैन-

गरितो शाखातो गणिस्य आर्य पुस्त्रिलस्य शिशिनि दतिलति.....तिहरि नन्दिस्य
भगिनिये निव

તેના સાવિકાનાં વદ્ધકિનિનં જિનદાસિ રુદ્ર દેવ દાતાગાલ રુદ્રદેવસા નિના
રુદ્ર.....ગદ્ધમિત્ર.....

કુમારશિરિ વમદદાસિ હસ્તિસેના પ્રહશિરિ રુદ્રદતા જયદાસિ મિત્રશિરિ

સ. ૧૨ વર્ષના ચતુર્થ માસ ૧૦ મે દિવસે કોટિગણ ખજાદાસીય કુલ અને ઉચ્ચનગરી શાખાના આર્ય પુશિલની શિષ્યા.

દતિલા.....હરિ નન્દની ભગિનીની આગ્રાથી સુતાર શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ જન-
દાસી રુદ્રદેવા, દાતા, ગાલા (ગામ) ની.

રુદ્રદેવસામી, રુદ્ર.....મહામિત્ર.....કુમારશિરિ વમદાસી (વામદાસી), હસ્તિ-
સેના, મહાશિરિ (મહાશ્રી), રુદ્રદતા, જયદાસી, મિત્રશિરિ.....બિમ્બ ભરાબું.

આ લેખમાં કોટિગણ, ખજાદાસીય કુલ અને ઉચ્ચનગરી શાખાના આર્ય પુશિલની શિષ્યાની આગ્રાથી સુતાર શ્રાવિકાઓએ બિમ્બ ભરાબું.

કુશન સંવત ૪૮ની સાલની સંભવનાથની મૂર્તિ.

લખનૌના સંગ્રહસ્થાનમાં આ મૂર્તિ જોવામાં આવી હતી. ઋષભનાથ, નિ

પાર્શ્વનાથ, મહાવીરસ્વામિ વગેરેની મૂર્તિઓ મથુરાના પ્રદેશમાંથી એક કરતાં વધુ સંખ્યામાં જડી આવી છે. પરંતુ સંભવનાથની આ એક જ મૂર્તિ જડી આવી છે. -સ્કાંધથીઅન સમયની મૂર્તિઓના સંખ્યામાં ખાસ નોંધણીવાળાં જેવું એ છે, કે તે મૂર્તિઓ ઉપર લાંછન હોતાં નથી. તેથી જો લેખમાં આપ્યું હોય તો જ અમુક મૂર્તિ અમુક ભગવાનની છે, એ કહી શકાય. અન્યથા તેનો નિર્ણય કરવો અશક્ય છે. ચિહ્નોયુક્ત મૂર્તિઓ કરવાની પ્રવૃત્તિ ધણું ખુબ કુશળ સમય પછી થઈ હોય એવું બાસે છે.

આપાર સુધી કુશળ સમયની જે મૂર્તિઓ મલી આવી છે તે સર્વથા લાંછન વિરહિત જ છે. ચિહ્ન સમેત જૂનામાં જૂની મૂર્તિ મી. સ્થિતને મળી આવી એ જ છે. લેખ વિનાની તે મૂર્તિ છે, પરંતુ તેની રચના વગેરે ઉપરથી તે ચતુર્થ અથવા પચમ સ્તંભની હોય એવું ધરાય છે. આ મૂર્તિના હસ્ત અને મસ્તક ખંડિત છે; મૂર્તિ ધ્યાન મુદ્રામાં છે. અને બે બે બાજુએ સિંહોથી હતાંબિત ગાદી ઉપર ગિરાજેલી છે. મંજરમાં ત્રિરત્નનું ચિહ્ન છે. આ ત્રિરત્નના ચિહ્નની નીચે એ નાના ચક્રો આવેલાં છે. અને બે બે બાજુએ એક હસ્તમાં પુષ્પ અને એક હસ્તમાં ચક્ર, એમ સ્ત્રી અને પુરુષ કબેલાં છે.

લેખ નીચે પ્રમાણે છે.

મહારાજસ્ય હુવ્વકસ્ય સંવચ્ચે ૪૦૮ વ. ૨ દિ ૧૦૭ ઇ તસ્યપુવાયં કોટ્ટિયે
(ગણે) વ્રમદા

સીયે કુલે પશ્ચ નગરિયે શાસ્ત્રાયે ધુજવલસ્ય શિશિનિયે ધુજશિરિયે નિ
વતના

બુધુકસ્ય વધુયે શવત્રન (?) પોત્રિયે ચશાયે દન સંમવસ્ય પ્રોતિમાપ્ર
તિસ્તાપિતા

મહારાજ હુવ્વકના ૪૮ વર્ષે વર્ષા ઋતુના ખ્રીજ માસમાં ૧૭ મે દિવસે (ઉપર કહેલે દિવસે) શવત્રનની પૌત્રી અને બુધુકની વધુ યશાએ કોટ્ટિયગણુ અહ્મદ સીય કુલ અને વજ નગરી શાખાની ધુજવલની શિષ્યા ધુજશિરિનો આગ્રાથી સંભવનાથની મૂર્તિને ખેસાડી. કોટ્ટિયગણુ, અહ્મદ સીય કુલ અને વજ નગરી શાખાનો ધુજશિરિએ આ પ્રતિમા યશા પામે સંભવનાથની ખેસાડાવી.

કુશાન સવત ૫૮ની મૂર્તિ ઉપરનો લેખ.

સિદ્ધં નમ સર (સ) તમ મહારજસ્ય હુવ્વકસ્ય સંવસરે અષ્ટપનગ્રસ્ય મસ ૩
દિવસ રણત

સ્યામ્ પુર્વાયાં પે (?) ગણે આર્ય ચેટ્ટિયે કુલે હરિત

માલકધિયાતો શા.....વાચકસ્ય હગિનાદિસ્ય શિશોગન.....
નગસેનો દનમ્ ।

।સદિ, નમસ્કાન્; સરસતમ મહારાજ દુવિષ્કના ૫૮ મા વર્ષે ઉન્હાળાના ૩ માસમાં ખીજે દિવસે (ઉપર કહેલા દિવસે) ગણુ આર્ય ચેટિયકુલ અને હરિમાલકલ (હરિત-માલમધિ) જ્ઞાપાના વાચક હમિનદી (ભગનન્દિ?) ના શિષ્યના..... નામસેન (?) નું દાન.

સં ૭૧ની મથુરાની જૈન મૂર્તિ.

આ મૂર્તિની ઉપલબ્ધિ ડા. કુહરે ૧૮૯૦-૯૧ના પોતાના ૧૮૯૦-૯૧ના Annual Progress Report માં બજાવી હતી. આ મૂર્તિની બંધા અને કમર જ વિવ્રમાન છે. મૂર્તિની પાછળના સમયોરસ સ્તભાકાર ભાગ ઉપર લેખ છે. તે જોકે ઉઠેલવાને તથા સમજવાને મુશ્કેલ છે. તો પણ તેનો કેટલોક ભાગ ઉઠેલી શકે એવો છે.

સમ ૭૦૧ વ ૧ વિ ૧૦૫

પતયે પુત્રયે હ

ટિય (?) મુનશિ મિતા (?) ચે (?)

મિનિરવ સુષોતિ ધિતુ

હેમદેવસ્ય.....

૭૧ મા વર્ષે વર્ષાના પ્રથમ માસમાં ૧૫ મે દિવસે (ઉપર કહેલા દિવસે) હેમ-દેવની..... મિનિરવની બેનની છોડીની છોડી..... મુનશિમિતાની

૭૪ની સાલની ચોમુખ પ્રતિમા.

આ ચોમુખ પ્રતિમાનો નિર્દેશ ૧૮૯૧-૯૨ ના Progress Report માં ડા. કુહરે કરેલો છે. આ મૂર્તિની માદીની ચારે બાજુ પર લેખ છે. દરેક બાજુએ બાસ રીલીફ છે. મધ્યમાં એક સ્તંભ ઉપર ચક્ર અને ઉભય બાજુ ત્રણ ત્રણ હસ્ત જોડી ઉભેલા બકતો આવેલા છે. દરેક બાજુએ લેખની બજાએ લીટીઓ છે, જે થોડી ઘણી વિચ્છિન્ન છે.

સં. ૭૦૪ મ, ૧ દિ, ૫ અય વરણતો ગણતો

કુર્લાતો વજનકરિતો શાલાતો અયશીરકાતો

.....નધનસ્ય વાચકસ્ય શિશિનિયે અર્ય

ગહવલાયે પળ તિઘારિયે શિશિનિયે આર્ય દાસિયે

દેવસ્ય કુટૂમ્બિનયે ઘરવલાયે દતિ

.....સશુયે

૭૪ ની સાલમાં ઉન્હાળાના પ્રથમ માસમાં પાંચમે દિવસે.....દેવની પત્ની ધર-

વાલતું, વારણગણ્ય-કુલ વજ નગરીશાખા અને આશ્રક (સંભોગ)ની નધન.....વાયકની
... ..શિષ્યા.....મહાવલની આશ્રાથી, દાન

સંવત ૮૦ની મથુરાની મૂર્તિ

સિદ્ધં મહરજસ્ય વાસુદેવસ્ય સં ૮૦ હમવ ૧ દિ ૧૦૨ એતસ્ય ષુષ્યાં સાવકો
સ ધિત સંઘનાધિસ (?) વધુયે બલસ્ય

મહાગજ વાસુદેવના રાજ્યમાં ૮૦ વર્ષે હેમન્તના પ્રથમ માસમાં ૧૨ મે દિવસે આવક
.....સ....ની પુત્રી બધની.....સંઘનન્દિની વધૂ... ..

સં. ૯૯ની સાલના લેખવાળું મથુરાનું બાસ-રીલીફ

(થોડું ઉપર ઉપસી આવેલું કોતરકામ)

ખીજા રેતીના પથર ઉપર કોતરેલા બાસ-રીલીફના કકડાના ઉચ્ચ પ્રાંતે એક
લેખ કોતરેલો છે. આ બાસ રીલીફના બે ચોરસ આકારના બાજો છે. ઉંચેના ચોરસ
બાજ સારી હાલતમાં છે. અને તેના ઉપર સ્તૂપનો આકાર છે. સ્તૂપની આસપાસ બે
બિનની મૂર્તિઓ છે. એક મૂર્તિ પર છત્ર છે અને બીજી કણ્ણવાળી છે એટલે પાશ્વ-
નાથની. નીચેના બાજમાં એક હસ્ત જાયો અને બીજો હાથ જંઘા ઉપર મુકેલો એમ
એક બી ઉમેલી છે તેની વામપાશ્વે એક અર્ધ નમ પુરૂષની આકૃતિ છે. કમર ઉપર જ
માત્ર વસ્ત્ર છે. પુરૂષની વામ પાશ્વે બે સ્ત્રીની નાની આકૃતિઓ છે અને તેઓની
પાછળ પ્રણામ કરીને એક વૃક્ષને ઉભેલા નાગની આકૃતિ છે.

સિદ્ધં સં ૯૦૯ પ્રિ. ૨ દિ ૧૦૬ કોટિયાતો ગણતોઠનીયાતો વૈરાતો
શાલાતો આર્યસુર

શિશિનિ ધમશિરિયે નિવર્તના...મહદતસ્ય ધિતા ઘનહથિ

A અનઘ શ્રેષ્ઠિ વિજા B કળ શ્રમણ

સિદ્ધ ૯૦૯વર્ષે શ્રીષ્ઠ ઋતુના ૬તીમ માસમાં ૧૬ મે દિવસે ક્રોટિયમણની રયાનીય કુલની
વજ શાખાની આર્યસુરની.....શિષ્યા ધમ શિરિની આશ્રાથી મહદતની પુત્રી.....
ધનહથિ.

A અનઘ શ્રેષ્ઠિ વિજા (વિદ્યા) B કુલ્ય શ્રમણ

આ લેખમાં પચ્ચ ક્રોટિયમણના, રયાનીય કુલના અને વજ શાખાના આર્ય સુરની
શિષ્યા ધમ શિરિના ઉપદેશથી મહદતની પુત્રીએ જિન્ય ભરાવું છે.

અન્ય લેખ.

ગોશલસ્યધિતા મિત્રાયે દાનમ્

જોશાલની પુત્રી મિત્રાનુ દાન

(અમોઘ) દત્તસ્યભાર્યાયે કોટ્ટિયે.....

.....પ્રતિષ્ઠાપિત મહતાંપૂજાયે

કોટ્ટિ.....અમોઘ કૃતની ભાર્યાએ અર્હતની પૂજા વાસ્તે પ્રતિષ્ઠા કરાવી ઉપરના લેખો કુશન સમયના છે. કુશન રાજાઓ! કનિષ્ક, હુવિષ્ક, વશિષ્ક અને વાસુદેવ ગ્રાસક છે. કનિષ્ક બુદ્ધ ધર્મનો એક મહાન સ્તંભ હતો. તેણે બુદ્ધ ધર્મ ફેલાવવા વાસ્તે અનેક ઉપાયો યોજ્યા હતા. આ રાજાના સમયના સંબંધમાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાં ઘણો મતભેદ છે. મુખ્ય ત્રણ કલ્પનાઓ છે અને તેના વિભાજ કરતાં ૧૧ થવા જાય છે. એ સંબંધમાં અત્ર લંગાણુમાં ઉતરવું ઉચિત નથી. સમાસન ડો. ફ્લીટના કથન પ્રમાણે કનિષ્ક વિક્રમ સંવતનો ઉત્પાદક છે. આના પ્રમાણે કનિષ્કનો સમય ઈ. સ. પૂર્વ ૫૬ થાય. મી. સ્મીથના મત પ્રમાણે કનિષ્કનો સમય ઈ. સ. ૧૨૫ પછીથી છે. મી. દેવદત્ત ભાંડારકરના મત પ્રમાણે કુશન સમયના લેખોના સાલમાથી બે શતક મૂકી દેવામાં આવ્યા છે. આ મત પ્રમાણે કનિષ્કનો સમય ઈ. સ. ૨૦૯ની પછી થાય. મી. આર. ડી. બેનરજીએ ઇતર કલ્પનાઓનું પ્રમાણપૂરકર અમાધાર્થ બતાવીને કનિષ્ક શક સંવતનો ઉત્પાદક હતો એ સાબીત કરી આપ્યું છે. આ ઉપરથી કનિષ્ક ઈ. સ. ૭૮ ના અરસામાં થયો હતો તે માનવું ઉચિત લાગે છે.

મી. બેનરજીની માન્યતા પ્રમાણે કનિષ્ક, હુવિષ્ક અને વાસુદેવનો સમય નીચે પ્રમાણે છે.

ઈ. સ. ૭૮ કેદ્રકાષ્ઠસીસ ખીજનું મૃત્યુ, કનિષ્કનું રાજ્યારોહણ અને કુશન સંવતની સ્થાપના.

ઈ. સ. ૯૧ હુવિષ્કને રાજ્યની સગામ મળે છે અને કનિષ્ક ચીન તરફ બળવો બેસાડવાને જાય છે.

ઈ. સ. ૧૨૩ કનિષ્કનું મૃત્યુ અને વાસુદેવનું રાજ્યારોહણ

ઈ. સ. ૧૪૦ હુવિષ્કનું મૃત્યુ અને વાસુદેવનું રાજ્યારોહણ.

૯ મા વર્ષની મૂર્તિની સાલ આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૮૭ થશે તેવી રીતે ખીજ મૂર્તિઓના લેખના સંબંધમાં જણવું.

મૂર્તિઓના લેખો જોતાં સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે તેની ભાષા સંસ્કૃત અથવા તો પાલી નથી, પરંતુ અપભ્રંશ સંસ્કૃત છે. તેના ઉદાહરણ તરીકે પ્રશ્ન લેખના શિવશિરિસ્ય ચઘૂ, કુદુમ્મિનિયે, દત્તિ, વગેરે ધર્મીય છે. મથુગાનું શિલ્પ બાસરીલીફથી ખરપૂર છે તે જણીતું છે. સિહો, ત્રિરતનચક્ર, બદાંજલિ પુત્રો અને સ્ત્રી લકતોની આકૃતિઓ વિશેષ જણાય છે. લાંછનના સંબંધમાં ઉપર કહ્યું તેમ અત્યાર સુધી ઉપલબ્ધ શકાઈથીઅન સમયની મૂર્તિઓને વિશેષ લાંછન હોતું નથી મૂર્તિઓ ઘણે ભાગે આર્યાઓના ઉપદેશથી સ્ત્રીઓએ બેસાડેલી છે. એક લેખમાં સુતારો અને તેમની સ્ત્રીઓએ મૂર્તિ કરાવ્યાનું કહે-

વાર્મા આબ્યુ' છે. સ્ત્રીઓની ઓળખાણ વારતે તેમના પિતા, સ્વામિ અને સાસુ વિગેરેનાં નામો આપેલાં છે.

મી. આર. ડી. બેનરજી પ્રથમ મૂર્તિના સંબંધમાં કહે છે કે તે દિગમ્બર મૂર્તિ છે પરંતુ આ ચર્ચા નથી. કારણ કે ઉપર જણાવેલા લેખોમાં તે મૂર્તિઓ દિગમ્બર સંપ્રદાયની હોય એવું માનવાને કશો પથ આધાર નથી. તે લેખો સ્પષ્ટ બતાવે છે કે મૂર્તિઓ શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયની છે. લેખોનું પૃથક્કરણ કરતાં આપણને માલુમ પડે છે કે આ મૂર્તિઓ જેમના ઉપદેશથી કરાવવામાં આવી છે તે આર્યોએ તે આચાર્યો મુખ્યત્વે કરીને કોટિગણ, સ્થાનીયકુલ અને વૈર શાખાના છે.

કુશન સંવત ૯		૧૨	૪૮	
કોટિયમણ	{ આર્યતરિક	કોટિયમણ	{ આર્ય કોટિયમણ	{ ધુજવલીની સિધ્યા ધુજ શરી.
સ્થાનિય કુલ		અલ્લદાસીય કુલ		
વૈરશાખા		ઉચે નગરી શાખા		
૫૮		૭૪	૯૯	
આર્ય ચોટય કુલ	{ વાચક ભગવન્દિ	વાચુમણ	{ કોટિયમણ દાણિય કુલ વૈર શાખા	{ આર્ય સુરની સિધ્યા ધર્મશ્રી
હરિતમાલકય શાખા		... — કુલ		
		વજ્ર નામરી શાખા		

આ ગણ, શાખાઓ અને કુલોને કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાલી સાથે સરખાવતાં તે બરાબર મળતા આવે છે. કલ્પસૂત્રમાં આપેલા ગણો અને શાખા કુલો નીચે પ્રમાણે છે.

કોટિયમણ		ચારણમણ	
કુલ	શાખા	કુલ	શાખા
મલિનજ	ઉચ્છનાગરી	આર્યચોટય	વજ્રનામરી
વચ્છલિનજ	વિનગદરી	વચ્છાલિનજ	હારિમાલાગારિ
વાણિય અથવા વાણિજ્ય	વજ્ર	હાલિનજ	વિગેરે
ધર્ત્યાદિ	ધર્ત્યાદિ	માલિનજ	
		ધર્ત્યાદિ	

એક સ્થાને વાચક શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. સાધુઓનાં નામ આમળ આર્ય અને આર્યોઓનાં નામ પાછળ શ્રી લગાડવામાં આવેલા છે જે કલ્પસૂત્રમાં આપેલા સાધુઓનાં નામોનું બરાબર તાદ્દશ્ય છે; દિગદરણ તરીકે, આર્યતરિક આર્યસુર, અને શિવશ્રી કુશન સમયમાં મધુરા અને તેના સન્નિધ્ય પ્રદેશ જૈન ધર્મથી અંકિત હતા અને શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના આચાર્યોના ઉપદેશનું એ ઉત્તમ કળ હતું તે કથનની આવશ્યકતા જણાતી નથી.

‘મધુમિન્દુ’ના દષ્ટાન્તનું પર્યાલોચન

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

જેન સાહિત્યમાં મધુમિન્દુનું દષ્ટાન્ત આવે છે એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ એ વિષે કયાં કયાં ઉલ્લેખ છે, કાણે આ દષ્ટાન્ત પ્રથમ રજૂ કર્યું છે ઇત્યાદિ બાબતો બહુ થોડી બાંધેલી જણાતી હોય એમ લાગે છે એટલે સુખ્મતા એમને અનુલક્ષીને આ લેખ હું લખવા પ્રેરાયો છું.

શુભાદયની પેસાઈ (પૈશાચી) ભાષામાં રચાયેલી અને આજે અનુલબ્ધ એવી બિહુકહા (બુંદલકથા)ના પ્રાચીનતમ રૂપાંતર તરીકે આધુનિક સાક્ષરો દ્વારા ઓળખાવાતી અને મોઝામાં મોઝી વિક્રમની છઠ્ઠી સદીમાં સંવદાસગણિ વાચકને હાથે શરૂ કરાયેલી ‘વસુદેવ-હિંદી’ની કહુપ્તિ (કથોત્પત્તિ)ના લખાણ પ્રારંભમાં આઠમા પૃષ્ઠમાં મધુમિન્દુનું દષ્ટાન્ત અને એનો ઉપનય નજરે પડે છે. આ કૃતિ ‘જર્મશુ મરહટ્ટી’માં રચાયેલી છે અને એના એક ખંડના બે અંશ છપાયા છે, જ્યારે ધર્મસેનમણિકૃત બીજો ખંડ જે સુમારે ૧૭,૦૦૦ શ્લોક જેવડો છે તે અપ્રસિદ્ધ છે. હાલમાં પહેલા ખંડનો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયો છે. એટલે મધુમિન્દુના દષ્ટાન્તાદિનો પરિચય આ પ્રાચીન ગ્રન્થમાંથી મેળવવાનું કાર્ય પાઈય ભાષા ન જાણનારને માટે સુગમ બન્યું છે. તેમ છતાં આના ઐતિહાસિક પર્યાલોચન માટે એનો સારાશ હું અહીં આપુ છું જેથી એમાં કંઈ વધવટ આગળ ઉપર થઈ છે કે કેમ તે વિષે જોડાપોષ થઈ શકે.

દષ્ટાન્ત અને એનો ઉપનય—વિશ્વસુખના નિરૂપણાથે ‘મધુમિન્દુ’ દષ્ટાન્ત વસુદેવહિંદીમાં નીચે પ્રમાણે અપાયું છે:—

એક પુરુષ હતો તે અનેક દેશોમાં અને નગરોમાં ફરતો હતો. એક વેળા એ એક સાર્વ સાથે એક જંગલમાં પેઠો. ચોરોએ એ સાર્વને લૂંટી લીધો. એનાથી છૂટો પડેલો અને બેમાકળો બનેલો એ પુરુષ આમ તેમ ભ્રમતો હતો એવામાં મહોન્મત જંગલો હાથીએ એના ઉપર હુમલો કર્યો. એણે નાસવા માંડ્યું. એવામાં તૂણ અને દર્મ વડે ઢંકાયેલા પુરાણા કૂવા તરફ એની નજર પડી. એ કૂવાને કઠિ એક વડનું મોઢું ઝાડ હતું. એની વડવાઈએ કૂવામાં લટકતી હતી. બપોનો માર્ગો એ પુરુષ વડવાઈ પકડીને કૂવામાં લટકી પડ્યો. એણે નીચે જોયું તો એને માલમ પડ્યું કે અહીં તો મોઢું પકોળું કરીને એને જાણે ગળી જવા માંગતો હોય તેવો એક મોટો અજમર છે. વચમાં ચારે બાજુએ એકેકે બચકર સાપ ડાંખ મારવા તલપી રહ્યા હતા. એક કાળો ઉંદર અને એક ઘોળો ઉંદર વડવાઈને ઉપરથી (દાંત વડે) કાપતા હતા. પેલો હાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એ સૂંઢથી એ પુરુષના કેશાગ્રને અડક્યો. એ વડ ઉપર મોટા ઘેરાવાવાળો એક મધપૂડો હતો. પેલા હાથીએ એ ઝાડને ખૂબ હલાવ્યું એટલે પવનને લપ્તે કટલાક મધનાં ટીપાં (મધુમિન્દુઓ) પેલા પુરુષના મુખમાં પડ્યાં એ રસભર એને ચાટવા લાગ્યો. મધપૂડામાંથી ઊડેલી મધમાખો એને કરડવા માટે ચારે તરફથી એને ઘેરી વળી.

જાનુકુમારે આ પ્રમાણે પ્રભવને કહ્યું અને પૂછ્યું કે આવી દશામાં રહેલા એ પુરુષને શું થયું છે ? પ્રભવે જવાબ આપ્યો કે મધનાં ટીપાં ચાટવા મળ્યાં એ સુખ; બાકી બીજું

૧ જિનપ્રભસૂરિએ સિદ્ધાન્તામરતવમાં આ કૃતિનો આ નામથી ઉલ્લેખ કર્યો છે.

બધું તો દુઃખ. જંબુકુમારે કહ્યું કે સાચી વાત. પછી એમણે એનો ઉપસંહાર કર્યો તે સમીકરણ દ્વારા હું અહીં રજૂ કરું છું:—

યેસો પુરુષ=સંસારી જીવ.

જંમલ=જન્મ, જરા, રોમ અને મરણથી વ્યાપ્ત સંસાર.

જંમલી હાથી=મૃત્યુ.

કૂવો=દેવભવ અને મનુષ્યભવ એમ બે જાતના જીવ.

અજગર=નરકગતિ અને નિર્વ્યમતિ એમ બે જાતની મતિ.

ચાગ સાપ=કુર્મતિમાં લઈ જનારા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ ચાર કષાયો.

વડવાઈ=જીવનકાળ યાને આયુષ્યની દોરી.

કાળા અને ધોળા ઉંદર=અંધારિયું અને અજવાળિયું એમ બે પખવાડિયાં.

ઉંદરના ફાંત=રાત અને દિવસ.

ઝાડ=કર્મબંધના કારણરૂપ અચિરતિ અને મિથ્યાત્વ.

મધ=છન્દ્રિયોના શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ એ વિષયો.

મધમાખીઓ=શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા રોગો.

જંબુકુમારે આ પ્રમાણે ઉપસંહાર કરી એ વાત સ્પષ્ટ કરી કે મધનાં ટીપાં ચાખવાથી જે સુખ મળે છે તે તો સુખની કસપના જ છે. એમણે પ્રજાવને પૂછ્યું કે કોઈ ગગનચારી એ પુરુષને કહે કે મારો હાથ પકડ, તને અહીંથી બહાર કાઢું તો એ પુરુષ હા પાડે ખરો ? પ્રજાવે કહ્યું કે એ દુઃખમાંથી છૂટવા કેમ ન ઇચ્છે ? જંબુકુમારે કહ્યું કે જ્ઞાનને લઈને કદાચ એ ના પાડે, કેમકે એને મધનાં ટીપાં ચાટવામાં રસ છે. એટલે એ એમ કહે કે મને આ ટીપાંનો આસ્વાદ લઈ સેવા દે, પછી મને બહાર કાઢજે. પણ એને સંતોષ કર્યાથી થય ? એનો વડવાઈરૂપ આધાર કષાય જતાં એ અજગરના મોમાં જરૂર પડે.

આમ જંબુકુમાર અને પ્રજાવસ્વામીના સંવાદના એક અંશ તરીકે આ દૃષ્ટાંત અહીં રજૂ કરાયું છે અને એ દ્વારા પ્રજાવસ્વામીએ જે વિષયસુખની તારીફ કરી હતી તેનો સંક્ષિપ્ત અપાયો છે.

એમ જણાય છે કે આ વસુદેવહિંદીની હકીકતને સામે રાખી આ પ્રસંગ કલિ-કાલસર્વજ્ઞ હિમચંદ્રસૂરિએ પરિશિષ્ટપર્વ (સ. ૨) માં જંબુ અને પ્રજાવના સંવાદરૂપે રજૂ કર્યો છે. ૧૯૦મા પદ્યમાં કહ્યું છે કે વિષયસેવનનું સુખ એ સરસવ કરતાં પણ ઓછું છે, અને દુઃખ ઘણું છે. દા ત. મધુર્ણિંદુના દર્શાતગત પુરુષ. આમ કહી આ જ દૃષ્ટાંત શ્લો. ૧૯૧-૨૧૪ માં અપાયું છે ત્યારબાદ શ્લો. ૨૧૫-૨૧૮ માં એની ભાવના અર્થાત્ ઉપતયનું સ્પષ્ટીકરણ છે આમ પરિશિષ્ટપર્વમાં ઉપસૂક્ત જમણ મરહટ્ટીમાં અપાયેલી હકીકત સંસ્કૃતમાં અપાઈ છે.

યાદિની મહત્તરાના ધર્મસૂત્ર તરફે મુવિખ્યાત હરિમદ્રસૂરિએ સમરાધ્યવ્યવરિયના ખીન્ન જનના લમલમ અંતર્માં ૨ વિષય સેવનનું સુખ કંઈ નથી, પણ દુઃખ ઘણું છે, એ સિદ્ધ કરવા માટે એક નાય (સ. ચાત) અર્થાત્ ઉદાહરણ પદ્યમાં રજૂ કર્યું છે. એ ઉદા-

હરણુ તે ઋદ્રુત મધુબિન્દુનું દર્શાત છે. આમા પુરુષ માર્ગથી સ્પષ્ટ થઈ અટવીમાં જાય છે એમ કહી અટવીનું વર્ણન ગદ્યમાં કરાયું છે. એવી રીતે હાથીનું પણ ગદ્યમાં અને વિશેષમાં સ્ત્રી દિશામાંથી આવતી રાક્ષસીનું પણ ગદ્યમાં વર્ણન કરાયું છે. વસુદેવહિંદી કે પરિશિષ્ટપર્વમાં રાક્ષસીનો ઉલ્લેખ નથી. એટલી જ્ઞાની આ વિશિષ્ટતા છે. વડના વૃક્ષની સમીપ આવી પહોંચતાં શું બને છે, એ હકીકત પદ્યમાં રજૂ કરાઈ છે. અહીં વસુદેવહિંદી વગેરેની સાક્ષ્ય એક અજગરનો ઉલ્લેખ છે. પુરુષને અંગે બધી બાબત કદા પછી ઉપસંહાર-ઉપનય પદ્યમાં અપાયો છે. રાક્ષસીથી જરા (ધડપણ)નો નિર્દેશ કરાઓ છે. આમ મધુબિન્દુનું દર્શાત પદ્યમાં પૂરું પાડનાર તરીકે આ સૌથી પ્રાચીન પાઠ્ય સાધન છે, એમ જણાય છે.

પ્રદુમ્નસૂરિએ સમરાધ્યત્યચરીય ઉપરથી સમરાદિત્યસંક્ષેપ નામનો ગ્રંથ, વિ. સં. ૧૩૨૪ (વારિધિ-પક્ષ-યક્ષ)માં સંસ્કૃતમાં રચ્યો છે. HIL. (Vol. II, p. 522n). માં રચનાવર્ષ તરીકે ઈ. સ. ૧૨૧૪નો ઉલ્લેખ છે તે વિચારણીય છે, આ કૃતિમાં બીજા ભવમાં મધુબિન્દુનું દર્શાત ઉપનય સાથે છે. આ ગ્રંથ ડૉ. યાદોબીએ સંપાદિત કર્યો છે. અને તે જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી છપાયો છે. આત્માનંદ સભા તરફથી પણ એ પ્રકાશિત થયો છે અને એમાં શ્લો. ૩૨૧-૩૩૮માં મધુબિન્દુનું દર્શાત અપાયું છે. અને શ્લો. ૩૩૯-૩૪૪માં ઉપનય છે. ૩

ઉત્તમવિજયના દ્વિધ્ય પદ્મવિજયે સમરાધ્યત્યચરીયને આધારે ગુજરાતી પદ્યમાં સમરાદિત્યકેવળાનો રાસ રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૮૩૯ સાંઈ પૂર્ણ કરેલા એના જ બીજા ખંડની સાતમી ઢાળમાં આ દર્શાત તેમ જ એનો ઉપસંહાર છે.

દિગંધર આચાર્ય હરિષેણે ચક્રસંવત્ ૮૫૩ (ઈ. સ. ૯૩૧-૩૨) માં વઢવાણમાં સંસ્કૃતમાં બૃહત્કથાકોશ રચ્યો છે. એમાં સંસારના અસ્પૃશ્યને બહુ માનનાર ત્રિવિક્રમનું કથાનક હરમા ક્રમાંકરૂપે અપાયું છે. આ કથાનક તે મધુબિન્દુના દર્શાતરૂપ છે. એમાં હાથીને બદલે “વાઘનો” ઉલ્લેખ છે. વાઘ જરાડા પાડતો કૂવામાં પડેલા પુરુષની સમીપ આવે છે, અને પમના નખ વડે એને સ્પર્શે છે, પણ એને પકડી શકે તેમ ન હોવાથી એ સરના સ્તંભને પમ વડે હલાવે છે. એ સ્તંભ ઉપરના મધપૂડામાંથી મધનું એક મધુર બિન્દુ પડે છે, અને એનો આસ્વાદ પેલો પુરુષ લે છે. ઉંદરો મૂળને કાપે છે, અને અજગરે એ માથું જાતે પમ પકડ્યા છે, અને ચારે દિશામાં રાત્રી આંખવાળા બયાનક સાપ છે તેમ છતાં પેલો પુરુષ મધના ટીપાના આસ્વાદના સુખને દિવ્ય માને છે. આમ કથાનક આપી એનો ઉપનય સમજવતાં વાઘ એટલે મૃત્યુ ઈલાદિ હકીકત કહેવાઈ છે.

જયરામે માઘા છંદમાં ધર્મપરીક્ષા રચી હતી. એને ‘પદ્મડિયા’ છંદમાં હરિષેણે વિ. સં. ૧૦૪૪માં ‘અપભ્રંશ’ ભાષામાં ગૂંથી. આ ધર્મપરીક્ષામાં તેમ જ વિ. સં. ૧૦૭૦માં અમિતગતિએ સંસ્કૃતમાં રચેલી ધર્મપરીક્ષામાં મધુબિન્દુનું દર્શાત છે. એમ ડૉ. ઉપાધ્યેએ બૃહત્કથાકોશના ટિપ્પણ (પૃ. ૩૮૮) માં સૂચવ્યું છે.

૩ ડૉ. યાદોબીની આવૃત્તિ પ્રમાણે શ્લો. ૩૨૦-૩૩૭ અને શ્લો. ૩૩૮-૩૪૩ છે.

૪ સમગ્ર રાસ જિનેન્દ્રસૂરિના રાજ્યમાં વિ. સ. ૧૮૪૨માં વસંત પંચમીએ પૂર્ણ કરાયો છે.

સૌ. કમળાબેન અમીચંદ તરફથી ઈ સ. ૧૯૪૫માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલી શ્રી સજ્જા-યમાળા (પૃ. ૪૪૪-૪૪૬) માં મધુષિંદુઆની સજ્જાય છે. એની અંતિમ પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

“ ચરણપ્રમોદ મુનીશ્વર જલ્પે, અમળ સુખ ધમ માગીયે ”

આ ઉપરથી આના કતી કોઈ ચરણપ્રમોદ નામના મુનિ છે એમ સમજી શકાય છે.

આ સજ્જાયમાં જે અજમરનો અને પેલા પુરુષને દુઃખમાંથી છોડાવવા આવનાર તરીકે વિમાનમાં આવેલા વિદ્યાધરનો ઉલ્લેખ છે. આનો ઉપનય સમજવતાં જે અજમરથી તિર્યંચ અને નરક (ગતિ)નો, વિદ્યાધરથી સહયુગ (સહયુગ)નો અને વિમાનથી ધર્મનો નિર્દેશ કરાયો છે.

પ્રો. વિન્ટર્નિસે A History of Indian Literature (Vol. II, p. 5-23) માં મધુષિંદુના દર્શાવેલ ‘the parable of the man in the well’ તરીકે જોળ-ખાળું છે. આમ કરવા પૂર્વે એમણે કહ્યું છે કે પુષ્કળ કથાઓ, દર્શાવેલ (parables) અને પરી-વાર્તાઓ જે સમરાધ્યયચરિયમાં અપાઈ છે તેમાંના ઘણા વિષયો ભારતીય કથાત્મક સાહિત્યમાં જોવાય છે અને કેટલાક દુનિયાભરના (universal) સાહિત્યમાં જોવાય છે. HIL (Vol. II, p. 417) માં આ દર્શાવેલો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં આ પુસ્તકના પરકમા પૃથમા આ દર્શાવેલ માટે Vol. I, p. 408 જોવાની ભલામણ કરાઈ છે. આ પૃથ ઉપર મહાભારત (શ્રી-પર્વ, અં. ૫-૬) માં સુગ્રીવ દ્વિતરંગરાષ્ટ્ર રાજાને કૂવામાંના માણસને લગતું દર્શાવેલ કહી ઉપનય સમજાવે છે એવો ઉલ્લેખ કરી એ સમય હકીકત એમણે અંગ્રેજીમાં આપી છે. એ આપણે અહીં વિચારીશું:—

એક મોટું ગાઢ અરણ્ય છે. એમાં એક દુર્ગમ વન છે. એમાં સિંહ, વાઘ, હાથી વગેરે ભયંકર, ક્રૂર અને માંસાહારી પ્રાણીઓ વસે છે. એક બાહ્યણ આ વનમાં ભૂલો પડે છે અને આ વનની વિષમતા જોઈને મહારાઈ જાય છે. એમાંથી બહાર નીકળવા એ કશું ભારે છે તો એને જણાય છે કે એ વનની ચારે બાજુ જાળો હતી અને એક ભયાનક શ્ત્રી જે હાથ વડે એને બાંધીને રહેલી હતી. વિશેષમાં પર્વતના જેવા જાંચા અને પાંચ પાંચ માથાવાળા નાગો પણ આ વનની ચારે તરફ હતા. વળી આકાશને અડકે એવડા જાંચા ઝાડ હતાં. આ વનની વચમાં ધાસથી છવાયેલો અને ગૂઢ વેલો વડે વીંટળાયેલો એવો એક કૂવો હતો. પેલો બાહ્યણ આમાં પડ્યો. એણે એ વેલની શાખાઓની જાળોને પકડી રાખી. જેમ ડીંટાએ વળગેલું ફણનું ફણ નીચે લટકે છે તેમ પમ ઉપર અને માથું નીચે એમ એ લટક્યો.

એવામાં એને બીજો ઉપદ્રવ થયો. એણે એ કૂવામાં મહાપરાક્રમી મહાનામ જોયો. અધૂરામાં પૂરું કૂવાના ઢાંકણા આમળ એક કાળો છ મોઢાવાળો અને બાર પમવાળો હાથી આવતો દીઠો. એ કૂવાને ઢાંકી દેતા ઝાડની ડાળીઓમાં મધ તૈયાર કરતી અનેક જાતની મિઠામણી મધમાખીઓ હતી.

મધ ધારામધ ટપકવા લાગ્યું. એટલે પેલા બાહ્યણે તો એ ખૂબ આસક્તિથી પીવા માંડ્યું. આટલા બધા સંકટમાં હોવા છતાં એ તો મધ પાછળ લટકેલો અને પોતાની વિકટ પરિસ્થિતિથી એને જરા પણ ખેદ ઉત્પન્ન થયો નહિ.

આ બાળુ જે ઝાડને વળગીને આ બ્રાહ્મણ લટકતો હતો તે ઝાડને કાળા અને ઘોળા હિંદો કાતરવા લાગ્યા. આમ જાત જાતના લયમાં સપડાયેલો બ્રાહ્મણ તો મધનો સ્વાદ લેવા માં જ લીન રહ્યો.

ધૃતરાષ્ટ્રે વિદુરની પાસે આ વાત સંભળી એણે એને પૂછ્યું કે પેલા બ્રાહ્મણને આમાં આનંદ કેમ પડે છે ? વિદુરે કહ્યું કે આ તો મોક્ષને જાણનારાએ કહેલું ઉપાખ્યાન છે. જે અરણ્ય છે એ મોટો સંસાર છે; દુર્ગમ વન તે મહાન સંસાર છે. બાલો એ બાલિઓ છે; મહાકાય એ રૂપ અને વર્ણનો નાશ કરનારી બરા (ધડપણ) છે; કૂવો તે શરીર-ધારી જીવોનો દેહ છે; એને તળિયે જે મહાનાગ વસે છે તે કાળ છે કે જે સર્વ દેહધારી જીવોના પ્રાણને હરે છે. જે વેલોમાં એ સપડાયો હતો તે જીવનની આશા છે. કૂવાના ઢાંકણા આગળ આવેલો પેલો છ મોઢાવાળો અને બાર પગવાળો હાથી તે છ ઝતુઓ અને બાર મહિનાવાળો સંવત્સર (વર્ષ) છે; પેલા હિંદો તે રાત અને દિવસ છે; મધ-માખીઓ તે કામ છે, મધની ધારા તે કામના રસ છે ૫

આ ઉપાખ્યાનને અગે વિન્ટર્નિસ દહે છે કે આ સાચે ભારતીય શ્રમણ કાવ્ય છે. આનું મૂળ બૌદ્ધ છે એમ કહેવાયું છે, પણ જોતોના અને ભારતના અન્ય સાધુ-સંપ્રદાયોના જીવનના ખ્યાલ સાથે આ ઉપાખ્યાન જોટલું અનુરૂપ છે તેના કરતાં કંઈ એ બૌદ્ધ દષ્ટિ સાથે વધારે અનુરૂપ નથી. તેમ છતાં આ કથાનકનો જે પશ્ચિમમાં સંચાર થયો તેમાં આ ઉપાખ્યાનના બૌદ્ધ રૂપાંતરો (version) કારણ રૂપ છે, કેમકે ‘બાર્લામ અને જોઅસફ (Barlaam and Joasaph) અને “કલીલ્હ વ દિમ્નહ” જેવાં લોકપ્રિય પુસ્તકોની મારફતે સાહિત્યનું જે વહેણ પશ્ચિમ તરફ વહ્યું તે વહેણની સાથે એમણે પશ્ચિમના સાહિત્યમાં પ્રવેશ કર્યો. પાછળથી એણે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. પણ જર્મનીમાં એ રીક્ટ (Rückert) ના સુંદર કાવ્ય “નામે Es war ein Mann in Syrerland” દ્વારા સૌથી વિશેષ પરિચિત થયું. આ કાવ્યનું નિકટવર્તી મૂળ ‘જેલાલેદ-ડીન

૫ આ સમગ્ર ઉપનય છઠ્ઠા અધ્યાયમાં અપાયેલો છે.

૬ આ કથાના સંબંધમાં બેન્ઝમિન ઇ. રિમથે સંપાદિત કરેલી The Century Cyclopaedia of Names (Vol. I, p. 121) જોતાં જણાય છે કે આ રંગદશી કથા (romance) છે. એમ સંભવિત લાગે છે કે ડેમાસ્કસના સેન્ટ જોન કે જેઓ આઠમા સૈકામાં સિરિયાના પાદરી હતા તેમણે આ કથા લખી છે. ઇ. સ. ની ૧૩મી સદીમાં એનું લૅટિનમાં ભાષાંતર થયું છે. આ કથામાં જર્મોમના સાહસોનું વર્ણન છે આ કથાના બનાવોનું મૂળ ભારતીય હોય એમ મોટે ભાગે લાગે છે. શેક્સપીયરના “મર્ચન્ટ ઓફ વેનિસ” નામના નાટકમાં જે મજૂલા (casket) ની પસંદગીની વાત આવે છે તે ભાગ આ કથાને આભારી છે.

૭ મહાભરત હસન મુસેફીએ સંપાદિત આ કૃતિ (૫ ૩૧) માં જૂઠું ઝેદાનના કથન મુજબ “કરટક-દમનક” નામની સંસ્કૃત કથાના અનુવાદોની નોંધ છે. જેમકે આ સંસ્કૃત કથાના ટિપ્પેટો ભાષામાં અને ઇ. સ. ૫૯૦માં પહેલવીમાં અનુવાદ થયા છે. આ પહેલવી અનુવાદ ઉપરથી ઇ. સ. ૭૫૦માં અરબી અનુવાદ (કલોલહ વ દિમ્નહ) થયો છે. એના ઉપરથી ફારસી, હિબ્રુ વગેરે દસ ભાષામાં અનુવાદ થયા છે આ પ્રમાણેની માહિતી મને પ્રો. સમ્સીએ પૂરી પાડી છે. એ બદલ હું એમનો આભારી છું

ફમી " નામનું કાદસી કાવ્ય છે, અર્તસ્ત કુહને (Kuhn) જન્મતમરના તમામ શાસ્ત્રોની દ્વારા આ ખરેખર અ-સાપ્રદાયિક કમાનો પ્રચાર શોધી કાઢ્યો છે કે, જે કયાએ આશ્વેના, જૈનોના, બોદીના, મુસ્લિમોના, ખ્રિસ્તિઓના અને મહુદીઓના બોધ (edification) માટે સરખી રીતે ઉપયોગી બની છે.

અસન-પરપરા — સમરાષ્ટ્રચરિયમાં મધુખિંદુના દર્શાતની પેઠે સંસારની અસારતા સૂચવવા માટે એક દર્શાત અપાયું છે. જેમ કે એક રાજાએ સાપને દેડકો ગળી જતો જોયો, એ સાપને કુરરી < મળતો હતો, અને એને વળી અજમર મળતો હતો આમ એક-બીજાને મળવાની ક્રિયા ચતી હતી અને તેમાં પણ એક બીજાથી મળાનાં ઉત્તરોત્તર એ ક્રિયાને વેગ મળતો જતો હતો. આ દર્શાત આની પૂર્વેની કાંઈ કૃતિમાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

આમ સાધન અને સમય અનુસાર મધુખિંદુના દર્શાતનું પ્રયાલોચન પૂર્ણ કરાય છે. જે કાંઈ પૌઠ અને પ્રામાણિક કૃતિ એ દર્શાતને અંગે નોંધાવી રહી ગઈ હોય તો તે સૂચવવા તજ્જનોને સાદર વિનંતિ છે.

ગોપીપુરા, સુરત, તા. ૧૬-૧-૪૮.

સં. ૧૭૭૮માં શ્રીનરસિંહદાસવિરચિત

મગસીમંડન જિન-સ્તવન

સં૦—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુટી)

(દુહા)

મગસીમંડન વિનવું,	સુષિ પરમેસર પાસ ।	
સુચસપતિ આનંદ અધિક,	આપો વંછિત આસ	॥ ૧ ॥
ત્રિભુવનસાર તરણ,	સાચો સમરથ દેવ ।	
અહનિસી સદા,	સારથ સુરતર સેવ	॥ ૨ ॥
તુજ સ્મરણ સંકટ ટલઈ,	ભાજઈ ભાવઈ ભુખ ।	
રોમ મટે રોગી તણા,	નાશઈ દાલિદ્ર દુરિ	॥ ૩ ॥
વાટ ઘાટ સંકટ વિકટ,	સંગ વાઘ ભુઈ કામ ।	
ભુત પ્રેત વિતર તણા,	ટલઈ તુજ લીધઈ નામ	॥ ૪ ॥
ગિર કિનર જલ થલ વિષમ,	અગ્નિ બલ અસરાલ ।	
વિષધર નઠિય ઉત્તરઈ,	તુજ સ્મરણ તતકાલ	॥ ૫ ॥
પરચા પુરઈ લોકના,	આવઈ સંઘ અનેક ।	
પૂજા કરો મન ભાવયું,	ચિત્ત ધરિ અધિક વિવેક	॥ ૬ ॥
ચંદન કેશર ઘસી કરી,	ચરચઈ જિનવર અંગ ।	
કુસુમમાલ પ્રેમલ અધિક,	મહિરાવઈ મનરંગ	॥ ૭ ॥

૮ આને અંગ્રેજીમાં osprey કહે છે HIL (Vol II, p 513n) માં આને Sea-eagle કહ્યું છે. ગુજરાતમાં આપણે એને “ ટિટોટી ” કહીએ છીએ.

દ્વારંતર દાદા તણુઈ આ, વાજઈ મધુર મૃદંગ ।
 ઢોલ દદામા હુમખડિ, લેરિ નાદ સુચંગ ॥ ૮ ॥
 જિન મંદિરથિ જિમણૈ, દેવરીયાં છત્રીશ ।
 તિહા પૂજા પ્રભુની કરઈ, નરનારી જળીશ ॥ ૯ ॥
 પ્રભુના મંદિર આગલૈ, ચોમુખ દેવલ એક ।
 વીતસંગ વંદા તીહાં, આનંદ અધિક વિવેક ॥ ૧૦ ॥
 વલિ ચોમુખને આગલૈ, રાયણુ રખ ઉદાર ।
 તિહાં પગલાં પરમેસ તણા, લેટા હરખ અપાર ॥ ૧૧ ॥
 રાયણુતલ લણુ દેહરી, જીહાં શ્રી જિનવર પાસ ।
 નીલકંઠ નિરપાદુવઈ, આનંદ અધિક ઉલ્લાસ ॥ ૧૨ ॥
 જિન મંદિરથિ જિમણુઈ, ત્રિહુ દેવરીયાં ઠામ ।
 મહારુદ્ર મહિમા નીલો, સોમેસર ઈણુ નામ ॥ ૧૩ ॥
 સુંદિર મંદિર પ્રભુ તણા, સોહિ અતિ અભિરામ ।
 આલર સંખ શખ્દ જ તણા, નાદિક ઠામેઠામ ॥ ૧૪ ॥
 કેઈક ગાવઈ મધુર ધુનિ, કેઈ બજાવઈ વીણા ।
 કેઈ કર જોડી રદ્યા, જિભા તલ્લાલીણુ ॥ ૧૫ ॥
 અતિ ઉચ્છવ આઠે પહર, દેખા પ્રભુ હરખાર ।
 ચંદ અકોર તણી પરઈ, હરખઈ હીયા મગાર ॥ ૧૬ ॥
 મેલઈ મગસી નાથનઈ, મલીયા છે વૃંદ લોક ।
 વસ્ત્ર પાત્ર ઉપધ ઘણા પ્રમુખ, લાધઈ સગલા લોક ॥ ૧૭ ॥
 કે માતા કે ઉમતા, ઉલગણા અસવાર ।
 ચતુર પુરુષ ચોકી ફિરઈ, કરઈ હુસ્યાર ॥ ૧૮ ॥
 ઈણુ પરિ મગસિ નાથનઈ, મહિમા અતિ વિસ્તાર ।
 હુ કહિ ન સકુ માનવા, એ કોઈ અવદાત ॥ ૧૯ ॥
 સાંવલિયા સાહિબ તણી, ગતિ મતિ અલખ અપાર ।
 જ્ઞાન વિના સમજૈ, કવણુ, સદામ શુંગાર ॥ ૨૦ ॥
 વામાસુત હું તાહરી, કરુ નીરંતર સેવ ।
 કરુણાનિધી કૃપાલ છો, તો જાત કહે સું હેવ ॥ ૨૧ ॥

(દાદા-ગુંદ મલાર રાગ)

મગસી મંડણુ સુખકારી, તોરા હરસન કી બલીહારી, હો દાદા હરસણુ દે;
 તોરૈ પામ નમઈ રે બહુ પ્રાણિ, ગુણુ ગાવઈ ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણિ, હો દાદા ॥૧॥
 શ્વેતામ્બર.....હિ વિવહારિ હો દાદા;
 પૂજઈ આવક સમકિત ધારિ, પૂજઈ અનેક પ્રકાર હો દાદા ॥ ૨ ॥
 કેઈ આવિકા સુકલિણી, પુણ્ય દશા અધિક પ્રવાણી હો દાદા;
 કેઈ વિપ્ર વેદ દ્વનિકા તોરા, કરસણુ કી બલીહારિ હો દાદા ॥ ૩ ॥

કેઇ યોગિ જંગમ સંન્યાસિ, બ્રહ્મચારિ કેઇ વનવાસિ હો દાદા;
 કેઇ વિલખઈ વન વનરાગિ, કેઇ પડિત પવન અભ્યાસિ હો દાદા ॥ ૪ ॥
 સેવત ચરણ સદા સુખકારિ, ઇમ પૂજઈ અનેક પ્રકારિ હો દાદા;
 કેઇ અનંત પ્રેમ અણુગારિ, સારિ સેવા અનંત દુહારિ હો દાદા ॥ ૫ ॥
 કેઇ ગરદી ગુણવતિ ગોરિ, કેઇ તુષણિ મયગલ માતિ હો દાદા;
 કેઇ ચંચલ નારિ ચુડાલિ, વેણીસર શોભત કાલિ હો દાદા ॥ ૬ ॥
 કેઇ પ્રભુમુખ નચણ નિહાલિ, રંગઈ રાતિ હરણઈ વાલિ હો દાદા;
 કેઇ નાચઈ નવ[લ] રૂપાલી, ઘુંઘટપટ દૂરઈ ટાલી હો દાદા ॥ ૭ ॥
 કેઇ રૂપઈ રત્ન સમાનિ, આરુધરની મૃગાનયણી હો દાદા;
 કેઇ નવજોવન મદમાતિ, મગસિમંઠણુ ગુણુ ગાતિ હો દાદા ॥ ૮ ॥
 કેઇ મયગલ મલ્લપંતિ આવઈ, તોરા ચલણુ નમંતિ હો દાદા;
 કેઇ માલવ દક્ષિણ દેસે, ગુજરાતિણુ નવ નવ વેસે હો દાદા ॥ ૯ ॥
 કેઇ આવદના અણુઆલી પુજઈ, રામપુરાની રતનાલિ હો દાદા;
 કેઇ હિંદુ તુરક હજારી આવઈ, તો પ્રભુ જાત્ર તુમારિ હો દાદા ॥ ૧૦ ॥
 ધન દિન હો પ્રભુ મોરો, મઈ દરસણુ પાયો પ્રભુ તોરો હો દાદા;
 હવઈ યાત્ર સફલ હું મોરિ, ભવ ભવ દેજો સેવા તારી હો દાદા ॥ ૧૧ ॥

કલસ

ઈક પાસ સામિ મુગતિગામિ, દેસ માલવમંઠણો;
 મગસીય ગામઈ અચલ ઠામઈ, પાપ તાપ વિહંડણો;
 સંવત સતર અઠોતર વરસઈ, પોસ વદિ તેરસ દિનઈ,
 નરસિંહદાસ ઈમ ઉલસઈ પ્રભુ, ભેટિય દુક ખિઈ ઘણઈ ॥ ૧૨ ॥
 ॥ ઇતિ શ્રી શ્રી મગસિમંઠણુ જિનરતવન, શ્રી પાર્શ્વનાથસ્તવન સંપૂર્ણ ॥
 પંડિત શ્રી શ્રીકેશરવિમલગણિ તત્તશિષ્ય મુનિ રામવિમલ લખી. તત્કૃતાત
 સંવત્ ૧૭૨૬ વર્ષે જેઠ વદી ૨ દિને શુભં ભવતુ કલ્યાણમસ્તુ શ્રેયઃ ॥ ૬ ॥
 શ્રી શ્રી શ્રી ॥ ૬ ॥ ૬ ॥ ૬ ॥ શ્રી શ્રી

યાદશં પુસ્તકં દષ્ટં તાદશં લિખ્યતે મમા ।

તદા શુદ્ધમશુદ્ધં વા મમ દોષો ન દીયતે ॥ ૧ ॥ શ્રી ॥

[નોંધ—આ સ્તવન શ્રી ચારિત્રવિજય જ્ઞાનમંદિરની એક હસ્તલિખિત પ્રતિમંથી ઉતારીને
 અહીં આપ્યું છે. સ્તવનના કલશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ સ્તવન સં. ૧૭૭૮ની સાલમાં
 પોપ વદી ૧૩ ના દિવસે નરસિંહદાસ નામના કવિએ બનાવ્યું છે. બ્યારે સ્તવનની
 સંસ્કૃત પુષ્પિકામાં સં. ૧૭૨૬નો ઉલ્લેખ કરેલ છે. આવા બે જુદા જુદા સંવતોની
 સંગતિ શી હોઈ શકે? એમ લાગે છે કે સંવત ૧૭૨૬ની સાલમાં રચાયેલ કોઈ કૃતિના
 આધારે પ્રસ્તુત સ્તવન રચ્યું હોય. આ સંજ્ઞામાં બીજી કોઈ સમતિ વિદ્વાનોને સૂઝે
 તો તે જણાવવા વિનંતિ છે. સં૦]

પ્રશ્નોત્તર-પ્રબોધ

પ્રયોજક-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયમહાસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૫૭ પ્રશ્ન-શ્રી ભગવતીસૂત્રનાં શતક, ચૂર્ણિ વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧ સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં ૪૧ શતક છે. બીજા પ્રથેના અમુક ભાગનું નામ જેમ અધ્યયન, પ્રકાશ, સર્ગ, પ્રતિપત્તિ વગેરે જણાવ્યું છે તેમ અહીં આ સૂત્રના ૪૧ શતક એટલે વિભાગ જણાવા. તે દરેકમાં અમુક પ્રમાણમાં જુદી જુદી જાતના પ્રશ્નો વગેરે બીના જણાવી છે. ૨ મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૫૭૫૨ શ્લોક છે. ૩ ચૂર્ણિ ૩૧૧૪ શ્લોકપ્રમાણ છે. ૪ અવચૂરિની નકલ, પાટણના ભંડારમાં છે. તેનું પ્રમાણ જણાવ્યું નથી. ૫ ટીકા બે છે, એક શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે બનાવેલી, તેનું પ્રમાણ ૧૮૬૧૬ શ્લોક છે. પાટણમાં વિ. સં. ૧૧૨૮ માં ટીકા બનાવી છે. બીજી શ્રીદાનશેખરસૂરિ મહારાજે લખી ટીકા, અંદાજ ૬૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ, બનાવી છે. બંને ટીકા શ્રી આમમોદય સમિતિ વગેરે તરફથી છપાઈ છે. જુદા જુદા પ્રસંગે ચારે અનુયોગની બીના જણાવેલી હોવાથી આ ભગવતી સૂત્ર સર્વાનુયોગમય કહેવાય છે. ૫૭

૫૮ પ્રશ્ન-શ્રીજ્ઞાતાધર્મકથાંગ વગેરે ૬ અંગસૂત્રોનાં મૂલસૂત્ર વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૬ શ્રીજ્ઞાતાધર્મકથાંગના મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૫૪૦૦ શ્લોક છે. તેની ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે વિ. સં. ૧૧૨૦ માં ૩૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. ૭ શ્રી ઉપાશક દર્શામસૂત્ર-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૮૧૨ શ્લોક, ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજ. ૮ શ્રી અંતકૃદશાંગસૂત્ર-મૂળ સૂત્રનું પ્રમાણ ૮૯૯, ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજ. ૯ શ્રી અનુત્તરોપપાતક દર્શાંગ-મૂલ શ્લોક ૧૯૨, ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજ. શ્રી ઉપાસકદર્શાંગાદિ ત્રણ સૂત્રોની ટીકાનું પ્રમાણ ૧૩૦૦ શ્લોક. ૧૦ શ્રી પ્રશ્નઆકરણસૂત્ર-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૨૫૬ શ્લોક, આ સૂત્રની ૪૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે બનાવી છે. ૧૧ શ્રી વિપાકસૂત્ર-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૨૧૬ શ્લોક, આ સૂત્રની ૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે બનાવી છે. આ રીતે શ્રી આચાર્યાદિ મૂલ સૂત્રોનું પ્રમાણ ૩૧૩૩૬ શ્લોક, અને અગીઆરે અંગની ટીકાઓનું પ્રમાણ ૭૪૭૬૦ શ્લોક જણાવ્યા છે એમ જૃહદિપનિકામાં કહ્યું છે. ૫૮

૫૯ પ્રશ્ન-શ્રી ઔપપાતિકાદિ ૧૨ ઉપાંગોના મૂલ સૂત્રાદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧. ઔપપાતિક સૂત્ર-મૂલ ૧૧૧૭ શ્લોક, શ્રી અભયદેવસૂરિજીની ૩૧૨૫ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા. ૨ શ્રી રાજપ્રશ્નોય સૂત્ર-મૂલ પ્રમાણ ૨૦૭૬ ને ૨૧૨૦ શ્લોક. શ્રી મલયગિરિ મહારાજે બનાવેલી ૩૭૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા. ૩ શ્રીજીવાલિમમસૂત્ર-આ સૂત્રની ઉપર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે નાની ટીકા બનાવી હતી, તે છપાઈ નથી. તેના આધારે જ શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ટીકા બનાવી છે, જેમ “આહ ચ મૂલટીકાકારઃ” ઇત્યાદિ વચનથી જણાય છે. ૧૫૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ચૂર્ણના આધારે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ૧૧૬૨ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી, ને તેના આધારે શ્રી મલયગિરિ મહારાજે ટીકા બનાવી છે. તેનું પ્રમાણ ૧૪૦૦૦ શ્લોક છે આ શ્રી જીવાલિમમ નામના ત્રીજા ઉપાંગના મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૪૭૦૦ શ્લોક છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે બનાવેલી મૂલ ટીકાનું બીજું

નામ ‘પ્રદેશવૃત્તિ’ જે. સૂત્રમાં જણાતા કઠિન પદોના વિવરણને પ્રદેશવૃત્તિ નામથી ઓળખાવાય છે. ૪ શ્રી પ્રજાપનાસૂત્ર-આ સૂત્રનાં છત્રીશ પદો છે. અહીં ઉમાસ્વાતિ વાચકના શિષ્ય શ્રી શ્યામાચાર્ય મહારાજે ૩૬ વિભાગ પાડીને દરેક વિભાગને ૫૬ નામ આપીને ઓળખાવ્યા છે. તે દરેકમાં જીવસ્થાન વગેરેની ખીના ૨૫૪ જણાવી છે. મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૭૭૮૭ શ્લોક છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત લઘુ વૃત્તિ ૩૭૨૮ શ્લોકપ્રમાણ જણાવી છે. તેના આધારે, શ્રી મલયગિરિ મહારાજે ૧૬૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી. શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે આ સૂત્રના ત્રીજા પદની ૧૩૩ ગાથાપ્રમાણ સંગ્રહણી બનાવી છે. તેની ૪૩૦ શ્લોકપ્રમાણ અવચૂરિ છપાઈ છે. ૫ શ્રી ચંદ્રપ્રગૃપ્તિસૂત્ર-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૨૦૫૪ શ્લોક, શ્રી મલયગિરિકૃત ટીકાનું પ્રમાણ ૯૫૦૦ શ્લોક. ૬ શ્રી સૂર્યપ્રગૃપ્તિસૂત્ર-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૨૨૯૬ શ્લોક, શ્રી મલયગિરિકૃત ટીકાનું પ્રમાણ ૯૦૦૦ શ્લોક. ૭ શ્રી જંજૂડોપપ્રગૃપ્તિસૂત્ર-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૪૪૫૪ શ્લોક, ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૧૮૭૯ શ્લોક, શ્રી મલયગિરિકૃત ટીકાનું પ્રમાણ ૯૫૦૦ શ્લોક. ૮ થી ૧૨ પાંચ નિરયાવલિકા-૧ કલ્પિકા, ૨ કલ્પાવતસિકા, ૩ પુષ્પિકા, ૪ પુષ્પચૂલિકા. ૫ વહ્નિદશા-આ પાંચ ઉપાંગો-નિરયાવલિકા નામથી ઓળખાય છે. પાંચે ઉપાંગોની ટીકા શ્રી ચંદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૨૮ વર્ષે ૧૧૦૯ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી, તે છપાઈ છે. આ રીતે બાર ઉપાંગોના ટૂંક પરિચય છે. ૫૬ ૬૦ પ્રશ્ન-શ્રી નિશીથસૂત્રના ભાષાદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧ આ છેદ મંથનું ખીણું નામ, ‘આચારપ્રકલ્પ’ છે. તેના ૨૦ ઉદ્દેશ છે. મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૮૧૨ (૯૫૦) છે. ૨ જુદાં ભાષ્યનું પ્રમાણ ૧૨૦૦૦ શ્લોક છે. ૩ લઘુ ભાષ્યનું પ્રમાણ ૭૦૦૦ શ્લોક છે. ૪ મૂલ સૂત્ર, ચૂર્ણિ અને ભાષ્ય (ત્રણેનું) પ્રમાણ ૨૮૦૦૦ શ્લોક છે. ૫. નિશીથ સૂત્રના વીશમાં ઉદ્દેશાની ટીકા વિ. સં. ૧૧૭૩ માં શ્રી પાર્શ્વદેવગણિએ અને શ્રીચંદ્રસૂરિએ બનાવી છે. તે દરેકનું પ્રમાણ જુદાં જુદાં નિકામાં ૧૧૦૦-૧૧૦૦ શ્લોક જણાવ્યા છે, તે કહ્યું છે કે શ્રી પાર્શ્વદેવગણિકૃત ટીકા ઉપલબ્ધ નથી. ૬૦

૬૧ પ્રશ્ન-જુદાંકલ્પસૂત્રના ચૂર્ણિ વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧ કલ્પવિશેષ ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૩૧૦૦૦ શ્લોક, ૨ કલ્પચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૧૨૭૦૦ શ્લોક, ૩ મૂલ સૂત્ર અને ભાષ્યને અનુસરીને શ્રી મલયગિરિ મહારાજે ૪૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી હતી. બાકીની ટીકા વિ. સં. ૧૩૪૨માં તપા ક્ષેમકીર્તિસૂરિએ પૂરી કરી. સંપૂર્ણ ટીકાનું પ્રમાણ ૪૨૦૦૦ શ્લોક. ૬૧.

૬૨ પ્રશ્ન-શ્રી વ્યવહારસૂત્રનાં ઉદ્દેશા વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧ શ્રી વ્યવહારસૂત્રના ૧૦ ઉદ્દેશા છે. પ્રમાણ ૩૭૪. ૨ ભાષ્યનું પ્રમાણ ૬૪૦૦ શ્લોક. ૩ ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૧૨૦૦૦ શ્લોક. ૪ સૂત્ર અને ભાષ્યને અનુસારે શ્રી મલયગિરિ મહારાજે બનાવેલી ટીકાનું પ્રમાણ ૪૩૬૨૫, ૩૪૬૨૫ શ્લોક છે. ૬૨.

૬૩ પ્રશ્ન-શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધની નિયુક્તિ આદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧. આ સૂત્રનાં દશ અધ્યયનો છે. મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૨૧૦૬, ૨૨૨૫ શ્લોક. ૨. ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૪૩૨૧ શ્લોક. આ સૂત્રના આઠમા અધ્યયનનું નામ પર્ય-પથાકલ્પ સૂત્ર છે, કારણ કે દર વર્ષે પર્યવણા મહાપર્વમાં તે વચાય છે. મૂલસૂત્રનું પ્રમાણ

૧૨૧૬ શ્લોક છે, માટે જ 'બારસા સૂત્ર' નામની પણ આ પયુષ્ણાકલ્પસૂત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. આની નિયુક્તિની આથા ૬૮, ને ચૂર્ણ ૭૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. શ્રી વિનયચંદ્રસૂરિએ બનાવેલ 'કલ્પનિરુક્તટિપ્પનકં'નું પ્રમાણ ૧૫૮ શ્લોક, અને શ્રી પૃથ્વીચંદ્રે બનાવેલ 'ટિપ્પનકં'નું પ્રમાણ ૬૪૦ શ્લોક છે. આ પયુષ્ણાકલ્પસૂત્રની ઉપર ઘણાં મુનિવરોએ ટીકાઓ બનાવી છે. તેમાં શ્રી ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયે 'કલ્પકિરણાવલી' ટીકા બનાવી છે. શ્રી વિનયવિજયઉપાધ્યાયે સુખોદિગ ટીકા બનાવી છે. તે દર પયુષ્ણામાં વંચાય છે. કલ્પકૌમુદી, કલ્પદીપિકા, કલ્પપ્રદીપિકા, કલ્પકલ્પલતા, સંદેહવિષ્ણુવિષ્ણુ વગેરે ટીકાઓ પણ છપાઈ છે. શ્રી. જિનપ્રભસૂરિ મહારાજે ૧૩૬૪ની સાલમાં સંદેહવિષ્ણુવિષ્ણુ બનાવી એમ બૃહટ્ટિપ્પનિકાક્રિમાં જણાવ્યું છે ૬૩.

૬૪ પ્રશ્ન—શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—લઘુ વાચનાનુસારે ૩૫૦૦ શ્લોક, મધ્યમ વાચનાનુસારે ૪૨૦૦ શ્લોક અને મોટી વાચનાનુસારે ૪૫૪૪ શ્લોકપ્રમાણ જાણવું. ૬૪.

૬૫ પ્રશ્ન—શ્રી પંચકલ્પસૂત્રના લાખ્યાદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧ મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૧૩૩ શ્લોક, ૨ શ્રી સધદાસર્ગાલિપ્ત બાળ્ય આથા ૨૫૭૪, ૩૦૩૫. ૩. ચૂર્ણનું પ્રમાણ. ૩૦૦૦, ૪૧૩૬ શ્લોક. ૬૫.

૬૬ પ્રશ્ન—શ્રી જીવકલ્પસૂત્રના લાખ્યાદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧. શ્રી જિનમદ્રમણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત આથા ૧૦૫. ૨. બાળ્ય ૩૧૨૫ (નથી) ૩ સિદ્ધસેન મહારાજે ૧૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ સંસ્કૃત ચૂર્ણ બનાવી છે. ૪ ચૂર્ણટિપ્પનક—ચૂર્ણની ઉપર કઠિન પદોની ઉપર ટિપ્પણ બનાવ્યું છે. ૫. શ્રી તિલકસૂરિ મહારાજે વિ. સ. ૧૨૨૪માં ૧૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. ૬. જીવકલ્પનું વિવરણ, તે સંક્ષિપ્ત અમનિષ્ઠા રૂપ છે. તેનું ૫૪૩ શ્લોકપ્રમાણ છે. ૭. શ્રાદ્ધજીવકલ્પની ૩૦ આથા છે. તેની ૧૧૫ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા છે. ૮. યતિજીવકલ્પની શ્રી સાધુરેત્નસૂરિએ ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે. ૯ શ્રાદ્ધજીવકલ્પની શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ ૨૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી, તે હાલ મળતી નથી. જીવકલ્પબાળ્ય છપાયું છે. ૬૬

૬૭ પ્રશ્ન—દશ પયન્નાની મૂલ આથા ટીકા વગેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧. આતુરપ્રત્યાખ્યાનની આથા ૮૪, શ્લોક ૧૩૪, અંચલમચ્છના ભુવન-તુમસૂરિએ ટીકા બનાવી. ૨. મહાપ્રત્યાખ્યાન ૧૪૩. ૩. દેવેન્દ્રસ્તવ ૩૦૩. ૪. તંદુલ-વૈચારિક સટીક, છપાયું છે. ૫. સંસ્તારકપ્રકીર્ણક ગા. ૧૨૧. ૬. ભક્તપરિણા ૧૭૧. ૭. આરાધનાપતાકા ૧૦૭૮૧૧ શ્રી વીરભદ્રાચાર્યકૃતા, ૬૯૩. ૮. અભિવિદ્યા આથા—૧. ૯. અંગવિદ્યા ૬૦ અધ્યાયવાળી—૬૦૦૦. ૧૦ ચરિત્રશ્રવણ ગાથા ૬૪. અંચલિક શ્રી ભુવનતુમ સૂરિકૃત ૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા. ૧૧ દ્વીપસાગર પ્રસન્નિ ગાથા ૨૨૩, શ્લોક ૨૮૦, ૧૨ જ્યોતિષકરક-મૂલનું પ્રમાણ ૧૮૫૦ શ્લોક, શ્રી મલયમિરિકૃત ટીકાનું પ્રમાણ ૫૦૦૦ શ્લોક. ૧૩ મરણ સમાધિ, ગાથા ૬૫૬. ૧૪ તીર્થોદ્ધાર ગા. ૧૨૩૩. ૧૫ સિદ્ધપ્રાપ્ત મૂલ સૂત્ર—૧૨૦, વૃત્તિ ૮૫૦. ૧૬ નિરયવિઝકિત—૨૦૦, (નથી). ૧૭ મદ્રવેષક ૧૭૪. ૧૮ અજીવકલ્પ ગાથા—૪૪. ૧૯ ગચ્છાચાર સટીક, મુદ્રિત, મૂલ આથા ૧૩૮. ૨૦ વીરસ્તવ ગાથા—૪૩. અહોં બીજા પણ પયન્નાની બીજા જણાવી છે. ૬૭ (ચાલુ)

ભદ્રારક શ્રીવિજયસિંહસૂરિપ્રણીત સંવેગી સાધુ-મર્યાદા-પદ્યકે

સં૦—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી)

ભદ્રારક શ્રી જમચંદ્રસૂરિ, ભદ્રારક શ્રી સોમસુંદરસૂરિ, ભદ્રારક શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ ।
ભદ્રારક શ્રી આણુંદવિમલસૂરિ, ભદ્રારક શ્રી હીરવિજયસૂરિ, ભદ્રારક શ્રી વિજયદેવસૂરિ તત્
પટ્ટાલંકાર આચાર્ય શ્રી વિજયસિંહસૂરિપ્રણીત મર્યાદા પદ્યકાનુસારેણ આચાર્ય શ્રી
વિજયસિંહસૂરિપ્રસાદીકૃત જલ્પાનુસારેણ ગીતાર્થેઃ સંયમધર્માર્થિનાં સંવિસૃયતિનાં શુદ્ધ
મારગપદ્યકૃતાં મધ્યસ્થાનાં સુવિહિત આચાર પાલના; (પાલનાર્થ) મૃજદા (મર્યાદા) પદ્યકે
લિખ્યતે સંવત ૧૭૧૧ વરષે માધ સિત (૧૩) ત્રયોદશી ગુરુ પુષ્કે ॥

૧—સર્વ ગીતાર્થની નિશ્રાયે જ સર્વ કાણે વિહાર કરવો ।

૨—મીતાર્થને પૂછ્યા વિના કીસિ પ્રશ્નપણા ન કરવી ।

૩—યથાશક્તિ નિત્ય બધુવાનો, બધુવાવનો, લિષવાનો, લિષાવવાનો, અર્થ ધારવાનો
કહેવાનો ઉદ્ધમ કરવો. માનાચારમાં છતિ શક્તિ ઓપવવી નહિ ।

૪—જોગ વણા વિના કાય સૂત્ર સિદ્ધાંત ન વાંચવો ।

૫—તથા દિન પ્રત્યે મુક્તગે ભાગે ૨૫૦૦ ગણુવી જોમુદ્ધ, જધન્ય પદે ઉબ્ધકાલે
૩૦૦, વર્ષાકાલે ૫૦૦, શીતકાલે ૮૦૦ ગણુવું ।

૬—તથા દિન પ્રતિં છતિ શક્તિય જોગવધર્મ દેહરે દેવ જુહારવા ।

૭—તથા દિન પ્રતે થોઈ ૮ ત્રિકાલ દેવ વાંદવા, જધન્ય પદે ૧ વાર ।

૮—તથા વહારવા જતા તથા ઠંડીલે જતાં વાટે સર્વથા કુણે ન યોલવુ, કદાપિ
ઘોલવાનું કારણ હોય તો એક પાસા ઉભા રહીને ઘોલવું ।

૯—તથા પ્રતિદિન યથાપર્યાઈ મુનિને વાંદવા ।

૧૦—તથા વસ્તિ મધ્યે અણુપુણ્યું ન હોંડવું ।

૧૧—તથા ઉભાડે મુખે ઘોલવુ નહિં તથા ક્રિયા કરતાં ને આહાર કરતાં
ઘોલવું નહીં ।

૧૨—તથા વાંણુયા ને આઘણુને ઘરે આહાર લેવો, પણ જિહા દૂગંછા ઉપજે તિહાં
સર્વથા ન જવું ને આહાર પણ ન લેવો ।

૧૩—તથા એકલા જોયરી ન કરવી, સર્વથા કાર્ય વિના ।

૧૪—તથા બીજા પાણીને લાભે કુંઠાનો ધોવણુ જરવાણી ન વહોરવું ।

૧૫—તથા એવણાશુદ્ધિ યથાશક્તિ કરવી તિહાં અસમજસપણું ન કરવું ।

૧૬—તથા સિંકી ઉપધિ પ્રમુખ પુણ પડીલેહી લેવાં મુકવાં, ઉપમરણ પાત્રાં
ઉભય ટંક પડિલેહવાં ।

૧૭—વર્ષાકાલે વસતી ત્રિષપ વાર પૂજવી, કંબલ મુકવી ।

૧૮—અવિધિઈ વહેરી આહાર પરઠવાય તો બીજે દિને આંબિલ કીજે, ઘણી
અજયણવાલિ વસ્તુ પરઠવાય તો (૧૧) ધન્યાર દિન લગે ૧૮ જોયરી પડિકમવી ।

૧૯—તથા તળાયા ઉપરાંત પગ કુણે ન ધોવા !

૨૦—તથા વર્ષ પ્રતે (૨) જે ધોણી જયણાઈ કરવી, પારવિનાં અગ્રાલોપધિ ધોવાને
કારણે કપ સંભાળે નીવી ૨, ચોલપદે નીવી ૧ ।

૨૧—જે વાતે દાનાદિકનો નિષેધ પરને માઇ, પરને અપ્રીતિ ઉપજે, નામ લેઈ પરની નિંદા થાઈ, તે વચન સર્વથા ન જોલવું ।

૨૨—તથા વડાને દેષાઝા વિનાં આહાર ન લેવો ।

૨૩—તથા સન્નતર પૂછીને વહોરવાને કાળે જવું ।

૨૪—તથા એકલી સ્ત્રી જાથે આલાપ ન કરવો ।

૨૫—તથા વસ્ત્ર પાત્ર અર્થે પાછે ન બાંધી મુંકવો, વાટે સુધે નીરવહે, બે ટંક પલિલેહણ્યે પલિમંથન થાયે તેજ રાખવું ।

૨૬—તથા જનાદિકની કોષ સાધુ સાધવી (જે) સારું ઉપખરણ મુકી જાય તો માસ ૨ મધ્યે ચિંતા કરવી, પછે ચિંતા ન થાઈ જેસારુમુ (?) ।

૨૭—તથા અદસ્તને ઘેર પુસ્તક સીવીને ન મુકવું, યાનાદિકની વૃદ્ધિને અર્થે રાખવું પશ્ચિ મુહાઈ ન રાખવું ।

૨૮—તથા કારણ વિના માટીનું બાજન ન રાખવું ।

૨૯—તથા દિવસમાં ૨ ઘડી પહેલી, બે ઘડી પાછલી આહારપાણી આશ્રીને સાચવવી, વિશેષ કાન્થે પાણી સૂર્ય ઉદિત અસ્તવેલા જોવી ।

૩૦—તથા અટબાદિકના કારણ વિનાં મારગાતીત કાલાતીત વારિ વિના ન રાખવું ।

૩૧—તથા વધતું ખરડતું સાટિઉં કુંથે કાઢતે ન દેવું, શુરવાદિક કારણે આપે તો મોકલું ।

૩૨—તથા અનાચરણ વસ્તુ ન વહોરવી—શિતકાલ વિનાં પજુર પલેલાં દ્રાવ, આદ્રા બેકા પછી રાત્રી પાંડ કાન્થુ વિનાં જાણુ જોઈ ન વહોરવી અને પસઆરીનાં સેલડી સર્વથા ન વોદરવી ।

૩૩—તથા દિન પ્રતે છતી શક્તિ મારગાદિકના કારણ વિનાં એકાસજ્યાદિ તપ સાચવવા ।

૩૪—તથા માસ મધ્યે અધિક સામર્થે ઉપવાસ પહોંચાડવા, પાંચ પરવી વીમર્યો ન લેવી, કારણ વિના ।

૩૫—તથા નીવી મધ્યે તિથિ નીવી આતરે લેવા ઉપરાંત નહીં ।

૩૬—તથા દિન પ્રત્યે કોષ અભિગ્રહ રાખવો ।

૩૭—તથા કાલ સંજાઈ આગિલનો તપ કરવો ।

૩૮—ઔમાસી સંવત્સરીના છઠ્ઠ અઠ્ઠમ યથાશક્તિં કરવા ।

૩૯—દિન પ્રત્યે છતિ શક્તિં કાઉસગમ લોગસ્સ ૧૫ તથા ૨૦નો કરવો ।

૪૦—યથાપયાંયે બાલ મિલાનાદિકનું વૈભવચ્ચ કરવું, છતિ શક્તિ જોપવવી નહીં ।

૪૧—તથા દશ વિધ સમાચારી વિશેષે પાલવી ।

૪૨—તથા માસ કાલાદિક નિયમ સાચવવા ।

૪૩—તથા ગીતારથના કલા વિના કોષએ પોતાની ઈચ્છાઈ એકલો વિહાર ન કરવો, ને જે વિહાર કરે તેરું આહાર વિવહાર ન કરવો ।

૪૪—તથા તપમહત્તી સમાચાર ઉપરાંત પંચાંગી પરી, તથા વીતરાગની

પ્રતિમા ઉપરે જેહને અવિશ્વાસ જાણીઈ જેહની પોટી પડપણા હે.ઈ તેહયું સર્વથા વિવહાર ન કરવો ।

૪૫—તથા એ બોલ ઉપરાંત સઘણા જે ન પાલે તેહને પામશ્ચિત્ત દેવું, સર્વથા નિશ્ચય હોય તો તેરયું વિહવાર ન કરવો, એ બોલ સર્વમાં ક્ષેત્રાદિક કારણ જાણી વિશેષ ગીતાર્થની સંમીતિ.જી વારે જે જયણા પરવે ત્રી તે વારીને સર્વશાઓક્ત ઉત્સર્ગ અપવાદ રીતિ પ્રમાણ કરવી, પણ તે આગા વિના કુંજે કોની મુંઠે લેધને નવી કદપતા ન કરવી, એ બોલ સર્વ સહુ કોષ સંવેગીઈ સદ્ધવા, પાલવા ।

॥ ઇતિ સુવિહિતસાધુમર્યાદાપટ્ટકઃ સંપૂર્ણ । સ્. ૧૬૨૫તા આશ્વિન શુદ્ધ ૮ દસકત મોદી જોષ્ઠતાદાસ મનોહરદાસ । મુનિ અમરવિજયજીનાં પાનાં પ્રમાણે ઉતાર્યું છે ઉંઝા મધ્યે ॥

તપઝઝમાં નીચે મુજબ મર્યાદાપટ્ટકો મળે છે.

૧—મચ્છાચાર ૫૫ન્નો

૨—આ. શ્રી વિજયદાનસૂરિકૃત ૧૧ બોલ (પટ્ટાવલી)

૩—આ. સોમસુંદરસૂરિકૃત સંવિગ સાધુ યોગ્ય નિયમ કુલક ગા-૪૭

૪—આ. મુનિસુંદરસૂરિકૃત અધ્યાત્મકદ્વપદ્મ

૫—આ. આનન્દવિમલસૂરિકૃત સાધુમર્યાદાપટ્ટક (જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૫);

૬—આ. વિજયદાનસૂરિકૃત સાત બોલ

૭-૮—જમદગુરુ આ. શ્રી વિજયહોરસૂરિકૃત સાધુમર્યાદાપટ્ટક (જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૪) પારબોલ (ક્રમાંક ૧૪)

૯—આ. શ્રી વિજયસિંહસૂરિકૃત સંવેગીસાધુમર્યાદાપટ્ટક (જૈન સત્ય પ્રકાશ)

૧૦—મદ્દારક શ્રીકૃષ્ણસૂરિપ્રસાદીકૃત યતિમર્યાદાપટ્ટક (જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૧૮)

‘બાર ભાવનાનું સાહિત્ય’ લેખમાં સુધારો

મયા અંકમાં—ક્રમાંક ૧૪૮માં—પ્રો. હીરાલાલ- ૨. કાપડિયાનો ‘બાર ભાવનાનું સાહિત્ય’ નામનો જે લેખ જાણ્યો છે તેમાં નીચે મુજબ સુધારો કરવો.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૬	૩	૭૭	૭૦
૧૧૧	૧૭	૧૮૯૪	૧૮૬૬

પૂ. ૧૧૧ની ૧૭મી લીટી પછી નીચેની એક પંક્તિ ઉમેરવી—“શાંતસુધારસનો અનુવાદ, ૧૧૧, મો. જિ. કાપડીઆ, વિ. સં. ૧૯૯૪”

टाइटिलना भीज पानाथी आछु]

मिलता है। अतः इनका समय भी सं. १६४० के लगभग निश्चित है। 'जैन गुर्जर कविओ' भाग १-३ में भी उल्लेख है ही।

४ जैन गुर्जर कविओ भा. ३ से आपने २ रचनाओंका निर्देश किया है, पर उसी भागके पृ. ९७४, १२४८ में दो अन्य मौलिक रचनाओंका और उल्लेख है। मलीभांति अन्वेषण नहीं करनेके कारण उनको आपने छोड़ दिया है। उनमें पहली राजस्थानी और दूसरी हिन्दी भाषाकी है। दोनोंके रचयिता खरतर गच्छीय प्रसिद्ध विद्वान हैं। उन दोनोंका परिचय नीचे दिया जाता है —

(१) भावनासंधि—'जैन गुर्जर कविओ' भा. १, पृ. ४९३ में भी इसका विवरण दिया गया है। खरतर गच्छीय प्रमोदमाणिक्य शिष्य उ. जयसोमने इसकी रचना की है। अपने समय में यह बहुत प्रसिद्ध रही है। हमारे संग्रहमें भी इसकी १०-१२ प्रतियां होंगी। अन्यत्र पचासों प्रतियें हमारे अवलोकनमें आई हैं। कई वर्ष पूर्व प्रकाशित एक ग्रन्थमें यह छप भी चुकी है। सं. १६४६ में बीकानेरमें श्रीजिनचन्द्रसूरिजीके समय इसकी रचना हुई है। 'जैन गुर्जर कविओ' भा. १ में सं. १६७६ दिया था, पर प्रशस्तिमें जिनचन्द्रसूरिजीके राज्यका स्पष्ट निर्देश होनेसे भा. ३ में हमने संशोधन करवा दिया है। इसकी पद्यसंख्या ७३ और भाषा राजस्थानी है।

(२) र. लक्ष्मीवल्लभके 'भावनाविलास' की प्रति हमारे संग्रहमें है। ५२ हिन्दी पद्योंमें सं. १७२७ पोष वदि १० को इसकी रचना हुई है।

लेखो माटे आमन्त्रण

सिलहट (आसाम) थी भाई अगरचंदजी नाहटा लखी जणावे छे के—

मथुराना ब्रज साहित्य मंडल तरफथी श्री कन्हैयालाल पोद्दारना सन्मान माटे 'पोद्दार अभिनन्दन ग्रन्थ' प्रकाशित करवानी योजना करी छे। एना राजस्थान विभागना सम्पादकोमां मारु पण नाम छे। जैन मुनिवरो तेमज विद्वानोने विनती छे के राजस्थानमां जैन धर्म, राजस्थानी जैन साहित्य, राजस्थाननां कलापूर्ण जैन मदिरो तेमज राजस्थानी भाषा, साहित्य, इतिहास, पुगत्तत्व, कला अने संस्कृति वगैरे विषयना लेखो अथवा तो मथुरा अने ब्रज-मंडलना जैन सम्बन्ध विषयक लेखो नीचेना ठेकाणे मोकलीने आभारी करे—

श्रीयुत नरोत्तमदासजी स्वामी M.A., c/o डुंगर कोलेज, बीकानेर

नवी भदद

२५] पू पं. म. श्री. रामविजयल्लभना सद्गुपदेशथी तपुमन्त्र जैन संघ, शान्ताकुल

२५] पू सु म. श्री सुशुद्धिविजयल्लभना सद्गुपदेशथी श्री आत्म-कमल ज्ञानमन्त्रि, ६६२

१५] पू पं. म. श्री सातविजयल्लभना सद्गुपदेशथी उन्नमद्वर्तनी मेडी, पालीताला

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ જોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૩ : અંક ૬]

અમદાવાદ : ૧૫-૩-૪૮

[ક્રમાંક ૧૫૦

વિષય-દર્શન

- ૧ જ્ઞાનધર્મનું સામાન્ય જ્ઞાન : શ્રી. મોહનલાલ દીપકચંદ યોદ્ધસી રાષ્ટ્રલ પાત્ર-૨
- ૨ પ્રયાજ્યાનકુલકમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી : ૧૪૫
- ૩ શ્રી સમેતશિખર તીર્થનાં કાળિયાં પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસુરિજી ૧૪૭
- ૪ શ્રીમવિજયગણિયલ્લા સાર : શ્રી મવરલાલજી નાદટા : ૧૬૫

લતાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : આ અંગ્રેજી મૂલ્ય-ત્રણ આના

જૈનધર્મનું સામાન્ય જ્ઞાન

(લે. ડૉ. મોહનલાલ દીપચંદ શાસ્ત્રી)

લગભગ મોટા શહેરોમાં એક કરતાં વધુ અને ઘણાં ખૂબ નાનાં ગામોમાં પણ ધાર્મિક જ્ઞાન આપતી પાઠશાળા ચાલતી હોય છે. અભ્યાસ કરાવવાની પદ્ધતિ બધે એક ધારી નથી હોતી, છતાં ઘણેખરે રથને એ તો જોવામાં આવેલ છે કે અભ્યાસક્રમમાં સામાયિક સૂત્ર, બે પ્રતિક્રમણ, પંચ પ્રતિક્રમણ અને પછી પ્રકરણો તથા કર્મગ્રંથ; પ્રકરણોમાં જીવવિચાર, નવતત્ત્વ, દંડક અને લઘુ સધરણોની મુખ્યતા હોય છે. આ બધા અભ્યાસ અર્થે સહિત કરાવવામાં આવતો હોય એવાં સ્થાનો બહુ ઓછાં છે. ઘણું ખરું તો મૂળ સૂત્રની જોખણપટ્ટી જ 'વધુ દષ્ટિગોચર થાય છે. વ્યાવહારિક શિક્ષણ અપતી સંસ્થાઓ માત્રક અહીં બહુનાર માટે એકધારી પાઠની પદ્ધતિ નથી હોતી, કારણ કે સમય ઓછો હોય છે અને હાજરી અનિયમિત હોય છે.

હવે જો કોઈ એ વાત સ્વીકારે છે કે અભ્યાસ અર્થે સહિત કરાવવો જરૂરી છે, છતાં એને અમલી બનાવવામાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ અને અમરૂઢ છે-કે એનો ઉકેલ આણી શકાયો નથી. એકધારા પાઠ્યપુસ્તકો માટે પણ વિચારણાઓ ચાલે છે, છતાં કોઈ નિશ્ચિત કાર્યક્રમ હાથ ધરાયો નથી. ઊગતી પ્રજામાં ધાર્મિક જ્ઞાન સુદાસરતું હોય એ માટે એ મત નથી, પણ એ આપવાના માગોમાં મુંઝે મુંઝે જુદી મતિ જેવું છે.

પંચ પ્રતિક્રમણ અર્થે સહિત શીખાય તે પાઠક્રમણ વિધિમાં અપૂર્વ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. છતાં એ અર્થ માટે જે જાતનો વિદ્યાર્થીમણ જોઈએ તે હોતો નથી બહુ નાની વયના બાળકોને એમાંના સૂત્રોનો બાવ સમજાવો મુશ્કેલ પડે તેવા પણ છે. જીવવિચાર અને નવતત્ત્વ અર્થે સહિત શીખાય છે અને એ રીત આરંભ છે, કેમકે જૈન દર્શનમાં પ્રવેશવા સારૂ એ કૃત્રી સમાન છે. પણ એ શીખ્યા પછી આમજ અખમન ચાલુ નથી રહેતું તો મેળવેલ જ્ઞાન બૂલી જતાં વિલગ નથી થતો. આ જ્ઞાન આપતી સંસ્થાઓની પરીક્ષા ત્રણ રીતે લેવાતી જોવાય છે.

૧. જૈન પ્રે. કોન્ફરન્સ સ્થાપિત એન્ડ્યુશન બોર્ડ-મારફતે એક સરખા પ્રશ્નપત્રો દ્વારા નિયત કરાયેલ ધોરણવાર

૨. રાજનગર ધાર્મિક પરીક્ષા લેતા બોર્ડ તરફથી, ઘણુંખરુ એન્ડ્યુશન બોર્ડની પદ્ધતિએ, પણ માત્ર અમદાવાદમાં જ

૩. મહેસાણા જૈન એવરકર મંડળ મારફત જીર્ણોજીર્ણ સ્થાનોમાં મોકલાતા પરીક્ષકો દ્વારા, ખણ ખરું મૌખિક પ્રશ્નોથી.

હવે રની રીતો વચ્ચેથી પસાર થનાર વિદ્યાર્થીમણ એક દષ્ટિએ જોઈએ તો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ધાર્મિક જ્ઞાન મેળવી રહેલ જણાય, પણ કેટલીક વાર જૈનધર્મ જાણી સામાન્ય જ્ઞાનથી પણ વચિત હોય છે. કેમકે કોઈ પ્રસંગમાં ભણ્યા પણ મળ્યા નહીં જેવી દશા જોવાય છે. એ સ્થિતિ સુધરે તે માટે અહીં કંઈક પ્રયાસ હાથ ધર્યો છે.

૧. દરેક જૈનધર્મી વિદ્યાર્થીએ જાણવું જોઈએ કે પોતે શ્રી જિન ભગવંતનો અનુયાયી છે.

॥ॐ-अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेरिंगभाईकी वाडी : घीकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥	विष्णु स. २००४ : वीरनि. स. २४७४ : छ स. ९६४८	॥	क्रमांक
अंक ६	॥	शनिवार शुद्ध ५ : सोमवार : १५मी मास	॥	१५०

॥ प्रत्याख्यानकुलकम् ॥

संपादक:-पू. मुनिमहाराज श्री रमणिकविजयजी
काऊण नमुकारं, सिद्धाणं अट्टकम्ममुक्काणं ।
भविअजणवोहणत्थं, पगरणमिणमो निसामेह ॥ १ ॥
राईभोअणविरई, दुविहं तिविहेण चउविहेणावि ।
नवकारसहिअमाई, पच्चक्खाणं विहेऊणं ॥ २ ॥
दिवसस्स जो मुहुत्तं, वज्जेज्जा चउव्विहं पि आहारं ।
अवसेसं भुंजंतो, मासेण चउत्थयं होइ ॥ ३ ॥
सो तस्स फलगुणेणं, कंचण-मणि-रयणभूसिअसरीरो ।
दसवाससहस्साइं, दिव्वं देवत्तणं लहइ ॥ ४ ॥
अह पुण जिणवयणं सुणेइ, सदहमाणो करेइ तं चेव ।
सो पलिओवमकोडी, निरुवसग्गे वसइ सग्गे ॥ ५ ॥
न य पणमइ सो पुरिसो, रायाणं देवयं च अरिहमणो ।
तिहुअणनमिअं जो नमइ, पच्चक्खइ जो नमुकारं ॥ ६ ॥
भवसयकोडीदुलहं, जर-मरणठिएण जं जिणक्खाणं ।
आराहइ अ अविग्घं, पच्चक्खइ जो नमुकारं ॥ ७ ॥
पोरसि छट्ट चउत्थे (१) काउं कम्मं खवंति जं मुणिणो ।
तं न हु नारयजीवा, वाससयसहस्सकोडीहिं ॥ ८ ॥
अंगुट्ट-मुट्ठिपमुहं, निच्चं पाळेइ तह इमं सम्मं ।
तस्स गुणनिवहरंजिअ, जाया परिणयणकज्जेण ॥ ९ ॥
ममइ तेण वरेणं, निव्वुइकंता करेइ संकेअं ।
संकेअपच्चक्खाणं, वयंति एअं समासेणं ॥ १० ॥

જે નિચ્ચમપ્પમત્તા, ગંઠિં બંધંતિ ગંઠિસહિઅસ્સ ।
 સગ્ગાપવગ્ગસુવ્વં, તેહિં નિવદ્ધં સગંઠમ્મિ ॥ ૧૧ ॥
 મણિઙ્ગણ નમુક્કારં, નિચ્ચં વિમ્હરણવડ્ડિજઅં ધન્ના ।
 પાલંતિ ગંઠિસહિઅં ગંઠિં સદ્દ કમ્મગંઠીહિં ॥ ૧૨ ॥
 મંસાસી મઙ્ગરઓ, એકેણ વિ ચેવ ગંઠિસહિણં ।
 સો વિ ઇહ તંતુવાઓ, સુસાહુવાયા સુરો જાઓ ॥ ૧૩ ॥
 ઇઅ ચિંતિઅ સુઅબ્ભાસં, અબ્ભાસં સિવપુરસ્સ જઇ મહસિ ।
 અણસણસરિસં પુન્નં, વયંતિ એઅસ્સ સમયન્નૂ ॥ ૧૪ ॥
 અદ્ધવિહકમ્મગંઠી, ભવસયવદ્ધા થિરીકયા બહુસો ।
 મિંદઇ સો અચિરેણં, પચ્ચવ્વઇ જો ઇમં ગંઠિં ॥ ૧૫ ॥
 માણિક મુત્તિ અ મરગય, વદ્ધરં ચ — — — કરયલે વદ્ધં ।
 અવહરિઙ્ગણ ન સક્કા, ગંઠીણ ફલં સુસુદ્ધાણ ॥ ૧૬ ॥
 જો પોરિસિં ચ પુરિસો, પચ્ચવ્વઇ સવ્વકાલમઙ્ગલત્થો ।
 અરિહંત-ચક્કવટ્ઠી-બલદેવાણં ચ વાસુદેવાણં ।
 એણિં પિ કુલેસં, ઉપ્પજ્જઇ સો સયં પુન્નો ॥ ૧૮ ॥
 પુરિમદ્ધં પચ્ચવ્વઇ, રૂવસિણી મહિલિઆ વ પુરિસો વા ।
 સો અવરમ્મિ ભવમ્મિ અ, દેવત્તણમુત્તમં લહઇ ॥ ૧૯ ॥
 તત્તો વિ ચુઓ સંતો, ઉવજ્જઇ ઘાઇકમ્મકમ્માઇં ।
 મણુઅભવમ્મિ અ પામઇ, રયણનિહિં બહુવિહં પુરિસો ॥ ૨૦ ॥
 એગઢ્ઠાણમ્મિ ઠિઓ, બહુવિહરયણાણ સામિઓ હોઇ ।
 દેવત્તણમ્મિ ઇંદો, મણુઅભવે હોઇ મહયારી ॥ ૨૧ ॥
 અપરમિઅં સો પાવઇ, સારીરવલં મણુઅલોગમ્મિ ।
 એગાસણગસ્સ ફલં, જિણવરવીરેણ નિદ્ધિદ્ધં ॥ ૨૨ ॥
 તેણ અહિઅતેજ, ન વિ સક્કો જોઅણં વ્વ જોએડં ।
 ઉત્તત્તકણયવન્નો, આયંવિલ કારઓ પુરિસો ॥ ૨૩ ॥
 જો ઉવવાસં પુરિસો, અવસં કારેઇ જિણવરમણં ।
 વપ્પુત્તિબુદ્ધિધુણિઅં, સો નિહણઇ પુરાણયં કમ્મં ॥ ૨૪ ॥
 અદ્ધવિહંપિ અ ગંઠી, વારસભેણ તવવિહાણેણં ।
 છિજ્જઇ નિચ્ચિલં જમ્મહા, તમ્મહા ઉવાવાસમિચ્છંતિ ॥ ૨૫ ॥
 ॥ ઇતિ પ્રત્યાગ્યાનકુલકમ્ ॥

આ પ્રત્યાગ્યાનકુલક વડોદરામાંના શાત્રુતિ શ્રી હંસવિજયજી મહારાજના શંકારની પ્રાચીન પ્રતિ હપરથી ઉતારીને આહોં આપ્યું છે.

શ્રી સમેતશિખર તીર્થનાં ઢાળિયાં

[શ્રી હરકોર શેઠાણી ને શેઠ ઉમાલાલએ કાઢેલ સંઘતું વર્ણન]

પ્રેષક:—શેઠ પનાલાલ ઉમાલાલ

સંપાદક:—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

[રાજનગર-અમદાવાદના જૈનોના ગૌરવભર્યા ઇતિહાસને માટે ઉપયોગી એવી આ આખી કૃતિ અહીં આપવામાં આવી છે. —ત્રી]

કૃષ્ણ

- શ્રી સંજેશ્વર પાય નમી, નમો પદ્માવતી માય;
સંઘતણા ગુણ ગાવતાં, હેડે હરખ ન માય. ૧
- ઉપગારી મારા ગુરૂ, વીરવિજય પંન્યાસ;
તેહ તણા સુપસાયથી, રચના કરૂં થઈ દાસ. ૨
- ક્ષણ ક્ષણ ગુરૂ મુજ સાંભરે, તન મન ધન થઈ રંગ;
એક ચિત્તે થઈ સાંભળો, કોઈ ન કરશે ભંગ. ૩
- મોહ તિમિર ભેદન લણી, ગુરૂ દીપક સમ ધાર;
ભવ જળથી પડતા થકા, મ્હોટો ગુરૂ આધાર. ૪
- શ્રુતવિદ્યાદાયક ગુરૂ, પરચુવયાર ન થાય;
કોડાકોડી ભવે કરી, કરીએ વિવિધ ઉપાય. ૫
- મેં તો બાળકીડા કરી, હાંસી ન કરશે કોમ;
બૂલ પડે તો શોધજો, સમક્ષિત નિરમળ હોય. ૬
- નામ સખાવત જેહનું, હીમતમાં સિરકાર;
લક્ષ્મીનો લાહવો લીએ, ધન ખરચે એક ધાર. ૭

ઢાળ પહેલી. (જોડી પ્રભાતે પ્રભુ નમીએ—એ દેશી)

- સમેતશિખર ભવી તુમે સેવો, ત્રિભુવન તીરથ નહિ એવો;
મણિ જનમનો એ મેવો, —સમેત૦ ૧
- મોક્ષ ગયા પ્રભુ એણે કામ, જપીએ તેહ તણા નામ;
થાએ મનવંછિત કામ, —સમેત૦ ૨
- મુર નંદન વન વીસરામ, મધુવન મંદિર છે ધામ;
શિવવહુ એલણ આરામ, —સમેત૦ ૩
- જંબૂદ્વીપ ઢાહિણુ ભરતે, પૂરવ દેશે અનુસરતે;
સમેતશિખર તીરથ વરતે, —સમેત૦ ૪
- અણતાદિક દસ સીવ જાવે, વિમળાદિક નવ શિવ પાવે;
પાસ પ્રભુ એમ વીસ થાવે, —સમેત ૫
- રાજનગર ગુજ્જર દેશે, શ્રાવક લોક ભલા વેશે;
કુમતિ ભાગ્યા છુટા કેશે, —સમેત૦ ૬

- ખુશાલ નાહાલ કુલે લેઠો, ગંભીર સ્નાહરનો પેટો;
કેસરીસિંહ તણો બેટો, —સમેત૦ ૭
- વડ ઓશવાળ કુલે આયો, સુરજખંડ તણો બાયો;
હઠીસિંહ કેસરી ગવરાયો, —સમેત૦ ૮
- તેની ઉભય છે નાર, તેહમાં હરકોર ગુણખંડાર;
જમમાં કીર્તિ વિસ્તાર, —સમેત૦ ૯
- ઉમાભાઈ સોવનમય કાયા, સગી બહેન તણા બાયા;
તપ કરી પરભવથી આયા, —સમેત૦ ૧૦
- શેઠની અનુમતિને નિરખી, ખોળે લીધા છે મન હરખી;
સંતોષ સમતા ગુણ પરખી, —સમેત૦ ૧૧
- માઠીએ શોભે ઉમાભાઈ, ઇન્દ્ર જયંતસું હુકરાઈ;
પૂરણ પુન્યે સુકમાઈ, —સમેત૦ ૧૨
- સમેતશિખર લેટણ કાળે, મહારાણી વીકટોરીઆ રાજે;
જિનશાસન ઉત્તત છાજે, —સમેત૦ ૧૩
- દાન પુણ્યે છે વડભાગી, વિજયની મુરત એ બાગી;
અદ્ય લવના સોભાગી, —સમેત૦ ૧૪
- ગુરૂ વીરજી દેશના દેતા, સમેતશિખરના ગુણ કહેતા;
મુખ થકી અમરીત ઝરતા, —સમેત૦ ૧૫
- દેશના સુણી થયા છે રાગી, કુમતિ દૂર ગઈ લાગી;
સમકીર્તની લેશ્યા બાગી, —સમેત૦ ૧૬
- કરવી બાત્રા શિખર તાણી, શેઠાણી મન હોંશ ઘણી;
અફશુરનાં વચનો સુણી, —સમેત૦ ૧૭
- સંસાર માંહે ઘણા રાતા, ખાએ પીએ પ્રીર મહમાતા;
પરભવ પામે અચાતા, —સમેત૦ ૧૮
- દેવ ગુરૂને નિત નમતા, ધન ખરચી બાત્રા કરતા;
ધન ધન તે નરની માતા, —સમેત૦ ૧૯
- વીરતણ શાસન પામી, ખાવો પીઓ ન કરો ખામી;
થાશે શિવ વહુના નામી, —સમેત૦ ૨૦
- હરખમાં વરસ ઘણા વીતાં, શેઠાણી ઉમાભાઈને કહેતાં;
જેશી શિવચંકરને તેડતા, —સમેત૦ ૨૧
- માણેકચંદ મોતીચંદ ગુણવાન, શેઠજી આગે પરધાન;
હુકમ ચાલે પામે બહુ માન, —સમેત૦ ૨૨

તેહથી શેઠાણી એમને કહેતા, લે પણ હુકમ સીરે ધરતા;
 રજા માગી પૂઠેથી બલતા, —સમેત૦ ૨૩
 ઓગણીસ વીસાને વરસે, કારતક વદ બીજને દિવસે;
 મહુરત લીધું મન વિકસે, —સમેત૦ ૨૪
 કંકાતરી લખી દેશે દેશે, કલકત્તા વળી જયપુરસે;
 સોરઠ કચ્છ મુંબઈ વાસે, —સમેત૦ ૨૫
 શુકરવારે મહુરત લીધા, ખાહર જઈ ડેરા કીધા;
 વીરવચન પસાએ સીધા, —સમેત૦ ૨૬

ઢાળ બીજી (સાંભળ રે તું સજની મોરી, રજની ક્યાં રમી આવીશ રે—એ દેશી.)
 હિત શિખામણ ઉમાભાઈને, શેઠાણી એણી પેરે બોલે જીરે;
 મધુર વચણે સહુમુ બોલે, બાણે અમીયને તોલે. તો જસ લહીએ જીરે. ૧
 આવ્યા ગયા ને આદર દીજે, લીજે તાચ સલામો જીરે;
 સલા મારગ મુનિવર દેખી, ભઠી કીજે પરણામો —તો જસ૦ ૨
 સાધરમીક ને સગાંવડાલાં, સાથે લોજન કીજે જીરે;
 સંઘ ભગતી પરલાતે ઉઠી, શુર મુખ ધર્મ સુણીજે —તો જસ૦ ૩
 જિનવર પૂજા ને નિત આચ્છવ, કરજો નવ નવ બાતે જીરે;
 સંઘ તણી ઠકુરાઈ વિલસો, લોજન ન કરો રાતે —તો જસ૦ ૪
 મોકળે હાથે ધન વાવરજો, સંઘ સકળ સાચવજો જીરે;
 પૂરવ સંઘ સંભારી ચિત્તમાં, અમાની મન કરજો —તો જસ૦ ૫
 એ શિખામણ હૃદય ધરીને, સંઘનું તિલક કરાવે જીરે,
 શાન્તિનાથ પ્રભુ ધર્મ જીનેશ્વર, રથમાંહે પધરાવે —તો જસ૦ ૬
 શેઠાણી ઉમાભાઈ બે કર જોડી, પ્રભુને શીથ નમાવે જીરે;
 પ્રભુ ગુણ સ્તુતિ અફુલત કરીને, રોમ રોમ વિકસાવે —તો જસ૦ ૭
 પરધાન વહુ રથ પૂઠે ચાલે, રામણ હીવો કર શોભે જીરે;
 આભૂષણ જરો સાડી ધરીને, નરનારી જોઈ થોભે —તો જસ૦ ૮
 શેઠાણીજી ધુરે ચાલે, પાછળ શોભે નારી જીરે;
 પ્રભુ ગુણ ગાતી (બાણે) અમરી ભમરી, રાસ રમે લટકાળી—તો જસ૦ ૯
 હવે વરઘોડાની સામગ્રી, ત્રીજી ઢાલે કહીમું જીરે;
 શ્રીશુભવીર પસાએ સેવક, આણા મસ્તક વહીમું—તો જસ૦ ૧૦

ઢાળ ત્રીજી (રંગ રસીલા સાંભળો રે એ—દેશી)

રંગ રસીલા સાંભળો રે, વરઘોડાનો ઠાઠ સહુણા;
 કનક રજત ધાતુ મળી રે, રથ બઢીઓ બહુ ઘાટ. સહુણા, રંગ૦

પુણીઓ નાટક કરે રે, જોતાં અનિમેષ દેવ, સહુણા;
 બે બાબુ ચામર ઢળે રે, ભક્તિ કરે ઘણી સેવ. સહુણા—રંગ ૨
 રથ સારથી પ્રભુના થયા રે, મહાસુખભાઈ મહાભાજ, સહુણા;
 બાણે મોહને કાઢીઓ રે, હંસ વનેથી કાગ. સહુણા—રંગ ૩
 સાબેલા શણુખારીઆ રે, બાણે દેવકુમાર, સહુણા;
 કેઈ હસ્તી શિરે ચઢયા રે, કેઈ તુરંગ ખુખાર. સહુણા—રંગ ૪
 વાળા વાળે વિલાતનાં રે, સરણાધઓ ટહુકાર, સહુણા;
 બેરી ભુંગળ વાળે ઘણાં રે, તાંસાં ઢોળી સાર. સહુણા—રંગ ૫
 સાજન માંહી શોભતાં રે, શેઠ વળી શાહુકાર, સહુણા;
 જઘન તણા રાગી ઘણા રે, વરઘોડા મોખર સહુણા—રંગ ૬
 એમ મંડોટે મંડાણસું રે, હેતા અઢળક દાન, સહુણા,
 સંઘવી તિલક શેણે ઘણું રે, કરમાં શ્રીફળ પાન. સહુણા—રંગ ૭
 વરઘોડા જોવા મળ્યા રે, નર નારીનાં થોક, સહુણા;
 શ્રાવક મનમાં ચિંતવે રે, જન્મ ગમાયો ફેક. સહુણા—રંગ ૮
 એ સંઘમાંહી પધારશે રે, ધન ધન તે નરનાર, સહુણા;
 ગયો અવસર મગશે નહિ રે, કહેતાં ના આવે પાર. સહુણા—રંગ ૯
 સ્મૃતશિખર જે સધાવશે રે, તેહનો ધન અવતાર, સહુણા;
 કારણુ કારજ નીપજે રે, કહે આગમ ગણધાર. સહુણા—રંગ ૧૦
 એમ કરતાં અનુમોદના રે, વરઘોડા આળ્યો પુર બહાર, સહુણા;
 દેરા તંબુ કચેરીઓ રે, ચંદનીઓ ઘણી સાર. સહુણા—રંગ ૧૧
 પ્રભુજી તણા તંબુ શોભતો રે, બાણે સ્વર્ગ વિમાન સહુણા;
 બનાત સાટણુ બેહુ મળી રે, દેખી તજે અભિમાન. સહુણા—રંગ ૧૨
 નવ કલશા કંચન તણા રે, રેશમી આલી દોર, સહુણા;
 બીલ પલટણુ ખેરો પ્રીરે રે, પડતી નગરે ઠોર. સહુણા—રંગ ૧૩
 વહ પાંચમ દિન આવિયા રે, અચેર સંઘ જમાય, સહુણા;
 તારાચંદ સોભાગનો રે, દ્વાર ચિત્તથી થાય. સહુણા—રંગ ૧૪
 પાછલી રાતે ચાલીઆ રે, પેથાપુર સુકામ, સહુણા;
 સામીવચ્છલ બહુ ભાવસું રે, શ્રાવકનાં બહુ ધામ. સહુણા—રંગ ૧૫
 જેચંદશાએ જમાડીઓ રે, પ્રભુ વંદીને સધાય, સહુણા;
 યોડે આમે આવિયા રે, ત્રિસોવનના શુણ ગાય. સહુણા—રંગ ૧૬
 લખપતિ મળીઆ સંઘમાં રે, તેહનાં સુણજો નામ, સહુણા;
 શેઠ બશુભાઈ ભાવશું રે, અઢલક ખરચે દામ. સહુણા—રંગ ૧૭

સમતા રસમાં ઝીલતા રે, સમેતશિખર એક ધ્યાન, સલુણા;
 પરિવાર સહુ સાથે લીએા રે, ક્રોધ નહિ અભિમાન. સલુણા—રંગ ૧૮
 સુંદરજી સંઘવી આવીઆ રે મોરળી સુંદર ધામ, સલુણા;
 જીવદયા ઘણી પાલતા રે, પર પોતાને ઠામ. સલુણા—રંગ ૧૯
 દિન પરતે પૂજા કરે રે અષ્ટપ્રકારી એક ચિત્ત, સલુણા;
 પૂજા વિના જમવું નહિ રે, શક્તિએ ખરચે વિત્ત, સલુણા.—રંગ ૨૦
 જિમાભાઈ રૂપચંદના રે, મગનભાઈ મનરંગ, સલુણા;
 જાણે ઉગ્યો શશી બીજનો રે, વરધવતા ઊછંગ. સલુણા—રંગ ૨૧
 માતા ધીરજ બાઈને રે, બામુદ છે પ્રધાન, સલુણા;
 જેઠાર બેન સમતા રસે રે, જ્ઞાન જાણે એક તાન. સલુણા—રંગ ૨૨
 મોહનભાઈ રમે રંગસું રે, દેખી આણુંદ થાય, સલુણા;
 વેળ વધે એમ એ વધે રે, પુણ્યપનોતી જાણે સાય સલુણા—રંગ ૨૩
 લઘુગંધવ ઉમાભાઈના રે, મગનભાઈ છે સાથ, સલુણા;
 તે આવ્યા પરિવારથી રે, ધન ખરચે બેહુ હાથ. સલુણા—રંગ ૨૪
 નગરચેઠ હેમાભાઈના રે, ઊજમજહેન સધાય, સલુણા;
 ચેઠ લલુભાઈ આવતા રે, ચરચા જ્ઞાનની થાય. સલુણા—રંગ ૨૫
 વકીલ માણેકચંદ આવતા રે, ભગવાન સુત કાલીદાસ, સલુણા;
 વીસનગરથી લેગા લજ્યા રે, જેઠાભાઈ ગુણરાય સલુણા.—રંગ ૨૬
 કુટુંબ સહુ મળી ચાલતા રે સાસુ વહુ ઘણો રંગ, સલુણા;
 ખીર નીર સમ પ્રીતડી રે, જાણે ખીલ્યો બાજ. સલુણા.—રંગ ૨૭
 જે ઘર જાય દીન કલેશમાં રે, કમળા ઘણી અકળાય, સલુણા;
 મારે ઇહાં રહેવું નહી રે; જઈ બેઠી શીતળ છાંય. સલુણા.—રંગ ૨૮
 બાપુભાઈ સમતા રસે રે, કુમતિ હર કરાય, સલુણા;
 વીરચંદ ઝવેર આવ્યા રે, તપ કરી કરમ જલાય. સલુણા—રંગ ૨૯
 આજળ ભવિ તુમે સાંભળો રે, નામ રહ્યા જે સાર, સલુણા;
 શ્રીકૃષ્ણ વીરના દાસને રે, સેવન ફળે મનોહાર સલુણા—રંગ ૩૦

ઢાળ ચોથી—(વહાલાજીની વાટકી અમે જોતા રે—એ દેશી)

જિમાભાઈ સમેતશિખર ગિરિ જઈએ રે,
 વીસ ટુંકની પૂજા કરીએ, ઉમાભાઈ (એ આંકણી)
 વહ આઠમે ઠાભલે આવે રે, પ્રભુ પૂજીને આણુંદ પાવે રે;
 પછે વીસનગર સધાવે, —જિમા

- જેઠાભાઈ સામૈયુ લાવે રે, મહાજન સહુ લેતા આવે રે;
 સંઘ દરિસણ કરવા જાવે, —ઉમા૦ ૨
- વીસનગરના સરવે લોક રે, મેઠી માલ ચઢી થોક થોક રે;
 વળી બેઠા અગાસી ગોખ, —ઉમા૦ ૩
- વરઘોડો ધીમે ધીમે આવે રે, જન દેખીને આણુંદ પાવેરે;
 બબ્બરમાં લોક ન માવે રે, —ઉમા૦ ૪
- પ્રભુ દરિસન કરીને વહીઆ રે, બવોભવનાં પાતકિટળીયાં રે;
 મને અંતરબાની મળીયા, —ઉમા૦ ૫
- સંઘ જમણ કરી દો સધાવે રે, નવમણું લુણવામા આવે રે;
 કરે જમણ કાલીદાસ આવે, —ઉમા૦ ૬
- લીલાંથી વડગામ તે આવે રે, ઘાસ ઢાણાની લહાણી થાવે રે;
 ઝવેરી ભાઈચંદ અપાવે, —ઉમા૦ ૭
- એકાદશીએ પાલણપુર પેઠા રે, પલ્લવીઆ પાસજી લેટયા રે;
 મારા ભવનાં દુઃખડાં મેટાં, —ઉમા૦ ૮
- સ્વામીવચ્છલ પાંચ તે થાવે રે, ઝવેરી ભાઈચંદ કરાવે રે;
 બધા બેલને ઘાસદાણો દેવરાવે, —ઉમા૦ ૯
- મગનભાઈ તે પરણીને આવ્યા રે, વહાયગીરી બહુ લાવ્યા રે;
 પછી ભૂતડીએ સધાવ્યા, —ઉમા૦ ૧૦
- શેઠ દલસુખશાએ કીધો રે, સ્વામીવચ્છલ કરી લહાવો લીધો રે;
 ગુરૂ વચન સુધારસ પીધો, —ઉમા૦ ૧૧
- દાંતીવાડે પ્રભુજીને નમતા રે, ક્રોધ માન માયાને વમતા રે;
 પોથાવાડે ગયા મન ગમતા, —ઉમા૦ ૧૨
- પ્રભુ વંદીને આણુંદ પાવે રે, છરાવલી ગામ તે આવે રે;
 પ્રભુ પાસ તણા ગુણ ગાવે, —ઉમા૦ ૧૩
- અણાદરે ડેરા લીધા રે, ચોકી ખેરા તે ચોક્કસ કીધા રે;
 દેખી તીરથ કારજ સીધા, —ઉમા૦ ૧૪
- પ્રભુ દેખી લોચન ઠરીઆં રે, સંસાર સસુદ્રથી તરીઆ રે;
 દેલવાડામાં સંચરીઆં, —ઉમા૦ ૧૫
- સાત શુદ્ધિ શેઠ કરીને રે, પીતાંબર કસળી ધરીને રે;
 સોના રૂપાના કલશા ભરીને, —ઉમા૦ ૧૬
- પ્રભુજીને પખાલ તે કરતા રે, કાલ અનાદિનો મલ હરતા રે;
 કરી દ્રવ્યપૂજા ભાવમાં ભલતા, —ઉમા૦ ૧૭

ચૈત્રવંદન અપૂરવ બોલે રે,	સાંભલતા સુરનર ડોલે રે;	
કંઠ નાભિથી બહુ ઘોલે,	—ઉમા૦	૧૮
શુભસ્તુતિ કરીને આવે રે,	સ્વામીવચ્છલ જુક્તે કરાવે રે;	
પછે અચલગઢ સધાવે,	—ઉમા૦	૧૯
પ્રતિમા ચોમુખની ચારે રે,	પંચધાતુ લેલી મનોહાર રે;	
પ્રભુ તેજ તણે નહિ પાર,	—ઉમા૦	૨૦
મૌન એકાદશી સહુ ભાવે રે,	પોસહ કરી ધ્યાન ધરાવે રે;	
દીપ કરવા સંઘ મેળાવે રે;	—ઉમા૦	૨૧
ધરમઆલાએ સરવે આવે રે,	મમતા મૂકી સરલ સ્વભાવે રે;	
મન ઉછરંજથી ભરાવે,	—ઉમા૦	૨૨
મહસ ઝોગણીસ રૂપેયા ઝાઝા રે,	એક એકની ધરતા મોઝા રે;	
વંદી વલીઆ આબુગઢ રાજ,	—ઉમા૦	૨૩
એમ અનુક્રમે ચાલતા રે,	સીરોહીમાં દીલહાં કરતાં રે;	
ડેરા દેખી કરમ ઝરંતા,	—ઉમા૦	૨૪
પાંચ વીસામે રાણકપર આવે રે,	પ્રભુ દેખીને આણંદ પાવે રે;	
ડેરા તંબુ કચેરી કરાવે,	—ઉમા૦	૨૫
સ્વામીવચ્છલ ચાર તે કરીઆ રે,	માણેકચંદ મોતીચંદ તીહાં ભલીઆ રે;	
શુભવીર સેવકને મલીયા,	ઉમાભાઈ સમૃત શિખરગિરિ જઈએ રે;	ઉમા૦ ૨૬

ઢાલ પાંચમી (પ્રભુ પાસનું મુખડું જોવા—એ દેશી)

હવે રાણકપુર મનોહાર,	દહેરો ઉચો ચોમુખ ચાર;	
મૂલ નાયક રીખવણ દેવ,	તેહની કરતા નીત નીત સેવ.	૧
પ્રભુ રીખભના દરીસન કરીએ,	ભવોભવના પાતિક હરીએ	
દરસણથી દરિસણ થાએ,	તે આણંદ જગત ન આએ—એ આંકણી	
ઉમાભાઈ સ્નાન કરીને,	સોના રૂપાના કલશા ભરીને;	
વલી કસ્તુરીમાંહી બરાસ,	કેસરમાંહી કરી સુવાસ.	૨
સુમંધી ઉખેવે ધૂપ,	પૂજા કરતા સંઘવી જૂપ;	
બહુ ભકિતએ પૂજ્યા દેવ,	દેજો ભવોભવ ચરણની સેવ.	૩
પૂજા ભણાવી લહાવો લીધો,	શુભ કારણ કારજ સીધો;	
લોંચરા ચોરાસી સાર,	થંભા ગણતી હોય હજાર.	૪
એ સંઘ તણે ઘણો ઠાઠ,	ગાડી સરવ મલી ચત સાઠ;	
સંઘતણું એક સહસરું માન,	લક્ષુ સવચંદ છે પરધાન.	૫
ઠાઠા જેએસંગ કરે કારભાર,	અંબાલાલ આળ્યા છે દહાર;	
મોટાથી હલફલ આઝી,	રતનવિજય તણા શુભરાગી.	૬

- લલ્લુભાઈ નગીનદાસ, વ્રતધારી છે ગુણરાસ; ૭
 સમતારસ શ્રાવક મલીઆ, સંસાર થતી તે મલીઆ.
 જનસાલમાં છે શિવરામ, દેરાસનું સોંપ્યું છે કામ;
 સાત સમરણ અહનીસ ગણતા, સંઘ સાન્નિધ્ય દેવ કરંતા. ૮
 હવે શ્રાવિકા ગુણરાગી, બાઈ સૂરજ છે મહાભાગી;
 જડાળ લણી છે દોઅ, પ્રકરણ લણ્યા છે સોઅ. ૯
 ઠપડવણજના મૂલીબાઈ નામ, મેળા બેઠેન ધરમનું ધામ;
 સૂત્ર અરથ સાંલકવા રસીયા, ગુરૂ ભગતિ કરવા વસીઆ. ૧૦
 હવે સાધુ તણા પરિવાર, સંવેગી છે ગુણના ધાર;
 સૌભાગ્યવિજય પંચાસ, ઉમેદવિજય છે પાસ. ૧૧
 ખીબ સાધુ ગુણીજન આવે, શાંતિવિમલ સંઘાતે લાવે;
 માણેક મુનિ છે પયચારી, મહાપંચવ્રતના ધારી. ૧૨
 એમ સાધુ મલ્યા મનોહાર, સંજમનો વહેતા બાર;
 ગુરૂણીજ મલી છે સોલ, ઝીલે સમતારસ રંગરોલ. ૧૩
 હવે રાણકપરથી ચલિયા, સાદરી સ્વામિવચ્છલમાં લળીયા;
 ખીજે દિન ઘાણેરા આવે, બાપુભાઈ તે સંઘ જમાવે, ૧૪
 વલી (વાલી) નગરના શ્રાવક રાગી, સંઘ ભગતિ કરે વડભાગી;
 નવમંદિર અપૂરવ શોભે, સુર અસુર તણા મન થોભે ૧૫
 નાડલાઈ સિદ્ધાચલ નિરખી, ગિરનાર જોઈ મન હરખી;
 સહુ તીરથના સીરદાર, સૂત્રમાંહે કહ્યો વિરતાર. ૧૬
 દેરાં તેર તે સ્વર્ગવિમાન; દેખંતા તજે અલિમાન;
 તીહાંથી વરકાણાજી વંદી, ભવ અટવીનું ખીજ નિકંદી. ૧૭
 સંઘ આવે પાલી વિસરામ, કરે નોકારસી ગુરૂ ગામ;
 સંઘ ભગતિ ભગુભાઈ કરતા, સંસાર થતી બહુ ડરતા. ૧૮
 વલી માણેકચંદ બહુ ભગતે, સ્વામીવચ્છલ કરે બહુ જુગતે;
 સંપૂરણ પંચમી ઢાલ, શ્રોતા ધર મંગલમાલ. ૧૯
 સંઘરચના આગળ કહીશું, શુભવીરને ચરણે રહીશું;
 ગુરૂ મહેર અર્થ જબ આજ, સેવકના સીધાં કાજ. ૨૦

ઢાલ છઠી—(બારમ દિન બાર નીકલીઆ ૨—એ દેશી)

સંઘ પાલીથી સધાવે રે; જઈન ધરમ જમમાં રૂડા;

સાત મુકામે અજમેર આવે રે—જઈન

દેરાતંબુ તીહાં કરીઆ રે, જઈન અજમેરના શ્રાવક મલીયા રે; જઈન ૧

સામૈયુ કરતા ભાવે રે, જઈં કાંઈ ઉલટ અંગ ન માવે રે; જઈં
 કેઈ ઘોડે ગજ રથ ચઢીઆ રે, જઈં કુમતિના મઠ સવી ગઢીઆ રે. જઈં ૨
 સાજન મલી સહુ ચાલે રે, જઈં નરનારી જુવે નીહારે. જઈં
 એમ કરતા જીન ઘર આવે રે, જઈં પ્રભુ દરિસણે દુઃખ શમાવે રે. જઈં ૩
 સંઘ દરિસન કરીને ઠરીઆ રે, જઈં પછે સામી વચ્છલમાં ભગીઆ રે; જઈં
 બહુવિધસુ કરે પઠવાન રે, જઈં સંઘભગતી કરે એકતાન રે જઈં ૪
 સંઘવી પણ સ્વામીભગતી રે, જઈં કરતા તે પણ બહુ જુગતી રે; જઈં
 હવે સંઘ સકલ સંચરીઓ રે, શ્રી કસનગઢ માણુંદે;
 પ્રભુ પાસ જીનેશ્વર પૂજા રે, પાપ સધલા તેહ નિકદે. ૫
 કીહાંથી ચાલા અનુકરમે રે, ગામ નગર પુર નીરખંતા,
 પામ્યા નરભવ જેમ ઘરમે રે, જેપુરમાં જઈં વીસમતા;
 સામૈયુ પુરથી આવે રે; કરતા જૈન તણા રાગી,
 સહુ સધને હરખ ન માવે રે, આમૃષણ ધરે સોભાળી. ૬
 જીનવર પ્રતિમા જિન સરખી રે, આગમમાં છે જિનવાણી,
 કુમતિની મુશલ ખુદી રે, આપ મતિ વલી અજાની;
 હવે દેરાસરમાં આવે રે, ચૈત્યવદન ભાવે કરતા,
 મુખ કારણ જોગ મલંતા રે, પુણ્યતણી પોઠી ભરતા. ૭
 વીરચંદ જવેર ચોસવાલ રે, સ્વામીવચ્છલ કરતા ભાવે,
 વલી સઘ ખીજે શ્રીમાલી રે, કરતા આણુંદ બહુ પાવે;
 સિદ્ધચક્રના શુટકા દેતા રે, પરભાતે સહુ પૂજંતા,
 દ્વધપાકને લાડુ જમાડે રે, વખતસા બહુ હરખંતા ૮
 વલી ત્રીજે સઘ જેપુરનો રે, જમીને સહુ સચરીઆ,
 સંઘવી પણ પુરતી ભગતી રે, કરીને પૂઠેથી ચઢીઆ;
 એમ ઠામ ઠામ પુર જોતા રે, ભરતપુરે જઈં સધાવે,
 પ્રભુ વલી પાપ તે ધૂળ રે, રૂપીઆ તિહાં અપાવે. ૯
 દોય સહસ્રનું નામ ધરાવે રે, શ્રાવક જન સહુ મુખ પાવે,
 શેઠાણી ઉમાભાઈ બાણે રે, અવસર ફરી ફરી નહિ આવે,
 એમ ચાલંતા અનુક્રમે રે, પામ્યા આગરા શહેર વલી,
 સામૈયુ તિહાં શણગાર્યું રે, શ્રાવકટોલી સરવ મલી ૧૦
 પ્રભુ વંદી દોહિન વસીયા રે, વહન સરવે મૂકતા,
 જીજ વાહન રાખ્યા સાથે રે, વલી અશ્વ નહી ચૂકંતા;

- હવે રેલવેલ કહી માથે રે, ગાડી તેરમા સંઘ મલે,
સંઘવી સંઘવણુ દોઝ સાથે રે, લેઈને શેઠાણી ચલે. ૧૧
- રેલ ઉતરીઆ પ્રયાગ ગામે:રે, વીસામો કરીને ચલીઆ,
પાંચ દીવસે કુસલે જોમે રે, નયરી વણારસીએ ભલીઆ;
મહા વદ બીજને દિવસેરે, અંજન શલાકા તિહાં કરતા,
ખરતર મતવાલે કીધી રે, વિધિ કરાવે મનગમતા. ૧૨
- પ્રભુ મદિર સાથે વંદી રે, ભવભવનાં દુખડાં હરતા,
હવે તિહાંથી ચાલ્યા આગલ રે, ગંગા નદી ઉતરતા;
ફરી રેલવેલમાં બેઠા રે, ચંપાનગરી આવતા,
પ્રભુ ખારમા જિનવર ભેટયા રે, કરમમેલ સવી ધોવંતા. ૧૩
- તિહાં પાંચ કલ્યાણુક પૂજી રે, આતમધ્યાને અનુભવતા,
ફરી રેલવેલ ચઢી આળ્યા રે, વરધમાન જઈ વીસમતા;
જિન પૂજી રેલમાં બેઠા રે, રાણીગંજ વીસરામ કરે,
મુકામ બીજે ગિરિ નિરખી રે, ભવ ભવ પાતક દૂર હરે. ૧૪
- હવે સમેતશિખર જઈ ભેટયા રે, ઉતરીઆ જઈ મધુવતમાં,
ચિંતામણુ પારસ પૂજ્યા રે, આવી વરચા મારા મનમાં;
મહા વદ તેરસને દિવસે રે, સમેતશિખર જઈ ઉતરીઆ,
ઠામ ઠામ સામેયા નીરખી રે, દેખી કોણીક નૃપ સાંભરીઆ. ૧૫
- હવે આગલ વાત રસાલ રે, જેહવી બની તેહવી કહીશું;
શુભ વીરવટે સેવકને રે, હરસનથી હરસન કરસુ. ૧૬

ઢાળ સાતમી (લાલ લાલ જેસી તેરી આખીઆ રે—એ દેશી)

- પાસ રાજને લાવીઆ રે, દીધા આદરમાન;
હસ પણુ સત ધન રોકડું, દીધા ચોકીના દાન—
જયો જયો પાસ જિણુદને—(એ આંકણી) ૧
- ચઢ્યા શિખર બીજે દિન રે, ભેટયા ત્રિભુવન નાથ;
કુંથુનાય વંદી વલી, મલ્યો શિવપુર સાથ. —જયો ૦ ૨
- નમી મલ્લા અરનાથજી રે, વલી મુવિધિ જણુંદ;
ચૈત્યવંદન કરી ભાવશું, પામ્યા પરમાણુંદ. —જયો ૦ ૩
- મુવિધિ શ્રેયાંસ પદ્મ પ્રભુ રે, ભેટયા ભવ દુઃખ જાએ;
મુનિમુક્ત ચરણ નમી, ચંદ્ર પ્રભુ ગુણ ગાએ. — જયો ૦ ૪

ગુણ અનંત છે ચૈદમાના, નમીઆ શીતલ સુરંગ;		
શીતલ ગુણ કરવા બણી, કરી પ્રભુજનો સંગ.	—જયો ૦	૫
શ્રીમંલવ અભિનદના, રે, અહનિશ કરું જાપ;		
જગલાં તેર જિન વંદીઆ, થઈ સમકિત છાપ.	—જયો ૦	૬
પાસ પ્રભુ દરબારમાં રે, આળ્યા સહુ મલો સાથ;		
ભગતિ વસે ભગવાન છે, સુણો ત્રિભુવનનાથ.	—જયો ૦	૭
જમણી બાળુ પ્રભુ વંદીઆ રે, સુણો અદ્ભુત નામ;		
ધરમનાથ સુમતિ વલી, વર્ધા શિવવધૂ ધામ.	—જયો ૦	૮
શાન્તિનાથ શાન્તિ કરે રે, શ્રીસુપાસ જિનરાજ;		
વિમલ અણત દોરે વહિયા, સીધા સઘલાં કાજ.	—જયો ૦	૯
ચિતામણ પ્રભુ પાસજી રે, ચિતા ચૂરણહાર;		
મન શુદ્ધે સેવા કરે, ઉતરે ભવપાર.	—જયો ૦	૧૦
અઠ પ્રકારો પૂજા કરે, ત્રણ શુદ્ધ કરે જોગ;		
મનમોહન જિન પૂજતા, ગયો અનાદનો રોગ.	—જયો ૦	૧૧
જલ અંદન કુસુમે વલી રે, ધૂપ દીપ અનોહાર;		
અક્ષત નેવેલ ફલ મલો, કરતા એક ધાર.	—જયો ૦	૧૨
પૂજા કરી સુમનસ થયા રે, આળ્યા શ્રીપ્રભુ પાસ;		
ચૈત્યવંદન કરે ભાવશું, જેહવી ખુદ્ધિ પ્રકાશ.	—જયો ૦	૧૩
શ્રી શુભવીરના દાસને રે, તુમ ચરણની સેવ;		
માથું છું હું એટલું, સુણો દેવાધિદેવ.	—જયો ૦	૧૪

(હવે પ્રભુની આગળ ખેસી સંઘ ચૈત્યવંદન કરે છે)

જય જય શ્રી ગિરિરાજ તું, મુજ અંતરબામી;		
અજર અમર અકલંક રૂપ, મલોઓ મુજ સ્વામી.		૧
ભવ સમુદ્રમાં ડૂબતો, ગાલો મુજ હાથ;		
હયાવંત ત્રિભુવન ધણી, શિવપુરનો સાથ.		૨
ચૈતર વહ ચોથે દિને, પામ્યા દુગ ઉપયોગ;		
સંઘ ચતુર્વિધ સ્થાપીને, તજ્યો સંસારી લોગ.		૩
સુભ આદે દશ ગણધરા, સાધુ સોળ હજાર;		
ભવ્ય જીવ પ્રતિજોધીયા, ભૂતલ કરત વિહાર		૪
શ્રાવણ સુદ આઠમ દિને એ, અણસણ કરી એક માસ,		
વીર તેત્રીસે શિવ ગયા, દાસ નમે નિશદિસ		૫

હાલ આઠમી-(મનમોહનજી જગ તાત-એ દેશી)

સુણો સમેતશિખર મહારાજ, મારી વાત વીતી કંઈ રે,
કહેતા નવી આણું લાજ, કર જોડીને ઉભો રહું રે;
તૃષ્ણાએ તાણ્યો જગનાથ, હું રઝડ્યો રે ચારે ગતિએ,
તરૂણી રસમાં સુખ ભોગ, ભોગવતા આપ ચલો મતિ રે. ૧

ધરમના મારગ ચાર, પરમાતમે સૂત્રે કહ્યાં રે,
તુમે સન્મુખ થયા મહારાજ, મેં પૂંઠ દીધી તેથી દુઃખ સહ્યાં રે;
એકેન્દ્રિ આદિક માંહે, કાલ અનંતો ગયો દુઃખમાં રે,
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય માંહે, કાળ ગયો વળી ભૂખમાં રે. ૨

નર પશુઆ બાલક દીન, ભૂખ્યા રાખી આપે જમ્યો રે,
દેશ વેચ્યા બાલક નાર, પરદારાસુ રંગે રમ્યો રે;
જીવહિંસા કરી હરખાય, જૂઠું બોલી માયા લેલવી રે,
હાસ્ય રતિ અરતિ બહુ, શોક કપટ કરી બુદ્ધિ કેલવી રે. ૩

બણુતાને કરી અંતરાય, દાન દીયંતાને વારીયો રે,
મેના પોપટને દુઃખ દીધ, વિષય વસે જીવ મારીયા રે;
મુનિરાજની નિંદા કીધ, બહુમુત આણા મેં ન શિર ધરી રે,
પ્રભુ પૂજા અરોચક ભાવ, કુદેષ માનતા પૂજા કરી રે. ૪

અજ્ઞાનપણે મહારાજ, તુમ આગે મેં કરી છતી રે,
કહેવા અવશુણુ તુમ પાસ, હું આંચો દૂર દેશથી રે;
નદી આદિ પરવત પહાડ, ટાઢ વઘી ભૂખ સહી ઘણી રે,
પ્રભુ તુમ હાથ છે લાજ, મહેર કરી તારો જગધણી રે. ૫

એમ સ્તવના કરી મનરંગ, ઉતરીઆ જઈ મધુવને રે,
પ્રભુ પૂજા રચી બહુ ભાવ, ક્ષાગ રમ્યા સહુ એકમને રે,
રાત્રી જગા અહનિશ થાય, પ્રભાવના બહુ ભાતની રે,
સ્વામીવચ્છલ સાત જમાય, શક્તિ કરે બહુ બાતની રે. ૬

મધુવનમાં મંદિર સાત, પરમાતમ પરમેસર રે,
વલી મંદિર છે અનેક, પાસ પ્રભુના શુભ શુભધર રે;
એણે વિધસુ વંદી ગિરિરાજ, ચાલ્યા જાએ રાણીગંજમાં રે,
દેલવેલમાં જોઠા જામ, ખાએ પીએ ફીરે મોજમાં રે. ૭

વાત કરત દૂરથી દીઠ, ગંગા નદી વહે હુંકડી રે,
સામૈયું આંચું છે સાર, છડીઓ આગલ રૂપે જડી રે;
શિખિકા માંહે ભગવંત, આવક ખંધે લેઈ ચાલતા રે
કલકત્તા માંહે પરવેશ, પ્રભુ હરખારે જઈ બેસતા રે. ૮

ચૈત્યવંદન અપૂરવ થાય, સ્તવના કરીને આગલ ચલ્યા રે;
 દીન બીજે બહુ પકવાન્ન, સંઘલક્ષિત બાબુ બહુ કરે રે,
 પ્રભુ મંદિર પૂજા રચાય, પુણ્ય તણી પોઠી સહુ ભરે રે. ૬
 દિન આઠ રહીને તાંહી, પછે સધાળ્યા જઈ રેલમાં રે,
 બાણે વિદ્યાધર મલી જાય, વિમાને બેસી કીરે રંગમાં રે;
 વાત કરતાં નલદી આય, તિહાંથી ઉત્તર દિસે રેલમાં રે;
 બાણે સ્વર્ગ તણા સુખ ભોગ, લેવા આળ્યા મુશીંદાવાદમાં રે. ૧૦
 સ્વામિભાઈ મલી હરખાય, સંઘ લક્ષિત કરતા સહુ રે,
 કાંઈ કહેતાં નાવે પાર, વિનયનું વૃક્ષ તિહાં થયું રે;
 શુભવીર પસાએ દાસ, સંઘ તણા ગુણ કેતા કહું રે,
 હવે સુબુજે મુશીંદાવાદ, વિનયવંત શ્રાવક સહુ રે. ૧૧

ઢાલ નવમી—(ગોકુલની ગોવાલણી મહી વેગવા ચાલી—એ દેશી)

મુશીંદાવાદ સોહામણું કહું તેહની શોભા,
 છંડી ચપલતા લક્ષમી રહી છે ધિર શોભા;
 ધનવંતા વહેવારીઆ વર મંદિર વસીયા,
 વણુક કરે હીરા મોતીના રજવાડે રસીઆ. ૧
 ઉંચા મહેલ આવાસના ઘર સેણી ઉજલીઓ,
 ઓઝલ પડે નારીઓ ઝલકે વીજલીઓ;
 કોકિલ કંઠ હરાવતી બાણે દેવકુમરીઓ,
 પ્રભુ ગુણ ગાતી રાગધી રણુલણતી ભમરીઓ. ૨
 સુખીઆ લોક વસે ઘણા ન લહે દિનરાત,
 જિન પ્રાસાદ પૂજતા ધરમી પરભાત;
 દેરાસર પણુ શોભતા બાણે સ્વર્ગ વિમાન,
 તેહથી નગરી શોભતી ગઢ લંક સમાન. ૩
 પ્રભુ દરબારે શોભતા સુંદર ચોઘડીઆ,
 મોહ સુલટ નાઠા તિહાં જલધિમાં પડીઆ;
 ચૈત્ય ધજા ફરકે ઘણી ડંઢ રતન તો શોભે,
 શિખર કલશ કંચન તણા ભોતાં સુર નર શોભે. ૪
 ચોર ચરક વિપદા તણી કોઈ વાત ન બાણે,
 ખાન મુગાલ લણે વલી ગાય લેંસ હંઝાણ;
 શ્રાવક ગુણ હવે સાંભલો દીઠા ન બાણે જેહવા,
 ગુણી ગુણ ગાતા પીજીએ બાણે અમૃત શેવા

બાળુ- પૂરણચંદ્ર ઘણા ધરમના રાગી,
તપ જપ કિરિઆ આદરે સંસારના ત્યાગી;
વિનયવંત શ્રાવક સહુ દયા દાન મહંતા,
સમતા રસ સહુ ઝીલતા વલી છે ધનવંતા. ૧

સુત પ્રતાપસિંહ બાળુના દોય છે ગુણવંતા,
સદ્ગુરુ પાસે આદરે ખાર વ્રત ધરંતા;
સ્વદારા સંતોસીઆ લક્ષ્મીપતિ નામ,
લઘુ બાંધવ છે ધનપતિ જેણે જીત્યો છે કામ ૭

અભમગંજ બાલુગંજમાંએ દોએ શેઠ વસંતા,
પરનિંદા દૂરે તણ ધ્યાન લહેર ઠરંતા;
એ આદિ શ્રાવક છે ઘણા કહેતા નાવે પાર,
આપે ઉતારા સંઘને ખાલી કરી ધરખાર. ૮

બાળુ વધામણી સાંભલી ઉઠ્યા તેણી વેદા,
ચિંતે પૂરણ પુણ્યથી મનમોહન મેદા;
સામૈયુ સજતા તિહાં જોડાળા સાંભેલા,
નિજ નિજ ઘર પરિવારીને સહુ સાજન બેલા. ૯

લક્ષ્મી સુત બેઠા નાલખી ટોપી પહેરી સારી,
એંસી સહસ્ર ધન ખરચીડં હીરા જડીઆ છે બારી;
ઉમાભાઈ આદે ચાલીયા સામૈયા મોઝાર,
સંઘપતિને જોઈ હરખીઆ બાણે ઈંદ્રકુમાર. ૧૦

હાથી ઘોડા પાલખી ખ્યાદા આજળ ચાલે,
બહુ ઠકુરાઈ આવતા કોઈ બાળુ મહાલે;
એમ અનુક્રમે આવીઆ પાસજી હરખાર,
રામ રામ વિકસાવતા પામ્યા ભવનો પાર. ૧૧

વલી ત્રણ દેહરે ભાવસું વંદીને વલીઆ,
સ્વામીવચ્છલ વિચારમાં સહુ શ્રાવક ભલીઆ;
સંઘ ભગતિ કરતા તિહાં બહુવિધ પકવાન,
સ્વામીભાઈને ભાવસું આપે શ્રીફલ પાન. ૧૨

બાળેઠ તિહાં રૂપા તણાં શેલે સોવનચાલ,
લોટા મૂક્યા કંચનતણા ઓખ્યા બાકજમાલ,
એણે વિધ સંઘની ભાવસુ ભગતિ ઘણી કરતા,
વીંઝણે કરી પોતે વાયર નાંખે સહુને શીરતા. ૧૩

ચઉ મંદિર કરી શોભતું ત્રીજું એમ પરગામ,
 જગતશેઠ તિહાં વસે ધરે વિધણું ધામ;
 ત્રીજી પેઢી સાંભળ્યા જઈનમાં સીરદાર,
 અગણિત દ્રવ્ય અરચ્યો તિહાં કહેતાં નારે પાર. ૧૪

મંડપ ખાંધ્યો કસોટીએ શોભે સુંદર રચામ,
 પ્રાસાદ એહવો ભેવતાં દીઠો નહિ કોઈ ઠામ;
 જગતશેઠ પદવી તણે મલીઓ છે ઇંકબાલ,
 વર્ણ અઢારે માનતા ઘણો છે વલી તાપ ૧૫

અસવાર તુરકી ગારી ઘર છે સરકારી,
 લઘુ ખાંધવ પ્રધાન છે બીજા વલી કારભારી;
 સહુ મલી ચાકર શોભતા સંત પાંચતું માન,
 ઓસવાલ વંસે આવીઆ શોભે બીને વાન. ૧૬

સરલ સલાવ છે શેઠનો જાણે નહિ એક ધર્મ,
 સફુરે રૂઠા બે મલે પામે ધર્મનો મર્મ;
 સાધર્મિકની આગત્રે ધરતા બહુ રાગ,
 મદ ઝરતા ઘેર ઝુરતા સુંદર છે નાગ. ૧૭

સંધપતિ લખપતિ ચાલીઆ જગતશેઠ દરબાર,
 લક્ષ્મીપતિ આગે જઈ કરી બેઠક સાર;
 કચેરી જાણે શોભતી સૌધર્મી લોક,
 જગત શેઠ આગળ ધરે સોના મહેર તે રોક. ૧૮

સામસામી પહેરામણી કરતા બહુ રાગી,
 શેઠાણીએ નોકારસી કરીને શીખ માગી;
 શ્રાવકને વલી આપતા સાકર ને થાલી,
 સમતાની સોભત મલી લોભનો સંગ ટાલી ૧૯

જેઠાભાઈ ભણભાઈ વલી દહાણુ આપી ચલીઆ,
 શ્રાવક શ્રાવિકા આવીને હમ્મડા લેર મલીઆ,
 એણે વિધસુ તિહાં સંઘની ભગતિ કરે ઝાઝી,
 શ્રી શુભવીરની શ્રાવિકા થયા શેઠાણી રાણ ૨૦

ઢાલં દશમી (સોના રૂપાવ માફે બેઠુરે લોલ-એ દેશી)

મુશીદાબાદથી નીકળ્યા રે લોલ, જઈ રેલવેલ માંડી લલા રે લોલ,
 ઠકુરાઈ વિદ્યાધરની મલી રે લોલ, અપુરવ જાત્રા સ્ત્રી રે લોલ;
 વાત કરતા આવીઆ રે લોલ, નગરી વિથાલાએ આવતાં રે લોલ,

શહેરની ખહાર મન આવીઆ રે લોલ, તિહાંથી પાદલ બેલ ચાલતા રે લોલ. ૧
 હરિસન ચંદ્ર મંદિર થયાં રે લોલ, લવોલવનાં પાતિક ગયાં રે લોલ,
 સામે યુક્ત આંખ્યા સહુ રે લોલ, પુરની શોભા કેતી કહું રે લોલ;
 સ્વામીવચ્છદ ભક્તિ ઘણી રે લોલ, પાનાપુરી વીસામતા રે લોલ,
 બાળુ છે બાર ગામનો ઘણી રે લોલ, રંગ લેખને ચાલતા રે લોલ. ૨
 મંદિર વીર પ્રભુજી તણું રે લોલ, બામ વચ્ચે શોભે ઘણું રે લોલ,
 સહકાર રામ જામ છે ઘણું રે લોલ, તરૂં સીતાદ્વજ અંજીર તણા રે લોલ;
 અંબેલી કેતકી ભોગરા રે લોલ, આબુબાબુ ઘણી વાડીઓ રે લોલ,
 બર્ધ જુઈ જામુલ ખરો રે લોલ, ફૂલ ફૂલ કેરી બાડીઓ રે લોલ. ૩
 ધરમશાલા સોહામણી રે લોલ, સ્વર્ગ થકી મૂલે આણી રે લોલ,
 વનની શોભા કેતી કહું રે લોલ, જાણે નંદનવન મેલહું રે લોલ;
 હરવાલની બાહરે રે લોલ, જણો ઘણા ચોકી ભરે રે લોલ,
 શેઠાણી આદે પુજા કરી રે લોલ, સંસાર શેરી વિસરી રે લોલ. ૪
 નિર્વાણ પગલે વિસરામતા રે લોલ, સરમાં કમલ ઘણા શોભતા રે લોલ,
 ગુણ સ્તુતિ તિહાં આચરી રે લોલ, પુજે કમલ વિધિએ કરી રે લોલ;
 શેઠાણી ભિભાભાઈ અંસ્તવે રે લોલ, જેહ સ્તવ્યા સુર દાનવે રે લોલ,
 નાથજી લોકાગ્રે રહ્યા રે લોલ, ભગતિથી મેં હુઈએ ગ્રહ્યા રે લોલ. ૫
 શક્તિ અનંતી સાંભલી રે લોલ, ભક્તિથી શક્તિ વેગલી રે લોલ,
 શક્તિ ક્ષાયિક ગે.પમાન છે રે લોલ, ભક્તિ વશે ભગવાન છે રે લોલ;
 ભાવના ભક્તિએ સાદવ્યા રે લોલ, પ્રાસાદથી તે નીકળ્યા રે લોલ,
 પ્રભુ ગુણ જાતા આવીયા રે લોલ, પ્રભાતે સહુ ચાલીયા રે લોલ. ૬
 ગુણશીલચૈત્ય આવી વસ્યા રે લોલ, કોથલોલ માન માયા ખસ્યા રે લોલ,
 પગલાં વાંદી સંઘ ચાલાયો રે લોલ, રાજગૃહીમાં આવીયો રે લોલ;
 પંચ શિખરને પુજતા રે લોલ, કરમ સકલ તીહાં મૂજતા રે લોલ,
 વિપુલગિરિ ચઢતા તીહાં રે લોલ, દ્વયાણક સુવ્રતના જીહાં રે લોલ;
 ઉદયગિરિએ આવતા રે લોલ, ચૈત્ય વંદન કરી જાવતા રે લોલ,
 રતનગિરિ ઉપર ચઢ્યા રે લોલ, જાણે શિવનગરી જઈ અડ્યા રે લોલ. ૭
 કનકગિરિ શોભા શી કહું રે લોલ, વૈભારગિરિ ચઢના સહુ રે લોલ,
 દર્શન કરી આંખ્યા રંગમાં રે લોલ, કરતા કંઠલોલ ગયા અંધમાં રે લોલ;
 મનના મનોરથ સવિ દ્રવ્યા રે લોલ, પરમાત્મ સુજને મદ્યા રે લોલ,
 તીરથ નમી સંઘ ચાલીઓ રે લોલ, ગોખર ગામ થઈ આવીઓ રે લોલ. ૮
 ગૌતમ સ્વામીને વાંદીને રે લોલ, ચંદતર સુદ તેરસ દીને રે લોલ,
 પાઠલીપુર દર્શન કરી રે લોલ, રેલવેલમાં બેઠા ફરી રે લોલ;

પ્રભુ ગુણ ગાતા રેલમાં રે લોલ, કાશી આળ્યા રસ કેલમાં રે લોલ,
 સોલ કલ્યાણક જિહાં યયા રે લોલ, દર્શન કરવા તિહાં ગયા રે લોલ. ૯
 અંદ્રાવતી નગરી ગયા રે લોલ, ચંદ્રપ્રભુ જઈ વાંદીઆ રે લોલ,
 શ્રેયાંસનાથ સ્વામી ગુણ ગાવતાં રે લોલ, પાસ પ્રભુ હરિસન ધાવતા રે લોલ;
 સગ મંદિર ખીજાં વલી રે લોલ, હરિસન કરે સહુ સંઘ મલી રે લોલ,
 ચઉ સંઘ જમ્યા સીખંઠ પુરી રે લોલ, તંબોલ સોપારી ચુરી રે લોલ. ૧૦
 લહાણું સેઠાણી આપતાં રે લોલ, જમણુ કરીને સધાવતાં રે લોલ,
 ફૂગે રેલવેલ માથે કરે રે લોલ, પ્રાગ વીસામો જઈ કરે રે લોલ;
 પ્રાગથી બેઠા રેલ રાતમાં રે લોલ, આગરે આળ્યા પરભાલમાં રે લોલ,
 સેવક વીરનો જો થયો રે લોલ, જંગલમાં મંગલ લયો રે લોલ. ૧૧

હાલ અગિયારમી—(લાલ સુરગીનો સાહેબો રે—એ દેશી)

આગ્રા શહેરથી સંચર્યા રે, મામોગામ વિસરામો લાલ,
 પાંચ સુકામે કરી આવતા રે, લશ્કર માહિ આરામો લાલ. ૧
 મીઠી જ્ઞાનની ગોઠડી રે, કષ્ટ વિના કરમ ગપાવે લાલ—(એ આંકણી.)
 સામૈયાની જુગતિ જની રે, અચરીજ વાત એક કરતા લાલ;
 સંઘ ઉપર શિતળ છાંયડી રે, ફરતા ચાકર ધરતા લાલ. મીઠી ૨
 વૃદ્ધિચંદ્રણ સુખ્યમાં રે, શ્રાવકમાં સિરહાર લાલ,
 સાજનમાંહિ સહુ ચાલતા રે, પાછળ અપછરા શોભે નાર. મીઠી ૩
 જન રથ ઘોડા આગળ ચલે રે, પાગિયા સુંદર શોભે લાલ;
 વરઘોડો આળ્યો શહેરમાં રે, નરનારી જોઈ શોભે લાલ. મીઠી ૪
 અનુકંમ જિનધર આળ્યા રે, પામ્યા પરમ આણુંદ લાલ;
 પાંચ તીરથ વાંદતા રે, મોહ રાજ થયો મંદ લાલ. મીઠી ૫
 સ્વામીવચ્છલ કરે ભાવથી રે, પ્રભુપૂજા યન રંગે લાલ;
 સુનીમ મેતીશા હરખમાં રે, સંઘ જમાડે ઉચ્છરંગે લાલ. મીઠી ૬
 માલપૂવા ને દૂધપાકથી રે, જમી તિહાંથી સધાવે લાલ;
 એકાદશીએ મક્ષી પાસણ રે, લેટીને મુખ પાવે લાલ. મીઠી ૭
 શાંતિસ્નાત્ર તિહાં કર્યું રે, વવહારે સુખનું ધામ લાલ;
 સંઘ જમીને પધારીએ રે, નયર ઉજજેન સુકામ લાલ મીઠી ૮
 દેવગુરૂની પૂજા થકી રે, ખારમે સ્વર્ગે સધાવે લાલ;
 મહાવિદેહે સુગતિ વરે રે, અશુરલઘુ શુષ્ટ પાવે લાલ. મીઠી ૯
 ભિમાભાઈ શેઠાણીને રે, બોલે હરખભરાયે લાલ;
 ધાર્યા મનોરથ સફલ થયા રે, દેવ ગુરૂને સુપસાયે લાલ. મીઠી ૧૦

શુણી શુણ ગતા તે ચાલતા રે, કરતા સંઘ મુકામો લાલ;
 સામૈયા સન્મુખ આવતા રે, પામ્યા લોક વિસરામો લાલ. મીઠીં ૧૧
 ત્રણ વિસામા સંસારમાં રે, દુઃખીયાંને દુઃખ વિસરાં લાલ;
 રાગે દેખે નર રંજસું રે, વિનયવતી નિજ દારા લાલ. મીઠીં ૧૧
 ધાતુપાઠે પંડિત ભણે રે, ખલુચલુ કામધેનુ લાલ;
 વળગે ખાલક માતા ગલે રે, રામરામ વિકસે તન યેનું લાલ. મીઠીં ૧૨
 નેત્ર મળે ખદ શુણે લયાં રે, સજ્જન સંત સોહાવે લાલ;
 જહાજ કદ્યા ત્રણ ભાવથી રે, ભવ દવ તાપ સમાવે લાલ. મીઠીં ૧૪
 ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા રે, હિતકારી શ્રુતધારી લાલ;
 શ્રીમુનિચંદ્ર સૂરીશ્વરો રે, મયણાને ઉપગારી લાલ. મીઠીં ૧૫
 અરિહા દેવ આરધીઆ રે, ત્રિભુવનમાં બસ અવાબ લાલ;
 વીરપ્રભુની સેવા થકી રે, શ્રેણિક હોશે જિનરાબ લાલ. મીઠીં ૧૬
 ધરમ શરણ છે તીરથપતિ રે, બત્રા કરી પુણ્યે પૂરે લાલ;
 થાલી સાકર લહાણું કરી રે, ગુરુ ન રહ્યું શહેર અધુરે લાલ. મીઠીં ૧૭
 જન્મભુમિ જનની તથા રે, નિદ્રા પાછલે જામે લાલ;
 પંડિત ગોળી નવીન પ્રિયા રે, પાંચે દીઠે સુખ પામે લાલ. મીઠીં ૧૮
 સંઘતણી ઠકુરાઈ દેખીને રે, મિથ્યાત્વી સહુ ખાલે લાલ;
 જૈનધરમ સમ કો નહિ રે, જોતા મસ્તક ડાલે લાલ. મીઠીં ૧૯
 શેઠાણી હરકોર ખાઈને રે, લક્ષ્મી વરી છે ખહુ રંજે લાલ;
 રમજમ કરતી ઘરમાં મહાલતી રે, ધન ખરચે ખહુ ઊછરંજે લાલ. મીઠીં ૨૦
 દેશેદેશમાં બહુતા રે, ગુર્જર દેશની રાણી લાલ;
 શ્રાવક સહસ્રલઘ એક આવતી રે, કરવા બત્રા શિખરની બહુ લાલ. મીઠીં ૨૧
 વરસ ઘણાં થયાં પણ કો નહિ રે, સંઘ લઘ શિખરણ આવે લાલ;
 પણ એ મારગ ચાલતો રે, કયો શેઠાણી સુખ પાવે લાલ. મીઠીં ૨૨
 એમ અનુક્રમે આવ્યા હુંકરે રે, મહેમદાવાદ મોબાર લાલ;
 શહેરથી સામા શ્રાવક આવ્યા રે, ગણતીનો નહિ પાર લાલ. મીઠીં ૨૩
 લાહુ જમીને પાછા વલ્યા રે, બાણે બેઠા વિમાને લાલ;
 વાત કરતાં જઈ ઉતર્યા રે, પ્રભુ શુણ ખાલે એક તાને લાલ. મીઠીં ૨૪
 શહેરથી સામૈયું આવતું રે, રાજનગર શહેર ખંહાર લાલ;
 મેઘરાજ પણ પધારિયા રે, મુહુરત જોતાં નહિ વાર લાલ. મીઠીં ૨૫
 નરનારીઓ જોવા મલી રે, બાણે ખીલ્યો છે બાગ લાલ;
 તલ પડવા નહિ ભુમિકા રે, સહુ કર જોડે ધરી ખહુ રાગ લાલ. મીઠીં ૨૬
 એવઘવ એવઘવ ઠાઠથું રે, વદ ચોથે શુક્રવારે લાલ;
 માસ જોઈ સોહામણો રે, પરબવના કરતા સાર લાલ. મીઠીં ૨૭

નિજનિજ ઘેર વિસામતા રે, શેઠાણીના ગુણ ગાતા લાલ;
 સહુ ખોલે મીઠી વાણીએ રે, સંઘવીને સુખશાતા લાલ મીઠી ૦ ૨૮
 મંદમતિ છે ઘણી દાસની રે, બાડી ન બાણું હું લેશ લાલ;
 શ્રીશુભવીર પસાયથી રે, મેં કર્યો ખાલક લેશ લાલ મીઠી ૦ ૨૯
 કલશ

(વીર જિણુંદ જગત ઉપમારી--એ દેશી)

ધન ધન શાસન મહાવીરજીનું જેહનો છે ઉપગારજી;
 ધન ધન ગણધર ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યા એક ધારજી. —ધન ૦ ૧

તે શાસન રહેશે આ જુગમાં એકવીસ વરસ હજારજી;
 પાટ સોંપી પંચમ ગણધરને, ગોતમ વર્યાં શિવનારજી —ધન ૦ ૨

સુધમાં સ્વામી પાટ જખૂને, અક્ષય પદ વયા સારજી;
 હથ વસ્તુ લઈ સાથે જખૂ, સિદ્ધ થયા નિર્ધારજી —ધન ૦ ૩

તેને પાટે પ્રલવ સ્વામી, ચૌદ પૂરવધર સારજી;
 શ્રુત કેવલી ખટ થયા અનુકંમે, રથૂલીલદ્ર છેલ્લા મનોહારજી. —ધન ૦ ૪

એમ અનુકંમે પરંપરા પટધર, વિજયદેવસૂરિ રાયાજી;
 નામ દશાદશ જેનું ચાઉં, ગુણીજન વૃંદ ગવાયાજી. —ધન ૦ ૫

વિજયસિંહસૂરિ ત્રેસઠ પાટે, કુમતિ મતંગજ સિંહોજી;
 તાસ સીસ સૂરિ પદવી લાયક, લક્ષણ લક્ષિત દેહોજી —ધન ૦ ૬

સંઘ ચતુર્વિધ દેશ વિદેશી, મલોઓ તિહાં સકેતેજી;
 વિવિધ મહોચ્છવ કરતા દેખી, નિજ સૂરિપદને હેતેજી. —ધન ૦ ૭

પ્રાય સીધિલપણું ખહુ દેખી, ચિત્ત વૈરાગે વાસીજી;
 સૂરિવર આગે વિનય વિરાગે, મનની વાત પ્રકાસીજી. —ધન ૦ ૮

સૂરિ પદવી નવિ લેવી સ્વામી, કરશું ક્રિયા ઉદ્ધારજી,
 કહે સૂરિ આ ગાદી છે તુમ સીર, તુમ વથ સહુ અણુગારજી. —ધન ૦ ૯

ઈમ કહી સ્વર્ગ સધાયા સૂરિવર, સંઘને વાત સુણાવીજી,
 સત્યવિજય પંન્યાસની આણા, મુનિમણુમાં વરતાવીજી. —ધન ૦ ૧૦

સંઘની સાથે તેણે નિજ હાથે, વિજયમંત્રસૂરિ થાપીજી;
 ગચ્છ નિશ્રાએ ઉગ્ર વિહારી, સંવેગતા ગુણ વ્યાપીજી —ધન ૦ ૧૧

રંગીત ચેલ લહી જગ વદે, ચૈત્ય ધ્વજાએ લક્ષીજી;
 સૂરિ પાઠક રહે સન્મુખ ઉભા, વાચકે યથ તસ પશીજી. —ધન ૦ ૧૨

મુનિ સંવેગી ગૃહી નિર્વેદી, ત્રીજો સંવેગ પાખીજી,
 શિવમારજ એ ત્રણ કહીએ, ઇલાં સિદ્ધાંત છે સાખીજી —ધન ૦ ૧૩

તેમના લઘુભાઈ લાભાનહજી, તે પણ ક્રિયા ઉદ્ધારજી,
 કપુર વિજય ક્ષમા મુજસવિચ્ચ ખુધ, શુભવિજયોગુણધારજી —ધન ૦ ૧૪

દેશના અમૃત સરખી જેહની, પીતા ભવિજન લોકલ;
 સેહસ મમે ચોખઢ(પોસહ)સાલામાં, નરનારી પામે અશોકલ —ધન૦ ૧૫
 દેશના સાંભલીને લરી ગ્રાણી, મત પચ્ચખાણુ ધરતલ;
 કુમતિ કદાચહ છંડી નિજપદ, આતમધ્યાને કરંતલ —ધન૦ ૧૬
 તેના લઘુ શિષ્ય પંચમકાલે, કુમતિ કુલકં હઠાએલ;
 રાજદ્વારે વયાં જયકમલા, હુંઠમતી ભાગા બાએલ.—ધન૦ ૧૭
 વીરવિજય પચ્ચાસ પ્રભાવીક, જ્ઞાનતણેા લંડારલ,
 શ્રીપૂજ્ય આવી પોસહસાલે, કહે વાચકપદ લેશે સારલ.—ધન ૧૮
 વીર કહે ભેષએ નહિ, રહારે, હું નહિ પદવી ભેગલ;
 પરશુલુ જોલે આપ અવશુલુ જોલે, કુમતિના કહાડે રોગલ.—ધન૦ ૧૯
 સ્વપત અઠાર સતાવીસ વરસે, વિજય દશમી મનોહારલ;
 જન્મ સ્થિતિ એ વીરની જાણેા, પ્રાક્ષણુ કુળ અવતારલ.—ધન૦ ૨૦
 ઘોને કાંટે રાજનગરમાં, રહેવાનું છે ધામલ;
 પુણ્યઉદ્ધતી ગુરુલ મલયા, ખલાત પાસે લઘુ ગામલ —ધન૦ ૨૧
 અઠાર સંવચ્છર અડતાલીસમા, રત્ન આપે ગુરુ પાંચલ;
 ગુરુ સાથે વિચરંતા અહનિશ, ત્રિવિધે જાણે સાચલ —ધન૦ ૨૨
 નવ કલપી વિહાર કરંતા, વરસ મયાં (થયા) મુલ તીસલ;
 સંઘ તણા આગ્રહથી વશીયા, નહી મમતા નહી રીસલ. —ધન૦ ૨૩
 યોગણીસ આઠ ભાદરવા કૃષ્ણે, શુભ ચોથે

નોંધ: અહીં સુધીનો ભાગ જે મુકમાં છપાયો છે તે શિવાદાર્ઘપવાળા મુક તદ્દન જૂની
 ખતે ત્રુટક છે. તેથી શ્રી વીરવિજય મહારાજના કયા શિષ્યે આ કૃતિ ખતાવી તે જાણવામાં
 મુશ્કેલી છે. હરદ્વાર શેઠાણીની હવેલીવાળા ને શેઠ હડીભાઈ કેસરીસિંગના બાણેજ
 ઉમાભાઈના વિદ્યમાન લઘુ પુત્ર શેઠ પનાલાલભાઈએ આ મુક મને આપી હતી તે મેં વાંચી
 સુધારીને આ માસિકમાં છપાવ્યું છે. આ શ્રીસમેતશખરના ઢાળિયામાં કર્તાએ હરદ્વાર
 શેઠાણી અને ઉમાભાઈ અમદાવાદથી સંઘલક કયા રસ્તે કયા ક્રમે શ્રી સમેતશખર પહોંચ્યા,
 ત્યાં શી શી ખીના ખની, ત્યાંથી પાછા વળતા કયા રસ્તે અહાં આવી રાજનગરમાં
 પ્રવેશ કર્યો તે જણાવવા ઉપરાંત સંઘમાં સાધુ, સ્ત્રી શ્રાવકાદિ, સમુદાય વાદન વગેરેની
 ખીના પણ જણાવી છે. જ્યાં જ્યાં રસ્તામાં મુકામ કર્યો હોય, ત્યાંના સઘના મંદિરાદિની,
 સ્વાર્ધર્મકવાતસત્ય વગેરેની ખીના પણ દ્રુકમાં સરસ જણાવી છે. છેવટે મુનિજીવનમાં
 ઉતારવા જેવી ખીના કલશમાં, દર્શાવે, શ્રી સત્યવિજયમણિના નિરપૂહતા, વૈરાગ્યગુણો-
 ને અંગે જણાવી આ પ્રસન્ન કૃતિ સંપૂર્ણ કરી છે. એ વાત નિ:સંદેહ છે કે આવી કૃતિઓ
 શ્રી રાજનગરના આરવગા અપૂત્ર વધારે કરે છે. વાચકો આ કૃતિનો યાજ્ઞલક્ષ શેઠ ઉમાભાઈ,
 હરદ્વાર શેઠાણી વગેરેની માફક શ્રી જિનશાસનની ઉન્નતિ કરી, પરમ ઉદ્ધાસથી મોક્ષ માર્ગ-
 આરાધી મુક્તિના અવ્યાપાધ સુખ પામે એ જ હાર્દિક ભાવના.

भीमविजयगणि रासका सार

लेखक-श्रीयुत भंवरलालजी नाहटा

जैन ऐतिहासिक राससाहित्य अत्यन्त विशाल है, और आए दिन नित्य नये नये ऐतिहासिक रास उपलब्ध होते हैं। कुछ वर्ष पूर्व उनके प्रकाशनका प्रयत्न हुआ पर उसका यथोचित आदर एवं प्रचार होने से वह कार्य आगे नहीं बढ़ सका। वास्तवमें जैन समाजकी इतिहासकी ओर बहुत ही कम अभिरुचि प्रतीत होती है।

इतिहासकी उपयोगिता निर्विवाद है। हमारा जीवन, प्राचीन संस्कृति और इतिहाससे अलुमानित होता रहता है। प्राचीनके आधारसे नवीनताकी सृष्टि होती रहती है प्राचीन गौरव मानवको उन्नत बनानेमें बहुत कुछ प्रेरणा देता है। जैन समाजकी वर्तमान स्थिति बहुत ही सोचनीय है, पर वह अपने उज्ज्वल अतीतका आज भी अभिमान कर सकता है।

जैन मुनियोंने समय समय पर राज्याधिकारियों से मिल कर उन पर प्रभाव डाल कर जैन समाज एवं संघकी विपत्तियोंको दूर किया है, उन्हें अनेक प्रकारकी सुविधाएं शासकोंकी ओरसे मिलती रही है। १८वीं शतीके तपागच्छीय यति भीमविजय भी एक प्रभावशाली व्यक्ति थे जिन्होंने औरंगाबादके नवाब असतखानको ज्योतिष वैद्यकादिके चमत्कारोंसे प्रभावित किया था, जिस के फलस्वरूप अनेक स्थानोंके जैन उपाश्रयादि जन्तु संपत्तिको पुनः जैन संघको अधिकृत करवाया था। इनके शिष्य मुक्तिविजयने भी नवाबसे इसी प्रकारके काम निकाले थे। इस रासकी ३ प्रतिये कलरुत्ताके स्वर्गीय बाबू पूरणचन्द्रजी नाहरकी गुलाबकुमारी लायब्रेरीमें संग्रहीत है, जिसके आधारसे रासका संक्षिप्त सार दिया जाता है। इसकी रचना लालचंद्रगणिने १०२ पद्योंमें की है।

रासका सार

तपागच्छनायक सुप्रसिद्ध जेनाचार्य हीरविजयसूरिजीकी परम्परामें भीम-विजयगणि बड़े प्रतापी हुए। ३० सोमविजय, ७० चारित्रविजय, ५० धर्मविजय के शिष्य पंन्यास भीमविजय थे। आप क्रियाशील, विद्वान और प्रभावशाली पुरुष थे। आपने शत्रुंजय, गिरनार, आबू, ऋषभदेव, सगसी, फलौधी प्रमुख तीर्थोंकी यात्रा की थी। आप ज्योतिष वैद्यकादिमें निष्णात होनेके साथ साथ शरीरका गठन बड़ा मजबूत और सुंदर था, आपके हृदय पर श्रीवत्स चिह्नअंकित था। श्रीपूज्य श्री विजयरत्नसूरि आपका बड़ा आदर करते और यतियों को चातुर्मास के आदेशका भार भी उन्होंने आपको सौंप दिया।

भीमविजयगणि पोरवाड वंशीय जसवंतसाहकी भार्या जसरंगदेवीके पुत्र थे। आपने सं. १७३५में श्रीपूज्यजीकी आज्ञा पा कर दक्षिण देशकी ओर विहार किया। औरंगाबादमें आपने चातुर्मास किया उस समय वहां बादशाहकी ओर से दीवान असतखान शासक था। एक बार उसका पुत्र जुलफकार बीमार हो गया। चिन्तित होकर लोगोंको किसी सयाने ज्योतिष व आयुर्वेदविद् पण्डित को लानेकी आज्ञा दी। शाही पुरुष सुखपाल लेकर उपाश्रय आये और गुरुश्रीसे नवाबके पास चलनेकी प्रार्थना की। भीमविजय और जितविजय दोनों कार्तिक सुदि १५के दिन नवाबसे मिले। नवाब असतखानने कहा-जुलफकारकी नाडी देखकर उपचार कीजिये ! भीमविजयजीने उसकी जन्मपत्रिका मंगाकर देखी और मधुर शब्दोंमें कहने लगे-आज दोपहरके पश्चात् ज्वर साफ हो जायगा और जुलफकार आपके साथ बैठ कर खाना खावेगा एवं उसकी स्त्रीके ५ मास का गर्भ है। जब नवाबने खोजेको भेज कर मालूम किया तो पंन्यासजीके कथन पर अत्यन्त विश्वास हो गया। और उनके हस्तकमलको चूम कर बड़ी देर तक वार्त्तालाप किया एवं नवाब से उनकी घनिष्टता हो गई, मान महत्त्व बढ़ा और लोगोंमें बड़ी प्रतिष्ठा हुई।

सं. १७३६में बादशाह औरंगजेब सदलबल अजमेर पर चढ़ कर आया। बादशाहका दीवान कुलकुली और उमराव श्रेष्ठ गाजी असतखान भी साथ था। असतखानने भीमविजयजी गणिको याद किया और कउमोरसे आदरपूर्वक शाही पुरुष भेजकर अपने पास बुलाया। पूर्व उपकारोंको स्मरण कर इनके कथनसे बहुतोंके काम निकलवाये। जब श्रीपूज्य श्री विजयप्रभसूरिने भीमविजय की प्रशंसा सुनी तो उन्होंने अवसर देखकर भीमविजयको पत्र लिखा कि—अजमेर, मेडता, सोजत, जयतारण, जोधपूर आदि स्थानोंके उपाश्रय खालसे हो गये थे वे अब तक छूटे नहीं, अतः तुम अवश्य इस पुण्य कार्य कर सुयशके मागी बनो ! मेडताके संघने भी यही प्रार्थना की तब भीमविजयगणि असतखानके पास गये और उनसे धर्मशालादिके विषयमें वार्त्तालाप किया। नवाब साहबने बादशाहको समझा बुझा कर सब उपाश्रय मुक्त करवाके फरमानपत्र जारी करवा दिये, समस्त संघमें हर्ष उत्साह छा गया।

भीमविजयगणिने राणपुर, बरकाणा, आवू, गौडी, संखेश्वर प्रमुख तीर्थों को यात्रा की और स्थिरवास करनेके लिए कृष्णगढ आए, इस चातुर्मासमें

કોઈટલ પાના બીજાથી ચાલુ.]

૨. જિન ભગવંત અન્ય કોઈ પણ ધર્મની નિંદા કરવાનું કહેતા નથી. તેઓ માત્ર વસ્તુનું સત્ અથવા અસત્ સ્વરૂપ સમજવાનું શીખવે છે.

૩. સત્યનો અર્થ વાસ છે ત્યાં જ આત્મિક ઉત્થાનિ છે અને એ સત્યની પૂર્ણ આવૃ-
ક્ષા દ્વારા કામથી સુખ યાને મુક્તિ મેળવાય છે.

૪. મને તેવી મહાન ત્રિભૂત હોમ, પણ જો તે રામ-દેવ આદિ દોષોથી યુક્ત હોય
તો તે સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપ દર્શાવી શકતી નથી.

૫. જેઓના જીવનમાં વીતરાગદ્વેષ રોમેરોમ પરિણમી હોય તે જ સત્ય ધર્મ
ઉપદેશો શકે છે.

૬. દેવ, ગુરુ અને ધર્મ રૂપ ત્રિપુટીની મધ્યમાં પિછાન વિના માનવજીવનની
પ્રગતિ શક્ય નથી.

૭. જૈનધર્મમાં એ ત્રિપુટી સંબંધી વિચારણા યુક્તિપુરસ્કર કરવામાં આવી છે.

૮. રામ, દેવ, અગ્નિ, આદિ અહાર દોષથી જે આત્મા પૂર્ણપણે મુક્ત હોય
તેનામાં જ દેવત્વ કહી શકાય.

૯. દેવે દર્શાવેલા માર્ગે વિચરનારા, પાંચ મહાવ્રતના પાળનારા, અને દેવે જે વસ્તુસ્વ-
રૂપની વિચારણા બતાવી હોય તે અન્યને પ્રેમભાવે સમજાવનારા આત્માઓ ગુરુવર્ગમાં મણાય.

૧૦. અધોગતિમાંથી ઉદ્ધારે અને જીતી ગતિએ પહોંચાડે તે જ ધર્મ. ઉપર કહી
મયા એવા વીતરામ દેવે જે ધર્મ બતાવ્યો છે તે અદ્વૈત ધર્મમાં ઉદ્ધારવાની શક્તિ છે.
જૈનધર્મ એ અદ્વૈત ધર્મનું બીજું નામ છે.

૧૧. વીતરામ દેવ જિન, અરિહંત, તીર્થંકર આદિ ગુણનિષ્પન્ન નામોથી ઓળખાય છે

૧૨. ગુરુવર્ગમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મહિ, પંચાસ અને સાધુ-સાધ્વીનો સમાવેશ
થાય છે.

૧૩. ધર્મના પ્રકારમાં દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ મુખ્ય છે. એ ઉપરાંત દાન,
શ્રદ્ધા, તપ અને ભાવ પણ મહત્ત્વ છે.

૧૪. વર્તમાન કાળ જે એકવીશમી સદી ક્રિ.વ. કલિયુગ કહેવા છે તે જૈન ધર્મની
માન્યતા મુજબ 'પંચમ આરો' છે.

૧૫. વર્તમાન ભગત જન્મરૂપના એક ભરતમાં જ સમાય છે.

રાયપસેળી, ઉત્તરાખ્યયન, દશવૈકાલિક, મગવતી આદિ આગમીંકા શ્રવણ કર
યતિ લોગોંકો વસ્ત્ર પાત્રાદિસે સંતુષ્ટ કિયે । સં. ૧૭૭૧ માદ્રવા વદિ ૧૫ રવિવાર
કે દિન શિષ્યોં કો હિતશિસા દે કર અનશન આરાધનાપૂર્વક અર્ધરાત્રિ કે સમય
મીમવિજયગણિ સ્વર્ગવાસી હુણ । બહે હી ઉત્સવ વ સમારોહકે સાથ સંઘને પંચાસ-
જીકી અન્ત્યેષ્ઠિ ક્રિયા કી । ૧૨ દિન હો જાને પર ફૂલોંકો ગંગામેં પ્રવાહિત
કર છતરી સ્તૂપ નિવેશ વનવાયા ગયા એવં ચારોં ઓર કોટ વના કરાવગીચા
લગાયા ગયા । કૂપ-ઘાપી નિર્મિત કર જનતાકે જલ મરનેકી સુવિધા પ્રસ્તુત
કર દીં । નવાવકે કિસી ચુમલંઘોરને કાન ભર દિયે । उसने चढाई करके सब
माल लूट लिया तब इनके पङ्कधर मुक्तिविजयगणिने नवावसे मिलकर सम्मान-
पूर्वक मुक्त करवा दिये ।

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાસખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક બિન્નબિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો હળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

ઠાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની ઠાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું ઠાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઠી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

ચુકક:-મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસગડ.
ખો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ગીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ
જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

અમદાવાદ : વિ. સં. ૨૦૦૩, વૈશાખ શુદ્ધિ ૭ : તા. ૧૫-૫-૪૮, શનિવાર

વિષય-દર્શન

- ૧ શ્રીજીનપ્રમસૂરિકૃત સાધર્મિવાત્સલ્ય કુલકમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાતિવિજયજી
રાષ્ટ્રલ પાનુ-૨
- ૨ શ્રી કેસરીયાજી તીર્થનેા વિકટ પ્રભ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૧૬૯
- ૩ ચિરાપદ્રગચ્છીય જ્ઞાનમંડારમેં ઉપલબ્ધ વિવાહલો, સંધિ માસ,
ધવલ સંજ્ઞક સાહિત્ય : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી : ૧૭૬
- ૪ દસવેયાલિયની ઉત્પત્તિ : પ્રો. હીરાલાલ. ર. કાપડિયા : ૧૭૭
- ૫ જૈનધર્મનું સામાન્ય જ્ઞાન : શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ. ચોક્સી : ૧૮૩
- ૬ માર્ગદર્શક કોષ્ઠ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. હુરધરવજયજી : ૧૮૫
- ૭ પ્રશ્નોત્તર-પ્રતોષ : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૧૮૯

પ્રાર્થના

શ્રી કેસરીયાજી તીર્થમાટે તા. ૧૨-૪-૪૮ થી ચોવીહારા
ઉપવાસ ઉપર ઉતરેલાં ધર્મભગિની જવલમહેનનાં પારણાં વહેલામાં
વહેલાં થાય એવી શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ -તંત્રી

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : આ અંકનું મૂલ્ય-ત્રણ આના

**श्रीजिनप्रमसरिकृतम्
साधर्मिकवात्सल्यकुलकम् ।**

सं०-पूज्य मुनिमहाराज श्रीकान्तिविजयजी

साहम्मियवच्छल्लं भणामि भवियाण भावणानिउणं ।
 सम्मदंसणसोहिं जह विहियं परमपुरिसेहिं ॥ १ ॥
 रायाहिरायभरहाइएहिं परमायरेण जह परमं ।
 संपइनिवपमुहेहिं साहम्मियवच्छल्लं विहियं ॥ २ ॥
 साहम्मियवच्छल्लंमि उज्जया उज्जया य सज्जाए ।
 चरणकरणंमि य तहा तित्थस्स पभावणाए य ॥ ३ ॥
 महाणुभावेण गुणायरेणं वयरेण पुब्बि-सुयसायरेणं ।
 सुयं सरंतेण जिणुत्तमाणं वच्छल्लयं तेण कयं तु जम्हा ॥ ४ ॥
 तम्हा सव्वपयत्तेणं जो नमुक्कारधारओ ।
 सावओ सो वि दट्ठवो जहा परमवंधवो ॥ ५ ॥
 विवार्यं कलहं चेव सव्वहा परिवज्जए ।
 साहम्मिएहिं सद्धिं तु जओ सुत्ते विवियाहियं ॥ ६ ॥
 जो किर पहरइ साहम्मियंमि कोवेण दंसणमणंमि ।
 आसायणं च सो कुणइ निक्खिवो लोमनाहाणं ॥ ७ ॥
 सो अत्थो तं च सामत्थं तं विन्नाणं सउत्तमं ।
 साहम्मियाण कज्जंमि जं वैच्चेति मुसावया ॥ ८ ॥
 अन्नन्नदेसाण समागयाणं अन्नन्नजाईए(इ) समुब्भवाणं ।
 ति-थंकराणं वयणे ठियाणं साहम्मियाणं करणिज्जमेयं ॥ ९ ॥
 वत्थेहि सयणासणवाहणेहिं तंबोलपाणासणखाइमेहिं ।
 घणेण तव्वसणरक्खणेणं कयं जेहा से भरहाहिवेणं ॥ १० ॥
 वज्जाउहस्स रामेणं जहा वच्छल्लयं कयं ।
 ससत्तिअणुरूढं तु तहा कायव्वयं सया ॥ ११ ॥
 [इत आरम्य भाववात्सल्यं आह]
 साहम्मियाण वच्छल्लं एयं अन्नं जिणाहियं ।
 धम्मट्ठाणेषु सीयंतं सव्वभावेण चोयए ॥ १२ ॥

१ 'व्याख्यातम्' इत्यर्थः । २ विन्नाणमणुत्तमं प्रत्यन्तरे । ३ व्ययं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
 ४ ० जाईसु समु० प्रत्यन्तरे । ५ तु जम्हा भ० प्रत्यन्तरे ।

॥ॐ अहम् ॥

અસ્થિત ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેર્સિંગમાર્ફકી વાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૩ || વિક્રમ સ. ૨૦૦૪ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૪ : ઈ સ. ૧૯૪૮ || ક્રમાંક
અંક ૭-૮ || ચૈત્ર-વૈશાખ શુદ્ધ ૭ : કનિવાર : ૧૫મી એપ્રિલ-૨૦ || ૧૫૧-૫૨

શ્રી કેસરીયાળ તીર્થનો વિહટ પ્રશ્ન

લેખક-પૂન્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયળ (ત્રિપુટી)

આજે જૈન સમાજમાં શ્રી કેસરીયાળ તીર્થનો પ્રશ્ન ખડુ જ સખત રીતે ચર્ચાઈ રહ્યો છે. શ્રી કેસરીયાળ તીર્થના ઇતિહાસના બાબુકારોથી એ વસ્તુ અબજી નથી કે આ તીર્થ બ્યારથી કથપાયું ત્યારથી સ્વેતામ્બર જૈન સંઘ તેનો વહીવટ અને વ્યવસ્થા કરતો હતો. 'શ્રી કેસરીયાળ', 'શ્રી કેસરીયાદાદા'-આ નામ જ કો સૂચવે છે કે આ તીર્થ સ્વેતામ્બર જૈન સંઘનું જ હોય. સ્વેતામ્બર સમાજની એ ઉદારતા અને મહાનુભાવતા હતી અને છે કે અમારા મંદિરમાં હરેક લક્ષ્મણનો, ઉપાધ્યક્ષ અને મુમુક્ષુઓ વગર લેદલાવે તીર્થલક્ષિત-પ્રભુલક્ષિતનો લાભ ઉઠાવે છે. પરંતુ આ ઉદારતા અને મહાનુભાવતાનો લાંબા સમયે દુરપયોગ થયો અને 'હક્ક' ના વિવાદો ઊઠ્યા કિન્તુ વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો આ સઘા વિવાદો પાછળથી જ ઊભા કરાયેલા છે.

આ હક્કોના વિવાદો તો હળુ ઊભા જ છે ત્યાં ઉદેપુર સ્ટેટે વચ્ચમાં પછી ભક્તિ અને વ્યવસ્થાના બહાના હેઠળ ઘટતું તૃતીય જગાડી પંડાઓને શક્ષણના નામે-પૂજના નામે કોરે પાને હક્કો કરી આપ્યા. આખરે સ્ટેટે તો ત્યાં સુધી હક્કના નામે સત્તા જમાવી કે ઉદેપુરની મુનિવર્ણીમાં આ તીર્થના લાખો રૂપિયા ઉપાડી લેવાનું જાહેર કર્યું. પરંતુ જૈન સંઘના સખત ઊદાપોહથી અને રાજદ્વારી પરિસ્થિતિના પલટાથી આ વસ્તુને ઠાંકી દેવામાં આવી, પરંતુ પંડાઓની પરિસ્થિતિમાં કો સમારે પલટો ન જ આવ્યો.

આજે ન્યારે હિન્દ આઝાદ થયું છે, હિન્દના માનવીઓએ શુદ્ધાત્મીનાં-પરાધીનતાનાં બંધનો તોડી નાંખ્યાં છે, તો પણ જૈનોને પણ આ તીર્થની પરાધીનતા કેમ ગમે? અમારા તીર્થની વ્યવસ્થા અમે જ કરીશું એમાં સ્ટેટેને કે પંડાઓને ડખલ દેવાનો કે સત્તા જમાવવાનો કોઈ જ હક્ક નથી. અમારા આ હક્કો-મૂળભૂત હક્કો અમને ન સાંપડે ત્યાંસુધી કે અબાધિત હક્કો

મેળવવા કેવાં પગલાં લેવાં તે માટે શ્રી કેસરીયાળ તીર્થકમિટીએ નીચે પ્રમાણે નીવેદન બહાર પાડ્યું છે:-

૧ ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ શ્રી કેસરીયાળ દિવસ મનાવવો અને તે દિવસે દરેક ભાઈએ અને બહેનો આયબીલ ઉપવાસ આદિ તપશ્ચર્યા કરે.

૨ કાઉન્સિલ, જત્રા આદિ દ્વારા શાસનદેવને પ્રાર્થના કરવી કે અમારા આ શુભ કાર્યમાં સહાયતા કરે અને આ નિમિત્તે આમરણાંત ઉપવાસ કરનાર શ્રી. જવલ-બહેનને આ તપશ્ચર્યામાં બલપ્રદાન કરે.

૩ આ સંબંધી હિન્દના જૈનોની દરેક સ્થળોએ સભાઓ માય અને તેના સમાચાર તાર દ્વારા ઉદેપુર સ્ટેટના પ્રાર્થમિ મિનિસ્ટરને, મહારાણાને અને તીર્થરક્ષક કમિટીને નીચેના ટેકાણે આપે:-

શ્રી કેસરીયાળ તીર્થકમિટી, ડૉ. આલ્ફ્રાસ્ટ્રોટ, જૈન ઉપાશ્રય
હુ ઉદેપુર (મેવાડ)

આ સિવાય તીર્થરક્ષક માટે નીચેના બે ઉપાયો પણ ચોક્કસ છે: (૧) જ્યાં સુધી આપણા અભાધિત હોઈએ, કે જેનો સ્વીકાર વિ. સં. ૧૯૩૪માં ઉદેપુર સ્ટેટ કર્યો છે તે હોઈએ, માત્ર ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ પણ જૈન બંધુએ આ તીર્થની યાત્રાએ ન જવું. અને (૨) આ તીર્થમાં કોઈ પણ જૈન બંધુએ કોઈ પણ બાતની બોલી ન બોલવી અને પંડાઓને પણ કોઈ પણ બાતનું પારિતોષિક ન આપવું. અથવા તો તીર્થની આશાતના કરવા પંડાઓને પ્રેરણા મળે એવું કંઈ જ ન કરવું.

આને આ તીર્થમાં પંડાઓનું સ્વચ્છંદી, એકછત્રી રાજ્ય થઈ ગયું છે. જૈન તીર્થમાં જૈન શાસ્ત્ર સુજળ જે વિધિવિધાન થાય તેમાં આ પંડાઓએ સ્વાર્થી બની માત્ર પૈસા કમાવાનો જ ધંધો ચાલ્યો હોય તેમ અનેક ફેરફાર કર્યા છે અને આશાતના પણ થાય છે.

આ અવિધિ અને આશાતના ટાળવા અને પ્રવેતાંશ્વર જૈન સંઘના અભાધિત મૂલભૂત હોઈએના રક્ષણ માટે માગિશોલવાસી સુપ્રસિદ્ધ તપસ્વિની જવલબહેને તા. ૧૨-૪-૪૮ના દિવસથી આમરણાંત ચોવીદારા ઉપવાસ આદર્યા છે.

આ બહેને ચોતાના ઉપવાસ શરૂ કરતાં પહેલાં ઉદેપુરના મહારાણાજીને જે હુકમસ્પર્શી પત્ર લખ્યો છે તે પણ વાંચી લેવા જેવો છે, તે બહેન લખે છે કે-

“મારા અંતરાત્માના અવાજથી હું મારા બાઈ સાથે અને તા. ૪-૪-૪૮ના રોજ આવી. અહીંની આશાતનાઓ, ગેરવ્યવસ્થા અને ગેરવહીવટ દેખી મારા

જૈનો જાગો !

દરેક જૈનની ફરજ છે કે શ્રી કેસરીયાળ તીર્થના સંરક્ષણ માટે ચોતાનાથી બનતું કરે જ્યાં સુધી સમાધાન ન થાય ત્યાં સુધી યાત્રા-ત્યાગ, બોલી ન બોલવી અને પંડાઓને કંઈ જ ન આપવું-આટલું તો જરૂર કરજો !

આત્માને ધણું દુઃખ થયું. તપાસ કરતાં આ બધાનું કારણ જૈનધર્મના અગ્રણ્ય કાર્યકર્તા અને અમલદારવર્ગ તથા પંડ્યાઓની આપખુદીથી હમણાં થોડાંક વર્ષોથી અવ્યવસ્થા વધી રહેલ છે.”

આ સાથે આ બહેને સ્ટેટ પાસે ન્યાય માગતાં જણાવ્યું છે કે—

“આ અવ્યવસ્થા ટાળા હિન્દુસ્તાનના સકલ જૈનસંઘને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરતા (૧) સંવત ૧૯૩૪માં સ્ટેટ તરફથી બહેરાત થયા મુજબ કમિટી હસ્તક સંપૂર્ણ વહીવટ વ્યવસ્થા પૂરી સત્તાથી સોંપવામા આવે या तो (૨) આ તીર્થનો વહીવટ જે સમાજ તરફથી સ્ટેટની પાસે આવેલ છે તે સમાજને પાછો સોંપી દેવાય.”

તપસ્વીની બહેનની આ માગણી તદ્દન ન્યાયોચિત અને વાજબી છે.

આ બહેને ઉદ્દેપુરના મહારાણાજીને ઉપર્યુકત પત્રનો ઉત્તર તા. ૧૧-૪-૪૮ સુધીમાં આપવા જણાવ્યું હતું અને ત્યાં સુધીમાં જવાબ નહિ આપવામાં આવે તો તા. ૧૨-૪-૪૮ થી ચોવીહાથ ઉપવાસ ઉપર ઊતરવાનું જણાવ્યું હતું.

દુઃખની વાત છે કે ઉદ્દેપુરના મહારાણાજીએ આ પત્રનો જવાબ તા. ૧૧ મી સુધી ન જ આપ્યો એટલે આ બહેને તીર્થની રક્ષા ખાતર તા. ૧૨-૪-૪૮ થી આમરણાંત ચોાવહારા ઉપવાસ શરૂ કર્યા છે.

ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ, સૂર્યવંશી, શિશોદીયા કુલ્લદીપક અને પ્રમુખપાલકનું માનવંતું બિરુદ ધરાવનાર મહારાણાજીએ એક ન્યાયોચિત પત્રનો જવાબ ન આપી એમના બિરુદને શોભતું કાંઈ જ નથી ક્યું. આવાં તીર્થોની રક્ષા કરતાં આવાં અનેક બલિદાનો જૈન સંઘને આપવાં પડશે અને જૈન સંઘ બલિદાનો આપશે જ, કિન્તુ આ માનવંતાં બિરુદો ધરાવનાર મહારાણાજીને તો આ બલિદાનોથી કલંકનો ટીકો જ લાગશે એ યાદ રાખવાની જરૂર છે. મહારાણાજીને હાથે ન્યાયનું ખૂન થાય-ન્યાયનું અપમાન થાય અને એક નિર્દોષ તપસ્વીની બહેનનું ન્યાયની રક્ષા કરતાં, ન્યાયનો આદર અને ગૌરવ જાળવતાં, મૃત્યુ થાય એમાં ઉદ્દેપુર સ્ટેટની કે મહારાણાજીની લગારે શોભા નથી.

મહારાણાજીને અને ઉદ્દેપુર સ્ટેટની કાઉન્સિલને અમે સવેળા ચેતવણી આપીએ છીએ કે તમે એમ ન સમજશો કે કાન બહેરા કરવાથી કે આવી ઘોર તપશ્ચર્યા પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવાથી તમારી સલામતી છે કિન્તુ ન્યાયના ખૂનની અને આ તપસ્વીની બહેનના જીવનને લગારે આંચ આવી તો તેની

આપણી ફરજ

હિન્દના દરેક ગામના જૈન સંઘો ઠરાવ કરે કે, શ્રી કેસરીયાણી તીર્થના રક્ષણ માટે સમય આવ્યે અનશન કરશું-બલિદાન આપીશું. આ માટે સ્વયંસેવક મંડલ તૈયાર કરે અને ગામડે ગામડે પ્રચાર માટે પોતાના સભ્યો મોકલે.

ਪ੍ਰੀਤਗਿਰੀ, ੨੨ ਜੁਲਾਈ ੧੯੭੨

“ 1. የገቢዎች ምንጭ

कै यज्ञं का वाचं और नैकं वन्देवसत इति जगो रोग देणी वादिते ।

“ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀ ମାତୃକା ଗ୍ରନ୍ଥ । ୩୭୨

മേലേ]

ଜନ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

[୨-୭୩ ୫.୩୫]

ਪ੍ਰ.ਵਿਨਿਪਤਿ ਕਾਠ

શ્રી ૬૬૯૦ પ્રાગજ પત્રિય, દ્વાપર ચિત્રેત. ૨ પ્રાગજ

ግድግዳ ገደብ ይገኝ ምን ምን ገደብ ይገኝ

[illegible]

• ਖਿਮੀਏ ਖਿਮੀ ਪਾਤ੍ਰੀਏ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्रीकृष्णार्चनम् ॥ श्रीगुरुभक्त्युद्धरणम् ॥ श्रीगुरुभक्त्युद्धरणम् ॥ श्रीगुरुभक्त्युद्धरणम् ॥

‘ਭਰਮੁ ਤੇ ਭਰਮੁ ਪ੍ਰਦਾਨੁ ਕਰਿ’

ମାତ୍ର ୧୦ ଟଙ୍କା 'ବି' ୧୦ ୧ ଛାତ୍ରଙ୍କ ଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରତି । ଏହି ମାତ୍ର ୧୦ ଟଙ୍କା ଛାତ୍ରଙ୍କ ଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରତି ।

ገጽ ፩ ሀገራዊ ጥበቃና ጥበቃ ሰነድ ሀ.ሀ-፩

—ᐱᐱ ᐱᐱᐱ ᐱᐱᐱᐱ ᐱᐱ ᐱᐱᐱᐱ ᐱᐱᐱ

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ହାତୀମାନେ ଏହି ଗୁମ୍ଫାରେ ରହନ୍ତି ।

১০ হাটপে রুইয়ে বৈদ্য পণ্ডিতের পুত্র হাট হাট হাট হাট হাট হাট হাট হাট

તા. ૨૭-૧-૧૮૭૮ ના સ્ટેટ હુકમ નં. ૧૬૯૧ની નીચેની પંક્તિ.

“ ઠાકુરજીકે (ઋષભદેવજી) મન્ડારકી કૂંચી ઉદયપુરકે નગરસેઠકે પાસ રહતી ઓર મન્ડારકા મુંહ વન્દ થા.”.....”

એટલે કે ૧૬૩૪ સુધી તો સ્ટેટની થોડી દખલ થવાની શરૂઆત છતાં શ્રી કેસરીયાજીના ભંડારની ચાવીઓ તો ઉદયપુરના નગરસેઠ પાસે જ રહેતી હતી.

વિ. સં. ૧૬૧૬માં પણ કુળયને આ તીર્થમાં ડખલ કરવાનું કારણ મધ્ય હોય તો તે એટલું જ કે તીર્થમાં અવ્યવસ્થા, અંધેર અને આવકના વહીવટનો અભાવ. પરંતુ વ્યવસ્થા તો શ્વેતાંબર જૈન સંઘની જ હતી. વાંચો તે શબ્દો.

“ જોકે ગાંવ ધુલેવ ઇલાકે મેવાડમેં મન્દિર શ્રી ઋષભદેવજી મહારાજ કા હૈ વહાંકા ઇન્તજામ નિહાયત खराब देख कर वहांके कदिम रिवाज और धर्मके माफिक संवत् १९१६में महाराणाजी श्रीसरूपसिंहजीने खास खयाल इस बातका करके ठाकुरजीके सेवा भावके साथ अच्छी तरह हो और जात्रियोंकी किसी तरहकी शिकायत न रहे । मन्दिरकी आमदनी नेक काममें खर्च हो उसमें किसी तरहका गवान गफलत न होने पावे चंद कलमें मुकरीर वर चालं बांध दीकी जिससें सब लोग खुश हो ।

૧૬૧૬માં શ્રી કેસરીયાજી તીર્થમાં પ્રાચીન આદ્યા આવતા રીતરિવાજ મુજબ અને ધર્મ અનુસાર વ્યવસ્થા, વિધિવિધાન અને વહીવટ વગેરે આવે તથા યાત્રિકોને તકલીફ ન પડે અને શ્રી ઋષભદેવજીના ભંડારની ગરાગર વ્યવસ્થા થાય તેટલા ખાતર મહારાણા સ્વરૂપસિંહજીએ થોડી કલમો બનાવી આપી અને અંધારણુ ઘડી આપ્યું, સાથે તેમણે થોડા નવા રિવાજ પણ દાખલ કર્યા. પરંતુ આનો આશય તો સેવાભાવ અને યાત્રિકોને રાખવા પૂરતો જ છે.

મુજબ વાતકો આમાંથી સાફ વસ્તુ સમજી શકશે કે ૧૬૧૬માં સ્ટેટની દખલ તો નહોતી જ. હવે આ સેવાભાવ ૧૬૩૪માં ઘટે છે અને સ્ટેટની દખલ શરૂ થતી હોય તેમ લાગે છે, માટે જ મેં ઉપર અનુમાન બાંધ્યું છે.

૧૬૩૪માં સ્ટેટે કમીટી નીમી નગરસેઠ પાસેથી ચાવીઓ મંગાવી લીધી આનો પણ વિરોધ બિઠ્યો હતો. પરંતુ સ્ટેટે પંડાઓ ઉપર દોષારોપણ કરી

નવયુવકોને

આજના યુગમાં તમારાં ઉત્સાહ, જોશ અને શક્તિના મહુપયોગ માટે આ તીર્થસ્થાના કામમાં લાગી જાઓ.

પોતાનો ખયાલ જ કયો છે. એટલે આજે તો આપણે જે માંગણી કરી છે તે તો ફક્ત એટલી જ છે કે ઉદેપુર સ્ટેટે જૂના રિવાજ મુજબ જેમ શ્રવેતાંબર કમિટીને વહીવટ સોંપ્યો છે તેમ આજે વહીવટ-વ્યવસ્થા શ્રવેતાંબર કમિટીને સોંપો. એટલે અત્યારની આપણી માંગણી તદ્દન ન્યાયોચિત અને વાજબી જ છે. શ્રવેતાંબર સંઘની ઉપર્યુક્ત માંગણીનો અર્થ એટલો જ છે કે-સ્ટેટ પોતાનું વચન ખરાબર પાળે, એમના ઉચ્ચ કુલ અને વંશના ગૌરવને છાજે એવી રીતે વચન પાળે.

સ્ટેટને વચન પળાવવા ખાતર જ જૈનસંઘને યાત્રાત્યાગ કરવો પડે, બાકી ખંધ કરવી પડે અને આમરણાંત ઉપવાસ કરવા પડે એમાં નથી સ્ટેટની શોભા કે નથી મહારાણાજીની શોભા.

શેઠ આ. ક.ની પેઢી પણ આ ફરમાનો વાંચી વિચારી એવું આંદોલન જગાડે, જૈનસંઘ એવા પ્રબલ આંદોલનનાં પૂર જગાડે કે સ્ટેટને પોતાનું જાહેર કાર્ય વચન પાળવાની ફરજ પડે.

ઉદયપુરના મહારાણાજી પણ પોતાની ફરજ ખરાબર સમજે. આ એકવીસમી સદી છે, આજે હિન્દ આઝાદ છે, રાજાઓના એકમ બની રહ્યા છે, તો વર્ષો જૂનો જેમની સાથે આપને સંબંધ છે, જે જૈન સંઘના પૂર્વજોએ આપના પૂર્વજો અને રાજ્ય માટે તન, મન અને ધન ન્યોછાવર કર્યો છે તે સંઘને, તમે તમારા પૂર્વજનું વચન પાળી ન્યાય આપો ! બસ, આથી વધારે અમારે આપને કશું જ કહેવાનું નથી.

ઓ વીરના સુપુત્રો ! આ તીર્થના આપણા હક્કોના રક્ષણ માટે જાગજો ! અત્યારે લગારે પ્રમાદ, ઉપેક્ષાભાવ કે અહંભાવને સ્થાન ન આપશો ! આજે આપણી શક્તિ માત્ર ધનસંચય પાછળ જ લાગી રહી છે, પણ આઝાદીના આ યુગમાં એકલા ધનસંચયની મહત્તા આપણને ભારે પડી જશે.

જે સ્વમાનથી ગૌરવ જળવાતું નથી, આપણા હક્કોનું સંરક્ષણ થઈ શકતું નથી તો એ ધનસંચય કશા જ કામનો નથી. ધર્મના રક્ષણ ખાતર, તીર્થના સંરક્ષણ ખાતર અને સંઘના ગૌરવ ખાતર આપણે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરતાં શીખવું જોઈએ, તો જ આપણે હક્કો માંગી શકીશું અને તેનું રક્ષણ પણ કરી શકીશું.

જૂનામઠની આરઝી હકુમતના પ્રસંગમાંથી કઈક શીખજો અને તીર્થરક્ષા માટે બધા સવેળા જાગ્રત થઈ ઠટીબદ્ધ થજો, એ શુભેચ્છા સાથે જ જવલખડેતના ઉપવાસને સફળતા પ્રાપ્ત થાઓ એ મહેચ્છા સાથે વિરમું છું. ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

थिरापद्रगच्छीय ज्ञानभंडारमें उपलब्ध

विवाहलो, संधि, भास, धवलसंज्ञक साहित्य ।

अन्वेषक—पूज्य आचार्यमहाराज श्री. विजययतीन्द्रसूरिजी

(डब्बानम्बर १२-१४)

- १ श्रीशान्तिनाथविवाहलो पत्र २५, कर्ता श्री आनन्दप्रमोद, थिरापद्रे श्रेष्ठिनाकरलिखापित ।
- २ श्रीसुपार्श्वनाथविवाहलो पत्र २०, सं. १६३२में श्रीविनयदेवसूरिरचित, सं. १६४३ में लिखित ।
- ३ श्रीशान्तिनाथ विवाहलो पत्र २८, आनन्दविमलसूरि-सौमसौभाग्यसूरिशिष्य प्रानदप्रमोद ।
- ४ श्रीवासुपूज्यधवल पत्र १०, सं. १६४३ मागसिर वदि १२ थिरपुरमें लिखित ।
- ५ श्रीनेमिनाथधवल पत्र २५, सं. १६३० चेतसुदि १० श्रीविनयसूरिरचित ।
- ६ श्रीऋषभदेवधवल पत्र २२, सेवकरचित ।
- ७ श्रीसुबाहुरिपिसंधि पत्र ७, श्रीजिनहंससूरिशिष्य पुण्यसारोपाध्यायरचित, सं. १६७४ ।
- ८ भावनासंधि पत्र ३, श्रीदेवसूरिशिष्य जयदेवकृत ।
- ९ मृगावतिभास पत्र ३ ।
- १० थावच्चाकुमारभास पत्र २८, वडगच्छ पिप्पलशाखीय श्रीविमलप्रभसूरिशिष्य.....सं. १६५५ कार्तिकसुदि ८ थिरपुरनगरे ।
- ११ ललितागभास पत्र ४ ।
- १२ भवियकुटुंबभासरास पत्र ४, सं. १७८३ वैशाख वदि १४ लिखित ।
- १३ चोवीस तीर्थकरभास पत्र ७, सेवकरचित, शाह चुप्पललिखित ।
- १४ सुदर्शनभास पत्र २, सेवकरचित ।
- १५ चंद्रबाहुजिनभास पत्र ५ ।
- १६ पृथ्वीचन्द्रगुणसागररिपिवेली पत्र २ ।
- १७ चतुर्गतिवेली पत्र ५ ।
- १८ घन्यविलासभास पत्र २२, सं. १६८५ कटुकगच्छीय शाहजी कल्याणरचिन, सचित्र ।

मु० थराद (न्यु. डीसा) ता. ६-२-४८

દસવેયાલિયની ઉત્પત્તિ

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર, કાપડીયા, એમ. એ.)

[૧]

દસવેયાલિય એ અદ્ધમાગહીમાં રચાયેલી એક પ્રાચીન અને વિશ્વસનીય જૈન કૃત છે. એ 'આગમ' ગણાય છે. વિશેષમાં એનો 'મૂલસુત' તરીકે પણ નિર્દેશ કરાય છે. આ આગમની રચના કોને કાથે કયા સંયોગોમાં થઈ એ બાબત અનેક અન્યોમાં વિચારાઈ છે. એ પૈકી હું તો અહીં મુખ્યત્વે ચાર જ કૃતિઓને ઉદ્દેશીને આ હકીકત વિચારીશ : (૧) ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી દસવેયાલિયની નિનજુતિ, (૨) પ્રસિદ્ધ પ્રમાણે જિનદાસગણિ મહત્તરે આ આગમ ઉપર રચેલી ચુદ્ધિ, (૩) આ આગમ તેમજ એની નિનજુતિના ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ રચેલી સંસ્કૃત ટીકા અને (૪) હેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલું પરિશિષ્ટપર્વ.

આ નિનજુતિના રચનાર તે વીરસંવત ૧૭૦ (ઇ. સ. પૂર્વે ૧ ૩૫૭)માં સ્વર્ગે સંચરેલા ભદ્રબાહુસ્વામી છે કે શકસંવત ૪૨૭ (ઇ. સ. ૫૦૫)માં ધંચસિદ્ધાન્તિકા રચનારા વરાહમિહિરના સહોદર અને નૈમિત્તિક આચાર્ય ભદ્રબાહુસ્વામી છે એ જટિલ પ્રશ્ન આપણે બાજુ ઉપર રાખીએ તોપણ આ નિનજુતિ ઉપર્યુક્ત ચાર સાધનોમાં-આ ઉત્પત્તિ સંબંધમાં પ્રકાશ પાડનારાં તમામ ઉપલબ્ધ સાધનોમાં-પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે.

મહાવીરસ્વામી પછી માત્ર ૬૮ વર્ષે આ ક્ષાત્રી દુનિયા ત્યજી જનારા શાચ્ચભવસૂરિએ દસવેયાલિય નામનું આ જૈન શાસ્ત્ર રચ્યું છે-વિવિધ પુગ્વ (પૂર્વ)માંથી ૨ નિર્ચૂહણ કરી એની સંકલના કરી છે. મહાવીરસ્વામીના શિષ્ય-પાત્રમાં મણુધર મુખર્મસ્વામીને જ ખૂસ્વામી નામના શિષ્ય હતા. એ અંતિમ કેવલીને પ્રભવસ્વામી નામે શિષ્ય હતા. શાચ્ચભવસૂરિ એમના શિષ્ય થાય. એમને કાથે દસવેયાલિયની રચના થઈ છે. આ બાબત સૌથી પ્રથમ કાર્ષ્ઠ કૃતમાં નોંધાઈ હોય તો તે નિનજુતિ છે. જો એ પહેલા જ ભદ્રબાહુસ્વામીની કૃતિ હોય તો આ ઉત્પત્તિ વિષેની નોંધ મોડામાંમોડી ૭૨ વર્ષે લખાયેલી ગણાય; અને એ જો બીજા ભદ્રબાહુસ્વામીની કૃતિ હોય તો લગભગ ૬૩૪ વર્ષે નોંધ થઈ છે એમ કહેવાય. આમ ૮૬૨ વર્ષનો અંજો પડે.

[૨]

દસવેયાલિયની નિનજુતિની ઓદમીથી અઢારમી ગાથા આ આગમની ઉત્પત્તિ વિષેની હકીકત પૂરી પાડે છે. એટલે હું અહીં એનો અનુવાદ આપું છું :

જિનની પ્રતિમાના દર્શનથી પ્રતિબોધ પામેલા, ૪મણુધર, ૭મણુગ (જનક)ના પિતા અને દસકાલિયના નિર્ચૂહક સેજજ ભવ (શાચ્ચભવ)ને હું વન્દન કરું છું (મા. ૧૪). અણુગને ઉદ્દેશીને

૧ જોઓ મહાવીરસ્વામીનું નિર્વાણ ઇ. સ. પૂર્વે ૪૭૭માં થયાનું માને છે તેમને મતે લગભગ ઇ. સ. ૩૨૨ ગણાય, નહિ કે ઇ. સ. ૩૫૭.

૨ ન્યાયસંગ્રહમાં કહ્યું છે કે 'ચૂહ ઉચ્ચરણ દ્વિત્યાગમિકો ઘાતુ.'

૩ બારમી ગાથા પણ ઉપયોગી છે. એમાં કહ્યું છે કે સામાયિકના અનુક્રમથી વર્ણન કરીને, પૌરુષી પૂરી થતાં સંજ્ઞાભવે ખરેખર દસકાલિયનું નિર્ચૂહણ કર્યું.

૪ અનુત્તર (ઉત્તમ) જ્ઞાન, દર્જન છત્યાદિષ્ઠ ધર્મના મણુને ધારણ કરે તે 'મણુ' એમ આનો અર્થ હારીભદ્રીય ટીકા (પત્ર ૧૦ અ)માં અપાયો છે.

સેનજંભવે દસ અઞ્જયણુ (અધ્યયન)નું નિર્દેશણ કર્યું. એમણે એ અઞ્જયણુ વિકાલે અર્થાત્ અપરાણહે સ્થાપિત કર્યાં એથી એનું નામ 'દસકાલિય' છે (આ. ૧૫). 'આયપ્પવાય' પુવ્વમાંથી ધમ્મપન્નરિતિનું, 'કમ્મપ્પવાય' પુવ્વમાંથી (ગવેષણા, ગ્રહણેષણા અને માસેષણા એમ) ત્રણ પ્રકારની પિઠેષણાતુ, અને 'સચ્ચપ્પવાય' પુવ્વમાંથી વચ્ચસુદ્ધિતું નિર્દેશણ કરાયું, બાહીનાં અઞ્જયણુનું નિર્દેશણ ('પચ્ચક્ખાણુ' નામના) નવમા પુવ્વના ત્રીજા વત્થુ (વસ્તુ)માંથી થયું (આ. ૧૬-૧૭). બીજો પણ આદેસ (મંતવ્ય) છે કે બાર અગરૂપમણિપિકગ (મણિ-પટક)માંથી આ (દસવેગાલિય)નું નિર્દેશણ ખરેખર સચ્ચમના ઉપર અતુગ્રહ કરવા માટે કરાયું છે (આ. ૧૮).

[૩]

ઉત્પત્તિને અગેની ઉપર્યુક્ત સક્ષિપ્ત નોંધનો વિસ્તાર આ આમમની સુણિણમાં મળે છે. એના રચનાર જે જિનદાસગણિ જ હોય તો શક્યંવત્ ૫૮૮ (ઈ સ. ૬૭૬)માં રચાયેલી (અને આગમોદ્ધારક અમનંદમાગરસૂરિના મતે લખાયેલી) નંદીચુલિણના એઓ કર્તા થાય છે. આ હિસાબે આ સુણિણમાંની હકીકત દસવેગાલિયની ઉત્પત્તિ બાદ લગભગ એક હજાર વર્ષે અપાયેલી ગણાય. આ હકીકત પાઠ્યમાં નથી મરહૂકોમાં રચાયેલી આ સુણિણ (પત્ર ૬-૭)માં અપાયેલી છે. એનો પણ અનુવાદ હું અહીં આપું છું :

એક વેગા મધ્ય રાત્રિએ પ્રભવસ્વામીને વિચાર દહલગ્યો કે, કાણુ મારો ગણુધર થશે? એમણે પોતાના ષણુ ઉપર અને સંધ ઉપર એમ બંધી બાણુ ઉપયોગ મૂક્યો, પણ કોઈ પંચુચ્છેદ નહિ કરનારો જણુયો નહિ, એટલે એમણે ગૃહસ્થોનો વિચાર કર્યો. ઉપયોગ મૂકતાં એમણે રાજગૃહમાં સેનજંભવને યજ્ઞ કરાવતો જોયો. એ ઉપરથી 'રાજગૃહ' નગરે આવીને એક સંઘાટકને (જે મુનિને) એમણે કહ્યું : તમે યજ્ઞવાડ (યજ્ઞપાટક)માં જાઓ અને ભિક્ષા માટે ધર્મલાભ આપો. જે તમને ભિક્ષા આપવાની ના પડાય તો તમે કહેજો કે અહો કષ્ટ, તત્ત્વ જાણુવામાં નથી (દુઃખની વાત છે કે આ પરમ તત્ત્વ જાણુતો નથી). એ મુનિઓ ગયા અને એમને ભિક્ષાની ના પાડવામાં આવી. તેમણે કહ્યું : અહો કષ્ટ, તત્ત્વ જાણુવામાં નથી. એ વખતે બારણા આમળ ભિમેલા પેલા સેનજંભવે આ વાક્ય સાંભળ્યું, એ ઉપરથી એને વિચાર આવ્યો કે આ ઉપશાંત તપસ્વીઓ અસત્ય જોયે નહિ. એ અધ્યાપક (ઉપાધ્યાય) પાસે ગયો અને એણે એને પૂછ્યું કે તત્ત્વ શું છે? તેણે કહ્યું : વેદો. એ ઉપરથી એણે તરવાર બહાર કાઢી અને કહ્યું કે જે તમે મને તત્ત્વ કહેશો નહિ તો હું તમારું મસ્તક કાપી નાંખીશ. અધ્યાપકે (ઉપાધ્યાયે) વિચાર્યું : મારો સમય પૂરો થયો છે. વેદાર્યમાં કહ્યું છે કે મસ્તક કપાવાની વાત આવે તો તત્ત્વ કહેવું. આથી ક્યે હું જે તત્ત્વ છે તે કહું. આમ વિચારી એ જોઈયો : આ યજ્ઞસ્તંભ (યજ્ઞ)ની નીચે રત્નની પ્રતિમા છે. એ અગ્નિદંતની (અર્થાત્ જૈન તીર્થંકરની) કહેવાય છે. અગ્નિદંતનો ધર્મ એ 'તત્ત્વ' છે (સાર છે). એ સાંભળી સેનજંભવ એને પડે પડ્યો અને યજ્ઞવાટનો હિપસ્કર (સાગમી) એને જ આપી દીધો. પછી પેલા જે મુનિઓને શોધતો શોધતો એ આચાર્ય (પ્રભસ્વામી) પાસે પહોંચ્યો.

આચાર્યને વન્દન કરી એણે મુનિઓને કહ્યું કે મને ધર્મ કહો. આચાર્યે ઉપયોગ મૂક્યો તો જણાયું કે એ એ જ છે. એ ઉપરથી આચાર્યે એને ધર્મ કહ્યો. એ બ્રાહ્મણે દીક્ષા લીધી અને એઓ ચૌદપૂર્વધર (શ્રુતકેવલી) બન્યા.

એમણે દીક્ષા લીધી ત્યારે એમની પત્ની મહાવતી હતી. એ ઉપરથી એ સમયે એ સ્ત્રીનાં સમાવહાણાં આકન્દ કરવા લાગ્યા કે ભરુણુ સ્ત્રીના પતિએ પ્રવ્રજ્યા લીધી છે અને એ સ્ત્રી તો પુત્ર વિનાની છે. એ સ્વજનોએ એની સ્ત્રીને પૂછ્યું કે તારા ઉદરમાં કંઈ છે? તેણે કહ્યું : કમણાય (કંઈક) જણાય છે. સમય થતાં એણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. બાર દિવસ પૂર્યું મતાં સમાવહાણાંએ, માતાને પૂછતાં માતાએ ‘મણુમ’ એમ કહ્યું હતું તે ઉપરથી એ બાળકનું નામ ‘મણુમ’ પાડ્યું.

મણુમ આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે તેણે પોતાની માતાને પૂછ્યું કે મારો પિતા કયાં છે? તેણે કહ્યું : તારા પિતાએ તો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) લીધી છે એ ઉપરથી એ બાળક નાસીને પિતા પાસે જવા ઉપડ્યો.

એ સમયે આચાર્ય (પ્રજવસ્વામી) ચંપામાં વિચરતા હતા. પેલો બાળક ‘ચંપા’ મયો. ૭ સંજ્ઞાભૂમિએ ગયેલા એ આચાર્યે એ બાળકને જોયો. બાળકે એમને વન્દન કર્યું. એને જોતાં આચાર્યને એના ઉપર હેન ઉત્પન્ન થયું અને બાળકને પણ એમ જ થયું. આચાર્યે એ બાળકને પૂછ્યું કે તું કયાંથી આવે છે? બાળકે કહ્યું : ગમગૃહથી. આચાર્યે પૂછ્યું કે ગમગૃહમાં તું કોનો પુત્ર કે પૌત્ર છે? એણે કહ્યું કે સેન્નમભવ નામના બ્રાહ્મણ છે એમનો હું પુત્ર છું. એમણે તો ખરેખર પ્રવ્રજ્યા લીધી છે. આચાર્યે પૂછ્યું કે તું શા માટે આવ્યો છે. (ઉત્તર મળ્યો કે) મારે પ્રવ્રજ્યા લેવી છે. એ બાળકે પૂછ્યું કે ભગવાન! તમે મારા પિતાને જાણ્યો છો? આચાર્યે કહ્યું કે હા હું જાણુ છું બાળકે પૂછ્યું કે એઓ ક્યાં છે? આચાર્યે કહ્યું : એ મારો મિત્ર છે, એક શરીર રૂપ છે. (અર્થાત્ અમને બેને તું શરીરથી પણ એક જ જાણુ). તું મારી પાસે પ્રવ્રજ્યા લે. બાળકે કહ્યું કે એમ કરું છું.

આચાર્ય પ્રતિજ્ઞા (ઉપાશ્રય)માં આવી વિચારે છે કે આજે સચિત્તનો લાભ મળ્યો. એ બાળકે દીક્ષા લીધી. પછી આચાર્યે ઉપયોગ મૂક્યો કે એ કેટલો વખત જીવશે? છ મહિના જીવશે એમ જણાતાં આચાર્યને વિચાર આવ્યો કે આનું આયુષ્ય અસ્પષ્ટ છે તો શું કરવું? ચૌદપૂર્વી કોઈ કારણ મળતાં નિર્ચૂહણુ કરે છે. અને અપશ્ચિમ દસપૂર્વી તો અવસ્ય જ નિર્ચૂહણુ કરે છે. મારે આ કારણ આવી પડ્યું છે એટલે હું પણ નિર્ચૂહણુ કરીશ. એ ઉપરથી એમણે નિર્ચૂહણુ કરવા માંડ્યું. વિદ્યાને-દિવસ થોડો બાકી હતો ત્યારે નિર્ચૂહણુ થયું, એથી આને ‘દસદેવાલિય’ કહે છે.

૧ સંસ્કૃતમાં ‘ચનાઈ’ થાય.

૭ દિશાએ જવાની જગ્યા. આ અર્થ આચાર્યના આચાર સાથે કેવી રીતે સંગત થાય એમ વિચારી છાયાકારે છાયામાં ‘વિદ્યારભૂમિ’ એવો નિર્દેશ કર્યો હોય એમ જણાય છે.

૮ જેના પછી કોઈ નથી તે અર્થાત્ અંતિમ.

[૪]

ઉપર્યુકત સુષિણના રચનારના પછી થયેલા હરિભદ્રસૂરિએ આ જ સુષિણમાંના લગભગ સપ્તે સપ્તર્મા આ ઉત્પત્તિની જાણત કહી છે અને એની સંસ્કૃત છાયા હરિભદ્રીય ટીકાના સંપાદક સહાયએ આપી છે. અહીં જે જરાતરા તદ્વાવત જેવાય છે તે જ હું નોંધીશ : યુવની નીચે સર્વ રતનની જે અરિહંતની પ્રતિમા છે તેનું પ્રક્ષાલન કરાય છે. આમ અહીં પ્રક્ષાલનની વાત છે. ખીણું ‘મદ્યજ્ઞ’ને બદલે ‘મણ્ડાય’ છે, જોકે અર્થ તો એનો પણ, ‘કંઈક’ એમ જ છે.

[૫]

વિ. સં. ૧૧૪૫ની કાર્તિકો પૂર્ણિમાએ જન્મેલા અને વિ. સં. ૧૨૨૯માં સ્વર્ગે સંચરેલા ‘કલિકાલસર્વજ્ઞ’ હેમચન્દ્રસૂરિએ પરિશિષ્ટ૪૫૪ (સર્ગ ૫, શ્લો. ૨-૮૬) માં હસવેયાલિયની ઉત્પત્તિ સંસ્કૃતમાં વર્ણવી છે. એમાંથી નીચેની વિશેષતાઓ હું નોંધું છું :

‘ વત્સ ’ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો, આસન્નભવ્ય બાહ્ય શર્યાભવ છે (શ્લો. ૭). શ્લો. ૧૨-૧૪માં યજ્ઞપાટકનું વર્ણન છે. શ્લો. ૨૦માં એ વાત છે કે ઉપાધ્યાયે કહ્યું કે સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનારા વેદો ‘ તત્ત્વ ’ છે અને વેદ કરતાં ખીણું કાંઈ તત્ત્વ નથી એમ તત્ત્વના જાણકારો કહે છે. શ્લો. ૨૮-૩૨માં એ કહીકત છે કે આ યુવની નીચે અરિહંતની (તીર્થંકરની) પ્રતિમા રખાઈ છે. અહીં જ રાખીને એ શુદ્ધ રીતે પૂજાય છે અને એ પ્રતિમાના પ્રભાવથી અમારું યજ્ઞાદિ કાર્ય નિર્વિઘ્ને થાય છે. મહા-તપસ્વી, સિદ્ધપુત્ર અને પરમ આર્હત નારદ, આર્હતી (તીર્થંકરની) પ્રતિમા ન હોય તો યજ્ઞનો અવશ્ય નાશ કરે છે. આમ કહીને યુવને ઉપાડી ત્યાં રહેલી રતનની તીર્થંકરની પ્રતિમા ઉપાધ્યાયે એને બતાવી અને એણે કહ્યું કે જે તીર્થંકર દેવની આ પ્રતિમા છે તે ‘ તત્ત્વ ’ છે, એમણે કહેલો ધર્મ છે અને યજ્ઞ ધર્માદિ વિડંબના છે. શ્લો. ૬૯માં કાય-ચિન્તાર્થ અર્થાત્ દિશા જવા માટે પ્રભવસ્વામી ચંપાનમરીના પરિસરમાં ગયા એમ કહ્યું છે. શ્લો. ૭૮માં એ વાત છે કે પ્રભવસ્વામી કહે છે કે તારા પિતામાં અને આ હું તારા દાકામાં કશો ભેદ નથી.

અહીં જે નારદની વાત અપાઈ છે તે શાના આધારે હશે એ જાણવું બાકી રહે છે, તો એ ઉપર અગ્રગણ્ય પ્રકાશ પાડવા બહુશ્રુતોને મારી વિનંતિ છે.

૬ ધ્રુવવત્તિ એવો જે પાઠ છપાયો છે તે ‘ ધ્રુવવત્તિ ’ હોવો જોઈએ એમ માની મેં આ અર્થ કર્યો છે, કેમકે ધ્રુવ્ પાત્રનો અર્થ ધ્રાવુ, પ્રક્ષાલન (પખાલ) કરવું એમ થાય છે. છાયામાં ધ્રુવેત્તિ એવો જે ઉલ્લેખ છે તે તો ધ્રુવવત્તિ પાઠ હોત તો સમૂચિત ગણાત. વિશેષમાં એવો પાઠ માનતાં પણ પ્રતિમાને જયળ-નિત્ય કહેવામાં કંઈ હેતુ સહાતો હોય એમ જણાતું નથી એટલે અર્થદષ્ટિએ એ અસંભવ ગણાય એટલે મેં અન્ય પાઠ કહ્યો છે.

[૬]

શ્રી. ગોપાલદાસ જીવભાઈ પટેલે “ સમીક્ષાજનો ઉપદેશ [શ્રી દશવેકાલિકસૂત્ર] ” નું સંપાદન કર્યું છે. આના ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૩) માં સૂચવાયું છે કે “ હરિભદ્રસૂરિની કથામાં જ્યાં કેટલુંક સંદિગ્ધ તેમજ અણુકથ રહી જાય છે, ત્યાં હેમાચાર્યની કથા સ્પષ્ટ વિવરણ આપે છે. એટલે અહીં તો તે બંને કથાઓ મળીને ચતી એક કથા જ આપીશું. ” આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉપોદ્ધાતના લેખકે દસવેયાલિયની ચુદ્ધિ જોઈ હોય એમ લાગતું નથી, જોકે એ ઇ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે, જ્યારે ઉપર્યુકત સંપાદન તો ઇ. સ. ૧૯૪૯માં-છ વર્ષ બાદ પ્રકાશિત થયું છે.

પૃ. ૫ માં ઉપર્યુકત ઉલ્લેખના અંતને ઉદ્દેશીને એવું ટિપ્પણ છે કે “ મૂળ કથાનો આ ભાગ સમગ્રનો નથી. હરિભદ્રસૂરિની કથામાં એ ભાગ આ પ્રમાણે છે : ‘ આ યજ્ઞ-સ્તંભની નીચે...’ હેમાચાર્યે આ ભાગને વિસ્તાર્યો છે... પરમ અર્હંત એવો નારદ વિધ્વંસ કરી નાખે છે. ”

આ ટિપ્પણનો હવે પછીનો ભાગ વિચારુ તે પૂર્વે એ કહીશ કે મને તો પરિશિષ્ટ-પર્વમાં આપેલી કથા કે હારિભદ્રીય ટીકામાંની કથામાં કશું સંદિગ્ધ જણાતું નથી. વિશેષમાં આ ટિપ્પણમાં નારદને ‘ અર્હંત ’ એટલે અર્હંત યાને જનના અતુચાચી કહેવાને બદલે તેમને જ ‘ અર્હંત ’ યાને ‘ તીર્થંકર ’ ગણ્યા કે એ તો દેખીતી ભૂલ છે. નાયા-ધર્મમહાકામાં દ્રૌપદીના અધિકારમાં નારદ સર્વાવરતિથી રહીત હોવાને લીધે તો દ્રૌપદી એનું સન્માન કરતી નથી એવી વાત છે એટલે જો આ જાતના આ નારદ પણ હોય તો એ કાઈ જૈન સાધુ મણાય નહિ તો જૈનોના દેવરૂપ તીર્થંકર તો ક્યાંથી ગણાય ? વિશેષમાં અર્હંતના અર્થમાં અહીં જે ‘ અર્હંત ’ શબ્દ વપરાયો છે તે શું હિંમત છે ?

“ વિધ્વંસ કરી નાખે છે. ” એવા ઉલ્લેખ બાદ નવોન ક’ડિકાણે નીચે મુજબ આ ટિપ્પણ લખાવાયું છે:—

“ આ જવાબથી શું સૂચવાય છે તે સમજી શકાતું નથી. યજ્ઞોમાં સ્તંભ નીચે મહાવીરની પ્રતિમા રાખવામાં આવતી હતી તેવો આજીણમથોમાં તો ક્યાંય ઉલ્લેખ મળતો નથી. શતપથ બ્રાહ્મણ, કાત્યાયન શ્રૌતસૂત્ર આદિ ગ્રંથોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે યજ્ઞક્રિયાની સરૂઆતમાં ‘ મહાવીર ’ નામનું પાત્ર વિશિષ્ટ વિધિ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવે છે તથા તેને વિષ્ણુ તથા સૂર્યના પ્રતીક તરીકે પૂજવામાં આવે છે. તે પાત્રનો જ સમાન નામને કારણે અહીં ભૂલભર્યો ઉલ્લેખ થયો હોય તેવી કલ્પના જાય છે બાકી તો, કથાનો આ ભાગ તૂટક અથવા તો સંદિગ્ધ છે, એમ માનવું જોઈએ. અર્હંતની પ્રતિમા યજ્ઞ નીચે રાખવાથી જ ખીજા અર્હંત એ હિંસક યજ્ઞની રક્ષા કરે કે તેને અનુમતિ આપે એ કેવી વિચિત્ર કલ્પના છે ! ”

આ ઉપરથી નીચેના પ્રશ્નો સ્ફુરે છે ?

(૧) જૈન સાહિત્યમાં જે કોઈ વૈદિક હકીકત અપાઈ હોય તેને ઉલ્લેખ બાલ્યાદિ સાહિત્યમાં શું હોવો જ નોઈએ ? વેદો કે તમામ સાહિત્યો સંપૂર્ણતયા આજે ઉપલબ્ધ છે ખરા ?

(૨) યજુર્માં સ્તંભની નીચે મહાવીરની પ્રતિમા રખાતી એવું તો ઉપયુક્ત એક સાધનમાં કશું નથી. સર્વત્ર જિનની પ્રતિમા એવે? ૦ બાધેભારે ઉલ્લેખ છે. પન્નગેસવણા કૃષ્ણ (કલ્પસુત્ર)ની કેટલોક ટીકામાં શાંતિનાથની પ્રતિમાનો આ પ્રમાણે ઉપયોગ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ પરિસ્થિતિમાં મહાવીરની પ્રતિમા એમ કહેવા માટે શું પ્રમાણ છે ?

(૩) જૈનના અગ્રમણ્ય મુનિવરો—મહાવીરસ્વામીના અગિયારે મહુધરો વેદાદિમાં પારગત બાલ્યાદિ હતા. તો વૈદિક વિધિ વગેરેથી, એમના પ્રખર બાલ્યાદિ સંતાનીયો, અપરિચિત હતા એમ માનવું યુક્તિયુક્ત છે ? શુ હરિભદ્રસૂરિનો વૈદિક અભ્યાસ લેખાગ્રુ હશે કે તેમણે ઉપયુક્ત વિધાન કર્યું ? શુ સુરિયુ જેવા સાધનનો ઉપયોગ કરતી વેળા તેમણે કશો વિચાર જ નહિ કર્યો હશે ? શું હેમચન્દ્રસૂરિએ પણ કંઈ વિચાર્યું નહિ ?

(૪) કેટલાંક વિધિવિધાનનો અર્લિત હેતુ ઇત્યાદિ ગ્રુખ રખાય છે તે આવું કંઈ જિનપ્રતિમા રાખવાના સંબંધમાં ન જ હેઈ શકે ?

(૫) નારદને ‘અહંત’ રાને અરિહંત માનવાની બૂલ અહીં ફરીથી થઈ છે એ વાત બાળુ ઉપર રાખીએ તોપણ કોઈ જિનનો બહત જિનની પ્રતિમતું પૂજન વગેરે થતું નોઈને અનુચિત આચરણનો છડ્યોક વિરોધ ન કરતાં એ બાળત આખનીંચામણાં કરવાં પ્રેરાય એ શું અસંભવિત છે ?

હિંદુ મંદિરોનો સુસલમાનોને હાથે નાશ થતો અટકાવવા માટે એની મરજીના જેવો બાસ આપનારી મેજના ધડાયાનું અને એમ થવાથી એ મંદિરોનું સુસલમાનોને હાથે ખંડન ન થવાની જે વાત છે તેનાં શું કશુંયે લક્ષ્ય નથી ?

કથામાં જે જે પ્રસંગ વર્ણવાય તેને તેને નિયમ તરીકે જ ગણવો એવો નિયમ કોઈ સ્થળે જૈન સાહિત્યમાં—પ્રામાણિક ગ્રન્થમાં નથી. અમુક જૈન અમુક રીતે વર્તે એટલે શું તેમ કરવાની એ જિનારા છે એમ માનવું હિત છે ?

ઉપોદ્ધાતના વિદ્વન્ લેખક મહાશય આ પ્રશ્નો વિચારી એના સપ્રમાણ ઉત્તર આપવા કૃપા કરશે તો હું એમનો આભારી થઈશ એટલે નિર્દેશ કરતો હું વિરમું છું.

ગોપીપુરા, સુરત, તા. ૧૫-૪-૪૮

૧૦ જુઓ વિનયવિરમમણિએ વિ. સં. ૧૬૬૬માં રચેલી મુખ્યોપદિકા (પત્ર ૧૬૧અ) અને ઉપાખ્યાય સમયસુન્દરે વિ. સં. ૧૬૮૪-૫ માં રચેલી કલ્પલતા (પત્ર ૨૧૮ આ). કલ્પકિરણાવલીમાં કે સંદેહવિરોધિમાં શાન્તનાથનું નામ નથી તો કલ્પલતામાં હોયો ઉલ્લેખ રાને આધારે છે તે બાજુવું બાધી રહે છે.

જૈનધર્મનું સામાન્ય જ્ઞાન

લેખક—શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૧૬. જંબૂદ્વીપમાં વચલા બાજે મેરુ પર્વત આવેલો છે. એની નજીકમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર, પૂર્વ પશ્ચિમ બન્નેશ મોટા ભાગોમાં વિસ્તરેલું છે. દક્ષિણ છેડે ભરત અને ઉત્તર છેડે ઐરવત નામે ક્ષેત્રો છે. આ રીતે ભરત, મહાવિદેહ અને ઐરવત રૂપ ત્રણ કર્મ ભૂમિઓ છે.

૧૭. કર્મભૂમિઓ એટલે જ્યાં માનવની વસ્તી પોતાનો નિર્વાહ અસિ, મસી કે કૃષી દ્વારા કરતી હોય.

૧૮ એ ત્રણ પ્રકારની કર્મભૂમિઓના અંતરાળે અંકેક પર્વત અને વચમાં અંકેક ક્ષેત્ર એ રીતે બે ક્ષેત્રો ભરત-મહાવિદેહના ગાળામાં અને બે ક્ષેત્રો મહાવિદેહ ને ઐરવતના ગાળામાં આવેલાં છે. એ ચારે ક્ષેત્રોમાં યુગલીઆની વસતી છે. તેઓ નિર્વાહ માટે માનવની માફક ખેતી આદિ સાધન નથી વાપરતા, પણ કેવળ દશ પ્રકારનાં કંપવૃક્ષ ઉપર આધાર રાખે છે.

૧૯. જંબૂદ્વીપ જેવી-ઉપર દશાવી તેવી-મોઠવણવાળા ધાતકી ખંડ અને પુષ્કરવર દ્વીપ નામના બે દ્વીપો છે. પણ વિસ્તારમાં અથમનો ખંડ ચાર મણો અને પાછળનો દ્વીપ સોળ મણો છે. આ ઉભયમાં માનવ તેમજ યુગલિકોની વસ્તી છે. પ્રમાણુ બમણું છે અર્થાત્ એ દરેકમાં છ દર્જ ભૂમિઓ અને આઠ યુગલિક ક્ષેત્રો, જંબૂદ્વીપમાં જે નામો છે એ નામનાં, આવેલાં છે. પુષ્કરવર દ્વીપનો અર્ધ ભાગ માનુષોત્તર નામા પર્વતથી રોકાયેલ છે.

૨૦. આ રીતે ત્રણ દ્વીપો હોવા છતાં, પર્વતે રોકેલ અર્ધો ભાગ બાદ કરી, બાકીનો પ્રદેશ અઢો દ્વીપ તરીકે ઓળખાય છે. માનવ વસ્તીની છેલ્લી મર્યાદા મનુષોત્તર પર્વત પર્યંતની છે. પર્વત પર કે એનાથી આમળ માનવ વસતી નથી. સખ્યાબંધ દ્વીપ-સમુદ્રો છે છતાં મનુષ્યલોક તો અઢો દ્વીપના પ્રદેશને જ કહેવાય છે.

૨૧. નંદીશ્વર નામા આઠમો દ્વીપ છે ત્યાં ચૌમુખજી સુકત પાવન જિનાલયો જુદા જુદા પર્વત પર આવેલા છે. દરેકમાં ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષણે અને વર્ધમાન એ નામ-વાળા અરિહત બિજો છે. એ નામો શાશ્વત એટલા સારુ કહેવાય છે કે દરેક ચોવીશીમાં અને મહાવિદેહમાં વિચરતા તીર્થર્પતિઓમાં એ નામના જિનો હોય છે જ. ભગવંતના કલ્યાણક પ્રસંગે આ દ્વીપ દેવો માટે મહોત્સવનું ધામ છે

૨૨. મનુષ્યલોકના નીચેના પ્રદેશમાં સરસ્વતીમાં ભવનપતિ-અંતર નામા દેવોના વાસગૃહો છે. એની નીચે રત્નપ્રભા આદિ સાત નરકભૂમિઓ આવેલી છે.

૨૪. મનુષ્યલોકના ઉપલા પ્રદેશમાં અથથ જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનો અને એથી

આગળ બાર દેવ લોકવાસી દેવોની વિમાન ઐશ્વર્યો, પછી નવ ઐવેયક અને અનુતર વિમાનવાસી દેવોનાં વિમાનો છે.

૨૪. સર્વથી જાતી ભૂમિને સિદ્ધશિલા તરીકે ઓળખાય છે. કર્મથી કાયમી છૂટા થનાર આત્માઓ ત્યાં રહે છે. અર્થાત્ પરમાત્માઓનું એ વાસસ્થાન છે; સુકિતપુરી એવું ખીજી નામ. મોક્ષે જવું એટલે ત્યાં જવું.

૨૫. જૈનધર્મની નજરે નરક, માનવલોક અને સ્વર્ગ ૩૫ ત્રણ લોકની વાત ઉપર મુખ્ય છે; પ્રથમમાં દુઃખ જ વિશેષ છે, ખીજામાં દુઃખસુખ મિશ્રણ ૩૫ છે અને ત્રીજામાં યાને સ્વર્ગમાં સુખનું પ્રમાણ અતિધણું છે.

૨૬. જૈનધર્મ એ ત્રણે લોકમાં રહેનારા જીવોને આઠ પ્રકારનાં કર્મોથી ઘેરાયેલ માને છે. જ્યાં સુધી એ કર્મો છે, ત્યાં સુધી આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ છે જ. એથી સાચું એવું આત્મિક સુખ નથી. જ્યાં આત્મા કર્મના પાશમાં પરતંત્ર હોય ત્યાં સાચી સ્વતંત્રતા ન જ હોય.

૨૭. આત્માનું પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય તો દેવજ સિદ્ધશિલા પર વસનારા મુક્ત આત્માઓ જ મોજવે છે. કર્મોથી છૂટકારો મેળવી એ સ્થાને પહોંચવું એ દરેક જૈનધર્મી આત્માનું ધ્યેય હોવું જોઈએ.

૨૮. આઠ કર્મો તે ૧ જ્ઞાનવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ વેદનીય, ૪ આયુ, ૬ નામ, ૭ ગોત્ર અને ૮ અંતરાય. એ ઋષી જન્મરા આટીધુટીવાળાં છે.

૨૯. કર્મોને જડભૂજથી ઉગેડી નાખવા સારુ તીર્થંકર થનાર આત્માની દારવણી જ ઉપયોગી છે. કેમકે તેઓ જાતે તરેલા છે તેથી અન્યને તારવા સમર્થ છે.

૩૦. આપણા આ ભારત યાને હિંદુસ્તાનમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં એવા ચોવીસ તીર્થંકર થયેલા છે. એમાંના છેલ્લા તે શ્રીમહાવીરસ્વામી.

૩૧. ઋષભ, અજિત, સંભવ, અભિનંદન, સુમતિ, પદ્મપ્રભુ, સુપાર્શ્વ, ચંદ્રપ્રભુ, સુવિધિ, શીતળ, શ્રેયાંસ, વાસુપૂજ્ય સ્વામી, વિમળ, અનંત, ધર્મ, શાંતિનાથ, કંથુ, અર, મલ્લિક, મુનિસુવ્રત, નમિનાથ, અરિષ્ટનેમિ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી ૩૫ ચોવીસ નામો અનુક્રમે ચોવીસ તીર્થંકરોનાં છે. 'લોખસ્સ'સૂત્રમાં અને મોટી શાંતિમાં આ નામો આવે છે.

૩૨ પહેલા ઋષભદેવ યાને આદિનાથ, સોળમા શાંતિનાથ, બારીસમા શ્રી અરિષ્ટનેમિ યાને તેમનાથ, ત્રેવીસમા પાર્શ્વનાથ તથા ચોવીસમા શ્રી. મહાવીરસ્વામી વધુ જાણીતા છે.

૩૩ કાઠિયાવાડમાં આવેલ શ્રી સત્રુંજય તીર્થ અને ઉદેપુર નજીકનું શ્રી કેશરીયાજી તીર્થ એ પ્રથમ તીર્થપતિ ઋષભદેવનાં સ્મૃતિમુલક ધામ છે. જૂનામઠ નજીકનું મિરનાર એ બાવીસમા નેમિનાથનું, પૂર્વમાં આવેલ સમેતશિખર એ પાર્શ્વનાથનું તેમજ પાવાપુરી એ મહાવીર પ્રભુનું સ્મરણ કરાવતું ધામ છે. આજી ઉપર સ્થાપના પ્રથમ તેમજ બાવીસમા જિનની છે. અષ્ટાપદ તીર્થ આ કાળમાં અજ્ઞાત છે.

૩૪. આત્મકલ્યાણમાં પ્રભુમૂર્તિ અને પ્રભુકથિત આગમ ઉપદેશી છે.

૩૫. ધર્મશાસ્ત્રોમાં પિસ્તાળીશ આગમ મુખ્ય ગણાય છે.

માર્ગદર્શક કાણ ?

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ મી દુરંધરવિજયજી

(૧)

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મહાવત્ર વિજયમાં પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠાન નામે એક નાનું પણ રમણીય જામ હતું. તે જામ ઉપર રાત્રુમર્દન રાજાનું શાસન ચાલતું હતું. જયન્તી રાજધાનીનું શહેર હતું. જામેતી નયસાર પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠાનનો કારભાર સંભાળતો હતો. એ નાના જામડાની આવક બહુ વિશાળ ન હતી. જામથી બહુ દૂર નહિ અને બહુ નજીક નહિ એવી રીતે વિશાળ વન આવ્યું હતું. વન મહાકાય વૃક્ષોથી સમૃદ્ધ હતું. નાના એવા જામનું નામ પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠાન એ જા વનને લઈને સાર્થક હતું. એ મહાવનમાં સામ, સેવન, સીસમ, આમ્રમા, લીંબડા, અશોક, જાંબુ, મહુડા વગેરે વિશાળ વૃક્ષો થતાં હતાં. નયસાર જામનો કારભાર કરી જાયતો એટલું જ નહિ, પણ વનગવરવાનો પણ તેને પૂરો અનુભવ હતો. કયું કાઢ દેટલાં વર્ષે પાકેલ જાય, જુદાં જુદાં વૃક્ષોનાં જુદાં જુદાં કાષ્ટ શા શા ઉપયોગમાં આવે, કયા કયા વૃક્ષને કેવું પોષણ આપ્યું હોય તો તે વધારે સુન્દર અને વિશેષ ઊપજવાળું અને ઇલાદિ વનવૃક્ષવિષયક જ્ઞાન નયસારને ધણું જ સારું હતું.

તેણે વનમાં વૃક્ષોના જુદા જુદા વિભાગ કરી રાખ્યા હતા. જુદાં જુદાં વૃક્ષો ઉપર અનુક્રમે અંક અંકિત કરી હતા. કયું વૃક્ષ કયારે વાળ્યું, તેનું પ્રથમ છેદન કયારે થયું, પુનઃ છેદન કયારે કરવું તેની વિગતવાર યાદી તેની પાસે હતી.

આ વન ઉપર હજારો માણસોની આજીવિકા હતી. આ વનનાં કાષ્ટો દૂર દૂરના પ્રદેશમાં જતાં અને પંકાતાં. મોંઝાગ્યા મૂઠ્યે બ્યવહારીઆઓ અહીંથી કાઢને લઈ જતા. આ સર્વમાં નયસારની પ્રામાણિકતા ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામી હતી.

વનના નિયમ વિરુદ્ધ કોઈ પણ વૃક્ષ ધનલોભને કારણે છેદાવું નહિ. વનમાં કામ કરવા આવનાર કર્મકરોને કોઈ પણ રીતે દુશ્સવવામાં આવતા નહિ. મજૂરોને મહેનતના પ્રમાણમાં પૂરી મજૂરી આપવામાં આવતી. કામ પણ માનવ શરીરને સકય હોય તેટલું જ લેવાતું. કામ ચાલે ત્યાં સુધી નયસારનો વાસ પણ મહાવનમાં રહેતો. તે યી મીઠી નજરથી મજૂરો પરિભ્રમનું દુઃખ જૂલી જતાં.

એ મહાવનમાં એક નિયત રથજે તમજૂઓ અને રાવટી નખાતી, ને તેમાં સર્વે રહેતા. મજૂરોને રહેવા માટે સર્વ પ્રકારની સગવડ આપતી જ્યારે કામ ચાલતું હોય ત્યારે વનમાં એક જામ વસ્યું હોય એવો દેખાવ થઈ જતો. વનનાં વિકરાળ પ્રાણીઓથી બચવા એ કી-પહેરા વગેરે સર્વ ત્યાં રહેતું.

વનની જે ઊપજ થતી તે સર્વ પાછાં પાછાં હિસ્સા સાથે રાત્રુમર્દન રાજાને પહોંચી જતી. રાજા રાત્રુમર્દન પણ નયસારને એવું વળતર આપતો કે કોઈને પણ અનીતિ કરવાનો પ્રસંગ ઊભો થતો નહિ.

એ વનમાં ફેટલાંએક વૃક્ષો એવાં અનામત રાખવામાં આવતા કે રાજ્યને કોઈ વખત ઓચીંતું કાઢતું પ્રયોજન હોય તો હરકત ન આવે. કામધેનુ ખાવની મારફતે જોઈએ ત્યારે ત્યાંથી કાઢ મેળવી શકાતાં.

(૨)

રાજ્ય ધનુર્મહનનો રાજ્યવિસ્તાર દિવસે દિવસે વધતો જતો હતો. ધનુર્મહન રાજાના મધ્યથી આજુબાજુના ફેટલાંએ રાજ્યનો રાજ્યને વશ થયા હતા અને ફેટલાંએ રાજ્યને વશ કર્યા હતા.

રાજ્યના વિસ્તારની સાથે રાજધાની જયન્તી નમરીનો વિસ્તાર પણ વધતો હતો. રાજસભાનો વિશાળ પ્રાસાદ હવે સંકુચિત જણાતો હતો. રાજ્યને અનુરૂપ નવી રાજસભાનું નિર્માણ આનિવાર્ય હતું.

એકદા રાજ્યને નવીન રાજસભાના નિર્માણ માટે મંત્રી વચ્ચેને આદેશ કર્યો, ક્ષિત્તિપત્રોને બોલાવ્યા, મીઠીઓ હામર થયા. સલાટો શરૂ—ઓજારો સજવા લાગ્યા. નકશાઓ તૈયાર થઈ ગયા.

સુસુદૃઢે રાજસભાનું ખાત થયું. આ સર્વ તૈયારીમાં કદાચ એક જ ખામી હતી; તે એ કે પ્રાસાદને પૂરું પડે તેટલું કાઢ ન હતું.

પ્રતિઘાનપુરથી કાઢ કપાયાનો અને તેની રાખેતા મુજબ વ્યવસ્થા કર્યાનો હિસાબ થોડા જ સમય ઉપર આવી ગયો હતો, એટલે ખીજા સારા કાઢ માટે આરંભ વરસની રાત્રે જોવી પડે તેમ હતું.

આમ તો કાઢનો કોઈ તૂટો જ ન હતો, અને ખીજેથી પણ મળી શકે તેમ હતું, છતાં પોતાનું સર્વોત્તમ કાઢ મૂકી ખીજને વિશેષ મૂલ્ય આપી મન પ્રસન્ન ન થાય એવું કાઢ લેવા કોઈને રુચિ થતી ન હતી.

મંત્રીએ પોતાની આ મૂંઝવણ રાજ્યને કહી. રાજા ખરેખર રાજા હતો, તેણે તરત જ એક આદેશપત્ર લખાવી સહીસિક્કા સાથે નયસાર ઉપર મોકલી આપ્યો. તેમાં વગર સંકેતે જિંચી જાતનું પૂરતા પ્રમાણમાં કાઢ મોકલવા જણાવ્યું હતું. કાઢ શા માટે જોઈએ છે તે પણ તેમાં લખ્યું હતું.

આદેશપત્ર લઈને શીઘ્ર કાસદે રવાના થયો અને જોતજોતમાં પ્રતિઘાનપુર પહોંચી ગયો. ત્યાં પહોંચી તેણે આદેશપત્ર નયસારને આપ્યો.

આદેશપત્ર વાંચતાની સાથે સ્વામીભક્ત નયસારને આનંદ ઊપજ્યો, તે પ્રત્યુત્તરમાં પ્રમોદ પૂર્વક વહેલી તકે મંગાવેલ જાતવાર કાષ્ઠો મોકલવા લખી આપ્યું.

આમતારવાગના સાથે કાસદને વોળાવી તરત જ તેણે વનમાં જવાની તૈયારી કરી.

(૩)

ગીઘ્મ ઝાડતું હતી, દિવસ ચડતો હતો, તાપ સખત પડતો હતો, તે સમયે આમરક્ષક નયસાર મહાવનમાં પોતાના ભૂતો સાથે એક શાંતગ વૃક્ષની છાયામાં વિશ્રામાં લઈ રહ્યો હતો.

રાજાના આદેશ અનુસાર કાષ્ઠની વ્યવસ્થા થઈ ચૂકી હતી. માથા ઉપરથી ખાર લીનથી હોય તેમ સર્વે વાતો-વિનોદની મીઠી મોજ માણી રહ્યા હતા. બોજનની તૈયારીને

કંઈક વાર હતી, જગલમાં આજનો છેલ્લો દિવસ હતો. વળતી સવારે પડાવ કિપાડી લેવાનો હતો.

તે સમયે નયસારના મનમાં એક સુંદર વિચાર પ્રવૃત્તિ, કે આવા બીષણ વનમાં કોઈ સાધુસન્ત-મુનિ કે અતિથિ આવી મળ્યા હોય, તેમને બોજન આપીને બોજન થાય તો તે, ગામમાં પોતાને ઘેર દાન આપીને બોજન કરવા કરતાં કંઈમણું મહત્વનું મણાય.

ઉચ્ચ આત્માઓના અભિલાષ કદી પણ અરુણ નથી હોતા, કારણ કે એ અભિલાષ પાછળ પૂરતો પ્રયત્ન અને તકેદારી હોય છે. નયસારે પોતાનો આ પવિત્ર વિચાર પેતાના આધીનરોને બજાવ્યો. એ સાંભળી સર્વ ખુશી થયા અને જુદા જુદા રસ્તા ઉપર જુદા જુદા માણસોને તપાસ કરવા મોકલી આપ્યા.

નયસાર પોતે પણ ચાલુસને વિશ્વાસે-ભરાસે બેસી ન રહ્યો; એક રસ્તે કેટલેક દૂર જઈ ચારે તરફ નજર ફેરવવા લાગ્યો. વનમાં ત્રિશેષ રહેવાને કારણે તેની નજરમાં દૂરદૂર જોવાની શક્તિ આવી હતી. એટલે તેની સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ દૂરદૂર સફેદ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત અને આડે માર્ગે ચડી મયેલ આકૃતિઓ ઝડપી લીધી.

આડમાર્ગે ઉતાવળે પગે નયસાર શીઘ્ર ત્યાં પહોંચ્યો. સાક્ષાત્ ધર્મમૂર્તિજીમાં મુનિવરોને પ્રવાસના પરિશ્રમથી ખિન્ન જોયા. નયસારે તેમને હાથ જોડી પૂછ્યું :

“આપ અહીં આ બાળુ રહી તરફ પધારો છો ? આ માર્ગે કોઈ અભીષ્ટ નજર કે યાત્રારથજ નથી. દૂરદૂર જગલમાં આ રસ્તો જાય છે. આગળ હિંસક પશુઓનો પૂરો ભય છે. મને લાગે છે કે આપ માર્ગે જૂલ્યા છો.”

“મહાનુભાવ ! તમારું કથન સર્વથા સત્ય છે. અમે માર્ગે ચૂકી વિમાર્ગે ચડી મયા છીએ. આ વનની વિકટતા દેશ વિદેશમાં વિખ્યાત છે, માટે જ અસહાય કોઈ આ વનનો પાર પામી શકતું નથી. અમે આ વનને વીતાવવા-પાર પામવા એક સાર્થની સાથે નીકળ્યા હતા. મત દિવસની વાત છે. વન આવવાનું છે, વનમાં નિર્દોષ આહારાદિનો યોગ સુલભ ન બને, એમ વિચારી અમે બન્ને આહાર માટે જોયરી લેવા વનની નજીક આવેલા ગામમાં મયા હતા; પાછા ર્યા ત્યાં તો સાર્થ પ્રયાણ કરી આમળ નીકળી ગયો હતો. પત્રલાના નિશાનને અનુસાર અમે કેટલેક દૂર જાયની પાછળ પાછળ મયા, પણ ડેવટે વાવટોળથી પગલાં પણ ન જણાયાં અને આજે માર્ગે શોધતાં અહીં આવી મડયા છીએ.”

મુનિવરોની સ ય વાત સાંભળીને નયસાર આવેશ પૂર્વક બોલી ઊઠ્યો : “કેવો નરાધમ, પાપી, સ્વાર્થી સાર્થવાહ ! ઘડી વાર વધુ રોકાવામાં એ સાર્થવાહનુ શું હુટાઈ જવાનું હતું કે આપને એકલા મૂકીને એ ચાલતો થયો ? શું તેને ખબર ન હતી કે વન કેવું વિષમ છે ? સાથે આવેલ મુનિઓ આ વનમાં પ્રાણુન્તિક આપત્તિમાં આવી પડે તો તેની જવાબદારી કોની ? કોને વિશ્વાસે—કોને આધારે મુનિઓ સાથે ચાલ્યા હતા ? સંભવિત મુનિહત્યાના ભાવિદોષે દૂષિત સાર્થવાહ નરક સિવાય બીજે ક્યાં જશે ?” નયસારને શાંત પાડતા મુનિવરો બોલ્યા : “મહાનુભાવ ! એમ બિચ ન બનો, એ એક વેપારી બૂલે, પણ

અમે એની સાથે હતા. અમારી પણ ફરજ હતી કે અમારે લઈને એમને રોકાવું ન પડે; જેમ અને તેમ જલદી વનમાંથી નીકળાય એ લક્ષ્ય એમનું હોય તેમાં અમારે વિશ્વંજ કરવો ફાઈ રીતે ઉચિત ન હતો. કર્મવશ કષ્ટ આવે છે—આ વનમાં એવા ફાઈ કષ્ટ અમને આવી પડત તો તેમાં કર્મનિર્જરાનો લાભ જ મળત. સારું થયું, તમે આવી મળ્યા અને અમને ચેતવ્યા.”

પછી નયસારે કહ્યું. “પૂન્યો ! આપ મારી સાથે પધારો. આ વનમાં નજીકમાં જ મારી છાવણી છે. આજ સારા ભાગ્યનો ઉદય છે, કે મારી અભિલાષાને અનુસાર આપનો સુયોગ મને મળ્યો છે. વનનાં કાષ્ઠ કપાવવાનું અનિચ્છનીય કાર્ય મારે કરાવવું પડે છે. તેમાં જાતે કોઈ મહાત્મા પુરુષ અહીં આવી મળે તો તેમને ભોજન કરાવી કાંઈક સુકૃત ઉપાણું” એવો વિચાર મને થયો ને તેની તપાસમાં ફરતાં આપનાં દર્શન મને સંપડ્યાં.

આપ મારી સાથે પધારો. નમતે પહોરે હું આપને સાર્થ સાથે ટૂંકે રસ્તે પહોંચાડી દઈશ. સાર્થ કંઈ તરફ જાય છે તેની મને પૂછું માહિતી છે. આ વનના નાના મોટા દરેક માર્ગોથી હું સારી રીતે પરિચિત છું.

*

*

*

ખાઈ-પી, આરામ કરી નયસારે તૈયારી કરી અને મુનિઓ પણ સંયમાધાર શરીરને ભાઈ આપી આવશ્યક સ્વાધ્યાયાદિ કરી તૈયાર થયા.

કેડી રસ્તે છાંયે છાંયે નયસાર તેમને લઈ જતો હતો. થોડુંકાણું આત્મા ન આત્મા ત્યાં તો સાર્થની ઊડતી ધૂળ દેખાવા લાગી. લગભગ સાર્થની નિકટ આવી પહોંચ્યા બાદ નયસારે દાઢ જોડી પાછા વળવાની અનુમતિ મુનિઓ પાસે માંગી.

પાછા ફરતા નયસારને મુનિઓએ કહ્યું: “મહાનુભાવ ! આ માર્ગ યતાવી, સાર્થ બેળા કરી તમે આજે ખરેખર મહત્ત્વ પુરવ્ય ઉપાગ્યું” છે. છતાં તમને એક સત્ય હકીકત કહેવી અમને ઉચિત લાગે છે, તે એ છે કે, તમે એક મોટા જન્મલક્ષમાં માર્ગ જૂલ્યા ઘણા વખતથી ભ્રમ્યા કરો છો.”

“પૂન્ય ! એ શું ? તમે ક્યા જન્મલક્ષની ને ક્યા માર્ગની વાત કરો છો ?” નયસારે પૂછ્યું.

“મહાનુભાવ ! આ સંસાર એ અતિશય ભયંકર જન્મલક્ષ છે. ધર્મ એ એક જ તેમાં સારો માર્ગ છે. રામ દ્રોષને જીતનાર અરિહંત એ દેવ, માયા મમતાના ત્યાગી એ ગુરુ, અને જિનવર નાપિત કર્તવ્ય એ ધર્મ. આ એક જ સંસાર અટવીને પેલે પાર પહોંચવાનો માર્ગ છે. એ માર્ગે નહિ ચડેલા આ અટવીમાં અટવાયા કરે છે. તમે એ માર્ગે ચડો ને સુખી બનો એટલું જ અમારું તમને કહેવું છે.” મુનિઓએ સમય પરખી કહ્યું. હજીકમાં નયસારે મિથ્યાત્વની ગાંઠ તોડી અને સમ્યક્ત્વ સ્વીકાર્યું. મુનિઓ સાર્થ સાથે મળ્યા અને નયસાર પોતાને રચાતે આવ્યો. સાચા માર્ગદર્શક કોણ ? નયસાર કે મુનિવરો ?

આ નયસારનો જીવ એ જ જન્મવાન શ્રીમહાવીરરવામીનો આત્મા.

અમદાવાદ, પાંજરાપોળ, શાનસાળા.

સં. ૨૦૦૪, ફા. વ. ૩

પ્રશ્નોત્તર-પ્રબોધ

રચયિતા—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયપદ્મસૂરિજી

(ક્રમાંક ૧૩૯થી શરૂ : ક્રમાંક ૧૪૯થી શરૂ : આ અંકે પૂર્ણ)

૬૮ પ્રશ્ન—ચાર મૂળસૂત્રોના મૂળસૂત્રાદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર — ૧ આવશ્યકસૂત્ર, ૨ દશવૈકલિકસૂત્ર, ૩ ઉત્તરાખ્યન સૂત્ર, અને ૪ ઓધનિયુક્તિ (પિડનિયુક્તિ) આ ચાર મૂળસૂત્રો કહેવાય છે. તેમાં આવશ્યક સૂત્રની ૬૬ બીના આ પ્રમાણે જાણવી: સામાયિક, ચતુર્વિંશતિ સ્તવ, વંદનક, પ્રતિક્રમણ, કાપોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન—આ છ આવશ્યકોની બીના અહીં જણાવી છે (૧૦૦). ૨ શ્રી ભદ્રપાદુસ્વામીકૃત નિયુક્તિ, ૨૫૫૦ (માથા), ૩૧૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. ૩ આવશ્યક ચૂર્ણ ૧૩૬૦૦ માથા અને ૧૮૪૭૪ શ્લોકપ્રમાણ છે. ૪ આવશ્યકસૂત્રની હારિભદ્રીય ટીકાનું પ્રમાણ ૨૨૦૦૦ શ્લોક છે. આ ટીકાના કઠીન પદોને અંગે શ્રીમલધારિ હેમચંદ્રસૂરિજીએ ૪૬૪૦ શ્લોકપ્રમાણ ટિપ્પણ બનાવ્યું છે. ૫ શ્રીમલધર્મિર મહારાજે, ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી, તેના ત્રણ ભાગ શ્રી આમમોદયસમિતિએ છપાવ્યા છે. છેવટનો ભાગ અમુદ્રિત છે. ૬ શ્રીતિલકસૂરિકૃત લઘુ ટીકાનું પ્રમાણ ૧૨૩૨૫ શ્લોક છે અને તેની રચના વિ. સં. ૧૨૯૬માં થઈ છે. ૭ આવશ્યકની અવચૂરનાં પત્ર ૨૨૬ છે. ૮ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ૮૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ આવશ્યક ટીકા બનાવી હતી. અને ત્યોએ પોતે જ તેમાંથી દૂંડી કરીને ૨૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી એમ મુદ્રિત મોટી ટીકાની ટિપ્પણીમાં જણાવ્યું છે. ૯ આનેમિસાધુએ વિ. સં. ૧૧૨૮માં સાધુપ્રતિક્રમણાદિ પદ્ધતિ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા બનાવી. ૧૦ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજીએ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય, ગુરુવંદન ભાષ્ય, અને પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્ય—આ ત્રણ ભાષ્યની રચના કરી. અનુક્રમે તે દરેકની ૬૩, ૪૧, ૪૮ માથાઓ જાણવી. ૧૧ શ્રીધર્મધોષસૂરિજીએ ચૈત્યવંદના ભાષ્યની ઉપર ૮૫૦૦ શ્લોકપ્રમાણ, સંઘાચાર નામવાળી, ટીકા બનાવી. ૧૨ ખરતરગચ્છીય શ્રીતરુણપ્રભસૂરિએ બાલાગમોધ નામની ચૈત્યવંદનાવૃત્તિ. વિ. સં. ૧૩૩૧માં ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી. ૧૩ માથાબદ્ધ ચૈત્યવંદનાવિચારમાં ચૈત્યવંદના સૂત્રની વ્યાખ્યા કરી છે. ૧૪ શ્રીશાંતિસૂરિ મહારાજે પ્રાકૃત ૬૨૨ માથાપ્રમાણ ચૈત્યવંદના મહાભાષ્ય બનાવ્યું, તેમાં ચૈત્યવંદનાનાં સૂત્રોની વ્યાખ્યા કરી છે ૧૫ ચૈત્યવંદના ભાષ્યની બીજી ટીકા છે, પણ તેના કર્તાનું નામ જણાવ્યું નથી. ૧૬ ચૈત્યવંદનાદિ વૃત્ત કુલપ્રદીપ નામની છે તેનું પ્રમાણ ૨૪૫૮ શ્લોક છે. ૧૭ શ્રી તિલકસૂરિમહારાજે ચૈત્યવંદના-વંદનક-પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યકની ટીકા ૫૫૦ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી. ૧૮ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજીએ ચૈત્યવંદનાદિ સૂત્રોની વ્યાખ્યા ૨૭૨૦ શ્લોકપ્રમાણ કરી. ૧૯ શ્રીઅક્ષકલકદેવસૂરિએ ચૈત્યવંદનાદિ સૂત્ર-સાધુ-શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રપદ્ધતિયમજરી નામની ટીકા બનાવી. ૨૦ ધર્મોપાધરી, ચૈત્યવંદના-સૂત્ર વંદનકાન. ૨૧ શ્રીયશોદેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૭૪માં ૧-ધર્મપદિકીસૂત્રની ૧૫૦ શ્લોક પ્રમાણચૂર્ણ ૨-ચૈત્યવંદનાસૂત્રની ૮૪૦ શ્લોકપ્રમાણ ચૂર્ણ અને ૩-વંદનકસૂત્રની ૭૨૭ શ્લોકપ્રમાણ ચૂર્ણ બનાવી. ૨૨ ચૈત્યવંદનાસૂત્રની હારિભદ્રીય-લલિતવિરતરા ટીકાનું પ્રમાણ ૧૨૭૦ શ્લોક છે. ૨૩ વાદેવસૂરિના ગુરુ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિએ ૧૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણ લલિત-વિરતરાટિપ્પનકની રચના કરી. ૨૪ શ્રીપાર્શ્વમુનિએ ૬૫૬ વર્ષે ચૈત્ય-સાધુવંદન-શ્રાવકપ્રતિક્રમણ સૂત્રવૃત્તિ ૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી છે. ૨૫ સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્ર ૧૩૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

૨૬ શ્રીજનદેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૮૩માં ૨૬૪ આધ્યાત્મશાસ્ત્ર, શ્રાદ્ધ સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-સૂત્ર વ્યાખ્યાપ્રકરણે બનાવ્યું, તેનું પ્રમાણ ૪૬૫ શ્લોક છે. ૨૭ શ્રીતિલકસૂરિએ શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણસૂત્રની ૩૦૦ શ્લોકપ્રમાણ નાની ટીકા : બનાવી, તથા સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્રની ૨૬૬ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ પણ બનાવી. ૨૮ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ ચૈત્યવંદનાસૂત્રની ૪૮૨ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી. ૨૯ આવશ્યકબૃહદ્વૃત્તિમાંની પણ સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્રની વૃત્તિ છે. ૩૦ શ્રીજનપ્રભસૂરિએ ૧૩૬૪ની સાલમાં સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્રની વૃત્તિ રચી. ૩૧ વિજયસિંહસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૮૩માં આવકપ્રતિક્રમણસૂત્રની ચૂર્ણ ૪૫૬૦ શ્લોકપ્રમાણ બનાવી તથા શ્રી ચંદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૨૨માં ૧૯૫૦ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ રચી. ૩૨ શ્રીશશીદેવસૂરિએ પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપ ગ્રંથ પ્રાકૃતમાં ૩૬૦ પ્રમાણવાળો બનાવ્યો. ૩૩ પ્રત્યાખ્યાનવૃત્તિનું પ્રમાણ ૫૫૦ શ્લોક છે. ૩૪ શ્રીમતિસાગરે વિ. સં. ૧૧૬૮માં પ્રાકૃત ૨૫૦ આધ્યાત્મ પંચપરમેષ્ઠિવિવરણ બનાવ્યું. આ રીતે આવશ્યકની નિયુક્તિ આદિની બીના બહુવી.

૨-હવે દસવૈકલિકની નિયુક્તિ આદિની બીના બહુવું છે. ૧ શ્રી. ભદ્રબાહુ-સ્વામિકૃત નિયુક્તિની ગાથા ૪૪૫, તે અન્યત્ર ૪૫૨ છે. ૨ ચૂર્ણનું પ્રમાણ ૭૦૦૦ શ્લોક, અન્યત્ર ૭૬૭૦ શ્લોક કલ્યા છે. ૩ હરિભદ્રસૂરિકૃત મોટી ટીકાનું પ્રમાણ ૭૫૫૦ શ્લોક છે. ૪ શ્રીતિલકસૂરિકૃત નેમિચરિત્ર યુક્ત વૃત્તિનું પ્રમાણ ૭૦૦૦ શ્લોક છે. ૫ શ્રીસુર્માત-સૂરિએ નાની મોટી ટીકામાંથી ઉદ્ધરીને ૨૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે

૩-હવે શ્રીઉત્તરાખ્યયનસૂત્રની નિયુક્તિ આદિની બીના આ પ્રમાણે બહુવી:-
૧ અખ્યયન, ૩૬ શ્લોક ૨૦૦૦. ૨ નિયુક્તિ ભદ્રબાહુસ્વામિકૃત, ગાથા-૬૦૭, શ્લોક ૭૦૦. ૩ જોવાલય મહત્તરના શિષ્યે ૫૬૦૦, શ્લોક અન્યત્ર ૫૮૫૦ પ્રમાણ ચૂર્ણ રચી. ૪ શ્રીનેમિચદ્રસૂરિએ (પૂર્વ નામ દેવેન્દ્રગણિ) વિ. સં. ૧૧૨૬માં ૧૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી. ૫ વાદિવૈતાલ શ્રીશાંતિસૂરિએ, ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ સૂત્રમિત્ર મોટી ટીકા બનાવી, તેમાં પ્રાકૃત ભાષા વધારે હોવાથી તે પાઠ્ય ટીકા અથવા પાઠ્યટીકાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

૪-હવે ઓષ્ઠનિયુક્તિ સંબંધી બીના નીચે મુજબ બહુવી: ૧ ઓષ્ઠનિયુક્તિ-મૂલ ગાથા-૧૧૬૪. ૨ ચૂર્ણ ઉપલબ્ધ નથી. ૩ ભાષ્ય ૩૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ, લખ્ય નથી. ૪ શ્રીદ્રોણાચાર્યે ૬૮૨૫ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી, તે છપાઈ છે. ૫ શ્રીમલ્લગિરીવા વ્રતિ: સૂત્રમિત્રા ૮૮૫૦, અલખ્ય છે. પિંડનિયુક્તિસૂત્ર-૭૦૮ ગાથાઓ, વૃત્તિનું પ્રમાણ ૪૦૦૦ શ્લોક, મળતી નથી. હરિભદ્રસૂરિએ આ પિંડનિયુક્તિની ૧૮૫૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી, તે અધૂરી હતી, તે દેવાચાર્યના શિષ્ય શ્રીવીરાચાર્યે ૧૭૫૦ શ્લોકમાં પૂરી કરી. સંપૂર્ણ ટીકાનું પ્રમાણ ૨૧૦૦ શ્લોક, શ્રીમલ્લગિરીકૃત સૂત્રમિત્ર ટીકાનું પ્રમાણ ૭૫૦૦ શ્લોક. આ રીતે ચાર મૂલ સૂત્રોની બીના ટૂંકમાં બહુવી. ૬૮

૬૯ પ્રશ્ન-શ્રીનંદીસૂત્રની ચૂર્ણ વહેરેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર-૧ ચૂર્ણ ૭૩૪ વર્ષે બનાવી, તે ખંભાતના બંડારમાં જ છે. ૨ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ-

કૃત લઘુવૃત્તિ ૨૩૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે, તે શ્રી ઋષભદેવજી કેસરીમંત્રની પેઠી તરફથી છપાઈ છે, તેમાં ચૂર્ણિ પણુ છપાઈ છે. ૩ ચૂર્ણિ અને લઘુ વૃત્તિના આધારે શ્રીમલ્લયમિરિજીએ, ૭૭૩૨ શ્લોકપ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી. ૪ ચૂર્ણિના આધારે લઘુ વૃત્તિની રચના થઈ, તેના કહિન પદોની ઉપર શ્રીચંદ્રસૂરિજીએ ૨૩૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીપ્પણકની રચના કરી. શ્રીદેવવાચકગણિજીએ ૭૦૦ શ્લોકપ્રમાણ મૂલ નંદીસૂત્ર, જ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરીને બનાવ્યું. પાંચ જ્ઞાનની સ્પષ્ટ બીના જાણવાનું અપૂર્વ સાધન આ સૂત્ર છે. ૬૯

૭૦ પ્રશ્ન—શ્રીઅનુયોગદ્વારસૂત્રની ચૂર્ણિ આદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧ શ્રી બિનદાસ મહત્તરે ૨૨૩૫ શ્લોકપ્રમાણ ચૂર્ણિ રચી. ૨ લઘુવૃત્તિ નથી. ૩ મલ્લયગિરિ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ચૂર્ણિના આધારે ૫૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી, તે સરલ છે ચૂર્ણિ રતલામ શ્રી ઋષભદેવજી કેસરીમંત્રની પેઠી તરફથી છપાઈ છે. શ્રી આચાર્યાર્જુન સુત્રમંજૂષાની કૃત્રી જેવા શ્રીનંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર સૂત્ર છે, ક.રજુ કે નિયુક્તિમાં જણાવેલ નયનિક્ષેપાની યથાર્થ બોના જાણવાનું સધન અનુયોગદ્વાર સૂત્ર છે. ૭૦

૭૧ પ્રશ્ન—શ્રી વિશેષાવસ્થકસૂત્રના મૂલ અંયાદિનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧ શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે ‘કરેમિ બંતે’ નામના સામાવિક સૂત્રના વિવરણ રૂપે ૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ આ મહાભાષ્યની રચના કરી. ૨ મલ્લયગિરિ મહારાજે ૬૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી હતી, જે હાલ મળી શકતો નથી. ૩ શ્રી કાટયાચાર્ય મહારાજે, પ્રાચે ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી તે છપાઈ છે. ૪ મલ્લયારી શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત મોટી ટીકા, જેનું પ્રમાણ ૨૮૦૦૦ શ્લોક છે તે, છપાઈ છે. ૧૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણવાળી એક પ્રાચીન ટીકા પાટણના બંડારમાં છે. ૭૧.

૭૨ પ્રશ્ન—છ અઘાઘઓમાં જે અઘાઘ શાશ્વતી કહેવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર—૧ કાર્તિક ચેત્રાસાની, ૨ ફાગણ ચેત્રાસાની, ૩ અષાઢ ચેત્રાસાની તથા ૪ પર્વાષિરાજ શ્રી સુદાસણ પર્વની અઘાઘ અશાશ્વતી કહેવાય છે, ને ૫ ચૈત્રની તથા ૬ આસોની અઘાઘ શાશ્વતી કહેવાય છે. અઘાઘ સરજાતમાં જણાવેલી ૪ અઘાઘઓની દરેક ચોતીશીના પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનમાં જ જરૂર આરાધના થાય, પણ વચલા બાવીસ તીર્થંકરોના શાસનમાં તે ચાર અઘાઘની આરાધના થાય જ, એવો નિયમ નથી. આ કારણથી તે ચાર અઘાઘઓ અશાશ્વતી કહેવાય છે. ને બાકીની જે અઘાઘની આરાધના ત્રણ કાળના તમામ તીર્થંકરોના શાસનમાં જરૂર થાય જ છે, તેથી તે જે અઘાઘ શાશ્વતી કહેવાય છે. કલ્પ છે કે-

તિક્કાલિયજિણતિથે, દુળ્હં અઢાહ્યાણ નિયમેળં ॥

આરાહણા તઓ દો, વુત્તાઓ સાસયા સમણ ॥ ૧ ॥

પઠમંતિમજિણતિથે નિયયા સેસા ન સેસજિણતિથે ॥

વુત્તા અસાસયાઓ જિણિદસમયમ્મિ ણિદોસે ॥ ૨ ॥

૭૩ પ્રશ્ન—પ્રદેશોદયમાં અને રસોદયમાં ફેર શો ?

ઉત્તર—મિથ્યાત્વાદિ કેવળોદ્ધાધી આવેલ કમોર્તુ સ્વસ્વરૂપે બોમવડુ એટલે જેવા

જેવા સ્વભાવનાળું કર્મ બાંધ્યું હોય, તેવા સ્વભાવે ભોગવવું, તે રસોદય અથવા વિપા-
કોદય, ને ઉદયવતી બીજી અભિન્ન પ્રકૃતિમાં સંક્રમીને એટલે તે સ્વરૂપ યજ્ઞને પર પ્રકૃતિરૂપે
ભોગવવું તે પ્રદેશોદય કહેવાય. આનું બીજું નામ સ્તિબુદ્ધસંક્રમ કહેલું છે, એમ શ્રી
પંચસંગ્રહ, કર્મપ્રકૃતિ ટીકા, સત્તરિયુષિણ વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૭૩

૭૪ પ્રશ્ન—શ્રી વર્ધમાન તપની સંપૂર્ણ આરાધના કરનાર શ્રી. ચંદ્રકેવલીનું
આયુષ્ય કેટલું હતું ?

ઉત્તર—તેમનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય ૧૫૫ વર્ષ પ્રમાણ હતું. તેની સંકલ્પના આ રીતે
જણાવી—૧૨ વર્ષકુમારપણામાં, ૧૦૦ વર્ષ રાજ્યપાલનમાં, ૮ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં, ૩૫
વર્ષ કેવલીપણામાં વ્યતીત થયા, એમ તેમના ચરિત્રાદિમાં જણાવ્યું છે. ૭૪.

૭૫ પ્રશ્ન—સિદ્ધરાજ જયસિંહે પરમાર્હત કુમારપાલ રાજાને બહુ જ હેરાન કર્યો,
તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—કુમારપાલ રાજાના જીવે પૂર્વભવમાં એક સાર્થવાહને લૂંટ્યો હતો, ને તેની
અર્ભવંતી સ્ત્રીને ઘાત કર્યો હતો, તે પાપકર્મના ઉદયથી કુમારપાલ રાજાને સિદ્ધરાજે બહુ જ
હેરાન કર્યો હતો. સાર્થવાહ મરીને સિદ્ધરાજ નામે રાજા થયો. કુમારપાલ રાજા પૂર્વભવમાં
મેવાડના રાજાના પુત્ર હતા. યશોભદ્રસૂરિની દેશના સાંભળી ધર્મી બન્યા. તે આદરશેઠને ઘેર
નોકરી કરતા હતા. શેઠની સંમતિથી જૈનધર્મ આરાધી, પાંચઠોડીનાં અઢાર ફોલોથી
જિનપૂજન કરી અઢાર દેશના અધિપતિ કુમારપાલ નામે રાજા થયા. તેની ઉપરના
પૂર્વભવના દ્રેષને લઈને સિદ્ધરાજે કુમારપાલને હેરાન કર્યો હતો. આદરશેઠ મરીને ઉદ્યાપનમંત્રી
થયા તથા યશોભદ્રસૂરિ કાલધર્મ પામી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ થયા, એમ શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદ વગેરે
અથોમાં જણાવ્યું છે. ૭૫.

॥ પ્રશસ્તિઃ ॥

અળલાગાસનહૃક્લિષ્પમિણ વરિસેહ વિક્રમે સુહૃદ ॥

વહસાહે સિયપક્ષે અર્હિસરપારણાદિયહે ॥ ૧ ॥

ગુણિજળઠાણપસિદ્ધે જઙ્ગળરીયાનયરમજ્જમ્મિ ॥

તવગચ્છાયરિયમહો વયારિ ગુરુનેમિસૂરીણં ॥ ૨ ॥

પડમેણાયરિણં પિયંકરણ્ણેમસમણપટ્ટણ્ટું ॥

પણ્ણુત્તરણ્ણવોહો રહ્મો મવ્વણ્ણવોહયરો ॥ ૩ ॥

॥ સમાપ્તઃ શ્રીવિજયપદ્મસૂરિપ્રણીતઃ શ્રીપ્રશ્નોત્તરપ્રબોધઃ ॥

॥ રચના—સં૦—૨૦૦૩—વૈશાખ સુદ ૩ ॥ રચનાસ્થલ—અમદાવાદ ॥

તીર્થધિરાજની કરમુકિત

પાલીતાણુરાજ્ય તરફથી શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજની યાત્રાનિમિત્તે
જૈનસંઘ પાસેથી વાર્ષિક સાઠ હજાર રૂપિયા લેવામાં આવતા હતા તે
હવેથી ન લેવાની જાહેરાત સૌરાષ્ટ્ર સરકાર તરફથી કરવામાં આવી છે.

દાદ૨૬ પાના ધીબથી ચાલુ.]

સારણા વારણા ચેવ ચોયણા પહિચોયણા ।

સાવણાવિ કાયવ્વા સાવયાળં હિયદુયા ॥ ૧૩ ॥

રૂસઓ (૩) વા પરી મા વા વિસં વા પરિયત્તઓ (૩) ।

માસિયવ્વા હિયા માસા સપક્કવગુણકારિયા ॥ ૧૪ ॥

અઓ સો સાવણ વત્તવ્વો—

ફલ્લં પોસહસાલાપ નેવા દિટ્ઠો જિણાલણ ।

સાહૂળં પાયમૂલંમિ કેળ કજ્જેળ અક્કિલ્લમો ॥ ૧૫ ॥

તઓ ય કહિણ કજ્જે જડ પમાયવસં ગઓ ।

વત્તવ્વો સો જહાજોગં ધમ્મિયં ચોયણં હમં ॥ ૧૬ ॥

દુલ્લહં માણુસં જમ્મં ધમ્મો સવ્વન્નુદેસિઓ ।

સાહુસાહમ્મિયાળં ચ સામગ્ગી પુણ દુલ્લહા ॥ ૧૭ ॥

ચલં જીયં ધણં ધન્નં બંધુમિત્તસમાગમો ।

સ્વણેળ દુક્કણ વાહી તા પમાઓ ન જુત્તઓ ॥ ૧૮ ॥

ન તં ચોરા વિલંપંતિ ન તં અગ્ગી વિણાસણ ।

ન તં જૂણ હારેહ જં ધમ્મંમિ પમત્તઓ ॥ ૧૯ ॥

કિણ્હસપ્પં કરમ્મેળં વિસં ઘુંટેહિં ઘુંટણ ।

મહાનિહિં પમુત્તળં કાયલ્લં સ ગિણ્હહ ॥ ૨૦ ॥

લહે જિણિદધમ્મંમિ સવ્વકલ્લાણકારણ ।

વિયાણંતો ભવં ધોરં જો પમાયં ન મુચ્છણ ॥ ૨૧ ॥

તા સોમ ! તં વિયાણતો મગ્ગં સવ્વન્નુદેસિયં ।

પમાયં જ ન મેલ્હેસિ તં સોણસિ મવ્વન્નવે ॥ ૨૨ ॥

ણવિહારિં વગ્ગૂહિં ચોણ્યવ્વો સુસાવઓ ।

માવવ્વચ્છલ્લયં ણયં કાયવ્વં તુ દિણે દિણે ॥ ૨૩ ॥

હય દવ્વમાવમેયં કાઠં સાહમ્મિયાણ વચ્છલ્લં ।

સવ્વન્નુભણિયમેયં જિણપદમણહં લહહ જીવો ॥ ૨૪ ॥

આ 'સાધર્મિકવાત્સલ્યકૃતક' પાટણ ખેતરવાસીના પાડાના તાડપત્રીય બંડારની
(૬૧૦ નં ૬ પૃ. ૨૧૭ થી ૨૨૦) પ્રતિ ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે.

૧ નેવ દિ૦ પ્રત્યન્તરે । ૨ અક્કિલ મે પ્રત્યન્તરે । ૩ છઠ્ઠુણ પ્રત્યન્તરે । ૪ સમ્મત્ત
ધિ૦ પ્રત્યન્તરે । ૫ છઠ્ઠેસિ પ્રત્યન્તરે ।

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના તથા વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સત્રારૂ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લિખલિખ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-૪. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, બમિસારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ

મુદ્રક:-મગનભાઈ કોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોસ્વામી શાસ્ત્રી શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી ધીકાંટા રોડ-અમદાવાદ

વર્ષ ૧૩ : અંક ૬] અમદાવાદ : તા. ૧૫-૬-૪૮ [ક્રમાંક : ૧૫૩

વિષય-દર્શન

- ૧ વાચક શ્રી ઉદયરતનવિરચિત ઝવેરીવાડ-નિસાપોળ-શાંતિજીન-પ્રતિષ્ઠા-સ્તવન
: પૂ. મુ. મ. શ્રી, જ્યંતવિજયજી : ટાઇટલ પાનું-૨
- ૨ સાધર્મિકવાત્સલ્યકુલકકે કર્તાકે વારેમેં સ્પષ્ટીકરણ : શ્રી. અગરચંદજી નાહટા : ,,
- ૩ 'ભારભાવનાનું' સાહિત્ય' વિશે કંઈક વિશેષ : પૂ મુ મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી : ૧૬૩
- ૪ ઉત્તર અંખળમાં પ્રાચીન સ્મૃતિના આભાસ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ગાનવિજયજી : ૧૬૭
- ૫ દશાશ્રુતસ્કન્ધ સૂત્રકો એક અજ્ઞાત ટીકાકો લેખકો આવશ્યકતા :
શ્રી. અગરચંદજી નાહટા : ૧૯૯
- ૬ શ્રી વિજયયતીન્દ્રમૂરિપ્રકાશિત સૂચીકા સંશોધન : ,, : ૨૦૦
- ૭ સિંધસિંહ કોઠાસની કથાની અલોચના : પ્રો. હીરાભાઈ ર. કાપડિયા : ૨૦૧
- ૮ કર્તવ્ય શ્રી. વીરવિજયજીવિરચિત ગ્રંથ હસિસિંહકૃત અંબનશલાકા સ્તવન
પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૨૦૬
- ૯ ભારતીય ચિત્રકળા પર એક દૃષ્ટિ : શ્રી પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ : ૨૧૫
- ૧૦ સ્મૃતિના પ્રકાર ને ઉપપ્રકાર : પ્રો. હીરાભાઈ ર. કાપડિયા ટાઇટલ પાનું-૩

સવાળમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : આ અંકનું મૂલ્ય-ત્રણ આના

वाचकश्री उदयरत्नविरचित

अवेरीवाड-निशापोण-शांतिजिन-प्रतिष्ठा-स्तवन (वि. सं. १७७६)

सं०-पुन्य मुनिमहाराज श्री जयंतविजयल

(हरशी जय यक्षे यक्षना—जे रेशी)

स्वस्ति श्री गुजर भंडलि ललना साहीभाळ, भंगलिक श्रीपुरभांडी जयजय ललना;

स्वस्ति हुओ श्री संधने ल० सा०, श्री शांतिनाथ पसाय जय० (१)

जय जय अवेरीवाडभां ल० सा०, निशापोणीभांडे निधान जय०;

प्रगटयो पुन्यप्रतापथी ल० सा०, वधार्यो सेवकता वान जय० (२)

वडनगरी पाडे वली ल० सा०, हो ओरछव भांडयो आज जय०;

भवजलभां जमतां सही ल० सा०, हो प्रभुपद पात्रि (आज) जय० (३)

सत्तरसे ओगणासीजे ल० सा०, महाशुद्धि तेरथ दिन जय०;

छ घडी दिन यडते वली ल० सा०, मनोहर भीन लगन जय० (४)

अमृत बोधडीजे उर्य थडे ल० सा०, पुध पुप सौभाग्य योग्य जय०;

डोदव करछे प्रभु थापतां ल० सा०, सुभना वाध्या संयोग जय० (५)

भंगलिक वाजं वाजते ल० सा०, सध सकल समुदाय जय०;

सत्तर लेह रनात्रसुं ल० सा०, तभत ठोडा जिनराय जय० (६)

दानरत्नसरिराज्यभां ल० सा०, करतां लुथुं उद्धार जय०;

वाचक उदयरत्न वडे ल० सा०, वरत्यो जयजयकार जय० (८)

आ स्तवन वि. सं. १८१४भां सभायेस ओक गुटक भा भणी अ ल्युं छे. ओना सभनारनुं नाम मोहनरत्न छे. आ गुटका अमदावाद राजमहेतारी पोणना शेड पुष्यइलाधंजे पाटशुवाणा श्री. मिरधरदास हेमयंइने वाचवा आपेस. तेसांथी मे' जिनगुणगाम (भोजक) मोहनदास मिरधरदास पासे उतरावीने आ स्तवन अही प्रगट क्युं छे

साधर्मिकवात्सल्यकुलकके कर्ताके वारेमें एक स्पष्टीकरण

लेखक—श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’के क्रमांक १५१-१५२ में प्रकाशित जिनप्रभमृत्तिका साधर्मिक-वात्सल्यकुलक वास्तवमें अभयदेवमृत्तिवाला साधर्मिकवात्सल्यकुलक ही है। केवल २-३ गाथाओं एवं कुछ पंक्तियोंमें रद्दी बदल किया गया है। अभयदेवमृत्तिवाला कुलक सार्थ हमने ‘जैन धर्म प्रकाश’ वर्ष ६२, अं. ६में प्रकाशित किया था। विशेष जानकें लिये उसमें मिलान करनेकी सूचना की जाती है।

॥ॐ अर्हम् ॥

અસ્થિત ભારતવર્ષાય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશિંગભાઈકી ઘાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૩		વિક્રમ સં. ૨૦૦૪ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૪ : ઇ. સ. ૧૯૪૮		ક્રમાંક
અંક ૯		જેઠ શુક્ર ૬ : મંગળવાર : ૧૫મી જૂન		૧૫૩

‘બાર ભાવનાનું સાહિત્ય’ વિશે કંઈક વિશેષ

લેખક:—પૂજ્ય મુનિ મહારાજશ્રી રમણિકવિજયજી

ભાઈ હીરાલાલ કાપડિયાએ “જૈન સત્ય પ્રકાશ” વર્ષ ૧૩, અંક ૪ માં “બાર ભાવનાનું સાહિત્ય” એ શીર્ષક હેઠળ લેખ લખ્યો છે તેમાં તેમણે “બાર ભાવનાની” ધણીખરી કૃતિઓની પ્રાચીનથી માંડીને આધુનિક કૃતિઓ સુધીની માહિતી આપી છે, જ્યાં તેમાં એક જૈનાચાર્યની કૃતિની માહિતી આપવાની રહી અર્ધ છે. આનું કારણ મને એમ જણાય છે કે તેમણે આ કૃતિ જોઈ નહિ હોય અથવા જોઈ હોય તો ધ્યાન બહાર રહી અર્ધ છે—હશે. એ કૃતિ સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય શ્રીમાન વિજયનાનંદસરીશ્વરજીની છે. સુરિ મહારાજે “બાર ભાવનાની સજ્જાય” નામે કૃતિની રચના કરી છે. તે તેઓની પ્રસિદ્ધ થયેલી આત્માનંદ સ્તવનાવલીમાં છપાયેલી છે, તેમજ છૂટી છૂટી છપાયેલી બહાર પડી છે. એની નોંધ ભાઈ કાપડિયા લેશે.

કાપડિયાના લેખ પર ભાઈ અમરચંદ નાહટાએ “બાર ભાવનાકે સાહિત્યકે બારમે’ વિશેષ જ્ઞાતવ્ય” એ મહાળાવાળો લેખ ‘જૈન સત્ય પ્રકાશ’ વર્ષ ૧૩ અંક ૫માં લખ્યો છે. પરંતુ એ લેખ વાંચતાં એમાંથી વિશેષ જ્ઞાતવ્ય જેવું કંઈ જણાતું નથી અને કેટલુંક અપ્રસ્તુત પણ લખ્યું છે, જેમકે ‘કુંદકુંદાચાર્યના સમયની ચર્ચા’ અને ‘સકલચંદ્ર’ નિશ્ચિત રૂપસે તપામગ્રંથીય હીરવિજયસુરિ સિખ્ય હો હે;” આ વાત. આમાં પાછલી વાત સુપ્રસિદ્ધ છે, એટલે તેની કંઈ આવશ્યકતા નહોતી અને બીજી થોડી માહિતી આપી છે તે જૈન ગુર્જર કવિઓમાં આપેલી છે તે છે. પણ કાપડિયાએ આપેલી નોંધ વાંચતા નાહટાજીની નોંધમાં વિશેષ જ્ઞાતવ્ય તરીકે ખાસ કંઈ જણાતું નથી. ફક્ત વિશેષમાં કહીએ તો શ્રી લક્ષ્મીવલ્લભકૃત ભાવનાવિલાસનો ઉલ્લેખ છે એટલું જ છે.

લેખનું શીર્ષક જોતાં વાચકને એમ થાય કે આમાં કંઈ ખાસ નવીન માહિતી મળશે, પણ બ્યારે આખો લેખ જોતાં કેવળ એક જ લક્ષ્મીવલ્લભકૃત ભાવના વિલાસની નવીન નોંધ જોવા મળે છે. આથી મારી પાસે જે કંઈ ‘બાર ભાવના’ના સંબંધી સાહિત્ય છે, તેની નોંધ અહીં અપ્રસ્તુત નહિ ગણાય.

આ સાહિત્ય જામગી મને વડોદરામાં પ્રવર્તક મહારાજ શ્રીકાંતિવિજયજી મહારાજનો

ભંડાર અને શ્રીહંસવિજયજી મહારાજના બંડાર છે, તેમોથી મધી આવી છે. આવી રીતે બીજા જૈન ભંડારમાં તપાસ કરવામાં આવે તો વિશિષ્ટ સાહિત્ય સામગ્રી મળી આવે એવી મારી શ્રદ્ધા છે.

શ્રીહંસવિજયજી મહારાજના બંડારમાં ૧૫ માં સૈકમાં લખાયેલો નં. ૮૬૪ વાળો પ્રત છે, તેમાં ભાવના પ્રકરણ છે. આ પ્રકરણ તે બાર ભાવનાની રચના છે, કતો તરીકે નામનો હલ્લેખ નથી. પણ આ પ્રકરણ ૧૩૩ આધારનું છે. તેની આદિ અને અન્તની માત્રા આ પ્રમાણે છે.

આદિ:—

તિથ્યયો ભગવતે અણંતપરક્કમે અમિયનાળી ।
 તિન્ને સુગઈ નાઈ (!) ગણ સિદ્ધપહપણસણ વંદે ॥ ૧ ॥
 વંદામિ મહાભાગં મહામુળિં મહાયસં મહાવીરં ।
 અમર-નર-રાયમહિયં તિથ્યયરમિમસ્સ તિથ્યસ્સ ॥ ૨ ॥
 ઇક્કારસ વિ ગણહેરે પવાયણ પવયણસ્સ વંદામિ ।
 સલ્લવં ગણહરવંસં વાયગવંસં પયયણં ચ ॥ ૩ ॥
 પઢમં અણિચ્ચભાવં અસરણયં ઇગયં ચ અન્નત્તં ।
 સંસારમસુભયં ચિય વિવિદ્દં લોગસ્સહાવં ચ ॥ ૪ ॥
 કમ્મસ્સ આસવં સંવરં ચ નિજ્જરણમુત્તમે ય ગુણે ।
 જિણસાસણમ્મિ વોહિં સુદુલ્લહં ચિંતણ મહિમં ॥ ૫ ॥

અન્ત:—

ચારસ વિ ભાવણાઓ ઇયા સંલેવડ સમ્મત્તાઓ ।
 માણેમાળો જીવો જાડ સમુલ્લે વેરગ્ગં ॥ ૭ ॥
 માવિજ્જ ભાવણાઓ પાલિજ્જ વયાઈ રયણસરિસાઈ ।
 પહિપુત્રપાવક્કમગો અયરા સિદ્ધિં પિ પાવિહિસિ ॥ ૮ ॥
 વોહિદુલ્લભયાણ મિગુજસપુત્તાય અદગકુમરો ।
 વૂલ્લગમાયા ય તહા આહરણા હુંતિ ઇમાઈ ॥ ૯ ॥
 દુવાલસમી વોધિદુલ્લહ ભાવણા સમત્તા ॥
 ઇવંગાહા ૧૩૩ ॥

આ પ્રકરણ પૂરું થયા પછી આ જ પ્રતિમાં જયદેવકૃત ભાવનાસંધિ નોંધેલી છે.

પ્રવર્તકજી મહારાજના ભંડારમાંથી જુદી જુદી કૃતિઓ પાંચ મળી છે. તે આ પ્રમાણે—

(૧) ભાવના કુલક (૨) બાર ભાવના ચતુષ્પદી (૩) દ્વાદશ ભાવના સ્વાધ્યાય (૪) બાર ભાવના (૫) ભાવનાભાસ

આ પાંચે કૃત્તિઓનો પરિચય અનુક્રમે જોઈએ!

પ્રથમ ભાવના કુલક:—તેના કર્તા તરીકે કોઈનું નામ નથી તેમાં કુલ ગાથા ૨૪ છે. આ કૃતિ જોતાં ૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધની હોય એમ જણાય છે.

બીજી કૃતિ બાર ભાવના ચતુષ્પદી(ચોપાઈ):—આમાં કર્તાનું નામ નથી. કુલ ગાથા ૬૬ છે. આ કૃતિ સોળમાં સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં રચાયેલી હોય અગર ૧૫મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં રચાયેલી હોવી જોઈએ એનું કારણ એ છે કે આની એક પ્રતિ પાટણના બંકારમાં છે, ને તેની લખ્યા સંવત ૧૫૬૫ની છે. આ પ્રતિની નોંધ રા. રા. બાઈ મોહનલાલ દેસાઈએ પોતાના જૈન ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૩ ખંડ ૧ પૃ. ૬૧૬ માં લેખેલી છે. બાઈ કાપડિયા પોતાના લેખમાં માત્ર ‘ભાવના’ શબ્દથી આની નોંધ કરે છે. હું અહીં ‘ચતુષ્પદી’ શબ્દ સાથે આની નોંધ કરું છું એ થોડી વશિષ્ઠતા છે.

ભાવના ચતુષ્પદીનો આદિ ભાગ આ પ્રમાણે છે—

કહઈ આગમસૂત્ર અનઈ અરથ, જાણઈ પૂરવઅંગ સમરથ ॥

જવ જાણઈ અનિત્ય સંસાર, તવ તે ભાવઈ ભાવના બાર ॥ ૧ ॥

પહિલો અનિત્યતા ભાવના, વિવિધ રંગ જેહવા આમના ॥

તિસ્યાં રૂપ જીવ ચિહુંગતિ કરઈ, થોડા કાલમાંહિ વલી ફિરઈ ॥ ૨ ॥

જિસી વસ્તુ દોસઈ પ્રમાતિ, તે વિણઠી વલી દોસઈ રાતિ ॥

બિહું પહેરે અનેરી થાઈ, સમય સમય પર્યાય પલટાઈ ॥ ૩ ॥

પહિલું બાલપણઈ નિશ્ચંત, જવ યૌવન તવ અતિ બલવંત ॥

ધર્મ અર્થ કામ ત્રિન્હઈ કરઈ, ઝનમત હંતુ જગમાંહિ ફિરઈ ॥ ૪ ॥

તેહજ વૃધાવસ્તા થયું, જરા રાક્ષસી આવી ગ્રહિડ ॥

ક્રોધિઈ બોલઈ ચાલઈ કષ્ટિ, દાંત પડઈ હીળી હુઈ દષ્ટિ ॥ ૫ ॥

તેના અન્ત ભાગ—

જાણઈ આયતણડ આધાર, જીવરાસિ રામિઈ તીળી વાર ॥

પહિલું નમસ્કરઈ અરિહંત, નમું સદા હિવ સિદ્ધ અનંત ॥ ૧૫ ॥

આચાર્યે ઉવજ્ઞાઈ કરી, નમું સાધુ શુભમતિ મનિ ધરી ॥

૯ બારઈ ભાવના જે મળઈ, રિદ્ધિ વૃદ્ધિ અંગણિ તેહ તળઈ ॥ ૧૬ ॥

॥ હિતિ શ્રી બાર ભાવના ચડપઈ સમાપ્ત ॥

ત્રીજી કૃતિ હાલક ભાવના રચાયાય:—આમાં કર્તા તરીકે કોઈનું નામ નથી, તેમ જણ્યા સંવત નથી, છતાં ભાષા અને લિપી જોતાં આ ૧૮મી સદીની રચના હોવી જોઈએ તેની આદિ ને અન્ત ગાથા આ પ્રમાણે છે:

આદિ:—

સંકલરૂપ પ્રણમિ અરિહંત, સમરીય સાધુ સદા ગુણવંત ॥

શ્રી સિદ્ધાંત શ્રુતધર રાય, બુદ્ધિ તળડ જિણિ કરિડ પસાય ॥ ૧ ॥

અથિર એક અશરણ સંસારી, અકલ અન્યતા અશુચિ વિચારિ ॥
 આશ્રવ સંવર નહિ નિર્જરી, ધર્મલોકિ બોધિ સુસ્વકરી ॥ ૪૨ ॥
 એ વારહ ભાવના ભાવીહ, જેમ ચિહુંગતિ માંહિ નાવીહ ॥
 જુ ભાવહ વારહ ભાવના, તુ નાવહ મમતા આસના ॥ ૪૩ ॥

અન્ત:-

બોધિ બીજ હમ દુર્લભ જાણિ, ચિંતામણિ પાંહિ અધિક વચાણિ ॥
 લહિહ ધર્મ હિવ આલિ મ હારિ, મનસિ હં મમતા મૂલિ નિવારિ ॥ ૭ ॥
 જિમજિમ ભાવહ ભાવના, ધર્મ સુકલ વહુ ધ્યાન ॥
 અજર અમરનહં અરવય પદ પામહ પંચમ ઠાળ ॥ ૮ ॥
 ર્ણહં ભાવહ કેવલ લહી અવનિ હલાતીપુત્ર ॥
 વંશઅપ્પ ઉપરિ ચહચાં, આવિહ ભાવ ચારિત્ર ॥ ૯ ॥
 ગંગાજલિ શ્રી અન્નિકા પુત્રહં પામિહ ગ્યાન ॥
 શુભ ભાવહ મુગતિ રાયા, તિણિ ભાવહ પ્રધાન ॥ ૧૦ ॥
 ઋષભાદિક અરિહંત નહં, વંદન કરું પ્રણામ ॥
 સ્વામી તમ્હનહં વીનવું, મુક્ત દિહ શિવપુર ઠામ ॥ ૧૧ ॥

॥ હિતિ શ્રી વાર ભાવના સ્વાધ્યાય સમાપ્ત ॥

ચોથી કૃતિ દ્વાદશાનુપેક્ષા નામની છે તેમાં કર્તાના નામનો ઉલ્લેખ અન્તર્માં કર્યો છે. હિતિ દ્વાદશાનુપેક્ષા અલૂકત સમાપ્ત. આથી આના કર્તા કોઈ આવ નામના છે. આનો રચના ૧૮મા સકાની જણાય છે.

પાંચમી ભાવના આસ-આના કર્તા દેવજયશિષ્ય છે. રચના કે અષ્ટા સંવત નથી. અન્તર્માં આ પ્રમાણે છે:-

બોધી ભાવના એહવી જાણી માવુ મવિયળ પ્રાણી ॥
 નરય તિરિયના દુસ્વ ન પામહ, એહવી જિનવર વાણીરે ॥
 સમકિત પામી જે નરનારી, સંકાથી નવિ ડોલહ ॥
 દેવ સેવ તે નરની સારહ, દેવજય-સીસ હમ વોલહ રે ॥

॥ હિતિ બોધિભાવના ભાષા ॥ ૧૨ ॥ હિતિ સંપૂર્ણ ॥

આની ભાષા ને સિધી જોતા આની રચના સત્તરમા સૈકાની જણાય છે.

મારી પાસે જે કંઈ ઉપદેશ સાહિત્ય જાર ભાવના સંબંધી છે તેની ટૂંકે તેથી જણાવી છે. આવી રીતે જો વિદ્વાન વર્ગ પ્રાચીન ભંડારમાં તપાસ કરે તો ધણું સિષ્ટ ને વિચિત્ર સાહિત્ય મળી આવશે એમ મારું માનવું છે. આ સાહિત્ય બેટલુ જલદી પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેટલું મારું એમ ધ્યેય છે. હું વિરમું છું.

ઉત્તર બંગાળમાં પ્રાચીન સભ્યતાનો આભાસ

(બંગાળીમાં મૂળ લેખક—શ્રી. ક્ષિતીશચન્દ્ર સરકાર M. A., B. L.)

અનુવાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુટી)

ઉત્તર બંગાળમાં અથવા વરેન્દ્રી-મંડલમાં પ્રાચીન સભ્યતા તથા પુરાકીર્તિનાં પ્રમાણો એટલી અધિક સંખ્યામાં પ્રાપ્ત થયાં છે કે જેથી આ મંડલ (ભૂ-પ્રદેશ) આધુનિક બંગાળની પ્રાચીન સભ્યતાના એક સર્વપ્રધાન તીર્થરૂપે ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠમાં ઉલ્લિખિત થશે.

વરેન્દ્ર-કવિ સંખ્યાક્રાંતિ નદીએ “રામચરિત કાવ્ય”માં પોતાની જન્મભૂમિ વરેન્દ્ર-મંડલને વસુધાશિરો વરેન્દ્રીમંડલચૂડામણિકુલસ્થાનં અથાત્ પૃથ્વીના શિરોભાગ યાને શ્રેષ્ઠ સ્થાન તરીકે વર્ણવેલ છે. આ વિભાગની વિસ્તૃત આલોચનામાં અપ્યમિતો ગંગાકરોતોયાનર્ચ્યપ્રવાહપુણ્યતમાં અપુનર્ભવાશ્વયમહાતીર્થવિકલુષો જ્વલામેન્ત મંજારોતોયા તથા અપુનર્ભવા વિ-ધૌત કહી તેણે આ પ્રદેશને પુણ્યતમ અને મહાતીર્થ તરીકે ઓળખાવ્યું છે. મોટી મંજા અર્થાત્ જાળની પડ્માનદીના કાંઠાના બન્ને વિભાગોનો કરોતોયા નદીની રેતી સુધી વરેન્દ્રમંડળ પથરાયેલ છે. વરેન્દ્રપ્રદેશના રહેવાસીઓમાં ‘વારેન્દ્ર સમાજ’ આવ પશુ વિખ્યાત છે. બંગાળની કેટલીક પ્રાચીન સભ્યતાના અવશેષો વિશાળ ભૂપ્રદેશની મટીમાં આવ પશુ છુપાયેલ મોજૂદ છે.

વરેન્દ્ર અનુક્રન્ધાન સમિતિ સરકારો પ્રત્નતત્ત્વ વિભાગ અને આદેશના અધિવાસી-ઓના પ્રયત્નથી વરેન્દ્ર ભૂમિના પ્રાચીન સભ્યતાસૂચક અનેક ભાસ્કર્ય શિલ્પો પ્રાપ્ત થયાં છે જે ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયમાં સુરક્ષિત છે.

ધર્મપ્રાણુતા જ ભારતનું વૈશિષ્ટ્ય છે, ઇત્યાદિ તથા કારતના ખોદકામ અને સ્થાપત્ય શિલ્પકળાની રચનાનો અહીં આભાર લ થયો છે. ભગવાનની ઉપાસના માટે દેવ-મૂર્તિની જરૂરીઆત તથા તેના સંરક્ષણ માટે દેવાલય કે મંદિર બનાવવાની જરૂરિયાત લગભગ સૌથી પ્રાચીન અહીં અનુભવાય છે. વરેન્દ્રની સભ્યતા તથા કર્ષણના ઇતિહાસમાં પશુ આ સંબંધો કોઈ જાતનો વ્યતિક્રમ નથી.

બંગાળમાં નદીઓ ઘણી છે અને પશ્ચિમનો અભાવ છે તેથી અહીં પુરાતત્ત્વનાં સ્મરણો રચાયી રહે એ દુર્લભ વસ્તુ છે, અને આ કારણે સ્થાપત્યનાં નિદર્શનો અહીં અલ્પ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. છતાંય વરેન્દ્ર પ્રદેશનો “સોમપુર વિહાર” જેને ત્યાંની પ્રજા “ઓમપુર” ના નામથી ઓળખે છે ત્યાં એક પહાડ જેવી સ્તૂપની આકૃતિ છે. તેનો દેખાવ પહાડ જેવો હોવાથી તેનું અસલ નામ બદલાઈ “પહાડપુર” નામ પડ્યું છે. યાને ભોલો તે સ્તૂપને “પહાડપુર” નામથી જ સંબોધે છે.

વરેન્દ્ર-મંડલના ઇતિહાસમાં “પહાડપુરસ્તૂપ” નો વર્તાત સર્વપ્રધાન ઉલ્લેખ થોથ છે. સદ્ગત આચાર્ય અક્ષયકુમાર મૈત્રેય સી. આઇ. ઇ. મહોદયે ઈ. સ. ૧૯૧૭માં પહાડપુરમાંથી મળેલ એક સ્તંભાક્ષમાં ખોદેલ લિપિનો પાઠોદ્ધાર કર્યો. આ સ્તૂપના ખોદાણુની આવશ્યકતા સમયે સરકારી પુરાતત્ત્વ વિભાગના નેતામણે લખી બજાવ્યું અને સૌથી પહેલા તેની દર્શિ આ તરફ ખેંચી.

શ્રી દશમલગ્ન નામની એક વ્યક્તિએ રત્નત્રયો પ્રમાદેનાને અર્થાત્ ધર્મ, બુદ્ધ અને સંધ—તથા રત્નોની દૃષ્ટિ માટે આ રત્ન આપવા સમ્પદો શિલાલેખ કાતરાવ્યો છે. રત્નપતે ખોદતાં એક ગુપ્ત યુગર્તુ (૧૫૬ ગુપ્તાબ્દે) તામ્રશાસ્ત્રન પશુ મળ્યું છે, જેમાં એક પ્રાકૃત્યુ હંપતીએ જૈન-નિમ્ન-ચોના પૂજા પાઠ તથા ખર્ચ ચલાવવા માટે ભૂમિ-દાન કર્યાનો ઉલ્લેખ વાંચી શકાય છે. પહાડપુરના મન્દિરની અસલી દીવાલો કમારે કાણુ-કયા ધર્મ-વાળાએ ચણી તે સ્થાપીતો આખરી નિર્ણય કરવાને ધણો સમય બતીત-મશે. અને તે આખરી નિર્ણય ન થાય ત્યાં સુધી આ રત્નપત્ર જે જે ભિન્ન ભિન્ન નિશાનીઓ જેવામાં આવે છે તે જૈન, બૌદ્ધ તથા હિન્દુના દેવ-દેવીઓની મૂર્તિ વચ્ચે દરેક ધર્મના રમૂતિ મિલ્લો દૃષ્ટિએ ચાલે છે. આ પ્રદેશમાં જૈનધર્મના રમૂતિમિલ્લો અલ્પ પ્રમાણમાં જ ઉપલબ્ધ થયાં છે.

પહાડપુરમાં જેમ ઉપર-લિખિત સામાન્ય જૈન-નિશાનીઓ મળી છે તેમ વરેન્દ્ર ભૂમિમાંથી તીર્થંકર શાંતિનાથની તથા ઋષભનાથની મૂર્તિઓ પણ મળી આવેલ છે. આ સ્થાન હુએન્સાંગે સૂચવેલ આ પ્રદેશમાં જૈનધર્મની ‘પૌડૂ વદ્ધણીયા’ શાખા હતી. એટલે આ સમ્પદો કંઈ વિશેષ માહિતી મળી શકતી નથી. ઇ. સ. ની સાતમી સદીમાં ચીની મુસાફર હુએન્સાંગ બ્યારે પૌડૂવર્ધનમાં આવ્યો ત્યારે અહીંના ધણા સંધારાઓમાં અનેક બૌદ્ધ સાધુઓ હતા. એક સંધારામાં તો ૭૦૦ બૌદ્ધ-સાધુઓ હતા, એમ તેઓ જણાવે છે. પૌડૂવર્ધનમાં આજસુધી પહાડપુર રત્ન જેવું ખીજું કોઈ મોટું મન્દિર મળી શકતું નથી.

મૂળ મન્દિરની ચારે તરફની દીવાલમાં અનેક કોટડીઓ દેખાય છે એટલે હુએન્સાંગે ૭૦૦ મહાયાન બૌદ્ધ સાધુઓના જે સંધાગમ માટે લખ્યું છે તેનો નિર્ણય મરિષ્યના ખોદાણુ પછી સ્થિર કરી શકાય. નાલન્દા તથા બુદ્ધગયાથી પ્રારંભ થએલ શિલાલેખોના આધારે પહાડપુર વિહારના પ્રભાવનો અને મગધ સાથેના ધર્મિક સંબંધનો આજો ખ્યાલ આવી શકે છે.

બુદ્ધગમાંની એક બૌદ્ધ પ્રતિમાની નીચે શ્રોત્રામતાટકઃ પ્રવરમહાયાનયાયિનઃ શ્રોમત્સોમપુરમહાવિહારીયવિનયવિત્ સ્થવિરવીર્યેન્દ્રમદ્રહ્ય એ મુજબ લીટીઓ ખોદેલ છે, જેમાં સોમપુરના મહાયાન વિહારના સ્થવિર વિનય-પટકવિત્ વીર્યેન્દ્રભદ્ર-યાત્રિકના શાનનો ઉલ્લેખ છે.

નાલન્દાની એક શિલાલિપિમાં સોમપુર વિહારના વૃદ્ધ યતિ ‘વિપુલસી મિત્ર’નું નામ મુજબેલ છે. હાલ મૂળ સ્તૂપની પાસે ‘‘અર્યપીરની’ બિટા’’ ખોદા પછી નાલન્દાના શિલાલેખમાં દર્શાવેલ ઇ. સ. ની દસમી-અગિયારની સદીના તારા મન્દિરની વાત સાચી પડવાનો સંભવ છે. જે તિબેટી ગ્રંથકારોએ સોમપુરમાં બૌદ્ધ મન્દિર હોવાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

બૌદ્ધ ધર્મના ઇતિહાસકાર લામા તારાનાથે લખ્યું છે કે...અન્યમાં અહીં પાલસમ્રાટ દેવપાલે કરેલ સોમપુરી વિહારનો ઉલ્લેખ છે. સ્તૂપના ખોદાણુમાં પણ માટીઓની મુદ્રાઓ મળી છે. આ ઉપરાંત અહીં પહાડપુરમાં સોમપુર-વિહાર બૌદ્ધોના હોવાનો અધિક સંભવ છે.

भूण मन्दिरनी पासे ओके नानु मन्दिर मण्युं छे. आथी आ प्रदेसनी निर्माण पद्धतिनो ज्वाल आवे छे. छुदमयाना मन्दिरना ओकमा पद्य आवुं ज नानु मन्दिर मण्यानुं कहेवाय छे. सभव छे के ते काणमा नकथा रूपे के आदर्श रूपे प्रथम आवुं मन्दिर करवानी सिद्ध-पद्धति हशे. अत्यारनी आ प्रदेसनी दोला-मंत्र पद्धति आना ज प्रकारनु अनुकरथु छे.

आ रूप जेला पछी नो प्राप्त थयुं छे तेथी आ मन्दिरनी रचना-स्थापत्यना आदर्शो व्यवहारीयना प्रसिद्ध जेराजद्वरना मन्दिरना स्थापत्यमा उतारेला होय ओम अनुमान थाय छे. विशेष शोधभोज पछी वरेन्द्र भूमिना प्रतिष्ठासमा अविष्मनी साथी शोध-भोजाना परिष्कारमे नवा नवा विनवण प्रकरणे उभेराशे; ओम आशा रहे छे.

(भारतवर्ष, वर्ष २१, अंक २, अंक ३; इंग्लिश, १३४०, पृ. ३६६-४०१)

दशाश्रुतस्कन्ध सूत्रकी एक अज्ञात टीकाके खोजकी आवश्यकता

लेखक-श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा

प्राचीन ४५ जैन आगमोंके ६ छेद सूत्रोंमें दशाश्रुतस्कन्ध भी एक महत्वपूर्ण रचना है, जिसकी रचना आचार्य भद्रबाहुस्वामीने की थी। वर्तमानमें सबसे अधिक प्रसिद्ध कल्पसूत्र इसीके ८ वें अध्ययनका विस्तृत रूप माना जाता है। इस पर निर्युक्ति एवं चूर्णिके अतिरिक्त १७ वीं शताब्दिसे प्राचीन कोई टीका अद्यावधि ज्ञात नहीं है। १७ वीं शताब्दिकी भी केवल एक ही टीका, जो पार्श्वचन्द्रसूरि शिष्य ब्रह्मकृषि कृत है, अभी तक ज्ञात है; अन्य कोई भी टीका भंडारोंमें उपलब्ध नहीं है। पर जैसलमेरके जैन भण्डारोंका अवलोकन करते समय एक फुटकर पत्रमें महोपाध्याय गुणविजयरचित दशाश्रुतस्कन्ध टीकाका उल्लेख देखनेमें आया, फिर भी खोज एवं प्रयत्न करने पर भी इसकी प्रति कहीं जाननेमें नहीं आई, अतः अन्वेषणीय है।

स्थानकवासी सम्प्रदायके उपाध्याय (अब आचार्य) आत्मारामजीका अनूदित दशाश्रुतस्कन्ध अभी कुछ मास पूर्व मेरे पढ़नेमें आया तो उसमें इस सूत्रकी मतिकीर्तिरचित टीका की प्रति उन्हें उपलब्ध हुई है और उसका उल्लेख एवं उद्धरण+ उन्होंने अपने अनुवादमें कई जगह दिया है, अतः इसकी प्रति कहाँ है ?-इसके सम्बन्धमें उन्हें पूछने पर आपने संतोषजनक उत्तर नहीं दिया। मेरी रायमें यह टीका गुणविजयरचित ही होनी चाहिए। मतिकीर्ति-गुणविनयके विद्वान् शिष्य थे, उनका टीका-निर्माणमें सहायक आदिके रूपमें प्रशस्तिमें उल्लेख होना संभव है। या जैसलमेरके उक्त पत्रके लेखकने प्रशस्तिके भावको

ठीक न समझकर मतिकीर्ति के बदले उसके गुरु गुणविनयरचित होनेका उल्लेख कर दिया हो। पर इसका निर्णय तो प्रतिकी प्राप्ति होने पर ही संभव है। अतः समस्त विद्वानों से इस ग्रन्थकी प्रतिकी खोज करनेका सादर अनुरोध है।

श्रीविजययतीन्द्रसूरिप्रकाशित सूचीका संशोधन

लेखक—श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के क्रमांक १५१-५२में पू. आ. श्रीविजययतीन्द्रसूरिजीने थिरापद्रगच्छीय ज्ञानभण्डारके विवाहलो आदिकी सूची प्रकाशित की है, पर उसमें कतिपय भूलें रह गई हैं, जिनका संशोधन यहां दिया जाता है—

१. नं. १, ३ दोनों शांतिनाथ विवाहले यथासंभव एक ही हैं। नं. ३ के आगे आपने आनन्दविमलसूरि—सोमसौभाग्यसूरि शिष्य प्रानदप्रमोद लिखा है वहां ‘सोमसौभाग्य’ के स्थान पर ‘सौभाग्यहर्षसूरि’ व ‘शिष्य’ के स्थान पर ‘समयमें’ एवं नाम ‘आनन्दप्रमोद’ होना चाहिए। शिष्य तो वे हर्षप्रमोदके थे। देखो जैन गुर्जर कविओ, भा. ३, पृ. ६०३।

२ नं. ४ वासुपूज्यघवलके रचयिता विशेष संभव विनयदेवसूरि ही हैं।

३ नं. ५ नेमिनाथघवलके कर्ता विनयदेवसूरि छपा है यहां भी विनयदेवसूरि ही चाहिए। ग्रन्थ नामके आगे संवत् दिया है वह लेखनका प्रतीत होता है। जैन गुर्जर कविओ भा० ३, पृ. ६०६ के अनुसार इसकी सं. १६१४में लिखित प्रति उपलब्ध है।

४ सुबाहुसंधिके रचयिताका नाम पुण्यसार नहीं पुण्यसागर है, एवं उसका रचनासमय १६७४ नहीं १६०४ है। ‘चडोतर’ से अपने ७४ समझ लिया, पर वह ४का द्योतक है। जिनमाणिक्यसूरिके आदेशसे इसकी रचना हुई, उनका समय भी सं. १५८२से १६१२का है।

५ नं. ९ से १७का आदि, अन्त प्रकाशित होना आवश्यक है। उनमें नं १० आदिका संभवतः जैन गुर्जर कविओमें उल्लेख नहीं हुआ अतः अज्ञात है।

थिरापद्र गच्छ एक प्राचीन गच्छ है। उसके भंडारमें उस गच्छकी पद्यावली आदि ऐतिहासिक सामग्री हो या उस गच्छके या अन्य अन्यत्र अप्राप्य ग्रन्थ जो हों उन्हें भी प्रकाशमें लाना चाहिए।

कडवामतका भंडार भी इसी थिरापद्रमें महत्त्वपूर्ण है। उनके बहुतसे ग्रन्थोंका उल्लेख मुझे कडवागच्छ पद्यावलीमें मिला पर वे अन्य कहीं उपलब्ध नहीं हैं, अतः उस गच्छके भंडारका भी निरीक्षण आवश्यक है।

શિલ્પસિદ્ધ કોક્કાસની કથાનો આલોચના

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

[૧]

એકાદેક મહિના ઉપર ડૉ. જમહીશચન્દ્ર જૈને હિન્દીમાં તૈયાર કરેલ “ દો હમર વર્ષ પુરાની કહાનિયો ” નામનું પુસ્તક મારા જોવામાં આવ્યું એમાં પૃ. ૭૬-૮૦ માં ‘ કોક્કાસ બદ્ધ ’ એ નામથી શિલ્પસિદ્ધ કોક્કાસની જે કથા અપાઈ છે તે વાંચતાં વસુ-દેવહિંડીમાં આ કોક્કાસની કથા આવે છે એ વાત માદ આવી, અને વસુદેવહિંડીનું બાર્ષાતર જે મારી સામે હતું તેનો મેં ઉપોદ્ધાત જોયો. એમાં સંતુલનાથે આવસ્થય-ચુલ્લિષ્ટ (પૂર્વ ભાગ, પત્ર ૫૪૦-૫૪૧)નો ઉલ્લેખ ન હતો. ઉપર્યુક્ત હિન્દી પુસ્તકનું ‘ પ્રાસ્તાવિક ’ જોયું તો તેમાં વસુદેવહિંડી (પૃ. ૬૧-૬૪)નો ઉલ્લેખ ન હતો. વિશેષમાં આ બંને કૃતિઓમાં જે કોક્કાસની કથા અપાઈ છે તે બે રૂપાન્તરો પૂરાં પાડે છે. આથી આ બંનેની આલોચના કરવાનો મને વિચાર થયો, અને મેં આ કાર્ય આરંભ્યું.

[૨]

આપણું ભારતીય સાહિત્ય વિવિધતા અને વિપુલતા માટે વિખ્યાત છે. એનું કથા-સાહિત્ય અભૂતપૂર્વ છે. કેટલીયે કથાઓની જન્મભૂમિ ભારતદેશ છે એ વાત વિદ્વાનોથી અજાણી નથી. વળી કેટલીયે કથાઓ આ દેશમાંથી અન્યત્ર ગઈ હોવા વિષે પણ બે મત નથી. કથા-સાહિત્ય જે ભારતમાં રચાયું છે તેમાં લોક-સાહિત્યનાં સંરક્ષણ અને સંવર્ધન પાઠ્ય (પ્રાકૃત) કૃતિઓ દ્વારા જેટલાં થયાં છે એટલાં સંસ્કૃત કૃતિઓ દ્વારા થયાં હોય એમ જણાતું નથી. મહર્ષિ યુદ્ધના પૂર્વ જન્મની ઘટનાઓના વર્ણનરૂપ જાતક-કથાઓ પાલિમાં રચાયેલી છે. એમાંનાં કેટલાંક દ્રશ્યો ‘ સાંચી ’ વગેરેનાં સ્તૂપો પર અંકિત છે.^૧

લોક-કથાના મહાસાગરમાંથી જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક એ ત્રણે મોક્ષાભિલાષી કથા-કારોએ પોતપોતાનાં મંતવ્યોને આકર્ષક રીતે સચોટપણે રજૂ કરવા માટે યથેષ્ટ સામગ્રી લીધી છે. નાયાધર્મમંથક નામનું જૈનોનું બૃહદ્ અંગ અને તેમાંની (૧) ધન્ય અને વિજય ચોરની કથા, (૨) ચોખાના પાંચ દાણાવાળી વાર્તા અને (૩) માકદીપુત્રની કથા આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. શિલ્પસિદ્ધ કોક્કાસની કથા એ પણ એક લોક-કથા છે. એ ઉપર સૂચવ્યા મુજબ મોડામાં મોડી વિક્રમની છઠ્ઠી સદીમાં સંલક્ષ્યમણિ વાચકની કૃતિ વસુ-દેવહિંડીમાં અને કેટલાક વિદ્વાનોના મત મુજબ જિનદાસમણિએ રચેલી રઆવસ્થય-

૧ ઈ. સ. પૂર્વેની પાંચમી સદીથી માંડીને ઈ. સ. ની બીજી સદી સુધીમાં આ જાતક-કથાઓ રચાયો અને એમાંની અનેક કહાનીઓ મહાભારત અને રામાયણમાં વિકસિત સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત થતી હોવાનો ઉલ્લેખ ઉપર્યુક્ત હિન્દી પુસ્તકના પ્રાસ્તાવિક (પૃ. ૧૩) માં કરાયો છે. સાથે સાથે ભદ્રન્ત આનંદ કોસલ્યાયનની, જાતક (પ્રથમ ખંડ) ની ભૂમિકા (પૃ. ૨૪-૨૭) ની અહીં નોંધ લેવાઈ છે.

૨ આ આવસ્થયની એક ટીકા છે. એ ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી હોવા ઉપરાંત કથા-સાહિત્ય માટે ઉપયોગી છે. એ અને આમરો ઉપરની બીજી ટીકાઓમાં ભારતીય પ્રાચીન કથા-સાહિત્યનાં અનેક ઉજ્જવળ રત્ન વિશ્વમાન છે. એમાંનાં કેટલાંક અન્યત્ર જણાતાં નથી એમ પ્રો. વિન્ટર્નિસે A History of Indian Literature (Vol. II, p. 487) માં કહ્યું છે.

ચુલ્લિષ્ઠમાં—જહલ્ય મરહટ્ટીમાં રચાયેલી એ પ્રાચીન કૃતિઓમાં જોવાય છે. આવશ્યક-ચુલ્લિષ્ઠમાં વસુદેવહિંડી વિષે ઉલ્લેખ છે. એ જોતાં આ એ કૃતિઓમાં વસુદેવહિંડી વધારે પ્રાચીન જણાય. આમ શિષ્ટપતિશ્વ કોક્કાસની કથા માટે અત્યારે તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જૈન કૃતિ તરીકે હું વસુદેવહિંડીને યોગ્યભાવવા લલચાઉં છું, કેમકે એની પૂર્વેની કોઈ જૈન કૃતિમાં આ કથા હોય એમ જણાતું નથી. ઉપલબ્ધ વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્ય-માં યોગ્યમાં યોગ્ય પંદરસે વર્ષ જેટલી કોઈ પ્રાચીન કૃતિમાં આ કથા છે કે કેમ તે વિચારવું બાકી રહે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં હું આ કથાના મૂળ તરીકે શુશ્રુઠ્યે પેસાર્થ (પેસાચી) બાષામાં રહેલી બિહુલકદ્દા (બુહુલકથા)ની સંભાવના કરું છું.

[૩]

વસુદેવહિંડીમાં કોક્કાસની કથા નીચે મુજબ આપાયેલી છે:—

‘તામ્રલિપ્તિ’ નામે નમરીમાં રિપુદમન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પ્રિય-મતી નામની રાણી હતી અને ધનપતિ નામનો મહાધનિક સાર્થવાહ બાળમિત્ર હતો. આ નમરીમાં ધનદ નામનો કૌટામ (સુતાર) રહેતો હતો. એને એક પુત્ર થયો. દરિદ્રતાને લઈને એનાં માતપિતા મરણ પામ્યા એટલે એ ધનપતિ સાર્થવાહને ત્યાં બિછરવા લાગ્યો. ખાંડણિયા પાસે બેસીને એ કંઈકની કુસકી (કુરંકુસ) ખાતો હતો. એ ઉપરથી એનું નામ ‘કોક્કાસ’ પડ્યું.

ધનપતિ સાર્થવાહને ધનવસ્તુ નામે પુત્ર હતો. ‘યવન’ દેશમાં જવા માટે એનું વહાણ તૈયાર થતાં એણે પોતાના પિતાને વિનંતિ કરી કે કોક્કાસને મારી સાથે મોકલો. એની વિનંતિ સ્વીકારાઈ અને વહાણ બિપડી ધારેલા બંદરે આવી પહોંચ્યું.

આ તરફ પેલો કોક્કાસ ‘યવન’ દેશના સાર્થવાહો અને વહાણવટીઓના એક સુતાર જે પડોશમાં જ રહેતો હતો તેને ઘેર બેસી વખત પસાર કરતો હતો. આ સુતાર પોતાના પુત્રોને અનેક પ્રકારનાં કામ શિખવવા ખૂબ મહેનત કરતો. પણ તેઓ શીખતા નહિ. કોક્કાસે એ પુત્રોને ‘આમ કરો, આમ થાય’ ઇત્યાદિ કહ્યું. એથી અચોખ્ખો પામેલા પેલા સુતારે એને કહ્યું કે તું મારી વિદ્યા શીખ કોક્કાસે હા પાડી અને ટૂંક સમયમાં એ દરેક જાતનું કાળકર્મ—(સુતારીકામ) શીખી મયો. પોતાના આ ગુરુની રજા લઈ એ વહાણમાં બેસી ‘તામ્રલિપ્તિ’ પાછો ફર્યો.

એ વખતે આ નમરમાં દુકાળ પડ્યો હતો. કોક્કાસે શુભરાત્ર માટે તેમજ રાજ્યને પોતાની કળાની જાણ કરાવવા માટે (લાકડામાં) બે કબૂતર બનાવ્યાં. એ રાજ બિટીને અમ્રાસીમાં સૂકવેલી રાજ્યની કલમશાલિ (ડાંખર) લઈને પાછા ફરતા. રખેવાળોએ રાજ્યને વાત કહી. રાજ્યએ પ્રજાને તે તપાસ કરવા કહ્યું. પ્રધાનોએ બંધી માહિતી મેળવી રાજ્યને કહ્યું કે કોક્કાસનાં બે યાત્રિક કબૂતરો ડાંખર લઈ જાય છે. રાજ્યએ કોક્કાસને બોલાવી પૂછ્યું તો એણે એ વાત કબૂલ કરી. રાજ્ય રાજ થયો અને એણે એનો સત્કાર કર્યો.

રાજ્યએ કોક્કાસને કહ્યું કે હું અને તું ઇચ્છિત દેશમાં જઈ સહોએ તે માટે આકાશ-મામી વગ તૈયાર કર. કોક્કાસે તેમ કહ્યું અને એના ઉપર બેસીને એ અને રાજ્ય ઇચ્છિત

૪ સાદી પચીસ આર્ષ દેશોમાંના ‘વગ’ દેશની આ રાજધાની છે. તામ્રલિપ્તિ મોરિયપુત્ર આ નમરનો રહેવાસી હતો. જુઓ વિદ્યાપદ્યુત્તિ (સ. ૩, ઉ. ૧).

દેસમાં વારંવાર જવા લાગ્યા. એ જોઈને રાજાની પદરાણીએ રાજાને વિનંતિ કરી કે દેશાંતર જોવા મને તમારી સાથે લઈ જાઓ. રાજાએ કોઠાસને બોલાવીને કહ્યું કે મહાદેવી આપણી સાથે આવશે. કોઠાસે કહ્યું: આ યત્રમાં ત્રીજા માણસને ખેસાડવું યોગ્ય નથી, કેમકે આ વાહન ખેતો જ બાર ઝીલી ચકે તેમ છે. સ્વચ્છંદ બુદ્ધિવાળી રાણીને વારવા જતાં તેણે ખૂબ આમ્રક કર્યો એટલે એ અબુધ રાજા એની સાથે યંત્ર ઉપર બેઠો. કોઠાસે કહ્યું: તમને પશ્ચાત્તાપ થશે, તમે જરૂર પડી જશો. રાજાએ ગણકાર્યું નહિ એટલે કોઠાસ યંત્ર ઉપર બેઠો. એણે તંત્રોઓ (દારીઓ) ખેંચી અને જે યંત્રકલિકા (યાંત્રિક ખીલી-ચાંપ) દાખવાયી હોવા હવે તે દાખી. જ્યાં આઠાસમાં બેઠ્યાં. ઘણા યોજનો વટાવી મળ્યા ત્યાં તો અત્યંત બારને લઈને દારીઓ તૂટી મઈ, યંત્ર ખડી ગયું, ચાંપ પડી મઈ અને ધીરે ધીરે એ વાહન જમીન પર ચિતર્યું. કોઠાસે રાજાને કહ્યું કે તમે અહીં થોડીક વાર બેસો, હું ૪૦ તોસલિ'નગરમાં જઈને યત્ર સાધવાનું સાધન લઈ આવું. રાજાએ હા પાડી અને કોઠાસ મર્યા.

આ નગરના એક સુતારને ઘેર જઈ કોઠાસે વાસી (વાંસી) માગી. સુતારે જણ્યું કે આ કોઈ શિવપીતો પુત્ર છે. એણે કહ્યું કે ગળતો રથ મારે જલદી તૈયાર કરી આપવાનો છે એટલે હું વાસી આપી શકું તેમ નથી. કોઠાસે કહ્યું કે લાવો, હું રથ તૈયાર કરી આપું. સુતારે વાસી આપી એટલે એ લઈને એણે જોતજોતામાં બે ચક્ર ચોળ્યાં (રથ તૈયાર કર્યો). સુતારને અમંબો થયો અને તેને આ કોઠાસ લાવો. જોઈએ એમ લાગ્યું ધડીક બિભા રહ્યો, હું ધરમાંથી ખીજી વાસી લઈ આવું છું, એ તમે લઈ જાઓ, એમ કહી એ સુતાર મર્યા.

આમ કહી એ સુતાર (એ 'તોસલિ'નગરના) કાકજ ધ રાજા પાસે મર્યા અને એણે એને બધી વાત કહી. રાજાએ કોઠાસને બોલાવી એને સત્કાર કર્યો. રાજાએ એ કથાથી આગ્યો છે ઇત્યાદિ એને પૂછ્યું. એણે બધું કહ્યું. કાકજ'ધે શત્રુદમન રાજા અને એની રાણીને તેણી મળાવી રાજાને કેદ કરી એની રાણીને અતઃપુરમાં દાખલ કરો.

કાકજ'ધે કોઠાસને કહ્યું કે તું કુમારોને તારી વિદ્યા શીખવ. કોઠાસે કહ્યું કે એમને આવું શું કામ છે? રાજાએ બળજબરી કરી એટલે કોઠાસ વિદ્યા શીખવવા લાગ્યો. એણે બે યાંત્રિક ઘોડા બનાવ્યા અને આઠાસમન માટે તૈયાર કર્યા. એ બંધી મર્યા એવામાં રાજાના બે પુત્રો એ ઘોડાઓ ઉપર બેઠા. એ યંત્રોને દખાવતાં એઓ બેઠ્યા. કોઠાસ જાણ્યો ત્યારે તેણે માણસોને પૂછપરછ કરી તો આ વાત જણાઈ. એણે કહ્યું: ખોટું મર્યા. મને પુત્રો નાશ પામશે; કેમકે આ યંત્રોને પાછા વાળવાની કળાની એમને ખબર નથી. રાજાને ખબર પડી એટલે એણે કોઠાસને બોલાવીને પૂછ્યું કે કુમારો ક્યાં મર્યા? કોઠાસે જવાબ આપ્યો કે તેઓ ઘોડા લઈને મર્યા છે. આથી ગુસ્સે થયેલા રાજાએ કોઠાસને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો.

એક કુમારે એને આ વાત કહી આ સાંભળી કોઠાસે ચક્ર-ચન્ન તૈયાર કર્યું. એણે કુમારોને કહ્યું કે તમે બધા આ ઉપર બેસો. ન્યારે હું શંખ વગાડું ત્યારે તમે બધા એકી

૪ તોસલિક રાજા આ નગરમાંની જાતની ચમત્કારો મૂર્તિનું રક્ષણ કરતો હતો. હરીશીસથી અહીં આવી મહાવીરસ્વામી મોસલિ મર્યા. ફરીથી એ તોસલિ આવ્યા. અહીં એમને ખૂબ કથર્થના કરાઈ. જુઓ વવલ્લાર (ઉ. ૬)નું ભાસ (પત્ર ૧૧૫ તેમજ ૨૬૦)

સાથે વચલી ખીલી (કળ) ઉપર પ્રહાર કરજો, જેથી આ વાહન આકાશમાં ઊડશે. કુમારોએ હા પાડી અને એઓ ચક્રવર્તી ઉપર બેઠા. આ તરફ કોઠાસને વધ માટે લઈ જવામાં આવ્યો. એણે મરતી વેળા શખ વગાડ્યો એટલે કહ્યા પ્રમાણે કુમારોએ પેલી વચલી કળ ઉપર પ્રહાર કર્યો. એટલે એમથી શળો નીકળી અને એ વડે પેલા કુમારો વીંધાઈ ગયા. આ બાજુ કોઠાસનો વધ થયો. રાજાએ પૂછ્યું કે કુમારો ક્યાં ગયા? સેવકોએ કહ્યું કે ચક્રવર્તીમાં શળાઓથી એ વીંધાઈ ગયા. રાજા કાકવર્ણુ બોલ્યો : અરેરે, ખોટું કામ થયું. એને કહ્યો શોક થયો અને એ વિલાપ કરતો મરણ પામ્યો.

[૪]

આવરસય-ચુષ્ણુમાં આ કથા નીચે પ્રમાણે છે —

પસોપારક (સોપારક)માં એક રથકાર વાને સુતાર હતો. એની દાસીને બ્રાહ્મણથી એક પુત્ર થયો. એ દાસચેટક ગુપ્ત રીતે રહેવા લાગ્યો. હું જીવીશ નહિ એમ વિચારી એ (રથકાર) પોતાના પુત્રને શિખવવા લાગ્યો, પણ તેમની બુદ્ધિ મંદ હોવાથી તેઓ કંઈ શીખ્યા નહિ. પણ પેલા દાસ (ચેટ) બહુ મહણુ કર્યું. પેલો રથકાર જરણુ પામ્યો. (એ નમરના) રાજાએ દાસ (ચેટ) ને આપું ઘર આપી દીધું. એ દાસ (ચેટ) સ્વામી બન્યો.^૭

આ તરફ પાટલિપુત્રમાં જિતશત્રુ રાજા હતો, અને ઉભયવિનીમાં એક જૈન રાજા હતો. એ (રાજા)ને ચાર સંવક હતા: (૧) એક રસોઈઓ હતો જે રાષતા. (એ એવી રસોઈ બનાવતો કે જે જમવાથી રાજાને) જમતાં વેંત ખામેલું પચી જવું અથવા બીજે, ત્રીજે કે ચોથે યામે (એટલે કે રાજાની ઇચ્છા હોય ત્યારે એ પચી જાય એવી એ રસોઈ કરતો). (જે રાજાની ઇચ્છા એમ હોય કે અમુક વખત સુધી) જૂળ ન લાગે (તો એ તેવી રસોઈ પચી બનાવતો). (૨) બીજે તેલ ચોળનાર હતો. એ કુડપ જેટલું તેલ (શરીરમાં)

૫ કોકણમાં આ દાર્યાકનારે આવેલું હતું. એ વેપારનું મથક હતું. અનન્ય મંત્ર, અનન્ય સમુદ્ધ અને વધરસેન સોપારમાં આવ્યા હતા. સુપારક તે યાણા જીવાનું સોપારા છે એમ મનાય છે.

આચારપ્રદીપ (પત્ર ૩૨ અ)માં આનો 'સોમિલ' તરીકે ઉલ્લેખ છે. મુદ્રિત પ્રતમાં ઉદાહરણ, કોકાસો સોપારવ્ય એમ જે છપાયું છે તેથી આ રથકારનું નામ 'કોકાસી' હોવાની ખાતિ થાય છે. એમ જણાય છે કે કોકાસો પછી કંઈ જોઈએ-અહીં વાક્ય પૂર્ણ થવું ઘટે. વિશેષમાં આ પત્રમાં મુદ્રણ દોષો છે. વંમળાણ ને બદલે વંમળેણ, સાવગા ને બદલે સેવગા, અને રુચ્વતિ ને બદલે રુચ્વતિ, સિરિચરો ને બદલે સિરિ-ઘરઘરો એવો કોઈ પાઠ અને જેચ્છતિને બદલે જેચ્છતિ પાઠ જોઈએ એમ અર્થ વિચારતાં જણાય છે. આ સ્થળો માટે અન્ય હાથપોથી જોઈ ચોક્કસ નિર્ણય થઈ શકે.

૬ આનુજ નામ 'કોઠાસ' રણાયું એમ અન્ય ગ્રંથો જોતાં જણાય છે.

૭ આ કંડિકામતિો તેમજ 'કાકવર્ણુ થયું' ત્યાં સુધીનો અધિકાર ઉપર્યુક્ત દિન્દી પ્રસ્તકમાં અપાવેલ નથી. એની વિશેષ સમજણ માટે જુઓ આચારપ્રદીપ (પત્ર ૩૨ અ-૨૪ અ).

૮ એક જાતનું માપ. સાર્થ મૂજરાતી જોડણીકોશમાં કુડપ અને કુડપ એમ બંને શબ્દ આપી એ બંનેનો અર્થ 'બાર મૂઠી અથવા સોળ તોલાનું માપ' એમ અપાવે છે.

લાલી દેતો અને એ બધું એ પાછું બહાર કાઢતો. (૩) ત્રીજો શય્યા રચનાર હતો. રાજાને ખીજે, ત્રીજે કે ચોથે પાસે (જ્યારે જાગવું હોય ત્યારે) જાગી શકે તેવી કે ઊઠ્યા કરવું હોય તો તે પ્રકારની (એ શય્યા રચતો). અને (૪) ચોથો ભંડારી હતો. એ એવો ભંડાર બનાવતો કે જેની અંદર ગયા પછી કંઈ દેખાય નહિ. આમ આ ચારના ગુણો હતા.

(એક વેળા) જિતશત્રુ રાજાએ પેલા (જૈન રાજા) નાં નગરને ઘેરા લીધા. એ જૈન (રાજાએ) વિદ્યાર્થી: સતુળ્યો સરાવવાથી મને શો લાભ? (એમ વિચારી) એણે ભોજનનું પ્રત્યાખ્યાન (પરમશ્રદ્ધાથી) કર્યું, એટલે કે ભોજન ન લેવાનો નિયમ લીધો. એ મરીને સ્વર્ગે ગયો. નગરજનોએ એ નગર જિતશત્રુને આપી દીધું. એણે પેલા ચાર સેવકોને જોલાવી પૂછ્યું: તમે શું કામ કરો છો (અર્થાત્ તમારી પાસે કંઈ ક્ષમ કળા છે?). સોમશ્રદ્ધાએ (પોતાને જે આવડતું હતું તે) કહ્યું. જાહારીએ રાજાને ભંડારમાં દાખલ કર્યો, પણ એણે કંઈ દીધું નહિ (એટલે) ખીજા દ્વારથી (પ્રવેશ કરાવી ભંડાર) બતાવ્યા. શય્યાપાલે (પોતાની કળા) કહી. તેણે ચોળનારે (જાંતે પાસે તેણે ચોળા) એક પગમાંથી બધું તેણે બહાર કાઢ્યું, પણ ખીજામાંથી કાઢ્યું નહિ અને મારા જેવો ખીજો કોઈ ચાકાક હોય તો કાઢે એમ કહ્યું.

ચારે બધે (આગળ ઉપર) દીક્ષા લીધો. પેલા જિતશત્રુ રાજા તેણે વડે દાઝ્યો અને એ કાલે પડી ગયો. એનું (એથી) 'કાકવણ્ણ' (કાકવણ્ણ, કામડાના રંગનો) એવું નામ પડ્યું. પહેલાં એનું નામ 'જિતશત્રુ' હતું તે હવે 'કાકવણ્ણ' થયું.

આ તરફ સોપારકમાં દુકાળ પડ્યો. કોઠાસ ઉજ્જવિની ગયો. રાજાને પોતે આવ્યો છે તેની જાણ કરના એણે (નાત્રિક) કબૂતરો દ્વારા રાજાના ગંધશાસિ (એક જાતના મુનંધી ચોખા) હરવા માંડ્યા. કોઠારીઓએ (રાજાને) કહ્યું. તપાસ કરતાં કોઠાસ નજરે પડ્યો. એને (ગળા પાસે) લાવવામાં આવ્યો. રાજાએ એને ઓળખ્યો અને એના બરણપોષણની ભવસ્મા કરી.^૯

કોઠાસે (રાજાના કહેવાથી) ગરુડ (યત્ર) બનાવ્યું. રાજા રાણી અને આ કોઠાસ સાથે (અગતમાં) વિહરવા લાગ્યો. જે કોઈ રાજા એને નમતો નહિ તેને એ કહેતો કે હું આકાશમાંથી આવીને તમને મારીશ. (ખીકના માર્યા) બધા (રાજાઓ) વશ થયા.

કાકવણ્ણની રાણીને ખીજા રાણીઓ એ (ગરુડયત્રમાં) જતી લારે પૂછતી (કે અમને બેસાડશો?) (રાણીએ દાદ ન દીધી એટલે) એકે આ ગરુડ (યત્ર) જતું હતું ત્યારે એની પાછા ફરવાની એક ખીલી લાઇ લીધી.^{૧૦} ગરુડ (યત્ર) ગયું (ઊડ્યું). પાછા ફરવાનો

૯ આચારપ્રદીપ (પત્ર ૩૩ આ)માં કહ્યું છે કે કોઠાસે લાકડાના સેંકડો પ્રૌઢ કબૂતરો બનાવી રાજાના કોઠારમાં તે જાતની ખીલી વએરેના પ્રયોગવડે મોકલવા માંડ્યાં. તે પણ જાણે છવતાં હોય તેમ તે જ ક્ષણે ત્યાં જઈ પોતાની ચાસવડે કણો ચણી પોતાનું ઉદર ભરી પાછા આવતાં. એ કણો વડે-ચોખાના દાણાવડે કોઠાસ પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરતો.

૧૦ આચારપ્રદીપ (પત્ર ૪૦ અ)માં ખરી ખીલીને અડલે ખીજા એના જેવી બનાવરાવી એ જોઠવી દેવાઈ એવી કહીકત છે.

(વચાર^{૧૧} થયો ત્યારે ખજર પડી (કે પેલી ખાલી નથી.) (આખરે ગરુડચંત્ર) કલિંમ (પહોંચ્યું) અને જમીનથી થોડેક દૂર એની પાંખ ભાંગી અને એ ત્યાં પડ્યું.

(રાજરાણીને ત્યાં મૂકી) કોઝાસએ નગરમાં ગયો. ત્યાંનો રથકાર રથ બનાવતો હતો. એણે એક ચક્ર બનાવ્યું, એકનું બધું ઘડ્યું; કંઈ કંઈ બાકી (!) હતું.

પછી કોઝાસે ઝોળારો માઆં. રથકારે કહ્યું: આ તો રાજના હોવાથી બહાર કઢાતો નથી, એટલે ઘેરથી આણી આપું છું. (એમ કહી) એ ગયો. (આ તરફ) કોઝાસે એવું ચક્ર બનાવ્યું કે જીવ્યું રખાય તો (ઉપર) જાય, કાઠ સાથે અથકાય તો એ પાછું ફરે અને પાછળ મોટું રહે તેમ રાખે તો પશુ પકે નહીં. (આમ ચક્ર બનાવીને કોઝાસ એને તપાસતો હતો એવામાં) એ રથકાર આવ્યો અને એણે જોયું તો એ તૈયાર થઈ ગયું હતું. બહાર કાઢી એ (ત્યાંથી) ગયો; અને એણે રાજને કહ્યું કે કોઝાસ આવ્યો છે કે જેના બળને સર્વે રાજઓ વશ કરાયા છે. (રાજના કહેવાથી) કોઝાસને પકડવામાં આવ્યો. એને માર માથે ત્યારે એણે કહી દીધું (કે કાઠવર્ણ અને એની રાણી અમુક જગ્યાએ છે). એ ઉપરથી આ રાજએ એ કાઠવર્ણ અને એની દેવીને પકડ્યાં અને એમને બોબન આપવાની ના પાડી. નગરજનોએ અપવશતી બીકે કાકપિડ પ્રવર્તાવ્યા (જેથી એ દ્વારા કેટલાક પકડાયેલા રાજરાણીને આહાર મળે).

કોઝાસને (રાજએ) કહ્યું: મારા પુત્રને માટે (ચારે બાજુ) સાત માગનો મહેલ બનાવો અને વચમાં મારે માટે બનાવ જેથી હું જ્યાં રાજએને લાવો થકું કોઝાસે તેમ કયું.

કોઝાસે શકુનકચંત્ર રચી કાઠવર્ણના પુત્રને (એ દ્વારા) લેખ મોકલ્યો કે તમે આવો, એટલામાં હું આને મારી નાખું છું. તમારા પિતાને અને મને છોડાવશો. દિવસ નક્કી કરાવો.

એ દિવસે રાજ પુત્ર સહિત મહેલમાં પેઠો. (કોઝાસે) ખાલી ઉપર પ્રહાર કર્યો એટલે એ (મહેલ) સપુટ થઈ ગયો (અર્થાત્ ખીસાઈ ગયો). રાજ અને એનો પુત્ર મરણ પામ્યા. કાઠવર્ણના પુત્રે એ નગર લઈ લીધું. અને પોતાના પિતાને તેમજ કોઝાસને મુક્ત કર્યો. અન્ય (જનો) નું કહેવું છે કે કોઝાસને નિર્વેદ થતાં એણે આપણાત કર્યો હતો.

[૫]

આમ આ બે કૃતિઓમાં જે હકીકતો અપાઈ છે તે હવે આપણે સામસામી રાખીને બિન્નતા નોંધીશું:

૧૧ આચારપ્રદીપ (પત્ર ૪૦ અ) પ્રમાણે હકીકત એ છે કે રાજને પોતે લીધેલા દિગ્ગત યાદ આવતાં એણે કોઝાસને કેટલા યોજન દૂર પ્રયાણ થયું છે એ પૂછ્યું. એના જીતરમાં ૨૦૦ યોજન એમ સાંકળી રાજએ ગરુડચંત્ર પાછું વાળ, પાછું વાળ એમ કહ્યું, અને મતના બંધ માટે પોતે પશ્ચાત્તાપ કરવા માંડ્યો.

વંસુદેવહિંદી

આવસ્થા સુવિષ્ણુ

(૧) કોઝાસનો પિતા ધનક સુતાર	(૧) કોઝાસને પિતા, બાલણ અને માંતા એક સુતારની દાસી.
(૨) માળપણમાં માતાપિતાનું મરણ	(૨) • (અહીં કશો ઉલ્લેખ નથી)
(૩) 'કોઝાસ' નામ પડવાનું કારણ	(૩) •
(૪) કોઝાસનું 'યવન' દેશમાં મગન અને ત્યાંના સુતાર પાસેથી કલામદણ	(૪) પોતાની માતાના શેક-સુતાર પાસેથી કલામદણ અને રાજ દ્વારા સન્માન
(૫) માતૃભૂમિ તામ્રભિમિમાં દુકાળ	(૫) માતૃભૂમિ સોપારકમાં દુકાળ
(૬) •	(૬) જિતશત્રુનો વૃત્તાંત-કાકવર્ણુ તરીકે પ્રસિદ્ધિ, રાજના ચાર સેવકની ચાલાકી
(૭) આકાશમાંથી યંત્ર યંત્રમાં દોરીની કરામત	(૭) મરુડયંત્ર
(૮) કોઝાસ અને રાજનો નિરંતર મગન-વિહાર	(૮) કોઝાસ, રાજ અને પટરાણીનો નિરંતર મગનવિહાર
(૯) પટરાણીની હાને લીધે આપત્તિ	(૯) શોકચના કારસ્તાનથી આપત્તિ
(૧૦) કોઝાસે અન્ય રાજનો તૈયાર કરેલો રથ	(૧૦) કોઝાસે તૈયાર કરેલું અદ્ભુત ચક્ર
(૧૧) •	(૧૧) ભોજનનો નિષેધ અને કાકવિંડનું પ્રવર્તન
(૧૨) બે યાત્રિક ઘોડાની રચના અને બે કુમારોનું જીવન	(૧૨) રાજકુંવર માટે મહેલની સ્થાપના
(૧૩) ચક્રયંત્રની રચના અને એ દ્વારા અન્ય કુમારોનો નાશ	(૧૩) •
(૧૪) •	(૧૪) ચક્રયંત્રની રચના અને એ દ્વારા કાકવર્ણુના પુત્રને સંદેશો
(૧૫) •	(૧૫) મહેલનું સંપ્રદર્શન રૂપાંતર અને શત્રુ રાક્ષ અને એના પુત્રનો નાશ
(૧૬) કોઝાસનો વધ	(૧૬) કોઝાસની મુક્તિ અથવા એનો આપઘાત

[૬]

આમ આ બંને કૃતિઓમાં અપાયેલી હકીકતોમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની કેટલીક ભિન્નતા છે. એથી કેટલાક પ્રશ્ન ઊઠે છે.

(૧) આવરસય-ચુષિણમાં વસુદેવહિંડી વિષેના ઉલ્લેખ પ્રામાણિક છે? (૨) એમાં જે વસુદેવહિંડીનો ઉલ્લેખ છે તે આજે ઉપલબ્ધ થતા ગ્રંથથી ભિન્ન છે કે કેમ? (૩) વસુદેવહિંડી પ્રમાણે કયા આવરસય-ચુષિણમાં નથી તેનું શું કારણ? (૪) આવરસય-ચુષિણમાં જે આપઘાતની વાત છે તે કયા ગ્રંથને આધારે છે? (૫) આચારપ્રદીપ આવરસય-ચુષિણને અનુસરે છે તો શું આ પરંપરા વસુદેવહિંડીના કર્તાને પ્રાપ્ત થયેલી પરંપરા કરતાં વધારે વિશ્વાસપાત્ર છે?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર હાલ તુરત મોકુફ રાખી એ વાત હું નોંધું છું કે,

આવરસય-ચુષિણમાં જે શબ્દોમાં કયા અપાર્થ છે લગભગ તે જ શબ્દોમાં હુરિભદ્ર-સુરિએ આવરસય ઉપરની એમની ટીકા (પત્ર ૪૦૯ અ-૪૧૦ આ) માં આપી છે. એના સંપાદક મહાશયે એની સંસ્કૃત છાયા આપી છે. મલયઝિરિસુરિએ પણ પ્રાયઃ આમ જ કર્યું છે એમ એમની આવરસય ઉપરની વૃત્તિ જોતાં જણાય છે.

દસવેયાલિયની ચુષિણ (પત્ર ૧૦૭) માં કહ્યું છે કે શિષ્ય વડે પૈસો કમાઈ શકાય છે. એ બાજતમાં કોણાસ ઉદાહરણરૂપ છે. અને એ ઉદાહરણ આવરસય પ્રમાણે છે. અહીં આવરસયથી આવરસયની ચુષિણ અભિપ્રેત છે.

[૭]

આ તો પાઈય સાધનો આપણે નોંધ્યાં. હવે કોણાસની કયા સંસ્કૃતમાં પણ જે કૃતિ-ઓમાં જણાય છે તે પૈકી એનો હું અહીં ઉલ્લેખ કરું છું.

(૧) આચારપ્રદીપ (પત્ર ૩૦ આ-૪૬ અ) માં મુખ્યત્વે ગદ્યમાં આ કથા છે. એમાં હરુચ, લંકા વગેરેનું વર્ણન છે, ચક્રવર્તીના નવ નિધિ અને એના ચૈદ રત્નોનું સ્વરૂપ સરજાવાયું છે અને કોણાસના ગૂર્વ લવની હકીકત છે. અહીં જે આ કથા અપાર્થ છે તે દર્શનાચારને અંગે છે અને એમાં કાકજંઘ (કાકજળ) ના રિગ્પ્રતનો પણ ઉલ્લેખ છે.

(૨) વિજયલક્ષ્મીસુરિએ વિ. સં. ૧૮૪૩માં ઉપદેશપ્રાસાદ નામનો ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં રચ્યો છે. એના ચોથા સ્તંભમાં પદ્મ આખ્યાનમાં 'કારક' ગુણને અંગે કાકજંઘ ને કોણાસની કથા અપાર્થ છે.

[૮]

વસુદેવહિંડીમાં સ્વચ્છ બુદ્ધિનું કેવું બચકર પરિણામ આવે છે, એ દર્શાવવા અને આવરસય-ચુષિણમાં શિષ્યસિદ્ધત્વ જણાવવા અપાયેલી કોણાસની કથાની આલો-ચના જામ અહીં પૂર્ણ થાય છે. એટલે હવે આપણા મૌરવવંતા કથા-સાહિત્યનો તુલનાત્મક અને ઐતિહાસિક દષ્ટિએ અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ વિદ્વાનોમાં વિશેષતઃ જાગે એમ ઇચ્છી વિરમું તે પૂર્વે એક મિત્રને કહેલી વાત નોંધું: વિમાન (Aeroplane) બહુ જાગે જતાં એની પાંખ વળી જતી. એ ખામી દૂર કરવામાં આ કોણાસની કથા કામ લાગી-લાદકાનો ઉપયોગ કરવાનું સૂઝ્યુ એમ એક વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનચિદ્ધમાં મેં વાંચ્યું છે. પણ આનું નામ માદ નથી.

કવિવર શ્રીવીરવિજયજીવિરચિત શેઠ હઠીસિંહકૃત અંજનરાલાક-સ્તવન

પ્રેષક:—શેઠ સુરેન્દ્રભાઈ સારાભાઈ

સંપાદક:—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(ઢાળ પહેલી : વિવેકી વિમલામલ વસીયે-એ દેશી)

નિનય વિવેક લોકતણા, ગુજર દેશે ગામ ઘણાં;
ભવિક ભક્તિ કરે ભેલા, તારણ તીરથના મેલા.
ગુણી ગુણવંતના ગાવો, જિમ સુખ સંપદ નિત પાવો. ગુણીં ૧

સિદ્ધજિરિ સંઘ સહાયા રે, ગાવત જિન ગુણ ગિરનારે;
ધરમી ભેટે જગતપ્રણી, પુણ્યભરે નિજ પાપ હણી. ગુણીં ૨

ઋષભ નેમીસરે હોય રાખ, રાખ્યે સંઘ સહુ તાખ;
મુનિવર સુખ અમૃત જરતા, વિકસી શ્રાવકવૃક્ષ લતા. ગુણીં ૩

રાજનગર અમહાવાદે, એક શત જિનવર આસાદે;
સોહમ ઇશાન ઇદ્ર સહી, દક્ષિણ ઉત્તર ભાગ લહી. ગુણીં ૪

કંચનગિરિ દો સય સીધા, હરિ ઉભયે વહેંચી લીધા;
સોહમ શત એક ઇહાં ઠાવે, ઉપમ સાશયની પાવે. ગુણીં ૫

તિથે શત ચૈત્ય યુક્ત છાજે, કંપની બાહાદુરને રાખ્યે;
નંદનવન લીલા લાણ, સરસ સુકોમલ વનરાણ. ગુણીં ૬

સુરવર ક્વર્ગ થકી ચવિયા, રાયણ ને સહકાર થયા;
રૂપ વસંત ઋતુ ધરતી, થઈ કોયલ ટહુકા કરતી. ગુણીં ૭

થાકી ગંગા ગગને વહેતી, સાબરમતી રૂપે રહેતી;
હરીપુર હારે હરિ ચલતા, નંદીસર જઈ તપ કરતા. ગુણીં ૮

નગરશેઠ હેમાભાઈ ઘમા, પ્રેમાભાઈ પુણ્ય જયંત જયા;
બીજા હઠીસિંહ કેશરી નંદા, તપે વસુધાયે રવિ ચંદા. ગુણીં ૯

વઠ ઓસવાંલની નાતિ શિરે, વિશ્વમાંહે બહુ કીર્તિ વરે;
ઉપમા કલ્પતરૂની ધરે, હીન હુંખીનાં હુંખ હરે. ગુણીં ૧૦

હઠીસિંહ સંઘવી થઈ સુમના, સિદ્ધાયલ ગિરનાર તણા;
સાહામીવત્સલ યાત્રા બહુલી, આપ કમાણી કરે સફલી. ગુણીં ૧૧

અષ્ટમ દ્વીપ જિનાલયની, મસલત શેઠની સાથે બની;
હઠીસિંહ હૃદયકે હોંથ ઘણી, શ્રી સુભ વીર વચન સુણી. ગુણીં ૧૨

(ઢાલ બીજી : સાંભળ રે તું જાનની મોરી-એ દેશી)

રાજનગર ઉત્તર દરવાજે, વાજે મંમલ તુરણ રે;

સંવત ઓઝણીસ સઘંક માધવ, ઉજાવલ પક્ષ સનૂરે.

મનને મોજે છરે. ૧

- શેઠની વાડી સન્મુખ દક્ષિણ, બાગ હઠીસિંહ કેરો **છરે;**
કદલી અશોક કુસુમ શુભ ચંપક, તરવર કેરો ઘેરો. **મનને ૦ ૨**
- તે માંહે વર સુહૃત લગને, ખાતતું સુહૃત કીધું **છરે;**
શિલ્પી કડીયા પ્રાક્ષણ લોકને, બંછિત ધન તિહાં લીધું. **મનને ૦ ૩**
- કોથ પ્રમાણે કોટ કરાવે, ખુરખાં ને દરવાખા **છરે;**
ટોપીવાલા ખારદી ચોકી, કરતા શબ્દ અવાખા. **મનને ૦ ૪**
- પડિમાં બહુલી ભાગ પ્રમાણે, ઘડતા શિલ્પી સારા **છરે;**
વલો મંદિરની રચના રૂડી, વાસ્તુક શાસ્ત્ર વિચારા. **મનને ૦ ૫**
- જિમ જિમ દેવલ પડિમાં સુંદર, વધતી વધતી થાવે **છરે;**
તિમ તિમ શેઠ હઠીસીંહ હોવે, ચિત્તમે આનંદ પાવે. **મનને ૦ ૬**
- બાણ હઠીભાઈ પિંડ કમાઈ, લખમી તે મુજ હોવે **છરે;**
વાવરવે ધરમે જગ કીર્તિ, પરભવ સંભલ સાથે. **મનને ૦ ૭**
- શેઠ સુતા રૂકિમણી હરકુચર, હઠીસિંહની દોય નારી **છરે;**
કામદેવ રદ્યો વદન છુપાવી, જિણે રમણી દોય હારી. **મનને ૦ ૮**
- ધરવટ કુલવટ ધર્મને મારગ, હરકુંવર અધિકારી **છરે;**
ગીત રતી ને ચઢે ઇન્દ્રાણી, પણ સરસતી જગ પ્યારી. **મનને ૦ ૯**
- એ વર રમણી રમણીક મંદિર, જોતાં નેતર વિકસે **છરે;**
કરે બંગલો એક નંદનવનમાં, સુર પ્રાસાદ સરીસે. **મનને ૦ ૧૦**
- વરમાંતર હઠીસિંહ નિહાલે, ચૈત્યાદિક સવિશેષ **છરે;**
બૂલ ચૂલ શંકા પડી મનમે, તવ ઘર પોહોતા કલેશે. **મનને ૦ ૧૧**
- નંદીસર આવન જિનાલય, કીઠે ઇંહા શુદ્ધ થાવે **છરે;**
ઓમણીસ એક (સં. ૧૬૦૧) શ્રાવણ સુદી પંચમી ચિતિ સ્વર્ગ સિધાવે. **મનને ૦ ૧૨**
- પણ હરકુંચરને હેત ધરીને, ઇણી પરે શીક્ષા દાખે **છરે;**
ગામ ગયા તે સૂતા બગે, ઇણી પરે લોક જ ભાંખે. **મનને ૦ ૧૩**
- તેણે તુમે શેઠ હેમાભાઈ કેરી, આણા ચિત્તમાં ધરજો **છરે;**
ધન ખરચી જશ કીર્તિ વરજો, દારિદ્રને દૂર કરજો. **મનને ૦ ૧૪**
- ચૈત્ય પૂજું કરી ગુરને પૂજી, અંજનશલાકા કરજો **છરે;**
તુમ બાંધવ પ્રેમાભાઈ કેરી, બુદ્ધી બદો ચિત્ત ધરજો. **મનને ૦ ૧૫**
- હરકુંચર શિર ભાર ઠબીને, બાંધવ ચિત્ત ધરી બોલે **છરે;**
પુત્ર મગનચંદ છે ચિરંજીવી, શ્રી શુભ વીર તે બોલે. **મનને ૦ ૧૬**

(હાળ ત્રીજી : વિમલાચલ વેગે વધાવો-એ દેશી)

- હરકુંઝર તે જયવંતા, દાન ધરમેં સદા ઉલસંતાં
ચૈત્ય બંગલે કામ ચલંતા, મન મોકળે ધન ખરચંતા રે;
શુભવંતી સતી મુકુમાલી, જિનશાસન ઉદ્યોતકારી રે. (એ આંકણી) ૧
- પાનાચંદ સરૂપચંદ નંદ, ઉમાભાઈ શીતલચંદ;
હઠીભાઈના બાણેજ થાવે, મામી વચણે હુકમ ચલાવે રે. શુભ ૨
- જલ ચલ વ્યાપાર કરતાં, દાનાદ શુભે વિકસંતા;
વ્યાપાર જિનાલય સાથે, પણ દોરી હેમાભાઈ હાથે રે. શુભ ૩
- બાવન જિનાલય દહેરૂં, ચાર માલ શિખર ત્રણ કેરૂં;
મુંકર પડીમાઓ કરાવી, શેઠે પણ બહુલી બરાવી રે. શુભ ૪
- લોકે ધર ધર બિંબ ભરાવ્યા, અંજનશલાકાએ ભાવ્યા;
પ્રભુ શિવવહુ વરવા આવ્યા, બહુ બનિવાસે સુહાવ્યા રે. શુભ ૫
- ઓગણીયસેં ત્રીજે (સં. ૧૯૦૩) વરસે, માહા વહિ પંચમીને દિવસે;
અંજનશિલાકા કેરૂં, લીધું મુહૂર્ત શેઠે બલેરૂં રે. શુભ ૬
- કંકાતરી દેશે દેશે લખી, આદરમાન વિશેષે;
કચ્છ સોરઠ દેશ હાલાર માલવ, મરૂધર ને મેવાડ રે. શુભ ૭
- દેશ દક્ષિણ પૂરવ વાસી, સંઘમેળો મલ્યો સુવિલાસી;
માણસ સવા લાખ મલાવે, સંઘવત્સલ ભોજન ભાવે રે. શુભ ૮
- રથો મંડપ દેવવિમાન, જન બેઠા કરે ગીત ગાન;
વહી મંડપ જિન ઉપવેશે, પીઠિકા એકશે પાંત્રીશે રે. શુભ ૯
- પ્રભુ થાપ્યા વિધિ અનુસાર, પ્રતિમા સવિ ચાર હજાર;
નવ ઐવેચક બેઠા દેવા, પોઠિકાએ કરે સહુ સેવા રે. શુભ ૧૦
- માથ ઉજ્જવલી છઠ વિચારી, જલ ભરવા ચલે નરનારી;
વરઘોડાની રચના સારી, શુભ વીર વચન હુશીયારી રે. શુભ ૧૧

(હાળ ચોથી : દેશી-વિવાહલાની તથા મારો સસરો આવ્યો સાસુ સુતા)

(મારો નાઓ માડી જયો વીર, મેં મહાજામ માંડીયો-એ દેશી)

જલજાત્રા સામગ્રી સજી કરી, ચઢે નિજ ધરથી વરઘોડે;
વિમલ જલ લાવે છે, લાવે લાવે મગન કુમાર. વિમલ ૦
નવરાવવા ધર્મ જિજ્ઞુસું, પ્રભુ પધરાવે છે. (એ આંકણી ૦)
રાજતગરના વ્યવહારીયા, વર વેશ ધરી રથ બેડે. વિમલ ૧

- સાંખેલાં ઘણાં શણ્ણગારીયાં, બાણે દેવકુંવર અવતાર; વિમલ ૦
 ગાયે ગીત લલી ગુણવંતીયો, વર તોરણ ધર ધર ખાર. વિમલ ૦ ૨
- આઠ મંગલધર આગળ ચાલે, બોલે બચ્ચક મંગળ માલ; વિમલ ૦
 ચલે કલશ લરી જલ ભરીયો, થાય પંથે વલી છંટકાવ. વિમલ ૦ ૩
- ઉંચી કરી રે ધજા વૈજયંતીયો, ચાર ટખકીઓના ખનાવ; વિમલ ૦
 મેડી માહલે જૂએ મહિલા ચઢી, જોયા જેવો બન્યો રે ખનાવ. વિમલ ૦ ૪
- શેઠ પુત્ર મયાલાઈ ગજ ચઢયા, અંખાડી રૂપાની ભસ; વિમલ ૦
 વાજે વાજીત્ર વિલાસનાં, લલી પડી રે નગારાની ધુંધ. વિમલ ૦ ૫
- ટહુકે શરણાઈ ટહુકડા, ચલે ભાલાધરા જલકાર; વિમલ ૦
 જલ જણીયું નીશાન તે જમજમે, ગારદી તુરકી અસવાર. વિમલ ૦ ૬
- આઠ છત્રધરા ચામરધરા, રૂડો ઇંદ્રધ્વજ સંગાથ; વિમલ ૦
 અલબેલી સાહેલી સાયમાં, રામણીવો ઉજમ બેન હાથ. વિમલ ૦ ૭
- ભેરી ભૂંગળ વીણા વાજતી, વાજીત્ર વિચિત્ર પ્રકાર; વિમલ ૦
 બહુ ધૂપ ઘટા ગગને ચલે, નવ નવ વેશે નરનાર. વિમલ ૦ ૮
- શેઠ સાજન રૂડે સંચર્યા, સાધુ સાધવી કેરા સાથ; વિમલ ૦
 ચામર હલતાં શિર પાલખી, માંહે બેઠા જગતના નાથ. વિમલ ૦ ૯
- કરજોડી સહુ કરે વંદના, પ્રભુ રહેજો હૃદયડા પાસ; વિમલ ૦
 દેવ દેવી જીવે ગગને રહી, તલ પડવા નહીં અવકાશ. વિમલ ૦ ૧૦
- હાથી થોડાં ને પાલખી, ઘોડવેહેલ્યોનો નહીં પાર. વિમલ ૦
 શેઠના બાગમાં જઈ ઉતર્યા, દેવ નોતરિયા તેણી વાર. વિમલ ૦ ૧૧
- તસ આપે અનુપમ બાકલા, લણે મંત્ર આગમ ઉચ્છેશ; વિમલ ૦
 લંડારી વીરચંદ વિધિ સાચવે, નવી ભૂલ પડે લવ લેશ. વિમલ ૦ ૧૨
- જલ કુંભ લરી શ્રીફલ ઠવી, શિર ધરિયા સોહાસણુ નાર; વિમલ ૦
 વરઘોડો ઉતરિયો જિનધરે, હડીસિંહની વાડી મળાર. વિમલ ૦ ૧૩
- રાતિભગરણ પૂજા પ્રભાવના, કુંભપાપના ધરંતિ વિવેક; વિમલ ૦
 શુભ વીર પ્રભૂને શાસને, હરકુંવર ધરે બહુ ટેક. વિમલ ૦ ૧૪

(હાલ પાંચમી : ૬૦ તો મોડી છું પ્રમાણ રૂપને રે લો—એ દેશી.)

પૂજન નંદાવર્તનાં રે લો, ગ્રહ દીક્યાલની થાપના રે લો;
 તેડયા દેવ મંત્રે કરી રે લો, બલિહાન દિશિ વિદિયોં ધરી રે લો. ૧

ચોથે દિને ખેત્રપાલને રે લો, શાસનની રખવાણને રે લો;
 ચોસઠ ઇંદ્રો નોતર્યા રે લો, બાહિર ભૂતબલિ બાકુલા રે લો. ૨
 પૂજી ઠગી સિદ્ધચક્રને રે લો, વીશ થાનક પચમે દિને રે લો;
 ઇંદ્ર ઇંદ્રાણી રૂપે બને રે લો, પૂજાવિધિ છઠે દિને રે લો. ૩
 અયવનકલ્યાણુકે સાચવે રે લો, અશ્વત્થકી ગર્ભે ઠવે રે લો;
 ચૌદ સુપન રાત્રી સમે રે લો, સુપનપાઠક ફલ ઉચ્ચરે રે લો. ૪
 જનમ્યા પ્રભુની વધામણી રે લો, હરકુંવર શેઠાણી દીયે ઘણી રે લો;
 છપન દિગ કુમરી નમે રે લો, રાત્રી ઉત્સવ દિન સાતમે થુણી રે લો. ૫
 કેલી ઘરે નવરાવતી રે લો, માતશું ઘરે પધરાવતી રે લો;
 વસ્ત્ર ભૂષણ ઠવી ગાવતી રે લો, રાસ કીડા રમી જાવતી રે લો. ૬
 આઠ ઇંદ્રાણીઓ આરતી રે લો, હાથે સોવન કંઠાવટી રે લો;
 પડિમા સકલ મૂલ નાથશું રે લો, તિલક કરે નિજ હાથશું રે લો. ૭
 ઇંદ્ર ચોમઠ આવી મલે રે લો, વરઘોડે મુકુટ શિરે ધરે રે લો;
 ચારટ રથ હય વારણાં રે લો, પાલખીયે ખેડા મણા રે લો. ૮
 વરઘોડા મારગ સંચર્યો રે લો, મંડપમાં જઈ ઉતર્યો રે લો;
 મેરૂ સિંહાસન ઉજ્જવલે રે લો, નાથ નમણુ ગંગાજલે રે લો. ૯
 પૂજી ઠગ્યા માતા ઘરે રે લો, વૃષ્ટિ સોવન ફૂલે કરે રે લો;
 ઇંદ્ર ગયા ઘર ઠાઠમે રે લો, સ્નાત્ર અઠાર દિન આઠમે રે લો. ૧૦
 ધર્મનાથ નિશાલના રે લો, ઉત્કલ વરઘોડા ઘણાં રે લો;
 લોગ યોગ વય પાવતા રે લો, શ્રી શુભ વીર પરજાવતા રે લો. ૧૧

(ઠાલ હઠી : હવે વિવાહ સાચમી મેલી રે—એ દેશી.)

પ્રભુ વિવાહનો વરઘોડો રે, ભલો વર કન્યાનો જોડો રે;
 જલ યાત્રા પરે સહુ સાથે રે, રામણુ દીવો ઉજમ ખેન હાથે રે જયવંતાણ. ૧
 શેઠ સાજન સહુ નોતરીયા રે, નિજ બાગવને ઉતરિયા રે;
 ચોરી પુખી ઉજલી વહુ લાન્માં રે, વર કન્યા તિહાં પરજાવ્યાં રે જયવંતાણ. ૨
 દોય પક્ષે ધવલ ઝવરાવ્યાં રે, પછી મંડપ ઘર પધરાવ્યાં રે;
 શબ્દ્યભારનો ઉત્સવ કીધો રે, પછી વરસી દાન તે દીધો રે જયવંતાણ. ૩
 નવમે વરઘોડો સાર રે, પ્રભુ ધરતા મંગલ ચાર રે;
 બિખ કેસર લેપ સુમંધ રે, નાથ હાથે કંકણ બાંધે રે જયવંતાણ. ૪

શુર મંત્ર પવિત્ર સુગંધી રે, મીઠલ ને મુરડાશિંગી રે;
 પીઠિકા ધૂપ દીપક શ્રેષ્ઠી રે, બલી ભાકુલા કુલને પાણી રે જયવંતાળ. ૫
 કુસુંબી વસ્ત્ર ઓઢાડી રે, ચૈત્યવંદન વસ્ત્ર ઉઘાડી રે;
 ઉચ્ચ શાસેં મંત્ર ઉચ્ચારે રે, દશમેં પંચમી શીત વારે રે જયવંતાળ. ૬
 યથા લગન નવાંધ તે બલીયેં રે, કરે અંજન સોવન શલીયેં રે;
 પલ પાંચ ઘડી ચૌદ વેલા રે, જ્યોતિ પ્રગટી ભકજમાલા રે જયવંતાળ. ૭
 બહુ ઉત્સવ ઠાઠ વિશેષે રે, અખીઆરશેં મંદિર ખેસે રે;
 કલ્યાણ પાંચ પ્રસિદ્ધો રે, હરકુંઝરે જગ જસ લીધો રે જયવંતાળ. ૮
 શ્રી શાંતિસાગરસૂરિ રાયા રે, આઢે ચઉ અણુપતિ આયા રે;
 વલી સાત સયા અણુગાર રે, પહેરામણીયો વિસ્તાર રે જયવંતાળ. ૯
 અરખ્યા રૂપેયા લખ આઠ રે, સભજન કરતાં શુભપાઠ રે;
 પશુ દુબર્જન દોષ ઉપાડે રે, તે તો પયમાં પૂજા કાડે રે જયવંતાળ. ૧૦
 આંબલીનો કાતરો ખાટો રે, વિષ ભરીયો વીંછી કાંટો રે;
 શ્યામ પૂછને દુબર્જન રસના રે, ચાર વાંકા વિધાતા ઘટના રે જયવંતાળ. ૧૧
 દશ પૂરવધર વયરસ્વામી રે, વાર એકવીસ પડિમા વિસામી રે;
 દેવેં ભવકથા હરી લીધો રે, પૂરવી થઈને શું કીધો રે જયવંતાળ. ૧૨
 જિનવાણી અમૃત તોલે રે, માળાંડી અવશુણુ ઓલે રે;
 ચાર બલતો ઢેખી ચંદે રે, કરપી દાતાને નંદે રે જયવંતાળ. ૧૩
 ઘરેં કામ કદી ન ઉડાડે રે, નંદે તસ જેઠ જમાડે રે;
 માંદી પડી નારી રાંક રે, ધરે કંચુકે હરણ વાંક રે જયવંતાળ. ૧૪
 હોંશ બળ ને ન મલે નાણું રે, કરકણું ને ઘોડું કાણું રે;
 દુર્જન વાતો કહું કેતી રે, કરે કર્ષણી કળે ખેતી રે જયવંતાળ. ૧૫
 કળે કરી દ્રવ્ય કમાવે રે, જિન મારમ ખેત્રે વાવે રે;
 જે સભજન તસ ગુણુ ગાવે રે, શોભે મુખ તંબોલ આવે રે જયવંતાળ. ૧૬
 ખ્યાજ લસણુ ખેતર દુરગંધી રે, ભય કેતકી વાડી સુમંધી રે;
 સુરખી વાસેં રહે તાબ રે, શુભ વીરવિજય મહારાજ રે જયવંતાળ. ૧૭
 મહતિ શ્રીહકીસિંહે કરલી અંજનશિલાસ્તુ વીરવિજયકૃત સ્તવન સંપૂર્ણમહા

ભારતીય ચિત્રકળા પર એક દષ્ટિ

હિન્દીમાં મૂળ લેખક:—શ્રીયુત અજિતભોષ

અનુવાદક:—શ્રીયુત પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, દહેગામ.

જૈન ગ્રંથોની લઘુ ચિત્રોની (મિનિયેચર) ચિત્રકળામાં અંમ, પ્રત્યંમ ઊભરેલાં અને અણીદાર દેખાડવામાં આવ્યાં છે. જૈન ચિત્રકારોએ મુખને અંકિત કરવામાં ખાસ દિલ્લચરૂની ખતાવી છે.

સિત્તનવાસલના ફેરફારને છોડીને આપણને જૈન ચિત્રકળાનું વિરાટ રૂપ જોવા મળતું નથી. સિત્તનવાસલ ફેરફાર જૈનોના જ બનાવેલ છે; એમાં પણ પૂરતો સંદેહ છે. જૈન ચિત્રકળા લઘુ ચિત્રોની ચિત્રકળા છે. આ તેરમી સતાબ્દિથી શરૂ થાય છે. સૌથી જૂનો તારીખનો ગ્રંથ ઇ. સ. ૧૨૩૭ નો છે, * પરંતુ જે ગ્રંથમાં સૌથી સુંદર મિનિયેચર ચિત્રકળા છે, તે પદ્મની સતાબ્દિનો છે. આ હસ્તલિપિઓ આજકાલ અપ્રાપ્ય છે.

બૌદ્ધ કળાકારોની કલાત્મક કલ્પના અધિકતર ધાર્મિક વસ્તુઓના ચિત્રણમાં જ પ્રગટ થઈ છે, છતાં યે તે કલ્પના વ્યાપક હતી, અને તેની અંદર વિવિધ રૂપો ચિત્રિત કરવામાં આવતાં હતાં. પરંતુ જૈન કળાકારોનાં ચિત્રોમાં ફેરળ આધ્યાત્મિક ચિત્રો જ મળે છે. જે અગિયારમી સદીની નેપાલની બૌદ્ધ હસ્તલિપિઓ અને બંજાળની પાલયુમની હસ્તલિપિઓ તેમજ જૈન મિનિયેચર હસ્તલિપિઓની તુલના કરવામાં આવે તો આ બંધાની ચિત્રકળાનું અંતર સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. બૌદ્ધ ચિત્ર લિપિઓની ચિત્રકળા આ બંધાથી હલ્લે અંશે અધિક સુંદર છે. તે કાર્ષ્વ કળા, રીતિ અથવા પદ્ધતિથી બંધાયેલી નથી. તે પોતાના સમયની ચિત્રકળાનું એક અદ્ભુત સંતુલન અને સમન્વય છે. ભિન્ન ભિન્ન રંગોને એકી સાથે મેળવી તેમાં નિશ્ચિત પ્રભાવ પેદા કરવો એ બૌદ્ધ ચિત્રકળાની વિશેષતા છે. બૌદ્ધ ચિત્રકળા જાવનાત્મક કલ્પના પેદા કરે છે, પરંતુ જૈન ચિત્રકળા તેથી તદ્દન વિપરીત છે.

શરૂઆતના જૈન લઘુ (મિનિયેચર) ચિત્રો બર્માસુધી એના ટેકનીકનો સંબંધ છે, તે મેહંદ મનોરંજક છે. ગ્રંથોના પૃષ્ઠ પર લઘુ ચિત્રો માટે જોટલી જગ્યા મૂકવામાં આવતી, તેમાં પહેલાં સ્વર્ણરંગનો લેખ કરવામાં આવતો અને સોનાનાં પાંડાં ચોંટાડવામાં આવતાં. એ પછી ઘેરા અરુણ રંગથી ચિત્રોમાં રંગ ભરવામાં આવતો. એ પણ સહવિત જણાય છે કે જૈન ચિત્રકાર પહેલાં રંગ બનાવી લેતા હશે. પહેલાં સ્વર્ણમ ડિઝાઇનની એક મોટી રૂપરેખા જે ચી લેવામાં આવતી હતી, પછી આંખ, પાંપણ, કાન અને અંગુળિઓ આદિ બનાવી લેવામાં આવતી હતી. પરિણામ એ આવતું કે ચિત્રોમાં મુખ, વસ્ત્ર, ફૂલ અને સજ્જવટની ચીજો એવી માલમ પડતી કે જાણે તે સુવર્ણની બનાવેલી હોય મોટી મોટી બહાર નીકળેલી આંખો અને ઊભરાયેલાં અંમ, પ્રત્યંમ પ્રારંભિક જૈન લઘુ ચિત્રોની કળાની

૧ છેલ્લા સંશોધન મુજબ.—જૂનામાં જૂની તારીખની સચિત્ર પ્રતિ પાટણના સંઘવીના પાકાના બંકારમાં છે. તે સં. ૧૧૫૭ (ઈ. સ ૧૧૦૦)માં ભરૂચમાં લખાયેલી નિર્ણયચૂર્ણિ ની પ્રતિ છે.

વિશેષતાઓ છે અને આ જ વિશેષતાઓએ તેને અસ્વાભાવિક બનાવી દીધી છે. પ્રારંભિક જૈન કળામાં સૌથી મુદ્દવવાન વસ્તુ છે ચિત્રોની ચારે બાજુની સજવટ.

જૈન ચિત્રકળાના સંબંધમાં જે મહાલો પ્રાપ્ત થઈ શક્યો છે તેથી આપણે ત્રણ પ્રકારની ચિત્રપદ્ધતિ જોઈ શકીએ છીએ:

- (૧) સૌથી પ્રારંભિક પદ્ધતિ ૧૩મીથી લઈને ૧૬મી સદીના સુધી પ્રચલિત હતી, અને આ જૈન કળામાં સૌથી પ્રાચીન પદ્ધતિ કહેવાય છે.
- (૨) જૈન ચિત્રકળાની બીજી પદ્ધતિ ૧૬મી સદીના મધ્યમાંથી ૧૭મી સદી સુધીની છે, જ્યારે જૈન ચિત્રકળા મોમલ ચિત્રકળાના સંબંધમાં આવી.
- (૩) જૈન ચિત્રકળાની ત્રીજી પદ્ધતિ તે છે કે જ્યારે ૧૭મી સદીના અંતમાં જૈન ચિત્રકળા રાજપૂત ચિત્રકળાથી પ્રભાવિત થઈ અને ૧૮મી સદીમાં રાજપૂત ચિત્રકળાના અવનતિ કાળમાં પૂરેપૂરી રીતે તેમાં ભળી ગઈ.

આ ત્રણે કાળની પદ્ધતિમાં જે સૌમાં મુખ્ય અંતર જોવાય છે, તે મુખ્યતઃ ચિત્રકળામાં છે. આપણે મુખ્યતઃ કેવલ અડધો ભાગ જ ચિત્રારાધેલો જોઈ શકીએ છીએ. પછી મોમલકાળમાં આપણે સુકોલ અંગ, પ્રત્યક્ષ ચિત્રણ જોઈ શકીએ છીએ. જ્યારે રાજપૂત-કળાનો પ્રભાવ શરૂ થયો ત્યારે સ્ત્રીઓનો ગોળ ચહેરો ચિત્રિત કરવામાં આવતો અને પુરુષોને મૂંઝો તથા કાઠી બનવા લાગી. ૧૫મી સદીના અંતમાં ચિત્રોમાં લાલ અને સોનેરી રંગોના સ્થાને મુંદર લીલો રંગ અને સોનેરી રંગ વાપરવામાં આવ્યો. પછી અત્યંત બેડોળમાં બેડોળ લાલ પીળા રંગ વપરવા લાગ્યા અને સેતુ બિલકુલ કાઠી નાખવામાં આવ્યું. જૈન લઘુ ચિત્રોની રેખાઓ ક્યારેક બનાવવામાં આવતી, તેથી એ રેખાઓ ખરાબ રીતે અંકાતી, એને જોતાં ગાલૂમ પડે કે કોઈ અકુશળ હાથે આ રેખાઓ એવી છે. લમ્બમ બધી હસ્તલિપિઓમાં આ લઘુ ચિત્રો જોવા મળે છે. કદી કદી આ બિલકુલ એકબીજાની નકલ માલમ પડે છે. એમાં સારા નરસાનું અંતર કલાકારનું પોતાનું બક્ષિતમત કૌશલ છે ૧૫મી સદીના અંતમાં હસ્તલિપિઓની જૈન લઘુ ચિત્રોની કળા એ સમયની બીજી ચિત્રકળાથી ઘણી ઘાટીલી ઠરે છે. હસ્તલિપિઓના લઘુ ચિત્રોની તુલનામાં જૈન પુસ્તકોના કવર પર જે ચિત્રકળાઓ રહેલી હતી તેમાં ખાસ અદ્ભુતતા મળે છે. કદી કદી તે કલાકારોમાં થોડા ઘણા ફેરફાર કરીને આ પુસ્તકોના કવર પર જોવા મળે છે. આ કવર ચિત્રોમાં મેલિસ્તાની અપેક્ષા ટેકનીક અને સજવટને વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. આમાં જીવનના વાસ્તવિક દર્શનનું ચિત્રણ કરવામાં આવતું. આ અંધારે દર્શો સમકાલીન જીવનથી લેવામાં આવતાં. આના પ્રદર્શનમાં એક પ્રતિભા રહેતી. સુરુચિના કારણે પણ આ ચિત્રો બહુ જ મુંદર ઠરે છે અને આજ સુધી જે કંઈ જ્ઞાન થઈ શક્યું છે તેથી એ કહેવું અત્યંત કઠણ છે કે જૈન ચિત્રકળાનો પ્રાદુર્ભાવ સાચી થયો ૧૫મી સદીના અંતમાં એ પછી સુધી જે જૈન ચિત્રકળા આપણને ધાર્મિક પુસ્તકોમાં મળે છે, તે સાધારણ જનતાની જ જનત ચિત્રકળાનું રૂપ છે. જનતાની જ કળાને વિશેષ રૂપ આપીને એક ખાસ સ્ત્રીમાં કાળવામાં આવી છે. એ જ કારણ છે કે જૈન ચિત્રકળામાં સ્ત્રીપુરુષોના આકારપ્રકાર

રૂઢિથી બકડામેલા છે. જૈન ચિત્રકળાનો સ્વતંત્ર રૂપે સ્વયં વિકાસ ન થઈ શક્યો, છતાં તે પોતાના સમયની વાસ્તવિકતાના કારણે જ આપણે તેને જૈન ચિત્રકળા કહીએ છીએ. એથી વિપરીત જે ચિત્રકળાને રિયલિસ્ટિક અને ભૌતિક ચિત્રકળા કહેવામાં આવે છે તે વાસ્તવમાં જૈન ચિત્રકળા છે જ નહિ, અને ધાર્મિક ચિત્રકળાની તુલનામાં તેને ભૌતિક ચિત્રકળા કહીએ અથવા ગુજરાતી ચિત્રકળા કહીએ-મને તે નામે પોઠારીએ-પણ વાસ્તવમાં એ જનતાની જ ચિત્રકળા છે. આ ગુજરાતની માગીણ ચિત્રકળા છે અને એ સંબંધમાં શ્રી એન. સી. મહેતાએ વિસ્તારથી સુંદર ઢંગ પૂર્વક લખ્યું છે.

બૌદ્ધ, જૈન, અને હિન્દુ; આ ત્રણે ચિત્રકળાઓએ ધાર્મિક વિશ્વાસોમાં જ પોતાનું મૌલિક રૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

. -(વિશ્વવાણી; જાન્યુઆરી ૧૯૪૨ ના અંક માંથી સંકલિત)

ચપળતાના પ્રકાર ને ઉપપ્રકાર

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

ઉત્તરજાતિય એ જૈનોના પવિત્ર, પ્રામાણિક અને પ્રાચીન-આચાર્ય તરીકે સુવિખ્યાત છે. એના અગિયારમા અઝઝયણમાં બહુશ્રુતની પૂજનો અધિકાર છે. એમાં સુવિનીત ક્રોને મણવો તેને અંગે પંદર બાબતોનો હલેજ છે. તેમાંથી એક તે ‘ચપળતાનો અભાવ’ છે આ ચપળતાના સંબંધમાં આ અગમની વિ. સં. ૧૧૨૬માં નેમિચન્દ્રસૂત્રીએ રચેલી વૃત્તિ (પત્ર ૧૬૮ અ-આ) જોતાં, એમાં ચપળતાના ચાર પ્રકારો અને એમાંના એકના ઉપપ્રકારો નજરે પડે છે. એની હું અહીં સંક્ષિપ્ત નોંધ લઉં છું.

ચાર પ્રકાર-ગતિ, રચાન, બાષા અને ભાવ આશ્રીને ચપળતા ચાર પ્રકારની છે.

કાર્ધ જલદી જલદી ચાલતું હોય તો એ ‘ગતિ-ચપળતા’ છે.

જે એક રચણે રહીને પણ હાથ વગેરે હલાવ્યા કરે તે ‘રચાન-ચપળતા’ છે.

બોલવા સંબંધી ચપળતા તે ‘બાષા-ચપળતા’ છે. એના (૧) અસત્-પ્રલાપ, (૨) અસમ્ય-પ્રલાપ (૩) અસમીક્ષ્ય-પ્રલાપ અને (૪) અદેશકાલ-પ્રલાપ એમ ચાર ઉપપ્રકાર છે. અછતી (અવિદ્યમાન) વસ્તુ વિશે બોલવું તે ‘અસત્-પ્રલાપ’ છે સમ્યક્તાને ન છાજે તેમ બોલવું તે ‘અસમ્ય-પ્રલાપ’ છે. પૂર્વાપર વિચાર કર્યા વિના જેમ આવે તેમ બોલવું તે ‘અસમીક્ષ્ય-પ્રલાપ’ છે. કાર્ય પૂરું થયા પછી આ જો એ દેશમાં કે એ વખતે કરાવું હોત તો સારૂ થાત એમ જે બોલવું તે ‘અદેશકાલ-પ્રલાપ’ છે.

સૂત્ર ૬ અર્થ પૂર્ણ થયા પૂર્વે જે અન્ય પ્રકરણ કરે તે ‘ભાવ-ચપળતા’ છે.

ગોપીપુરા, સુરત, તા ૧૭-૧-૪૮

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચેનો એક આનો વધુ).

(૨) હીયોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય ચવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક વિવિધ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય ઠાક રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગબાઈની વાડી, બીકાંટા, અમદાવાદ

મુદ્રક:-મગનભાઈ હોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી ત્રિવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ. પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોહાદાસ ચાંદ શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગબાઈની વાડી, બીકાંટા રોડ-અમદાવાદ

વિ શ સિ

છાપકામ અને કાગળની દિવસે દિવસે વધતી જતી કારમી મોંઘવારીના સમયમાં પણ “ જૈન સત્ય પ્રકાશ ” માસિક ગ્રાહકોને માત્ર એ રૂપિયા જેટલા નજીવા લવા-જમમાં અને પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને વગર લવાજમે આપવાનું અમે ચાલુ રાખ્યું છે, અને ભવિષ્યમાં પણ એ મુજબ જ અમે એ ચાલુ રાખવા માગીએ છીએ. આ રીતે માસિક અમે આપી શક્યા છીએ એનું મુખ્ય કારણ શ્રીસંઘ તરફથી અમને સમયે સમયે મળતી રહેલી ઉદાર મદદ છે; આવી મદદ ન મળે તો આ રીતે માસિક આપી શકાય જ નહીં.

અત્યારે છેલ્લે છેલ્લે વધેલી મોંઘવારીના કારણે અમારે થોડીક નાણાંભીડ ભોગવવી પડે છે; અને તેથી સમસ્ત શ્રીસંઘ સમક્ષ અમે અમારી એ વાત રજુ કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે અત્યાર સુધીની જેમ આ વખતે પણ શ્રી સંઘ અમારી માંગણી જરૂર પૂરી કરશે.

ચાતુર્માસના ધાર્મિક પર્વોના દિવસો આવે છે. તે વખતે આ માસિકને અને સમિતિને દરેક પ્રસંગે યાદ રાખવા અમે દરેક ગામના જૈન સંઘને તેમજ તે તે ગામમાં ખિરાજતા મુનિવરોને વિનંતિ કરીએ છીએ.

॥ॐ अर्हम् ॥

અરિવલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશિંગમાઈકી વાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૩ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૪ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૪ : ઈ સ. ૧૯૪૮ || ક્રમાંક
અંક ૧૦ || અષાઠ શુદ્ધિ ૧૦ : શુક્રવાર : ૧૫મી જુલાઈ || ૧૫૪

ધર્મોદા નાણાંની સમસ્યા

[સમ્પાદકીય]

આજકાલ ધર્મોદા નાણાં અંગે ઠેર ઠેર ભજેલો ઊદાપોહ ચિંતાબનક થઈ પડ્યો છે; અને તે તે ધર્મોદા નાણાંના સંરક્ષકો અને અવસ્થાપકોને માથે તે તે નાણાંની સુરક્ષિતતા બળવી રાખવાનું અને મૂળ માર્ગ મૂકીને અવળે માર્ગે દોરવાઈ જતા જનતાના માનસને સ્થિર રાખવાનું બારે જવાબદારીભર્યું કામ આવી પડ્યું છે.

ધર્મોદા નાણાંની ઉત્પત્તિ માનવીની સમર્પણની ઉમદા વૃત્તિમાંથી થઈ છે એટલી વાત જો આપણા આશ્રમા રાખીએ તો ધર્મોદા નાણાં અંગેની—એની વ્યવસ્થા કે ઉપયોગ અથવા તો માલિકી વગેરે અંગે—વિશેષ માથાકૂટમાં પડવાપણું રહેતું જ નથી. તે તે નિમિત્તને અનુસરીને સમર્પણ કરેલા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાનો તેમજ તેનું યોગ્ય સંરક્ષણ કરવાનો માર્ગ એટલો સુનિશ્ચિત કરી રાખેલો છે કે એ માટે વધુ મથામણમાં પડવાની જરૂર જોખી મળી જ નથી.

સંભવ છે આમાં જોતેતર સમ્પ્રદાયોમાં કંઈક કહેવાપણું કે સુધારવાપણું હોય; પણ જૈન સંઘે તો આ નાણાંઓ અંગે એવા આકરા નિયમો ધર્મગ્રા મુજબ સ્વેચ્છાએ જ સ્વીકારી લીધા છે કે એની શુદ્ધાશુદ્ધિ માટે સંઘાકરવાપણું રહેતું જ નથી, અને આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણા દીર્ઘદ્રષ્ટિવાળા આપ્ત પુરુષોએ આ ધર્મોદા નાણાંની આસપાસ નૈતિકતાની અને ધાર્મિકતાની એવી મજબૂત વાક ખાધી દીધી છે કે સેંકડો વર્ષો વીતી જવા છતાં ધાર્મિક નાણાંની શુદ્ધિની મુખ્યવસ્થા અવિચ્છિન્નપણે આજ સુધી જળવાઈ રહી છે. આપણા દેવમંદિરો અને આપણા બીજા ધર્મસ્થાનો આજે પણ ઉચ્ચ, સફાઈ ભર્યા તેમજ મનને શાંતિ આપે એવા જળવાઈ રહ્યા હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ આપણા શાસ્ત્રકારોએ આપણને પહે પહે સમજાવેલી આ દ્રવ્યશુદ્ધિ જ છે.

તે તે ખાતામાં ભેગા થયેલાં કે થતાં આ ધર્મોદા નાણાંના વપરાશના ક્ષેત્રની મર્યાદા સેંકડો વર્ષથી જૈન સંઘના જીવનમાં એટલી બધી સ્પષ્ટ રીતે અંકિત થયેલી છે કે એ માટે શાસ્ત્રોના

આધરો શોધવા પડે એવી શંકા જ ઊઠવા પામતી નથી. આપણો રોજ-મ-રોજનો ક્ષણેક્ષણનો વ્યવહાર આપણને સ્પષ્ટ આર્થનું નિશ્ચિત દર્શન કરાવતો હોય ત્યાં શંકા-કુશંકામાં પડવાને અવકાશ ક્યાં રહે? ધાર્મિક નાણાં અંગે આવી સુનિશ્ચિત દૃષ્ટિ જૈન સંઘના રોજિદા વ્યવહારમાં વણાઈ ગઈ છે તેનું મૂળ આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં રોપાયેલું છે.

આમ છતાં આજે એવા કેટલાક પ્રસંગો આવી પડે છે કે જ્યારે આપણી આવી સ્પષ્ટ અને સુનિશ્ચિત સાન્યતાને પણ, એ ડમસગી ન જાય એટલા ખાતર, આપણે ચુસ્ત-પણે જાળવી રાખવા પ્રાણપૂર્ણ પ્રયત્ન કરવો પડે છે.

મુંબઈ ઇલાકામાંના ધાર્મિક ટ્રસ્ટોની તપાસ માટે મુંબઈ સરકારે ન્યાયમૂર્તિ ટેન્ડુલકરના અધ્યક્ષપણા નીચે સાત સદ્ગુહસ્થોની એક તપાસ કમીટી નીમી હતી, અને આ કમીટીએ જુદી જુદી હિન્દુ તેમજ જૈન આજેવાન વ્યક્તિઓની જુજાની લઈને પોતાનું કામ પૂરું કરીને પોતાને થયેલ અનુભવના પ્રકાશમાં પોતાની બલામણોનો અહેવાલ સરકાર સમક્ષ પેશ કરી દીધો છે.

આ સમિતિ સમક્ષ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રમુખ અને દેશના આજેવાન ઉદ્યોગપતિ શેઠ શ્રી. કરતુરભાઈ લાલભાઈએ જૈન સંઘનું દ્રષ્ટિબિંદુ રજૂ કરતી જે જુજાની આપી છે તેને ઠેરઠેરથી ખૂબ જ આવકાર થયો છે; અને અસદાવાદ મુંબઈના તેમજ ખીજા જૈન સંઘોએ આ જુજાનીને જૈન સંઘના પ્રતિનિધિરૂપે સ્વીકાર કરવાનો ઠરાવ કરીને એ જુજાની ઉપર જૈન સંઘની માન્યતાની મહોર છાપી મારી દીધી છે. શેઠ શ્રી. કરતુરભાઈએ જે મહત્ત્વ આને સ્પષ્ટતાપૂર્વક જૈન સંઘનું દ્રષ્ટિબિંદુ રજૂ કર્યું છે તે છુદ્ધ અમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ. એમણે આપેલી જુજાની જૈન સંઘની મૂલ્યવાન સંપત્તિરૂપ છે એમ અમને લાગે છે; અને તેથી એ આખી અંગ્રેજી જુજાનીનો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ તૈયાર કરાવેલ ગુજરાતી અનુવાદ આ અંકમાં પ્રમટ કરીએ છીએ. આ જુજાનીના ગુજરાતી અનુવાદની નક્કસ પૂરી પાઠવા માટે અમે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો આભાર માનીએ છીએ.

મુંબઈ સરકારને અમે એટલું જ કહેવા માગીએ છીએ કે ધર્મોદા નાણાંના સંગ્રહણ માટે ટ્રસ્ટી ધારો અને ધર્મોદા ટ્રસ્ટ ગવર્નમેન્ટ ધારો—આ બે ધારાનો જે બરાબર અમલ કરવામાં આવે તો આ માટે ખીજા કોઈ પણ નવા ધારાની જરૂર જ ઊભી થતી નથી. મદદરતો સલાહ ધારો ધડવાનો નહીં પણ ધારાનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવાનો છે એ તરફ અમે સૌનું ધ્યાન દોરીએ છીએ, અને મિનજરૂરી નવા નવા ધારાઓ ધડવાની માથાફટમાંથી ઊભરી જવાનું સ્વયંચાલે છે.

શેઠ શ્રી. કરતુરભાઈએ પોતાની જુજાની આપીને જૈન સંઘની વાત યોગ્ય રીતે રજૂ કરી છે એટલા પૂરતું આપણું એક કામ પાર પાડ્યું ગણાય. પણ ખરેખર કામ તો ટેન્ડુલકર સમિતિની બલામણોનો અહેવાલ બહાર પડે તે વખતે કરવાનું છે એ રખે આપણે બૂલીએ. તે વખતે પણ આપણે જાગૃત રહીએ અને આપણા સંઘને યોગ્ય દોરવણી આપી આપણા ધર્મોદા નાણાંનું જતન કરીએ !

આરતુ !

મુંબઈ સરકારે ધર્મોદ્ધાર પબ્લિક ટ્રસ્ટોની તપાસ અર્થે નીમેલા

શ્રી ટેન્ડુલકર કમીશન સમક્ષ તા. ૨૨-૪-૪૮ ના રોજ

શેઠ શ્રી કર્તુરભાઈ લાલભાઈએ આપેલી જુલાની

પ્રશ્નકાર : કમીટીના પ્રમુખ ટેન્ડુલકર.

પ્ર. ૧ : આપ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના મુખ્ય ટ્રસ્ટી છો ?

ક. લા : હા.

પ્ર. ૨ : તમારા બંધારણ પરથી અમને માલુમ પડે છે કે જુદા જુદા સ્થળના સંઘો પ્રતિનિધિઓ ચૂંટે છે, અને આ પ્રતિનિધિઓ મેનેજીંગ કમીટીની ચૂંટણી કરે છે.

ક. લા : પદ્ધતિ એવી છે કે જુદા જુદા સ્થળના સંઘો પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટે છે. જેઓ જરૂર મુજબ વરસમાં એક કે બે વાર મળે છે. મેનેજીંગ ટ્રસ્ટીઓનું સંડગ્ન અમલવાદનું જ હોય છે અને જ્યારે તેમાંથી કોઈની જગ્યા ખાલી પડે છે ત્યારે બાકીના ટ્રસ્ટીઓ પોતાની અંદરથી ખાલી પડેલી જગ્યાની પુરવણી કરે છે અને જુદાં જુદાં સ્થળોએથી ચુટાયેલા ૧૦૮ પ્રતિનિધિઓની તે સંબંધમાં અનુમતિ મેળવવામાં આવે છે.

પ્ર. ૩ : સંઘમાં કોનો કોનો સમાવેશ થાય છે ?

ક. લા : જોતો જે રીતે સઘ શબ્દનો અર્થ સમજે છે તે રીતે સંઘમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર વર્ગનો સમાવેશ થાય છે, પણ સાધારણ રીતે અમુક સ્થળે રહેતા જોતો એટલે સંઘ એમ સમજવામાં આવે છે.

પ્ર. ૪ : આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી પાસે આજે કેટલી મૂડી હશે ?

ક. લા : લગભગ ૬૦ લાખ રૂપિયા.

પ્ર. ૫ : ધાર્મિક નિમિત્ત સિવાય આ નાણામાંથી કોઈ સામાજિક હેતુ માટે કશી પણ રકમ વાપરવામાં આવે છે ખરી ?

ક. લા : ના.

પ્ર. ૬ : આ પેઢી તેમજ અન્ય જોત સંસ્થાઓ તરફથી મળેલા જવાબો ઉપરથી મને માલુમ પડે છે કે દેવદ્રવ્ય સામાજિક ઉપયોગ માટે વાપરી ન શકાય, એવી જોતધર્મની આજ્ઞા છે.

ક. લા : હા જી એમ જ છે.

પ્ર. ૭ : આવો શાસ્ત્રીય હિસ્દેખ કર્યા છે તે અને કહી શકશો ? કોઈ આગમોમાં આવો હિસ્દેખ છે ખરો ?

ક. લા : આવી બાબતમાં હું એક અસ્પષ્ટ ગ્રાવક છું. પણ આ બાબતમાં જે સાધુઓ પ્રમાણભૂત મણાય છે અને દેવદ્રવ્યના ઉપયોગ સંબંધે શાસ્ત્રીય હિસ્દેખો રજૂ કરી શકે એમ છે એવા સાધુઓ પાસેથી આને લગતા પ્રમાણો હું મેળવી આપી શકીશ.

પ્ર. ૮ : આપ આવા પ્રમાણ મેળવી આપી શકશો તો હું ગદ્ગદ થઈશ. અને આવા પ્રમાણોની ખાસ અપેક્ષા છે, કારણ કે જોતોના ધાર્મિક ખાતાનાં નાણાં સામાજિક કાર્યોમાં વાપરી ન જ શકાય એમ માનવાને કશું જ કારણ નથી, એવી અમારી પાસે

જીખાનીઓ આવી છે. દેવદ્રવ્યનો આવો ઉપયોગ વ્યાજબી છે કે નહિ એ બાબતમાં અમારે છેવટના નિર્ણય પર આવવું જોઈએ. આ સંબંધમાં નિર્ણય લેતાં અમારે પૂરી સંભાળ લેવી જ રહી.

ક. લા : સમાજના અમુક વર્ગના વિચારો સંબંધિતે આપ દોરવાઈ નહિ જાઓ એ બાબતની મને ખાતરી છે.

પ્ર. ટે : દેવદ્રવ્યનો સામાજિક કાર્યો માટે લેશ માત્ર ઉપયોગ થઈ ન શકે એમ આપ કહેવા સંગો છો, એમ હું સમજું છું.

ક. લા : બરોબર એમ જ.

પ્ર. ટે : આશુ'દંત કથાણુજીની પેઢીનાં નાણાં ખાનગી પેઢીઓમાં રોકવામાં આવે છે ?

ક. લા : છેલ્લાં પચાસ-સાઠ વર્ષથી કાંઈ પણ ખાનગી પેઢીમાં રોકવામાં આવ્યાં નથી.

પ્ર. ટે : બીજી જૈન ચેરીટીઓ સંબંધમાં આમ હોય એમ કમનશીબે માલુમ પડતું નથી.

ક. લા : મને લાગે છે કે આપને મળેલી માહિતી મોટા ટ્રસ્ટો પુરતી બરોબર નથી, તેઓ કાં તો સ્થાવર મિલકતોમાં અથવા તો બ્યાબ મળે એવા સરકારી કાગળિયાઓમાં નાણાં રોકે છે, ખાનગી પેઢીમાં પૈસા રોકતા હોય એવાં કેટલાં ટ્રસ્ટો છે તેની મને ખબર નથી.

પ્ર. ટે : કેટલીક જૈન ચેરીટીઓના બવસ્થાપકો તરફથી મળેલા જવાબો આપના અભિપ્રાય સાથે મળતા થતા નથી. ઘણી પેઢીઓએ કબૂલ કર્યું છે કે તેઓએ પોતાની હસ્તકનાં નાણાં ખાનગી પેઢીઓમાં રોકેલાં છે અને તેના બચાવમાં તેઓ જણાવે છે કે-તેમને બ્યાબના આકારમાં તેવા રોકાણનો સારો બદલો મળે છે, જે ટ્રસ્ટના ખર્ચોને પહોંચી વળવા માટે જરૂરનો હોય છે. અને ખાનગી પેઢીઓમાં આવી રીતે નાણાં રોકવાનું જોખમ બહુ થોડું હોય છે અને તે સામે જે બદલો મળે છે, એ જોતાં એટલું જોખમ ખેડવું એ તેમને થોડું લાગે છે. જો આપ કહો છો તેમ આ મુજબની સાલુ રીતરસમ ન હોય તો તે સંબંધિતે મને આનંદ થાય છે.

ક. લા. હું નમ્રપણે રજુ કરું છું કે જૈન ચેરીટીઓની કુલ રકમ કેટલી છે અને ખાનગી પેઢીઓમાં આમાંના કેટલો ભાગ રોકવામાં આવે છે, તેની આપ સરખામણી કરશો તો મને ખાતરી છે કે મારું કહેવું આપને બરોબર સાચું માલમ પડશે.

પ્ર. ટે. આપને એક દાખલો આપું : મુંબઈમાં શ્રી વીર જૈન કાર્યાવાહ પાઠશાળા નામની એક સંસ્થા છે તેની રૂ. ૭૦૦૦૦ ની મૂડીમાંથી રૂ. ૫૭૦૦૦ જેટલી મોટી રકમ ખાનગી પેઢીમાં રોકવામાં આવેલ છે.

ક. લા. મને લાગે છે કે આ સંબંધમાં થોડું નિર્ણય ઉપર આવવા માટે જૈન ચેરીટીઓની કુલ રકમ કેટલી થાય છે તે આપે નક્કી કરવું જોઈએ અને આમાંના કેટલા દરજા ખાનગી પેઢીમાં રોકાયેલા છે, તેની તારવણી કરવી જોઈએ.

પ્ર. ટે. આપની વાત બરોબર છે, અને આને લગતી હજાકનો સરકારી દફતરમાંથી એકી કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ અને તે ઉપરથી સત્ય શું છે તે માલુમ પડશે, પણ ખાનગી પેઢીમાં પૈસા રોકવા એ ઈચ્છવા યોગ્ય પદ્ધતિ નથી એમ તો આપ માને છો ને ?

ક. લા. એ ચોક્કસ અનિચ્છનીય પદ્ધતિ છે.

પ્ર. ટે. હવે એક ખીજ પ્રકારના રોકાણનો વિચાર કરીએ કે જે માત્ર જૈન ચેરીટીઓમાં જ જોવામાં આવે છે. આ રોકાણ સોના ચાંદીને લગતું છે. આ પ્રકારનું નાણાનું રોકાણ આપને યોગ્ય લાગે છે ?

ક. લા. મને લાગે છે કે આનું રોકાણ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. સંભવ છે કે ખીજ કમીટી માફક તમારી કમીટી એમ સુચવે કે ટ્રસ્ટના ફંડો સરકારી કાગળિયામાં જ રોકવા જોઈએ. પહેલા વિશ્વવિખ્ત દરમિયાન આપણે બધા જાણીએ છીએ તે રીતે સાડા ત્રણ ટકાની સો રૂપિયાની લોનનો ભાવ ૪૭ ટકા ઊંચી થયો હતો અને પાછા ભાવમાં વેચાણો હતો. ગવર્મેન્ટ સીક્યુરીટીમાં જે લાખોની સંખ્યામાં આનું નાણું રોકાયેલું હતું તેને ફેટલી ખોટ આવી હતી તે આપ સહજ કદપી શકશો. બધું નાણું એક જ ઠેકાણે રોકવું એ હકાપણ બધું નથી. આ રીતે સરકારી કાગળિયાની ગમે તેટલી સફર સ્થિતિ હોય, તો પણ તેમાં બધું નાણું રોકવું તે હકાપણ બધું નથી. જર્મની અને ફ્રાન્સમાં શું બન્યું, એ પણ આપણે જાણીએ છીએ, તેથી ટ્રસ્ટફંડનો અમુક ભાગ સોના ચાંદીમાં રોકવામાં આવે એ જરૂર હકાપણ બધું છે. વિશેષમાં અમે જે કાંઈ સોના ચાંદીમાં રોકાણ કરીએ છીએ, તે કાંઈ સદાના હેતુથી કરતા નથી. અમોએ કરેલી સોના ચાંદીની ખરીદીનો મોટો ભાગ કાંઈ મોટી કિંમત આપીને ખરીદાયો નથી. બ્યારે ચાંદીનો ભાવ ૪૦ થી ૫૦ ની આસપાસનો હતો અને સોનું ૨૫ થી ૩૦ ની આસપાસનું હતું ત્યારે જ આવી ખરીદી કરવામાં આવી હતી. તેથી જો ટ્રસ્ટીઓએ ખોતાની હસ્તકનાં નાણાં સોના ચાંદીમાં રોક્યા હોય તો તે સંબંધમાં તેમને કાંઈ પણ પ્રકારનો દોષ દેવો યોગ્ય નથી એમ મને લાગે છે. તેમણે ખરોખર જ ક્યું છે એમ મારે કહેવું જોઈએ.

પ્ર. ટે : મને એડવોકેટ જનરલે હજી હમણાં જ જણાવ્યું હતું કે પંદર દિવસ પહેલાં તેમની સમક્ષ રજુ કરવામાં આવેલી એક યોજના (Scheme) માં આજના ભાવે સોનું ખરીદવાની મામણી કરવામાં આવી હતી. બ્યારે સોના ચાંદીના ભાવ બહુ નીચા હતા ત્યારે આવાં રોકાણ કરવામાં આવતાં હતાં એમ નથી. આજના ભાવે લાવેલા પણ તેઓ આવાં રોકાણ કરવા માગે છે. એક ખીજ બાબત એ છે કે સોના ચાંદીમાંથી કાંઈ નિષ્પન્ન તો થતું જ નથી.

ક. લા : એ હું કબૂલ કરું છું.

પ્ર. ટે : તો પછી ટ્રસ્ટફંડમાંથી બ્યાજની રીતે પણ કાંઈક દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થવું જોઈએ, એ જરૂરી નથી ?

ક. લા : નાણામાંથી બ્યાજ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ એ ખરાબર છે, પણ એથી વધારે અમત્યની બાબત તો મૂડીની સહીસલામતીને લગતી છે. નાનું સરખું બ્યાજ કમાવા જતાં પણ આપણી મૂડીને ધસારો ન લાગે, એ આપણે ખાસ જોવું જોઈએ.

પ્ર. ટે : મૂડીનો હેતુ શું છે ? જો એમાંથી કાંઈ પેદા ન થાય તો અમારી પાસે આટલી મૂડી છે એટલા સંતોષ ખાતર જ આપણે મૂડી ભેગી કરવી એમ ?

ક. લા : અમારી પાસેનાં નાણાંની અમને કંઈ રીતની જરૂરીયાત છે, તે હું આપને

સમગ્રવુ કોઈ પણ ચોક્કસ હેતુ માટે જાણુએ રાખી મૂકેલાં નાણાં નક્કામાં પડી રહ્યાં છે એમ આપને લાગતું હશે, પણ એ અસત્ય નથી. આપને એક દાખલો આપું. આજુ પર્વત ઉપર અમારાં અમૂલ્ય મંદિરો છે. મંદિરો ૧૦૪૧ ની સાલમાં બંધાયાં હતાં. આ અમારો ૬૦૦ વર્ષનો વારસો છે. એના સમારકામ પાછળ અમે આજ સુધીમાં બહુ નાણું ખર્ચ્યું નથી. પણ હવે એવો વખત આવ્યો છે કે તેના જીર્ણોદ્ધાર પાછળ અમારે એક બહુ મોટી રકમ ખર્ચવી જોઈએ. હમણાં જ મુંબઈથી અમે કેટલાક જાણીતા શિષ્યશાસ્ત્રીઓને ત્યાં લઈ ગયા હતા અને પ્રસ્તુત જીર્ણોદ્ધારનો બાવીશ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ આવશે એવો તેમણે અડસટ્ટો કાઢી આપ્યો હતો. આ કાંઈ એવી નાની સૂતી રકમ નથી કે જે મુંબઈ, અમદાવાદ કે કોઈ પણ અન્ય સ્થળેથી એકાએક પેદા કરી શકાય. અમારી પાસેના ટ્રસ્ટ ફંડોમાંથી જ આની સમવડ ઉતારવી જોઈએ અને દર વર્ષે આવા હેતુ માટે જો અમે અમુક રકમ અલગ કાઢી હોય તો એ ઉપરથી એમ કહી નહિ શકાય કે આ મૂડી કેવળ નકામી પડી રહી છે. આજુનાં મંદિરો પૂરતું હું એમ કહેવાને તૈયાર છું કે શિષ્યના વિષયમાં દુનિયામાં તેનો કોઈ જોડો નથી, અને તેથી જ અમારાથી જને તે રીતે આ ખજાનાને જાળવી રાખવો તે અમારો ધર્મ થઈ પડે છે. ૬૦૦ વર્ષ પહેલાં જે પથ્થર વાપરવામાં આવ્યો હતો એ જ પથ્થર અમારે વાપરવો રહ્યો અને જે રીતની કોતરણી કરવામાં આવી હતી એ જ રીતની કોતરણી આજે જ્યાં જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં નવી કરવાની રહી અને મૂળનો ઉદાર આજેકુલ જાળવો રહે એ અમારે જોવું રહ્યું. એ દિવસોમાં દત્તીઆના એક આના કે અરધા આનામાં કડીઓ મળતો હતો. પણ આજે તે કરતાં વીંછ કે ત્રીસ ગણા દામ કડીઆને આપવા પડે છે. સુતાર સબંધમાં પણ એ જ રિયતિ પ્રવર્તે છે. આ બધી હકીકતો ધ્યાનમાં લેતા જૈન મંદિરનાં નાણાં નકામાં પડી રહે છે, એમ કહેવું યોગ્ય નથી.

પ્ર. ૮ : મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે જુદાં કરવામાં આવેલાં નાણાં તે હેતુ માટે વપરાય છે ખરા કે ?

ક. લા : હા જી. હું એક નહિ પણ સંકેદો દેરાસરના દાખલા ટાંકી ચકું તેમ છું કે જેમણે પોતાનાં નાણાંનો જીર્ણોદ્ધારના કાર્યોમાં ઉપયોગ કર્યો છે.

પ્ર. ૯ : કી મતી મંદિરો બાવિખમાં ઉત્તમ હાલતમાં રાખવા માટે ઘસારા ફંડ કે અનામત ફંડ રાખવું વધારે સારું મજામ કે નહિ ? તમારી પાસે રૂ. ૮૦૦૦૦૦૦ નું ફંડ હોવાના સમયે તમે જીર્ણોદ્ધારના કામમાં રૂ. ૨૨૦૦૦૦૦ સુધીની રકમ વાપરી ચકો તે જુદી વાત છે, પરંતુ ૨ કરોડ રૂપિયાનું ફંડ બિજુ કરીને તે રકમનું રોકાણ કરી તેના બાળમાંથી પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો તે વધારે સારું મજામ કે નહિ ?

ક. લા : સાહેબ, હું ખાસ કરીને શિષ્યકામમાં ખાસ રકમ ધરાવું છું. મેં દિંદુ ધર્મનાં ઘણાં ખરાં મંદિરો જોયાં છે. અને તે અમે હું નમ્રતાપૂર્વક કમીટી સમક્ષ રજુ કરું છું કે જૈન દેરાસરોમાં જોવામાં આવતી શિષ્ય સન્નિધિ અને કારીગરી કોઈ પણ હિંદુ મંદિરમાં દ્રષ્ટિગોચર થતી નથી. હામિક દ્રષ્ટિબિંદુ જાણુએ રાખીને પણ કમીટીએ આ અગત્યની જાણુને ધટતું ધ્યાન આપવું પડે છે. જૈન મંદિરોની શિષ્ય સન્નિધિ વર્ણન કરવા બેસું તો પણ તેનો

સમોટ ખ્યાલ આપી શકાશે નહીં એટલા માટે કમીટીને હું એકાદ બે સ્થળોની મુલાકાત લેવાને વિનંતિ કરું છું. અમૂલ્ય શિલ્પ સમૃદ્ધિની જાળવણી બાબતમાં મને તેટલી દલીલો કરવા કરતાં ઉપરોક્ત મુલાકાત જ તે બાબતની વધારે ખાતરી કરી આપશે. પાશ્વિમાત્મ પ્રજાની સાફફ ડીમડીસ વગાડવાની આવી બાબતોમાં અમોને આદત જ નથી. ઇટાલીમાં આવેલ પીઝાના હળતા ટાવર સંબંધી આપણે પુસ્તકોમાં વાંચીએ છીએ. પરંતુ અમદાવાદમાં આવેલ મીનારો કે જેના ઉપર ઊભા રહેવાથી તે ખરેખર ધૂજલો હોવાનું માલમ પડે છે તેથી આપણે અજાણ છીએ. આનું કારણ એ છે કે, આપણને હોલ વગાડવાની આદત નથી જોન મંદિરોની શિલ્પ-સમૃદ્ધિનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવા કરતાં કમીટીને ત્રણ દિવસનો સમય ફાળવે પાડીને આણનાં મંદિરો તથા રાણકપુરનાં મંદિરોની મુલાકાતે આવવા હું વિનંતિ કરીશ. કમીટીની તે મુલાકાતો તેમને જોન મંદિરો શું છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપશે. આવતા ૧-૮ મહિનામાં હું એક પુસ્તક બહાર પાડવા ધારું છું, જે આખા હિંદુસ્તાનના જોન મંદિરો, જોન ધર્મશાળાઓ તથા જોનોની વસ્તી સંબંધી ખ્યાલ આપશે. કામળનો આવશ્યક જથ્થો મળી રહેતાં તરત જ તે પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં આવશે. આ દેશની જૂની શિલ્પકળાના અભ્યાસીને તે પુસ્તક ધણુ જ રસપ્રદ થઈ પડશે. ફરીથી એક વખત હું કમીટીને મેં ઉપર જણાવેલ બે સ્થળોની મુલાકાત લેવા બારપૂર્વક વિનંતિ કરું છું અને તે મુજબ કરવામાં આવશે તો કમીટીએ જોન મંદિરોને સ્પર્શ ન કરવો તે વધારે સારું છે તેવી દલીલ કરવાની મારે જરૂર નહીં રહે.

પ્ર. ટે. : આપને એવો બય રાખવાની જરૂર નથી. જરૂરિયાત વિના જોન મંદિરો સંબંધે અમે કશો પણ કાયદો કરવા મંગતા નથી. કોઈ પણ સંજોગોમાં મંદિરોની જરૂરિયાતો વળુપૂરાયકો રહે એમ ઇચ્છતા નથી. મંદિરનાં નાણાં બ્યાજખી કામો માટે વપરાવાં ન જોઈએ, એવું પણ અમે સૂચવવા મારતા નથી. કમીટી સામે એક જ મુદ્દો છે, અને તે એ છે કે—મંદિરની બધી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા બાદ જો વધારાનું નાણું રહે તો એ નાણાંનો ઉપયોગ સામાજિક કાર્યો માટે કરવો જોઈએ કે નહિ ?

ક. લા. : હું એ દષ્ટિબિન્દુ જરોખર સમજી શકું છું, પણ હું નમ્રભાવે રજુ કરું છું કે જ્યાં સુધી કમીટી એક ચા બે મંદિરોની મુલાકાત નહિ લે, ત્યાં સુધી જોન મંદિરોની જરૂરિયાતો ફેટલી છે તેનો કમીટીને પૂરો ખ્યાલ આવી શકશે નહિ.

પ્ર. ટે. : જોન મંદિરની સુરક્ષાને લગતી બ્યાજખી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા બાદ જોન મંદિરો પાસે વધારાનું નાણું રહે છે કે નહિ એ પ્રશ્ન સાથે અમારે સીધી નિસબત છે.

ક. લા. હું આજળ વધીને કહું છું કે જોન મંદિરોના જરૂરી સમારકામ માટે પણ અમારી પાસે પૂરતા પૈસા નથી.

પ્ર. ટે. : હીક, તો ત્વજી વધારાનાં નાણાંનો પ્રશ્ન ઉપરિધત થતો નથી. ધાર્મિક સંખાવતોના બ્યાજખી થતા અર્ચમાં અમો આડે આવવા મામતા નથી પરંતુ જો ફાળવે નાણું હોય તો તે નાણું પ્રજાકીય ઉપયોગમાં વધારે સારી રીતે વ્યય કરી શકાય કે કેમ તે જાણવાની અમારી મુરદ છે. ત્યારબાદ હું એમ પણ જાણવા માગું છું કે એક દેરાસરનું દ્રવ્ય ખીજ દેરાસરોના ઉપયોગમાં વાપરી શકાય કે નહીં ?

ક. લા. પૂર્વે ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઉપયોગ કરવામાં આવેલો છે.

પ્ર. ૮. આ અંગે જોઈતી માહિતી તમે પૂરી પાડી શકશો ?

ક. લા. હા જી.

પ્ર. ૮. : સોલાપુરના એક સદ્ગૃહસ્થ કે જે અખિલ હિંદ જૈન એસોસીએશનની મેનેજીંગ કમીટીના સભ્ય છે, તેમજ જૈન સાહિત્ય સેવા મંડળના પ્રમુખ છે, તેમણે કમીટી સમક્ષની તેમની જુથાનીમાં સૂચવ્યું છે કે પ્રતિમાજીના આગળ ઘીના દીવા કરવાનું બંધ કરવું જોઈએ. આ બાબતમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

ક. લા. આ સૂચનનો હું વિરોધ કરું છું કારણ કે તે પૂજનું મહત્વનું અંગ છે. એકદર ખર્ચને ધ્યાનમાં લેતા ઘીના દીવા અંગે થતું ખર્ચ એટલું બધું ઓછું છે કે જે ધ્યાનમાં ન લઈ શકાય. જે વાર્ષિક દસ લાખ રૂપિયા જેટલી રકમ આ અંગે ખર્ચાતી હોય અને કદાચ કમીટીએ આવી મોટી રકમનો બર્થ-બય બંધ કરવા સૂચન કરેલ હોય તો તે સમજી શકાય તેમ છે. મારા મંતવ્ય પ્રમાણે કુલ ખર્ચના હિસાબે આ ખર્ચ તદ્દન નજીવો ગણાય અને તે તેથી કરીને બંધ કરી દેવો જોઈએ નહિ. વિશેષમાં મારા માનવા પ્રમાણે ઘીના દીવાઓ બધા જ મંદિરોમાં પ્રગટાવવામાં આવતા નથી. પરંતુ ફક્ત બહુ મોટા મંદિરોમાં જ પ્રગટાવાય છે.

પ્ર. ૮ : તમારા મંતવ્ય પ્રમાણે આ ખર્ચ ઘણું જ નજીવું ગણાય.

ક. લા. જરૂર. તે નહિ જેવું નાનું ગણાય.

પ્ર. ૮. તમારા ચોપડામાં ખર્ચ અલગ બતાવવામાં આવે છે ?

ક. લા. આ બાબતમાં અમે કશો ખર્ચ કરતા નથી. મંદિરના ભક્તો તરફથી તે ઘણે અંશે પૂરું પાડવામાં આવે છે. વખતો વખત જે યાત્રાળુઓ દર્શનાર્થે આવે છે તેઓ આ અંગે નાણાં આપતા જાય છે. ખરી રીતે અમે આશરે બે લાખ રૂપિયાની જોખવાઈ કરીએ છીએ, બપોરે અમારું વાસ્તવિક ખર્ચ ૮ થી ૯ લાખ રૂપિયા માય છે. આ ખર્ચને શી રીતે પહોંચી વળવામાં આવે છે? યાત્રાળુઓ યાત્રા કરીને બપોરે નીચે જિતરે છે, સારે અમે તેમને કંઈક ભાતું આપીએ છીએ. યાત્રાળુઓ સવારે વહેલા પાંચ વાગે પર્વત ઉપર ચઢવાનું શરૂ કરે છે, અને લગભગ મધ્યાહને તેઓ નીચે જિતરી જાય છે તે વખતે અમે તેમને પૂરું જમણું આપતા નથી, પરંતુ તેઓને ફક્ત થોડી માદાઈ અને સેવ આપીએ છીએ. આ અંગે અમે ઘણી જુજ રકમ ખર્ચ કરીએ છીએ, અને આક્રીનો ખર્ચ યાત્રાળુઓ તરફથી મળી રહે છે.

પ્ર. ૮. : હું નથી માનતો કે યાત્રાળુઓને જમાડવામાં કોઈ જાતનો વધો હોય.

ક. લા. જમવાનો બર્થ બાહ્યો જેમ જમે છે તે અર્થમાં નથી. બહુમોજન જેવી વસ્તુ જૈન શાસ્ત્રમાં નથી. અમારા ઉપવાસ ઘણા ટૂંક પ્રકારના હોય છે. અત્યારના દિવસો અમારા ઓળાના દિવસો છે. તેમાં ઘી, માખણ, ફળફળાદિ કે તેવું બીજું કશું જ અમે લેતા નથી. પાણીમાં ગાંડેલું અતાજ અમે લઈ શકીએ છીએ. મારા પત્ની આવા પ્રકારનું વ્રત આદરે છે, અને તે નવ દિવસ સુધી ચાલે છે. આવા વ્રતને આયાબજ કહેવામાં આવે છે. આ અંગે અલગ મૂકવામાં આવેલ રકમો પૂરેપૂરી ખર્ચાઈ જતી નથી. કારણ કે ઘણા ઓછા માણસો આવું હિમ તપ આચરે છે.

પ્ર. ટે. : ધણા માણસો આયજિલ મત અંગે દાન કરતા હશે અને તમારા કહેવા પ્રમાણે ધણા ઓછા માણસો આવું ઉમ્મ તપ કરે છે. તો આ બાબતમાં ફાજલ પડેલ રકમનું શું થાય છે ? આવું દ્રવ્ય તે દેવદ્રવ્ય તરીકે ગણાય કે ?

ક. લા. : સાહેબ, મને કહેવા દો કે અમારી પાસે એવું વધારાનું નાણું છે જ નહીં, કે જેનો ઉપયોગ ન થઈ શકે. અમારી જરૂરિયાત એટલી બધી વિશાળ છે કે જો કમીટી આંકડા અને હકીકત તપાસશે તો કમીટી પણ જે નિર્ણય ઉપર હું આવેલ છું તે નિર્ણય ઉપર આવશે. અમારે વધુ નાણાંની જરૂર છે. અમારે ધણી વખત ઉધરાણું પણ કરવા પડે છે.

પ્ર. ટે. : આ ઉપરથી તમારું સમજવું એમ થાય છે કે તમારી પાસે તમારી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળાય તેટલું ભંડોળ નથી.

ક. લા. હા.

પ્ર. ટે. જેની મેરવ્યવસ્થા સાબિત થયેલ છે તેવા ધર્મોદ્ધાર દ્રષ્ટોના સંચાલકો સામે કાયદેસર પગલાં લેવામ તેમાં તમને કંઈ વાંધો નહી હોય.

ક. લા. : જરૂર, મને તેમાં કંઈ વાંધો નથી. ખરી રીતે કેટલાંક વર્ષો અગાઉ બ્યારે મુંબઈ સરકાર પાંખલક ટ્રસ્ટ રજિસ્ટ્રેશન બીલ બાવી ત્યારે મેં તેને સંમતી આપી હતી. રૂઢીચુસ્ત વિભાગ તરફથી વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. અને તે બીલને ટેકો આપવામાં મારી ઉપર સખ્ત ટીકાઓ પણ કરવામાં આવી હતી. મેં તેમને જણાવ્યું હતું કે બીલના લાભો તરફ હું આંખમીચામણાં કરી શકું નહીં.

પ્ર. ટે. જોન ટ્રસ્ટો બાબતમાં વર્ષ આખરે કંઈ પણ ફાજલ દ્રવ્ય રહે છે કે કેમ ?

ક. લા. : ધણું કરીને નહીં.

પ્ર. ટે. ઉદાહરણ તરીકે હઠીસીંગના ટેરાસરનું સરવૈયું લો, તેમાં રૂ. ૪૩૦૦૦ જણાવેલ છે, સરકાર રકમ ખરું ફાજલ નાણું નથી ? આ રકમનો શું ઉપયોગ થાય છે ?

ક. લા. : સમય આવ્યે તે નાણાંનો ઉપયોગ થશે. તે મંદિર એક પ્રસિદ્ધ મંદિર છે અને સિલ્પશાસ્ત્રના પ્રયોગમાં તેનો ઉદ્દેશ્ય પણ તમને મળી આવશે. લોડ' ઈરવીન તથા બીજા વાઈસરોય સાહેબો જોએ અમદાવાદની મુલાકાતે આવ્યા હતા, તેઓ આ ટેરાસરની મુલાકાત લેવાનું ભૂલ્યા નથી.

પ્ર. ટે. : આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ભવિષ્યની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા ફાજલ નાણું સાચવી રાખવામાં આવે છે. આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી પણ તે જ સિદ્ધાંતોનું અનુસરણ કરે છે કે કેમ ?

ક. લા. : જરૂર તેમજ છે. મારા કહેવાનો સમગ્ર એ છે કે અમુક વખત સુધી ન વપરાયું હોય તેવું ફંડ હશે ખરું, પણ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયે તેનો અવશ્ય ઉપયોગ થશે. અમે કંઈ એકઠું કરવાના શોખ ખાતર જ નાણું એકઠું કરતાં નથી. અમારે અમારો અમૂલ્ય ખજાનો નાણાં અગર જીવું થાય તે રહામે સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. અમારા પૂર્વજોએ અમેને સોંપેલા અમૂલ્ય ખજાનાનું જતન કરવા અમે ફરજથી બંધાયેલા છીએ. હજાર હજાર પૃષ્ઠનાં ત્રણ પુસ્તકો જે હું પ્રમટ કરવા ધારું છું, તેમાં મેં અમારા તમામ મંદિરો તથા તેમાં રહેલ શિલ્પકળાનો સમાવેશ કરેલ છે. આથી વિશેષ મારે

કંઈ કહેવાનું નથી. પરંતુ કમીટીને મેં અમાઉ જણાવેલ બે સ્વળોની સુલાકાત લેવાની ફરીયા વિનંતી કરું છું. શેલાપુરની જુમ્મા સરિજ્જની મરામત અંગે જોઈતા દ્રવ્યની સરખામણી તાજ મહાલની મરામત અંગે જોઈતા વિપુલ દ્રવ્ય સામે કરી શકાય નહીં. એક બાજુ જુમ્મા સરિજ્જની મરામત પાછળ ૨-૩ લાખ રૂપિયા બસ થઈ રહે ત્યારે બીજી બાજુ તેટલી જ રકમ તાજમહાલની મરામત અંગે ઘણી ઝોળી થઈ પડે.

પ્ર. ૨. : તમેએ કહ્યું કે એક જ ટોપલીમાં બધા ઈંડા ભરવા કરતાં સોનામાં નાણાનું રોકાણ કરવું તે એક સારી નીતિ છે. સમય જતાં એ નિર્વિવાદ છે કે સોના-ચાંદી મોટા પ્રમાણમાં એકઠા થાય અને જ્યારે બાવ ઊંચા ચઢે ત્યારે તે જથ્થો વેચવાને સ્વાધારણ્ય રીતે મન લલચાય.

ક. લા. : આ સંબંધમાં મારી સૂચના કમીટીને એ હોઈ શકે કે સમગ્ર ભંડોળના ૨૦ થી ૨૫ ટકા સોના ચાંદીમાં રોકવાની મંજૂરી હોવી જોઈએ. સોના ચાંદીની ખરીદી અંગે તમે નિયંત્રણ લાવી શકો, પરંતુ તેનો સંપૂર્ણ અટકાવ ન કરી શકાય.

મિ. પંડ્યા સ. : તમેએ જણાવેલ છે કે ટ્રસ્ટની ખાલી પડેલ જગ્યાએ ચાલુ ટ્રસ્ટીઓ બીજા ટ્રસ્ટીઓની નિમણૂક કરે છે, આ બાબતમાં ટ્રસ્ટીની પસંદગી કોણ કરે છે ?

ક. લા. : જે ટ્રસ્ટીઓ ચાલુ હોય તેઓ.

સં. : કોઈ પણ અસહ્યની કદી નિમણૂક કરવામાં આવી હોય તેવો કોઈ દાખલો છે ?

ક. લા. : ના.

સં. : આર્થિક સદ્ગતિ બાજુએ રાખીને બીજા કોઈ સામાજિક કાર્યકરની નિમણૂક કરવામાં કદી આવેલ છે ?

ક. લા. : ના.

સં. : હું એમ માની લઉં છું કે ટ્રસ્ટની પસંદગી કલમ ૯૨ મુજબ કરવામાં આવે છે.

ક. લા. : ચોક્કસ તે મુજબ જ.

સં. : તાબાના મંડળો તરફથી નિમણૂક કરવામાં નહિ આવતી હોય. ફક્ત ચાલુ ટ્રસ્ટી-ઓમાંથી જ નિમણૂક કરી શકાતી હશે.

ક. લા. : હા તેમજ છે.

સં. : જૈન કોમનો કોઈ પણ સભ્ય આણંદજી કલ્યાણજીના હિસાબના ચોપડા તપાસી શકે છે ?

ક. લા. : હા.

સં. : તે પ્રમાણે કરવા દેવામાં આવે છે ?

ક. લા. : હા.

સં. : આણંદજી કલ્યાણજીના હસ્તક જેનો વહીવટ ચાલતો હોય તેવા દેરાસરો ઉપર પેટ્ટીની કેવા પ્રકારની દેખરેખ છે ?

ક. લા. : અમો નીચે પ્રમાણે કરીએ છીએ. સમગ્ર વહીવટ ઘણો જ વ્યવસ્થિત ધોરણે ચલાવવાની અમારી મુરદ છે. અમારી દેખરેખ નીચે ચાલતાં દેરાસરો જુદી જુદી જગ્યાએ આવેલ છે. નવું વરસ શરૂ થાય તે પહેલાં દરેક દેરાસરના ખર્ચનો અંદાજ (બજેટ) નક્કી કરવામાં આવે છે. દરેક દેરાસરનો મુખ્ય કારકૂન પોતાના દેરાસર અંગે અંદાજ પત્રક તૈયાર કરે છે અને તેમાંથી આવના વર્ષમાં તેટલી રકમ અમુક બાબતમાં

ખર્ચવા ધારે છે તેનો ઉલ્લેખ કરે છે. ધર્મશાળા અંગેના અંદાજ પત્રકમાં ધર્મશાળા અંગે તેમજ વાસણુ ખરીદ અંગે તેટલો ખર્ચ કરવો જરૂરી છે, તેનો તેમાં ઉલ્લેખ કરે છે. વજેરે વ. આવા અંદાજ પત્રક અમદાવાદમાં નવ ટ્રસ્ટીઓની કમીટી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. આ નવ ટ્રસ્ટીઓ ૨ કે ૩ સભ્યની પેટા કમીટી નીમે છે, જે કમીટી અંદાજપત્રકની એકેએક વિગત ઝીણવટથી તપાસે છે, અને જે બાબત તેમને બ્યાબખી ન જણાતી હોય તે અંદાજપત્રકમાંથી કાઢી નાંખે છે. ત્યારબાદ તે અંદાજપત્રક મંજૂર કરવામાં આવે છે અને હેડ કલાર્કને મંજૂર થયેલ અંદાજપત્રક મુજબ ખર્ચ કરવાની પરવાનગી મળે છે. અંદાજપત્રકમાં મંજૂર થયેલ ખર્ચવાની રકમ ઉપરાંત એક પાંચતું પણ ખર્ચ હેડ કલાર્ક કરી શકતો નથી. વહીવટદાર ટ્રસ્ટીઓ પૈકી કોઈ પણ બે ટ્રસ્ટીઓ પોતાની મુન્સીફી રૂ. ૧૦૦ ઉપરાંતની રકમ ખર્ચ કરી શકતા નથી. ખર્ચની રકમ રૂ. ૧૦૦ ઉપર જવા સંબંધ હોય તો તે માટે તેમણે આખી કમીટીની મંજૂરી મેળવવી પડે છે.

શ્રી : ધારો કે કોઈ દેરાસર તમારી મંજૂર કરવામાં આવેલ ખર્ચ ઉપરાંત વિશેષ રકમ ખર્ચે તો તેનું પરિણામ શું આવે?

ક. લા. : તે હેડ કલાર્કને ખરતરફ કરવામાં આવે.

શ્રી : ખરતરફ કરવાને તમોને સત્તા છે

ક. લા. : અલગત ! એટલું જ નહીં પણ ગ્રાન્ટ્ડ કન્ટ્રાક્ટની પેઠી એક દેખાતી સંરચા છે, તે એવી સંરચા નથી કે જે વરસમાં એક જ વખત મળીને ફક્ત હિસાબ મંજૂર કરે.

શ્રી : હું જે જાણુવા માશું છું, તે હકુમતને અનુલક્ષીને છે.

ક. લા. : હું તે સમજાવું છું એમો સહિનામાં બે વખત મળીએ છીએ. તમો જોશો કે છેલ્લા ૨૦, ૩૦ કે જેટલા વરસના તમારે જરૂર હોય તેટલા વર્ષથી મીટી મોના હેવાલોની ચોપડીઓ રાખવામાં આવે છે. મીટીંગ શુકની અંદર દરેક નિર્ણયો લખી લેવામાં આવે છે. અમુક ખર્ચ મંજૂર કરવામાં આવે કે તરત જ તે તે દેરાસરના અધિકારીઓને તે બાબતની જાણ કરવામાં આવે છે. અંદાજ પત્રકમાં ખર્ચની રકમો મંજૂર કરવામાં આવ્યા છતાં વર્ષ દરમિયાન કોઈ અણધાર્યા સંયોગો ઊભા થાય તેવી બાબતમાં કોઈ પણ જાતની મંજૂરી ના હોય તો તે બાબતની ખર્ચ હેડ કલાર્ક ટ્રસ્ટીઓને અગાઉથી આપે છે. તે વસ્તુ કમીટી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. કમીટી તે સાંન્ય રાખે કે ના પણ રાખે. અને એ મુજબનો કમીટીનો નિર્ણય તે દેરાસરના અધિકારીઓને જણાવવામાં આવે છે.

શ્રી : તમોને ખરતરફની સત્તા છે.

ક. લા. : જરૂર છે જ.

શ્રી : તમારા બંધારણમાં તમોને ખરતરફી અંગે કાયદેસર રીતે કંઈ છે? હું દિલ્લીર છું કે મેં તમારું બંધારણ વાંચેલ નથી, અને તેથી કરીને જ આ સવાલ પૂછું છું.

ક. લા. : તેઓ અમારા નોકરો છે. અને તેમને એમો છૂટા કરી સજાએ છીએ.

પ્ર. ટે. : જૈન સમાજમાં સમાન હેતુ ધરાવતી બધી ચેરીટીઓ હોવી જોઈએ. એ બધી ચેરીટીઓ એકમેક સાથે મળીને પોતાનો વહીવટ અદાવે એમ આપ ઇચ્છો. ખરા કે નહિ? હાથલા તરીકે અમદાવાદની શિક્ષણ સંસ્થાઓ જો. બધી જૈન સંસ્થાઓ પોત-

પોતાની રીતે કેળવણીનો પ્રચાર કરવા માટે જુદી જુદી રીતે કામ કરે છે. તે સંબંધી પરસ્પર સહકાર સાધીને કામ કરે એ વિચાર આપને સમંત છે કે નહિ ?

ક. લા. : ચોક્કસ સિદ્ધાંતો નક્કી કરીને સર્વ સામાન્ય કાર્ય પ્રકૃતિ નક્કી કરવામાં આવે એ હું જરૂર ઇચ્છું. પણ આ બંધી સંસ્થાઓ સાથે મળીને કામ કરે તેની હું ચોક્કસ-પણે વિરુદ્ધ છું.

પ્ર. ટે. : આપ શું કહેવા માગો છો તે હું સમજી શકતો નથી.

ક. લા. : મારું કહેવું એમ છે કે પોતાપોતાની સંસ્થાનો વહીવટ ચલાવવા માટે બંધી સંસ્થાના કાર્યવાહકો એક સંમેલનના આકારમાં એકત્ર થાય અને ચોક્કસ સિદ્ધાંતો તારવી કાઢે, તો તે હું જરૂર પસંદ કરું. પણ બંધી સંસ્થાઓનો એકમાં સમાવેશ કરવામાં આવે એવું જો સૂચવવામાં આવતું હોત તો હું તેની તદ્દન વિરુદ્ધ છું.

પ્ર. ટે. : બંધી સંસ્થાઓનો એકમાં સમાવેશ કરવામાં આવે એમ હું કહેવા માંગતો નથી. એટલા માટે તો મેં સહકાર શબ્દ વાપર્યો હતો.

ક. લા. : હા જી. એ તો ખર્ણું ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્ર. ટે. : દેવદ્રવ્ય સંબંધમાં મારે પૂછવાનું છે કે તેનો ઉપયોગ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા પાછળ જો કરવામાં આવે તો તેથી પણ તમારી કામ નામુશ થશે ?

ક. લા. : બહુ જ

પ્ર. ટે. : દેવદ્રવ્યનો એ બાળબાળી ઉપયોગ ન ગણાય ?

ક. લા. : બિલકુલ નહિ. આ પ્રશ્નને લાગે વળગે છે ત્યાં સૂધી જૈન ધર્મનું મંતવ્ય બીજા ધર્મો કરતાં બહુ જુદું છે. જૈન ધર્મના ધોરણે ચેત્ય અને મૂર્તિ સૌથી પહેલાં આવે છે. અને તે જ્ઞાનથી તદ્દન જુદાં જ છે. જ્ઞાનખાતું પછી આવે છે અને ત્યારપછી સાધુ-સાધ્વી અને શ્રાવક-શ્રાવિકાનું ખાતું આવે છે. ચેત્ય અને મૂર્તિ માટે નિર્માણ થયેલાં નાણા જ્ઞાન પાછળ ખર્ચી શકાતા નથી અને જ્ઞાનનો અથ આજની રુદ્ધ કે કોલેજમાં જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે નથી.

પ્ર. ટે. : જ્ઞાન એટલે ધાર્મિક સાહિત્યનું શિક્ષણ એમ તમે કહેવા માગો છો ને ?

ક. લા. : હા જી.

પ્ર. ટે. : આ દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કેળવણી અને એવી અન્ય સામાજિક પ્રવૃત્તિ પાછળ કરવાની હિલચાલ જોનામાં છેલ્લી પેઢી દરમ્યાન ચાલી રહી છે ખરી ?

ક. લા. : એવી કોઈ અગત્યની હિલચાલ ચાલી નથી. મારે એમ કહેવાનું છે કે પાંચ હજાર માણસો જો આ વિચારના હોય તો તેની વિરુદ્ધમાં પચાસ હજાર માણસો મળી આવશે. આ બાબત ઉપર તમે કહો તે શરત કરવા હું તૈયાર છું.

પ્ર. ટે. : આજે તો સાસરો સ્થિતિ ચુસ્ત હોય અને પુત્રવધૂ નવા જન્માનાની હોઈ શકે છે.

ક. લા. : એ હીક છ. પુત્રવધૂન જે કરવું હોય તે બલે કર. તેને કોઈ અટકાવશું નહીં. પણ જો મારા પિતા ચોક્કસ હવે માટે અમુક રકમ મને આપી ગયા હોય, તો મારી પાત્રી કે પુત્રવધૂને હાવે તેમ તે રકમનો ઉપયોગ કરવાની હું રમ્ય આપી નહીં શકું. તે નવા જન્માના છે અથવા તો પોતે બહુ મોટું કામ કરી રહેલ છે એમ તે માને છે એટલા ખાતર તે નાણા તેને અન્ય કામો ઉપયોગ કરવા નહિ હશે. કોઈ પણ કામ

કરવા માટે કોઈ બીજાની મિલકત ખૂંટવી લેવી ન જોઈએ. પણ તેણે પોતે જ તે માટે જરૂરી દ્રવ્ય પેદા કરવું જોઈએ.

સ૦ : તમને ધારાસભાના કામકાજ સંબંધી ઠીકઠીકે અનુભવ છે.

ક. લા. : ના સાહેબ, હું માત્ર ત્રણ વરસ જ ત્યાં હતો.

સ૦ : હું ધારું છું કે મારા સવાલનો જવાબ આપવાને પૂરતું છે. કમીટી સમક્ષ બે સૂચનાઓ આવેલ છે જે સુખળ એક વ્યવસ્થાપક સંસ્થા ઊભી કરવી કે જે સરકાર તરફથી ધર્મોદ્ધાર સંસ્થાઓ ઉપર દેખરેખ રાખે. એક સૂચના એ છે કે બધી ધર્મોદ્ધાર સંસ્થાઓ પાસેથી અમુક રકમ ઉધારાવવી, અને તેનું ફંડ ઊભું કરવું. એ ફંડમાંથી વહીવટ અંગે ખર્ચ નીલાવવો. બીજી સૂચના એવી છે કે તેને તેવી રીતે જીવું ફંડ કરવું નહીં. દર વર્ષે ધારાસભા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવતા બજેટમાં તેનો સમાવેશ કરવો. અને જે મુશ્કેલી લાગે છે તે આ છે. હું તે જાણુવા માયું છું કે તે મુશ્કેલી સુધારી છે કે કેમ? ધારો કે ધર્મોદ્ધાર ટ્રસ્ટોના વહીવટ માટેના ખર્ચની બાબત બજેટમાં હોય તો અને બીકે લાગે છે કે તે કદાચ પક્ષીય નીતિઓનો ભોગ થાય અને પરિણામે આખી નીતિ ઊંધી વળી જાય અને રિશ્તર બની શકે નહીં. તમને એમ લાગે છે કે મારી આ બીકમાં કંઈ વળૂદ છે.

ક. લા. : હા. હું જરૂર તેને સરકારી વહીવટનો ભોગ ન બનાવું. હું ટ્રસ્ટ ફંડો ઉપર થોડો કર નાંખી વહીવટ ચલાવું. આ બાબતમાં હું રજૂ કરું છું અને તમારી કમીટી તે બાબત વિચાર કરે કે છેલ્લા પાંચ વરસના અંકિડાઓ તમારી પાસે છે. અમુક રકમ ખર્ચ પણ થઈ ચૂકેલ છે. તેનું શું સારું અથવા ખરાબ પારણામ આવ્યું તે નક્કી કરવું જોઈએ. જહોર જનતાને કોઈ પણ જાતનો ખાસ લાભ થાય નહીં અને ટ્રસ્ટ ફંડો ઉપર બોલો વધે તેવી વહીવટી સંસ્થાઓ ઊભી કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. છેલ્લા પાંચ વર્ષે દરમ્યાન સરકાર તરફથી નિયુક્ત થયેલા વહીવટદારોને લાગ્યું છે કે તેઓ તેમના અંકુશથી વસ્તુ-રિચાત સુધારી શક્યા છે કે કેમ તે જાણી લેવું જોઈએ. બનવા જોગ છે કે મારી નાણા રિચાત સફર હોય અને બીજાની તેવી ન પણ હોય. જો અંકુશ હોય તો સારી વાત છે. પરંતુ તેને અંજે મતુ ખર્ચ ટ્રસ્ટ ફંડો ઉપર અંકુશ રાખવા માટે જરૂર હોય તેના કરતા પ્રમાણ બહારનું ન હોવું જોઈએ.

સ૦ : સરકારી વહીવટી મડળોના ને સંસ્થાઓનો તમને બહોળો અનુભવ છે. કમીટીને એક એવું પણ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે એક ચેરીટીનો કમીશ્નર તથા ડેપુટી કમીશ્નર તથા બીજા આસીસ્ટન્ટ કમીશ્નરો નીમવા જોઈએ. બીજી સૂચના એમ પણ કરવામાં આવી છે કે એક વ્યક્તિના હાથમાં સર્વ સત્તાની લગામ સોંપવા કરતાં કાયદાનો અનુભવ ધરાવનારા તથા જે લોકોએ સાથેસાથે હિંમત અધિકારીઓ તરીકે કામ કર્યું હોય, તેવા એક કમીશ્નરનું બોર્ડ બનાવવું, જેમાં ઉચ્ચ અધિકાર ભોગવેલા તથા કાયદાનો બહોળો અનુભવ ધરાવતા હોય તેવી વ્યક્તિઓનો તેમજ સાંધુ વર્ગમાંથી એક બે વ્યક્તિઓનો તેમજ એક બે મારા ગણાતા સામાજિક કાર્યકર્તાઓનો અને એક બે આખરદાર ગૃહસ્થોના સમાવેશ કરવો. તેઓ બધા એકત્ર થઈને સમયોચિત ચેરીટીના નિયંત્રણ અંગે છેલ્લા અભિપ્રાય બ્યક્ત કરે. આમાંથી તમે શું પસંદ કરો?

ક. લા. : આવા ટ્રસ્ટોમાં સરકારની કાંઈ મોટા પાયા ઉપરની દબલગીરીની હું ચોક્કસપણે વિરુદ્ધ છું. અમુક સ્વાર્થી માણસો ટ્રસ્ટોનો પોતાના સ્વાર્થની ખાતર દુરુપયોગ ન કરે એટલા પૂરતી દબલગીરી આવકારવાને હું તૈયાર છું. અદ્રાક્ષની સરકારે કમીશ્વર નીમેલ છે અને બીજું પણ દેટલુંક કમું છે, તેથી મુંબઈ સરકારે પણ એ જ ધોરણે ચાલવું જોઈએ એ મારી દૃષ્ટિએ ખોટી રીત છે. એક બીજી પણ સૂચના આપની કમીટી સમક્ષ હું રજુ કરવા માંગુ છું અને તે એ છે કે અમને જોતોને હિંદુઓથી તદ્દન અલગ રાખવા જોઈએ, કારણ કે અમારા સિદ્ધાંતો અને હેતુઓ હિંદુઓથી તદ્દન જુદા છે. દેશના વધારે વિશાળ કિતો લક્ષમાં ઘડીને જોતોના અલગ પ્રતિનિધિત્વ અને બેઠકો માટે અમે હીલચાલ કરી નથી એ કમનસીબીની વાત છે. તેથી જ આજે અમારા ઉપર ન્યાં ત્યાં હુમલા થઈ રહ્યા છે. જ્યારે પણ કાંઈ આવે છે ત્યારે અમને હિંદુઓ સાથે ભેળવી દેવામાં આવે છે. અમારો ધર્મ, અમારા આચાર, અમારા વિચાર હિંદુઓના રીતરિવાજથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. હું એમ નથી કહેવા માગતો કે સામાજિક દૃષ્ટિએ અમારે અને હિંદુ વચ્ચે ભેદ છે, સિવાય કે કેટલાક હિંદુઓ માંસાહારી હોય છે, જ્યારે જોતો બિલકુલ માંસાહારી હોતા નથી, પણ એ સિવાય ધાર્મિક રીતરિવાજ પૂરતા હિંદુ અને જૈન ધર્મ તદ્દન અલગ છે. તમોએ આજે બીજી ચેરીટીઓને બાળુએ રાખી છે. પારસી પંચાયતોને અને તેના ટ્રસ્ટોને તમોએ બાકાત રાખ્યા છે, કારણ કે એ લોકો બહુ શક્તિશાળી છે, લાગવન ધરાવે છે અને સરકાર તેને અડવા માગતી નથી. જ્યારે જ્યારે કાંઈ પણ કાયદો કરવાનો હોય છે ત્યારે અમને હિંદુઓ સાથે ભેળવી દેવામાં આવે છે તે અમે જોતોને બારે અન્યાયકર્તા છે.

પ્ર. ટે. : આપ એમ કહેવા માગો છો કે જોતો હિંદુઓથી એક અલગ કામ છે ?

ક. લા. : લગભગ એમ જ.

પ્ર. ટે. : તેમની સાથે એ જ રીતે વર્તીવ કરનામા આવે એમ તમે મ્મંછો છો ?

ક. લા. : જ્યાં સુધી ધર્મને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી એ પ્રમાણે જ થવું જોઈએ, અવશ્યતઃ, અમોએ કાંઈ સ્વતંત્ર પ્રતિનિધિત્વની માગણી કરી નથી.

પ્ર. ટે. : ધર્મની વાત બાળુએ રાખીએ તો પણ ચેરીટીઓ વિષે શું ? જોતોને હિંદુ ચેરીટીઓના જાલથી મુક્ત કરવામાં આવે એમ આપ મ્મંછો છો ?

ક. લા. : નહિ સાહેબ, જાહેર ચેરીટીઓ પૂરતા તેમને બંનેને એક ગણે તો મને વાંધો નથી. પણ જો એમ હોય તો પારસી અને મુસ્લિમ ચેરીટીઓને આપ અલગ કેમ રાખો છો ? તે હું સમજી શકતો નથી.

પ્ર. ટે. : હિંદુઓ અને પારસીઓ અથવા મુસલમાનો વચ્ચે જેટલો તફાવત છે તેટલો તફાવત હિંદુઓ અને જોતો વચ્ચે છે એમ આપ ધારો છો ?

ક. લા. : એટલો બધો નહિ જ. એમ છતાં પણ જોતો અને હિંદુઓ વચ્ચે પક્ષો મોટો તફાવત છે.

પ્ર. ટે. : તો પછી જોતોને હિંદુ ચેરીટીઓને લાગ મળવો ન જોઈએ એમ આપ મ્મંછો છો ?

ક. લા. : આપ શું કહેવા માગો છો તે હું સમજી શકતો નથી.

પ્ર. ટે. : કમીટીની ફરક બેઠક દરમિયાન હું એમ માનીને આવતો હતો કે જોતો હિંદુ સમા-

જનો એક અંગમૂત વિભાગ છે. તેથી આપે હમણાં જે કહ્યું એથી મને ભારે વિસ્મય થયું છે. જૈનો હિંદુ કામનો અંગમૂત-વિભાગ નથી, એવો જૈનોનો દાવો છે, એમ આપનું કહેવું હું સમજું છું.

ક. લા. : સામાજિક રીતરિવાજ પૂરતાં જૈનો હિંદુઓના અંગમૂત છે, પણ ધાર્મિક દ્રષ્ટો અને ચેરીટીઓને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી હું ભારપૂર્વક ફરીને જણાવું છું કે જૈનો હિંદુઓથી તદ્દન અલગ છે.

પ્ર. ટે. : જૈન ધર્મ જુદો છે એ તો સ્વીકૃત છે.

ક. લા. : નહિ સાહેબ, એ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. ધારો કે ધાર્મિક કમીશ્નરો હોવા જોઈએ, એમ તમારી કમીટી નક્કી કરે તો હિંદુઓના અન્ય વિભાગો માફક જૈનોને તે બાબત લાગુ પાડવામાં આવશે. જૈનોના રીતરિવાજ શું છે તેનો ખરો ખ્યાલ અન્ય વિભાગોના લોકોને હોવાનો જરા પણ સંભવ નથી. આ મારો મુદ્દો છે.

પ્ર. ટે. : મેં આપને કહ્યું તેમ ધર્મના રીતરિવાજોને લાગુ પડે એવું અમે કશું કરવા મામતા નથી.

ક. લા. : મારે એટલું જ જોઈએ છે.

પ્ર. ટે. : ધર્મના બધા રીતરિવાજોને પહોંચી વળવામાં આવે, ત્યાર બાદ જે કંઈ વધારાનું નાણું રહે તેનો જ અમારે વિચાર કરવાનો છે. ધર્મ એ તદ્દન જુદો મુદ્દો છે. તે અમારા કમીટીના ક્ષેત્રની બહારની વાત છે.

સં. : એમ છતાં એકલો કમીશ્નર જોઈએ કે બે ? તે બાબતનો આપનો જવાબ મારે જોઈએ છે.

ક. લા. : મુંબઈ ધારાસભાએ આ કાયદો ઘડ્યો છે. અને તેનો અમલ પાંચ સાત વરસથી કેવો ચાલે છે તેનો અભ્યાસ તમો કરો. તેના ઉપર આધાર રાખે એનું સૂચન કરું છું. પરિણામ જો સંતોષકારક ન હોય તો જ કંઈ પગલું લેવાની આવશ્યકતા છે. પરિણામ જો સંતોષકારક હોય તો દ્રષ્ટો ઉપર બિનજરૂરી બોલો પડે તેવાં ગમે તે સરકારી તંત્રને હું વખોડી કાઢું છું.

સં. : એક ક્ષણ માટે ધારી લો કે પરિણામ અસંતોષકારક છે ?

ક. લા. : તો જે વખતે જે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય તે માટે જ તે ધર્મોના જાહેર પ્રતિનિધિઓની મદદથી તે કરવા માટે એક અમલદારની નિમણૂક કરવી. તે બની શકે તેટલું સાફ હોવું જોઈએ.

ચી. ચ. શાહ : આ તપાસનો હેતુ જુદા જુદા દ્રષ્ટો અને ચેરીટીઓના વહીવટોની દેખરેખ અને નિયંત્રણના ઉપાયો સૂચવવા એ છે. ધાર્મિક દ્રષ્ટોનો આપણે પહેલો વિચાર કરીએ. આજુબજુ કમ્પ્લાયન્સને બાદ કરતાં જૈનોની બીજી ધાર્મિક ચેરીટીઓનો પણ વહીવટ એટલો સારો રીતે ચાલે છે કે સરકારના કોઈ પણ નિયંત્રણની તેમને જરૂર નથી એમ આપ કહેવા માગો છો ને ?

ક. લા. : આનો જવાબ મેં આગળ આપી દીધેલ છે. તમો જણાવો છો તેવા દેખરેખ અને નિયંત્રણની જરૂર તો છે જ. એ ચેરીટીઓનો વહીવટ સારો ચાલતો હોય તો પણ તેના ઉપર કંઈક અંકુશ તો જોઈએ જ.

- ચી. ચ. શાહ : તો પછી જૈન ચેરીટીઓ ઉપર દેખરેખ રહી શકે એવા કાયદા સામે આપને વાધો નથી. પ્રશ્ન તો આ નિયંત્રણ કેવું અને કેટલું હોવું જોઈએ, તેનો છે. દાખલા તરીકે પૂરવાર થયેલા ગેરવહીવટના કિસ્સામાં કમીશ્નરને જૂના ટ્રસ્ટીઓને કાઢી મૂકવાની અને નવા ટ્રસ્ટીઓ નીમવાની સત્તા હોવી જોઈએ એ આપને સંમત છે ?
- ક. લા. : જરૂર. પૂરવાર થયેલા ગેરવહીવટમાં આમ કરવા સામે મને કોઈ વાધો નથી.
- ચી. ચ. શાહ : આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો દાખલો લઈએ. આપ તેનું વાર્ષિક બજેટ તૈયાર કરતા હશો. આ બજેટો ચેરીટી કમીશ્નર સમક્ષ રજૂ થાય, અને તેની મંજૂરી મળ્યે જ તેનો અમલ થઈ શકે એવા પ્રબંધને આપ સંમતી આપો કે ?
- ક. લા. : ના સાહેબ, એ જાતની દખલગીરી હું પસંદ કરતો નથી. હું એમ કહેવા માગું છું કે જ્યાં સુધી જુદા જુદા ટ્રસ્ટો, જૈનોના હોય કે હિંદુઓના હોય, સારી રીતે ચાલતા હોય ત્યાં સુધી સરકાર તરફથી તેમાં કોઈ પણ જાતની દખલગીરી હોવી ન જોઈએ.
- ચી. ચ. શાહ : ધારો કે અમુક ચોક્કસ હેતુ માટે આ વીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચ કરવા માગો છો અને ચેરીટી કમીશ્નર માને કે ખોટો ખર્ચ છે અને એવો ખર્ચ થવો ન જ જોઈએ એમ કહે, તો એવા સંજોગોમાં ચેરીટી કમીશ્નરનું નિયંત્રણ હોવું જોઈએ એમ આપ પસંદ કરો કે ટ્રસ્ટીઓને જ આ બાબતમાં છેવટની સત્તા હોવી જોઈએ એમ આપ કહો છો ?
- ક. લા. : જરૂર. આ બાબતમાં ટ્રસ્ટીઓને જ પૂરી સત્તા હોવી જોઈએ. ટ્રસ્ટીઓના કામ-કાજમાં ઓછામાં ઓછી દખલગીરી હોવી જોઈએ. બ્યારે ગેરવહીવટ પૂરવાર થાય, ત્યારે જ સરકારે માથું મારવું જોઈએ. નહિ તો કોઈ પણ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર સાથે અથવા તો ધાર્મિક ક્રિયાકાંડ સાથે કયા પ્રકારની ધાર્મિક લાભણી જોડાયેલી છે તેનો કમીશ્નરને ખરો ખ્યાલ હોવો સંભવ નથી. અને તેથી તેના હાથે અન્યાય થવાનું જોખમ રહે છે.
- ચી. ચ. શાહ : આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો દાખલો બાજુએ રાખીએ. ધારો કે સુંમધના કોઈ પણ મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ કોઈ નવું મંદિર બાંધવા માટે અથવા તો કોઈ જૂના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા માટે પાંચ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવા માગે છે. આ બાબતમાં તેમનો નિર્ણય છેવટનો મણાવો જોઈએ કે કેમ ?
- ક. લા. : જીર્ણોદ્ધારની બાબતમાં તેમનો નિર્ણય છેવટનો મણાવો જોઈએ. નવું મંદિર બાંધવા સંબંધમાં તમો કોઈ બંધન મૂકો તો તેની સામે મને કોઈ પણ વાધો નથી.
- ચી. ચ. શાહ : આપ જીર્ણોદ્ધારનો અપવાદ શા માટે કરો છો ?
- ક. લા. : આ બહુ અગત્યનો મુદ્દો છે. અને જે મંદિરોની સંભાળ લેવાની છે, તે એટલા મોટા અને ભવ્ય હોય છે કે આપે સૂચવેલ દખલગીરીથી કોઈ પણ અર્થ સરશે નહિ. પાંચસો રૂપિયાના પગારદાર કમીશ્નરને આ બાબતનો ખ્યાલ પણ શી રીતે આવવાનો છે ? હું કોઈ પણ જીર્ણોદ્ધારમાં પચીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચવા માગું છું, એમ જો તે સાંભળે તો આ સાંભળી તેનું હૃદય ચાલતું તથા થઈ જશે કે કેમ તેની મને ખબર નથી. તેથી આ બાબત ટ્રસ્ટીઓના અભિપ્રાય ઉપર સર્વોચ્ચ છોડવી જોઈએ. અને સરકારની કોઈ પણ પ્રકારની દખલગીરી હોવી ન જોઈએ.

મી. ચ. શાહ : પાંચ લાખનો કરવા કારેલો ખર્ચ કેવળ દુર્ઘર્ષ પણ હેઈ શકે છે.

ક. લા. : આપ એમ કેમ કહી શકો ?

મી. ચ. શાહ : તે પછી આ સંબંધમાં કોઈ એક ચોક્કસ સરકારી વ્યવસ્થા હોય તે વધારે ધન્યવાન મોઝ્ય નથી ?

ક. લા. કામની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં આ તો સીધી દખલગીરી ગણાય, અને તેનો તો વિરોધ જ કરવો જોઈએ.

મી. ચ. શાહ : ટ્રસ્ટીની નિમણૂક કે ફેરબદલી એ દખલગીરી કહેવાય નહિ ?

ક. લા. : કોઈ પણ નાણાયક ટ્રસ્ટને દૂર કરીને તમો જાહેર ટ્રસ્ટીનું ધણું ખરું રક્ષણ કરવા માગતા હો તો એ રીતે સરકારનો જે અધિકાર છે એ જ કાર્ય તમો કરી રહ્યા છો. પણ હું અમુક રકમ જીલ્લોદ્ધાર માટે ખર્ચવા માગું છું. તેની સરકાર પાસેથી મારે મંજૂરી મેળવવી જોઈએ, એમ જ્યારે તમો સૂચવો છો, ત્યારે મારા ધર્મના આચાર વ્યવહારમાં તમો ચોક્કસપણે દખલગીરી કરી રહ્યા છો એમ જ મારે કહેવું રહ્યું.

મી. ચ. શાહ : એક ખીજે દાખલો લખ્યો. દરેક મંદિરમાં કરવામાં આવતાં ખર્ચો એ પ્રકારનાં હોય છે નિત્ય અને નૈમિત્તિક. દરેક મોટા મંદિરના વહીવટકર્તાઓએ ચાલુ દૈનિક ખર્ચમાં તેમને કેટલી રકમ જોઈશે, અને વાર્ષિક ઉત્તરવે પાછળ કેટલી રકમો જોઈશે, તેનું બજેટ કમીશ્નર પાસે રજૂ કરવું જોઈએ કે કેમ ? એ સંબંધમાં આપ શું ધારો છો ?

ક. લા. : ખીલકલ નહિ.

મી. ચ. શાહ : કારો કે ટ્રસ્ટીઓ મોટી મોટી રકમો ખર્ચે જાય છે, અને તે કેવળ નાણાંનો દુર્ઘર્ષ છે, આવા કિસ્સામાં સરકાર તરફથી કોઈ પણ પ્રકારના નિયંત્રણને આપ સ્ખમત ન કરો ?

ક. લા. : હું ખીજા ધર્મ વિષે કશું પણ કહેવા માગતો નથી. એમણે શું કરવું કે એમના વિષે તમારે શું કરવું તે તેમણે અને તમારે વિચારવાનું છે. હું તો અહીંયાં જોતો જોતો જ પક્ષ રજૂ કરવા આવ્યો છું, અને જૈન ધર્મ કેમ ચાલે છે તે હું સમજું છું.

મી. ચ. શાહ : જૈન ટ્રસ્ટો બહુ સારી રીતે ચાલે છે, તે હું જાણું છું.

ક. લા. : સાહેબ. એ હું જાણતો નથી, પણ હું આશા રાખું છું કે જૈન ટ્રસ્ટો સારી રીતે ચાલતાં હશે.

મી. ચ. શાહ : જો આખી કામ માટે એક નિયમ કરવામાં આવે તો જૈનોને તેમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે તેમ આપ ઇચ્છો છો ?

ક. લા. : આ બાબત વિષે મેં ખૂબ ભાર દીધો છે, કારણ કે જૈનોના ખાલો અને રીતરિવાજો કેવળ સિદ્ધ પ્રકારના છે. ટ્રસ્ટોની જ્યાં જ્યાં ગેરવ્યવસ્થા થતી હોય, ત્યાં તેના ઉપર જરૂર નિયંત્રણ મુકવું જોઈએ. પણ ધાર્મિક રીતરિવાજના સંબંધમાં ટ્રસ્ટીઓ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું નિયંત્રણ હોવું ન જ જોઈએ.

મી. ચ. શાહ : જો નકામી બાબતો ઉપર ચેસા ખર્ચવામાં આવતા હોય તો તે ગેરવ્યવસ્થા ન ગણાય ?

ક. લા. : નકામું શેને મળ્યું, તેને લગતો આપ મને એક કાખલો આપશો ? જો નકામું કહે છે તે શું તે મને સમજાવશો ? કોઈ પણ ખાખતને નકામી કે કામની માની લેવા માટે કાંઈક ધોરણ તો જોઈશે જ. આણંદજી કહ્યાણુજીની પેઢીના વહીવટ તરફ નજર કરે. તે પેઢી કેટલાંયે મંદિરો સંભાળે છે, અને તેનું વાર્ષિક બજેટ રૂપિયા ત્રણ લાખ લગભગનું હોય છે, તે બજેટની વિગતમાંથી નકામી લેખી શકાય એવી એક પણ ખાખત મને ખતાવો.

ચી. ચ. શાહ : મારો આ પ્રશ્ન સામાન્યતઃ છે. આણંદજી કહ્યાણુજીની પેઢીને ઉદ્દેશીને નથી.

ક. લા. : એ સખંધમાં મેં જણાવી દીધું છે, કે હું તો અહીંયાં જોતો તરફથી રજુઆત કરવા આવ્યો છું.

[ધારપુર : વિગતો નક્કી કરવાનું કામ ટ્રસ્ટીઓ હરતક રહેવું જોઈએ, પણ વિગતો નક્કી કર્યા બાદ તેના અમલમાં કાંઈ બૂલ કે ભંગ થતો હોય, તો સરકાર દખલગીરી કરે તેમાં આપને વાંધો નથી એ પ્રકારની મારી સમજણ બરાબર છે ?

ક. લા. : જો કેઈ પણ પ્રકારની ગેરવ્યવસ્થા ચાલતી હોય, તો સરકાર બંને દખલગીરી કરે.

ધારપુર : ધારો કે રોશની પાછળ ફેટલા મણુ તેલ વાપરવું, તે ખાખત બજેટમાં નક્કી કરવામાં આવી છે, અને લગતી વિગતો ટ્રસ્ટીઓએ નક્કી કરી હોય, પણ વિગતના અમલમાં ગેરવ્યવસ્થા માલૂમ પડે તો સરકાર વચ્ચે પડે કે નહિ ?

ક. લા. : નહિ સાહેબ. તેના અમલમાં એવી દખલગીરી થવી ન જોઈએ. જો કોઈ પણ પ્રકારની ઉચાપત થતી હોય, અથવા તો કોઈ વ્યક્તિ તેમાંથી અંગત લાભ ઉઠાવતી હોય, તો સરકાર જરૂર વચ્ચે પડે, પણ વિગતોના ચાલુ અમલમાં કોઈ પણ પ્રકારની દખલગીરી હોવી ન જોઈએ.

સં. : ધારો કે તમેજો દેવ ઉપર ૧૦ શેર દૂધ ચઢાવવાનું નક્કી કર્યું છે, અને ધારી લો કે દૂધ તેમને ચઢાવવાનું નથી. તો આ ખાખતમાં સરકારને દરમ્યાનગીરી કરવા દેશો ?

ક. લા. : ના સાહેબ. આ તો સાવ નજીવી ખાખત છે, અને તે એક એવી ખાખત છે, કે જેમાં જો સરકાર આવી ખાખતમાં દરમ્યાનગીરી કરવાનું શરૂ કરે તો દુનિયામાં હરેક જગ્યાએ સરકાર અપ્રિય બની જાય.

સં. : વિગતોમાં નાહ ઊતરતાં ધારો કે મંજૂર કરેલી ફરજ જો અદા કરવામાં નહિ આવે તો તે કરાવવા માટે સરકારને દરમ્યાનગીરી કરવા દો કે કેમ ?

ક. લા. : ઝીણી ખાખતોમાં નહિ જ. નાણાની ઉચાપત કે કેવળ દુરુપયોગ થઈ રહ્યો હોય એવા સંજોગોમાં જ. દાખલા તરીકે જોતોમાં બીક્ષા આપવાનો કોઈ રીતરિવાજ નથી. હવે ધારો કે આણંદજી કહ્યાણુજી રૂ. ૩૦૦૦૦ જેવી મોટી રકમ આવતી કાલથી બીક્ષા આપવા પાછળ ખરચવા માંડે છે. એ સંજોગોમાં સરકાર જરૂર વચ્ચે પડી શકે છે. અને કહી શકે આ તમારી સત્તાની બહારની વાત છે, એટલે આ અમે નહિ થવા દઈએ. સંજોગમાં સરકારી દખલગીરી એવામાં એછી હોવી જોઈએ.

સં. : ઉચાપત કે દુરુપયોગ સિવાય બીજી કોઈ પણ ખાખતમાં સરકારી દખલગીરી ન હોવી જોઈએ એવું મારું કહેવું ખરું છે ?

ક. લા. : તે ખરું છે.

સ૦ : અંદજપત્રમાં મંજૂર કરવામાં આવેલી રકમ જો તમે ખર્ચો નહિ તો તે એક દુરુપયોગ લેખાય. મોટી અમર નાની જાળતના બેઢભાવ વગર તે એક પ્રકારનો દુરુપયોગ છે.
ક. લા. : મને એક વસ્તુ કહેવા હો કે, છેવટે સરકારી તંત્ર ટ્રસ્ટી મંડળ દ્વારા વધારે કાર્ય કુશળ ન હોઈ શકે તમારા મંતવ્ય પ્રમાણે સરકારી તંત્ર વધારે શક્તિશાળી અને દૈવી શક્તિ ધરાવનારા બોનું બનેલું હોય છે. છેવટે ટ્રસ્ટીઓની જવાબદારી તો રહેલી જ છે. અને તેમ છતાં તમોએ જણાવ્યું તે મુજબનું કાંઈ બને તો તમારા કમીશરો ત્યાં છે.

સ૦ : કમીશર આવી જામતોમાં તેને સત્તા પ્રાપ્ત થયા સિવાય છી રીતે વચ્ચે પડી શકે? સરકારી દખલગીરીને તદ્દન વિરુદ્ધ હોવાનું તમો જણાવો છો.

ક. લા. : ઉચાપત અમર નાણાંના દુરુપયોગ અંગે સરકારની દરમ્યાનગીરી જો કરવામાં આવે તો તે મને માન્ય છે. પરંતુ નજીવી જામતોમાં સરકારી દખલગીરી મને માન્ય નથી.

સ૦ : સંસ્થાઓના હિસાબ તપાસણી અંગે શું છે? સરકાર નયુક્ત તપાસનીશો પાસે હિસાબ તપાસરાવવા તમે સમત છો.

ક. લા. : ના હિસાબ તપાસવાનું કામ અમારા ઓડીટર્સ મારફત થતું જોઈએ. ગનર્નમેન્ટ ઓડીટરના રોજાણ અંગે અમારે રૂ. ૫૦૦ ના બદલે રૂ. ૫૦૦૦ નો ખર્ચ વહોરવો પડે. આખી દુનિયામાં એ પુરવાર થયેલ છે કે સરકારી તંત્ર વધુ ખર્ચાળ હોય છે. છેવટે ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટસ પણ સરકારી એકાઉન્ટન્ટસ છે. અને તમો તેમ સૂચવી શકો છો કે બધું હિસાબી કામ સરકારે મંજૂર કરેલાં એકાઉન્ટન્ટસ મારફત તપાસરાવવું જોઈએ. સરકારે મંજૂર કરેલા એકાઉન્ટન્ટસ ધણી જવાબદાર બ્યક્તિઓ છે અને તે લોકો કંપનીઓના કરોડો રૂપિયાના હિસાબો તપાસે છે. આ તો ધણી જ નાની રકમ છે. તમારી કમીટીએ સતોષ રાખવો જોઈએ કે ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટસની મારફત હિસાબની તપાસ થાય તો તે વધુ આવકારદાયક છે.

સ૦ : કમીટીને એવી સૂચના કરવામાં આવેલ છે કે ઓડીટરો પણ જાતજાતના હોય છે. અને ટ્રસ્ટીઓ પણ જાતજાતના હોય છે.

ક. લા. : ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટસ સામે પમલા લેવાનો સરકારને સંપૂર્ણ અધિકાર છે. તેમની નબળાઈની સ્થળે સરકારી ઓડીટરનો બોજો ટ્રસ્ટીઓ પશ્ચ ઉપર લાદવો તે વ્યાજબી મણુશો નહિ.

પ્રશ્નકાર : ચીમનલાલ ચક્રભાઈ શાહ

ચી. ચ. શાહ : એવી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે હિંદુઓને લાગુ પડતા કાયદાઓ જૈનોને વિના કારણ લાગુ પાડવામાં આવે છે. આ સ્થળે અમે અને ખાસ કરીતે દેવદ્રવ્ય સંબંધમાં જે કાંઈ શાસ્ત્રીય ઉદ્દેશો હોય તે અમને જણાવવા કૃપા કરશો.

ક. લા. : હા જી, પ્રયત્ન કરીશ.

ચી. ચ. શાહ : ધારો કે એમ માની લઈએ કે દેવદ્રવ્યનો મંદિર અને મૂર્તિ સિવાયના કાંઈ પણ કાર્યોમાં ઉપયોગ થવો ન જોઈએ એમ જૈન શાસ્ત્રો કહે છે, એમ છતાં પણ એવા ધાર્મિક ઉદ્દેશો બાળ્યે રાખીને કાયદાથી એવી જોડવણ કરવામાં આવે કે જે કાંઈ

વધારાના નાણાં હોય, તે સામાજિક કાર્યોમાં વાપરવાં જોઈએ, તો એ ચૈત્ય નહિ મળ્યાય ? હરિજનો સંબંધમાં પણ ધાર્મિક પ્રતિબંધોની ઉપેક્ષા કરીને જ કાયદાથી તમને મંદિર પ્રવેશનો હક આપવામાં આવ્યો છે એ આપ જાણો છો ?

ક. લા. : સાહેબ, મારા અંત અભિપ્રાય તરીકે હું એમ રજૂ કરવાની રજા લઉં છું કે દેશના સમગ્ર હિતની ખાતર હિંદુ અને જૈન સંસ્કૃતી જેવી છે તે જ સ્વરૂપે આપણે તેને જળવળવી જોઈએ અને એની સાથે આપણે કોઈ પણ જાતની રમત કરવી ન જોઈએ. તમે કહો છો તેનું પરિણામ તો જે ધાર્મિક ખ્યાલો અને માન્યતાઓ અમને છેલ્લા બે હજાર વર્ષથી વારસામાં મળ્યા છે તેની સાથે ખેલ ખેલવા જેવું આવે. અને એક વખત એ રીતનો વર્તીવ શરૂ કરવામાં આવે તો પછી એનો છેડો દુધા આવે તે કોઈ કહી શકે તેમ નથી. હું આ બાબતની મક્કમપણે વિનુહ છું.

બી. ચ. શાહ : દરેક સુધારા સામે શરૂઆતમાં તો વિરોધ હોય છે જ.

ક. લા. : આ બાબતને સુધારો કહેવો એ બરોબર નથી, એમ મને લાગે છે. દરેક ચોક્કસ હેતુ માટે ઊભા કરવામાં આવે છે અને તેની પાછળ ચોક્કસ ભાવના અને લામણી હોય છે. એ ભાવ અને લામણી ઉપર તમે એક વખત કાંઈ તેમ પ્રહાર કરવા માંડશો, તો પછી ચેરીટીઓ માટે ફંડ મેળવવાનું મુશ્કેલ બની જશે.

બી. ચ. શાહ : મદ્રાસ બાળુ આવેલા તીરપતિના સહિતના વધારાના નાણાંમાંથી પાંચ મોટી શિક્ષણ સંસ્થાઓ આજે આલી રહી છે અને તે સંસ્થાઓમાં હિંદુ ન હોય તેમને પણ દાખલ કરવામાં આવે છે અને તેમ કરવાથી હિંદુ સંસ્કૃતિ કે ધર્મને કોઈ પણ પ્રકારનો ધક્કો લાગ્યો નથી. જૈનો આથી કોઈ અલગ પ્રહારના હોય એમ હું માનતો નથી.

ક. લા. તીરપતિ મંદિર વિષે મને કશી ખબર નથી.

બી. ચ. શાહ : ચેરી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટમાં ફેટલાક કેવળ ધાર્મિક હોય છે અને ફેટલાક સમાજિક હોય છે. ધાર્મિક ટ્રસ્ટો સાથે ચોક્કસ પ્રકારની ભાવના અને લામણી જોડાયેલા હોય છે એ હું કબૂલ કરું છું, પણ જોને આવી લામણી કે ભાવના સાથે કરી સંબંધ નથી એવા શૈક્ષણિક વૈદ્યકીય અથવા તો અન્ય પ્રકારની સંસ્થાઓને લગતા ટ્રસ્ટો સંબંધમાં ચેરીટી કમીશનરને વધારે સત્તા હોવી જોઈએ એમ આપ ઇચ્છો ખરા કે નહીં ? આવા ટ્રસ્ટો સંબંધમાં બજેટ રજૂ કરવાની ફરજ પાડતી તેમજ ચાલુ હિસાબ પર દેખરેખ રાખવાની સત્તા ચેરીટી કમીશનરને હોવી જોઈએ એમાં આપ સમત થાઓ છો કે નહીં ?

ક. લા. : સરકાર અને સરકારી તંત્રની હું તો ઝોછામાં ઝોછી દખલગીરી પસંદ કરું. વધારે દખલગીરી દાખલ કરીને તમે લોકોને વધારે અને વધારે પાંગળા બનાવશો અને એ રીતે તમારા હાથે દેશની ચોક્કસ કુસેવા થવાની.

બી. ચ. શાહ : પણ લોકો અથવા ટ્રગ્ટીઓ પર જ કેવળ આધાર રાખીને ચાલવાના તો ભયંકર પરિણામો આવ્યા છે.

ક. લા. : તે તો આંકડાઓ અને દાખલાઓથી પુરવાર થવું જોઈએ.

ત્યારબાદ કમીટીના પ્રમુખે આને લગતા કોર્ટમાં જે સંબંધાયેલ કેસો ચાલે છે તે તરફ શેઠ કર્તુભાર્જનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

ચી. ચ. શાહ: - બધા મોટા વેપારીઓના ચોપડાઓમાં શુભ ખાતું એ નામનું ખાતું હોય છે. આ ખાતામાં દર્શાવેલી રકમના વહીવટ ઉપર કોઈ પણ જાતનું નિયંત્રણ હોવું આપ ઇષ્ટ ગણ્યા છે? ખરા ?

ક. લા. : જેવા તમે એમ કરવા લામશે કે તુરંત જ એ ખાતાઓ અદસ્ત થઈ જશે. આપે ઓછામાં ઓછી દબલમીરીના ધોરણે જ આ બધી બાબતોનો વિચાર કરવો જોઈએ.

ત્યારબાદ શ્રી. કરતુરભાઈએ આખી કમીટીને આખું પર્વત તેમજ રાણકપુરની મુલાકાત લેવાની ફરીને વિનંતિ કરતાં બધાઓ હાથ ધરીને “ એ પ્રવાસ ત્રણ દિવસમાં પૂરા કરી શકીએ. એમ કરવાથી આપ જાતે આ મંદિરોનો વહીવટ કેમ ચાલે છે તે જોઈ શકશો અને તેને સારી રીતે સારવા માટે નાણાંની કટલી જરૂર છે તેનો પણ આપ ખ્યાલ લઈ શકશો. કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય લેવાયા પહેલાં કમીટીએ આ સ્થળો જોવા જોઈએ એમ હું ધારું છું અને જો એમ કરવામાં આવશે, તો જે વિચારો હું ધરાવું છું એ જ વિચારો પર આપની કમીટી વળશે એવી મને ખાતરી છે.

કમીટીના પ્રમુખે આ નિમંત્રણ બહુલ શેઠ કરતુરભાઈનો ઉપકાર માન્યો અને જુબાનીનું કામ પૂરું થયું.

ટેન્ડુલકર કમિટીની કામગીરી અંગે—

જૈન સંઘોના ઠરાવો

[ટેન્ડુલકર કમિટીએ જુદા જુદા સદ્ગૃહસ્થોની જુબાની લઈને ધર્મોદ્ધારના અંગે મુખ્ય સરકારને લેખામણો રૂપે જે અહેવાલ તૈયાર કર્યો છે તે સંબંધમાં જૈન સંઘના દાંષ્ટાંત્રિક અંગે જુદા જુદા આંશોના જૈન સંઘોએ જે ઠરાવો પસાર કર્યા છે તે મળી શક્યા છે તેટલા અહીં રજૂ કરીએ છીએ. —તંત્રી]

અમદાવાદના જૈન શ્રીસંઘે સર્વાનુમતે પસાર કરેલા ઠરાવો

વિ. સં. ૨૦૦૪ ના જેઠ વદ પહેલી નોંધ તા. ૩૦-૬-૪૮ ને બુધવારે સવારે દા. વાગે અમદાવાદના જૈનોના સકલ સંઘની સભા સંઘપતિ નમરશેઠ શ્રી વિમળભાઈ મયાભાઈના પ્રમુખસ્થાને, શ્રી નગરશેઠના વડે મળી હતી. આ સભામાં સર્વાનુમતે નીચેના ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા:—

પહેલો ઠરાવ : પ્રમુખસ્થાનેથી નીચે મુજબનો રજૂ કરાયો હતો.—“ હિન્દુ તેમજ જૈન ધાર્મિક તથા સામાજિક કે સંસ્થાવતી દ્રષ્ટો અને ફંડોના વહીવટ અંગે તપાસ કરવા અને યોગ્ય બલામણો કરવા માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ટેન્ડુલકરના અધ્યક્ષપદે મુખ્ય તરફારે જે કમિટી નીમી છે તેમની પાસે પડેલી શેઠ શ્રી કરતુરભાઈની જુબાની ઉપર પૂરતો વિચાર કરી, તે કમિટી જૈન ધાર્મિક દ્રષ્ટો કે સંસ્થાવતી ફંડોનો ઉપયોગ જે નિમિત્તે

સખાવતો કરવામાં આવી હોય તેની મર્યાદા બહાર ધાર્મિક અને નૈતિક રીતિએ ન થઈ શકતો હોવાથી, તેમાં સરકારી દરમિયાનગીરી કરવાની જાલાલણ કરશે નહિ, એવી અમદાવાદના જૈનોના સકળ સંઘની મળેલી આ સલા આશા રાખે છે. અને ના. મુખ્ય સરકારને પણ પ્રજાની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા અબાધિત રાખવા અને તેમાં હસ્તક્ષેપ નહિ કરવા આ સલા આમ્રહ પૂર્વક વિનંતિ કરે છે. ”

ખીજો ઠરાવ : શેઠ શ્રી લાલુભાઈ ઝુનીલાલ સૂતરીઆએ રજૂ કરતાં તેને શેઠ શ્રી કેશવલાલ લલુભાઈએ અને શ્રીયુત ચન્દ્રકાન્ત વડીલે ટેકા આપ્યો. તે ઠરાવ નીચે મુજબ છે:—“ જૈનો અને હિન્દુઓના કેટલાક સામાજિક રીતરિવાજોમાં સમાનતા હોવાથી અને ધાર્મિક હક્કો, સરક્ષણના પ્રશ્નોની વિચારણાના પ્રસંગે પણ અમો જૈનોને હિન્દુઓના જ ભેગા બધી લેવામાં આવે છે. અમો જૈનો અને હિન્દુઓના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તો અને માન્યતાઓમાં ઘણું અંતર છે. આ સ્થિતિમાં અમોને હિન્દુઓના ભેગા ગણવાથી જૈન સંસ્કૃતિ અને હક્કોનું ઘણું નુકસાન થયું છે. જેથી અમદાવાદના જૈનોના સકળ સંઘની આ સલા ધાર્મિક અને તેવા પ્રકારની બાજોમાં જૈનોને હિન્દુઓના ભેગા ન ગણવા, ના. સરકાર સમક્ષ નમ્રતા પૂર્વક સમજૂતી કરે છે. ”

ત્રીજો ઠરાવ. શેઠ શ્રી બકુભાઈ મણિલાલે રજૂ કર્યો હતો અને તેને શ્રીયુત ચીમનલાલ કેશવલાલ કડીઆએ ટેકા આપ્યો હતો. તે ઠરાવ નીચે મુજબનો છે:—“ અગ્રગણ્ય જૈન આજેવાન અને શ્રીમાન શેઠ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રમુખ શેઠ શ્રી કર્ણુરભાઈ લાલભાઈએ શ્રી ટેન્ડુલકર કમિટી સમક્ષ પોતાની જુગાનીમાં પવિત્ર દેવદ્રોણના રક્ષણ માટે તથા વહીવટ વગેરે બાજોમાં જૈન સિદ્ધાન્ત અનુસાર જે દષ્ટિબિન્દુઓ સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કર્યાં છે, તેને શ્રીસંઘની આ સલા અનુમોદન આપવા સાથે અન્ય સ્થળોના શ્રોત્રધોને શેઠ શ્રી કર્ણુરભાઈની જુગાનીને અનુમોદન આપવા બલામણુ કરે છે અને શેઠ શ્રી કર્ણુરભાઈને હાર્દિક અભિનંદન આપે છે. તદુપરાન્ત કમિટી સમક્ષ ખીજા જે જે ગૃહસ્થોએ જૈન સિદ્ધાન્ત અનુસાર જે જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે માટે તેઓને અભિનંદન આપે છે. ”

આ પછી ચોથો ઠરાવ આજની સભાએ કરેલા સંઘનાયે ડગવોની નકલો ધટતાં સ્થળોએ મોકલી આપવાની અખ્યક્ષ શ્રી સંઘપાતને બલામણુ કરનારો અને પાંચમો ઠરાવ અખ્યક્ષશ્રીનો આભાર માનવા સંબંધીનો પસાર થયો હતો.

મુખ્યમાં જૈનોની જાહેર સભામાં પસાર થયેલા ઠરાવો

મુખ્ય સરકારે ઓન. જસ્ટીસ ટેન્ડુલકરના પ્રમુખસ્થાને હિન્દુઓના ધાર્મિક દ્રશ્યો અને સખાવતોની વ્યવસ્થાદિની તપાસ માટે નિમેલી કમિટીએ અખત્યાર કરેલી વલણ અને પદ્ધતિ અમે વિરોધ દર્શાવવા અને ધાર્મિક દ્રશ્યો અત કડોના ઉદ્દેશાનુસાર થતા વહીવટમાં હસ્તક્ષેપ ન કરવા આમ્રહ કરવા માટે મુખ્યના જૈનોની એક બહેર સભા રોવવાર ના. ૨૭ જુન ૧૯૪૮ ના રોજ સ્થાપના રચા. ટા. ૧૦ (૬૪) વાગે બુલેથર હિપર આવેલા શ્રી લાલગામ જૈન ઉપાશ્રયમા શ્રીમાન શેઠ અમૃતલાલ કાલોદાસના પ્રમુખ-

સ્થાને નીચેના ગૃહસ્થોની સહીથી બોલાવવામાં આવી હતી શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ, કાંતિલાલ ઇશ્વરલાલ, પોપટલાલ ધારશીભાઈ, નગીનદાસ કરમચંદ, ભાઈચંદ નગીનભાઈ ઝવેરી, દેવજી ટોકરશી મુલજી, રતિલાલ શાંતિદાસ, જીવતલાલ પ્રતાપશી, ધીરજલાલ જીવાભાઈ, મુલચંદ ખુલાખીદાસ, રમણલાલ દલસુખભાઈ, ચંદ્રકાંત ઉજમશી, બાઈચંદ ગોપાલજી, ચંદુલાલ ખુશાલચંદ, વાડીલાલ જેઠાલાલ શાહ, જીવણલાલ લલ્લુભાઈ, રવજીભાઈ સોજપાળ, મેઘજીભાઈ સોજપાળ, દાગજીભાઈ જેઠાભાઈ, મગનલાલ મુલચંદ શાહ, ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ, બેચરલાલ હરિચંદ કેશવલાલ વળેચંદ, બાણજી ધરમશી શાપરીઆ, શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ, ત્રેયાંસપ્રસાદ જૈન, પુનમચંદ ધાંસીલાલ, હરજોવિંદદાસ જીવરાજ, જમનાદાસ મોનજી, પ્રેમચંદ ગોમાજી, નરોત્તમદાસ જેઠાભાઈ, જેઠારમલ મોતીલાલ, કેશવલાલ મોહનલાલ સંઘવી, ચીમનલાલ નેમચંદ શ્રોફ, ચીતુભાઈ લાલભાઈ શેઠ, મોહનલાલ તારાચંદ શાહ, ફકીરચંદ કેસરીચંદ શ્રોફ, મગનલાલ લાલજી, મણીલાલ મોહનલાલ હેમચંદ, શિવલાલ નરપતલાલ, કાલીદાસ હરજીવન, કાંતિલાલ નાનાલાલ, અમૃતલાલ કાલીદાસ દોશી, દામોદરદાસ કરસનદાસ, પ્રેમજી નામરદાસ, લલ્લુભાઈ કરમચંદ, હાથીલાલ મલાલચંદ અને લક્ષ્મીચંદ ગુલાબચંદ ઝવેરી.

આ સભામાં જૈન ભાઈ-બહેનોની ઘણી મોટી સંખ્યામાં હાજરી હતી. શરૂઆતમાં શ્રી મગનલાલ મૂળચંદ શાહે શ્રી ટેન્ડુલકર સમિતિની નિમજીકનો ઉદ્દેશ વગેરે જણાવ્યું હતું અને એ વાત ઉપર બાર મૂક્યો હતો કે-“આપણું દેવદ્રવ્યનાં નાણાંનો કોઈ ખીજ રીતે હિપયોગ કરવાનું કહેવામાં આવે તે સામે આપણો સખ્ત વાંધો છે. એ સિદ્ધાન્ત અંગે ભૂતકાળમાં પ્રોન્ઢી કાઉન્સિલ સુધી કેસો લડાયા છે અને માનનીય ધારાશાસ્ત્રી ડૉ. એમ. આર. જયકરે પણ એ અંગે અભિપ્રાય આપ્યો છે કે-ટ્રસ્ટોનાં નાણાં કેવી રીતે ખર્ચવાં તેમાં હરતક્ષેપ કરવાનો સરકારને જરાયે હક્ક નથી.” વગેરે.

પહેલો ઠરાવ: આ પછી શ્રી શાંતિલાલ મગનલાલ શાહે એવો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો કે-“હિન્દુ તેમજ જૈન ધાર્મિક અને સામાજિક સંખ્યાવતી ફંડોના વહીવટ અંગે તપાસ કરવા અને યોગ્ય બલામણો કરવા માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ટેન્ડુલકરના અધ્યક્ષપદે મુંબઈ સરકારે જે કમિટી નીમી છે તે કમિટી મજબૂર તપાસના પરિણામે પોતાની બલામણોમાં જે નિમિત્તે સંખ્યાવતો કરવામાં આવી હોય તો તેની મર્યાદામાં ફેરફાર કરવા અને તે ખીજ રીતે ખર્ચવા એવી કોઈ પણ બલામણ કરે તો તે તરફ મુંબઈના જૈનોની આ બહેર સભા પોતાનો સખ્ત અણુગમો અને વિરોધ જાહેર કરે છે.”

આ ઠરાવને શ્રી મનસુખલાલ હીરાલાલ લાલને અને શ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાએ ટેકો આપ્યા બાદ માત્ર એક વિરુદ્ધ મતે ઠરાવ પસાર થયો હતો.

બીજો ઠરાવ: પહેલો ઠરાવ પસાર થયા પછી શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપશીએ એવો ખીજો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો કે-“ટેન્ડુલકર કમિટી સમક્ષ જે જીજ્ઞાસીઓ રજૂ થઈ તેમાં શેઠ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રમુખ અને જાણીતા જૈન ઉદ્યોગપતિ શેઠ કરતુરભાઈ લાલભાઈએ જૈન સિદ્ધાન્તાનુસાર જીજ્ઞાસીમાં જે દષ્ટિબિન્દુઓ રજૂ કર્યા છે, તેને આ સભા અનુમોદન આપે છે. તેઓશ્રીની જીજ્ઞાસી પરથી તેમનામાં રહેલી ધર્મ

અને સમાજ પ્રત્યેની અનુપમ જોડી જાવના તરી આવે છે, એટલું જ નહિ પણ સમાજને તે માર્ગદર્શન રૂપ છે. તે માટે આ સભા તેઓશ્રીને હાર્દિક અભિનંદન આપે છે. તદુપરાંત, ખીજા જે ગૃહસ્થોએ પોતાની જુગારીમાં જૈન સિદ્ધાંતોના પ્રાતપાદન માટે જે જે વિચારો રજૂ કર્યા છે, તે માટે તેઓને પણ અભિનંદન આપે છે.”

આ ઠરાવને શ્રી શિવલાલ નરપતલાલ મણીપાર તથા શ્રી. સુરચંદ પી. બદામીએ ટેકા આપ્યા બાદ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો.

ત્રીજો ઠરાવ—આ પછી શેઠ રમણલાલ દલસુખભાઈએ ત્રીજો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો કે—“ જૈનોની આ બહાર સભા ઉપરોક્ત ઠરાવો અંગે ઘટતી સર્વ કાર્યવાહી કરવા નીચેની સમિતિ પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરવાની સત્તા સાથે નિયુક્ત કરે છે. શેઠ અમૃતલાલ કાળીદાસ (ચેરમેન) તથા શેઠ હાંતિલાલ મધરલાલ, શેઠ અમૃતલાલ કાળીદાસ દોસી, શેઠ રવજીભાઈ સોજપાલ, શેઠ મેઘજીભાઈ સોજપાલ, શેઠ નગીનદાસ કરમચંદ, શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી, શેઠ નરોત્તમ જોડાભાઈ, શેઠ મગનલાલ મૂળચંદ શાહ, શેઠ રમણલાલ દલસુખભાઈ, શેઠ સુરચંદ પી. બદામી, શેઠ શાન્તિલાલ એમ. શાહ, શેઠ મોતીચંદ ઓ. કાપડીયા, શેઠ બાઈચંદ ન. ઝવેરી (સભ્યો) તથા શેઠ દામજીભાઈ જોડાભાઈ જે. પી. અને શેઠ ચીતુભાઈ લાલભાઈ સોલ્લીસોટર (મંત્રીઓ)”

ઉપરનો ઠરાવ, શ્રી મણિલાલ મોહનલાલના અને શ્રી ભાઈચંદ નગીનભાઈના ટેકા પછી સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો. બાદ પ્રમુખશ્રીના પ્રાસંગિક વિવેચન તથા આભાર બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

લાવનગઢના જૈનોએ પસાર કરેલ ઠરાવ—શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાએ આ પ્રશ્નની વિચારણા કરી ઠરાવ કર્યો છે તેનો સાર એ છે કે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રમુખ શ્રીયુત કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ ટેન્કુલકર કમીટી સમક્ષ દેવદ્રવ્ય આદિ બાબતમાં પોતાના જે ધાર્મિક વિચારો દર્શાવ્યા છે એને આ સભા અનુમોદન આપે છે. અને શેઠ મોતીચંદ ખિરધરલાલ કાપડીયા, જૈન શ્વે. કો. ના સેક્રેટરી શેઠ દામજી જોડાભાઈ, શ્રી મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી વગેરેએ ધાર્મિક દ્રવ્યના રક્ષણ માટે જે જુગારી આપી છે તેને આ સભા આવધારે છે.

જુનાગઢના જૈનોએ પસાર કરેલ ઠરાવ—તા. ૨૮-૬-૧૯૪૮ સોમવારે શ્રી જૈન ધર્મ આરાધક સમાજની સામાન્ય સભા મળતાં નીચેનો ઠરાવ કરવામાં આવેલ.

“ હાલમાં મુંબઈ સરકારે ધર્માદા પબ્લિક ટ્રસ્ટોની તપાસ અર્થે નીમેશ શ્રી ટેકુલકર કમીટી સમક્ષ શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ આપેલી જુગારીને પોતાની અનુમતિ હોવાનું આ સભા સહર્ષ બહાર કરે છે અને પ્રસ્તુત જુગારી આપતા બદલ શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈને આ સભા અંતરના અભિનંદન પાઠવે છે.”

આમોદના જૈનોએ પસાર કરેલ ઠરાવ—શ્રી જૈન યુવક મંડળના આશ્રયે પૂજ્ય સુસુદિવિજય મહારાજના પ્રમુખપણા નીચે પચતી ધર્મશાળા પર તા. ૪-૭-૪૮ ને રવિ-

વારે સવારના ૬-૩૦ વાગે આમોદ સહાય જૈન સંઘની મળેલી બહેર સમાયે નીચેની મતભજના ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર કર્યા છે. શ્રી ટેડુલકર કમિટી સમક્ષ શેઠ કરતુરબાઈ ની જીજ્ઞાસી મુખ્ય ધાર્મિક ટ્રસ્ટો કે સમાવતી ફરોનો ઉપયોગ ને નિમિત્તે સમાવનો કરવામાં આવી હોય તેની મર્યાદા બહાર ધાર્મિક અને નૈનિક રીતિઓ ન મધ્ય શકતો હોવાથી તેમાં સરકારી દરમીયાનગરી કરવાની બલામણુ કરશે નહીં એવી આમોદના સહય સંઘની મળેલી આ સભા આજ્ઞા રાખે છે અને મુખ્ય સરકારને પણ પ્રખની ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને અપાધિત રાખવા અને તેના હસ્તક્ષેપ નહિ કરવા આ સભા આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

જેનો અને હિંદુઓના કેટલાક સામાજિક રીતરિવાજોમાં સમાનતા હોવાથી ધાર્મિક હક્કો અને સંરક્ષણના પ્રશ્નોની વિચારણાના પ્રસંગે પણ જોનોને હિંદુ ભેગા મળી લેવામાં આવે છે અને હિંદુઓના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓમાં ધણું અંતર છે. આ સ્થિતિમાં હિંદુઓ ભેગા મળવામાં જૈન સંસ્કૃતિ અને હક્કોને ધણું નુકસાન થયું છે, જેથી આમોદના જૈનોની સહય સંઘની આ સભા ધાર્મિક અને તેવા પ્રકારની બાબતોમાં જૈનોને હિંદુઓ ભેગા ન મળવા સરકાર સમક્ષ નમ્રતાપૂર્વક માગણી કરે છે

શેઠ શ્રી કરતુરબાઈ બાલભાઈએ શ્રી ટેડુલકર કમિટી સમક્ષ પોતાની જીજ્ઞાસીમાં પવિત્ર દેવદ્રવ્યના રક્ષણ માટે તથા વહીવટ વગેરે બાબતોમાં જૈન સિદ્ધાંત અનુસાર ને હાઈબ્રિડો રપષ્ટ રીતે રળૂ કર્યાં છે તેને શ્રી સંઘની આ સભા અનુમોદન આપે છે.

મહેસાણાના જૈનોએ પસાર કરેલ ઠરાવ-જેઠ વ. ૧૧ શનિવારે મુનિ મહારાજશ્રી દર્શનવિજયજી-(ત્રિપુટી) ના અમ્મલપણા નીચે મુનિશ્રી રવિસામરજી મહારાજની જયન્તી ઉજવવા માટે સભા મળતાં તે અંગે પ્રાસંગિક વિવેચનો કરવામાં આવ્યા બાદ પ્રમુખશ્રીએ ટેડુલકર કમિટી, ધાર્મિક ખાતાઓ અને કમિટીની બવિષ્યમાં ધાર્મિક ખાતાઓમાં દખલ કરવાની બાવના વગેરે બાબતો ઉપર વિવેચન કર્યું હતું. ત્યારબાદ નીચેના ઠરાવો કરવામાં આવ્યા હતા.

(૧) આજના શ્રીસંઘની સભા, સરકાર ટેડુલકર કમિટીદ્વારા અમારા ધાર્મિક ખાતાઓમાં વિના કારણે દખલ કરવાનો ને પ્રયત્ન કરે છે તેનો સખત વિરોધ કરે છે. અને પ્રજાતંત્રવાદી સરકારના આ કાર્યને સખત રીતે વખોડી કાઢે છે

(૨) શેઠ શ્રી કરતુરબાઈ બાલભાઈએ કમિટી સમક્ષ ને જીજ્ઞાસી આપી જૈન સંઘના સંરક્ષણ માટે ને હાલો પૂર્વક જવાબ આપ્યો છે, તેને અસિનંદન આપે છે.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંક:

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

જયવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (દયાલુખર્ચાને એક આને વધુ)

(૨) હીપોતસવી અંક

જયવાન મહાવીરસ્વામી પંજીના ૧૦૦૦ વર્ષ પંજીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય છતાં હુપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક બિજ્જબિજ્જ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દાઢ હુપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંક:

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જેનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આશ્લેષોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય આરે આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

દાચી તથા પાકી ફાઈલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ત્રીજા, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઈલો તૈયાર છે. મુલ્ય દરેકનું દાચીના બે હુપિયા, પાકીના અઢી હુપિયા.

— સજો —

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગલાઈની વાડી, બીકાંડા, અમદાવાદ

નુદત્ત-મગનભાઈ ડોટાવાઈ દેસાઈ. શ્રી ચીરવિજય પ્રો-ટીંગ પ્રેસ, સત્રાપોસ કોસરોડ પો. બો. નં. ૧ શ્રી અગ્નિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોળાદાસ સાહેબ શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ દાવાલય, જેશિંગલાઈની વાડી, બીકાંડા રોડ-અમદાવાદ

વિ શ સિ

છાપકામ અને કાગળની દિવસે દિવસે વધતી જતી કારમી મોંઘવારીના સમયમાં પણ “જૈન સત્ય પ્રકાશ” માસિક ગ્રાહકોને માત્ર એ રૂપયા જેટલા નજીવા લવા-જમમાં અને પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને વગર લવાજમે આપવાનું અમે ચાલુ રાખ્યું છે, અને ભવિષ્યમાં પણ એ સુજ્ઞાન અમે એ ચાલુ રાખવા માગીએ છીએ આ રીતે માસિક અમે આપી શક્યા છીએ એનું મુખ્ય કારણ શ્રીસંઘ તરફથી અમને સમયે સમયે મળતી રહેલી ઉદાર મદદ છે; આવી મદદ ન મળે તો આ રીતે માસિક આપી શકાય જ નહીં.

અત્યારે છેલ્લે છેલ્લે વધેલી મોંઘવારીના કારણે અમારે થોડીક નાણાંભીડ ભોગવવી પડે છે; અને તેથી સમસ્ત શ્રીસંઘ સમક્ષ અમે અમારી એ વાત રજુ કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે અત્યાર સુધીની જેમ આ વખતે પણ શ્રી સંઘ અમારી માંગણી જરૂર પૂરી કરશે.

ચતુર્માસના ધાર્મિક પર્વોના દિવસો આવે છે. તે વખતે આ માસિકને અને સમિતિને દરેક પ્રસંગે યાદ રાખવા અમે દરેક ગામના જૈન સંઘને તેમજ તે તે ગામમાં ખિરાજતા મુનિવરોને વિનંતિ કરીએ છીએ.

॥ॐ अहम् ॥

અરિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશિંગભાઈકી વાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૩		વિક્રમ સં. ૨૦૦૪ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૪ : ઈ સ. ૧૯૪૮		ક્રમાંક
અંક ૧૧		શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૧ : રવિવાર : ૧૫મી ઓગસ્ટ		૧૫૫

કવિવર શ્રીલાવણ્યસમય મહારાજકૃત
આલોચણગર્ભિત શ્રીસીમંધરજિનવિનંતિ
યાને

આલોચણ ભાસ

સપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીરમણિકવિજયજી

નામ—કવિવર શ્રી લાવણ્યસમયજીની જે કૃતિ અહીં આપવામા આવી છે, એ કૃતિનું નામ 'અલોચણ ભાસ' છે. પરંતુ મેં જે પ્રતો એકત્ર કરી છે, તે દરેકમા એના જુદા જુદા નામો મળે છે એટલે આ કૃતિનું ખરું નામ શું? તેનો વિચાર કરવો ઘટે. નામો આ પ્રમાણે મળે છે: ૧ સીમંધર સ્વાધ્યાય, ૨ સીમંધર વિનંતિ સ્તવન, ૩ સીમંધર વિનંતિ, ૪ આલોચણ, ૫ આલોચણ ભાસ, ૬ આલોચણ સીમંધર સ્તવન, જૈન-ગુર્જર-કવિઓ ભા. ૧માં દેસાઈ મોહનલાલે કવિવરની કૃતિઓની નોંધ આપી છે, તેમાં આને 'આલોચણ વિનંતિ' તરીકે જણાવી છે. અને શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ સંપાદિત ઐતિહાસિક-રાસ-સંગ્રહમાં આ કૃતિની નોંધ 'આલોચણ વિનંતિ' તરીકે કરી છે. આ બધાં નામો મળવા છતાં કૃતિના વિષયના ઔચિત્યનો વિચાર કરી મેં આનું નામ 'આલોચણ ગર્ભિત શ્રી સીમંધર જિન વિનંતિ યાને આલોચણ ભાસ' રાખ્યું છે.

પ્રતિપદ્ધિયય—આ કૃતિના સપાદનમાં મેં છ પ્રતોનો ઉપયોગ કર્યો છે. તે પૈકી ત્રણ પ્રતો પૂજ્યપાદ પ્રવર્તકજી મહારાજ શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજના વડોદરાના ભંડારની છે, એક પ્રત અમદાવાદ વીરના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનભંડારની છે, એક પ્રત પૂજ્યપાદ શ્રી મુક્તિવિજયજી મહારાજ (મૂલચંદજી મહારાજ)નો ભંડાર છાણીની અને એક પ્રત મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજના સંગ્રહની છે.

આ છ પ્રતિઓ પૈકી જે પ્રતિમાં લખ્યાસંવતનો ઉલ્લેખ છે. આ જે પ્રતિઓમાંની એક શ્રી પ્રવર્તકજી મહારાજની ત્રણ પ્રતિઓ પૈકી એક છે. અને બીજી પ્રતિ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજના સંગ્રહવાળી. શ્રી પ્રવર્તકજી મહારાજની પ્રતિમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—સંવત્ ૧૯૭૩ વર્ષે શ્રા. કક્ પઠનાર્થ લેખિતમિદં પત્તનનગરે ગ. હર્ષવૃદ્ધિ-ગણિમિઃ શ્રીરસ્તુ બીજી પ્રતિમાં સં ૧૯૭૪ વર્ષ વૈશાખ વદિ અષ્ટમી દિને લિખિત.

બાકીની જે પ્રતિઓ છે તે પછી વીરના ભંડારની પ્રતિની ભાષા અને લિપિ જોતાં એમ લાગે છે કે એ પ્રતિ સોળમા સૈકાના અંતમાં અમર સત્તરમા સૈકાની શરૂઆતમાં લખાયેલી હોવી જોઈએ. જે પ્રતિ શ્રી મુક્તિવિજયજી મહારાજના ભંડારની છે તેની લિપિ જોતાં સત્તરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં લખાયેલી હશે. અને બીજી જે પ્રતિઓ ૧૮મા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં અમર ૧૯મા સૈકાની શરૂઆતમાં લખાયેલી હોય એમ તેની લિપિ અને ભાષા ઉપરથી અનુમાન થાય છે. જે પ્રતિ સં. ૧૫૭૩માં લખાયેલી છે, તે પ્રતિ આ કૃતિના રચનાસંવત પછી ૧૧મે વર્ષે લખાયેલી છે. કારણ કૃતિની રચનાસંવત ૧૫૬૨ની છે. આ પ્રતિને મુખ્ય રાખીને મેં પ્રસ્તુત કૃતિનું સંપાદન કર્યું છે.

ગાથાપ્રમાણ, પાંદોતર—છયે પ્રતોમાં ગાથાઓનું પ્રમાણ ઓછાવત્તા રૂપે મળે છે. સં. ૧૫૭૩ વાળી પ્રતિમાં, વીરના ઉપાશ્રયવાળી પ્રતિમાં, શ્રી મૂલચંદ્રજી મહારાજના ભંડારની પ્રતિમાં, અને મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજના સંગ્રહવાળી પ્રતિમાં ૪૭ ગાથાઓ છે. ત્યારે પ્રવર્તકજી મહારાજના ભંડારની જે પ્રતોમાં અનુક્રમે ૫૪ અને ૫૬ ગાથાઓ છે. પ્રસ્તુત સંપાદનમાં મેં સંવત ૧૫૭૩ વર્ષે લખાયેલી પ્રતને મુખ્ય રાખેલ હોય તેમજ બીજી અનેક પ્રતિઓમાં ૪૭ ગાથાઓ ચળતી હોઈ અહીં ૪૭ ગાથાઓને મૌલિક તરીકે રાખી છે, અને અર્વાચીન પ્રતિઓમાં મળતી વધારાની ગાથાઓને ક્ષેપક તરીકે ગણીને એ ક્ષેપક ગાથાઓ જુદી આપી છે. આ ક્ષેપક ગાથાઓ પાછળથી ઉમેરાર્ધ છે, એ આપણને સ્પષ્ટપણે જણાય છે.

કવિવર ચંદરવા સંબધી ગાથાઓ રચતાં આઠ પ્રકારના ચંદરવાનું વર્ણન કર્યું છે. ન્યાં ચંદરવા સંબધી જે વિધાન શાસ્ત્રારે કર્યું છે, ત્યાં દશ પ્રકારના ચંદરવાનું વર્ણન મળ્યું છે. તે આ પ્રમાણે છે—

ચંદ્રોદયદશકમ્—જલસ્થાનોપરિ ૧, સ્વપ્નસ્થાનોપરિ ૨, પ્રેવણસ્થાનોપરિ ૩, સુલ્હકોપરિ ૪, ધાન્યરક્ષણસ્થાનોપરિ ૫, દધિમથનસ્થાનોપરિ ૬, મોજનસ્થાનોપરિ ૭, શયનસ્થાનોપરિ ૮, જિનાલયે ૯, ઉપાશ્રયે ૧૦.

છેલ્લા જે ચંદરવા કે જે જિનાલય અને ઉપાશ્રયને લગતા છે, તે સાર્વત્રિક ન હોવાને કારણે કવિવરે જતા કરેલ હોઈ, ચંદરવાની અમુક પરંપરાને સાચવી રાખવા પાછળથી કાંઈ વિદ્વાને નવી માથા બનાવીને ઉમેરેલા લાગે છે કે જે પ્રાચીન પ્રતિઓમાં નથી. છતાં એ નવીન માથા બનાવનારના ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખી અમે પણ આ માથાને મૂળ કૃતિમાં [] આવા કાટખૂણુ કાઢકમાં આપી છે.

આગળ ચાલતાં કવિશ્રી અપકાયની દિરાધનાનો પ્રસંગ હોઈ સાત પાછી ગણવાના મળણાની વિચારણા અને આલોચનાનો ઉલ્લેખ કરી વિરમે છે, ન્યારે પાછળના કાંઈ વિદ્વાને શાસ્ત્રમાં નોંધાયેલા સાત પ્રકારના મલ્લુની વિમતને સૂચવતી જે ગાથાઓ ઉમેરેલી છે, જે ગાથાઓને અમે પ્રસ્તુત કૃતિને અંતે આપી છે.

આ રીતે આ કૃતિમાં બીજી પણ દેટલીક ગાથાઓ ઉમેરાયેલી છે એ બધી ક્ષેપક ગાથાઓને અમે કૃતિને અંતે એકી સાથે આપેલી છે.

આ કૃતિમાં થયેલા ઉમેરા જેવો જ ઉમેરો કવિવરની બીજી એક કૃતિ “શ્રી આદીશ્વર વિનંતી” છે તેમાં પણ થયેલો છે. એ વિનંતિની મૂળ ગાથાઓ ૪૭ છે તેમાં ઉમેરો થતાં સંખ્યા ૫૫ સુધી પહોંચી ગઈ છે.

પ્રસ્તુત રચનામાં માત્ર ગાથાઓમાં વધારે થયો છે એટલું જ નહિ પણ કેટલીય જગ્યાએ પદોની ઊલટાસૂલટી અને ફેરબદલી પણ થઈ ગઈ છે તેમજ પાઠભેદો પણ ઘણા થઈ ગયા છે.

લાખા—જે કે પ્રસ્તુત વિનંતિની ઉત્તરોત્તર થયેલી નકલોમાં ભાષાનું રૂપ ઘણું જ વિકૃત થયેલું છે, તેમ છતાં, અર્થ અને અંથકારના જમાનાની ગૂંજરાતી ભાષાનો નિશ્ચય કરવા માટે અંથકારના સ્વરૂપને લખાયેલી પ્રતિ અગર અંથરચના-સમયના અતિ નજીકના સમયમાં લખાયેલી પ્રતિ મુખ્ય આધાર તરીકે ગણવી જોઈએ. એ વસ્તુને લક્ષમાં રાખી, મેં એકત્ર કરેલી પ્રતિઓ પૈકી અંથની પ્રાચીનતમ ગણી શકાય તેવી સંવત ૧૫૭૩માં લખાયેલી પ્રતિનો આ સંપાદન અને પ્રકાશનમાં ઉપયોગ કર્યો છે, જેને કવિવર શ્રી લાલણ્યસમયની અજવા એમના જમાનાની ભાષાના નમૂના તરીકે આપણે સ્વીકારી શકીએ.

આમ કરવા જતાં કેટલીક વાર એમ પણ બન્યું છે કે કેટલેક ઠેકાણે ખીજી પ્રતિના આધારે અમુક પદો વગેરે ફેરફાર કરવા જેવા લામવા છતાં મૌલિક ભાષાનું રૂપ વિકૃત થઈ જવાના કાયથી એ વિચારને પડતો મૂકવામાં આવ્યો છે.

વીરના ઉપાશ્રયની પ્રતિ અંથકાર પછી માત્ર પચાસેક વર્ષ જાદ લખાયેલી હોય તેવી લાગે છે. તેમ છતાં તેમાં પદો વગેરેના ફેરફાર ઉપરાંત ભાષાના સ્વરૂપમાં પણ ઘણો પક્ષો આવી ગયો છે; તો જે પ્રતિઓ એક કે બે સૈકાં અગર તેથી અધિક સમય વીત્યા બાદ લખાઈ હોય તેના ભાષાસ્વરૂપની વિકૃતિ માટે આપણે વધારે કશું જ વિચારવાનું કે કહેવાનું રહેતું જ નથી. મેં એકત્ર કરેલી પ્રતિઓમાં ઉત્તરોત્તર ભાષાના સ્વરૂપમાં કેવો પક્ષો આવ્યો છે, તેનો ખ્યાલ આવે તે માટે કેટલાંક ઉદાહરણો આ નીચે આપવામાં આવે છે:—

સં. ૧૫૬૩ વાલી પ્રતિ	વીર ઉ. પ્રતિ	ખીજી પ્રતિઓ
ભમિઉ	ભિમિઉ	ભમ્યુ, ભમ્યૌ, ભમ્યૌ
ભવઉસનઉ	ભવઉસનં	ભવઉસન્યો, ભવઉસનો
મઈ	મિ	મે
પુ	પુ	તો, તો
પ્રામીઉ	પામિગિ	પામીયો
ઝોલખિઆ	ઝોલખ્યાં	ઝોલખ્યા, ઉલખ્યા
ધસિઆ	ધર્યાં	અર્યાં
ચઉથુ	ચૂથુ	ચઉથઉ, ચોથો
સંઝેરણુઈ	સંઝેરણુઈ	સંઝેરમ્, સંઝેરણુ, સંઝેરડે
રમિઉ	રમ્	રમ્મું, રમ્યૌ
વહિરાવીઆ	વહુરાવીઆ	વોહરાવીયાં, વોહોરાવીયાં
મઈ પુ ઉવલી રે કીધા કેતલા પાપ પુ	મે પુ ઉલખ્યા રે કહ કેતલા પાપ પુ	મિ તો ઉલખ્યા રે કર્યાં કેતલા પાપ તો: મે તો વોલ્યાં રે કીધા કેતલા પાપ તો

આવા ખીજી ઘણા ફેરફારો છે, જે અમે અહીં આપ્યા નથી, અને આપવાની જરૂરત પણ નથી. ઉપર આપવામાં આવેલાં માર્ગદર્શક પરિવર્તનો ઉપરથી ઉત્તરોત્તર ભાષામાં કેવું પરિવર્તન થયું છે તેનો ખ્યાલ આપણને આવી શો ઇ.

રચનાસ્થાન:—આ વિનંતિ કવિવરે સંવત ૧૫૬૨માં વામજ આમમાં ગિરાજ-માન શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના સાન્નિધ્યમાં રહીને કરી છે. વામજ આમ ઉત્તર ગુજરાત-માં વડોદરા રાજ્ય-મહેસાણા પ્રાંતના કલોલ તાલુકામાં આવેલું છે. વામજ આમ કલોલ આમથી ચાર માહિ અને સેરિસા તીર્થની નજીકમાં આવેલું છે. અત્યારે ત્યાં જૈન વસ્તી કે તે વખતનું દેરાસર આદિ કંઈ નથી. પરંતુ કવિશ્રીએ જ્યારે આ કૃતિનું નિર્માણ કર્યું ત્યારે જરૂર એની બાહોબલાલી હશે. થોડાં વરસો પહેલાં ત્યાં જનીનમાંથી કેટલીક મૂર્તિઓ મળી આવી છે, એ એનું પ્રતીક છે. આ આમ સેરિસાની નજીક હોઈ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરતી વખતે અહીંયાં પણ એક દેરાસર બંધાવીને નવેસરથી ભગવાનની એ મૂર્તિ એને ગિરાજમાન કરવામાં આવી છે. એટલે અત્યારે સેરિસા તીર્થની જેમ વામજ આમ પણ યાત્રાના ધામ તરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે.

ઉદ્દેશ અને સ્વાર:—પ્રસ્તુત સીમંધરજિનવિચ્છિન્નમાં કવિવરે અંત્ય સમયની આરાધના અને આલોચનાના સ્વરૂપથી અજાણુ ભાવુક ધર્મીત્મા મનુષ્યે જીવનના અંત્ય સમયે કંઈ રીતે આરાધના અને પાપની તેમ જ અતિચારો-દોષોની આલોચના તથા શુદ્ધિ કરવી એ વસ્તુ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ઉપાધ્યાયજી શ્રી સમયસુંદરગણીએ પદ્માવતી આરાધનામાં, અને ઉપાધ્યાયજી વિનયવિજયજી મહારાજે પુણ્યપ્રકાશ સ્તવનમાં આ જ પ્રકારની વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરેલી છે. તેમ છતાં જેમ આ બે કૃતિઓ અને એને મળતી બીજી કૃતિઓમાં આરાધના, આલોચના, શુદ્ધિ આદિનું સ્વરૂપ પ્રકારતરે વર્ણવાયેલું જોવામાં આવે છે, તેમ કવિશ્રીએ પોતાની આ વિચ્છિન્નમાં પણ આરાધના આદિનું સ્વરૂપ એક જુદા જ પ્રકારે અથવા પ્રકારાંતરે કરેલું છે, જે અતિરોચક અને ભાવપ્રધાન શૈલીમાં કરેલું છે. આશ્ચર્ય રાખવામાં આવે છે કે-દરેક વિચ્છિન્ન વાચક કૃતિમાંથી સાહિત્યનો આસ્વાદ લેવા ઉપરાંત કવિવરના મુખ્ય આશયને આચારમાં લાવવા સવિશેષ પ્રયત્નશીલ અને.

ઉપસંહાર:—અમદાવાદમાં બહીની બારીએ પડિત શ્રી વીરવિજયજી મહારાજનો ઉપાશ્રય છે, જે હાલ ‘વીરનો ઉપાશ્રય’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં પંન્યાસજી શ્રી કીર્તિ-મુનિજી મહારાજ ગિરાજમાન હતા. તેમને મળવા માટે મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી અયા હતા. તે વખતે મુનિશ્રીએ પંન્યાસજીને ત્યાંનો બાંડાર જોવાની ઇચ્છા દર્શાવી. એટલે પંન્યાસજીએ કહ્યું તમે તિરતે જ્યારે આવો ત્યારે બતાવું. (કારણ કે આ બાંડારની વ્યવસ્થા પંન્યાસજીના હસ્તક થયેલી છે.) થોડા વખત પછી મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી અને હું બાંડાર જોવા માટે ગયા. ત્યાં મુનિશ્રી બાંડારમાંથી અમુક પ્રતિઓ જોવા માટે દામડા બહાર કઢાવીને જોતા હતા. તે વખતે હું એક દામડાની પ્રતિઓ બહાર કાઢતો હતો, તેમાં એક પ્રાંત ઉપર ‘આલોચણુ’ એમ નામ લખેલું હતું, તે પ્રતિ જોલીને મેં જોઈ તો કવિવરની કૃતિ જણાઈ. તેથી મને મન્યું કે આ કૃતિની પ્રેસ કોપી કરીને જૈન-સત્ય-પ્રકાશ માસિકને મોકલી આપુ. આ વિચારથી પ્રતિ લાગ્યા, પ્રેસ કોપી તૈયાર કરીને મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને મેં કહ્યું આમાં અશુદ્ધિઓ છે. અને બે ગાય માં ઉત્તરાર્ધ પદ નથી, એટલે આખાઓ મલતી નથી. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે લિપિનો દોષ છે, અને લલિયા-નો દોષ છે. એટલે ગાયાનાં પદો લખવાં ભૂલી ગયો છે. માટે બીજી પ્રતિ મેળવીને શુદ્ધ કરી પછી માસિકને મોકલી આપજે. આપણે જે કામ કરવું તે શુદ્ધ અને ચોક્કસાઈ પૂર્વક કરવું માટે ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. આથી બીજી પ્રતિ મેળવવા માટે મેં જૈન-

ગુર્જર-કવિઓ બાબ પ્રથમ જોયો. તેમાં બાઇશ્રી દેસાઈએ આ કૃતિની નીચે 'વિ-ધ-સુ
ભંડાર' લખેલું છે, તેથી મને થયું કે બાઇશ્રી દેસાઈને આ કૃતિ ત્યાં જોવા મળી છે.
ખીજે જોવામાં આવી નહિ હોય. વિ-ધ-સુ નો ભંડાર આત્મામાં હોય આ કાર્ય અંગે
ખીજી પ્રતિ મેળવવાની ઇતેજરીથી મેં એક પત્ર શિવપુરી મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી
મહારાજને લખ્યો. તેઓ તરફથી જવાબ આવ્યો કે હાલમાં ત્યાંથી મળી શકે તેમ નથી.
આથી પ્રેસ કાપી એમ ને એમ રાખી મૂકી. એટલામાં અમારું વડોદરાનું ચોમાસું નક્કી
થયું, અને અમે વિહાર કરીને વડોદરા આવ્યા. વડોદરાના શ્રી આત્મારામ-જ્ઞાન-મંદિરમાં
પૂજ્યપાદ પ્રવર્તકજી શ્રી કાંતવિજયજી મહારાજનો ભંડાર અને પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શાંતમૂર્તિ
શ્રી હંસવિજયજી મહારાજનો ભંડાર છે. શ્રી પ્રવર્તકજી મહારાજના ભંડારમાં હસ્ત-
લિખિત લગભગ ગુર્જરાતી ભાષાની ચાર હજાર પ્રતિઓ છે. તેનું લીસ્ટ જોતાં તેમાંથી આ
કૃતિની ત્રણ પ્રતિઓ મળી આવી. એ પ્રતિઓ પૈકી એક પ્રતિ સંવત ૧૫૭૩ની લખેલી
હોય મને ખૂબ આનંદ ગયો. એ પછી મેં આ પ્રતિ પરથી ખીજી નવી પ્રેસ કાપી તૈયાર
કરીને ખીજી પ્રતો સાથે સરખાવોને કવિવર લાવણ્યસમયની આ કૃતિનું સંપાદન કર્યું છે.

આ કાર્યની પ્રેરણા કરનાર અને ઉત્સાહ આપનાર મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનો,
અને વોરના ઉપાશ્રયના ભંડારની પ્રતિ પંચાસજી શ્રી કીર્તિમુનિજી મહારાજ દ્વારા
મળી છે તેથી એમનો આભાર માનીને વિરમુ છું —સંપાદક.

આજ અનંતા લવતણાં, કીધાં અતિવ્રણાં રે ૧મઝ એહજિ ટેવ તુ;
પાપ આલોઉં આપણાં, સુણિ સમરથ રે સીમંધર દેવ તુ. ૧
છોડિ સીમંધર સામીઆ, કાંઈ વીનતી રે કરું ૨એ ઠર જોડિ તુ;
જોડિ નહિ કહિતાં યસ્વ, ભમિઉ લવતણી રે કરું કેતલી કોડિ તુ. ૨ છોડિ
છોડિ સીમંધર સ્વામીઆ, આલોચણ રે જોલું ૪એ ઠર જોડિ તુ;
છોડિ કૃપા કરી માહરી, મોરાં કમનાં રે જાહુ બંધન ૫મોડિ તુ. ૩ છોડિ
સામી! ભમિઅ ભમિઅ લવ જસનઉ; સામી! હૂં ભમિઉ રે ગતિ ચ્યારિ મઝારિ તુ;
ચઝિદ્ધ રાજ ૬મઠ દરસીઆં, સુખ તરસીઆં રે હુખ ૭એતલુ સાર તુ. ૪ છોડિ
મિથ્યામતિ મનિ આણતુ, નવિ જાણતુ રે કાંઈ ધરમ વિચાર તુ;
સદગુરુ લેટિ લક્ષી હૂધ, એતુ પ્રામીઉ રે જિનશાસન સાર તુ. ૫ છોડિ
સામી! આઠઈ માતર આહરું, ખરું સમઠિત રે ધરું ધર્મનઉં ધ્યાન તુ;
શત્રુ ન કો મનિ માહરઈ, જગિણવડા રે મોરઈ મિત્ર સમાન તુ. ૬ છોડિ
સામી! સૂઘા વ્રત નવિ સાધીયાં, શ્રાવઠતણાં રે જે જોલીઆં ખાર તુ;
૧૦કંઠ ન મૂલ ન ટાલીયાં, ૧૧વટાલીઆ રે આજ અંગ અપાર તુ. ૭ છોડિ

૧ મુઝં કાં. ૩. પુ. ૧ ૨ જિહૂં કાં. ૧ ૩ ભમિઉ લવતણી રે ગતિ કેતલી કોડિ
તું કાં. ૧ ૪ મિહિં કાં. ૧ ૫ ત્રોડિ તું કાં. ૧ સુ. ૧ ૬ મિં કાં. ૨ વી. ૧
૭ એતલઈં કાં. ૨ ૮ મિં કાં. ૪ વી. ૧ ૯ સૂઘલાં કાં. ૩. વી. સુ. ૧ ૧૦ કંઠમલ
નવિં કાં. ૩. પુ. વી. સુ. ૧ ૧૧ વિટાલિયાં. કાં. ૩. પુ. ૧

સામી ! દેવ ન શુરુ નવિ ઝોલખિયા, ૧૨નવિ માણીઉં રે દયાધર્મનઉં ભાવ તુ;
 વથો વિકર્મ કીયાં ઘણું, ૧૩ઈસિઆં આપણું રે કહું કેટલા મર્મ તુ. ૮ છોડિ
 સામી ! કરસણ ખેત્ર સૂડાવીઆં, ખણાવીઆ રે ઘણા ફેચ તલાવ તુ;
 ૧૪દ્રહ ફેડિયાં સોસાવીયાં, ખિણિ નાવીઉં રે દયાધર્મનઉં ભાવ તુ. ૯ છોડિ
 સામી ! ૧૫મઈ નિસિલોજન કરી, નવિ પરહરિઉં રે વલો અણુગલ નીર તુ;
 ચીર પખાલિઆં તે છુઈસિઉં, ૧૬ઈસિઉં નાવીઉં રે દયાધર્મનઉં હીર તુ. ૧૦ છોડિ
 સામી ! દેખતાં દવ લગાડીયાં, ઉજાડીઆં રે ૧૭પર નયરની સીમ તુ;
 કીધલાં પાય ૧૮પરાંચીઆ, ૧૯ઈસિઆં સંચીઆં રે કહું કીજસિ કીમ તુ. ૧૧ છોડિ
 પહિલઉં પાણીહારડઈ, નવિ ખાંધીઉં રે ખીજઉં ખંડણુ ઠાઈ તુ;
 ત્રીજઉં નઈ ચેખી પીસણુઈ, ૨૦ચઉથુ ચંદ્રઉં રે વલી ચૂલલઈ ખાંધિ તુ. ૧૨ છોડિ
 લોજનિ બલઉં અતિ પાંચસુ, છઠઉં ચંદ્રઉં રે ૨૧વલી છાસિનઈ ઠામિ તુ;
 સાતસુ વલી અ સંજેરણુઈ (?), ઈસિઉં આઠસુ રે સૂઆ સેજ વખાણિ તુ. ૧૩ છોડિ
 [તુમે તે દેહાસર બલો, દસમઉં ચંદ્રઉં રે સામાઈક ઠામિ તુ;
 જીવદયાનિ કારિણે, એહવા ચંદ્રૂઆ રે નવિ કીધલા સામિ ! તુ છોડિ]
 સામી ! મઈ કણ અણુસોઝિયા હલિયા, ૨૨ઈચુઈ ખંડણિ રે નવિ જોઈઆ જંત તુ;
 સારવણે જીવ જારવિઆ, ઈણુઈ ઈંધણિ રે હણિયા જીવ અનંત તુ. ૧૪ છોડિ
 સામી ! નીર ગલી ન બાણીઉં, નવિ આણીઉં રે ગહણું ઘરિ સાર. તુ;
 પાર નહિ પાતિગ તણુઉં, ઘણું બોલીઉં રે સુણિ શાસ્ત્રવિચર તુ. ૧૫ છોડિ
 ૨૩તાણુ નઈ અંશુલ ત્રીસનઉં, પહુલપણિ રે વલી આંગલ વીસ તુ;
 સોઈ ગલણુ મિસરું કરી, જલ નવિ ગલિઉં રે જવ ભગતઈ દીસિ તુ. ૧૬ છોડિ
 સામી ! પાલર વાકલ મેલીઆં, મઈ તુ લેલીઆં રે લાંબલા તોય તુ;
 સોઈ સંખાડુ ઉલટઈ, ૨૪તીહં જ્ઞદગતિ રે કિમ દૂકડી હોઈ તુ. ૧૭ છોડિ
 સામી ! ઘણું અથાણુઈ અલજયુ, ઈણુઈ જીવડઈ રે કીધાં બક્ષ અલક્ષ તુ;
 લાખ ચઉરાસી હું ભમિઉં, હવઈ મનિ ધરી રે તું પરતકિખ તુ. ૧૮ છોડિ
 નિશુંણિ જ્ઞાન વિરાધીઆં, નવિ સાધીયા રે સદશુર તણા બોલ તુ;
 વિધિ કરી દેવ ન પૂજ્યા, નવિ પાલીઆ રે ખરા ધર્મ નિટોલ તુ. ૧૯ છોડિ

૧૨ નવિ આવીઉં રે કણુ ધર્મનુ ભાવતુ કાં. ઠ. મુ. પ્ર. ૧૩ ઈસિઆં કાં. ૧, અસો-
 હામણા રે અસ્યા કેટલા નામ કાં. ૧ ૧૪ દ્રહ નદી નીર સોસાવીઆં વી. ૧૫ મિ નિસિ-
 ભોજન રસિ કર્યાં વી. કાં. ઠ. પ્ર. ૧૬ કીસુ દ્યાનુ રે હદય નાવીઉં હીર તુ કાં. ૧ ૧
 ૧૭ પુર કાં. ઠ. વી. મુ. પ્ર. ૧૮ પરાંચીઆં કાં. ઠ. પ્ર. ૧૯ અસ્યાં ઘણું રે
 કર્યાં કોચસિઈ કીમ તુ કાં. ૧ ૨૦ ચઉથઉં ચંદ્રઉં રે ચૂલલાં ચગિ ખંધાય તુ કાં.
 ઠ. મુ. વી. પ્ર. ૨૧ અનજાસિનઈ ઠામિ તુ વી. મુ. ૨૨ વલી ખાંડણે રે નવિ
 જોઈયા ધાન તો કાં. ૧ ૨૩ લાંબુ કાં. ૧ ૨૪ તેણુઈ કાં. ઠ. પ્ર. વી. ૧

સામી ! ક્રુતિગ દેખી કારિકા, પરશાસનિ રે હું તો લોલવિહિ ભૂર તુ;
 ફૂર છાંડિ બાજરિ વસિહ, નવિ પામીહ રે પ્રભુ પુન્ય અંકૂર તુ. ૨૦ છોડિ
 માયા માંડિ મિત્રસિહ, ૨૫મઈ તુ યંત્રસિહ રે પીઠ્યાં જીવ અનંત તુ;
 ૨૬ભાર ઘણુ અતિ પીડીહ, કોધિ હણિહ રે બધલ તુરંગ તુ. ૨૧ છોડિ
 સામી ! બાલક માર્ધ વિછેઃહીઆં, વલી વાછરૂ રે નવિ સેલીઆ માર્ધ તુ;
 પસૂઆં પરાણિ બાંધીઆ, અપરાધીઆ રે વિણુ ઘાલીઆ ઘાઉ તુ. ૨૨ છોડિ
 સામી ! શેસુ ભરિયાં હું તઉ રણિ અડિહ, મર્ધ વાહી છર્ધ રે હથિઆરની ધાર તુ;
 વાર ન લાગી વેગલધ, મર્ધ તુ કીધલાં રે બહુ કુર્મ અપાર તુ ૨૩ છોડિ
 સામી ! ૨૭પંખધરિઆ થર્ધ પારધી, હણ્યા હરણલા રે વલી વાગરૂ જીવ તુ;
 પાંજરિ પોપટ પોષીઆં, સહિ સૂઝડલા રે કરતલા રીવ તુ. ૨૪ છોડિ
 સામી ! સાત વ્યસન મર્ધ પોષીઆં, દેવ ! દોષીઆ રે ધૂરિ ધરમનાં ઠામ તુ;
 ઠામ કીધાં કામીતણાં, ૨૮દેવ ! હરગતિ રે પ્રભુ પડાલા રાખિ તુ. ૨૫ છોડિ
 સામી ! જૂઝ રમિહ જર્ધ જૂવટર્ધ, મર્ધ તુ હારિહ રે વલી અરથભંડાર તુ,
 ૨૯વેશ્યાધરિ વાસિ વસિહ, ૩૦ખિણુ નાવિહ રે દયાધર્મનહિ ભાવ તુ. ૨૬ છોડિ
 સામી ! લોભ લગઈ પરધન લીઈ, ૩૧મઈ તુ કીધલહિ રે ચિરથંપણિમોસ તુ;
 ભેસ ભેન્થુ કૂડહિ ઘણુહિ, વિણુ દોષીઆં રે વલી હીધલહિ દોષ તુ ૨૭ છોડિ
 માન ઘણું મનિ આણુતુ, નવિ માનીઆં રે ગુરુ માય નઈ બાપ તુ;
 દેવ નઈ દરસણિ પીજતુ, નવિ કીજતુ રે કેઈ ધરમઉપાય તુ. ૨૮ છોડિ
 સામી ! મસ્તકિ કાંકસા વાહિઆ, વીસઈ વિસા રે મસા માંકણુ લીખ તુ;
 જૂઝ જીવાજેનિ દૂહવી, તીણુઈ ભવિ ભવિ રે અઝ લાગીછઈ સીખ તુ ૨૯ છોડિ
 સામી ! ગામ મદાતી હું થયું, ગઈઠહિ માંઠવી રે દેઈ નગર તલાટ તુ;
 વાટ ન વાહી ધર્મની, ૩૨દેવા લણી રે મોટા મંદિર હાટ તુ. ૩૦ છોડિ
 સામી ! ઊઠવલાં નિતુ આકરાં, કરાવીઆં રે પસૂ પીડીઆં બાલ તુ;
 સાંડસે માંક (માંસ ?) ત્રોહાવીઆ, મરાવીઆ રે બઈઠહિ થઈ વિકરાલ તુ. ૩૧ છોડિ
 સામી ! વિણુજ કીઆ મર્ધ વિષતણાં, મર્ધ તુ વહુરીઆં રે અધુ માખણુ મીણુ તુ;
 વાણુરીની વહિહરાવીઆ, તીણુઈ કેતલા રે ભવ હું થયુ હીણુ તુ. ૩૨ છોડિ
 સામી ! ધન લણી ધાણુ ઘણું, કીધાં વસ્તુનાં રે ભલાં ભેલ અંભેલ તુ;
 પાપ કુટંબ મર્ધ પોસીઆં, ઘૃત અવગણિ રે મર્ધ તુ આદરિઈ તેલ તુ. ૩૩ છોડિ

૨૫ મઈ તાં યંત્રસિહ રે પીઠ્યા જીવના અંગ તુ. કાં. ૩. વી. સુ. પુ. ૧. ૨૬ ભાર
 ઘણુઈ ઘણુ પીડિઆં. કાં. ૩, ભાર ઘણુઈ આરોપીઆં. વી. ૧. ૨૭ પંખ ધરીઅ પરાધીઆં
 કાં. ૧. ૨૮ હવિર્યાં ઘણા રે લીજઈ લાજતાં નામ તું કાં. ૩. સુ. વી. ૧. ૨૯ વેશ્યાધરિ
 કાં. ૧. ૩૦ મુઝ નાવિહ રે મનિ વિનય વિચાર તું કાં. ૨. વી. ૧. ૩૧ કીઆં પાતિક
 રે ધિર માપિણુ મોસ તું કાં. ૩. વી. પુ. ૧. ૩૨ મદાવીઆ રે મોટાં કાં. ૩. પુ. ૧.

કેડિ ગમે કૂડાં લવ્યાં, મધં તુ ઉલવી રે કીધાં કેટલાં પાપ તુ;
 આપ વખાણી થિઉ જલકે, લેવા બાણી રે ઘડિયાં નવ નવાં માપ તુ. ૩૪ છોડિ
 સામી ! સાટધં લાંચ લીધી ઘણી, જલાં સાંભલી રે ભરી કુડી છધં સાખિ તુ;
 લેખ લખિઉ કુડઉ ઘણઉં, ૩૩ દેવ ! દોષીઆ રે વિણુ દીધલઉ દોસ તુ. ૩૫ છોડિ
 સામી ! ઈંટ આરંભ કરાવીઆ, પચાવીઆ રે વહી નયરિ નીમાહ તુ;
 ૩૪ પરગટ પસૂઅ મરાવીઆ, ભવ હારીઉ રે દેવ ! હધઅડલધં હાણિ તુ. ૩૬ છોડિ
 સામી ! વનમાંહિ રિષિ સંતાપીઆ, પ્રભુ ફેડી અછધં સરોવર તણી પાલિ તુ;
 ડાલ મોહિ તરૂઅર તણી, ઘણી નગરની રે મધં તુ દીધીછધં ગાલિ તુ. ૩૭ છોડિ
 સામી ! કામ અંગાલ કરાવીઆં, હલ માડલાં રે દંતાલ વિશાલ તુ;
 લોલિધં લોહ પહાવીઆં, ૩૫ મિ પુણ્યની રે પ્રભુ મધં કરા હાણી તુ. ૩૮ છોડિ
 સામી ! વૃક્ષ વિશેષ કપાવીઆ, ઈમ ખાંતસિઉં રે ખોદાવી છધં ખાણિ તુ;
 વીંજણે વાય વીબવીઆ, ઈમ પુણ્યની રે પ્રભુ મધં કરી હાણિ તુ. ૩૯ છોડિ
 સામી ! લહૂડપણુધં હાહૂ કરી, મધં બોલીઉં રે બોલ અભંડ તુ;
 ૩૬ રઠ તણુધં રસિ મલહુઆં, મધં આલીકે રે દીવાણિ જ દંડ તુ. ૪૦ છોડિ
 સાતધં ક્ષેત્ર ન સાચવ્યાં, ૩૭ એતુ નિરમલાં રે નવિ દીધલાં દાન તુ;
 સ્ત્રીલ ન પાલ્યાં સાચલાં, તપ નવિ તપિઉં રે નાવિઉં સૂધલું ગ્યાન તુ. ૪૧ છોડિ
 સામી ! ૩૮ ચોરી નધં ચાડી કરી, નવિ સ્ત્રીખીઉં રે કાંધં સંતનઉ માગ તુ;
 રાગ ન આવિઉં ધર્મનું, સેત્રુંબ લણી રે નવિ કીધલા પાગ તુ ૪૨ છોડિ
 પાંચે ઇંદ્રી ભોલવિઉ, હું તુ રોલવિઉ રે સંસાર મઝારિ તુ;
 મંદિર માયા જલિ પડિઉં, ત્રિભુવનપતી ! રે મૂંહનધં પાર ઉતારિ તુ. ૪૩ છોડિ
 આલોઅણુ કેતી કહૂં, મજ લાગાં છધં રે જિન ! કર્મ અનંત તુ;
 ૩૯ કહેતાં પાર ન પ્રામીધં, તું તુ જગપતિ ! રે બાણુધં જયવંત તુ. ૪૪ છોડિ
 સંવત પનર બાસઠધં, આદીસર રે અલવેસર સાખિ તુ;
 વામજ માંહે વીનવઉં, સીમંધર રે દેવ દરિસણુ દાખિ તુ. ૪૫ છોડિ
 અમિઅ ઠરિઉ આણુંદ ભરિઉ, આજ મધં ઠરિઉ રે પોતધં સુકૃતભંદાર તુ;
 ૪૦ ભવભયસાગર ઉતરિઉ, ચિતિ લાધઉ રે જિણુ સુગતિ હાતાર તુ. ૪૬ છોડિ

૩૩ હવિ દુર્ગતિ રે પ્રભુ પડતલા રાખ તુ. કાં. ૩. વી. પુ. ૧. ૩૪ પરગટ પસૂઅ
 સમરાવીઆં, ભવ દારિઆ રે દિવધં યયુ અનાહ તુ. કાં. ૩. વી. પુ. ૧. ૩૫ કરી
 પાતુની રે મિ તુ વાતડી આદ્ય તુ. કાં. ૩. વી. ૧. ૩૬ રંડ લણુધં કાં. ૧. વી. ૧.
 ૩૭ નવિ સ્ત્રીચીકે રે કાંધ સત્યનુ માગ તુ. કાં. ૨. ૩૮ ચતુરં કાં. ૩. ૩૯ કહેતાં
 અનંત ન પ્રામીધં કાં. વી. ૧. ૪૦ ભવસાગર સુખિ ઉતરિઉ. કાં. ૨. વી. ૧.

સામી ! નામિઈ' હું નિરમલ થયું, મઝ લવ ગયું' રે પાતળ તણુઈ હારિ તું;
મુનિ લાવણ્યસમઈ લણુઈ, નિતુ વાંદિસિઈ' રે પ્રભુ આણુદપૂરી તું. ૪૭ છોડિ

॥ શ્રી સીમંધર સ્વાધ્યાય ॥

॥ શુભ લવતુ શ્રી સંઘસ્ય ॥

લેપક ગાથાઓ

ગાથા ૧૭ પછી—

[કા. ૩ મુજબ]

ગણણાં સાત જિનવર કહિયાં, પહિલું ગલણું રે મેંઠા જલતણું બાણિ તો;
બીજી ખારા જલતણું, આછણુતણું રે વલી ત્રીજલું આણી તો. છોં
ચઉથું ઘી, તેલ પાંચમું, છઠું ગલણું રે છાસિનું શાસ્ત્રપ્રમાણુ તો;
સાતમું આટા ચાલણુ કેરું, એહવી જયણુ રે નવિ પાલીઅ સાંમિ તો; છોં

ગાથા ૧૮ પછી—

[કા. ૧ મુજબ]

છાંણુ સવારે મેલીયાં, એ તો થાપીઆં રે વલી ગોલ વીચાલ તો;
વલી વલી કમં કીધાં ઘણાં, તિણે હૂં પીડયો રે પ્રભુ પામ પેચાલ તો; છોડિ.

ગાથા ૩૦ પછી—

[કા. ૧ મુજબ]

કોટવાલ નીત આકરાં, કરાવ્યાં રે પસૂ પાડા ખાલ તો;
સાંડસેસું માંસ તોડાવીઆ, ધર્યાં ધ્યાન રુદ્ર અપાર તો. છોડિ.

ગાથા ૩૦ પછી—

[કા. ૨ મુજબ]

વિણુજ કર્યા બહૂ બાદલા, રસકસ તણુ રે કર્યા કણુ વેપાર તો;
લાખ કસુંભક મહૂઅડાં, નિમ રૂઅડાં રે વલી ઔષધ સાર તો.
ચોરતણી સંગતિ, વલી વુહરી રે સબલ તેહની વસ્તુ તો;
સંબલ કરી તસ આપીઈ, એહવાં પ્રભુ રે કર્યાં કોઠિ પ્રપંચ તો.

ગાથા ૪૦ પછી—

[કા. ૧ મુજબ]

કુંડા ગર્ભ ગલાવીઆ, બલાવીયા રે વલી ચારની શુંબ્ય તો;
ધાંખનાં આવી ધર્મની, પ્રભુ મેં કીયા રે વલી પાપના પૂંબ્ય તો

ગાથા ૪૪ પછી—

[કા. ૧ મુજબ]

એમ કમં કીધાં બણાં, તે કહેતાં રે નથી આવે પાર તો;
તુમ દરીસણે હૂં આવીયો, સ્વામિ હવિં રે મુઝનિં તાર તો
આણુંદભયો અમીઝરો, આજ મિં કર્યો રે પોતે સુકૃતભંડાર તો;
ભવસામરથી ઉતર્યો, જો ચીત ધર્યો રે મુગતી દાતાર તો.

ગાથા ૪૫ પછી—

[કાં. ૧ મુજબ]

વાર વાર તુમ્હે વીનવું, મિ તો જોઈયા રે કીધાં કમં અનંત તો;
 તેણુ લખમે લખ સહિયા, લેટ તુમ્હે વિન રે ભવ ગયા અનંત તો.
 તુમ્હે સેવા વિણુ જીવડે, કિહાં મુખ નવિ દેખ રે ખિણુ એકધ દેવ તો;
 કમં યોગે હવે તુમ મિલ્યા, મનોરથ સે કલ્યા રે હુઃખ નાઠા ફરિ તો. ૫૧

ગાથા ૪૬ પછી—

[કાં. ૧ મુજબ]

ધણુપરિ પાપ આલોધ્યાં, જે અનુભવ્યા રે વલી જીવ અનંત તો;
 આ જોઈએ જિન છોડવે, ઈસ્યાં ખુજવે રે જિન જીવ અનંત તો.

કઠિન શબ્દો

ખોડિ	ખોડ, બૂલ, ખામી	આ. ૨	વાકલ	વેકળાનું પાણી (?)	ગા. ૧૭
મોડિ	ભાંગી નાખવું, મોડી નાખવું	„ ૩	ભાંભલા	ખારામ પાણી	„ ૧૭
ભવઉસનઉ	ભવઅવસન, ભવથી કંટાળેલો	„ ૪	તીકં	ત્યાં	„ ૧૭
ચીકિધ	ચોદે	„ ૪	અલજયુ	અભિલાષવાળો	„ ૧૮
સૂધા	શુદ્ધ	„ ૭	પરતકિખ	પ્રત્યક્ષ	„ ૧૮
ધસિઆં	આવાં	„ ૮	નિટોલ	નક્કી	„ ૧૯
કરસણુ ખેત્ર	વાવેલું ક્ષેત્ર	„ ૯	કુતિગ	કોતૂક	„ ૨૦
કૂચ	કૂપ-કૂવો	„ ૯	ખમ્મલ	ખેલ, ખળદ	„ ૨૧
ખિણિ	ક્ષણ માત્ર	„ ૯	વિજોહીઆં	જુદાંપાડ્યાં	„ ૨૨
જીર્ણસઉં	નદીમાં	„ ૧૦	માધ	માતા	„ ૨૨
ઊઝડીઆં	ઊઝડ કથી	„ ૧૧	પરાણિ	પરાણ, જખરજરતીથી	„ ૨૨
પરાંચીયા (?)		„ ૧૧	ધાઉ	ધાત, પ્રહાર	„ ૨૨
પાણીદારડઈ	પાણીયારા ઉપર	„ ૧૨	હું તઉ	હું તો	„ ૨૩
ખંડણુ ઠામ	ખાંડવાને રથાને	„ ૧૨	પખધરિઆ	પખી	„ ૨૪
પીસણુધ	પીસવાની જગ્યાએ	„ ૧૨	સમ્મડલા સડો, સૂડો, એકજાતનો	પોપટ	૨૪
ચૂલકઈ	ચૂલા ઉપર	„ ૧૨	ચંપણિ	ચાંપણ	„ ૨૭
હાસિનઈ'હામિ	હાસવલોવવાની જગ્યાએ	„ ૧૩	મોસ	અપલાપ, ઇનકાર	„ ૨૭
અંઝેરણુધ (?)		„ ૧૩	ઉલ્લવા (?)		„ ૩૧
સૂઆ સેજ	સૂચનસ્થાન	„ ૧૩	ઉલવી	અપલાપ, ખયાલી પાડવી	„ ૩૪
અણુસોઝિયા	અણુશોખ્યા	„ ૧૪	સાટઈ	સાટે, ખદલામાં	„ ૩૫
જંત	જંતુ, જીવ	„ ૧૪	હઈઅડલઈ	હૃદયમાં	„ ૩૬
સારવણુ	સાવરણી	„ ૧૪	ખંતિસિધ્ધ	ખંતથી	„ ૩૯
સારવિઆ	સાફ કથી	„ ૧૪	લહડપણુધ	નાનપણુમાં	„ ૩૯
પદ્મપણિ	પહોળાઈમાં	„ ૧૬	અખંડ	નહિ ભાંડવા યોગ્ય	„ ૪૦
ગિસરું કરી	ખેતરું કરી	„ ૧૬	રહતણુધ	લગ્નનીના, ચડસના	„ ૪૦
દીધિ	દિવસમાં	„ ૧૬	પામ	પગલાં, યાત્રા	„ ૪૨
પાલર	વરસાદનું પાણી	„ ૧૭	રોલવિઉ	રખડયો	„ ૪૩

આગમોના બાલાવબોધ

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

જન્મ—સમય સમયની બદલાય છે. એક સમયે જે ભાષા સુગમ જણાતી હોય તે કાલાન્તરે કુઝંમ જણાય છે. જૈન આગમો સંસ્કૃત ભાષા કરતાં સરળ અને સુગમ એવી અદ્ભુતભાષી ભાષામાં રચાયા છે. આ ભાષાનો અભ્યાસ થતો ગયો અને સંસ્કૃત તરફનો પક્ષપાત વધતો ગયો ત્યારે આ આગમ ઉપર જર્ણુ મરહટ્ટો (જૈન માહરાષ્ટ્રી) માં વિવરણો ન રચાતાં સંસ્કૃત વૃત્તિઓ રચાવા માંડી. વખત જતાં સંસ્કૃતનું જ્ઞાન પરિમિત બન્યું એટલે ગુજરાતી ભાષામાં આગમો સમજાવવાનું કાર્ય હાથ ધરાયું. આમ ગુજરાતી બાલાવબોધનો જન્મ થયો.

અર્થ—બાલાવબોધ એટલે બાળકોને-સંસ્કૃત જેવી મૌઢ ભાષાથી અપરિચિત જનોને પ્રચલિત લોકભાષા દ્વારા કરાવાતું જ્ઞાન અને ‘ટખ્ખો’ પણ કહે છે. ‘ટખ્ખો’ એ અર્થમાં ટખો, ટણ, ટખંક, ટખાર્થ, સ્તખખક, સ્તખુક, સ્તખુકાર્થ, ઇત્યાદિ શબ્દો વપરાય છે. આની વ્યુત્પત્તિ દર્શાવવાના હેતુથી મેં “ગુજરાતી” (સાપ્તાહિક) ના તા. ૨૭-૭-૪૧ ના અંકમાં “ટખો અને એનાં સર્ગાવહાલાં” એ નામનો લેખ લખ્યો હતો.

મહત્વ—બાલાવબોધ એ ગદ્યાત્મક લખાણ છે, અને એથી એક રીતે એનું મહત્વ અધિક છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં જેટલા પ્રમાણમાં પદ્યાત્મક કૃતિઓ છે તેના હિસાબે ગદ્યાત્મક કૃતિઓ ઘણી ઓછી છે. બાલાવબોધ જૂની ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ સમજવા માટે પણ ઉપયોગી છે. આમ બાલાવબોધનું મહત્વ હોવાથી જે જે બિન બિન ગ્રન્થો ઉપર અને ખાસ કરીને આગમો ઉપર બાલાવબોધ મળે છે તે સમીક્ષાત્મક પદ્ધતિએ છપાવવા જોઈએ. આ બાલાવબોધ સંસ્કૃત અવ્યયુરિ-અવ્યયુરિની ગરજ સારે છે. એ મૂળનો અર્થ સમજવામાં સુગમતા કરી આપે છે. આ બાલાવબોધો કંઈ લાભાલય (વેચન નથી, પણ સંક્ષેપમાં અર્થ રજૂ કરનાર વિશિષ્ટ સાધન છે.

સૂચિ—જૈન ગૂઝર કવિઓ (ભાગ ૩, ખંડ ૨, પૃ. ૧૭૯૦-૧૭૯૭) માં જૈનોને હાથે રચાયેલા બાલાવબોધોની-વિવરણાત્મક મૂલ્ય-કૃતિઓની નોંધ છે. આમાં કેવળ જૈન ગ્રન્થોને અંગે જ બાલાવબોધ નોંધાયો છે એમ નથી, પણ ભગવદ્ગીતા જેવી અજૈન કૃતિના બાલાવબોધ વિષે પણ નોંધ છે. વિશેષમાં આગમો સિવાયની જૈન કૃતિઓને લખતા બાલાવબોધનો પણ ઉલ્લેખ છે. પરંતુ અહીં તો કેવળ આગમોના બાલાવબોધ વિષે કું વિચાર કરવા ઇચ્છુ છું, અને તેમ કરવા માટે સુખ્યતથા ઉપયુક્ત કૃતિનો ઉપયોગ કરુ છું.

૧ અંતગાહકસા—(અન્તકૃદશા)—આ આઠમા અંગના ઉપરનો ટખ્ખો (સ્તખુ-

૧ “આપણા કવિઓ” (ખંડ ૧, પૃ ૨૫૩) માં કહ્યું છે કે “પદમાં તો જૂનાં શબ્દસ્વરૂપોને જાણે અજાણે સાચવી રાખવાનો પ્રયત્ન હોય છે, રહીને મૌઢ બનાવવા સાહિત્યકીય ભાષાનાં રૂઢ રૂપો સાચવવાનો પ્રયત્ન હોય છે, અને ગદ્યકથાઓ કે એવું વિશિષ્ટ કાવ્યમય ગદ્ય લખાયું હોય તો તેમણે તેવું મૌઢ ગદ્ય સાચવવાનો પ્રયત્ન થયો હોય છે, પણ માત્ર સમજૂતી ખાતર લખવામાં આવેલાં ટીકા-ટિપ્પણમાં તો માનવમુખમાં વ્યક્ત થતું ભાષાસ્વરૂપ નીકળી આવે તે વધુ સંભવિત છે...”

કાર્થ) બાવવિજયગણિના શિષ્ય રામવિજયે દ્વાપ અંદરમાં વિ. સં. ૧૭૬૫માં લખ્યો છે, પણ આ ટખાના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

૨ અણ્ણુઓગદાર (અનુઓગદાર)—આ એક ચૂલિયાસુત ઉપર વિક્રમની ૧૯મી સદીમાં—ઈ. સ. ૧૮૧૩-૪ માં એક બાલાવબોધ લખાયો છે. એક વિ. સં. ૧૮૭૮માં લખાયો છે. આ જાને કૃતિ ભિન્ન ભિન્ન હો કે ન હો, પણ એના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. શોભા ઋષિના શિષ્ય મોહને બાલાં રચ્યો છે. એ આ આગમ અને હેમચન્દ્ર-સંસ્કૃત વૃત્તિ સહિત ધનપતિસિંહ તરફથી છપાવાયો છે.

૩ અણ્ણુતરોવવાધિદસા (અનુતરોપપાતિકદસા)—આ નવમાં અંગ ઉપર એક બાલાવબોધ વિ. સં. ૧૭૨૬માં લખાયો છે. એક બાલાવબોધ રત્નવિજયમણિના હાથે વિ. સં. ૧૭૩૧માં, એક કોઈકને હાથે વિ. સં. ૧૮૦૨માં, એક વિ. સં. ૧૮૨૨માં અને એક વિ. સં. ૧૮૪૮માં લખાયેલ છે. આ તમામના કર્તા વિષે આપણે અજ્ઞાત છીએ. વિશેષમાં આ બધા બાલાવબોધ ભિન્ન ભિન્ન કૃતિ છે કે કેમ તે પણ જાણવું બાકી રહે છે. આ આગમ અભયદેવસંસ્કૃત ટીકા, ઋષિ કૃષ્ણાલાલના સંસ્કૃત અનુવાદ અને એમણે રચેલા બાલાં સહિત ધનપતિસિંહ બહાદુર તરફથી છપાવાયા છે.

૪ આઉરપચ્ચખાણુ (આતુરપ્રત્યાખ્યાન)—જાદવ મુનિએ આ પદ્મજ્વલ ઉપર વિ. સં. ૧૬૫૫માં બાલાં લખ્યો છે, પણ એના કર્તાના નામની ખબર નથી.

૫ આચાર (આચાર)—બૃહતપા નાગોરી તપાગચ્છના સાધુરત્નના શિષ્ય પાર્શ્વચન્દ્રે આ પ્રથમ અંગ ઉપર વિક્રમની સોળમી સદીમાં બાલાં રચ્યો છે. આ બાલાં શીલાંકસંસ્કૃત ટીકા, જિનહંસસૂરિની દીપિકા તેમજ મૂળ આચાર સહિત ધનપતિસિંહ તરફથી છપાયેલો છે.

૬ આવરસય (આવશ્યક) આ મૂલસુતને પડાવશ્યક પણ કહે છે. એના ઉપર તરુણપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૧૧ (શશિશિવેન્દ્ર)માં બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૪૮૫ માં ‘ઉપદેશમાલા’ નો બાલાં રચનારા સોમસુન્દરસૂરિએ પણ પડાવશ્યક ઉપર બાલાં રચ્યો છે. આ આગમ ઉપર હેમહંસગણિએ વિ. સં. ૧૫૦૧માં, ખરતર ગચ્છના મેરુસુન્દરગણિએ તરુણપ્રભકૃત બાલાં ના અનુસારે વિ. સં. ૧૫૨૫માં, જયકેશરિસૂરિના શિષ્ય મહિમાસાગરે વિક્રમની સોળમી સદીમાં, મુનિપ્રભસૂરિના શિષ્ય હૃદયધવલે પણ આ સદીમાં, અને ઉત્તરજયણુ ઉપર બાલાં રચનારા સમરચન્દ્રે આ સદીના અંતમાં અને એની પછીની (સત્તરમી) સદીના પ્રારંભમાં એકેક બાલાં રચ્યો છે. વળી વિ. સં. ૧૭૫૧માં દિવાળીના દિવસે અહીં (સુરતમાં) જશવિજયના શિષ્ય જિનવિજયે અને વિ. સં. ૧૭૯૦માં સમયસુન્દરે આ આગમ ઉપર એકેક બાલાં રચ્યો છે.

વિશેષમાં વિ. સં. ૧૫૧૫માં, વિ. સં. ૧૫૮૩માં, વિ. સં. ૧૫૯૬માં, વિ. સં. ૧૬૦૮માં, વિ. સં. ૧૬૩૦માં, વિ. સં. ૧૭૧૨માં, વિ. સં. ૧૭૫૦માં, વિ. સં. ૧૮૪૯માં અને વિ. સં. ૧૮૮૬માં એકેક અજ્ઞાતકર્તા બાલાં લખાયો છે.

૭ ઉત્તરજયણુ (ઉત્તરધ્યયન)—અવધ ઋષિના શિષ્ય મેધરાજ કે જેમણે વિ. સં. ૧૬૬૯માં સાધુ સામાચારી રચી છે તેમણે આ મૂલસુત ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિક્રમની સોળમી સદીમાં થઈ ગયેલા પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય સમરચન્દ્રે આ આગમ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૬૭૪ અને ૧૬૯૪ના ગાળામાં અભયસુન્દરગણિના શિષ્ય

કમલલાભે પણ એક બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૬૨૦માં, વિ. સં. ૧૬૫૩ (સંવત્ ૪૧ વર્ષ)માં, વિ. સં. ૧૬૬૬માં (સ્તબક), વિ. સં. ૧૬૭૬માં (સ્તબક), વિ. સં. ૧૬૯૨માં, વિ. સં. ૧૬૯૪માં, વિ. સં. ૧૭૦૫માં, વિ. સં. ૧૭૨૪માં અને વિ. સં. ૧૭૩૬માં અજ્ઞાતકર્તૃક બાલાં લખાયા છે. તપાગચ્છના શાન્તિવિજયના શિષ્ય માનવિજયે વિ. સં. ૧૭૪૧ (સયમવેદેન્દુ)માં બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૫૪માં, વિ. સં. ૧૭૬૩માં, વિ. સં. ૧૭૬૪માં, વિ. સં. ૧૭૭૨માં, વિ. સં. ૧૭૭૬માં, વિ. સં. ૧૭૮૪માં, વિ. સં. ૧૭૯૦માં, વિ. સં. ૧૭૯૨માં અને વિ. સં. ૧૮૦૨માં (સ્તબક) બાલાં લખાયા છે, પણ એ તમામ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

૮ ઉવાચગદસા (ઉપાસકદસા)—આ સાતમા અંગ ઉપર કોઈકે વિ. સં. ૧૬૧૦માં બાલાં લખ્યો છે. એના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. ખરતરગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય વાદી હર્ષવલ્લભે વિ. સં. ૧૬૯૨માં બાલાં (ટપાચ્છ) રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૦૨માં, વિ. સં. ૧૭૧૨માં, વિ. સં. ૧૭૬૧માં (સ્તબક) અને વિ. સં. ૧૮૫૬માં મેદિનીપુરમાં પં. કલ્યાણાબ્ધિ (કલ્યાણસાગર)ના શિષ્ય દેવેન્દ્રાબ્ધિ (દેવેન્દ્રસાગર)ને હાથે બાલાં લખાયા છે, પણ એમાંથી એમના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

૯ એવવાધય (ઔપપાતિક) શ્રવણના શિષ્ય મેઘરાજે આ પહેલાં ગણુતા ઉવંગ ઉપર બાલાં રચ્યો છે લોકાગચ્છના અમૃતચન્દ્રસૂરિએ બાલાં રચ્યો છે અને એ મૂળ તેમજ અમરદેવસૂરિકૃત ટીકા સહિત ધનપતિચિહ્ને છપાવ્યો છે. વિશેષમાં વિ. સં. ૧૮૧૧માં અને વિ. સં. ૧૮૨૫માં કોઈકે બાલાં લખેલ છે.

૧૦ ચઉસરણ (ચતુઃશરણ)—આ પછણુ ઉપર લક્ષ્મીસાગરસૂરિના શિષ્ય જયચન્દ્રસૂરિએ વિક્રમની સોળમી સદીમાં બાલાં રચ્યો છે. સાધુરતના શિષ્ય પાર્શ્વચન્દ્રે વિ. સં. ૧૫૯૭માં બાલાં (વાર્તાક) રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૬૩૬માં, વિ. સં. ૧૬૯૧માં, વિ. સં. ૧૭૧૪માં, કલ્યાણસોમને હાથે વિ. સં. ૧૭૧૬માં, વિ. સં. ૧૭૩૬માં, વિ. સં. ૧૭૬૪માં, ખીમરુચિને હાથે વિ. સં. ૧૮૧૬માં, અને વીસમી સદીમાં બાલાં (ટપો) લખાયેલ છે.

જખખખખખ (જખખખખખ)—આ પછણુમ હશે એમ માની હું વિ. સં. ૧૮૧૬માં લખાયેલા એના એક બાલાં ની અહીં નોંધ લઉં છું.

૧૧ જખુદીવપણુત્તિ (જખખુદીપપ્રસારિત)—જ્ઞાનવિજયના શિષ્ય જીવવિજયે કે જેમણે અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ઉપર વિ. સં. ૧૭૯૦માં સ્તુત્યાર્થ (ટપો) રચ્યો છે, તેમણે આ ઉવંગ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિશેષમાં આ ઉવંગ ઉપર ચન્દ્રભાણુ ઋષિએ પણ બાલાં રચ્યો છે. એ મૂળ તેમજ શાન્તિચન્દ્રની ટીકા સહિત છપાયો છે. વિ. સં. ૧૮૦૮ માં તેમજ વિ. સં. ૧૮૪૫માં બાલાં લખાયા છે.

૧૨ જીવાજીવાલિગમ—વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં થઇ ગયેલા વિનયવિમલના શિષ્યે આ ઉવંગ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. જસવિજયના શિષ્ય જિનવિજયે પણ વિ. સં. ૧૭૭૨માં બાલાં રચ્યો છે. વિશેષમાં વિ. સં. ૧૮૩૩માં, વિ. સં. ૧૮૪૦માં, વિ. સં. ૧૮૭૬માં અને વિ. સં. ૧૮૮૬માં બાલાં લખાયા છે.

૧ આમ જો. ગુ. ક. (પૃ. ૧૫૮૧) માં ઉલ્લેખ છે. આ જ પૃષ્ઠ ઉપર સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય પં. સંવેમદેવમણિએ ‘ ચઉસરણ પયન્ના ’ રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે તો શું આ બાલાં છે ?

૧૩ ઠાણુ (સ્થાન)—મેધરાજમણિએ આ ત્રીજા અંગ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. એ મૂલ તેમજ અભયદેવસૂરિકૃત ટીકા સહિત ધનપતસિદ્ધ તરફથી છપાયો છે. વિશેષમાં વિ. સં. ૧૭૭૦માં (સ્તબ્ધ), વિ. સં. ૧૮૦૦માં અને વિ. સં. ૧૮૩૬માં બાલાં લખાયો છે.

૧૪ તંદુલવેયાલિય (તંદુલવેચારિક)—આચાર, ઔવવાધ્ય, ચક્રસરણ, દક્ષવેમાલિય, પશ્ચાવાગરણ, રાયપસેષુધ્ય અને સૂચક ઉપર બાલાં રચનારા અને સાધુરતના શિષ્ય પાર્શ્વચન્દ્રે આ પદ્યલુગ ઉપર પણ બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૬૫૩માં એક અગ્રાંતકર્તા બાલાં લખાયેલ છે.

૧૫ દક્ષવેયાલિય (દક્ષવૈકલિક)—સાધુરતના શિષ્ય પાર્શ્વચન્દ્રે આ મૂલસુત્ર ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં થઈ ગયેલા સોમવિમલસૂરિએ આ આગમ ઉપર તેમજ પન્નસેવણાકપ્પ ઉપર પણ બાલાં રચેલ છે. ખરતર ગચ્છના હર્ષતિલકગણિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય રાજહંસે વિ. સં. ૧૬૬૨ પહેલાં બાલાં રચ્યો છે. શ્રીપાલ ઋષિએ વિ. સં. ૧૬૬૪માં આ આગમ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. એવી રીતે વિદ્યારત્નગણિના શિષ્ય કનકસુન્દરગણિએ વિ. સં. ૧૬૬૬માં અને રાજચન્દ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૬૮૮માં એકેક બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૬૦૭માં, વિ. સં. ૧૬૬૩માં, વિ. સં. ૧૬૭૨માં, વિ. સં. ૧૬૮૫માં, વિ. સં. ૧૭૧૦માં, વિ. સં. ૧૭૧૩માં (સ્તબ્ધ), વિ. સં. ૧૭૫૧માં, વિ. સં. ૧૭૫૮માં, વિ. સં. ૧૭૭૧માં, વિ. સં. ૧૭૭૮માં, વિ. સં. ૧૭૯૩માં, વિ. સં. ૧૮૦૭માં, વિ. સં. ૧૮૨૩માં તેમજ વિ. સં. ૧૯૨૬માં અગ્રાંતકર્તા બાલાવખોધો લખાયા છે.

૧૬ દસાગુચકપ્પધ (દસાગુતસ્કન્ધ)—કેશવજી ઋષિએ વિ. સં. ૧૭૦૯માં આ છેલ્લું સુત્ર ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૧૪માં તેમજ વિ. સં. ૧૭૬૮માં બાલાં લખાયા છે.

૧૭ નન્દી (નન્દી)—આ અને ચૂલિયાસુત્ર ઉપર વિ. સં. ૧૬૬૪માં, વિ. સં. ૧૬૬૮માં વિ. સં. ૧૭૯૬માં, વિ. સં. ૧૮૦૦માં, વિ. સં. ૧૮૧૮માં તેમજ વિ. સં. ૧૮૫૭માં એકેક અગ્રાંતકર્તા બાલાં લખાયેલ છે. નન્દી ઉપરનો એક બાલાં એ મૂલ આગમ તેમજ મહાયમિરિસૂરિકૃત ટીકા સહિત ધનપતસિદ્ધ તરફથી છપાયેલ છે.

૧૮ નાયાધર્મમહા (ગાતાધર્મકથા)—વિ. સં. ૧૬૬૬માં દક્ષવેમાલિય ઉપર બાલાં રચનારા કનકસુન્દરગણિએ આ છઠ્ઠા અંગ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં થઈ ગયેલા વિજયશેખરે પણ આ અંગ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિશેષમાં એકેક અગ્રાંતકર્તા બાલાં વિ. સં. ૧૬૩૦માં, વિ. સં. ૧૬૫૪માં, વિ. સં. ૧૮૪૯માં, વિ. સં. ૧૮૫૩માં, વિ. સં. ૧૮૫૪માં અને વિ. સં. ૧૯૦૫માં લખાયેલો છે.

૧૯ નિરયાવલી—આ હવંગ ઉપર વિ. સં. ૧૭૬૪માં, વિ. સં. ૧૭૮૨માં અને વીસમી સદીમાં જિનવિજયે રાંદેરમાં એમ એકેક અગ્રાંતકર્તા બાલાં લખાયેલ છે.

૨૦ પદ્ધિખયસુત્ર (પાદ્ધિક્ષત્ર)—દીપસાગરના શિષ્ય સુખસાગરે કે જેમણે વિ. સં. ૧૭૬૨માં પન્નસેવણાકપ્પ ઉપર બાલાં રચ્યો છે એમણે આ આગમ ઉપર વિ. સં. ૧૭૭૩માં બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૯૧માં સપ્તનયવર્ણનની સાથે આ આગમ ઉપર જે બાલાં લખાયો છે તે તેમજ વિ. સં. ૧૯૧૨માં લખાયેલો બાલાં એ અને અગ્રાંતકર્તા છે.

૨૧ પંચાંગતારાહણ (પર્યંતારાધના)—આ પદ્ધતિનું તરીકે ઓળખાવાતી કૃતિ ઉપર પંદરમી સદીના સોમસુંદરે કે જેમણે પદાવસ્થક ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે તેમણે એક બાહ્ય રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૦૮માં સુન્દરકુશલને હાથે એક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખાયો છે. સોમસુંદરે પાંચમમાં રચેલ પંચાંગતારાહણ-પરચણ ઉપર વિ. સં. ૧૮૩૯માં એવો એક બાહ્ય લખાયો છે.

૨૨ પદ્ધતિવૃક્ષ (પ્રજ્ઞાપના)—વિનયવિમલના શિષ્ય ધનવિમલે વિશ્વ (૧ શા) લ સોમસુંદરના રાજ્યમાં—અઢારમી સદીમાં આ ઉવંગ ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે. જ્ઞાનવિજયના શિષ્ય અને જંબુદીવપદ્ધતિ ઉપર બાહ્ય રચનારા જીવવિજયે પણ આ ઉવંગ ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૮૧૮માં આ ઉવંગ ઉપર એક બાહ્ય લખાયો છે. પરમાણુદ ઋષિએ આ ઉવંગ ઉપર જે બાહ્ય રચ્યો છે તે મૂળ તેમજ મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સહિત ધનપતસિંહ તરફથી છપાયેલો છે.

૨૩ પદ્ધતિવાગરણ (પ્રશ્નવ્યાકરણ)—અનેક આગમો ઉપર બાહ્ય રચનારા પાર્શ્વચન્દ્રે આ હસમા અંગ ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૬૬૮માં અને જિન-વિજયે વિ. સં. ૧૭૭૦માં આ આગમ ઉપર એકેક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખેલ છે.

૨૪ રાયપદ્ધતિ (રાજપ્રશ્નોય)—આચાર મત્યાદિ આગમ ઉપર બાહ્ય રચનારા પાર્શ્વચન્દ્રે આ ઉવંગ ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે. શ્રવણના શિષ્ય મેધરાજે પણ વિ. સં. ૧૬૭૦માં બાહ્ય રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૧૮માં, વિ. સં. ૧૭૮૫માં અને વિ. સં. ૧૭૯૪માં એકેક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખાયો છે.

૨૫ વંગચૂલિયા (ચૂલિકા)—આના ઉપર વિ. સં. ૧૮૮૨માં એક બાહ્ય લખાયો છે, પણ એના કર્તાનું નામ જાણનામાં નથી.

૨૬ વિચારપદ્ધતિ (બ્યાખ્યાપ્રગતિ)—રાજસુન્દરસૂરિના શિષ્ય પદ્મસુન્દર મણિએ આ પાંચમા અંગ ઉપર વિ. સં. ૧૭૦૭ને વિ. સં. ૧૭૩૪ની વચ્ચે બાહ્ય રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૦૧માં એક બાહ્ય લખાયો છે તે આની પૂર્વે કાઢકે રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૮૮૬માં એક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખાયો છે.

૨૭ વિવાગસુય (વિપાકશ્રત)—આ અગિયારમા અંગ ઉપર વિ. સં. ૧૯૨૦માં એક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખાયો છે.

૨૮ સંચારગ (સંસ્તારક)—ઉત્તરજ્ઞપણુ તેમજ પદાવસ્થક ઉપર બાહ્ય રચનારા પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિએ આ પદ્ધતિનું ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે અને એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૩૯માં લખાયેલી છે. સામરચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય ક્ષેમરાજે પણ આ આગમ ઉપર વિ. સં. ૧૬૭૪માં બાહ્ય રચ્યો છે.

૨૯ સમવાય—ઉત્તરજ્ઞપણુ, ઓવવાહ્ય વર્ગે ઉપર બાહ્ય રચનારા મેધરાજે આ ચોથા અંગ ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૭૮૧માં આ અંગ ઉપર એક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખાયો છે.

૩૦ સુચક (સૂત્રકૃત)—અનેક આગમ ઉપર બાહ્ય રચનારા પાર્શ્વચન્દ્રે આ બીજા અંગ ઉપર બાહ્ય રચ્યો છે. એ મૂળ, શીલાંકસૂરિની ટીકા તેમજ હેમવિમલસૂરિ-જીની દીપિકા સાથે ધનપતસિંહ દ્વારા છપાયેલ છે. આ આગમના પહેલા સુચકઅંક જીની દીપિકા સાથે ધનપતસિંહ દ્વારા છપાયેલ છે. આ આગમના પહેલા સુચકઅંક ઉપર વિ. સં. ૧૬૯૮માં અને વિ. સં. ૧૭૦૭માં એકેક અગ્રાતકર્તૃક બાહ્ય લખાયો.

આ ઉપરથી નીચે મુજબની બાબતો તારવી શકાય છે—

(૧) અગિયારે અંગે ઉપર ઓછામાં ઓછો એક બાલાં તો છે, પણ ઉવંગો, છેલ્લેથી કે પછીથી માટે આમ ઉલ્લેખ થઈ શકે તેમ નથી.

(૨) તરુણપ્રભસૂરિએ ૧ વિ. સં. ૨૧૪૧૧માં પદાવશ્યક ઉપર બાલાં રચ્યો તે આગમે ઉપરના તમામ બાલાવબોધોમાં સૌથી પ્રાચીન હોય એમ લાગે છે, કેમકે ઉપજ્ઞેસવણાકપ્પ જેવા ગ્રંથાંશને લક્ષ્યમાં લઈએ તોપણ એના ઉપર સૌથી પ્રાચીન બાલાં કમલપ્રભસૂરિના શિષ્ય આસચન્દ્રનો વિ. સં. ૧૫૧૭ નો છે.^૪

(૩) અનેક આગમે ઉપરના બાલાવબોધો હજી અપ્રસિદ્ધ દશામાં છે.

(૪) કર્તાનાં નામવાળા બાલાવબોધો સૌથી વધારે ટાઈ આગમ ઉપર રચાયા હોય તો તે આગમ પદાવશ્યક છે.

(૫) બધા આગમે પૈકી આવરસય, કૈતરજ્ઞયણુ અને દસવેશલિય ઉપર સૌથી વધારે પ્રમાણમાં બાલાં રચાયા હોય એમ લાગે છે.

(૬) બાલાવબોધ રચનારામાં સૌથી વધારે બાલાં કોણે રચ્યા છે, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારતાં પાર્શ્વચન્દ્રનું નામ મોખરે આવે છે. કેમકે એમણે આગમે ઉપર બાલાવબોધો રચેલા છે.

(૭) આગમે ઉપર બાલાવબોધ રચવાનું કાર્ય જે પવિક્ષમની પંદરમી સદીની લગભગ શરૂઆતથી શરૂ થયું તે અઢારમી સદીના અન્ત સુધી તો ચાલુ રહ્યું છે, (કોઈ અજ્ઞાતકર્તા કૃતિ એ પછી પણ રચાઈ હોય તો તે જુદી વાત છે.) આમ હોવાથી ગુજરાતી ભાષાના રૂપરંગના વિકાસનો ત્રણ સદી જેટલો તો અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય આ બાલાવબોધો બાબતે છે.

ગોપીપુરા, સુરત. તા. ૧૧-૬-૪૭.

૧ અત્યાર સુધીમાં મળેલી તમામ ગુજરાતી ગદ્યકૃતિઓમાં વિ. સં. ૧૩૩૦માં આશાપદ્ધતિમાં લખાયેલી આરાધના સૌથી પ્રાચીન છે

૨ વિ. સં. ૧૪૧૧માં વિજયભદ્રે હંસરાજ વચ્છરાજ અઉપધં રચી છે. એ સૌથી જૂની ગુજરાતી લોકકથા ગણાય છે (જુઓ આપણા કાવ્યો ખંડ ૧ નું પૃ ૨૮૪).

૩ વિ. સં. ૧૫૪૮માં આચાર્ય બતેલા અને વિ. સં. ૧૫૬૮માં સ્વર્ગે સંચરેલા હેમવિમલસૂરિએ પન્નેસવણાકપ્પ ઉપર બાલાં રચ્યો છે. વિ. સં. ૧૫૩૮માં એક અજ્ઞાતકર્તા દ્વારા આ ગ્રંથાંશ ઉપર લખાયો છે.

૪ નવકારમંત્ર ઉપરના ગુજરાતી વિવેચનની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૩૫૮માં લખાયેલી છે, પણ નવકારમંત્ર એ પદાવશ્યકનું એક અંગ છે.

૫ વિક્ષમની ઔદમી સદીમાં લખાયેલા ગુજરાતી ગદ્યત્રયોના નમૂના પ્રાચીન ગૂર્જર કાવ્યસંગ્રહમાં ગાયકવાડ પૌર્ણાત્ય ગ્રંથમાલામાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. વળી જિનવિજયજીએ સંપાદિત પ્રાચીન ગદ્યસંદર્ભ (પૃ. ૨૦૫-૨૨૨) પણ આ સંબંધમાં જોવા મળે છે. આ સંદર્ભના પૃ. ૧-૫૯માં તરુણપ્રભે રચેલી ત્રેવીસ વાર્તાઓ જોવાય છે.

૬ મહાનંદે વિ. સં. ૧૮૩૪માં પન્નેસવણાકપ્પ ઉપર દબો રચ્યો છે, પણ આ પન્નેસવણાકપ્પ દસાસુયકઅંધનો એક ભાગ છે, અખંડ આગમ નથી એટલે એની અહીં ઉપેક્ષા કરાઈ છે.

મહાકવિ પરમાહર્તૃ શ્રીધનપાલરચિત

શ્રાવર્કવધિપ્રકરણ

(મૂળ તથા અનુવાદ યુક્ત ટૂંક પરિચય)

લેખક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

મહાકવિ ધનપાલ જૈનશાસનમાં જિયું સ્થાન ધરાવે છે. તેઓ જન્મે દિજન-મા-ખાણુ હતા. શૈવધર્મની સેવના પણ તેમણે લાંબા કાળ સુધી કરી હતી. તેમની વિદ્વતા, પ્રતિભા, પાંડિત્ય અદ્વિતીય હતાં. રાજા બોજની સલામાં તેઓ લખધપ્રતિષ્ઠ હતા. તેમની કવિત્વશક્તિ અત્યંત હતી. તેમના પિતા સર્વદેવ અને માતા સોમશ્રી હતાં સર્વદેવ એ દેવર્ષિ બ્રાહ્મણના પુત્ર. કુટુમ્બમાં સરસ્વતીનો વાસ લાંબા સમયથી હતો. વિદ્વાનોની નગરી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલી ધારાનગરીમાં તે કુટુંબ રહેતું હતું. સર્વદેવને બે પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં. મોટા પુત્ર એ ધનપાલ, અને નાના પુત્ર શોભન. પુત્રીનું નામ સુન્દરી હતું સર્વદેવ બ્રાહ્મણને ત્યાં કુળપરંપરાથી એકવાત ચાલી આવતી હતી કે-પોતાના પૂર્વજે શ્રીમન્ત હતા, અને લક્ષ્મી ધરમાં કાઈ સ્થળે ગુપ્ત છે. ધણી પ્રયત્નો છતાં તે હજી સુધી હાથ લાગી ન હતી.

આચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિજી બ્યારે ધારા નગરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વદેવે તેમનો પરિચય સાંભળ્યો. પ્રગાઠ પરિચય થયો એટલે વિનાશકોએ તેણે આચાર્યશ્રીને વિનવ્યું કે “કૃપા કરી મારા ઘરમાં નિધાન છે તે આપ દેખાડો.”

દીર્ઘદષ્ટિ આચાર્યશ્રીએ કહ્યું—“તારી મિલકતનો અર્ધો ભાગ મને આપ તો દેખાડું.”

“કબૂત,” કહી સર્વદેવે સૂરિજીનું વચન સ્વીકાર્યું. અદિવલયચક્રના પરિબલથી નિધાનસ્થળ આચાર્યશ્રીએ શોધી આપ્યું. તે સ્થળે ખોદતાં અઢગક ધન હાથ લાગ્યું. એકવચની બ્રાહ્મણે એ ધનના બે ભાગ ક્યાં અને આચાર્યશ્રીને બોલાવીને કહ્યું—“આ તમારો અર્ધો ભાગ લ્યો.”

“અમે સાધુઓ કંચન-કામિનીના ત્યાગી તેને અડકીએ પણ નહિ,” આચાર્ય મહારાજે કહ્યું, તે સાથે જણાવ્યું કે—“આ આટલી જ તારી મિલકત છે? ખીલુ કાંઈ તારી મિલકતમાં નથી?”

બ્રાહ્મણે તેની મિલકત બજાવી. પણ તે મિલકત બધી સ્થૂત-જડ હતી. એ મિલકતનું આચાર્યશ્રીને કામ નહોતું. તેમને જરૂર હતી ચેતનવંતી સંપત્તિની. એટલે એમણે કહ્યું: “આ તારા બે પુત્રો એ તારી સંપત્તિ કહેવાય કે નહિ?”

“કહેવાય,” બ્રાહ્મણે કહ્યું.

“તો તેમાંથી એક અમને વહોરાવી દે-આપી દે,” આચાર્ય મહારાજે સ્પષ્ટ માંગણી કરી.

x

x

x

ચુસ્ત બ્રાહ્મણ ધનપાલના હૃદયમાં તે કાળ અને તે યુગનું વાતાવરણ ઠાંસી ઠાંસીને બંધું હતું. એ યુગે તેને શિખવ્યું હતું કે—હસ્તિના તાડ્યમાનોડપિ, ન ગચ્છેજ્જૈન-મન્દિરમ્ । ન વદેદ્યાવર્તી ભાષાં, પ્રાજે. કળ્થગતૈરપિ ॥

રાજસભાથી ઘેર આવેલા ધનપાલને બ્યારે સર્વદેવે આચાર્યશ્રી સાથેના પ્રસંગને જણાવ્યો ત્યારે ધનપાલે ઉશ્કેરાઈ ને કહ્યું કે—“કુલધર્મની વિનાશક વાત કરવાનું તમને કેમ સહે છે? એવી પ્રતિજ્ઞા કે વચન એ મિથ્યા છે. કાંઈ પણ ઉપાયે એનું પાલન ન થઈ શકે-ન કરી શકાય. મારા માટે તમારે આવી આશા કદી રાખવી નહિ.”

સર્વદેવને ખોટું લાગ્યું. તેમણે શોભનને વાત કરી. સરલ સ્વભાવના શોભને પિતાના વચનને માન્ય કયું-સ્વીકાર્યું અને તેણે મહેન્દ્રસૂરિજી પાસે સંયમ સ્વીકાર્યું-દીક્ષા લીધી. રાજ્યમાં લાગવમવાળા ધનપાલે આ બનાવથી ક્રોધ કરી, આજીબાજીના પ્રદેશમાં જૈન મુનિઓના વિહારને બંધ કરાવ્યો.

x

x

x

શોભન મુનિ બુદ્ધિમાન હતા. તેમણે થોડા સમયમાં સારી વિદ્વતા સંપાદન કરી. તેમની વિદ્વતાની સાક્ષી તેમણે રચેલી એક જ કૃતિ, જે “શોભનસ્તુતિ” નામે પ્રસિદ્ધ છે તે, પૂરે છે.

માલવદેશમાં વિહાર બંધ થવામાં પોતે નિમિત્ત થયા છે એ વિચાર શોભન મુનિના હૃદયને ડંબતો હતો. શુરુ મહારાજશ્રીની અનુગ્રા લઈને પોતે એકલા ધારાનગરીમાં પધાર્યા. માર્ગમાં ધનપાલનો મેળાપ થયો. મુનિઓનો ઉપહાસ કરવાને ટેવાયેલ ધનપાલે આમળ બે દાંતવાળા શોભનમુનિને કહ્યું—“ ગર્દભદન્ત ! ભદન્ત ! નમસ્તે ॥ ”

એવા જ પ્રકારનો પ્રયુક્તર આપતા શોભનમુનિએ પાન ચાવતા-લાલ મોઢાના-ધનપાલને કહ્યું: “ કપિવૃષણાસ્ય ! વયસ્ય ! સુખં તે ! ”

ધનપાલને મુનિના યથોચિત ઉત્તર ઉપર બહુમાન ઉપજ્યું, ને પૂછ્યું કે—“ કુત્ર મવદીયનિવાસ: ? ”

મુનિએ જણાવ્યું—“ યત્ર મવદીયનિવાસ: ! ”

પછી ધનપાલ બહુ માનપૂર્વક શોભનમુનિને પેતાને ઘેર લઈ ગયો. અતિથિસત્કારથી ટેવાયેલ તે ઉચિત સમયે વહોરવા માટે બોલાવવા આવ્યો. શોભનમુનિ પોતે તેને ત્યાં વહોરવા ગયા. ત્રણ દિવસનું દહીં ન લીધું, અભરાર્થ ઉપર ખુદલા પડેલા મોઢક-લાડવા ન વહોર્યા. સ્વામિમાની ખાદ્યજી ધનપાલે કહ્યું કે-શું આ દહીંમાં જીવડા પડ્યા છે ? આ મોઢકમાં-લાડવામાં ઝેર છે ?

હતું પણ તેમ જ. અલતો નાખીને દહીંમાં રહેલા નાના જન્તુઓને મુનિએ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યા, ને મોઢકમાં વિષસંચાર થયો છે, તે પણ સ્પષ્ટ કરી દર્શાવ્યું.

ધનપાલ આશ્ચર્ય પામ્યો. ત્યારથી તે મુનિની વિશેષ સંમતિ કરવા લાગ્યો. પોતાના બાઈ છે એમ સ્પષ્ટ થતાં તેના પશ્ચાત્તાપનો પાર ન રહ્યો.

આ પ્રસંગ ધનપાલના જીવન-પરિવર્તનનો ગણાય છે. ધનપાલ તે અત્યાર સુધી અન્વર્થ રીતે ધન-પાલ હતો; તે હવે એક રીતે કહીએ તો ધર્મ-પાલ બન્યો.

શૈવધર્મને તેણે તિલાંજલિ આપી ને આર્હત ધર્મ સ્વીકાર્યો.

x

x

x

જૈન ધર્મમાં આવ્યા બાદ અગ્નિશુદ્ધ સુવર્ણ જેમ દીપે તેમ તે દીપવા લાગ્યો. તેની એક એક કૃતિ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. મહાકવિ ધનપાલની અનેક કૃતિઓમાં તેમને વિખ્યાત દરનાર કૃતિઓ તિલકમંજરી અને ઋષભપંચાશિકા એ બે છે. તિલકમંજરી એ ગદ્ય કથા, સંસ્કૃતમાં કાદમ્બરી જેવી અને અમુક રીતે કાદમ્બરીથી પણ અઢિમાત્રો કૃતિ છે. ઋષભપંચાશિકા એ શ્રીઆદિનાથ પ્રભુની સ્તુતિ છે, પ્રાકૃત ભાષામાં છે. આ કૃતિ માટે કુમારપાલપ્રબંધમાં એક ઉલ્લેખ છે કે-શ્રી સિદ્ધાચળની યાત્રા માટે દલિલાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ પધાર્યા હતા. જીવદયાપ્રતિપાલ પરમાર્હત

કુમારપાળ ભૂપાળ આદિ સાથે હતા. શ્રીઋષભદેવ ભગવંતની સ્તુતિ કરતા શ્રી હેમચંદ્ર-સૂરિજી મહારાજ ધનપાલકૃત આ ઋષભપંચાશિકા બોલ્યા.

કુમારપાલ મહારાજને પૂછ્યું કે- ભગવંત ! આપ કવિજાલસર્વેશ છે. આપ ખીજાએ બનાવેલી સ્તુતિ શા માટે બોલો છો ? આચાર્યશ્રીએ જવાબ આપ્યો—

આવી ભક્તિનીતરતી સદ્ભૂત ભાવ ભરેલી સ્તુતિ રચવા અમે પણ શક્તિમાન નથી.

શુરુ મહારાજનું આવું અભિમાન રહિત વચન સાંભળી રાજા વગેરે પણ એ જ સ્તુતિ બોલીને પ્રભુની સ્તવના કરવા લાગ્યા.

ધનપાલની વિકૃત્તા માટે ઉપરનો પ્રસંગ ઓછા સૌભાગ્યનો નથી.

૧ પાંચમ લક્ષ્મી નામમાલા, ૨ શ્રી વીરસ્તુતિ. (પ્રાકૃત) ૩, શ્રી વીરસ્તુતિ (અર્ધ સંસ્કૃત અને અર્ધ પ્રાકૃત) ૪. શોભનસ્તુતિ-વૃત્તિ, ૫, સત્યપુરીય મહાવીર ઉત્સાહ ઇત્યાદિ ધનપાલકૃત કૃતિઓ અત્યારે પણ સારી રીતે ઉપયોગમાં આવે છે. સંસ્કૃત નામમાલા પણ ધનપાલે બનાવેલી હોવી જોઈએ એમ અનેક ઉદ્દેશો ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. અને તેનું નામ 'લાવણ્યવતી નામમાલા' હોવું જોઈએ, પણ તે ઉપલબ્ધ નથી. 'વ્યુત્પત્તિર્ધનપાલેત.' એ વાક્ય હેમચંદ્રસૂરિજી અભિધાનચિન્તામણિ-રૂતિમા ટકે છે તે પણ ઉપરની હકીકતનું પોષક છે

x

x

x

એ જ પરમ શ્રાવક મહાકવિ ધનપાલકૃત—આ 'નાવક-વિધિ-પ્રકરણ' છે.

આ પ્રકરણની ભાષા પ્રાકૃત છે. વિષય શ્રાવકની દિનચર્યા છે ઓઠામાં ઓછું શ્રાવક કેટલું કરવું જોઈએ તે આ પ્રકરણમાં તેમણે જણાવ્યું છે.

પ્રકરણ ફક્ત ચોવીસ ગાથાનું જ છે. ચોવીસ ગાથાઓ મધુર અને કંઠે ચડી જાય એવી છે.

સારી રીતે તેનું મુદ્રણ થવાની ખાસ જરૂર છે તે પ્રકરણ જોઈએ તે પ્રમાણમાં પ્રશ્નિકામાં નથી આપ્યું તેમાં પણ તેના સારા મુદ્રણ અને આવર્તન નથી થયાં એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે.

૧ શ્રાવકે રહેવું ક્યાં ? ૨ સવારમાં જાગૃત થઈને શું કરવું ? ૩ ઘર દેરાસરમાં શું કરવું ? ૪ પચ્ચક્રખાણ ક્યારે વિચારવું ? ૫ મોટા-શિખરબધી જિનમંદિરમાં ક્યારે જવું અને કેવી રીતે જવું ? ૬ શુરુમહારાજ પાસે જઈને શું શું કરવું ? ૭ ભોજન ક્યારે કરવું ? ૮ ભોજન કરતા પહેલાં શું શું કરવું ? ૯ દાન કેને કેને દેવું ? ૧૦ ભોજન એકલા કરવું કે સપરિવાર ? ૧૦ સાજે ભોજન ક્યારે કરવું ? ૧૧ રાત્રે દેરાસરમાં શું કરવું ? ૧૨ રાત્રિના સમયે દિવજ્ઞના લાગેલા પાપોનો પ્રતીકાર કેવી રીતે કરવો ? ૧૩ વેયાવચ્ચ-સેવા કેની કેની અને કેવા પ્રકારની કરવી ? ૧૪ વિષયવિકારને શાન્ત કરવા શું શું કરવું ? ૧૫ સ્થાન-વિધિ માટે શું શું વિચારવું ?

એ પ્રમાણે પંદર વિષયોના ખુલાસા ખૂબ હળવી ક્ષત્રમે અને અતિશય સદ્વેપમાં આ પ્રકરણમાં આપ્યા છે. ફક્ત ૧૬ આર્યામાં આ વિષયોનું વિવરણ પૂર્ણ થાય છે. છેવટની પાંચ ગાથાઓ પ્રશસ્તિ જેવી છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

(૨૦) આ પ્રમાણે મહાપુરુષોએ બનાવેલી શ્રેષ્ઠ શ્રાવક-વિધિમાંથી મંદમતિવાળા મેં સંક્ષેપથી કહ્યું છે.

(૨૧) આટલું પણ જોને બારે પડે છે તેનો કર્મભાર પણ બારે છે, કારણ કે હજુ પણ ધર્મકાર્ય બારે કર્મીઓને બારે લાગે છે.

(૨૨) એ રીતે જે ભયંકર દુઃખરૂપી ઈંધણ ને વાળનારા — દૂર કરનારા — જિનેશ્વર-સમૂહના ચરણોમાં પરમભક્તિ કરે છે તે સંસારને તરી જાય છે.

(૨૩) ભક્તિપૂર્વક જિનપૂજન, સાધુ ભગવંત-ગુરુ મહારાજની-ઉપાસના-સેવના, ઉત્તર ગુણમાં શ્રદ્ધા અને અપ્રમાદ હંમેશાં કરવો.

(૨૪) આ કાળમાં પાપરૂપી કચરાથી લેપાયેલ લોકને જિનધર્મના ઉપદેશરૂપ પાણીથી જોઓ ધોવે છે તે ધર્મમાં તત્પર રહે છે. એવા પુરુષો વિરલ છે.

x

x

x

આ પ્રકરણની ૨૨મી ગાથામાં...દુષ્કિંધણવાલય...એ પ્રમાણે ઘણવાલ-ઘનપાલ નામ સરસ યુક્તિપૂર્વક ગોઠવ્યું છે.

શ્રાવકને અવશ્ય કરવા યોગ્ય—જે ન કરે તો તેનામાં શ્રાવકત્વ ન રહે એવી જ કરણી આ પ્રકરણમાં સૂચવી છે અને ખરેખર એટલું પણ ન કરી શકે તે બારેકર્મી કહેવાય, તેમાં સહજ પણ શંકાને અવકાશ નથી.

આ યોવીશ્ચ આર્યાઓ મોઢે કરી તેને રાજ સંભારવામાં આવે—તેના અર્થનું ચિંતન કરવામાં આવે—તો જીવનમાં ઘણું જાણવા મળે, જીવન દુર્માર્ગથી પાછું વળે, વિરતિમાર્ગે આગળ વધે.

પાઠશાળામાં અભ્યાસ તરીકે આ પ્રકરણ ખાસ ચલાવવા જેવું છે. નાનપણથી જ બાળકને જો આટલું દસી જાય તો તેના જીવનમાં તે શ્રાવકધર્મને સારી રીતે વિકસાવી શકે છે.

શ્રાદ્ધવિધિ, શ્રાવક પ્રતિક્રમણસૂત્ર વૃત્તિ, શ્રાદ્ધગુણવિવરણ, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, યોગશાસ્ત્ર, વિવેકવિલાસ વગેરે ગ્રંથોમાં શ્રાવકના કર્તવ્યોત્તુ વિસ્તારથી વર્ણન આવે છે. તે તે ગ્રંથો સુધી દરેક પહોંચી શકે એવા એ ગ્રંથો નથી. એટલે આ ગ્રંથ અતિ ઉપયોગી છે.

પોતાના જીવનમાં જેણે બન્ને ધર્મોત્તુ ખૂબ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અવલોકન કર્યું હતું તેણે જો આ કરણીય-અવશ્ય કરણીય બતાવ્યું છે, તેને ગતાનુગતિક માનવાની રજો કાઢી લૂંટ કરે ! બુદ્ધિ અને અનુભવના મિશ્રણ પૂર્વકની શ્રદ્ધાથી આ ગ્રંથ રચાયો છે.

આ પ્રકરણ કેવળ વાંચીને આનંદ માનવા માટે નથી, તેને આચરણમાં મૂકવાની જરૂર છે. કર્મભારથી હજવા થવા ઇચ્છનાર શ્રાવકત્વ પુષ્પની ખીડાપેલી પાંખડીઓ આ ગ્રંથના ખુશનુમ ભાવોને ઝીલીને વિકસાવે અને જીવનમાં સૌરભ ફેલાવે.

ખપી મહાનુભાવોના ઉપયોગ માટે આ શ્રાવક-વિધિ-પ્રકરણ મૂળ તેમ જ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ અહીં આપવો ઉચિતધાર્યો છે.

શ્રી ધનપાલવિરચિત શ્રાવકવિધિપ્રકરણ (અર્થસાથે)

[૧]

જત્ય પુરે જિણભવણં, સમયવિઝ સાહુસાવયા જત્ય ॥

તત્ય સયા વસિયવ્વં, પવરજલં ઇંધણં જત્ય ॥ ૧ ॥

જે નગરમાં જિનેશ્વર પ્રભુનું દેરાસર હોય, સમય-સિદ્ધાન્તના જાણકાર મુનિમહા-રાજાઓ અને શ્રાવકો જ્યાં હોય ત્યાં હમેશાં વાસ કરવો. વધી જ્યાં શ્રેષ્ઠ-ઉત્તમ-નિર્મલ પાણી અને ઈંધણ-અળતણ હોય. (૧)

[૨]

પડિબુદ્ધેણ પઢાણ, નવકારો સાવણ સરિયવ્વો ॥

સંભરિયવ્વાઈ તઓ, પંચેવ અણુવ્વયવયાઈ ॥ ૨ ॥

પ્રભાતમાં જાગૃત થઈને શ્રાવકે નમસ્કાર સહામ ત્રનું સ્મરણ કરવું, સાર પછી પાંચ અનુવ્રત—(૧) સ્થૂલ પ્રાણ્વાતિપાતવિરમણ વ્રત, (૨) સ્થૂલ મૃષાવાદવિરમણ વ્રત, (૩) સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત (૪) સ્થૂલ મૈથુનવિરમણ વ્રત અને (૫) સ્થૂલ પવિત્રવિરમણ વ્રત એ પાંચ અણુવ્રતને સમારવા. (અર્થાત્ રાત્રિ પ્રતિક્રમણ કરવું.) (૨)

[૩-૪]

પક્કવાલિયકરચરણો, કડિલ્લવત્થં ચણ્ઠ સુઈમ્મઓ ॥

ઘરપડિમાડ ઝિણાણં, પમજ્જણ વયણકયકોસો ॥ ૩ ॥

કુસુમેહિં પૂઠ્ઠણં, ધૂવં ઝમ્માહિજ્ઞ ભાવેણ ॥

વિહિણા વંદેઈ તઓ, પચ્ચક્ખાણં તઓ સરઈ ॥ ૪ ॥

(વંદેઈ જિણવરિંદે, પચ્ચક્ખાણં તઓ લહઈ ॥ ૪ ॥ પ. ૬ાન્તર)

હાથ-પગ ધોઈને રાત્રિએ પહેરેલા કટિવસ્ત્ર-ધે તિયાનો લાગ કરી પવિત્ર થઈને મુખ-કોશ બાંધી શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની ઘર-પ્રતિમાઓનું પ્રમાર્જન કરે. કુસુમથી પૂજા કરી, ધૂપ ઉવેખીને ભાવ પૂર્વક વિધિવડે જિનવરોને વદે, સ્તુતિ-ચૈત્યવન્દન કરે તે પછી પચ્ચક્ખાણુ લે. (૩-૪)

[૫]

પુણરવિ કયસિંગારો, ધુવક્કયસુરહિકુસુમકયહત્થો ॥

વચ્ચઈ જિણિંદમવણે, પરિહરિયાસેસઘરકમ્મો ॥ ૫ ॥

વળી ફરીથી સારા વસ્ત્રાભૂષણાદિ શૃંગાર પહેરી, ધૂપધાણું, અક્ષત, સુગંધી અંધ, ચંદન, પુષ્પાદિની રકાખી હાથમાં લઈને જિનભવને-શિખરબાંધી મોટા મંદિરે, ઘરના સર્વ કાર્યનો લાભ કરીને, જાય. (૫)

[૬]

સવ્વાલંકારસચ્ચિત-વાહણાઈણિ સન્નવવિંધાણિ ॥

સુત્તણ સીહવારે, પવિસઈ કયઉત્તરાસંગો ॥ ૬ ॥

સ્વર્ગ અલંકાર-સચિત-વાહન-આદિ સર્વ ચિહ્નને સિંહદ્વારમાં—જિનમંદિરના પ્રવેશ-દ્વારમાં ઉતારીને ઉત્તરાસન કરીને—ખેસ નાખીને દેરાસરમાં પ્રવેશ કરે. (૬)

[૭]

જય-જય-જયં મળંતો, નમેઢ તિપ્રયાહિણં કરેઝ્ઞં ॥

પુનરવિ કયમુહકોસો, કરેઢ પૂયં જિણિંદાણં ॥ ૭ ॥

“ જય-જય-જય ” એ પ્રમાણે બોલતો ત્રણ અધક્ષિણા ઈર્ષને નમસ્કાર કરે, વળી ફરીથી સુખકાશ બાંધીને જિનવરોની પૂજા કરે. (૭)

[૮]

ઉગ્ગાહિઝ્ઞ ધૂવં, પંચહિં સક્તથણ્હિં વંદિત્તા ॥

વંદેઢ મુણિવરિંદે, પચ્ચક્ખાણં પુણો સરઢ ॥ ૮ ॥

ધૂપ ઉવેખીને પાંચ નમસ્કૃત્ય પૂર્વકે દેવવંદન કરે. પછી ઉપાશ્રયે જઈને મુનિવરોને વંદે ને ફરીથી પચ્ચકખાણ સંભારે-લે. (૮)

[૯]

પુચ્છેઢ મુણિવરાણં, સુહરાઝ્યમાઝ્યં સરીરવિહિં ॥

ભૂમિં પમજ્જિઝ્ઞં, ઉવવિસઢ સાહુમૂલમ્મિ ॥ ૯ ॥

મુનિવરોને સુહરઘ આદિ શરીરની સુખશાતા પૂછે, ભૂમિનું પ્રમાણન કરીને સાધુ-મહારાજ સમક્ષ ખેસે. (૯)

[૧૦]

અપુવ્વં જિણવયણં, સુણેઢ તત્તિં કરેઢ જિણમવણે ॥

પત્તરસકમ્માદાણે, વજ્જેઢ કરેઢ ઘરકમ્મં ॥ ૧૦ ॥

અપૂર્વ જિનવચન-તીર્થ કર મગવંતનો ઉપદેશ સાંભળે, જિનમંદિરમાં જઈને તપ્તિ દેખરેખ રાખે, પત્તર કર્માદાનનો ત્યાગ કરીને ઘરનાં કાર્યો કરે. (૧૦)

[૧૧]

મોઞ્ઞકાલે પુનરવિ, ઘરપહિમા પૂઝઝ્ઞ કુસુમેહિં ॥

ઉગ્ગાહિઝ્ઞ ધૂવં, નેવજ્જં ઢોયણ સવ્વં ॥ ૧૧ ॥

બોજન સમયે ફરીથી ઘર દેરાસરની પ્રતિમાઓને પુષ્પથી પૂજી ધૂપ ઉવેખીને સર્વ નેવેષને શ્રદ્ધે (૧૧)

[૧૨]

તહ સાહુ-સાવયાણં, દુત્થિયદુહિયાણ વાલ્લુઢ્ઢાણં ॥

મત્તિઢ દેઢ્ઢાણં, વિહિણા મુંજહ સપરિવારો ॥ ૧૨ ॥

પછી સાધુ-શ્રાવકોને, ગરીબ દુઃખીઓને, બાળ-વૃદ્ધોને ભક્તિથી દાન દઈને વિધિપૂર્વકે રવાર સાથે મોજન કરે. (૧૨)

[૧૩]

મુંજઈ પુળો વિચાલે, અટ્ટમભાણ દિણસ્સ નિયમેણ ॥

નિયપરિવારસ્સ તહા, એસ વિહી દંસણ નિચ્ચં ॥ ૧૩ ॥

વળી સાંજે દિવસના આઠમા ભાગમાં અર્થોત્ સ્ત્રીસ્ત પૂર્વે એ ઘડી પહેલાં ભોજન કરે, અને પોતાના પરિવારને પણ હંમેશ આ પ્રમાણે કરવાનું શિક્ષણ આપે. (૧૩)

[૧૪]

જિણપહિમાણ નિસાણ, ધુવં સગ્ગાહિજ્જણ માવેણ ॥

પહિવજ્જિયસમભાવી, સજ્જાયાં કુણઈ ભવમીઓ ॥ ૧૪ ॥

રાત્રિએ જિનપ્રતિમાનાં દર્શન કરી ભક્તિભાવે ધૂપ ઉપેવી સમતા ભાવમાં સ્થિર થઈ સંસારથી ઉદ્વિગ્ન બની સ્વાધ્યાય કરે. (૧૪)

[૧૫]

દુપય-ચણ્ણય-ધણધન્ન-વત્થુ-દિસિભોગગહિયપરિમાણો ॥

દિણવરિસજમ્મનિયમો, નિહણં પડિદિયહમણુસરઈ ॥ ૧૫ ॥

દાસ, દાસી, પશુ, ધન, ધાન્ય, વસ્તુ, દિશા, ભોગ વગેરેનું પરિમાણ, મર્યાદા, સ્વીકાર, અમુક દિવસ માટે-અમુક વર્ષ માટે કે જીવે ત્યાં સુધી જિંદગી પર્યાંતના નિયમ લે, હંમેશ કાળજી પૂર્વક એ નિયમને સંભારે, તેને બરોગર પાળે (૧૫)

[૧૬]

તહ સાહુસાવયણં, દુત્થિયદુહિયાણ બાલવુહ્ઠાણં ॥

પુચ્છિંહ(ચ્છં)તો ય સમત્થં, વેયાવચ્ચં કુણઈ હિટ્ઠો ॥ ૧૬ ॥

પછી શ્રાવકોની, દીન-દુઃખીની, બાલ-વૃદ્ધની, સુખશાતા-કુશલ પ્રવૃત્તિ પૂછે અને ઉત્સારથી સેવા-ભક્તિ કરે. (૧૬)

[૧૭]

પંચવિહવિસયસુક્કલં, ઉવમુંજઈ પરિમિણ્ણુ દિવસેણુ ॥

તિવ્વામિલાસવિરઓ, વંમરઓ પંચણુ તિહીણુ ॥ ૧૭ ॥

પાંચ પ્રકારના વિષયસુખને પરિમિત વર્ષમાં-અમુક ગણતરીના દિવસોમાં-ભોગવે, તેમાં પણ તીવ્ર અભિલાષ ન રાખે, પાંચ તિથિમાં તે બ્રહ્મચર્ય પાળે (૧૭)

[૧૮]

ચિંત્તઈ સયણમ્મિ ઠિઓ, સુહજ્જાણં ઇત્થમવસમુદમ્મિ ॥

કહવિ મમંતેણ મણ, લદ્ધો જિણદેસિઓ ધમ્મો ॥ ૧૮ ॥

શ્રદ્ધામાં-પથારીમાં સ્થિર બેસી શુભ તિચારણા કરે કે આ ભવસમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં મેં મહામહેનતે આ જિનપ્રણીત ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો છે. (૧૮)

[૧૯]

તા સંસારસમુદ્ધં, તરેમિ જિણધમ્મજાણવત્તેણ ॥

અક્ખયનિવ્વાણપુરે, સાસયસુક્કલં લહિસ્સામિ ॥ ૧૯ ॥

તો જિનધર્મરૂપી વહાણુ વડે આ સંસારસમુદ્ધનો હું પાર પામીશ, અને અક્ષત-
મેક્ષપુરીમાં શાશ્વત સુખને મેળવીશ. (૧૯)

[૨૦]

ઇય પવરગુણઙ્ગદ્વયવિરહ્યાહ પવરાણ સાવગવિહીણ ॥

સંખેવેણાવિ મણ, વાગરિયં મંદમઙ્ગાવિ ॥ ૨૦ ॥

આ પ્રમાણે મંદ બુદ્ધિવાળો હું છું, છતાં મેં શ્રેષ્ઠ ગુણોવાળા મહાપુરુષોએ ખતા-
વેલી ઉત્તમ શ્રાવક વિધિમાંથી સંક્ષિપ્તમાં-ટૂંકામાં પણ કહ્યું. (૨૦)

[૨૧]

એયંપિ જસ્સ ગરુઅં, ગરુઅ કમ્માણ સંચયં તસ્સ ॥

લહુઅં ધમ્મકજ્જં, અઙ્ગરુઅં ગરુઅકમ્માણં ॥ ૨૧ ॥

આટલું પણ જેને ભારે લાગે છે તેનો કર્મસમૂહ પણ ભારે છે; કારણ કે હજારો
પણ ધર્મકર્મો ભારે કર્મોઓને બારબૂત-અતિ ભારે લાગે છે. (૨૧)

[૨૨]

ઇય દારુણદુક્કિલંધણવાલયજિણચંદવંદચલણેસુ ॥

જોકુણહ પરમમત્તી (ત્તિ) નિત્થિણ્ણો તેણ સંસારો ॥ ૨૨ ॥

આ પ્રમાણે દારુણ-અર્થઠર દુઃખરૂપી-ઈવણ કાષ્ટને વાળનારા-હર કરનારા જિનવર
ચંદ્ર સમૂહના ચરણોમાં પરમક્રિાને જે કરે તે સંસારનો પાર પામે છે. (૨૨)

[૨૩]

જિણપૂઆ મ ત્તીણ, સુસાહુજણપજ્જુવાસણાણ ય ॥

ઉત્તરગુણસદ્ધાણ, અપમાઓ હોહ કાયવ્વો ॥ ૨૩ ॥

અદિતપૂર્વક જિનવરની પૂજા અને સુસાધુ મહારાજની સેવા ઉત્તર-ઉત્તમ ગુણોની
શ્રદ્ધા વજરેમાં અપ્રમાદ કરવો જરૂરી છે. (૨૩)

[૨૪]

ઈણિંહ વિરલાપુરિસા, ધમ્મપરા પાવકયવરવિલિત્તં ॥

જે નિવ્વવં(લં)તિ લોઅં, જિણધમ્મુવણસલિલેણ ॥ ૨૪ ॥

આ કાળમાં ધર્મમાં તત્પર અને પાપરૂપી કચરાથી મસિત-ખરડાયેલ લોકને
જિનધર્મના ઉપદેશ રૂપી જલથી સાફ કરનારા-ધોનારા પુરુષો દુર્લભ છે. (૨૪)

॥ ઇતિ શ્રાવકવિધિપ્રકરણમ્ ॥

આત્મદર્શનનો અભિલાષ

લેખિકા—શ્રી લીલાબેન હઠીસિંમ

જગતમાં ઘણા મહાપુરુષો થયા છે તેમનાં વિદ્વતાભરેલાં વચનોનો ગહન અર્થ હૃદયમાં ઉતારીએ તો કેટલો આનંદ થાય. તેની પરિસ્તીમા કોણ બાંધી શકે? “દર્શનથી જે દર્શન થાય તે આનંદ તો જગત ના માય.” આત્મદર્શન ક્યારે થાય, કયા ધ્યાન, જ્ઞાન, ક્રિયાથી થાય તે સમજવું ઘણું કઠિન છે. આત્મદર્શન એટલે સમ્યક્ત્વનું જ્ઞાન થવું જિજ્ઞાસુ આત્મા જ્ઞાનથી તેને દરશ કરવા ઇચ્છે, વૈરાગ્ય ને ત્યાગની વૃત્તિ કેળવે, રૌદ્ર કામથી નિવૃત્તિ પામે અને આત્માને નિર્મળ કરતાં કરતાં શુદ્ધ બાવેને પ્રત્યક્ષ કરે. શુદ્ધ જ્ઞાન સહિત ક્રિયાનું આલંબન એ ખરું આલંબન છે. કારણ કે સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત જો ક્રિયા તે મોક્ષે ચઢવાની નિષ્કલ્પી છે. અધકચરા અને અડધા જ્ઞાનવાળા નાસ્તિકો ક્રિયાને વખોડે છે, પણ તેમને કયાં જ્ઞાન છે કે આ પુરુષોદ્ધારિક વસ્તુઓ માર્ગન છે, અને છતાં મનુષ્યદેહે જ મોક્ષ પામી શકાય છે.

જ્ઞાનનું દરમ એવું હોય તો તેની સ્વાભાવિકતા શુદ્ધ ક્રિયામાં જ દેખાય. ઉપયોગ એટલે વિચક્ષણતા; વિશુદ્ધ વિચારવાળું વર્તન વર્તનને જ્ઞાનથી શુદ્ધ કરવું જોઈએ જ્ઞાન રસભીનું હોવું જોઈએ. શુદ્ધતા એટલે કે ગોખણપટ્ટીવાળું જ્ઞાન વિશેષ લાભ કરતું નથી. વિશદ જ્ઞાન બીજા ગાઢ વાચન વગર આવતું નથી, તેથી સાહિત્યનું ખૂબ વાચન-મનન કરવું જોઈએ.

આત્માની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરવા સતત કેટલો પ્રયત્ન જોઈએ? ત્યાગ-વૈરાગ્યની સાચી ભાવનાથી ઉચ્ચ કોટીનું મનન કરી મન કેળવવું જોઈએ. રસજ્ઞતા સહિત વૈરાગ્ય તે જ સત્ય ભાવ છે. સમભાવીપણું, મમત્વની ઓછાસ, વિવેકબુદ્ધિ, સાર-અસારનો વિચાર, ક્રિયાનું યથાર્થ જ્ઞાન તે આત્મદર્શનની અભિલાષાને પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. આત્મા જ્યાં જ્યાં દ્વિષિત થતો હોય ત્યાંથી તેને પાછો વાળી માનસિક સંયમમાં રાખવો તે વીતરાગ ધર્મનાં પગથિયાં છે. ચઢવાનું કંમે કંમે બને, પણ વિચારની શુદ્ધતા તો પહેલાં જ કરવી જોઈએ. કઠાય શરીરબળ શૂન્ય થયું હોય તોયે માનસિક અળથી પણ દુષ્ટ વિચારો, લોહુપતા, અભિલાષાઓ, ધન-યોવનની સાંસારિક વાસનાઓ વગેરેને કાળૂમાં લાવી અપૂર્વ વીર્યના ઉદ્ધાસથી ઉચ્ચ કોટીનું સંયમ સાધવા સતત બગત અને પ્રયત્નથીલ રહેવું જોઈએ.

મને આત્મદર્શનનો ઘણો જ અભિલાષ છે. વિચારથી ઉચ્ચ ભાવનાઓનું મનન કરું છું, છતાં આધ્યાત્મિક બળ કયાં કેળવું, કયાં પામું એમ થયા કરે છે. આત્મદર્શનની વૃત્તિથી પ્રેરાઈ આ લખાયું છે. તેમાં રહેલ ટોચની સમાચારું છું, હું તો એક અજ્ઞાન સ્ત્રી છું. મનમાં બગેલ ભાવનાને આ શબ્દોમાં મૂત કરવાનો આ મારો નસ્ર પ્રયત્ન છે.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી
સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતમો વર્ષના જૈન
ઈતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

અઝાદ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લિખિત લેખોથી
સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા,
અગિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે.
મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

પૂરક:-મનભાઈ ઠોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ,
પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ જોશીદાસ શાહ.
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૩ : અંક ૧૨] અનુદાવાદ : તા. ૧૫-૯-૪૮ [ક્રમાંક : ૧૫૬

વિષય-દર્શન

- ૧ ભાવનાકુલકમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાંતિવિજયજી : ૮૪૮૯૫ પાનુ-૨
- ૨ કવિવર દીપવિજયજીવિરચિત શ્રી કેશરિયાતીર્થની એક અપ્રસિદ્ધ લાવણી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. અલયસામગ્જી : ૨૬૪
- ૩ કનકકુશલમણિ અને એમની કૃતિઓ : પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા : ૨૭૩
- ૪ ચારહ ભાવના સમ્બન્ધી વિશાલ સાહિત્ય : શ્રી અગરચંદજી નાહટા : ૨૮૦
- તેના વર્ષનું વિષય-દર્શન

મદદ

લવાજમ સંબંધી સૂચના.

મણાખરા ગ્રાહક ભાઈઓનું લવાજમ આ અંકે પૂરું થાય છે તો જેમનું લવાજમ પૂરું થયું હોય તેમણે પોતાના લવાજમના ખે રૂપિયા મોકલી આપવા. લવાજમ નહોતું મળે તો આવતો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે તે સ્વીકારી લેવા વિનંતિ છે વ્ય.

લવાજમ-વાર્ષિક ખે રૂપિયા : આ અંકનું મૂલ્ય-ત્રણ આના

भावनाकुलकम् ।

सम्पादक-पूज्य मुनिमहाराज श्री कान्तिविजयजी

निसाविरामे परिभावयामि, गेहे पलित्ते किमहं सुयामि ।

^१डङ्गंतमप्पाणमुविक्खयामि, जं धम्मरहिओ ^२दीहे गमामि ॥ १ ॥

इमस्स ^३देहस्स दुहालयस्स, ^४किर जीव लुद्धो ठाणस्सगस्स ।

अन्नं सरं किं पि ^५अपित्थरस्स, जायारई कूवि व ददुरस्स ॥ २ ॥

माणस्सजम्मे ^६तुडिलद्वएणं, जिणिंदधम्मो न कओ य जेणं ।

तुट्ठे गुणे जह धाणुक्कएणं, ^७हत्यामले वा य अवस्सतेणं ॥ ३ ॥

दुलहे वि लद्धे माणुस्सजम्मे, चिन्तामणीतुल्लजिणिंदधम्मे ।

पुविच्छए किंचि वि दुट्ठकम्मे, सुहाणुट्ठाणंमि अणायरो मे ॥ ४ ॥

चरणं चरेउं जइ नो तरेसि, गिहत्थधम्मं न समायरेसि ।

सव्वस्स गमणे अद्धं न लेसि, पच्छा घणं जीव विसूरएसि ॥ ५ ॥

विमुद्धयं दंसणनाणसारं, न धारियं संजमसीलभारं ।

सड्ढत्तणं तं पि हु नामधारं, ^८कहं नु होही भवजलहिपारं ॥ ६ ॥

देवो जिणो साहु गुरू पसत्था, तत्ताइं जीवाइनवपयत्था ।

मन्नंति जे ^९केइ नरा कयत्था, अच्छंतु ता पंचमहव्वयत्था ॥ ७ ॥

घन्ता मुणी जे चइऊण गेहं, तवेण उग्गेग दमंति देहं ।

न मन्नियं पुत्तकलत्तनेहं, बहुमाणसारं पणमामि ते हं ॥ ८ ॥

मायापियावंधवसयणविंदं, लहु ^{१०}उज्झियं घरवावारदंदं ^{११} ।

उम्मूलियं मोहणवल्लिकंदं, नमामि तेसिं चरणारविंदं ॥ ९ ॥

पुंवि पि जे ^{१२}के गिहगुत्तिलीणा, वित्तुं वयं गुरुकुलवासलीणा ।

अमुच्छियाऽगिद्ध अदीणवयणा, कालोचिया जे पालंति जयणा ॥ १० ॥

समिइसमिया तिगुत्तिगुत्ता, सज्जायज्जाणेसु सयाऽणुरत्ता ।

^{१३}संविगचित्ता विकहाविरत्ता, न मोहपंके मणयं पि खुत्ता ॥ ११ ॥

न मोहया इंदियत्तकरेहिं, न विद्वया मयरद्धयसरेहिं ।

न खोभिया दुट्ठपरीमहेहिं, न गंजिया कोहाइयभडेहिं ॥ १२ ॥

(अनुसंधान टाईटलना त्रोल पाने)

१ ०मविक्ख० प्र० । मुनेक्ख० प्र० । २ दिअहे प्र० । ३ गेहस्स प्र० । ४ किं जीव लुद्धो सि निहाणगस्स प्र० । ५ ०च्छरस्स प्र० । ६ तडि० प्र०, तुट्ठिलद्वएणं प्र० । ७ हत्थेमल्लिज्वाय प्र० । ८ कह अह होही प्र० । ९ के इहइं कयत्था प्र०, केवि इहं कयत्था प्र० । १० ज्झियं प्र० । ११ विंदं प्र० । १२ नो गिइ० प्र० । १३ संवेगचित्ता प्र० ।

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

बेरिंगभाईकी वाडी : घीकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

કવિવર દીપવિજયજીવિરચિત

संभाषक तथा संपादक—पूज्य सुनिमहारण श्री. अक्षयसागर

આ લાવણી 'ઉદયપુરના શ્રી જૈનાનંદ જ્ઞાનમંડાર' ના હસ્તલિખિત સંગ્રહમાંથી
—સંગ્રહક—
ગત વસંત માસમાં મળી આવેલ છે.

૧ અહીં લાવણીકારે આદો મૂરત કાલ અનંતકી આદિ ગાથામાં 'અનંત કાલ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, તે ઔપચારિક—લાક્ષણિક સમજવો. કવિનો મૂળ આશય બલે મળ બલાવવાનો છે.

મળ જણાવવાનો છે.
૨ લાવણીકારે આતું કંઈ કારણ જણાવ્યું નથી. નયર સયોગ્યા જાતે મધવિદ્ય
શહર રજ્જેળી ઠહરાયે ૫૬ મૂકી આ વાતને ગર્ભિત રાખી છે.

નવપદારાધના આદિને લખતો આખો પ્રસંગ જજ્ઞાવી લાવણીકારે તેનાથી આ પ્રતિમાજીની પ્રભાવિકતા સિદ્ધ કરી છે. ૩

પછી ત્યાંથી તે પ્રતિમાજી વર્તમાન કૈશરિયાજી તીર્થથી ૨૨ માઈલ દૂર કુંભરપુર રાજ્યાત્ક્રાંત કુંભરપુરથી ૨૨ માઈલ દૂર હાલના ૪ બગીચાનગરમાં પધાર્યા, અને ત્યાં પશ્ચાત્તરસ પૂજાર્યા.

ત્યાર બાદ દિલ્હી ઉપર મુસલમાનોનું રાજ્ય થતાં બાદશાહ ચઢાઈ લઈને વાગડ તરફ આવે છે. અને ફેટલોક સમય લઢવા છતાં તેને જીત મળતી નથી ત્યારે કંટાળીને બાદશાહ કાજી મુલ્લાઓની સલાહ લઈ પ્રતિમા સામે જૌવધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે પ્રતિમા પોતે જ શ્વેતોના ખણખણાટ સાથે ઊભી થઈને બાદશાહી ફોજ સાથે લઢવા લાગી. લઢતાં લઢતાં પ્રતિમાના સરીર ઉપર ચોરાશી ઘાવ લાગ્યા, બાદશાહની ફોજને ભગાડી, ત્યાંના બધાં જ જનસમુદાય અને લાખો માડાં લઈ પ્રતિમાજી ધુલેવે આવ્યાં, ૫ અને ત્યાં વશનલમાં જૂન-ભંમાં પ્રભુત્તી પ્રતિમા રહી. બાદ ત્યાંના વાણિયાની ગાય ચરતી ચરતી તે સ્થાને આવી, અને એની મેળે તેનું દૂધ ત્યાં ઝરી જવા માંડ્યું. ગોવાળને વાણિયાએ ધમકાવવાથી ગોવાળ અને વાણિયા બંનેએ ગાયનું દૂધ તે વશનલમાં ઝરી જતું જોયું. તે જ રાત્રિએ શેફને સ્વપ્નનું આવ્યું કે, પ્રભુની પ્રતિમાને બહાર કાઢો અને લાપસીમાં નવ દિવસ રાખો, તે પહેલાં ન કાઢતાં. સવારે જઈ પ્રતિમા કાઢી લાપસીમાં રાખી, પણ છ દિવસ ચર્તા ચર્તા તો આ વાતની જાણ થતાં દેશદેશાતરોથી હજારો યાત્રિકો અનેક જાતની અન્ન-પાણી રુક્ષાંતી બાધા-આખડીઓ લઈ આવ્યા અને તેઓએ ખૂબ આગ્રહ કરી પરાણે જ્ઞાતમે દિને પ્રભુજીને લાપસી બહાર કાઢ્યા, ૬ જેથી પ્રતિમાજી ઉપર ઝીણા ઝીણા ધાનાં ચિહ્નો રહી જવા પામ્યાં, બાદ અધિષ્ઠાયકે સ્વપ્ન આપી દ્રવ્ય દેખાડી દેરાસર બંધાવ્યું, અને પ્રતિમા જ માદી ઉપર વિરાજ્યા અને જયજયકાર વર્ત્યો. ૭ આ પછી લાવણીકારે વિ. સં. ૧૮૬૭માં બનેલી જમ પ્રસિદ્ધ-ત્રગભગ ઐતિહાસિક જેવી—બાહિ સદાશિવની ચઢાઈનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત કરી તેનો આળેદૂખ ચિતાર દર્શાવ્યો છે, અને ભૈરવજીએ તેનો પ્રતિકાર કેવો સજ્જત કરેલ આદિ વર્ણન કરતાં વચ્ચે વચ્ચે વીરરસનું તથા દુઃખથી પીડિત ભક્ત જનોના પુકારનું કરુણરસભરું અદ્ભુત વર્ણન કરેલ છે.

૩ અહીં કવિએ જે મયણાસુંદરીને મુખે લગ્નના બીજ દિને દેરાસરમાં આદિનાથ ભગવાનની મોતીદામ છદ્દ માં સ્તુતિ કરાવી છે, તેમાં 'ભાવભાભીય' એવું સરસ પદ રચનાથી ખરેખર લાવણીકારનું કવિત્વ જણાઈ ઉઠે છે.

૪ જે પ્રાચીન કાળમાં વટપદ્મ નગર કહેવાતું અને વાગજ દેશની રાજધાની હતી, તેમ જ પરમાર્કંત કુમારપાલના જીવનપ્રસંગમાં વટપદ્મના વાણિયાનો પ્રસંગ આવે છે તે પણ આ જ સ્થાન જાણવું.

૫ આ બધું તેના અધિષ્ઠાયક દેવની માયા જાણવી.

૬ આજે પણ પ્રતિમાજી ઉપર તેવા ચિહ્નો સ્પષ્ટ દષ્ટિએ જોતાં જણાય છે.

૭ આ વાત કિંવદન્તી રૂપે લાવણીકારે સંપ્રદી છે. મેં જાતે પણ ઉદયપુરના મત ચતુર્ભાસ દરમિયાન ફેટલાક અનુભવી વૃદ્ધોને મુખે પણ આ વાત કંઈક વિચિત્રતા પૂર્વક સાંભળેલી, અને તે બાજુ વિશેષ પ્રચલિત પણ છે.

अते मोलीदाम छंद भा-प्रभुभक्तिभा तन्मय यित्तथी उद्गारेख भावभक्ति-
नीना भधुर सज्जोभा केशरीयानायलनी सुंदर स्तुति करी लावणी पूर्य करी छे.

आ प्रभाषे आभा प्रतिमानी ऐतिहासिक प्रभाविकता संश्रुती लावणीकारे जन-
ताभा प्रयत्नित किंवदन्तीओतो संश्रुति करी साहित्यसिद्धिओने आ जायत सशोधननी
हिताभा उत्साहित करवाने प्रयास कथे लाजे छे.

अते आ विषयना अनुभवनी लक्ष्यकारे पासेथी हुं आशा राखुं छुं के अभुक्त जगतना
जात ज्ञाता वृद्ध पुरुषोनां भुषोपभुष्यथी कहेवाती अने यादी अपनी आवी अनेक
किंवदन्तीओ पक्ष साव अभिमानिक के निर्मूल होय ओवी मान्यता छोडी तेओ आवी
लावणी उपर विशेष कर्ष प्रकाश पाडशे, अथवा आने लगतुं अन्य विशिष्ट साहित्य प्रभट
करी आ विषयने विशेष रूपष्ट करशे.

वि. सं. २००४, अषाढ वद ३, शनिवार

अधिसूची — अभिवादन.

लावणी

श्रीमहागणाधिपत्यै नमः

(हुदा)

आदिकरण आदि जगत् आदिजिणंद जिनराज ।

धुलेवनाथ साचो धणी वरणुं श्री माहाराज ॥ लावणी ॥ १ ॥

काश्यप गोत्र इक्षागवंसमें मरुदेवि जननी जायो

नाभिनरेसरवंसउजालण आदि धर्म जस प्रगटायो ॥ २ ॥

चोसठि सुरपती देवी देवता मिल मंदरगिगपर नवरायो ।

इसो ऋषभनिधि प्रगट कल्पतरु नरवर मुनि जिन नित ध्यायो ॥ ३ ॥

खड्गदेशमें नगर धुलेवे जास दमामा धुरता है ।

ष्याकी महिमा अपरंपारा कविजन कीरत करता हैं ॥ ४ ॥

आदौ मूरत काल अनंतकी पूजित सूरनर असुरिंदा ।

सुरपति नरपति वंदित पदजुग बलि पूजित सूरज चंदा ॥ ५ ॥

लख इग्यारे हजार पिचासी वरस पांचसे पचासा ।

इतने वरसां लंकागढमें पूजित रावण गुणरासा ॥ ६ ॥

रामचन्द्र सीता अरु लछमण ए मूरत पूजन लाये ।

नयर अयोध्या जाते अधबिच सहर उजेणि ठहराये ॥ ७ ॥

प्रजापाल नरपत्नी लमया सुंदरि मयणां घर मन कि ।

बाप कर्म अरु आपकर्मके भई लडाई मरमनकी ॥ ८ ॥

आपकरमके उपर नृपने कुष्टि वरकुं परणाइ ।

मयणा चिते काई न भाई कर्म लिखि सो वणि आई ॥ ९ ॥

इक दिन जिनवंदिन गुरुवंदिन आइथी जिनमंदिरपे ।

वंदिनपूजन करके एकचित ध्यान घरे मनकंदरपे ॥ १० ॥

(अथ ध्यानस्तुति । छन्द-मोतिदामः)

तुंहि अरिहंत तुंहि भगवंत तुंहि जिनराज तुंहि जग संत ।

तुंहि जगनाथ तुंहि प्रतिपाल तुंहि मनमोहन गाजिदयाल ॥ १ ॥

तुंहि भवभंजन भावसरय तुंहि अरिगंजन रंजनभूप ।

तुंहि अविनाश तुंहि महाराज तुंहि वीतराग तुंहि बडभाग ॥ २ ॥

तुंहि गुणधाम तुंहि विसराम तुंहि नवनिधं तुंहि वडनाम ।

तुंहि अधनास तुंहि अविनाश तुंहि हितवंत तुंहि मतिवास ॥ ३ ॥

तुंहि गुणकेवलरूप अनंत तुंहि जगतारन तारन संत ।

तुंहि जगधेय तुंहि जगध्यान तुंहि चिद्रूप तुंहि जगभांन ॥ ४ ॥

तुंहि मम मात तुंहि मम तात तुंहि मम आत तुंहि मम छात ।

तुंहि सुखसंपत् राखणहार तुंहि दुखदोहग टालनहार ॥ ५ ॥

(लावणि)

करुं अरज एक तोपे जिनपति कंत कुष्टसे नहिं डरते ।

पूर्व करमके लिखत लेख जे किसके टारे नहिं टरते ॥ ६ ॥

पिण तुज शासन जगतहेलना जगत ढंडेरो वाजत है ।

आपकर्म अरु जैनधर्मके फल पाए सो लाजत है ॥ ७ ॥

ओ दुख मोये सद्यो न जाय है आदिनाथ जग रखवाला ।

करुणाकरके रोग निवारो गुण कीजे जगप्रतिपाला ॥ ८ ॥

आप प्रसन्न होय फल बिजोरो हाथतणो फल तब दीनो ।

मयणा तब उछास भई मनचिल्यो कारज सब सिनो ॥ ९ ॥

नव दिन नमणनिर तनु फरसे कुष्टरोग सब नासत है ।

कामदेव प्रभु अमर समोवड नृप श्रीपाल सुहावत है ॥ १० ॥

या किरत हे प्रभू तिहारि भूतल प्रगट प्रगलहे जस तेरो ।

आसोज चैत्र मासमें महिमा देसदेसमें प्रभू तेरो ॥ ११ ॥

फिर बागडदेस बडोद नगरमें जगपर प्रभू करुणा किनी ।

कीतने बरस छौं पूजनमहिमा अविचल भूतल ऋध दीमि ॥ १२ ॥

दिलिपर तुरकांन भयो जब पातसाह लडवा आयो ।
 हूत भूत पत्थरकी मूरत जडामूलसैं उखरायो ॥ १३ ॥
 बहोत दिनां लग किनी लडाईं थाको यौं वाचा बोले ।
 देव हिंदुको बडो जागतो यौं बोलत फीर फीर डोलै ॥ १४ ॥
 सुणो बात काजी मुल्लां तुम एक वातसैं त्रासेगा ।
 गौब्राह्मणप्रतिपाल कहावे गोवधसे जो नासेगा ॥ १५ ॥
 गोवध करन ल्यौ जय निजरां देख शके क्यौं प्रतिपाला ।
 करण जुध जब भए महाबल शख जडोजड विकराला ॥ १६ ॥

(दूहो)

महायुध करते लगें धाव चोरासी अंग ।
 करि मेलो लाखों गाडली आये धूलेवे सूरंग ॥ १ ॥

(लावणी)

गाम धूलेवे वंसजालमें गुपत रहे हे प्रभु धरति ।
 गाय येके केडे वणीयनकी आई उहां चरति चरति ॥ १ ॥
 श्रवे तवां पयधारा सिरपर सांज समे फिर नहिं दूजै ।
 रिस करे तब गोपालन पर गोपालक थीर थीर धूर्जे ॥ २ ॥
 दूजे दिन गोपाल्यो आयो लखों भेद कछो वगियनपैं ।
 सेठ आय जब निजरे देख्यो चकित भयो हे तनमनमें ॥ ३ ॥
 मध्य निसामें सुपनो दिनो ऋषभनाथकी मूरत हे ।
 बाहिर काढे करे लापसी भितर मूरत पूरत हे ॥ ४ ॥
 नव दिनमें सब धाव मिलासि मत काढो तु जब दिनमें ।
 क्रीयो शेठने हुकमप्रमाणे आये संघ बहो छ दिनमें ॥ ५ ॥
 केह अपवासी केह व्रतधारी केह अल्लआणें पाय चलें ।
 केह लोककु कर बाधा कवां प्रभुको दरिसण मिलें ॥ ६ ॥
 यो सब लोकां तरसे दरिसनकुं कहे लोक मूरत काढो ।
 लाखो लाखो महाराजकी मूरत संघ सबे लिनो आडो ॥ ७ ॥

जबरदस्तपे दिवस सातमें लपसी बाहिर तब किने ।
 अंस अंस भर व्रण रहाए संघलोकने दरसन दिनौ ॥ ८ ॥
 फिर सुपनेमें द्रव्य दिखायो संघ मिले देहरो किनौ ।
 मध्य विराजे ऋषभ तखतपर कलियुगमें यों जस लिनौ ॥ ९ ॥

(दुहो)

संवत अठारे सतसठसमें भाउ सदासीवराय ।
 कोयो धींगागो दुष्टनें भाखुं वरण बनाय ॥ १ ॥

(छंद—मोतीदाम)

सदासीवराव चिते मन एह लटे बहु धाम जमीं पर जेह ।
 भिलां पतिनाथ धूलेव कहाय लखोलख द्रव्य भंडार सुनाय ॥ २ ॥
 जावां अब लूटण गांम धूलेव ग्रही सब माल ग्रही ततखेव ।
 आयो निअ फोज लेई दलगाज तोपां दोय साथ लीए बहु साज ॥ ३ ॥
 कंभू दोय लार लिए फिरंगाण उठां भर साथ लिए कोक वाण ।
 तब बहु लोक कहे माहाराज नहि इहाँ कारज कृत अकाज ॥ ४ ॥
 ए तो बहु झाजल देव कहाय रहे नहीं लाज तिहारि काय ।
 तबां फिर बोले सदासीव भूप ग्रहुं सब चीज अवां चढ चुंप ॥ ५ ॥
 इसो कहि आवत दुष्ट करूर कियो निज राणो नाथ हजूर ।
 राख्यो नहि नाथ तबां निज राण भयो मचकित मन गिलाण ॥ ६ ॥
 तबां मन चिते भंडारि बुलाय मीठे व वन बोडे सवे ललचाय ।
 लेई संघ आय मुकां मम जार कियो तब कुँच लेई सब लार ॥ ७ ॥
 करे तब गांम पूकार पूकार भंडारि सवे य पूकार पूकार ।
 करो अब बाहर नाथ दयाल गयो कहां आज गरीबनिवाज ।
 चढो अब बाहर राखण लाज (पंचपदी) ॥ ८ ॥

(दुहो)

उण समे कोठ शेठको बाहण तारण काज ।
 गये हुंते माहाराजजी मेरुं गए वहाँ गाज ॥ १ ॥

सुणो अरज पृथीनाथजी सेहेर धुलेव मजार ।
 कियो घिगांनो दुष्टने सीत्र चलो जन तार ॥ २ ॥
 आये तुरत माहाराजजी करवा जन संभाल ।
 दा घोडे दोनूं चढे मेरु अर प्रतिपाल ॥ ३ ॥
 मिलको रूप आपे कियो दिस दिस फोज हजार ।
 मार मार चोतरफते भई लडाई त्यार ॥ ४ ॥

(छंद—भुजंगी)

कुकु कूकू कहे कोक बांण सणण सणण तिर तरगक बाण ।
 धूवके धूवके वहे नालगोला जिसा कर्कसा जमरा नेण डोला ॥ १ ॥
 केते अंगपे सखरा घाव लागे केते मारिथि कंपते दूर भागे ।
 केते दंतपे तरन लेवेव रांक केते थरथरे सेस होवे न राक ॥ २ ॥
 केते रसुल, ईलल्ला, ईलल्ला, पुकारे किते दीन ह्वेके खूदापे संभारे ।
 किते नाथकुं केसरापू न माने केते नाथकुं जागति जोत जाने ॥ ३ ॥
 सदासीवपे घाव लागौ अटारों फूनि भाउ जसवंत दोनू संहारे ।
 बडो कोप जानि सबे भो(फो)ज भाजी हुइ केसरानाथरी जित वाजी ॥ ४ ॥
 सदासीवपे घाव लागो अटारो फूनि भाउ जसवंत दोनू संहारे ।
 बडो कोप जानि यह फोज भाजी हुई केसर्या नाथरी जित वाजी ॥ ५ ॥

(दुहो)

याविध कलियुग जगजना तार्या के जिनराज ।
 दीपविजय कविराजकुं महिर करो महाराज ॥ १ ॥

(छंद — मोतीदाम)

तुंहि अडरिघ तुंहि नवनिघ तुंहि मनवंछत इच्छतसिध ।
 तुंहि सिरदार तुंहि किरतार तुंहि सरणागत दीनदयाल ॥ २ ॥
 तुंहि घटकुंभ तुंहि गविधेन तुंहि सुखच्छ तुंहि मम सेन ।
 तुंहि दिक्षणावर्त्त दायक देव तुंहि विसराम तुंहि वड सेव ॥ ३ ॥
 तुंहि मम प्राण आधार जरूर तुंहि मम इच्छत दायक नूर ।
 तुंहि मम भूप तुंहि पातसाह तुंहि मम ऋद्ध भंडारि अगाह ॥ ४ ॥

तुंही मम मंत्र तुंही मम जंत्र तुंही मम सत्य तुंही मम तंत्र ।
तुंही गच्छनायक तुं श्रीपूज्य तुंही मम पूज्य तुंही जग पूज्य ॥ ५ ॥

(लावणी)

नाथ घूलेवा किरत सृणकें देसदेसके नृप आवत हैं ।
केसरमें गरगाव रहें हैं केसर्यों नाथ कहावत हैं ॥ ६ ॥
सहेर परगने देसदेसावर फीरे दुहाई नाथकी ।
हिंदू मूसल बड राणां हाजर पूरे इच्छा सब मनकी ॥ ७ ॥
जलवट थलवट वाटघाटमें रण राउल भय दूर हरे ।
तनमन ध्यानें एक चित समरें अखय खजानो अमर भरे ॥ ८ ॥
घिघिमप २ धपमप २ तालपरवा बजरावत हैं
गगडदौं गगडदौं २ धौ धौ नौपतसहि वाजत हैं ।
हिंदुपत पतसाह उदेपूर भिमसिंघके राजनमें
एह लावणी खूब वणाई सकलसिंघके साजनमें ॥ ९ ॥
संवत १८७५ के शुभ वरसें फागुण सुदि तेरस दिवसें ।
मंगलके दिन दीपविजयकुं दरसण फरसण दो उलसें ॥ १० ॥

(कलस)

ऋषभनाथ प्रथीनाथ ऋषभ दुखदालिद्र भंजण
ऋषभनाथ प्रथीनाथ सवे भूप मनरंजन ।
ऋषभनाथ प्रथीनाथ समर्यो वाहर धार्ये
ऋषभनाथ प्रथीनाथ मंगला नाम गवाह ॥ ११ ॥
दीपविजे कविराज कहें खलक मूलक हाजर रहे ।
कलियुग साचो देव तुं सुर नर सवि किरत कहे ॥ १२ ॥

इति श्री ऋषभदेवजीरी लावणी संपूर्णम् ।

संवत १९१३ वर्षे मिति आसोज वदि ७ दिने दक्षिणदेसे गाम येवळा मध्ये ।

साधुजी महाराज श्री १०८ श्री श्री हेमसागरजी तत् शिष्य श्री १०५ श्री रूपचंदजी

तत् शिष्य नंदलाल पठनार्थम् । लिखितं दवे अमरचंद पल्लवाल ।

કનકકુશલગણિ અને એમની કૃતિઓ

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

“ ભક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-નમિગિણુસ્તોત્રત્રયમ્ ” નામનું પુસ્તક દે. લા. જી. પૂ. સંસ્થા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૪૨માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. એની સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૨૬-૩૦) માં મેં ‘ કનકકુશલગણિનો આછો પરિચય તેમ જ એમની સોળ કૃતિ વિષે સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્યાર બાદ ઇ. સ. ૧૯૩૩માં જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ થયો છે. એની ૮૭૦મી અને ૮૮૧મી કંડિકામાં કનકકુશલ અને એમની કૃતિઓ વિશે સંક્ષિપ્તમાં નોંધ લેવાઈ છે. આ અરસામાં “ આત્માનંદ પ્રકાશ ” ના વિ. સં. ૧૯૮૮ના માસશરના અંકમાં “ સૌભાગ્યપંચમીકથા ” નામના લેખમાં આ ગણિ અને એમની કૃતિઓ વિષે થોડોક ઉલ્લેખ છે. આ લેખ ‘ વસ્તુપાલનું વિદ્યામંડળ અને ખીજાં લેખો ’ નામના લેખ-સંગ્રહમાં ૧૧મા લેખ તરીકે આ વર્ષે છપાયો છે. અને એ લેખો અ. ભોગીલલ સહિયારના છે. આમ આ ગણિ વિષેની માહિતી પૂરી પાડનાર આ ત્રણ મુખ્ય સાધનો છે.

હીલાગુરુ ને વિદ્યાગુરુ—કનકકુશલગણિએ દાનપ્રકાશ રચ્યો છે. એના પ્રત્યેક પ્રકાશના અન્તમાંની પુષ્પિકામાં એમણે પોતાનો પરિચય આપતાં કહ્યું છે કે ‘ તપામચ્છ ’ ના નાયક શ્રીવિજયસેનસૂરસૂરના શિષ્ય શ્રીસૌભાગ્યપંચમીકથાના શિષ્ય પંડિત કનકકુશલગણિકૃત દાનપ્રકાશ છે. આ દાનપ્રકાશની પ્રસ્થિતિમાં તેઓ પોતાના વિદ્યાગુરુ તરીકે વાચક શાન્તિચન્દ્ર અને વિમુક્ષ કમલવિજયનો ઉલ્લેખ કરે છે. રોહિણીકથાની પ્રસ્થિતિમાં અને સાધારણ જિન સ્તવની વૃત્તિની પુષ્પિકામાં એમણે પોતાને વિજયસેનસૂરના ‘ શિષ્યાણુ ’ તરીકે અને ભક્તામરસ્તોત્રની વૃત્તિની પ્રસ્થિતિમાં હીરવિજયસૂરના ‘ શિષ્યાણુ ’ તરીકે ઓળખાવેલ છે આમ એમણે ‘ લઘુ શિષ્ય ’ અર્થવાળા ‘ શિષ્યાણુ ’ શબ્દ ‘ પ્રશિષ્ય ’ તેમજ એના પશુ શિષ્યના અર્થમાં વાપર્યો છે. જૈન સા. સં. ૬૦ (૬ ૮૭૦) માં કનકકુશલને, વિજયસેનસૂરના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવામાં છે તે બૂલ છે. આ બૂલ ‘ શિષ્યાણુ ’ નો લઘુ શિષ્ય એ એક જ અર્થ ખ્યાલમાં રહેવાથી થઈ હશે. ૬ ૮૯૧માં વિક્રમના સત્તરમા શતકમાં સંસ્કૃત અને પાંચમી ત્રયોના ગદ્યાત્મક અનુવાદરૂપે બાલવબોધ-ટપ્પા ક્યા ક્યા થયા છે તેનો ઉલ્લેખ કરતી વેળા “ ત. કનકકુશલે. સં. ૧૬૫૫માં વગ્દત્તગુણમંજરીકથા, સૌભાગ્યપંચમીકથા અને જ્ઞાનપંચમીકથા પર ” એવો ઉલ્લેખ છે. આમ અહીં એક જ કૃતિને ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન ગણી હોય એમ લાગે છે. એટલે જો એ એમ જ હોય તો એ પશુ જ્ઞાન્ત ઉલ્લેખ છે એમ એમનો કૃતિકલાપ વિચારતાં જણાય છે.

કૃતિકલાપ

કનકકુશલગણિની કૃતિઓનાં નામ અને સાં મુધી એના રચના-વર્ષના ઉલ્લેખ પૂર્વક અહીં હું રજૂ કરું છું:—

નામ	રચના-વર્ષ
૧. ‘ ભાષા ! નમ્ર ’ સ્તોત્રવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૨

૧ આ વર્ષમાં હીરવિજયસૂરનો ઉનામાં સ્વર્ગવાસ થયો.

૨ ક્રમાણુમન્દિરસ્તોત્રવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૨
૩ ગોડીપાર્શ્વનાથછંદ	?
૪ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્રવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૨
૫ જિનસ્તુતિ	વિ. સં. ૧૬૪૧
૬ જ્ઞાનપંચમીકથા (સૌભાગ્યપંચમીકથા)	વિ. સં. ૧૬૫૫
૭ જ્ઞાનપંચમીકથાનો બાલાવબોધ	?
૮ જ્ઞાનપ્રકાશ	વિ. સં. ૧૬૫૬
૯ દીવાલીકૃત્ય (સં. દીપાલિકાકૃત્ય)	?
૧૦ 'દેવાઃ પ્રભો' સ્તોત્રવૃત્તિ	?
૧૧ પંચમીપર્વસ્તુતિવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૨
૧૨ ભક્તામરસ્તોત્રવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૨
૧૩ રત્નાકરપંચવિંશતિકાટીકા	?
૧૪ શૈલિષ્ઠીકથા	વિ. સં. ૧૬૫૭
૧૫ વરદત્તગુણમંજરીઆવની	?
૧૬ વિશાલલોચનસ્તોત્રવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૩
૧૭ શોભનસ્તુતિવૃત્તિ	?
૧૮ સકલાદ્વ્યત્પવંદનવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૪
૧૯ સાધારણજિનસ્તવનવૃત્તિ	?
૨૦ સુરપ્રિયમુનિકથા	વિ. સં. ૧૬૫૬
૨૧ 'સ્નાતરથા' સ્તુતિવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૬૫૮
૨૨ હરિશ્ચન્દ્રરાજનો રાસ	વિ. સં. ૧૬૬૭

આ પૈકી જિનસ્તુતિ, રત્નાકરપંચવિંશતિકાટીકા, અને સુરપ્રિયમુનિકથા એ ત્રણનો ઉલ્લેખ જૈ. સા. સં. ૪. ને આધારે અને શોભનસ્તુતિવૃત્તિનો ઉલ્લેખ જૈ. ગુ. ૬. ને આધારે મેં અહીં કર્યો છે, બ્યારે જ્ઞાનપંચમીનો બાલાવબોધ અને હરિશ્ચન્દ્રરાજનો રાસ એ બેની તોષ ઉપર્યુક્ત લેખસંગ્રહને આધારે લીધી છે. બાકીની સોળ કૃતિનાં નામ તો મેં 'પૂર્વોક્ત' સંસ્કૃત ભૂમિશમાંથી અહીં ઉતાર્યાં છે. ઉપર જે મેં બાવીસ કૃતિઓ ગણાવી છે તેમાં જિનસ્તુતિ એ સૌથી પ્રાચીન છે. એની પૂર્વે કોઈ કૃતિ કનકકુશલે રચી હોય એમ જાણવામાં નથી. એમની ઉલ્લી કૃત હરિશ્ચન્દ્રનો રાસ હોય એમ લાગે છે, કેમકે ત્યાર પછીની કોઈ કૃતિ જોવામાં આવી નથી.

એમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ વિવિધ સ્તોત્ર-સ્તુતિ ઉપર મઘ સંસ્કૃતમાં વૃત્તિ રચવાની હતી એમ આ કૃતિકલાપ જોતાં ખાસે છે. વિ. સં. ૧૬૫૨માં એમણે ચાર સ્તોત્ર અને એક સ્તુતિ એમ પાંચતરી વૃત્તિ રચી છે.

ગોડીપાર્શ્વનાથછંદ, જ્ઞાનપંચમીકથાનો બાલાવબોધ અને હરિશ્ચન્દ્રરાજનો રાસ એ ત્રણ ગુજરાતી કૃતિઓ છે. વરદત્તગુણમંજરીઆવની કાવ્ય-દિન્દીમાં હરિ-દીવાલીકૃત્ય એ પાઠ્ય કૃતિ છે. આ શિવાયની તમામ કૃતિઓ સંસ્કૃતમાં છે.

હવે કું. ઉપર્યુક્ત જાવોસ કૃતિઓ વિષે ક્રમશઃ થોડીક વિમતો રજૂ કરીશ :

(૧) 'ઋષભ ! નમ્ર !' સ્તોત્રવૃત્તિ—જિનપ્રભસૂરિએ 'ઋષભ ! નમ્ર'થી સરઃથતી ૨૬ પદ્યનું સ્તોત્ર રચ્યું છે. એ પ્રકરણુરત્નાકર (ભા. ૪)માં તેમજ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૧૪૬-૧૫૧)માં છપાયું છે. એના ઉપરની આ મહાત્મક વૃત્તિ છે અને એનું પ્રમાણ ૪૫૭ શ્લોક જેટલું છે. આની પ્રશસ્તિનાં પાંચ પદો મેં ઉપર્યુક્ત ભૂમિકામાં આપ્યાં છે.

(૨) કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રવૃત્તિ—સિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલા કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર ઉપરની આ મહાત્મક વૃત્તિ છે. એનું પ્રમાણ ૬૦૦ શ્લોક જેવડું છે. આ વૃત્તિ તેમજ ભક્તામરસ્તોત્રવૃત્તિ મેં સંપાદિત કરી છે અને એ જાને ઉપર્યુક્ત "ભક્તામર-કલ્યાણ મંદિર-નમિજિણસ્તોત્રત્રયમ્" નામના પુસ્તકમાં અનુક્રમે પૃ. ૧૫૩-૨૧૬માં અને પૃ. ૧૨૬-૧૫૧માં છપાઈ છે. આ જાને વૃત્તિમાં સમાસો વિષે સમજણ આપાઈ છે. પૃ. ૧૭૪ માં 'માધવ' દેશમાં લોકો પદ્યના બીજાને 'અક્ષ' કહે છે એવો ઉલ્લેખ છે.

(૩) ગોડીપાર્શ્વનાથ-છંદ—આ ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથની કે જેમનાં વિવિધ નામોમાંના એક નામમાં 'ગોડી' શબ્દ છે, તેમની સ્તુતિરૂપ કૃતિ હશે એમ લાગે છે. આ છપાઈ હોય તો તેની મને ખબર નથી. આની હાથપોથીઓ કયાં કયાં છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

"શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય સંગ્રહનો દ્વિતીય ભાગ" જે મેં સંપાદિત કર્યો છે તેના 'જ' પરિશિષ્ટ તરીકે વિનયસેનસૂરિના શિષ્ય વિનયકુશલના શાંતિકુસલે રચેલ (ગોડી)પાર્શ્વનાથસ્તવન છપાયું છે. આ સ્તવનના પ્રારંભમાં પાર્શ્વનાથનાં ૧૧૦ નામ ગણાવાયાં છે. આ સ્તવન વિ. સ. ૧૬૬૭માં ગુજરાતીમાં વિનંતિ રૂપે રચાયું છે.

(૪) ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્રવૃત્તિ—જિનપ્રભસૂરિએ રચેલ ચોવીસ જિનોની સ્તુતિરૂપ કૃતિની આ મહાત્મક વૃત્તિ છે. એનું પ્રમાણ ૫૦૧ શ્લોક જેટલું છે. આ સ્તુતિ તે કઈ તે જાણવામાં નથી. એ જો 'ઋષભ ! નમ્ર !'થી સરઃથતી જ સ્તુતિ હોય તો આ પૃથક્ જાણવાની રહેતી નથી.

(૫) જિનસ્તુતિ—આ કયા તીર્થંકરની સ્તુતિ છે તે વાત તેમજ એ કોઈ સ્મરેથી છપાઈ છે કે કેમ તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

(૬) જ્ઞાનપંચમીકથા—જ્ઞાનની વિરાધના અને આરાધનાનાં ફળ દર્શાવનારી આ મહાત્મક કૃતિ છે. એમાં રાજપુત્ર વરહત અને ઐષ-કન્યા ગુણમંજરીનો અધિકાર છે. સાચે સાચે બન્નેના પૂર્વ ભવ અને ઉત્તર ભવ વિષે પણ નિર્દેષ છે. આ કૃતિનું પ્રમાણ ૧૫૦ શ્લોક જેવડું છે. એ મેડતામાં રચાઈ છે. આને કેટલાક 'વરહતગુણમંજરીકથા' પણ કહે છે. (જુઓ જિનરત્નકોશ, પૃ. ૩૪૧.) જ્ઞાનપંચમીને સૌભાગ્યપંચમી કહેવાયું. કારણ દર્શાવતાં અહીં કહ્યું છે કે પંચમીના આરાધનથી મનુષ્યને અધિક સૌભાગ્ય મળે છે. એથી એનું સૌભાગ્યપંચમી એવું નામ લોકમાં પડ્યું.

(૭) જ્ઞાનપંચમીકથા—આલવબોધ—આ ઉપર્યુક્ત સરકૃત કૃતિનો ગુજરાતીમાં અલવબોધ અનુવાદ છે. લીબડી જ્ઞાનમંડારના સચિપત્ર (પૃ. ૬૪) માં તેમજ જો. સ. ઇ. (પૃ. ૬૦૪) માં એની નોંધ છે એમ જણાય છે. ઉપર્યુક્ત લેખસંગ્રહ

(પૃ. ૧૨૬) માં આવી રહીના વાચન માટે વિ. સં. ૧૭૮૦માં જ્ઞાનપંચમીકથાનો બાલાવબોધ સંપૂર્ણ કરાયાનો ઉલ્લેખ છે. આ જ હાયપોથી તે કનકકુશલમણિએ રચેલી જ્ઞાનપંચમીકથાનો પોતે રચેલો બાલાવબોધ છે એમ અં. સાહેસરાએ કહ્યું છે. એને માટે એમણે કારણ દર્શાવતાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કર્યો છે:—

“ મને મળેલી હાથપ્રતમાં કતાં તરીકે કનકકુશલનું નામ નથી, પરંતુ સ્વરચિત પંચમી-કથા ઉપરનો તેમનો બાલાવબોધ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમજ અન્યત્ર પણ એ વિષેની તોષ મળે છે. (લી'બડી જ્ઞાનબંધારનું સચિપત્ર -પૃ. ૬૪ તથા જૈન' સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પૃ. ૫૯૧ તથા ૬૦૪), ૨ એટલે તેને કનકકુશલની કૃતિ માનવામાં કોઈ પ્રત્યવાય નથી. ”

અહીં દર્શાવેલ કારણ ઉપરથી જ આ બાલાવબોધ કનકકુશલનો જ છે એમ માનવા હું તૈયાર નથી. કનકકુશલના બાલાવબોધની હાથપોથી ન્યાં હોય ત્યાંથી એને મેળવી બંને બાલાવબોધ સરખાવી જોવા જોઈએ અને તેમ કરતા એ એક જ બન્યાપ તો હું એ વાતને અકાદ્ય પ્રમાણ મળું. આ કાર્ય અત્યારે મારાથી બને તેમ નથી. એટલે આ સંબંધમાં મને કેમ શંકા રહે છે તે જણાવું છું અને તેનું નિરસન કરવાનું કાર્ય તમજોને બળાવું છું.

(અ) કનકકુશલની જે કૃતિઓ મારા જોવામાં આવી છે તેમાં એમણે કતાં તરીકે પોતાનું નામ આપ્યું છે. તો આ બાલાવબોધમાં કતાં તરીકેનો ઉલ્લેખ કેમ નથી?

(બા) એક જ કૃતિના ઉપર અનેક વ્યક્તિના બાલાવબોધ જોવાય છે તો એવું આ કૃતિના સંબંધમાં કેમ નહિ બન્યું હોય?

(ઇ) એ કોઈ અગ્રાત રહેવા ઇન્દ્રનારની કૃતિ તો નહિ હોય?

(૮) જ્ઞાનપ્રકાશ—આ હીરાલાલ હંચરાજ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ૮૪૦ શ્લોકપ્રમાણક કૃતિ છે. એની પ્રચલિતતા આર પછો મેં ઉપર્યુક્ત ચંદ્રકૃત ભૂમિમા (પૃ. ૩૦)માં આપ્યાં છે અને એની પ્રત્યેક પ્રકાશના અંતમાં અપાયેલી યુષ્પિકા-ને આધારે તો મેં કનકકુશલને ‘મણિ’ કહ્યો છે તેમજ એમના ગુરુ તરીકે ‘સોમ-કુશલમણિ’ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ પદ્માત્મક કૃતિમાં જ્ઞાન વિષે અધિકાર છે. આ કૃતિને આઠ ભાગમાં વિભક્ત કરાઈ છે. દરેક ભાગને ‘પ્રકાશ’ કહ્યો છે. આઠ પ્રકાશમાં અનુક્રમે કુનિવરને વસિન (નિવાસ-સ્થાન), સપ્ત, આસન, શુદ્ધ અન્ન, પ્રાસુક, જળ, ઔષધ, વસ્ત્ર અને પાત્રનું જ્ઞાન દેવાથી થયેલા લાભની વાત છે. આ આઠ પ્રકાશમાં અનુક્રમે કુરુ-ચન્દ્ર, પદ્માકર, કરિરાજ, કનકરમ, જ્ઞાન અને યુષ્પક, ઉરેવતી, જ્વજ્જુજ્મ અને જ્ઞાન-પતિની કથા અપાઈ છે. આઠ પ્રકાશનાં પદ્યોની સખ્યા પ્રકાશ દીઠ નીચે મુજબ છે:—

૧૭૯, ૫૨, ૧૧૫, ૧૧૫, ૫૬, ૩૯, ૧૮૧, ૪૩ (૨૯ + ૪).

૨ આ કૌશલ્યત જણાવ્યું માત્ર નથી, પણ મૂળ લેખકનું છે. અહીં જે પૃ. ૫૯૧ નો ઉલ્લેખ છે તે અસ્માને છે. કેમકે આ પૃષ્ઠ ઉપર કનકકુશલના કોઈ બાલાવબોધ વિષેનો ઉલ્લેખ નથી.

૩ મહાવીર સ્વામી ઉપર ગોશાલકે તેમજેસ્મા મૂકી તેથી ઉદ્ભવેલાં આશિર્વાદોમાં સિદ્ધિ મુનિ દેવતાને ત્યાં ઔષધ લેવા જાય છે એ સમય પ્રસંગે અહીં જણાવેલું છે.

અર્થાં મળીને ૭૬૦ પદોવાળી આ કૃતિ ૪ સરળ અને મનોરંજક સસ્કૃતમાં રચાઈ છે.
(૬) દીવાલી-કૃત્ય—આ દીવાળીને અંગેનો, (કૃત્ય) છે. એ મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

(૧૦) 'દેવા: પ્રભો: સ્તોત્રવૃત્તિ—જ્યાનંદસૂરિએ 'દેવા: પ્રભો!' થી શરૂ થતો સ્તવ (સ્તોત્ર) નવ પદમાં રચેલ છે. એ 'સાધારણજિનસ્તવ' એ નામથી અવ્યૂરિ સહિત 'કાશી' થી યશોવિજય જૈન 'અન્યમાધામાં વીર સંવત્ ૨૪૩૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલા "જૈન સ્તોત્રસંગ્રહ" ના પ્રથમ ભાગ (પૃ. ૪૫-૫૬) માં છપાયેલ છે. આમાં અવ્યૂરિના કર્તાનું નામ નથી. એટલે આ અવ્યૂરિ કનકકુશલની નહિ હશે. જો એમ જ હોય તો પ્રસ્તુત વૃત્તિ આથી જિન્ન ગણાવી જોઈએ.

(૧૧) પંચમીપર્વસ્તુતિવૃત્તિ—જિનરત્નકોશ (પૃ. ૨૨૭) જોતાં એમ જ માસે છે કે ૧૩૨ પદની જે પંચમી સ્તુતિ છે તેના ઉપર કનકકુશલે વૃત્તિ રચી હશે. એ જમે તે હો પશ્ચ જૈન ગુજરાત કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૫૮૩) માં તો 'શ્રી નેમિ: પંચકૃપ' થી શરૂ થતી ચાર પદની પંચમીસ્તુતિ ઉપર કનકકુશલે વિ. સં. ૧૬૫૨માં વૃત્તિ રચાતો ઉલ્લેખ છે અને એ વાસ્તવિક હોય એમ લાગે છે.

(૧૨) ભક્તામરસ્તોત્રવૃત્તિ—આ માનતુંગસૂરિએ રચેલા ભક્તામરસ્તોત્રની ગદ્યાત્મક વૃત્તિ છે અને એ છપાયેલી છે.

(૧૩) રત્નાકરપંચવિંશતિકાટીકા—રત્નાકરસૂરિએ 'ત્રેપ: ત્રિયાં મંમલ' થી શરૂ થતી ૨૫ પદની સસ્કૃતમાં સ્તુતિ રચી છે એને કેટલાક 'વીતરામસ્તોત્ર' કહે છે (જુઓ જિનરત્નકોશ, પૃ. ૩૨૮). મોટા ભાગ તો એને રત્નાકરપંચવિંશતિકા (શુ. રત્નાકરપચ્ચીસી) કહે છે. આ કૃતિ યશોવિજય જૈન પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. આનો ગુજરાતી પદ્યાત્મક અનુવાદ થયેલો છે. વળી એનું સ્વ. કેસવલાલ પ્રે. મોદીએ તૈયાર કરેલું અંગ્રેજી ભાષાન્તર જૈન સાહિત્ય સંશોધક (Vol 1, No 1, pp. 15-16) માં ઈ. સ. ૧૯૨૦માં છપાયું છે. આના ઉપરની કનકકુશલની વૃત્તિની હાથપોથી કાંતિવિજયજીના વડોદરામાંના પુસ્તક મંડારમાં છે એમ જૈ. સા. સં. ૪. (પૃ. ૫૬૨)માં કહ્યું છે.

(૧૪) રોહિણીકથા—આને 'રોહિણ્ય-કથાનક' પણ કહે છે. આમાં કર્તાએ પોતાના વિદ્યારુદ્ધ તરીકે વાચક શાન્તિચન્દ્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જિનરત્નકોશ (પૃ. ૩૩૩)માં 'રોહિણ્યશોકચન્દ્રકથા' તરીકે ઓળખાવાયેલી આ કૃતિ જૈન આત્માનંદ સહા તરફથી વિ. સં. ૧૬૭૧માં તેમજ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૨માં છપાઈ છે. આ પદ્યાત્મક કૃતિ છે અને એમાં ૨૦૨ પદો છે. આ કથા દ્વારા 'રોહિણી' તપનો મહિમા વર્ણવાયો છે. પદ ૩૦-૩૬માં કેટલાક દેશોનાં નામ છે. રોહિણી અશોકચન્દ્રને

૪ આનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ પ્રસિદ્ધ ન થયો હોય તો તેમ કરવું ધટે.

૫ ખાલાભાઈ કકલભાઈ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૬માં, રત્નાકરપચ્ચીસી ગુજરાતી સંપ્રદર્શ અને ગદ્યાત્મક અનુવાદ સાથે છપાઈ છે. સાથે સાથે આ પુસ્તિકામાં જિનપ્રમ-સંસ્કૃત આત્મલિન્ગાદિકા (સ્થાંક ૧-૧૦) અને હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત અમલગણિસ્તવ (સ્થાંક ૧-૬) પણ આવા સંપ્રદર્શ અને અનુવાદ સહિત છપાયાં છે.

પરણે છે. એને રૂદનની ખબર નથી. એથી તો પુત્રના મરણને લઈને રડતી એવી એક આ પક્ષાર થતાં એણે એના પતિને પૂછ્યું કે છ રાગમાંથી આ કયે રાગે ગાય છે અને આ કયું વિચિત્ર નાટક છે ?

(૧૫) વરદત્તગુણમંજરીઆવની—અખાત્મ-આવની, ઉપદેશ-આવની, કુંડલિઆ-આવની, દેશવ-આવની, ક્ષેમ-આવની, ગુણ-આવની, જસરાજ-આવની, દૂહા-આવની, દોહા-આવની, ધર્મ-આવની, નિદાલ-આવની, પ્રાસ્તાવિક કુંડલિઆ-આવની, પ્રાસ્તાવિક છપ્પ-આવની, ધક્ક-આવની, લઘુધક્ક-આવની, સવૈયા-આવની, સવૈયા માન-આવની અને સાર-આવની હિન્દીમાં છે, તો આ પ્રસ્તુત 'આવની' પણ હિન્દીમાં હશે અથવા રાજસ્થાની-વજમાં 'આવની' નામની કૃતિ છે તો એ ભાષામાં આ હશે. એ અમે તે હો પણ આમાં વરદત્ત અને ગુણમંજરીનો અધિકાર હોવો જોઈએ એમ આના નામ ઉપરથી જણાય છે. આની હાથપોથી કોઈ રચે છે ?

(૧૬) વિશાલલોચનસ્તોત્રવૃત્તિ—'વિશાલલોચન' થી ચર ચતી અને પ્રતિ-ક્રમણ કરતી વેળા બોલાતો સ્તુતિ ઉપરની આ વૃત્તિ છે. એ સાદીમાં રચાઈ છે. આ વૃત્તિ કોઈ રચેથી છપાઈ છે ?

(૧૭) શોભનસ્તુતિવૃત્તિ—શોભનમુનિએ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા રચી છે. અને એ પ્રસિદ્ધ છે. એના ઉપર કનકકુશલે સંસ્કૃતમાં વૃત્તિ રચી છે. (જુઓ જી. ગુ. ક., બા. ૧, પૃ. ૫૮૩). આ વૃત્તિ છપાયેલી છે ખરી ?

(૧૮) સકલાહૃત્યૈત્યવન્દનવૃત્તિ—'શલિકાલસર્વજ્ઞ' હેમચન્દ્રસુરિએ ૨૫ પદમાં સકલાહૃત્ રચ્યું છે એને 'બૃહત્યૈત્યવન્દન' પણ કહે છે. આના ઉપર કનકકુશલે વૃત્તિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ જિનરત્નકોશ (પૃ. ૪૦૮) માં છે અહીં જે કનકકુશલેને વિજય-સેનસુરિના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવ્યા છે તે જૂલ છે, કેમકે એ તો એમના પ્રશિષ્ય છે.

જી. સા. સં. ધ (પૃ. ૫૯૧) પ્રમાણે વિજયસેનસુરિના શિષ્ય વિનયકુશલે વિ. સં. ૧૬૫૨ માં મંડલપ્રકરણ સ્વોપમ વૃત્તિ સહિત રચ્યું છે. વિ. સં. ૧૬૫૦માં વિજયસેનસુરિ-ઉવરાજ-આનંદકુશલશિષ્ય રાજકુશલે ખીમસોભાગ્યાબુદ્ધ્ય નામની કૃતિ રચી તેમાં જેમરાજ મંત્રી સંબંધી એતિહાસિક હકીકત પૂરી પાડી છે.

(૧૯) સાધારણજિનસ્તવવૃત્તિ—જિનરત્નકોશ (પૃ. ૪૨૯) માં છ સાધારણ જિન સ્તવનની નોંધ છે. જેમકે (૧) કુમારપાલે ૩૩ પદોમાં રચેલું સંસ્કૃત સ્તવન, (૨) સોમપ્રભકૃત, (૩) જયાનન્દસંસ્કૃત, (૪) હેમચન્દ્રના શિષ્ય રામચન્દ્રે રચેલ જેને 'પોહસિકા' કહે છે તે, (૫) રત્નાકરકૃત, અને (૬) અચાતકવૃંક. ૬ સોમતલક-સુરિએ સાધારણજિનસ્તુતિ રચી છે અને એ આજ સમિતિ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. વળી સૂચ્યન્દ્રે એક સાધારણસ્તવન રચ્યું છે. એના ઉપર કોઈકની

૧ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ જે મેં સંપાદિત કરી છે તેની ભૂમિકા (પૃ. ૨૬-૩૫) માં મેં સોમતલકસુરિનો પરિચય આપ્યો છે. વિશેષમાં અહીં મેં 'ક' પરિચિત્ત તરીકે આ સુરિની એક પદમાં રચાયેલી અને ચાર અર્થવાળી સાધારણજિનસ્તુતિ અલગ સહિત આપી છે.

દીકા છે. આમ વિવિધ સ્તવનાદિમાંથી શેના ઉપર કનકકુશલે વૃત્તિ રચી છે એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. બાકી જયનન્દસૂરિકૃત 'દેવાઃ પ્રભો !' થી શરૂ થતા સ્તોત્રની વૃત્તિ તો એમણે રચી છે એ જ ને અહીં અભિપ્રેત હોય તો આના પૃથક્ ઉલ્લેખની જરૂર નથી.

(૨૦) સુરપ્રિયમુનિકથા—૭ આની એક હાથપોથી અહીંના મોહનલાલજીના કંઠારમાં છે. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, પણ એ મેં જોઈ નથી. એનું પ્રતાર્પવિજયજીએ રૂજરાતીમાં કરેલું ભાષાન્તર 'મેં જોયું' છે. એમાં કલા મુજબ આ ૧૨૫ પદની કૃતિ છે. એ હાલીવાટક મામમાં રચાઈ છે. એમાં સુરપ્રિય-મુનિનો અધિકાર છે. પૂર્વજન્મના વેરને લઈને એમનો જ પિતા ને 'બાજ' પક્ષી થયો હતો તે રાણીનો હાર ઉઠાવી આ મુનિ કાયોત્સર્ગ કરતા હતા તે વેળા એમના મળામાં નાખી ગયો અને એથી રાજાએ અતે એ મુનિને શણીએ ચડાવ્યા. ત્યાં એમને કેવલજ્ઞાન થયું, અને શણીનું સિંહાસન થયું. બાજ પક્ષી પણ આત્માનન્દા કરી સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયું.

(૨૧) 'સ્નાતરયા' સ્તુતિ વૃત્તિ—'કલિદાસસર્વજ્ઞ' હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય બાલચન્દ્રે 'સ્નાતરયા'થી શરૂ થતી ચાર પદની સ્તુતિ રચી છે એમ કહેવાય છે અને એ પ્રતિક્રમણાદિમાં બોલાય છે. આની વૃત્તિ વિષે જનરત્નકોશ (પૃ. ૪૫૬)માં ઉલ્લેખ છે તે બરાબર છે. પણ એમાં કનકકુશલને હીરવિજયસૂત્રના શિષ્ય તરીકે અહીં ઓળખાવ્યા છે એ ભૂલ છે.

(૨૨) હરિશ્ચન્દ્રનો રાસ—જે. ગુ. ક. (બા ૧, પૃ ૫૮૩)માં આ રાસ વિષે અને એ વિ. સં. ૧૬૯૭માં રચયા વિષે ઉલ્લેખ છે, પણ એની પ્રારમ્ભની કે અંતની કોઈ પંક્તિ અપાઈ નથી. આ રાસ કાઈ સ્થળેથી છપાયો છે ખરે ?

આમ મેં અહીં બેવારીસ કૃતિઓનો આછો પરિચય આપતાં કેટલાક પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે, તો તેના ઉત્તર આપવા, કનકકુશલમણિની કોઈ કૃતિ મળાવવી રહી જતી હોય તો તેનો અને સાથે સાથે એમના કોઈ શિષ્યાદિ હોય તો તેમના નામનો ઉલ્લેખ કરવા તેમજ આ લેખમાં જે ન્યૂતતા જણાય તે દૂર કરવા તજ્જોર્ન વિનવતો વિરમું છું.

ગોપીપુરા, — મુરત

તા ૧૮-૮-૪૮

૭ આમાં કયા-કયા ધન દોરેલું હોય તેની નિશાનીઓ બતાવાઈ છે.

૮ અત્યાર સુધીમાં કઈ કઈ જૈન કૃતિ કયાંથી છપાઈ છે તે જાણવાનું કોઈ સાધન નથી. દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી કૃતિઓ વિષે જેમ એના મન્માંક ફળના અન્તમાં ઉલ્લેખ કરાયો છે તેમ વિવિધ સંસ્થાઓ પોતા તરફથી છપાયેલી કૃતિઓ અંગે માહિતી પૂરી પાડે તોયે આ દિશામાં થોડોક પ્રકાશ પડે.

૯ ગોડી-પાર્શ્વનાથજીની નોંધ મેં સંસ્કૃત ભૂમિકામાં જાને આધારે કરી હશે તે થાક આવતું નથી એથી તેમ જ શાંતિકુશલની આનું સ્મરણ કરાવનારી કૃતિ વિ. સં. ૧૬૬૭માં રચાઈ છે એથી આ ઉલ્લેખ બાન્ત તો નથી એવી શંકા ઉદ્ભવે છે.

वारह भावना संबंधी विशाल साहित्य

लेखक—श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा

‘जैन सत्य प्रकाश’ के क्रमांक १५३ में मुनि रमणिकविजयजी का ‘वार भावनाना साहित्य विषे कईक विशेष’ शीर्षक लेख प्रकाशित हुआ है। उसमें आपने मेरे लेखके सम्बन्धमें जो कुछ लिखा है वह विचारपूर्ण प्रतीत नहीं होता। क्यों कि मैंने अपने लेखमें यह स्पष्ट लिख दिया था कि—“वार भावना का साहित्य बहुत विशाल है। कापडियाजीने जो सूची उपस्थित की है उतना ही साहित्य और भी मिल सकता है। मेरी जानकारीमें भी अनेक ऐसे ग्रन्थ आये हैं जिनमें वारह भावनाओं का विवरण है पर अभी वह मेरे सामने नहीं हैं, अतः विशेष विचारणा भविष्यमें की जायगी। यहां तो दो चार बातों पर ही प्रकाश डाला जा रहा है।” अर्थात् उस लेखका लेखन सिलहट (पाकिस्तान) में अपने व्यापारिक केन्द्रोंके निरीक्षणार्थ जाने पर हुआ था। वहां साधन न होनेसे जो कुछ आवश्यक सूचन करना था कर दिया गया व भविष्यमें विशेष विचार करनेका निर्देश भी कर दिया था तब “नाहटाजी नी नोंधमां विशेष ज्ञातव्य तरीके खास कांई जणातुं नथी” लिखनेका कोई अर्थ नहीं रह जाता, क्यों कि उसमें स्पष्ट रूपसे १ साहित्यकी विशालता, २ मेरे अवलोकनमें अन्य अनेक ग्रन्थोंका आना, ३ उस समय साधनों का पासमें न होना, ४ भविष्यमें विशेष प्रकाश डालनेकी सूचना कर ही दी थी। कुंदकुंद के समय व सकलचंद्रके गच्छ सम्बन्धी स्पष्टीकरणको आपने अप्रस्तुत बतलाया है पर जिस लेखके संबंधमें विशेष ज्ञातव्य लिखा गया उसमें इन दोनों बातों के संबंधमें चर्चा है अतः इनके संबंधमें लिखी गई टिप्पणी अप्रस्तुत नहीं मानी जा सकती। सकल कविको चाहे अन्य सभी तपागच्छीय मानते हों पर कापडियाजीने “कहेवाय छे (निश्चित नहीं) पण एमना गच्छ समय इत्यादि विषे कोई उल्लेख जाणवामां नथी” लिखा है अर्थात् वे इसे असंदिग्ध नहीं मानते इसी लिये मुझे लिखना आवश्यक हो गया था। अस्तु।

अब मैं अपनी पूर्व सूचनानुसार वारह भावना संबंधी जो विशाल साहित्य मेरे अवलोकन एवं जानने में आया है उसीका परिचय दे रहा हूं।

(१) यद्यपि कापडियाजीका अध्ययन बहुत विशाल एवं स्मृति तेज है अतः वारह भावना सम्बन्धी साहित्य की विस्तृत सूची दी है पर उनमें एतत् सम्बन्धी

मौलिक रचनायें १० के करीब ही हैं, बाकीके नाम ऐसे ग्रन्थों व टीकाओं के हैं जिनमें १२ भावनाओं का वर्णन पाया जाता है अर्थात् अवान्तर ग्रन्थों की सूची ही अधिक है। ऐसे छोटे मोटे अवान्तर ग्रन्थों का मैं उल्लेख करने लगू तो शायद उनकी सूचीसे द्विगुण हो जाय अतः लेख विस्तार भयसे मैं इस लेख में १२ भावना सम्बन्धी स्वतंत्र छोटी मोटी रचनाओंका ही निर्देश करना आवश्यक समझता हूँ और वह भी काशडिया व मुनिश्री के सूचित रचनाओं से दुगुनी चौगुनी हो ही जायगी।

(२) पाठणके ताडपत्रीय ग्रन्थसूचीमें ही ऐसी रचनाओंका निम्नोक्त निर्देश पाया जाता है। यथा—

१ द्वादश भावना गा. २०८ (२१०)	सूची पृ. ९१-१३०
२ " " कुलक गा. ३२ जिनेश्वरसूरि	" पृ २४
३ " " " गा. १२	पृ. ४१०
४ भावना प्रकरण प्रा०	" पृ. २३-१६९-२९९
५ " " सं०	पृ. ३९४
६ भावनासार अपभ्रंश गा. ८८	पृ. २९
७ भावना कुलक गो. ३०	पृ. ८९
८ " " गा. २४ सोमदेव	
९ " " गा. २२ यशोधोष	पृ. १८९-४१०

नं. ४ व ६ से ९ में १२ भावना का (उद्धरणोंमें तो) नामनिर्देश नहीं है पर विषय यही प्रतीत होता है। प्रति देखने से पूरा निर्णय हो सकेगा।

(३) जिनरत्न कोषमें निम्नोक्त रचनाओं का निर्देश है—

१० द्वादशभावना विनयविजय डेहला उपासरासूची (संभव है शान्त-सुधारसका ही अपर नाम हो)

११ द्वादशभावना (कथा)

लींषडी नं. ९६२

१२ " " प्रकरण

भावना नामांकित १ भावना प्रकरण (गा. ४९४ हंस नं. ८९३), २ भावनाशतक, ३ भावनासार (अजितप्रभ) आदिका उल्लेख है। संभवतः उनमें भी १२ भावनाओंका विवरण होगा। निर्णय तो प्रति देखनेसे हो हो सकता है।

(४) हमारे संग्रहमें द्वादश भावनाकुलक गाथा १३ (१५) के ५ द्वादश भावना कथाकी २ प्रतिये हैं—

१ भावनाविलास-लक्ष्मीवल्लभ, २ भावना बेलि जयसोम एवं ३ भावना सज्जाय सकलचन्द्र कृत, ४ जयसोम कृत भावना संधि भी हमारे संग्रहमें हैं एवं चारों प्रकाशित भी हैं ।

१ बारह भावना कथा (हमारे संग्रहमें) २ प्रकारकी हैं ।

२ भावना विलास, मगन (सं. १९५२ चै. शु. २ कल्याणपुरी)

३ १२ भावनागीत, पद्मराज (१७ वीं) गा. १२

४ " समयसुन्दर

आधुनिक रचित एवं प्रकाशित ग्रन्थों में निम्नोक्त उल्लेखनीय हैं—

१ भावनाभूषण—विनयविजयजी हमारे संग्रहमें

२ भावनावोध—राजचंद्र

३ भावनाशतक—स्था० रत्नचंद्रजी | सेठिया लाइब्रेरी

(५) यहां के ज्ञानभंडारमें १२ भावनाविचारादिकी प्रतियें हैं ।

दिगम्बर साहित्य ।

(१) 'अनेकान्त'में प्रकाशित दि० भंडारोंकी सूचियें एवं जिनरत्न कोष आदिसे १२ भावना सम्बंधी नीचे लिखे दि० साहित्यका पता चला है—

१ द्वादश अनुपेक्षा पं. योगदेव कुंभनगर 'अनेकान्त' व. ४ पृ. ४८७

२ " कन्नड (उदयराग) " पृ. ६००

३ " " (विजयण्ण) " "

४ " " गौतमस्वामी (१)

५ " सू. प्रा. टी. कन्नड (सू. कुंदकुंद) टी. केश (व. वर्णी)

६ " कल्याणकीर्ति

७ " अज्ञात

| जिनरत्नकोष

८ " अपभ्रंश गा. २१ विश्वसेन हमारे संग्रहमें

९ दोहड़ा अनुपेक्षा अपभ्रंश लक्ष्मीसेन 'अनेकान्त' व. ५

१० बारस अणुवेक्खा (अपभ्रंश) जालिगा अनेकान्त व. ५

११ " " " कवि ईसर " "

१२ " " " लक्ष्मीचन्द्र " "

- १३ अवधू अनुपेक्षा अवधू अनेकान्त च. ५
 १४ द्वादश अनुपेक्षा गर्भित (राजल पचीसी) विनोदीलाल
 १५ अनुपेक्षा भावना भगवतीदास (१६८०) दि. जै. सा. इ. पृ. १०१
 १६ द्वादश अनुपेक्षा छत्रपति (१९०७) दि. ग्रन्थसूची
 १७ " विरधीचन्द्र (१९ वीं)

प्रकाशित हिन्दी दि. ग्रन्थ

- १८ बारह भावना नयनमुख प्र. जैन साहित्य सदन दमोह (c.p.)
 १९ " " भूदेरदास प्र. भावनासंग्रहमें
 २० " " गा. १४ सुधजन "
 २१ " " गा. १५ भगौतीदास "
 २२ " " गा. १२ जयचन्द्रजी "
 २३ " " मंगतरामजी "
 २४ द्वादशानुपेक्षा, हिं. प्राप्तिस्थान मूलचंद किशनदास सूरत
 २५ " " गु. "
 २६ बारह भावना संग्रह "
 २७ अनित्य पंचाशत् "
 २८ द्वादशानुपेक्षा पद्मनंदि (उपासकाचारके अंतर्गत)
 २९ " बाहुबली (मूल प्राकृत, टीका कन्नड) (संभवतः
 कुन्दकुन्दके ग्रंथकी ही टीका है)
 ३० " वादीमसिंह (क्षत्रचूडामणिसे उद्धृत)
 ३१ " कन्नड भाषाकी अज्ञातकर्तक अनेक प्रतियां (इनका
 टल्लेख अभी अभी भारतीय ज्ञानपीठसे प्रकाशित
 कन्नड प्रांतीय ताडपत्रीय ग्रन्थसूचीमें पाया गया है)
 ३२ बारह भावना द्वादश हिन्दी (सं. १६८५ लि. हमारे संग्रहके पुटकोंमें)
 अब भीष्ट कापडियाजी एवं रमणिकविजयजीके लेखोंके सम्बंधमें
 शास्त्रार्थ भीषे दे दी जाती हैं—

१ मरणसमाधिपयज्ञेका उल्लेख नंदीसूत्रमें आनेसे उसका समय ५ वीं शताब्दी के पूर्वका निश्चित है।

२ स्वामी कीर्तिके पानुपेक्षा हिन्दी अनुवाद सहित प्रकाशित है इस पर २-३ भाषा टीकाएं भी उपलब्ध हैं।

३ संस्कृत, कन्नड दि. अनुपेक्षा ग्रन्थों का उल्लेख उपर कर ही दिया है। शुभचन्द्रका समय कुछ पीछेका प्रतीत होता है। देखें प्रेमीजीका 'जैन साहित्य और इतिहास' ग्रन्थ।

४ जयदेवरचित भावनासंधि जैनयुग वर्ष ४ पृ. ३१४ में व मधुसूदन मोदीका लेख भी उसी पत्रके पृ. ४६९में प्रकाशित है।

५ तपा जयसोमकी भावना सज्जायके रचनेका महीना सूचिसे चैत्र लिया गया है पर अमरकोषादिके अनुसार अषाढ होना चाहिये।

६ सकलचंद्रकी १२ भावनावेलि विवेचनसहित जैनधर्म प्रसारक समासे छप चुकी है। उसके परिशिष्टमें अमृतविजयरचित १२ भावना भी प्रकाशित है। अवान्तर ग्रन्थोंमें ज्ञानार्णवके आधार से रचित श्रीमद् देवचंद्रजी रचित ध्यानदीपिका चौपाइमें विस्तृत वर्णन है। एवं अगरचंद भैरोंदान सेठिया प्रकाशित जैन सिद्धांत बोलसंग्रह भा. ३ के पृ. ३९० में विस्तारसे विवरण दिया गया है।

७ मुनि रमणिकविजयजी सूचित भावनाप्रकरणकी दो ताडपत्रीय प्रतियाँ पाटणके भंडारमें हैं जिनमेंसे एकमें गा. १३२ है।

८ भावनाकुलक पाटण भंडार में कई हैं। मुनिश्री सूचित गा. २४ वाला उनसे अभिन्न है तब तो वह प्राचीन है। मुनिश्रीने उसे १९ वीं के पूर्वार्द्धका बतलाया पर वह लेखनसमय ही संभव है। कुलक × साहित्य का समय ८ वीं से १७ वीं तक का है।

९ द्वादशानुपेक्षा--आलूकृतका समय १८ वीं सदी अनुमान किया गया है पर वह १५ वीं १६ वीं शताब्दी का संभव है। १७ वींकी लिखित तो प्रति भी उपलब्ध है।

आलू दि. है या भे० इसका निर्णय करना आवश्यक है। दि. भंडारमें भी इसकी प्रतियाँ उपलब्ध हैं।

× देखें जैनधर्म प्रकाशमें प्रकाशित मेरा कुलकसाहित्य सम्बन्धी लेख।

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

નું

તેરમા વર્ષનું વિષય-દર્શન

પ્રતિકાર

બેમજાનિલ (મિખારીધારા)ના સંમંધમાં પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિલાવિજયજીએ
 ગ્વાલિયર રાજસમાના મંત્રીને લખેલ પત્ર : અંક ૪, ટાઇટલ-૨
 શ્રી કેશરિયાજી તીર્થનો વિકટ પ્રશ્ન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૧૬૬
 મુંબઈ સરકારે ધર્મોદ્ધાર પબ્લિક ટ્રસ્ટોની તપાસ અર્થે નીમેલા શ્રી ટેંકુભટ્ટર કમીશન
 સમક્ષ તા. ૨૨-૪-૪૮ ના રોજ શેઠશ્રી કર્જુરભાઈ લાલભાઈએ આપેલી જુમાની : ૨૧૬

સંપાદકીય

નૂતન વર્ષના પ્રારંભે : અંક ૧, ટાઇટલ-૨
 ધર્મોદ્ધારનાણી સમસ્યા : ૨૧૭

તત્વજ્ઞાન

જ્ઞેન દર્શનનો સમન્વયવાદ : પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ : ૮૯
 જ્ઞેનધર્મનું સામાન્ય જ્ઞાન : શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસી. : અંક ૬, ટાઇટલ-૨,
 ૧૮૩

સાહિત્ય

વિ. સં. ૧૭૨૪નો વિજયપ્રભસૂરિનો વિરૂપિપત્ર : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાલિસાગરજી : ૩
 મેરુતુંગપૂરિરાસ : શ્રી. મંવરલાલજી નાહટા : ૨૯
 છે જોર સિલોકે : શ્રી. અગરચંદજી નાહટા : ૪૩
 આપણા પ્રાચીન જ્ઞાનમહારો : શ્રી. પં. લાલચંદ મ. માધી : ૪૫
 મૂત્રવિષે પરામર્શ : શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૫૧
 શ્રી. વિનપતિસૂરિ-વધામણા ગૌડ : શ્રી. મંવરલાલજી નાહટા : ૬૨
 મણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ : શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૮૭
 અગદ્ગદ્યચરિત્ર સમ્પન્ની ચાર અગ્ય રાસ : શ્રી અગરચંદજી નાહટા : ૯૯
 માર આવનાનું સાહિત્ય : શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૧૦૧
 મુ. શ્રી. આજુદેવધર્ન વિરચિત ત્રેમક જલાલા પુરુષ આયુષ્યાદિ જત્રીસ
 સ્થાનક વિચારમર્મિત રતવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી : ૧૧૧
 રાઈનિકશિરોમણિ આચાર્યપ્રવર શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકરજીની ૧૬મી
 હાત્રિકાકાનું એક અધિક મળી આપેલું પત્ર : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જાંબુવિજયજી : ૧૧૪
 મારહ માવનાકે સાહિત્યકે વારેમેં વિશેષ જ્ઞાતવ્ય : શ્રી અગરચંદજી નાહટા : અંક ૫, ટાઇટલ-૨
 'મધુનિંદુ'ના દર્શાવતું પદોમેયન : શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૧૩૧
 સં. ૧૭૪૪માં નરસિંહલાલ વિરચિત મમજીમંદન જિનસ્તવન
 : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી : ૧૩૬
 અગરક શ્રી. વિજયસિંહસૂરિપ્રપૂત સંવેગી સાધુ મપોદાપદક
 : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી : ૧૪૨

- ‘આરભાવનાનું સાહિત્ય’ શીર્ષક લેખમાં સુધારો : પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા : ૧૪૪
 શ્રી. સમેતશિખર તીર્થનાં ઢાળિયાં : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૧૪૭
 મીમવિજયગણિરાસકા સાર : શ્રી. મંવરલાલજી નાહટા : ૧૬૫
 ચિરાપદ્રગચ્છીય જ્ઞાનમંદારમેં ઉપલબ્ધ વિવાહલો, સંધિ, માસ, ઘવલ
 સંજ્ઞક સાહિત્ય : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી : ૧૭૬
 હસવેલાલિયની હિપતિ : પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૧૭૭
 વાચક શ્રી. હૃદયરત્નવિરચિતે ઝવેરીવાડ નિશાપોળ સાંતિબિન
 પ્રતિષ્ઠા-સ્તવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયતવિજયજી : અંક ૯, ટાઇટલ-૨
 સાધર્મિકવાત્સલ્યકુલક્રમે કર્તાકે બારેમેં સ્પષ્ટીકરણ : શ્રી. અગરચન્દ્રજી નાહટા : ૧૧
 ‘આરભાવનાનું સાહિત્ય’ વિશે કંઈક વિશેષ : પૂ. મુ. મ. રમણિકવિજયજી : ૧૯૩
 વક્ષાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રકી-૯૬ અજ્ઞાત ટીકાકે સ્વોજકી આવશ્યકતા :

શ્રી. અગરચન્દ્રજી નાહટા : ૧૯૯

- શ્રીવિજયયતીન્દ્રસૂરિ પ્રકાશિત સૂચીકા સંશોધન : ૨૦૦
 સિદ્ધસિદ્ધ કોશ્કાશની કથાની આલોચના : પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૨૦૧
 કવિવર શ્રીવીરવિજયજીવિરચિત શેઠ હરીસિંહકૃત અંગનસલાહા સ્તવન
 : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૨૦૯
 ભારતીય ચિત્રકળા પર એક દૃષ્ટિ : શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ સાહ : ૨૧૫
 ચમળતાના પ્રકાર ને હિપપ્રકાર : પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : અંક ૯, ટાઇટલ-૩
 આમમના ખાલાવખેધ : ૨૫૧
 મહારવિ પરમાર્હત શ્રી ધનપાલરચિત શ્રાવકવિધિ પ્રકરણ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ધુરધરવિં : ૨૫૭
 કવિવર દીપવિજયજીવિરચિત શ્રી. કેશરિયાતીર્થની એક અપ્રસિદ્ધ લાવણી
 : પૂ. મુ. મ. શ્રી. અભયસામરજી : ૨૬૫
 કનકકુલમણિ અને એમની કૃતિઓ : પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૨૭૩
 ચારહ માવના સમ્બન્ધી વિશાલ સાહિત્ય : શ્રી. અગરચન્દ્રજી નાહટા : ૨૮૦

ધતિહાસ, શિલ્પ, સ્થાપત્ય.

- ચિરોહી રાજ્યનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી
 (ક્રમાંક ૧૪૦ થી ચાલુ) : ૯ (અંક ૫૫૫)
 એક કાલાવંશીય દૃપતિશાખા અને જૈનધર્મ : શ્રી. વૈલ ચીમનલાલ લ. ઝવેરી : ૧૮
 મુજરાતનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૩૫, ૭૪
 મુ. પુણ્યકમલવિરચિત જિનમાલ સ્તવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયંતવિજયજી : ૭૦
 કુશન સમયનાં આઠીલિપિમાં કેટલાંક અપસિદ્ધ જૈન લેખો : ૮. : ૧૨૪
 હિતર અંબાળામાં પ્રાચીન સમ્પત્તાનો આભાસ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી : ૧૬૭
 ચરિત્ર, કથા, વર્ણન, ઉપદેશ, પ્રકીર્ણ
 સોડેટીસ અને મૂર્તિપૂજા : પૂ. મ. મ. શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી : ૧૫
 પ્રમોત્તર-પ્રબોધ : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : (ક્રમાંક ૧૪૪ થી શરૂ) : ૮૨, ૧૧૭,
 ૧૩૬, ૮૯ (અંક ૫૫૫)
 માર્ગદર્શક કોષ (કથા) : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ધુરધરવિજયજી : ૧૮૬

ટેન્ડુલર કમિટીની કામગિરી અંગે જોન સંબંધ કરાવો	: ૨૩૭
કવિવર શ્રી લાવણ્યમય મહારાજકૃત આલોચનમુખર્તિત શ્રીમીમંધર	
જિન વિનંતિ યાને આલોચનુભાસ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી	: ૨૪૧
આત્મદર્શનનો અભિલાષ : શ્રી. લીલાબેન હરીશિંગ	: અંક ૧૧, ટાઇટલ-૨
સ્મૃતિ, સ્તોત્ર, સ્તવન આદિ	
આત્મસંબોધકુલકમ્ : પૂં મું મં શ્રી. કાંતિવિજયજી	૧
ચિરપુરમંડલુ શ્રીમહાવીરજિનસ્તવન : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી	: અંક ૨, ટા. ૨
સમ્યક્વકુલકમ્ : પૂં મું મં શ્રી કાંતિવિજયજી	૩૩
સિદ્ધાન્તચક્રપાઠ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી	: અંક ૩, ટાઇટલ-૨
શ્રીચતુર્વિંશતિજિનનમસ્કારસ્તોત્રમ્ : પૂં આ. મં શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી	૬૫
શ્રીજિનપતિસૂરિકૃતં વિવેકકુલકમ્ : પૂં મું મં શ્રી. કાંતિવિજયજી	૬૭
લામણાકુલકમ્ :	૯૭
સારસમુચ્ચયકુલકમ્ :	૧૨૧
પ્રત્યાહ્વાનકુલકમ્ : પૂં મું મં શ્રી. રમણિકવિજયજી	૧૪૫
શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃતં સાધર્મિવાત્સલ્યકુલકમ્ : પૂં મું મં શ્રી. કાંતિવિજયજી: અંક ૭-૮	ટાઇટલ-૨
ભાવનાકુલકમ્ :	: અંક ૧૨, ટાઇટલ-૨

મ દ દ

પરુષધુમહાપર્વ નિમિત્તે તેમજ ચાલુ મહદની નીચે મુજબ રકમો અમને મળી છે. તે માટે અમે તે તે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરો તેમજ તે તે મામના સંધે અને સદ્ગૃહસ્થોતો આભાર માનીએ છીએ, અને ખીલ ગામના સંધે અમને વધુ મદદ મોકલી આપે એવી વિનંતિ કરીએ છીએ. —અં.

૧૦૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયઅમૃતસૂરિજીના સદુપદેશથી નામજીશ્રીની પોળનો ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.

૧૦૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવિજ્ઞાનસૂરિજીના સદુપદેશથી પાંજરાપોળનો ઉપાશ્રય, અમદાવાદ

૧૦૦) પૂ. આ. મ. શ્રી. જિનહરિસાગરસૂરિજીના સદુપદેશથી જોનસંધ, કોહા.

૧૦૦) શેઠશ્રી ચીમનલાલ લાલભાઈ, અમદાવાદ.

૩૩) શેઠશ્રી તળશીભાઈ ભટ્ટવજી, વડવાણકુમ્પ.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજીના સદુપદેશથી શ્રી જોનસંધ થરાદ.

૧૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયમુદ્રસૂરિજીના સદુપદેશથી થરા જોન લાવણેરી, થરા (પરિવર્ષ માટે વાર્ષિક)

૧૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી. યશોભદ્રવિજયજીના સદુપદેશથી જોનસંધ, સાઈંઆ.

૧૧) જોન પાઠશાળા, ખેરવા (ચોથા વર્ષના)

૧૦) પૂ. પં. મ. શ્રી. દેવેન્દ્રસાગરજીના સદુપદેશથી વિજયદેવસૂર જોનસંધ, કોહા.

૧૦) પૂ. પં. મ. શ્રી. પ્રવીણવિજયજીના સદુપદેશથી જોનસંધ, વાપી.

(૨૧૪૪ થના ખીળ પાનાનું અનુસંધાન)

અટ્ટાઈં રુદ્ધાઈં પરિચ્ચયંતિ, ધમ્માઈં સુક્કાઈં સમાયરંતિ ।

નવાઈં ^{૧૪}કમ્માઈં ન બંધયંતિ, પુવિલ્લયાઈં તવિ ^{૧૫}સોસયંતિ ॥ ૧૩ ॥

તેસિં નમો દુક્કરકારયાણં, મહવ્વયાદુદ્ધરધારયાણં ।

જિણાગમે સુદ્ધપરુવગાણં, વિસુદ્ધચરણે કરણે રયાણં ॥ ૧૪ ॥

^{૧૬}અહં પિ પુર્વિં ગિહવાસર્લીણો, સુસાહુધમ્મે વિમલે ન લીણો ।

ઈર્ણિહ પુણો ^{૧૭}વયવલસત્તિહીણો, ^{૧૮}ચિદ્દે જહા જલ્લવિરહંમિ મીણો ॥ ૧૫ ॥

જાણંતઓ ભોગસુહે અણિચ્ચે, ^{૧૯}ધોરેઔરે દુહમરિણ ^{૨૦}અનિચ્ચે ।

ન લગગઓ દુવિહે ધમ્મકિચ્ચે, ઠિઓ અહં કુદ્ધકવાડવિચ્ચે ॥ ૧૬ ॥

આસાપિસાણ ^{૨૧}ધરેવિ મુક્કો, ^{૨૨}મણોરહો સાહુ મણંમિ ચુક્કો ।

કયાવરાહો ^{૨૩}વિ ગિહે નિલુક્કો, ^{૨૪}ચિદ્દે જહા વાનર ડાલચુક્કો ॥ ૧૭ ॥

અડસંકિલ્લિટ્ઠા વિસયા અણિટ્ઠા, કરંડણ છૂદ્ધમુયંગપુટ્ઠા ।

મોહંધયરેહિં ^{૨૫}જ્ઞહતિ દડ્ઢા, અગ્ગહારિસા જગંતા વિ મુટ્ઠા ॥ ૧૮ ॥

एण मन्नामि અહં કયત્થો, જં પાવિઓ ^{૨૬}સિવપુરમગ્ગસત્થો ।

જિર્ણિદમણિઓ ધમ્મો પસત્થો, સંસારજલહીતરણે સમત્થો ॥ ૧૯ ॥

ભત્તિન્નરો નામસિરો સયા હં, વિનત્તિયં પરમિટ્ઠોણ કાહં ।

પત્થેમિ ^{૨૭}વત્થુ ઇહ કિંચિ નાહં, ભવે ભવે દિંતુ સુબોહિલાહં ॥ ૨૦ ॥

સ્વમાવણં સવ્વજીવાણ સ્વમણં, આલોયગાઈં ચડસરણગમણં ।

અણસણં પચ્ચક્કાણકરણં, અંતમિ મે હુજ્જ સમાહિમરણં ॥ ૨૧ ॥

જે ભાવણાણ કુલ્યં પઠંતિ, ઇયં સચિત્તે પરિભાવયંતિ ।

આણં જિર્ણંદાણ સયા કુર્ણંતિ, તે જ્ઞત્તિ નિવ્વાણ સુહં લહંતિ ॥ ૨૨ ॥

૧૪ પાવાઈં ન તે કરિંતિ પ્ર૦ । ૧૫ સોસયંતિ પ્ર૦ । ૧૬ ઇહં તુ પ્ર૦ ।

૧૭ ૦સત્થહીણો પ્ર૦ । ૧૮ ચિદ્દં જહા પ્ર૦ । ૧૯ ધોરેવે પ્ર૦, ગડોવમે પ્ર૦ । ૨૦ નિમિચ્ચે

પ્ર૦ । ૨૧ ૦હિં ધરેવિ પ્ર૦ । ૨૨ મણોરહા સો વિ મણે વિમુક્કો પ્ર૦ । ૨૩ રાહુ વ્વગઓ

પ્ર૦ । ૨૪ ચિદ્દં જહા પ્ર૦ । ૨૫ ૦યાતેહિ પ્ર૦ । ૨૬ ૦પુરિગમણસત્થો પ્ર૦ । ૨૭ વત્થં

અહ કિંપિ નાહં પ્ર૦ ।

આ ભાવનાકુલક ઓ હેમચન્દ્રાચાર્ય જ્ઞાનમન્દિરની પ્રતિ ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે. આ કુલક ખૂબ જ અશુદ્ધ હતું આથી તેની લખખમ પાંચેક પ્રતિઓ મેળવી સંશોધન કર્યું છે, છતાં હજી સર્વાંશુદ્ધ થઈ શક્યું નથી. આ કુલકનાં નામો પ્રતિઓમાં નીચે મુજબ મળે છે—

૧ નિશાવિરોમકુલક, ૨ આવકકુલક, ૩ સ્વલ્પવાનુશાસનકુલક અને ૪ ભાવનાકુલક.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

મગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

મગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય ઠાઠ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આશ્લેષોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ત્રીજી, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અમિયારમા તથા બારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

પ્રકાશક:-મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. મો. નં ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ ની જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

